

ATATÜRK'ÜN OKUNMASINI İSTEDİĞİ TARİH KİTABI

— ANA HATLARIYLA —

DÜNYA TARİHİ

1

H . G . W E L L S

MİTRA

Ana Hatlarıyla Dünya Tarihi-1

H. G. Wells

Mitra Yayınları

1. Basım: Aralık 2019

Yayın Yönetmeni: **Ali Öztürk**

Çevirmen: **Mehtap Gün Ayrıl**

Kapak Tasarımı: **Yunus Karaaslan**

Sayfa Tasarımı: *ademserel.com*

ISBN: 978-605-67581-9-5

Baskı ve Cilt:

Çınar Matbaacılık

Maltepe Mah. Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Çarşısı

C Blok No:274-275 Topkapı / İstanbul Tel: 0212 501 37 63

cinarmatbaakitap@gmail.com Sertifika No:42979

© Bu kitabın yayın hakları Mitra Yayınları'na aittir.
Her hakkı saklıdır. Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayıncının
yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Genel Dağıtım:

Narlıbahçe Sokak No: 5 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0212 511 46 46 (pbx)

ulucankitap@hotmail.com

MİTRA YAYINCILIK KIRTASIYE İTH. VE İHR. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

Hobyyar Mah. Cemal Nadir Sok. No: 16/68

Fatih - İSTANBUL

Tel : 0 212 511 27 23 / Fax: 0 212 511 27 24

www.mitrayayinlari.com

e-mail: mitra@mitrayayinlari.com

Sertifika No: 44714

ANA HATLARIYLA DÜNYA TARİHİ

1

H. G. WELLS

MİRA

İçindekiler

1.0 Uzak ve Zamanda Dünya	11
2.0 Kayaların Kayıtları	15
2.1 Yaşayan İlk Canlılar	15
2.2. Dünya kaç Yaşında?	19
3.0 Doğal Seleksiyon ve Türlerin Değişimi	20
4.0 Yaşamın Kurak Alanları İstilasası	25
4.1 Hayat ve Su	25
4.2 İlk Hayvanlar	26
5.0 Sürüngenler Çağı	29
5.1 Ova Hayatı Dönemi	29
5.2 Uçan Ejderhalar	32
5.3 İlk Kuşlar	32
5.4 Zorluklar ve Ölüm Çağı	33
5.5 Kürklerin ve Tüylerin Ortaya Çıkışı Mezozoik dönemde memeliler var mıydı?	35
6.0 Memeliler Dönemi	37
6.1 Yeni Bir Yaşam Dönemi	37
6.2. Gelenek Doğuyor	38
6.3 Beynin Gelişmesi Dönemi	41
7.0 İnsanın Ataları	44
7.1 Yürüyen Maymundan Gelen İnsan	44
7.2 İnsana Benzer Canlıların İlk İzleri	46
7.3 Heidelberg Alt İnsanı	47
7.4 Pilttdown Alt-İnsanı	48
8.0 Neanderthal İnsanı, Sona Ermiş Bir Irk (Erken Yontma Taş Devri)	51
8.1 50,000 Yıl Önceki Dünya	51
8.2 İlk İnsanın Günlük Yaşantısı	53

9.0 Geç Dönem Buzul Sonrası Yontma Taş Devri İnsanı, İlk Gerçek İnsan (Geç Yontma Taş Devri).....	57
9.1 Bizim Gibi İnsanların Ortaya Çıkışı.....	57
9.2 Avcılar Yerlerini Çobanlara Bırakıyor	62
9.3 Amerika'da Alt-İnsan Yoktur	63
10.0 Avrupa'da Cilalı Taş Devri İnsanı	65
10.1 Tarım Çağı Başlıyor	65
10.2 Cilalı Taş Devri Kültürü Nerede Ortaya Çıktı	68
10.3 Cilalı Taş Devrinde Günlük Yaşamı	68
10.4 İlkel Ticaret	73
10.5 Akdeniz Vadisi Su Baskını	74
11.0 İlkel Düşünce.....	77
11.1 İlkel Felsefe.....	77
11.2 Yaşlı Adam ve Din	79
11.3 Dinde Korku ve Umut	80
11.4 Yıldızlar ve Mevsimler.....	81
11.5 Masallar Anlatma ve Efsaneler Yaratma.....	83
11.6 Dinin Karmaşık Kökenleri	84
12.0 İnsanlığın Irkları	88
12.1 İnsanlık Hâlâ Farklılaşıyor mu?	88
12.2 İnsanlığın Temel Irkları	91
12.3 Esmer İnsanların Heliolitik Kültürleri	92
13.0 İnsanlığın Dilleri.....	95
13.1 Sahipsiz İlkel Dil	95
13.2 Hint Avrupa Dilleri	96
13.3 Sami Dilleri	97
13.4 Hani-Sami Dilleri	98
13.5 Ural Altay Dilleri	99
13.6 Çin Dilleri.....	100
13.7 Diğer Dil Grupları.....	100
13.8 Muhtemel Bir İlkel Dil Grubu	103
13.9 Yalıtılmış Bazı Diller.....	104
14.0 İlk Şehirler ve İlk Göçebeler.....	106
14.1 İlk Şehirler ve İlk Göçebeler	106
14.2 İlk Medeniyetler	109
14.2.1 Sümerler	109
14.2.2 Birinci Sargon Krallığı	111

14.2.3 Hammurabi Krallığı.....	111
14.2.4 Asurlular ve Krallıklar.....	111
14.2.5 Keldani Krallığı	113
14.3 Mısır'ın Erken Tarihi	114
14.4 Hindistan'ın İlk Medeniyetleri.....	118
14.5 Çin'in Erken Tarihi	119
14.6 Medeniyetler Gelişirken.....	122
15.0 Deniz İnsanları ve Ticaret İnsanları.....	125
15.1 Deniz İnsanları ve Ticaret İnsanları	125
15.2 Tarih Öncesi Ege Kentleri	126
15.3 İlk Seferler	129
15.4 İlk Tacirler	130
15.5 İlk Seccahlar.....	132
16.0 Yazı.....	134
16.1 Resim Yazısı	134
16.2 Hece Yazısı	137
16.3 Alfabe Yazısı.....	138
16.4 İnsan Hayatında Yazının Yeri	139
17.0 Tanrılar, Yıldızlar, Rahipler ve Krallar	142
17.1 RahiplerTarih Sahnesine Çıkıyor	142
17.2 Rahipler ve Yıldızlar	145
17.3 Rahipler ve Öğrenmenin Doğuşu	146
17.4 Krallar Rahiplere Karşı	147
17.5 Bel-Marduk Krallarla Nasıl Savaştı?	149
17.6 Mısır'ın Tanrı-Kralları	152
17.7 Çin Şi Huang Kitapları Yok Ediyor.....	155
18.0 Kullar, Köleler, Sosyal Sınıflar ve Özgür Bireyler	156
18.1 Antik Çağda Sıradan İnsan	156
18.2 İlk Köleler	158
18.3 İlk Özgür Kişiler	160
18.4 Üç Bin Yıl Önce Sosyal Sınıflar.....	162
18.5 Sınıfların Kastlara Dönüşmesi	165
18.6 Hindistan'da Kastlar.....	167
18.7 Mandarin Sistemi	169
18.8 Beş Bin Yılın Bir Özeti	171
19.0 İbranilerin Kutsal Kitapları ve Peygamberler	173
19.1 Yahudilerin Tarihteki Yeri	173
19.2 Saul, David ve Solomon.....	179

19.3 Melez Kökenli bir Halk, Yahudiler	184
19.4 Musevi Peygamberlerin Önemi.....	186
20.0 Tarih Öncesi Çağlarda Aryan Dili Konuşan Halklar	189
20.1 Aryan Dili Konuşanların Dağılımı.....	189
20.2 İlkel Aryan Yaşantısı.....	191
20.3 Başlangıçtaki Günlük Aryan Yaşantısı	197
21.0 Yunanlar ve Persler.....	202
21.1 Helen Halkları	202
21.2 Helen Medeniyetinin Ayırt Edici Özellikleri.....	203
21.3 Yunanistan'da Monarşi, Aristokrasi ve Demokrasi	206
21.4 Lidya Krallığı.....	212
21.5 Doğuda Perslerin Yükselişi	214
21.6 Karun'un Öyküsü	216
21.7 Darius'un Rusya'yı Ele Geçirmesi	219
21.8 Maraton Muharebesi	223
21.9 Termopylae ve Salamis	224
21.10 Plataea ve Dilek Dağı.....	229
22.0 İnsan Toplumuna Dair Yunan Düşüncesi	232
22.1 Perikles'in Atinası	232
22.2 Sokrat	238
22.3 Eflatun ve Akademi	239
22.4 Aristo ve Lyceum	241
22.5 Felsefenin Ruhanileşmesi	243
22.6 Yunan Düşüncesinin Niteliği ve Sınırları	244
23.0 Büyük İskender'in Başarıları	249
23.1 Makedonyalı Philip.....	249
23.2 Kral Philip'in Öldürülmesi	253
23.3 İskender'in İlk Fetihleri	256
23.4 İskender'in Gezileri	263
23.5 İskender Gerçekten de Büyük müydü?	266
23.6 İskender'in Halefleri.....	270
23.7 Pergamon, Bir Kültür Barınağı.....	271
23.8 Dünya Birliğinin İşareti Olarak İskender.....	272
24.0 İskenderiye'de Bilim ve Din	274
24.1 İskenderiye'de Bilim.....	274
24.2 İskenderiye'de Felsefe.....	279
24.3 Dinlerin Kaynağı Olarak İskenderiye	280

25.0 Budizm'in Yükselişi ve Yayılışı	283
25.1 Gotama'nın Öyküsü	283
25.2 Öğretim ve Efsanelerin Çatışması	287
25.3 Gotama Buda Öğretisi	289
25.4 Budizm ve Asoka	292
25.5 İki Büyük Çinli Öğretmen	297
25.6 Budizm'in Yozlaşması	300
26.0 İki Batı Cumhuriyeti	303
26.1 Latinlerin Başlangıcı	303
26.2 Yeni Bir Devlet Türü	308
26.3 Zenginlerin Kartaca Cumhuriyeti	317
26.4 Birinci Punik Savaşı	318
26.5 Yaşlı Cato ve Cato'nun Tutumu	321
26.6 İkinci Punik Savaşı	324
26.7 Üçüncü Punik Savaşı	329
26.8 Punik Savaşı Roma İstiklalini Nasıl Zayıflattı	332
26.9 Roma Cumhuriyeti ile Modern Devlet Kıyaslaması	333
27.0 Tiberius Gracchus'tan Roma'nın Tanrı İmparatoruna	338
27.1 Sıradan İnsanı Engelleme Bilimleri	338
27.2 Roma Devletinde Finans	341
27.3 Cumhuriyetçi Politikaların Son Yılları	343
27.4 Vurguncu Generallerin Çağı	348
27.5 Cumhuriyetin Sonu	351
27.6 Princeps'in (Roma imparatorunun resmi unvanı Ç.N.) Ortaya Çıkışı	354
27.7 Roma Cumhuriyeti Neden Yıkıldı?	357
28.0 Eski Dünyanın Denizleri ile Geniş Ovalar Arasındaki Sezarlar	361
28.1 İmparatorların Kısa Bir Listesi	361
28.2 Zirvesindeki Roma Medeniyeti	366
28.3 Roma Zihniyetinin Kısıtlamaları	374
28.4 Geniş Ovaların Kıpırdanışı	376
28.5 Batı (gerçek Roma) İmparatorluğu Dağılıyor	384
28.6 Doğu (canlanan Helen) İmparatorluğu	390
29.0 Hristiyanlığın Başlangıcı, Yükselişi ve Bölünüşü	394
29.1 Hristiyanlık Çağında Yahudiye	394
29.2 Nazarethli (Nasıralı) İsa'nın Öğretisi	397

29.3 Evrensel Dinler.....	405
29.4 Nazarethli İsa'nın Çarmıha Gerilmesi	407
29.5 İsa'nın Öğretisine Eklenen Doktrinler.....	409
29.6 Hristiyanlığın Mücadelesi ve Gördüğü Eziyetler	415
29.7 Büyük Konstantin	418
29.8 Resmi Hristiyanlığın Kuruluşu.....	420
29.10 Hristiyanlığın Kurtuluş İlmî.....	427
30.0 Asya'nın Yedi Yüzyılı (M.Ö. 50-M.S. 650 civarı)	432
30.1 Büyük Justinianus.....	432
30.2 Pers Topraklarındaki Sasani İmparatorluğu.....	434
30.3 Sasaniler Hâkimiyeti Altında Suriye'nin Dağılması.....	436
30.4 İslâm'ın İlk Mesajı.....	439
30.5 Zerdüş ve Mani.....	440
30.6 Orta Asya ve Hindistan'da Hunlar	442
30.7 Büyük Çin Çağı	444
30.8 Çin'in Entelektüel Zincirleri	448
30.9 Xuan Zang'ın Seyahatleri	453

1.0 Uzay ve Zamanda Dünya

Yaşadığımız dünya dönen bir küredir. Gözümüze çok büyük görünse de, uzayın o muazzam büyüklüğünde küçücük bir nokta gibidir. Uzay ise esas itibarıyla bir boşluktur. Bu boşlukta büyük fasılalarla, sabit yıldızlar denen, içten dışa doğru yayılan ısı ve ışık merkezleri oluşur. Sabit yıldız denmesine rağmen hepsi de uzayda hareket halindedir, ama insanlar bu hareketi çok uzun bir süre fark etmemişlerdir. Yıldızlar o kadar büyük ve öyle muazzam bir uzaklıktadırlar ki, hareketleri algılanmaz. Ancak binlerce yıllık bir süreç içinde hissedilebilir. Bu sabit yıldızlar o kadar uzaktır ki, çok büyük olmalarına rağmen, en güçlü teleskoplarla baktığımızda bile, kimi çok, kimi daha az parlak olan ışık noktalarına benzerler. Birkaç tanesi ise, teleskopu üstlerine çevirdiğimizde, nebula dediğimiz, ışıyan bir anafor ve bulut sisi olarak görünür. Milyonlarca kilometrelik hareketin hissedilemeyeceği kadar uzaktadırlar.

Kocaman bir ateş topuna benzeyen bir yıldız ise bize çok yakındır. O da güneştir. Güneş niteliği itibarıyla sabit bir yıldız gibidir, ama görüntüsü itibarıyla diğer sabit yıldızlardan ayrılır, çünkü bize diğer yıldızlarla karşılaştıramayacak kadar yakındır ve bu yakınlık sayesinde insanlar güneşin yapısı hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Güneşin dünyaya ortalama uzaklığı yüz kırk dokuz milyon beş yüz bin kilometredir. Bir alev kütlesi halindeki bu cismin çapı 1,392,000 kilometredir. Güneşin hacmi, dünyanın hacminin 1,250,000 katıdır.

Bu rakamları tasavvur etmek çok zordur. Tek namlulu bir makinele tüfikle güneşe bir kurşun atılsa ve namlu çıkış hızının hiç azalmadığı düşünülse, güneşe ulaşması yedi yıl sürer. Ve yine de, yıldızların dizilişine göre ölçtüğümüzde güneşin yakın olduğunu söyleriz. Dünya 2,5 cm. çapında bir top olsaydı, güneş 274 cm. çapında bir küre olur, küçük

bir yatak odasını kaplayabilirdi. Güneş kendi ekseni etrafında döner, ama akışkan bir akkor halinde olduğu için kutup bölgeleri, bir dönüşünü yaklaşık yirmi beş günde tamamlayan ekvator bölgesiyle aynı hızla hareket etmez. Güneşin yüzeyi gözümüze akışkan metalik bir sis bulutu olarak görünür. Bunun ardında ne olduğunu ise sadece tahmin edebiliriz. Güneşin atmosferi o kadar sıcaktır ki, demir, nikel, bakır ve kalay elementleri gaz halinde bulunur. Güneşe çok büyük uzaklıklarda, çevresinde sadece dünyamız değil, gezegen denen bazı benzer kütleler de dolaşır. Bu cisimler gökyüzünde parlar, çünkü güneşin ışığını yansıtırlar, hareketlerini kolayca görebileceğimiz kadar yakındırlar. Gezegenlerin konumları sabit yıldızlara göre gecedan geceye değişir.

Uzayın ne kadar boş olduğu kolayca anlaşılır. Belirttiğimiz gibi güneş 274 cm. çapında bir top olsaydı, buna oranla dünyamız 2,5 cm. çapında bir top ve güneşten 294 mt. uzaklıkta olurdu. Ay ise bir bezelye tanesi kadar ve dünyadan uzaklığı 76 cm. olurdu. Güneşe dünyadan daha yakın olan iki minik nokta, Merkür ve Venüs gezegenleri ise sırasıyla 114 ve 227 mt. mesafede olurdu. Dünyadan sonra Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün sırasıyla 455, 1529, 2730, 5460, 8645 mt. mesafede olurdu. Bu gezegenler arasında uçuşan çok daha küçük parçacıklar da vardır. Bunlar çoğunlukla Mars ve Jüpiter arasında dönen asteroitler ve zaman zaman görülen, adeta sonsuz denebilecek bir boşluktan sisteme sürüklenen, az çok ışık yayan bir bulut ve toz kümesidir. Biz buna kuyrukluyıldız deriz. Bizi çevreleyen, etrafımızdaki uzayın ve ötesindeki tahmin edilmesi imkânsız uzaklığın geri kalanı ise soğuk, cansız ve bomboştur. “Dünyanın 2,5 cm. çapında bir top ve Ayın bir bezelye tanesi” olduğu küçültülmüş ölçek göz önüne alındığında, bize en yakın sabit yıldız 64,374 km. uzaklıktadır. Gördüğümüz sabit yıldızların çoğu yüz milyonlarca kilometre uzaklıktadır.

Tüm bunları açıklayan ve insanların bilgi sahibi olmasını sağlayan bilimin adı Astronomidir ve astronomi kitaplarına göre, okuyucu güneş ve yıldızlar hakkında daha çok bilgi sahibi olmak için gitmek zorundadır. Yaşadığımız dünyayı inceleyen bilim dalı Jeoloji, tanımlayan bilim dalı ise Coğrafyadır.

Dünyamızın çapı 12,742 kilometredir. Yüzeyi serttir, bu sert yüzeyin çıkıntılı kısımları dağlardır ve yüzeydeki boşluklar okyanus ve deniz dediğimiz su tabakasıyla doludur. Bu su tabakasının en derin yeri sekiz kilometre kalınlığındadır, yani en derin okyanusun derinliği sekiz kilometredir. Dünyanın hacmiyle karşılaştırıldığında, bu çok küçük kalır.

Bu kürenin etrafını kaplayan ince bir hava tabakası vardır: Atmosfer. Bir sıcak hava balonuyla deniz seviyesinden yukarı doğru çıktığımızda, ya da dağa tırmanırken havanın yoğunluğu giderek azalır, sonunda yaşamı desteklemeyecek kadar incelik. Otuz kilometre yükseklikte neredeyse hiç hava –deniz seviyesindeki hava yoğunluğunun yüzde biri kadar bile yoktur. Bir kuşun uçabileceği en yüksek nokta yaklaşık altı buçuk kilometredir –buna kondor denir- bu yüksekliğe kadar dayanabilir; ama uçaklara ya da sıcak hava balonlarına takılıp yükseğe çıkan küçük kuşların ve böceklerin çoğu bu noktadan çok daha aşağı seviyelerde bilinçlerini yitirirler. Bir dağcının tırmanabildiği en yüksek nokta ise altı buçuk kilometrenin altındadır. İnsanlar uçaklarla altı buçuk kilometreden yükseğe çıkmışlar, sıcak hava balonlarıyla yaklaşık on bir kilometre yüksekliğe ulaşmışlardır, ama bunun ciddi fiziksel güçlükleri olmuştur. İnsansız, sadece kayıt cihazları taşıyan küçük deney balonları ise otuz beş kilometreye kadar çıkmışlardır.

Dünya kabuğunun birkaç yüz metre yukarısında, denizde ve havanın alt katmanlarının altı metre altında yaşam bulunmuştur. Bunların dışında gezegenimizdeki hava ve su katmanlarında bilgimiz dâhilinde olan bir yaşam yoktur. Bildiğimiz kadarıyla uzayın geri kalanında da yaşam yoktur. Bilim insanları bir yaşam olasılığının, ya da benzer bir sürecin Mars ve Venüs gibi benzer gezegenlerde olabileceğini ele almışlardır, ama bu tartışmaya açık bir olasılıktır.

Astronom ve jeologlar ve fizik araştırmacıları bize dünyanın kökeni ve tarihi hakkında bir şeyler söyleyebilmişlerdir. Çok uzun zaman önce güneş fırl fırl dönen bir ateş topu halinde olduğu, henüz bir ısı ve ışık kaynağı haline gelmediği, şimdiki halinden daha büyük olduğu ve çok daha hızlı döndüğü, bu dönüşü sırasında kütesinden parçaların koparak gezegenleri oluşturduğu düşünülür. Dünyayı oluşturan dönen kütle

iki parçaya ayrılmış, büyük olanı dünyayı, küçük ve artık ölü olanı ise ayı oluşturmuştur. Astronomlar bize, güneşin, dünyanın, ayın ve bütün sistemin şimdikinden çok daha hızlı döndüğünü ve dünyamızın başlangıçta hiçbir canlının yaşayamayacağı bir alev kütlesi olduğunu düşünmemizi sağlayacak geçerli sebepler sunmuştur. Bir dizi muhteşem ve ilginç gözlem sayesinde ulaştıkları bu sonuçlar burada detaylandırılmayacak kadar uzundur. Ancak bizi güneşin, akkor halde olmasına rağmen, artık eskisinden daha soğuk olduğuna, eskisinden daha yavaş döndüğüne ve soğuyup yavaşlamaya devam ettiğine inandırmışlardır. Ayrıca dünyanın dönme hızının azaldığını ve azalmaya devam ettiğini, “yani günlerin giderek uzadığını ve dünyanın merkezindeki ateşin yavaş yavaş tükendiğini göstermişlerdir. Bir zamanlar günler şimdikinin yarısı, hatta üçte biri kadar bile değildi; alev alev yanan güneş şimdikinden çok daha büyüktü, bir işaret koyabilseydik, doğuşundan bulutların ardında batışına kadar hareketini çıplak gözle görebilirdik. Gelecekte ise bir gün bir yıl kadar uzun olacak, soğuyan güneşin pırlıtsı sönecek ve göklerde kımıltısız asılı kalacak.

Dünyada, bir parçası olduğumuz hayat, güneşin çok daha sıcak olduğu, gecenin gündüze daha kısa sürede döndüğü, denizlerin kabarıp muazzam büyüklükte fırtına ve depremlerin olduğu günlerde başlamış olmalı. O zamanlar ay da dünyaya daha yakın, daha parlaktı ve değişen bir yüzü vardı

2.0 Kayaların Kayıtları

2.1 Yaşayan İlk Canlılar

Dünyada hayatın nasıl başladığını bilmiyoruz [1]

Biyologlar, tabiri caizse hayat öğrencileri, bu başlangıçlarla ilgili tahminler yürütmüşlerdir, ama bunları burada tartışmayacağız. Sadece hızla geçen o günlerde denizlerin kabarıp geride çamur ve kumdan ibaret kızgın sahiller bıraktığını bilmemiz yeterlidir.

O zamanlar atmosfer daha yoğun, kalın bulut kütleleri güneşi engelliyordu, sürekli çıkan fırtınalar gökyüzünü karartıyordu. Volkanik baskıyla yükselen karalar kıraçtı, bitki örtüsü yoktu, toprak yoktu. Aralıksız devam eden yağmur fırtınaları kara parçalarını süpürdü, nehirler ve sel suları denizin tortularını sürükledi, bu tortu ve çamurlar zamanla kayaga taşlara ve şistlere, kumlar da kumtaşına dönüştü. Jeologlar erken çağlardan yakın zamana kadar yığılarak biriken bu tortuların günümüzdeki halini araştırmışlardır. Elbette en eski tortular en çok bozulmuş, değişmiş ve yıpranmış olanlardır ve bu tortularda hayat belirtisi bulunmamaktadır. Muhtemelen en erken yaşam formları küçük ve yumuşaktı, bu yüzden arkalarında var olduklarına dair bir iz bırakmadılar. Sadece bazıları öldükten sonra fosilleşecek olan iskelet ve kabuk gibi sert maddeler geliştirdiler ve böylece araştırma kayıtlarında yer aldılar.

Kayalarda bulunan fosiller ve birbiri üstüne katman katman bindiği kayalar bakımından, jeoloji literatürü çok geniştir. En eski kayalar, daha denizler yokken, dünyanın denizlerin oluşamayacağı kadar çok sıcak olduğu ve bugün denizleri oluşturan suyun atmosferde havayla karışmış buhar olarak durduğu dönemden önce oluşmuş olmalı. Atmosferin yüksek katmanları kayalara sıcak yağmurlar yağdıran bulutlarla yoğunlaşmıştı,

yağmurlar kayaların akkor özlerine ulaşmadan yeniden buharlaşıyordu. Bu buhar atmosferinin altında eriyik haldeki yeryüzü maddeleri katılaşıp ilk kayaları oluşturdu. Bu ilk kayalar eriyik haldeki maddenin üstünü kabuk gibi kaplamıştı, tıpkı donmuş lavlar gibi. Başlangıçta kayalar kabuk ve cüruf halinde ortaya çıktılar. Tam olarak katılacak kalınlığa ulaşana kadar sürekli olarak yeniden eriyip kristalleştiriler. Bu sıcak, genç dünyanın sıkıştırıp birleştirmesiyle çağlar geçtikçe oluşan temeldeki bu kristal kayalar ağına Temel Gnayslar adı verilir. Temel Gnaysların oluştuğu dönemde dünyanın durumu bir bacanın içi gibiydi.

Uzun zaman sonra atmosferdeki buhar da yoğunlaşmaya ve başlangıçtan beri var olan bu sıcak taşlar doğrudan dünyaya düşmeye, sonunda da kaynar su çağlayanları gibi dökülmeye başladı, çukurlarda birikerek göletleri, gölleri ve ilk denizleri oluşturdu. Kayaların üstünden bu denizlere akan sular toz ve partikülleri taşıyarak dipte tortu oluşturdu, bu tortu tabakalar, ya da jeologların deyimiyle katmanlar halinde birikerek ilk tortul kayaçları meydana getirdi. İlk tortul kayaçlar yeryüzündeki çukurların içine battı, üstlerinde başka kayaçlar oluştu, volkanik çalkantılar ve yeryüzünün kaya kabuğunu alıp götüren gelgit deformasyonu eğilip büküldü, aşındı. Bu ilk tortul kayaçların sonradan oluşan katmanların altında kalmamış olan, ya da üstünde oluşan kayaların aşınarak yok olmasıyla, dünyanın değişik yerlerinde hâlâ yüzeye çıktıklarını görüyoruz. Özellikle Kanada’da ilk tortul kayaçların oluşturduğu muazzam yüzey alanları vardır. Bunlar yeniden ergimiş, yeniden kristalleşmiş, sertleşip yoğunlaşmış yarı ve eğimlerdir, ne oldukları hemen anlaşılır. Ve tek bir yaşam belirtisi bile taşımazlar. Bunlara Azoik (cansız) Kayaçlar denir. Ancak ilk tortul kayaçlarda grafit (kurşun tozu) denen bir madde ile kızıl ve siyah demir oksit bulunduğu ve bu maddelerin oluşması için canlı organizma faaliyeti gerekli olduğundan ki, olabilir de, olmayabilir de, bazı jeologlar bu ilk tortul kayaçları “arkeozoik” (ilkel yaşam) olarak nitelerler. İlk yaşamın kabuğu, iskeleti, ya da ölümünden sonra teşhis edilebilir bir fosil bırakacak bir çatısı olmayan yumuşak canlı maddelerden meydana geldiğini ve bu canlı maddelerin kimyasal etkisinin girafit ve demir oksit oluşumuna sebep olduğunu düşünürler. Bu sadece tahminden

ibarettir elbette, Azoik Kayaların olduğu dönemde yaşamın daha başlamamış olduğuna dair eşit bir ihtimal de vardır.

Birbiri üstüne binen, ya da örtüşen bu Azoik ya da Arkeozoik kayalar çok eski ve yıpranmış yaşam izleri taşırlar. Oluşan bu ilk kayalar en basit türlerdir; algler denen basit bitkilerin kalıntıları ya da denizin çamurunda solucanların bıraktıkları izler gibi işaretlerdir. Işınıllar adı verilen mikroskobik canlıların iskeletleri de vardır. Bu ikinci kaya dizisine Proterozoik (hayatın başlangıcı) dizi denir ve dünya tarihinde çok uzun bir dönemi işaret eder. Proterozoik kayalardan başka, hatırı sayılır miktarda ve çeşitlilikte canlı izleri barındıran üçüncü bir dizi daha vardır. Önce kabuklular, yengeçler ve benzeri sürüngen kabuklular, solucanlar, deniz yosunları ve benzerleri, sonra çok miktarda balık ve kara bitkileriyle kara hayvanlarının ilklerinin izleri ortaya çıktı. Bunlara Palaeozoik (antik yaşam) kayalar adı verildi. Bu kayalar hayatın yavaş yavaş yayıldığı, çoğaldığı ve dünyamızın denizlerinde geliştiği çok uzun bir çağı işaret eder. Uzun çağlar boyunca erken Paleozoik dönemde suda yüzen ve sürünen canlılardan başka çoğalma görülmemiştir. Bu canlılara trilobit adı verilmiştir; muhtemelen Amerikan kral yengeciyle akraba olan deniz kenelelerine benzer sürünen canlılardı. Ayrıca erken dönem dünyanın reisleri olan deniz akrepleri de vardı. Bazı türlerin canlıları iki buçuk metreye kadar varabiliyordu. Bunlar hayatın sıralanışında en üstteydiler. Kolsu ayaklılar (eklemsizler) denen kabuklu türüne ait canlılardan da bol miktarda bulunuyordu. Bitkiler gibi kök salıp bir araya gelen bitki-hayvanlar ve sularda salınan gevşek yosunlar vardı.

Bu hayal gücümüzü harekete geçirecek bir yaşam sunumu değildi. Koşan, uçan, hızla ve beceriyle yüzen hiçbir canlı yoktu. Bazı yaratıkların büyüklüğü dışında, bu canlılar, günümüzde yaz tatilinde mikroskopla araştırma yapan bir çocuğun görebileceği türlerden pek de farklı değildi. Erken Paleozoik devirde yüz milyonlarca yıl boyunca sığ denizlerde hayat işte böyleydi. Kara hayatına ait bir iz ya da ipucu ise bulunamamıştır. O zamanlar yaşayan canlılar hayatlarının çoğunu ya da tümünü su altında geçirmiştir.

Deniz akrepleri ve tripolitlerin hüküm sürdüğü bu Alt Paleozoik kayaç oluşumları ile günümüz arasında, tortul kayaç katman ve kütlelerinin bize gösterdiği, ölçülemeyecek kadar uzun çağlar vardır. Jeologlar Üst Paleozoik kayaçların üstünde iki büyük bölüm belirlemişlerdir. Paleozoik dönemden sonra gelen Mezozoik kayaçlar (orta yaşam) fosil barındıran kayaçların ikinci büyük sistemidir. Bu kayaçlar yüz milyonlarca yılla ifade edilir ve fosillerin, dev sürüngenler gibi canlıların kemikleri bulunur ve bunun da üstünde yaşamın tarihinde üçüncü büyük cildi oluşturan Senozoik (yakın dönem yaşam) kayaçlar vardır, bu kum ve çamurun nehirlerle denizden taşındığı, kemiklerin, pulların ve gövdelerin ve yaşam izlerinin üstünü kaplayarak günümüzdeki fosilleri oluşturduğu, son yazılı sayfadır.

Kayalardaki bu işaret ve fosiller ve kayaların kendileri ilk tarihi belgelerimizdir. İnsanın bunlardan faydalanarak çözdüğü ve çözmeye devam ettiği hayatın tarihine Kayaların Kayıtları denir. Bu kayıtları kullanarak insanlar hayatın başlangıcının ve bir asır kadar önce atalarımızın hiçbir şüphe duymadığı, türümüzün başlangıcının öyküsünü bir araya yavaş yavaş bir araya getirir. Biz bu kaya ve fosillere bir kayıt, bir tarih gözüyle bakarken, düzenli bir şekilde kayıt tutulduğunu var saymamamız gerekir. Her ne olursa, ardında bir iz bırakmıştır ve keşke biz bu izlerin anlamını çözecek kadar zeki olsaydık. Kayaların birbiri üstüne düzenli şekilde katmanlar oluşturmaları da insanların bunu okumasına yetmez. Bu kayalar kütüphanedeki kitaplara benzemez. Bomba düştükten, düşman işgaline uğradıktan, yağmalandıktan sonra, deprem, ayaklanma ve yangın geçirdikten özensizce düzenlenmiş bir ofis gibi parçalanmış, aşınmış, kırılmış, dökülmüş, yıpranmıştır. Ve böylece sayısız nesiller boyunca bu Kayaç Kayıtları, var oldukları bilinmeden, insanların ayakları altında kalmıştır. Fosiller İyonyalılar tarafından M.Ö. altıncı yüzyılda biliniyordu, M.Ö. üçüncü yüzyılda İskenderiye'de Eratosthenes ve diğerleri tarafından konuşuluyordu, bu tartışmalar Strabon'un Coğrafyası (M.Ö. ?20-10) adlı kitapta özetlenmişti. Latin şair Ovid fosillerden haberdardı, ama nasıl yapıları olduğunu bilmiyordu. Yaratıcı gücün kabataslak ilk çalışmaları olarak yorumlamıştı. Arap yazarlar onuncu yüzyılda fosillerden bahsetmişlerdi. On altıncı yüzyılın başlarında yaşamış olan Leonardo Da Vinci (1452-1519), fosillerin asıl önemini kavrayan ilk Avrupalılardan biriydi ve

dünya tarihinin uzun zaman boyunca ihmal edilmiş bu ilk sayfaları ciddiye alınıp deşifre edilmeye başlayalı henüz 150 yıl olmuştur.

2.2. Dünya kaç Yaşında?

Jeolojik zamanla ilgili spekülasyonlar son derece çeşitlilik gösterir. Jeolog ve astronomlar en yaşlı kayaçların yaşını farklı bakış açılarından bakarak 1,600,000,000 ile 25,000,000 arasında tahmin ederler. Bu konuda söylenecek en kesin şey, zaman diliminin uçsuz bucaksız oluşu ve yüz milyonlarca yılla ifade edilişidir. Ekteki zaman grafiği onarlı ya da yirmişerli olarak bölünmüştür. Zamanın çağlar arasındaki oransal değeri daha güçlü bir kanıttır; okuyucu burada verilen 800,000,000 değerini 400,000,000 değerine indirirse Senozoik çağın 40,000,000 değerini de 20,000,000 değerine indirmelidir. Ve toplam değer ne olursa olsun, jeologlar jeolojik zamanın yarısının ya da yarısından çoğunun Geç Paleozoik zamanda yaşamın başlamasından önce geçtiğinde hemfikirdir. Okuyucu bu açılış bölümlerine, daha uzun bir tarihin kısa bir hazırlığı gözüyle bakarak çabucak okumak isteyebilir, ama aslında ileriki bölümlerde anlatılacak olan tarihin daha uzun olmasının sebebi daha detaylı ve daha ilginç olmasındandır. Bakışa göre daha önemlidir. Bu dünya çağlar boyunca bir ateş topu halinde ve hayatsız olarak dönüp durmuş ve yine aynı sonsuz uzunluktaki çağlar boyunca su birikintisinde var olan mikroskobik hayvanlardan başka bir yaşam türü barındırmamıştır.

Sadece uzay değil, zaman da yaşam ve insanlık açısından boştu. Yaşam bu ıssız boşlukta güç bela tutuşturulmuş bir ateş gibiydi.

3.0 Doğal Seleksiyon ve Türlerin Değişimi

Şimdi, sığ sularda ve erken Paleozoik zamanın med cezir (gel git) balçıklarında sürünerek ilerleyen ve belki de sonsuz uzayda gezegenimizle sınırlı kalan bu yaşam denen yeni şeyle ilgili bazı genel olguları ortaya koymamız iyi olacaktır.

Yaşam canlı olmayan her şeyden belli bazı bakımlardan farklılık gösterir. Günümüzde yaşayan bütün canlılar arasında muhteşem farklılıklar vardır, ama geçmişte ve günümüzde yaşayan bütün canlılarda büyüme ve gelişme gücü ortaktır, tüm canlılar beslenir, beslenip büyürken köklerini toprağa yaymak, dallarını göğe uzatmak dışında bir hareket olmasa da hareket eder. Ayrıca canlılar ürer; bölünerek ya da tohumları, sporları ya da yumurtaları aracılığıyla, ya da yavru olmanın diğer yollarıyla diğer canlılara hayat verir. Üreme yaşamın bir tipik bir özelliğidir.

Hiçbir canlı sonsuza dek yaşamaz. Her canlı türünün büyümesinin bir sınırı vardır. Mikroskobik canlılar olan amipler gibi çok küçük ve basit canlılar arasında bir canlı büyür ve bölünerek iki canlı oluşturabilir ve o iki canlı da bölünür. Diğer pek çok mikroskobik yaratık bir süre için aktif olarak yaşar, büyür, sonra durur ve aktifliğini kaybeder, kendini bir dış kabukla kuşatır ve daha küçük parçalara, salınan ve dağılan sporlara bölünür ve bunlar da ataları gibi yeniden büyür. Çıplak gözle bile görülecek kadar büyük pek çok canlı bölünmeyle ürese de, daha karmaşık canlılarda üreme sadece basit bir bölünmeden ibaret değildir. Hemen hemen bütün büyük canlılarda üremenin ilk kuralı belli bir büyüklüğe ulaşmaktır. Sonra bu büyüme sarsak bir hale gelmeden önce yavaşlar ve durur, tam büyüklüğüne ulaşırken olgunlaşır, canlı olarak doğan ya da yumurtadan çıkan yavru üremeye başlar. Bunu sadece özel bir kısım yapabilir. Canlı yaşadıktan ve yavruladıktan sonra yaşlanır ve ölür. Bu bir tür

gerekliliklerdir. Büyümenin olduğu gibi yaşamanın da bir sınırı vardır. Bu hayvanlar için olduğu kadar bitkiler için de geçerlidir. Ancak cansızlar için geçerli değildir. Kristaller gibi cansız maddeler büyür, ama büyüme-lerinin bir sınırı yoktur, kendi başlarına hareket edemezler ve içlerinde can yoktur. Kristaller oluştu mu, milyonlarca yıl değişmeden kalabilirler. Cansızlar üreyemez.

Canlıların bu büyüme, üreme ve ölme süreci muhteşem bazı sonuçlara yol açar. Bir canlının yavrusu, tıpkı ana-babaları gibi doğrudan ya da bazı dış etkenler vasıtasıyla değişir (tırtılın kelebeğe dönüşmesi gibi). Ancak yavru birbirlere ya da ana-babalarının tıpatıp aynısı değildir. Az çok bir fark daima vardır ki, biz buna bireysellik deriz. Bir yılda üreyen bin kelebek ertesi yıl iki ya da üç bin kelebek üretebilir, bu iki-üç bin kelebek bize seleflerinin tıpkısı gibi gelecektir, ama her birinin az bir farklılığı vardır. Ancak bu kelekleri yakından inceleyemediğimiz için bireyselliklerini ayırt edemeyiz, ama insanlardaki bireyselliği kolayca ayırt edebiliriz. Günümüzde yaşayan bütün insanlar M.S. 1800 yılında yaşamış olan insanların soyundan gelmektedir, ama hiçbirimiz artık yok olmuş bu nesille tıpatıp aynı değiliz. Ve kelekler için geçerli olan şey bütün canlılar için, hayvanlar ve bitkiler için de geçerlidir. Her canlı türü her nesilde bireyselliklerini değiştirir. Bu günümüzde yaşayan insanlar için olduğu gibi, Arkeozoik ve Proterozoik denizlerde yaşayan, üreyen ve ölen küçük canlılar için de geçerlidir.

Her canlı türü sürekli olarak ölür ve yenilenmiş bireyler olarak yenisinden doğar.

O halde şimdi herhangi bir canlı türünün yeni doğmuş neslini ele alalım. Bireylerden bazıları diğerlerine göre daha güçlü, daha sağlıklı, hayatta kalmaya daha müsait olacak, bazıları da daha zayıf ve yaşam koşullarına uyum sağlamakta daha başarısız olacaktır. İstisnai durumlarda şanssızlık ya da kazalar olabilir, ancak genellikle daha iyi donanımlı olan bireyler yaşayıp büyüyecek ve üreyecektir ve zayıf olanlar yok olacaktır. Bu zayıf olanlar beslenmede, düşmanlarıyla savaşmada ve tehlikelerden kurtulmada daha başarısız olacaklardır. Bu sürece Doğal Seleksiyon ve Güçlünün Hayatta Kalması denir. [1]

Canlıların büyümesi, üremesi ve ölmesi olgusundan hareketle, yaşam şartları aynı kaldığı sürece her canlı her nesilde bu şartlara daha iyi uyum sağlar.

Peki bu yaşam şartlarının değiştiğini varsayalım, o zaman başarılı olan birey başarısız olabilir ve eski yaşam şartlarında elenmiş olan birey bir fırsat yakalayabilir. Bu yüzden canlı türleri nesilden nesile değişiklik gösterecek, eski şartlarda yükselip gelişen ve hâkim olan birey başarısız olup yok olacak ve türlerin genel yapısı tekrar değişene kadar yeni tür birey egemen olacaktır.

Varsayalım, karlar altındaki soğuk bir bölgede yaşayan beyazlı kahverengi kürklü küçük bir hayvan türü var. En kalın, beyazları en fazla olan birey soğuktan en az etkilenecek, düşmanları tarafından en zor fark edilecek ve avını ararken en az şüphe çekecek olandır. Her nesille birlikte bu türün kürkü kalınlaşacak, beyazlığı artacak, artık daha fazla kürk taşıyamayacak hale gelene kadar bu böyle devam edecektir.

Şimdi de bu bölgede iklim değişikliği olduğunu ve havanın ısındığını düşünelim, karlar eriyecek, beyaz kürklü hayvanların göze çarpacak, yılın büyük bir kısmında görülebilir olacak ve kürkleri onlara yük olacaktır. Ve kürkünde kahverengi lekeleri olan ve ince kürklü olanlar avantajlı konuma geçecek, beyaz ve kalın kürklü olanlar engellerle karşılaşacaktır. Her nesilde kahverenginin lehine olacak şekilde beyaz renkte azalma görülecektir. Bu iklim değişikliği çok ani olursa türleri tümünden yok edebilir elbette, ama adım adım değişirse türler sıkıntı çekse de, nesilden nesile değişip iklim şartlarına uyum sağlamayı başarabilirler. Bu dönüşüm ve adaptasyona Türlerin Değişimi denir.

Belki bu iklim değişikliği türlerin yaşadığı tüm bölgelerde değil, denizin büyük bir kolunun bir tarafında, ya da yüksek dağlarda yaşanabilir, diğer yerlerde yaşanmaz. Körfez Akıntısı gibi sıcak bir okyanus akıntısının yönü değişebilir, bariyerin bir yanına doğru akabilir ve diğer taraf yine de soğuk kalabilir. O zaman soğuk tarafta kalan türler kürklerini kalınlaştırıp beyazlıklarını artıracak, diğer taraftakiler ise kahverengi yoğunluklarını artırıp kürklerini incelteceklerdir. Aynı zamanda başka değişiklikler de olacaktır: Belki pençelerde değişimler olacaktır, çünkü türlerin

yarısı yiyecek bulmak için sürekli karları kazarken diğerleri kahverengi toprakta koşturacaklardır. Muhtemelen iklim değişikliği yiyecek çeşitliliğini de etkileyecektir, bu da dışların ve sindirim organlarının değişimine yol açacaktır. Kürkteki değişimle birlikte ter ve yağ bezleri de değişecek, bu da salgı çıkaran organları ve vücudun bütün iç kimyasını etkileyecektir. Böylece canlının yapısı baştan aşağı değişir. Öyle bir an gelir ki, önceden tek bir türün iki farklı varyasyonu birbirine hiç benzemeyen iki farklı tür olarak ortaya çıkar. Türlerin nesiller boyunca iki ya da daha fazla türe ayrışmasına Türlerin Farklılaşması denir.

Hayatın bu temel olguları, büyüyen, ölen ve üreyen bireyin farklılaşmasıyla değişen dünyayı göz önüne aldığında okuyucu hayatın bu yönde değişmesi gerektiğini, değişim ve farklılaşmasının zorunlu olduğunu, eski türlerin yok olup yenilerinin ortaya çıkması gerektiğini açıkça görecektir. Biz burada aşına olduğumuz bir hayvanı örnek aldık, ama kar ve buz altında yaşayan kürklü hayvanlar için geçerli olan şey hayatın tümü için ve aynı şekilde med cezir seviyesi ile Paleozoik denizlerin sıg, sıcak suları arasında yüz milyonlarca yıl akıntıyla sürüklenip kaynaşan yumuşakçalar ve ilk canlılar için de geçerlidir.

Alev alev yanan güneşin doğup şimdikininkin dörtte biri kadar bir zaman sonra battığı, sıcak denizlerin kayalıklerde kaplı karaların kumlu ve çamurlu sahillerine devasa dalgalarla çarptığı genç dünyadaki yaşamın ilk evresi değişip çeşitlenmiş ve büyük bir hızla gelişmiştir. O zamanki hayat muhtemelen günler ve yıllar gibi hızlı ve kısaydı; doğal seleksiyonla ayıklanan nesiller hızlı birbirini izledi.

Doğal seleksiyon insanlarda, diğer canlılarda olduğundan daha yavaş bir süreçtir. Batı Avrupa'da normal bir insanın büyüüp üremesi için yirmi yıl ya da daha fazla zaman geçmesi gerekir. Hayvanların çoğunda ise yeni nesiller bir yıl ya da daha az bir zamanda ortaya çıkar. Başlangıçta var olan denizlerde ilk ortaya çıkan basit canlıların büyüüp üremesi ise muhtemelen birkaç saat, hatta birkaç dakikayı alıyordu. Türlerin değişim ve farklılaşması son derece hızlı olmuş ve büyük ölçüde farklılık gösteren çok çeşitli formlar kayaçlarda izler bırakmaya başlamadan önce yaşam çoktan gelişmişti. Bu yüzden Kayaçların Kayıtları var olan ya da

onların ardından gelen canlılarla yakından ilişkili bir grupla başlamamıştır. Bu kayıtlar oyunun ortasında, hayvan krallığının sahnede olduğu hemen hemen bütün bölümlerde başlar. Bitkiler bitki, hayvanlar hayvandır. Çoktan ortaya çıkmış olan bir denizde oyun başlamış, perde açılmıştır ve bu bir süredir devam edegelmıştır. Şimdiki istiridye ve midyeler gibi beslenen kolsu ayaklılar kabuklarına yerleşmiş, büyük deniz akrepleri deniz yosunlarının arasında dolaşmakta, trilobitler dertop olup açılmakta, hızla ilerlemektedir. Bu eski zaman çamurları ve ilk yosunların arasında bol miktarda haşlamlılar ve şimdiki su birikintilerinde bulunan canlılar vardı. Okyanusun derinliklerinde, şimdiki gibi ışık almayan bölümlerinde de bol miktarda küçük ve şeffaf, çoğu fosfor ışıltı olan canlılar bulunuyordu.

Okyanus ve med cezir sularda yaşam olmasına rağmen dalga seviyesinin üstünde karalar kısıtlıydı ve tahmin edebildiğimiz kadarıyla hiçbir yaşam belirtisi taşımayan taşlık alanlardı.

4.0 Yaşamın Kurak Alanları İstilas

4.1 Hayat ve Su

Su kıyası olan her yerde yaşam vardı ve yuvası, ortamı ve temel gereksinimi olan suyun içinde devam etti.

İlk jölemsi canlılar sudan çıkıkları zaman kuruyup şimdiki sahillerde yok oldular. Kurumak o zamanlar ölümcül bir şeydi, başlarda buna karşı korumaları yoktu. Ancak yağmur göletleri, sığ denizler ve dalgaların bulunduğu bir dünyada tüm bunlar sular çekilirken ya da kuraklık olduğunda canlıların ıslak kalmasını sağlayarak zamanın şartlarını desteklemişti. Karaya oturma tehlikesi her zaman vardı. Öte yandan yaşamın kıyı ve plajlara yakın yerlerde kalması gerekiyordu, çünkü hava (elbette suda çözünen) ve ışığa da ihtiyaç vardı.

Hiçbir canlı su olmadan nefes alıp yiyeceğiniz sindiremez. Nefes almaktan bahsediyoruz, ama bütün canlıların aslında yaptığı suda çözülmüş olan oksijeni solumaktır. Soluduğumuz hava önce ciğerlerimizde çözünmek zorundadır ve bütün yediklerimiz sindirilmeden önce sıvı hale gelmelidir. Daima su altında bulunan suda yaşayan canlılar suda nefes almalarını sağlayan solungaçlarını sallayarak çözülmüş havayı çekerler. Ancak bir süreliğine sudan dışarı çıkan bir canlının gövdesini ve solunum araçlarını kurumaktan koruması gerekir. Deniz yosunları Erken Paleozoik denizlerden sahillerin gelgitli seviyelerine çıkmadan önce ıslaklıkla rını korumak için sert bir dış kabuk oluşturmak zorundaydılar.

Deniz akrebinin atası gelgitlerde hayatta kalmayı başarmak için dış kabuğunu ve zırhını oluşturmak zorundaydı. Trilobitler ise dış kabuklarını ve dertop olma özelliklerini kurumaya karşı bir önlem olmaktan çok birbirlerine ve düşmanlarına karşı korunmak için geliştirmişlerdi. Ve Paleozoik kayalardan yukarı doğru çıktığımızda ilk omurgalı hayvanlar olan

balıklar ortaya çıkıyordu. Bunlar da geçici olarak karaya vurma tehlikesine karşı solungaç kapaklarıyla solungaçlarını korumaya alarak ya da ilkel bir akciğer hava keseciği oluşturarak uyum sağlamışlardı.

Gelgit şartlarına uyum sağlamış olan yosun ve bitkiler artık daha çok ışık alan yerlere çıkabiliyordu ve ışık bütün bitkiler için çok gerekli ve kıymetliydi. Onları pekiştiren her yapının gelişimi ve böylece ışıktaki kalabilmeleri sayesinde sular çekildiğinde kuruyarak dağılıp parçalanacakları yerde kalkıp yayılabildiler ki, bu onlar için büyük bir avantajdı. Ve lif ve destek geliştirmeye başladılar, içlerindeki odunsu lifler gelişmeye başladı. İlk bitkiler yumuşak sporlarla ya da suda salınan, suyla dağıtılan ve sadece suyun altında çimlenen yarı hayvansı gamet hücreleriyle üreyordu. İlk bitkiler ve basit bitkilerin çoğu yaşam döngüleri itibarıyla suya bağlıydı. Burada yine sporların kuraklıktan korunması için geliştirilen özelliklerin suya batmadan üremeyi sağlayan bir avantajı ortaya çıkıyordu. Böylece deniz kabardığında su üstünde kalarak üreyebiliyor, dalgalar onları yutmadan ışık alabiliyorlardı. Daha büyük bitkilerin ana sınıflandırmaları bitki hayatının, su üstünde kalma ihtiyacı ile gelişen odunsu liflerin oluşması ve kuraklığa karşı gittikçe daha dayanıklı olan bir üreme yöntemiyle açığa çıkmasının evreleri gösterir. Basit bitkiler ise hâlâ suda tutsak durumdaydı. Basit yosunlar ıslak ortamda yaşamak zorundaydı ve eğrelti sporlarının gelişimi bile bazı evrelerde aşırı ıslak ortama ihtiyaç duyuyordu. Gelişmiş bitkiler suya bağımlı olmaktan kurtuldular ve bulundukları toprakta bir miktar nem varsa bununla üreyebilmeyi başardılar. Sorunlarını sudan tamamen çıkararak çözmüş oldular.

Bu sorunun aslı yaşayarak öğrenme yöntemiyle uzun Proterozoik dönemde ve Paleozoik çağın başında hallolmuştu. Sonra denizden karaya doğru yavaş yavaş, ama bol miktarda, yeni bitkiler oluşmaya başladı, bunlar yayılırken bataklık, göl ve akarsu yataklarını mesken tutmaya devam ediyorlardı.

4.2 İlk Hayvanlar

Bitkilerden sonra hayvanların yaşamı başladı.

Yapısı temelde suda yaşayan canlılardan olmayıp değişip farklılaşarak sudaki hayatından çıkmamış bir kara hayvanı ya da bir kara bitkisi yoktur. Bu adaptasyon farklı şekillerde başarıldı. Kara akrebini ele alırsak, trake

solunumu akrebinin solunum organını ani buharlaşmadan korumak için deniz akrebinin solungaçları gövdenin içine gömülmüştür. Yengeç gibi kabukluların solungaçları, koruyucu uzantılar şeklindeki kabukla korumaya alınmıştır. Böceklerin ataları havayı çözünmeden bütün gövdeye taşıyacak hava keseleri ve hava tüpleri, soluk borusu sistemi geliştirmiştir. Omurgalı kara hayvanlarını ele alırsak, geçmişteki balıkların solungaçları önce eklenmiş, sonra boğazın alt kısmında ura benzer, ilkel bir akciğer hava kesesi olan bir torbacık bunun yerini almıştır. Günümüze kadar gelebilen bazı çamur balıkları sayesinde sudan çıkmayı başaran omurgalı kara hayvanlarının yöntemini anlayabiliyoruz. Bu canlılar (örneğin Afrika Akciğer Balığı) yıl boyunca yağmurlu olan ve kurak mevsimlerde nehirlerin kurumuş balçık tabakası haline dönüştüğü tropik bölgelerde yaşar. Bu balık yağmur mevsiminde diğer balıklar gibi suda yüzer ve solungaçlarıyla solunum yapar. Nehir suları buharlaşınca solungaçlar devreden çıkar ve balık, sular tekrar yükselene kadar havayı yutarak ve hava keseciklerine göndererek hayatta kalır. Derelerin suyu çekildiğinde sudaki hava azalınca Avustralya akciğer balığı su yüzüne çıkıp hava yutar. Su birikintilerinde yaşayan semender de aynı şeyi yapar. Bu yaratıklar hâlâ, su altındaki kısıtlı ortamlarından kurtulan gelişmiş omurgalı atalarının bulunduğu dönüştürme safhasındadır.

Kurbağalar, semenderler, deniz salyangozları gibi amfibiler bu özgürleşme sürecindeki tüm safhaları barındırmaktadır. Üremek için hâlâ suya bağımlıdırlar; yumurtaları ıslık alan su ortamında durmak ve orada gelişmek zorundadır. Genç iribaş suyu dalgalandıran dış solungaçlarını sağlar, sonra bu solungaçların üstü bir kabukla kaplanır ve bir solungaç odacığı oluşur.

Sonra canlının bacakları ortaya çıkıp kuyruğu içine çekilir, akciğerlerini kullanmaya başlar, solungaçlar gittikçe küçülerek kaybolur. Yetişkin bir kurbağa tüm hayatını hava ortamında geçirebilir, ama suya batırılırsa boğulabilir. Sürüngenlere gelince, yumurta buharlaşmaması için kabukla kaplanmıştır, bu yumurtadan, kabuğunu kırar kırmaz ciğerleriyle solunum yapan yavrular çıkar. Sürüngenler sudaki yaşam döngüsünün herhangi bir safhasını geçme ihtiyacından ortaya çıkan özgürlüğüyle dört ayakları üstünde sürünmeye başlarlar.

Kuzey yarıküredeki geç Paleozoik Kayaçlar bize, yaşamın karaya yayılışının bir dizi görüntü materyalini verir. Coğrafi olarak dünyanın kuzey yarıküresi bu işgale çok uygun olan göller ve sığ denizlerle kaplıydı. Bu yeni hava ortamında yaşama gücüne erişmiş olan yeni bitkiler olağan üstü bir zenginlik ve çeşitlilik yarattılar. Henüz çiçekli bitkiler, [1] çimenler, kışın yapraklarını döken ağaçlar yoktu; ilk bitki örtüsü eğrelti ağaçları, dev atkuyruğu, çikas ve benzeri bitkilerden oluşuyordu. Bu bitkilerin çoğu büyük gövdeli ağaçlardı, bunlarının pek çoğunun gövdeleri fosilleşerek günümüze kadar gelmiştir. Artık yok olmuş olan sınıf ve türlere ait bu ağaçlardan bazılarının boyu otuz metreden fazlaydı. Alt kısımları suyun içindeydi ve bu sulara, bazı basit kalıntılar bırakan yumuşak yosunlar, sümüksü yeşil bakteri tabakası ve mantarlardan oluşan kalın bir tabaka bulunuyordu. Bu bataklık ormanları günümüzdeki ana kömür yataklarını oluşturmuştur.

Bu ilkel bitki örtüsü bolluğu içinde ilk böcekler kaynaşmaya başladı. Sabit kanatlılardı ve dört kanatları vardı, çok büyüklerdi ve bazılarının kanatları otuz santimi buluyordu. Belçika'da kömür katmanları arasında bulunan bir yusufluğun kanat genişliği yetmiş üç santimdi! Çok çeşitli uçan hamamböcekleri de vardı. Bol miktarda akrep ve ilkel örümcekler de vardı, ama bunların ağ örmek için gerekli olan iplik boruları yoktu bu dönemde kara salyangozları ortaya çıktı. Ardından, atalarımızın bilinen ilk adımı olan amfibiler. Geç paleozoik kayıtlarda ilerlerken havaya uyum sağlama sürecinin bol ve çeşitli miktardaki amfibiler arasında gerçek sürüngenlerin görülmeye başlamasına dek devam ettiğini görüyoruz.

Üst Paleozoik çağda kara hayatı çiçeksiz bitkilerden, kuşlar ve böcekler olmayan bataklık ormanlarından oluşuyordu. Büyük kara hayvanlarından eser yoktu; bataklık amfibileri ve ilkel sürüngenler yaşamın ortaya çıkarabildiği tek canlılardı. Sudan uzakta ya da yüksekte olan kara parçaları hâlâ çorak ve cansızdı. Ancak yaşam, hiç durmadan, nesilden nesile, başladığı sığ sulardan uzaklaşmaya devam etti.

5.0 Sürüngenler Çağı

5.1 Ova Hayatı Dönemi

Uçsuz bucaksız bitki örtüsünü oluşturan sığ göller ortamı yüz binlerce yıl boyunca ısı ve sıcaklıkla basınç altında kalıp sıkışarak ve mumyalaşarak bugün dünyamızın çoğu kısmına hâkim olan kömürü oluşturdu. Havanın soğuk olduğu dönemler vardı, bu doğrudur, ama bu dönemler büyümeyi yok edecek kadar uzun sürmedi. Uzun zaman sonra az gelişmiş gür bitki örtüsü yok oldu ve bir süre için tüm dünya cansız, çıplak bir döneme girmiş gibi oldu.

Dünyanın iklimindeki değişimleri burada tartışamayız. Astronomik hareketler, güneşteki değişimler, dünyanın üstünde ve içindeki değişimler birleşerek yaşamın var olduğu şartlarda sonu gelmeyen bir dalgalanma yarattı. Bu şartlar değiştikçe yaşam da değişecek ya da yok olacaktı.

Paleozoik dönemin sonundaki bu duraklamadan sonra hikâye kaldığı yerden devam ederken yaşamın yeni bir zenginlik ve gelişme aşamasına geldiğini görürüz. Bitki örtüsü suyun dışında yaşama konusunda büyük bir avantaj sağlamıştı. Kömür kayaçlarının Paleozoik bitkileri köklerine bataklık suları alarak büyürken Mezozoik bitki örtüsüne su seviyesinin üstündeki toprakta yetişen bariz kara bitkileri olan palmiye benzeri çikarlar ve ilkel kozalaklı ağaçlar dâhil oldu.

Mezozoik kararların alt seviyeleri eğrelti çalıları, sert çalılar ve sık ağaçlarla kaplıydı. Ancak henüz çimenler, küçük çiçekler, çayırlar ya da yeşil çimler yoktu. Mezozoik dönem muhtemelen parlak renkli bitkilerin dönemi değildi. Yağışlı mevsimlerde bitki örtüsü yeşilleniyor, kurak mevsimde ise kahverengi ve mora dönüyordu. Renkli çiçekler, sonbaharda yapraklar dökülürken ortaya çıkan parlak renk cümbüşü görülüyordu,

çünkü yapraklar henüz dökülmeye başlamamıştı. Ve dünyanın alt seviyelerinin ötesi hâlâ çıplak, örtüsüzdü ve rüzgârın ve yağmurun aşındırıcı etkisine karşı korumasızdı.

Mezozoik dönemdeki kozalaklı ağaçlardan bahsettiğimizde okuyucunun aklına günümüzde dağların eteklerini kaplayan çam ve köknar ağaçları gelsin. O zamanki kozalaklı ağaçlar ilkel yeşilliklerden ibaretti. Dağlar hâlâ çıplak ve cansızdı. Dağlardaki tek renk etkisi bugünkü Colorado eyaletinde gördüğümüz manzaraya benzer çıplak kayalıklardı.

İlkel bitkilerin yayılımı arasında sürüngenler hızla çoğalıyor ve çeşitleniyordu. Artık pek çok açıdan kara hayvanları olmuşlardı. Sürüngenlerle, amfibiler arasında bariz anatomik farklılıklar ortaya çıkmıştı. Bu farklılıklar üst Paleozoik dönemin karbon çağında yaygın olan sürüngenler ile amfibiler arasında geçerliydi, ancak sürüngenlerle amfibiler arasında bu tarihte önemli olan temel fark, amfibilerin yumurtlamak için suya geri dönmeleri ve yavrunun ilk dönemlerini suyun içinde ve su altında geçirmek zorunda olmasıydı. Oysa sürüngenler yaşam döngülerinden iribaş safhasını tamamen çıkarmıştı, daha açık bir dille anlatmak gerekirse, yavru yumurtadan çıkmadan önce iribaş safhasını atlamış oluyordu. Sürüngenler sudan tamamen çıkmıştı. Hipopotam ve su samuru gibi bazıları tekrar suya döndü, ancak bu konu kaba taslak çizdiğimiz bu konunun üzerine eğilmeyeceğimiz başka bir kısımdır.

Bahsettiğimiz üzere, Paleozoik çağda yaşam bataklık halindeki nehir vadileri, deniz göletleri gibi yerlerde yayılmamıştı, ama Mezozoik çağda ise yaşam ince hava tabakasına alışıarak geliyor ve ovalara, dağların yamaçlarına doğru hızla yayılıyordu. Gelecekte haberi olmayan, gövdesinden ayrılmış bir zihin dünyaya yolculuk etse ve erken Paleozoik çağdaki hayatı incelese, yaşamın suyla sınırlı olduğu ve karaya çıkmadığı sonucuna varırdı. Oysa yaşam bir yolunu buldu. Bu ziyaretçi geç Paleozoik döneme denk gelseydi yine hayatın bataklık kenarlarından öteye geçmediğinden kesinlikle emin olacaktı. Mezozoik dönemde ise hayatın günümüze oranla daha sınırlı olduğunu görecekti. Ve bugün, sekiz kilometre yüksekten ve denizin iki kilometre derinliğinden ötede yaşamın imkânsız olduğunu belirtmiş olsak da, yaşamın insan üzerinden şu anki sınırları akıl almayacak bir yaşam aralığına yayılmıştır sonucuna varamayız.

Bilinen ilk sürüngenlerin kocaman karınları vardı ve bacakları güçlü değildi, amfibilere çok benziyorlardı, günümüzde timsahların çamurda debelendiği gibi debeleniyorlardı, ama Mezozoik dönemde ayakları üstünde durmaya başladılar ve azimli bir şekilde dört ayak üzerinde yürüdüler. Şimdiki kanguruların yaptığı gibi, gövdelerinin iri bölümlerini kuyruk ve arka ayakları sayesinde dengelemeyi başardılar, ön ayaklarını da yiyecekleri tutmak için kullandılar. Dört ayaklı yapıyı devam ettiren sürüngenlerin kemiklerinin Güney Afrika ve Rusya'da bulunan erken Mezozoik çökeltilerde bulunan dikkat çekici bir bölümü, memeli iskeletine yakın pek çok özellik sergiler ve memelilere olan bu benzerlik yüzünden bu bölüme Theriomorpha (hayvansı) adı verilmiştir. Diğer bölüm ise timsahlardı, bir diğeri ise kara ve deniz kaplumbağaları olarak gelişti. Plesiosor ve İhtiyozorlar yaşayan temsilcileri kalmamış iki gruptu, bunlar denizde balina benzeri bir yaşama geri dönen dev sürüngenlerdi. Plesiosorların en büyüğü olan Pliosorlar burundan, boynunun yarıçapı kadar kalın olan kuyruk ucuna kadar dokuz metreyi buluyordu Mosasaur lar yunus balığına benzeyen dördüncü grup deniz canlılarıydı. Ancak Mezozoik sürüngenlerin en çok çeşitlilik gösterenleri, kanguru benzeri dediğimiz ve pek çoğu devasa boyutlara ulaşan Dinozorlardı. Denizde balinalar büyük canlılar olarak görülürken bu devasa dinozorların büyüklüğünü hiçbir canlı geçemedi. En büyüklerinin arasında bazıları otoburdu, bitki örtüsünde otlıyor, eğrelti ve çalılarla besleniyorlar, iki ayakları üstüne kalkıp ağaçları tutuyor, yaprakları bir çırpıda silip süpürüyorlardı. Otlayan bu canlılar arasında boyu yirmi beş metreyi bulan Diplodocus carnegii Atlarlosaurs vardı. Doğu Afrika'ya keşif gezisi yapan bir Alman grubun topraktan çıkardığı Gigantosaurs ise içlerinde en büyükleriydi. Boyu otuz metreyi buluyordu! Bu devasa canlıların bacakları vardı ve genellikle bu bacaklar üstünde ayakta durur şekilde resmedildiler, ama o ağırlıklarıyla suyun dışında ayakta durabilmeleri pek de mümkün görünmemektedir. Su ve çamurun kaldırma kuvvetiyle idare etmiş olabilirler. Dikkat çeken bir başka tür ise Triceratoplardı. Bu otoburları avlayarak beslenen çok sayıda etobur da vardı. Bunların içinde Tyrannosaurus yaşayan canlıların en korkunç olanıydı. Bu sınıfın bazı türleri burundan kuyruk ucuna kadar on iki metreyi buluyordu. Belli ki koca gövdesini kanguru gibi kuyruğu ve

arka bacaklarıyla taşıyordu. Muhtemelen iki ayağı üstünde yükseliyordu. Bazı otoriteler bu canlının sıçrayabildiğini bile öne sürerler. Bu doğruysa, mucizevi nitelikte kaslara sahipti. Sıçrayabilen bir fil bundan çok daha az şaşırtıcı bir fikir olabilirdi. Bu canlılar muhtemelen daha çok otobur nehir kertenkelelerinin ardından suya bata çıka ilerliyorlardı.

5.2 Uçan Ejderhalar

Sürüngeçenlerin dinosor sınıfının özel bir türü de hafif, sekerek giden, tırmanabilen canlılar grubuydu, bunlar gövdelerinin yan tarafında yarasa gibi beşinci bir parmak geliştirmişti, sincap gibi ağaçtan ağaca uçup tutunmak için kullanıyordu. Bu yarasa-kertenkeleler Pterodactyls türüydü. Genellikle uçan sürüngeçenler olarak adlandırılıyor ve Mezozoik dönemde yüksekten uçarak saldırıya geçerken resmediliyordu. Ancak bu canlıların göğüs kemikleri kuşlarındaki gibi omurgaya bağlı değildi, bu yüzden de kasları uzun süre uçmaya elverişli değildi. Muhtemelen yarasalar gibi kısa mesafelerde uçup hemen bir yere konuyorlardı. Ejderhalara benziyor ve Mezozoik dönemin vahşi ormanlarında yarasa benzeri kuşlar olarak yaşıyorlardı. Kuşa benzeseler de aslında kuş değillerdi ve kuşların atası da değillerdi. Kanatlarının yapısı kuşlardan farklıydı. Bu canlıların kanatları uzun bir parmağı ve bir ağı olan bir el gibiydi. Kuşun kanadı ise arka köşesinden telekler çıkan bir kol gibiydi. Oysa Pterodactyls'in telekleri yoktu.

5.3 İlk Kuşlar

Bu dönemde daha az yaygın olanlar ilk türleri sekerek giden ve tırmanan, gelişmiş türleri alçaktan uçabilen kuş benzeri canlılardı. Bunlar başlangıçta “tüm sınıflandırma standartlarına göre” sürüngendi. Kanat geliştirerek asıl kuşlara dönüştüler, sürüngeçenlere özgü pulları uzayıp karmaşık bir hal aldı, puldan çok yaprağa benzedi ve sonunda dağılıp ayrışarak telek halini aldı. Telekler kuşların özgün korumalarıdır, sıcağa karşı dayanıklılık sağlar ve belki de en kalın postlar dışında soğuğa karşı en iyi korumayı sağlayan deri örtüsüdür. Bu özgün telek tabakası, yaşamın gidişatını değiştiren bu ısı geçirmez yeni düzenek, pek çok kuş türünün, pterodactyl yeterli donanıma sahip olmadığı için, bazı bölgeleri

istila etmesini sağlamıştır. Denizde balık avlamaya başlamışlar, sürüngenler için uygun olmayan sıcaklıkların ötesine geçerek kuzey ve güney kutuplarına doğru yayılmışlardır. İlk kuşların etobur dalıcılar ve su kuşları olduğu sanılmaktadır. Günümüzde en ilkel kuş formlarından bazılarını Arktik ve Antarktik denizlerde yaşayan su kuşları arasında rastlanır, zoologlar bu kuşlarda, gagadan tamamen yok olması gereken dişlerin izlerini bulmuşlardır.

Bilinen ilk kuş olan Archaeopteryx'in gagası yoktu, sürüngen gibi çenesinde sıra halinde dişleri vardı. Kanadının ön köşesinde üç pençesi bulunuyordu. Gelişmiş kuşların telekleri kemikli butlarına doğru sıkışarak kısalır, Archaeopteryx'in ise uzun, kemikli bir kuyruğu ve bu kuyruğun iki yanında telekleri vardı.

5.4 Zorluklar ve Ölüm Çağı

Mezozoik yaşamın bu uzun dönemi, hayat kitabının bu ikinci cildi aslında sürüngen yaşamının çoğalma ve gelişmesinin hikâyesidir. Ancak bu hikâyenin en can alıcı kısmı henüz anlatılmamıştır. En son Mezozoik Kayaçlara kadar, sınıflandırdığımız sürüngen türlerinin tartışmasız olarak gelişmeye devam ettiğini görürüz. Yaşadıkları dünyaya ait bulduğumuz kalıntılarda bu canlıların bir düşmanı ya da rakibi olduğuna dair bir ipucuna rastlanmamıştır. Bu fasıla ne kadar süreyi kaplıyor, bilmiyoruz, pek çok eksik sayfa olabilir, büyük bir tufanla ortaya çıkan iklim değişikliklerini yansıtan sayfalar. Ardından yeryüzündeki kara bitki ve hayvanlarına ait bolca iz bulduk ki, bu çok sayıda sürüngen türünün soyu tükenmiştir. Genellikle bunların nesli devam etmemiştir. Yeryüzünden silinip gitmişlerdir. Pterodactyller tükenmiş, plesiosaruslar ve ichthyosarusların hiçbiri hayatta değildir, mosasoruslar tükenmiş, en büyükleri Hollanda Doğu Hint Adalarının bekçileri olan kertenkelelerin bir kısmı sağ kalamamış, dinazorların tüm çokluk ve çeşitliliği yok olmuştur. Sadece tim-sahlarla kara ve su kaplumbağalarının bir miktarı Kainozoik döneme kadar gelebildiler. Tüm bu türlerin Kainozoik fosillerin bugün gözler önüne serdiği resimdeki yerini, Mezozoik sürüngenlerle yakın akraba olmayan

ve bunların baskın türlerinden gelmeyen diğer hayvanlar almıştır. Dünyaya artık yeni bir yaşam türü hükmetmektedir.

Sürünge­lerin bariz şekilde aniden yok oluşu hiç kuşkusuz, insanlığın doğuşundan önceki dünyanın tarihinde en büyük ve en köklü değişik­liktir. Bu durum büyük ihtimalle düzenli seyreden sıcak hava koşullarının sona erip kışların daha sert, yazlarınsa sıcak ve kısa sürdüğü yeni ve daha çetin bir çağın başlamasıyla ilintilidir. Hayvan ve bitkiler gibi Mezozoik yaşam da sıcak hava koşullarına uyum sağlamıştı ve soğuğa karşı direnci azdı. Öte yandan, bu yeni hayat ise her şeyden önce büyük sıcaklık değişikliklerine direnç gösterecek yetkinlikteydi.

Mezozoik sürünge­lerin yok olmasına sebep olan şey her ne idiyse, muhtemelen bu çok geniş kapsamlı bir değişimdi. Çünkü denizlerdeki yaşam da benzer bir yıkıcı değişime maruz kalmıştı. Sürünge­lerin kara­da çoğalıp tükenişi, o dönemlerde eski denizlerde kaynaşan sarmal kabuklu kalamarlar gibi canlıların bir dalı olan Ammonitlerin çoğalıp tükenişiyle paralellik gösterir. Bu Mezozoik dönemin kaya kayıtları bulunsa da sarmal kabuklular çok sayı ve çeşitliliktedir, yüzlerce tür vardır ve Mezozoik dönemin sonuna doğru çeşitlilikleri artmış ve abartılı türler üremiştir. Tüm bunları sürdüren kayıtlar da yok olmuştur. Sürünge­ler meselesine gelince, insanlar bunların yerini alan, bunlarla rekabet eden ve hayatta kalmaya daha uygun olan memeliler yüzünden yok olduklarını iddia etme eğiliminde olabilirler, ancak bu iddia Ammonitler için geçerli değildir, çünkü bugüne kadar hiçbir canlı onların yerini almamıştır. Onlar öylece yok olmuşlardır. Bilinmeyen koşullar onların Mezozoik denizlerde yaşamasını mümkün kılmış ve sonra yine bilinmeyen bazı değişimler yaşamalarını imkânsız hale getirmiştir. O kadar geniş çeşitlilik içinde günümüzde varlığını sürdürebilen bir Ammonit olmamıştır, ama Ammonitlerle çok yakın akraba olan münferit bir tür hâlâ mevcuttur: Sedefli Deniz Helezonu. Bu türün Hint ve Pasifik Okyanusunun sıcak sularında bulunduğu belirtilmektedir.

Daha güçsüz sürünge­lerle rekabet ederek bunları devreden çıkaran memeliler, zaman zaman bahsi edilen bu mücadele konusuna gelince, böyle doğrudan bir rekabete dair en ufak bir kanıt bile yoktur. Bugün bil­gimiz

dâhilindeki kaya kayıtlarından anladığımız kadarıyla, önce açıklanamayan bazı sebeplerle sürüngenlerin yok olduğuna ve daha sonra yeryüzündeki tüm canlılar için çok zor geçen bir dönemin ardından koşullar daha müsait olduğunda memelilerin gelişip bomboş dünyaya doldurmak üzere çoğaldıklarına inanmak için çok daha fazla sebep vardır.

5.5 Kürklerin ve Tüylerin Ortaya Çıkışı Mezozoik dönemde memeliler var mıydı?

Bu hâlâ kesin olarak cevaplanamamış bir sorudur. Jeologlar sabırla ve sürekli olarak yeni kanıtlar toplamakta ve elde edilen sonuçları çözümlemektedir. Her an yeni yataklar bu soruyu aydınlatacak fosilleri ortaya koyabilir. Şüphe yok ki memeliler ya da memelilerin ataları Mezozoik dönem boyunca yaşamışlardır. Kayıtların Mezozoik bölümünün başlangıcında zaten adından bahsettiğimiz Theriomorphous sürüngenler vardır ve sonraki Mezozoik dönemde tamamen memeli özellikleri taşıyan birkaç küçük çene kemiği bulunmuştur. Ancak yüzü bir dinozora benzeyen bir Mezozoik memelinin yaşadığına dair bir kemik kalıntısı, en ufak bir kanıt yoktur. Mezozoik memeliler ya da memelilere benzeyen sürüngenlerin-çünkü tam olarak hangisi olduklarını bilmiyoruz- belirgin bir sınıftan çok, sürüngenlerin ezilen sınıfından olan fare ya da sıçan büyüklüğünde canlılar olduğu sanılmaktadır, muhtemelen hâlâ yumurtluyorlardı ve ayırt edici kürklerini yavaş yavaş geliştirmişlerdi. Denizlerden uzakta, günümüzdeki dağ sıçanları gibi ıssız arazilerde yaşamış olabilirler; belki de oralara etçil dinozorların takibinden kaçmak için gitmişlerdi. Belki bazıları dört ayak üzerinde yürüdü, bazıları ise esas olarak arka ayakları üstünde yürüyüp ön ayaklarıyla da tırmandı. Bu canlılar sadece ara sıra fosilleştiler, bu yüzden Mezozoik kayaların geniş kayıtlarında bu tahminleri kontrol edebileceğimiz bir tane bile bütün iskelet henüz ortaya çıkmamıştır.

Bu küçük Theriomorphlar, bu atasal memeliler kürk geliştirmişlerdir. Kürk de tüyler gibi uzun ve özenle ayrılmış pullar halindeydi. Kürk belki de erken dönem memelilerin kurtuluşunun ipucudur. Var olmanın sınırında, bataklıklardan ve sıcaktan uzakta bulunan öncül canlılar kuzey kutup kuşlarının hav ve tüyleri gibi ısıyı tutan (ya da sıcağa

dayanıklı) bir kaplama geliştirdiler. Ve böylece asıl sürüngenlerin çoğunun yenik düştüğü, Mezozoik ve Kainozoik dönemler arasındaki o zorlu dönemi geçirebildiler.

Mezozoik dönemin bitmesiyle sona eren bu bitki örtüsünün, deniz ve kara faunasının tüm temel özellikleri dengeli bir iklime, ılık ve bataklık bölgelere göre uyum sağlamıştı. Ancak Kainozoik haleflerinin durumunda ise kürk ve tüyler hiçbir sürüngenin sahip olmadığı ısı değişimlerine karşı direnç gücü veriyordu, bu da hiçbir hayvanın erişemediği kadar büyük yaşam aralığına erişmelerini sağladı.

Alt paleozoik dönemin yaşam aralığı ılık sularla sınırlıdır.

Üst Paleozoik dönemin yaşam aralığı ılık sular, ılık bataklıklar ve ıslak zeminle sınırlıdır.

Mezozoik dönemin yaşam aralığı ise, bildiğimiz üzere, sular ve uygun şartlardaki deniz seviyesi vadi bölgeleriyle sınırlıdır.

Bu arada bu dönemlerin her birinde yaşam aralığını istemeyerek de olsa, o dönemin sınırlarını aşacak biçimde genişleten türler vardı ve ölçsüz koşulların dönemi hüküm sürerken nüfusu azalan dünyanın varisi olmak için hayatta kalmayı başaran marjinal türler işte bunlardı. Bu, jeolojik kayıtların tarihiyle ilgili yapabileceğimiz en genel açıklama olabilir: Bu, genişleyen yaşam aralığının tarihidir. Sınıflar, cinsler ve hayvan türleri ortaya çıkar ve yok olur, ama yaşam aralığı daima genişler. Yaşamın, bugünkü kadar geniş bir aralığı hiç olmamıştır. Bugünkü insan formundaki yaşam, bugüne kadar ulaştığından daha yükseğe çıkar, insanın yaşam aralığı bir kutuptan diğerine kadar ulaşır, insan denizaltılarla suyun altına iner, en derin denizlerin soğuk, cansız karanlığını araştırır, kayaların el değmemiş yerlerinde tüneller açar, düşünce ve bilgisiyle dünyanın merkezine iner ve en uzaktaki yıldızlara ulaşır. Yine de Mezozoik dönemin tüm kalıntılarında insanın atalarına ait belli ipuçlarını bulamıyoruz. Aynı türden tüm memelilerin ataları gibi insanın ataları da nadir görülen sıradan canlılardı mutlaka ve Mezozoik göllerin buharında ve verimli bitki örtüsünde debelenerek keyif çatan, nehir kenarındaki büyük ovalarda atlayıp zıplayan canavarların bolca rastlanan izleri arasında pek az iz bırakabildiler.

6.0 Memeliler Dönemi

6.1 Yeni Bir Yaşam Dönemi

Jeolojik kayıtların üçüncü büyük dönemi olan Kainozoik dönem, fiziksel olarak günümüzde yaşadığımız dünyaya çok benzeyen bir dünyayla başlar. Muhtemelen başlangıçta günler gözle görülür şekilde daha kısaydı, ama gayet modern bir manzarası vardı. İklim elbette ki dönemden döneme düzensiz olarak sürekli bir değişime maruz kalıyordu. Bugün ılıman olan topraklar geride kaldı, çünkü yüksek sıcaklıklar, yoğun soğuklar ve aşırı kuraklık evreleriyle Kainozoik dönem başlamıştı. Doğal görüntü değişse bile bu, günümüzde dünyanın değişime uğrayan herhangi bir bölgesinden daha fazla olmadı. Mezozoik döneme ait sikaşların, sekoyaların, kozalaklı ağaçların yerine fosil listelerinde artık Huş, kayın, çoban püskülü, lale ağacı, sarmaşık, tatlı sakız, ekmek ağacı gibilerinin de dâhil olduğu bitkiler görülüyordu. Çiçekler arılar ve kelebeklerle eşzamanlı olarak geliştiler. Palmiyeler artık çok önemliydi. Bu tür bitkiler (Amerikan Cretaceous) Mezozoik dönemin sonraki seviyelerinde açık seçik görülmüştü, ama artık sahneye tamamıyla hükmediyorlardı. Çimen dünyanın önemli bir olgusu haline geliyordu. Mezozoik dönemin sonlarında belli bazı çimen türleri görülmüştü, ancak Kainozoik dönemle birlikte düzlükler çimenle kaplandı ve çim, bir zamanlar çıplak taşlıklar halindeki dünyaya yayıldı.

Dönem dikkate değer bir sıcaklık evresiyle başladı, sonra dünya soğudu. Kayıtların bu üçüncü bölümünde, Kainozoik dönemde yer kabuğunun devasa bir boyutta çöküşü ve sıradağların yükselişi devam ediyordu. Alpler, And Dağları, Himalayalar hep Kainozoik dönem sıradağlarıdır; erken Kainozoik sahnenin arka planı aktif yanardağlardan oluşuyordu. Bu büyük depremler dönemi olmalıydı.

Jeologlar Kainozoik dönemi belli başlı bölümlere ayırırlar, bunları burada belirtmek ve bu bölümlerin iklimlerine işaret etmek uygun olacaktır. İlk olarak Eosen (güncel hayatın doğuşu) gelir, dünya tarihinde görülmemiş bir sıcaklığın yaşandığı dönemdir; eski ve yeni Eosen olarak ikiye ayrılır; ardından iklimin hâlâ ılıman olduğu Oligosen (güncel hayatın birazı) gelir. Miosen (canlı türleri hâlâ azınlıktadır) dağların oluştuğu uzun dönemdi ve genel sıcaklık düşüyordu. Pliosen döneminde (soyu tükenmiş türlerden çok yaşayan türler bulunur) iklim koşulları çoğunlukla mevcut evredeki gibiydi, ama Pleistosen dönemiyle birlikte (yaşayan türlerin büyük çoğunluğu) uzun bir sert iklim koşulları dönemi başladı –bu Büyük Buzul Çağıydı. Glasiyerler kutuplardan ekvatora doğru ayrıldılar, İngiltere’ye Thames nehrine kadar her yer buzla kaplandı. Bundan sonra günümüze doğru kısmi bir iyileşme dönemi geldi. Artık daha sıcak bir döneme doğru ilerliyor olabiliriz. Yarım milyon yıl içinde bu dünya günümüzdekinden daha güneşli ve hoş bir yer olabilir.

6.2. Gelenek Doğuyor

Ormanlarda ve Eosen ovalarını takiben ilk kez memeli çeşitliliği ve bolluğu ortaya çıktı. Bu memelileri tarife geçmeden önce memelinin ne olduğunu genel terimlerle açıklamak yerinde olacaktır.

Aşağı Paleozoik dönemdeki omurgalı hayvanların ortaya çıkışından itibaren, ilk balık denizde yüzmeye başladığında, omurgalı canlıların istikrarlı şekilde ilerleyen bir gelişimi olmuştur. Balık solungaçlarıyla nefes alan bir omurgalıdır ve sadece suda yaşayabilir. Amfibi canlılar, solungaçlarıyla nefes alma yetisine, yetişkin olduklarında yüzmekle keseleriyle hava soluma yetisini de ekleyen balıklar olarak tanımlanabilir ve bunlar aynı zamanda balık yüzgeçleri yerine beş parmaklı bacaklar geliştirmişlerdir. İribaşlar bir süreliğine balık sayılabilir, büyüdükleri zaman ise kara hayvanları olurlar. Sürüngeçenler bu sudan ayrılma sürecinin ileriki aşamasıdır, sürüngeçen artık amfibi olmayan bir amfidir; bir yumurtada iribaş, yani balık evresini geçirir. Başlangıçtan itibaren havada nefes almış, bir iribaş gibi suyun altında asla solunum yapamamıştır.

Artık modern memeliler aslında alışılmamış biçimde etkili koruyucu bir kaplama, yani kürk geliştiren bir tür sürüngenlerdir ve bunlar yumurtaları çatlayana kadar vücutlarında tutarlar ve böylece canlı yavrular dünyaya gelir (vivipar), doğumdan sonra da yavrularına bakmaya, uzun ya da kısa sürelerde onları memesiyle beslemeye devam eder. Bazı sürüngenler, mesela engerekler vivipardır, ama hiçbirisi gerçek memeliler gibi yavrularının yanında kalmaz. Mezozoik sürüngenlerin soylarının tükenmesine sebep olan yıkıcı güçlerden kaçan ve Kainozoik dünyaya hâkim olmak için hayatta kalan kuşlar ve memelilerin iki ortak noktası vardır. Birincisi, ısı değişimlerine karşı hiç bir sürüngen türünün o ana dek gerçekleştiremediği etkinlikte bir koruma, ikincisi ise kuşların kuluçkaya yatarak, memelilerin ise muhafaza ederek yumurtalarını alışılmamış bir titizlikle korumaları ve doğumdan sonra yavrulara belli bir süre bakma eğilimi. Karşılaştırıldığında, yavrulara karşı en büyük kayıtsızlık sürüngenlerde görülür.

Açıkça görülüyor ki, kürk memelileri sürüngenlerden ayıran ilk özellikti. Erken Mezozoik dönemde kürk geliştiren belli bazı Theriodont sürüngenlerin vivipar oldukları şüphelidir. Yavrularını emzirmekle kalmayıp yumurta da bırakan iki memeli türü günümüze kadar ulaşmıştır, Ornithorhynchus ve Echidna. Eosen döneminde ise aynı türden bazı canlılar vardı. Bunlar muhtemelen yumurtlayan küçük kürklü canlıların, kürklü sürüngenlerin, sıçrayıcı, tırmanıcı ve koşucu hayvanların ki, bunlara insan dâhil var olmuş bütün memelilerin ataları da dâhildir, çok daha fazla sayı ve çeşitlilikteki hayatta kalanlarıdır.

Artık memelilerin üremesi ile ilgili temel olgulara başka bir açıdan bakabiliriz. Memeliler aile olarak yaşayan canlılardır. Ve aile yaşantısı dünyadaki deneyimlerin yeni bir tür sürekliliği ihtimalini içeriyordu. Tek başına, tamamen kapalı bir hayat süren bir kertenkele ile herhangi bir tür, hatta çok ilkel bir memeliyi karşılaştıralım. Birincinin kendisinden başka hiçbir şeyle zihinsel bir bağı yoktur, amacına hizmet edip sona eren, kendi kendine yeten küçük bir yaşantısı vardır, ama ikincisi annesinden bir şeyler öğrenir ve kendi yavrularına geçirir. Bahsettiğimiz iki tür dışındaki bütün memeliler aşağı Eosen döneminden önce yetişkinlik öncesi bağımlılık ve taklit etme aşamasına gelmişlerdir.

Memeliler gençken az çok taklit edebiliyorlardı ve bir nebze de olsa eğitim alabiliyorlardı. Hepsi, gelişimlerinin bir parçası olarak bir yere kadar bakıldılar ve örnek aldılar ve hatta annelerinden direktifler de aldılar. Bu durum köpek ya da insanlar için olduğu kadar sırtlan ya da gergedanlar için de doğrudur; eğitilebilirlikleri arasında muazzam fark vardır, ama genç yaşta korunuyor olmaları ve eğitilebilirlikleri inkâr edilemez. Esasen omurgalı hayvanlar olan, vivipar olmaları ve yavrularını koruma eğilimiyle bu yeni memeliler ve kuluçkaya yatan, yavrularını koruma eğiliminde olan bu yeni kuşlar Kainozoik dönemin başlangıcında, hayatın genişleyen öyküsüne yeni bir şey kattılar. Sert ve esnek olmayan- gelenek içgüdüsüne ve geleneği kavramak için gerekli olan sinirsel organizasyona ek olarak sosyal birlik.

Hayatın tarihine giren tüm yeni şeyler basit bir şekilde başladı. Alt Paleozoik dönemde yaşayan çamur balığının yüzme kesesi kurak mevsimleri atlatmasını sağlayan kan damarlarının temini o zamanlar zaten hayal ettiğimiz gezegenimizi ziyaret eden manevi bir varlığı düşündürüyordu ki bu, büyük köpekbalıklarının, zırhlı balıkların, mercan resifleri ve deniz yosunlarının bulunduğu eski dünyada çok önemsiz bir yan olguydu. Ancak bu durum kara omurgalıların egemenliğini sağlayan o dar yolu açtı. O zaman da çamur balığı denizlerin kalabalık ve saldırgan hayatından kaçan bir mülteci gibi görünüyordu. Ama akciğerler oluşunca, akciğerleri olan bütün canlılar bunu geliştirmeye devam etti. Böylece üst Paleozoik dönemde de bazı amfibilerin, yumurtlamanın gecikmesiyle amfibi özelliklerini kaybetmeleri, genç iribaşı tehdit eden tehlikelere sadece bir tepki olarak ortaya çıkmış olacaktı. Ancak yine de bu durum Mezozoik sürüngenlerin başarılı olan büyük miktarını kurak toprakları fethetmeye hazırladı. Bütün sürüngensi hayvanların yer değiştirdiği özgür ve enerjik bir kara yaşamına doğru yeni bir kapı açtı. Amansız ve zorluklarla dolu bir döneme giren vivipar, yavrularını eğitmeye meyilli eski memeliler dünyada, günümüz insanının bile önemini yeni yeni değerini bilmeye başladığı bir algılama sürekliliği başlattı.

6.3 Beynin Gelişmesi Dönemi

Eosen döneminde zaten birtakım memeliler gözükmemektedir. Kimileri bir yöne doğru farklılaşır, kimileri başka bir yöne doğru, kimileri otobur dört ayaklılar olarak kusursuzlaşır, kimileri ağaçlar arasında sıçrayıp tırmanır, kimileri suya geri döner, ama bütün türler kazanım ve eğitilebilirliğin bu yeni gücünün bir aracı olan beyni bilinçsiz olarak kullanım geliştirirler. Eosen kayalarda atların (Eohippus) küçük develerin, domuzların, erken dönem tapirlerin, erken dönem kirpilerin, maymun ve lemurların, keseli sıçan ve etobur canlıların erken dönem atalarına rastlanmıştır. Ve tüm bunlar yaşayan canlı formlarının az çok ataları sayılırlar ve tümünün yaşamakta olan temsilcilerine göre daha küçük beyinleri vardır. Örneğin gergedan benzeri bir hayvan olan Titanotherium'un beyni, günümüzde yaşayan gergedanlarınkinin onda biri kadardır. Titanotherium hiçbir surette özenli ve itaatkâr bir öğrenciye örnek olamaz, ama bu durumda bile selefinden on kat daha dikkatli ve öğrenme kapasitesine sahiptir. Bu durum günümüze kadar hayatta kalmış bütün sınıf ve aileler için geçerlidir. Bütün Kainozoik memeliler ortak bir gerekliliğin zorunluluğuyla aynı şeyi yapıyorlar, hepsi de beyinlerini geliştiriyorlardı. Bu paralel bir ilerlemeydi. Aynı sınıf ya da ailelerin günümüzde yaşayan örneklerinde beyin büyüklüğü Eosen dönemindeki atalarının altı-on katı kadardır.

Eosen döneminde bugün hiçbir örneği hayatta kalmayan bir otobur vahşi hayvanlar dizisi görülmüştür. Bunlardan bazıları Uintathere ve Titanotherelerdi. Bu türler, çimenlerin tüm dünyaya yayılışı gibi, özelleşmiş otçul formlar olarak kendilerine yer edindiler. Bunların ardından kimileri bir ayı kadar büyük olarak kalabalık ilkel köpek sürüleri ve ilk kediler, özellikle de bıçak gibi dişleri olan, çok daha büyük şeylere dönüşecek olan korkunç görünlü Smilodon: kılıç dişli kaplan. Amerika'da, Mio-sen dönemine ait katmanlarda pek çok deve türü bulunmuştur, uzun boyunlu zürafa develeri, ceylan develeri, lamalar ve gerçek develer. Kuzey Amerika'nın, Kainozoik dönemin büyük bölümünde açık ve rahat biçimde Asya ile devam ederken sonunda Büyük Buzul Çağının glasiyerleri ve ardından Bering Boğazı iki büyük kıtasal bölge olarak ayrıldığında son develer eski dünyada, lamalar ise yeni dünya da kaldılar.

Eosen döneminde fillerin ilk ataları hortumlu canlılar olarak kuzey Afrika'da görüldüler. Fillerin tüm dünyada görülmeye başlaması ise Miosen dönemine denk gelir.

Bir canlılar grubu daha çok insanın öyküsü olan bir tarihin ilgi alanına girer. Eosen dönemine ait maymun ve lemur fosilleri bulunmuştur, ama elimizdeki istisnai bir canlının tek bir kemiğine bile rastlanmamıştır. Bu canlının yarı maymun yarı insan olduğu, tırmanıp koşabildiği, üstelik hızlı da koştuğu tahmin edilmektedir. Şimdiki standartlarımıza göre bu canlının beyni daha küçüktü, ama meyveleri ve kabuklu yemişleri taşların üstünde parçalayıp kırabildiği, hemcinslerine vurmak için sopaları ve taşları tutabildiği becerikli elleri vardı. Maddi kanıt eksikliğine rağmen biyolojinin gerçekleri bizi bu tür bir canlının var olduğuna inanmaya adeta mecbur bırakır. İnsana benzeyen maymunların ve insanın iki türünün ortak atasını gelecek bölümde inceleyeceğiz.

Milyonlarca maymun nesli boyunca, dünya kendi etrafında ve güneşin yörüngesinde döndü, erken Eosen döneminin ılımlı günlerinde hemen hemen dairesel olan yörüngesi yavaş yavaş, dönmekte olan dış gezegenlerin çekimiyle elips formunu almaya başladı. Daima yörünge düzlemine yan yatan dönme eksenini, tıpkı bir tekne direğinin su seviyesine doğru yatışı gibi, hissedilmeyecek kadar küçük derecelere, azar azar yan yatmaya başladı. Ve her yıl, yaz noktası günberi devrinden biraz daha uzaklaştı. Bunlar birkaç milyon yıl boyunca, bir alev topu halinde olan güneşten uzakta dönmekte olan bir gezegenin geçirdiği küçük değişikliklerdi. Neptün'den Dünyayı çağlar boyunca izleyen ölümsüz bir astronomun neredeyse hiç algılamayacağı kadar küçük. Ancak Miosen döneminin hayatta kalmış memelileri açısından bu değişiklikler çok büyük ve etkiliydi. Çağlar geçtikçe, kışlar daha soğuk ve çetin geçmeye başladı ve bin yıl içinde yazlara göre birkaç saat daha uzadı. Kış karları ortalama olarak her asırda ilkbaharda biraz daha fazla kalıyor ve kuzey dağlarındaki glasiyerler bir yıl bir inç (1 inç= 2.54 cm) kalınlaşıp ertesi yıl yarım inç inceliyor, sonra yine birkaç inç kalınlaşıyor ve bu böyle devam ediyordu.

Kayaların Kayıtları artan soğuğa dikkat çeker. Pliosen dönemi ılımandı ve sıcak seven bitkilerin ve hayvanların çoğunun soyu tükendi.

Sonra kasıtlı olmaksızın, her yıl birkaç feet (1 feet = 30.48 cm) ya da inç olmak üzere, buz birikmeye başladı.

Bir kutup faunası Pleistosen dönemine misk öküzünü, tüylü mamutu, tüylü gergedanı ve yaban sıçanını getirdi. Avrupa ve Asya gibi Kuzey Amerika'da da buzlar ilerledi. Binlerce yıl boyunca ilerledi, sonra binlerce yıl geri çekildi ve tekrar ilerledi. Baltık Denizi kıyılarına kadar Avrupa, Thames nehrine kadar İngiltere, New England'a kadar Kuzey Amerika ve daha merkezi olarak Ohio kadar güneydeki bölgeler çağlar boyunca buzlar altında kaldı. Okyanuslardan muazzam miktarda sular çekildi ve bu devasa buz örtüsünde kapalı kaldı ki, bu da kara ve denizin bağıntılı seviyelerinde dünya çapında değişimlere yol açtı. Yeniden deniz tabanı haline gelmiş geniş alanlar ortaya çıktı.

Günümüzde dünya hâlâ son dört büyük soğuk dalgasından geçmektedir. Sıcaklık istikrarlı olarak artmamaktadır. Dalgalanmalar olmaktadır. Örneğin iki üç bin yıl önce büyümüş olan bataklık meşesi kalıntıları, İskoçya'nın, günümüzde bodur meşe bile yetişmeyecek enlemlerinde bulunmuştur. Buz ve karın bu artış ve azalışı arasında ilk kez insan formuna benzeyen formlara rastlarız. Memeliler Çağı buz, çetin şartlar ve insanın ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır.

7.0 İnsanın Ataları

7.1 Yürüyen Maymundan Gelen İnsan

İnsanın kökeni hâlâ çok belirsizdir. Yaygın olarak, insanın şempanze, orangutan, ya da goril gibi insana benzeyen maymunlardan türediği iddia edilir, ama bu benim, benden daha genç bir Hotanto ya da Eskimo'dan türediğimi söylemem kadar mantıksızdır. Bu itirazın farkında olanlar, insanın şempanze, orangutan ve gorilin ortak atasından geldiğini söylerler. Bazı antropologlar, insanlığın iki ya da üç kattan fazla kökeni olamayacağı şeklindeki spekülasyonları bile dikkate almıştır, zencilerin gorillaya benzeyen atalarından, Çinlilerin şempanzeye benzeyen atalarından türediği gibi. Tüm bunlar hayali fikirler olup sadece dikkate alınmamak üzere bahsedilebilir. Önceleri insanın atasının ağaçlarda yaşayan canlılar olduğu varsayıldı, ama bir görüş oluşturma vasfına sahip olanlar arasındaki mevcut görüş onun birincil maymun olduğu ve var olan maymunların ağaçsı yönde geliştikleridir.

İnsan iskeleti ile goril iskeletini yan yana koyduğumuzda genel benzerlikleri o kadar büyüktür ki, insanın beyin gelişimi ve genel düzeltmelerle gorilden türediği sonucuna varmak çok kolaydır. Ancak bir iki farkı yakından incelersek aradaki uçurum büyür. Yakın dönemde ayakların basışına özel bir vurgu yapılmıştır. İnsan ayak parmakları ve topuğu üstünde yürür,

Ayak başparmağı yürümedeki ana vasıta, okuyucu kendi ayak izini banyo zemininde incelerse, izlerin küçülürken baskının da hafiflediği yerleri görecektir. Başparmağı parmakların kralıdır.

Bütün insana benzeyen maymunlar ve diğer maymunlar arasında ayak başparmağı insanınki gibi gelişen tek tür lemurlardır. Şebekler düz

ayakları üzerinde bütün parmakları ile yürürler, orta parmaklarını daha çok ayıların yaptığı gibi ilk hareket başlatıcı olarak kullanırlar. Ve üç büyük maymun türü (şempanze, goril, orangutan) insan yürüyüşünden çok farklı biçimde, ayaklarının dış kenarına basarak yürür.

Büyük maymunlar orman sakinleridir, günümüzde bile yürüyebilme-leri tamamen tesadüfidir, ağaçlar arasında çok mutludurlar. Kendilerine özgü bir tırmanma biçimleri vardır: kollarını diğer maymunlardan daha çok sallarlar ve onlar gibi ayakları üzerinde yaylanmazlar. Kendilerine has bir tırmanma biçimleri vardır. Ama insan çok düzgün yürür ve ataları çok uzun olduğundan süratli koşar. Artık iyi tırmanmadığı için dikkatle ve tereddüt ederek tırmanır. Ataları muhtemelen uzun çağlardır koşan canlılardı. Ayrıca yüzmeyi bilmediğini, öğrenmesi gerektiğini de belirtmek gerekir ki, bu da onun nehirler, göller ve denizlerden çok uzun zamandır ayrı olduğuna işaret ediyor. Atalarının insan neslinden daha kısa ve zayıf canlılar olduğu kesin sayılmaktadır. Muhtemelen, Kainozoik dönemin başındaki insanın atası esasen yerde yaşayan koşan maymunlar olup ağaçlar yerine kayaların arasında saklanıyordu. Ağaçlara hâlâ beceriyle tırmanabiliyor ayak başparmağı ve ikinci parmağıyla nesneleri kavrayabiliyordu (günümüzde Japonların yaptığı şey) ama hâlâ uzakta olan Mezozoik dönemin ağaçlarda yaşayan soyundan tekrar yere iniyordu. Böyle bir canlının, kemiklerin fosilleşmesine izin vermeyecek koşullarda öleceği gayet anlaşılır bir durumdur.

Daima akılda tutulmalıdır ki, diğer pek çok kusurunun yanında Jeolojik Kayıtlar su ya da bataklık canlılarının ya da kolayca ve sıklıkla boğulan canlıların pek çok izini taşımaktadır. Mezozoik kayalarda memelilerin atalarının izlerini seyrekleştiren ve teminini imkânsızlaştıran sebepler muhtemelen Kainozoik kayalarda bulunabilecek insan atalarının izlerini de seyrekleştirip teminini imkânsızlaştırmıştır. Örneğin en eski insanlarla ilgili bu tür bilgiler içlerine girip izlerini bıraktıkları su yollarından edinilmiştir. Sert Pleistosen dönemlerine kadar açıkta yaşamış ve ölmüşler, bedenleri ya yenmiş, ya da çürümüştür.

Kayaların kayıtlarının hâlâ incelenmesi gerektiğini de akılda tutmak gerekir. Bu kayıt sadece birkaç nesildir incelenmektedir ve her nesilde

sadece birkaç kişi tarafından araştırılmıştır. Çünkü insanların çoğu savaşlar çıkarmak, komşularından kâr elde etmek, makinelerin onda biri kadar sürede yapabileceği işlerde çalışıp durmak, ya da sadece daha ilginç şeylere dikkatlerini vererek oyalanmakla çok meşguldü. İnsanın ve atalarının sayısız parça ve kalıntılarını içeren binlerce dokunulmamış yatak olabilir. Özellikle Asya'da, Hindistan ya da Doğu Hint Adalarında en aydınlatıcı ipuçları saklı olabilir. Günümüzde erken dönem insanlara dair bildiklerimiz halihazırda bilinecek olanların çok küçük bir kısmıdır.

İnsan benzeri maymunlar ve diğer maymunlar Kainozoik dönemin başında zaten farklılaşmış görünmektedir ve birbirleriyle ve insan soyuyla ilişkisi hâlâ çözülmemiş birtakım Oligosen ve Miosen dönem insan benzeri maymunlar vardır. Bunlar arasında çenesi insaninkine çok benzeyen Miosen dönemine ait Dryopithecus'u sayabiliriz. Kuzey Hindistan'ın Siwalik tepelerinde çok ilginç insan benzeri maymunlar bulunmuştur, Sivapithecus ve Palaeopithecus türündeki bu maymunların insan atalarıyla yakın akraba olmaları muhtemeldir. Bu hayvanlar alet kullanıyor olabilirlerdi. Charles Darwin şebeklerin taşla ceviz kırdıklarını, küçük kayaları sopalarla kaldırıp böcek avladıklarını, sopa ve taşları savurarak vurduklarını anlatır. Şempanzeler dalları birbirine geçirerek kendine bir tür kulübe yapar. Belçika, Bonnelles'de Oligosen dönemine ait katmanlarda belli ki kullanım için yontulmuş taşlar bulunmuştur. Alet kullanma eğilimi biz insanların türediği Mezozoik soyda zaten bulunuyor olmalıydı.

7.2 İnsana Benzer Canlıların İlk İzleri

İnsan, ya da yeryüzünde yaşayan insan benzeri maymunlardan daha çok insanı andıran bazı canlıların en eski bulguları arasında çıkmaktaşı ve elde tutulacak şekilde çok kabaca yontulmuş taşlar vardır.

Bunlar büyük ihtimalle el baltası olarak kullanılıyordu. Bu eski aletler (Eolitler) o kadar kaba ve basitti ki, uzunca bir süre doğal mı, yoksa el yapımı mı olduklarına dair anlaşmazlıklar oldu. En erken görüldükleri dönem, jeologlar tarafından Pliosen dönemi olarak belirtilir, yani İlk Buzul Çağından önce. İlk Buzul Çağları Arası dönemde de görülmüşlerdir. Bu aletleri yapan ve kullanan yarım milyon yıl öncesinin yarı insan

varlıkların Avrupa ya da Amerika'da kemik ya da başka bir kalıntıları kalmadığını biliyoruz. Bu aletleri bir şeyler çakmak, belki kavga etmek için kullandılar ve aynı amaçlar için ağaç parçalarını da kullanmış olabilirler.

Fakat Java, Trinil'de Pliosen dönemine ya da Amerika ve Avrupa İlk Buzul Çağına denk geldiği söylenen katmanlarda bu erken dönem aletleri yapanlar gibi bazı canlıların dağılmış kemikleri bulunmuştur. Bulunanlar arasında kafatasının üst kısmı, birkaç diş ve bir kalça kemiği vardır. Kafatasından anlaşıldığı kadarıyla beyin, şempanze ile insan arasında olduğundakinin yarısı kadardır, ama kalça kemiği ayakta durmaya ve insan olarak ellerini kullanıp rahatça koşmaya adapte olmuş bir canlıya aittir. Bu canlı insan değildi, şempanze gibi ağaçlarda yaşayan türde bir canlı da değildi. Bu yürüyen bir insana benzer maymundu. Doğa bilimciler tarafından *Pithecanthropus erectus* (yürüyen maymun adam) adı verildi. Bunun doğrudan doğruya insanın atası olduğunu söyleyemeyiz, ancak ilk taş aletleri dünyaya yayan bu canlıların yakın benzerlikte ve türdeş olduğunu ve atalarımızın bu tür bir yaratık olduğunu öngörebiliriz. Trinil'de bulunan bu bir tabla dolusu kemik parçaları, şu anda, taş aletlerin haricinde, ilkel insanlığın ya da ilkel insanlığın yakın kan bağlarının en eski kalıntısı olduğu bilinmektedir.

Dört ya da beş yüz bin yıl önce bu ilk insanlar ya da alt-insanlar Avrupa'da koşuştururlarken dünyalarında mamutlar, gergedanlar, su aygırları, dev kunduzlar, bizonlar ve vahşi sığırlar vardı. Vahşi atlar ve kılıç dişli kaplanlar da çok sayıdaydı. O dönem Avrupa'da aslanlar ya da gerçek kaplanlara dair bir iz bulunmuyordu, ama ayılar, su samurları, kurt ve yaban domuzları vardı, bazen de ilkel alt-insan kılıç dişli kaplana karşı çakalı oynamış ve bu kaplanın hepsini midesine indirmesiyle son bulmuş olabilir.

7.3 Heidelberg Alt İnsanı

Jeoloji kayıtlarında en azından alt-insan benzeri bir canlının bir anlığına görülmesinin ardından yüz binlerce yıl süren bir aralıkta bu kayıtlarda insan ya da insan benzeri bir canlıya ait bir kemik bulunmamıştır. Ta ki, 200,000 yıl sonraki İkinci Buzullar Arası Dönem olarak adlandırılan dönemin yatakları bulunana, 200,000 ya da 250,000 yıl öncesine ait

bir başka kemik parçası elde edilene dek. Ve sonra bir çene kemiği bulunmuştur.

Bu çene kemiği Heidelberg yakınlarında bir kum ocağında yüzeyden ikiyüzkırküz metre derinlikte bulundu, ancak bu bildiğimiz insana ait bir çene kemiği değildi, her yönden insana benziyordu, ama çene çizgisi yoktu, çenesi bir insaninkinden daha büyüktü ve arka tarafındaki darlık dilin konuşmak için yeterince oynamasına izin vermeyecek kadar küçüktü. Bu insan benzeri maymuna ait bir çene kemiği değildi, dişleri insan dişleriydi. Bu kemiğin sahibi, çeşitli otoriterlerce insan ya da alt-insan oluşuna göre Homo Heidelbergensis ya da Paleoanthropus olarak değişik şekillerde adlandırıldı. İlk aletleri kullanan alt-insanların dünyasından çok uzak olmayan bir dünyada yaşamışlardı; kemiğin bulunduğu yataklar o bölgede filler, atlar, gergedanlar, bizonlar, geyikler ve benzerlerinin bulunduğunu gösteriyordu. Ama kılıç dişli kaplanın soyu tükeniyor, aslan Avrupa'ya yayılıyordu. Bu döneme (Chellean dönemi olarak bilinir) ait aletler Pliosen dönemindekilerden çok daha ileri düzeydeydi. Düğün yapılmışlardı ve bunlar gerçek insanın kullandığı aletlerden çok daha büyüktü. Heidelberg insanının çok bir vücudu ve büyük ön kolları vardı belki de. Muhtemelen tüylü, tuhaf görünümlü bir canlıydı.

7.4 Piltdown Alt-İnsanı

İnsan ya da alt-insana ait bir sonraki kalıntılar için Kayıtları belki bir 100,000 yıl daha çevirmeliyiz. O zaman 100,000 yıl önce başlamış ve 50,000 yıl sürmüş olan Üçüncü Buzullar Arası döneme isnat edilen bir yatakta bütün bir kafatasının ezik parçaları ortaya çıkar. Bu yatak çakıl zemin olup eski çakıl tabakalarından çıkmış olabilir ve aslında bu kafatası parçaları İlk Buzul Dönemi kadar eski olabilir. Sussex, Piltdown'da bulunan kemik kalıntıları, alt-insan formundan çok yavaş bir şekilde yükselen bir canlıyı işaret eder.

Bu kafatasının ilk parçaları Sussex'de çakıl yol yapımı için yapılan bir kazıda bulundu. Kafatasının diğer parçaları teker teker ocaktaki yığınlardan çıkarıldı ve birleştirildi. Bu yaşayan insan ırkına ait olanlardan daha sert bir kafatasıydı ve Pithecanthropus ile insan arasında bir beyin

kapasitesine sahipti. Bu canlıya Eoanthropus (dawn man) adı verildi. Aynı çakıl ocaklarında gergedan ve suaygırı dişleri ile üzerindeki izlerin kesikler yüzünden oluştuğu tahmin edilen bir geyik bacağı bulundu. Ayrıca fil kemiğinden yapılmış sopa şeklinde ilginç bir alet de bulundu.

Saçılmış bu kalıntılar arasında ilk bakışta Eoanthropus'a ait olduğu farzedilen, ama daha sonra şempanzeye ait olabileceği iddia edilen bir de çene kemiği vardı. Bu kemik olağanüstü bir şekilde şempanzeninkine benziyordu, ama bu konudaki en büyük otoritelerden biri olan Dr. Keith Antiquity of Man (1915) adlı kitabında yaptığı detaylı bir analizden sonra bu kemiği bulunan kafatasına bağladı. Bu nitelik bakımından eski Homo Heidelbergensis'in kemiğinden daha çok insan kemiğine benziyordu, ama dişler bazı yönlerden yaşamakta olan insanlarınki gibiydi.

Çene kemiğinin çok etkisinde kalan Dr. Keith bunun Eoanthropus'un -adına rağmen- doğrudan doğruya insanın atası olan bir canlı olduğunu düşünmüyordu. Heidelberg insanı ve birazdan anlatacağımız Neandertal insanı arasında orta düzey bir form bile değildir. Orangutan ile şempanze ne kadar akrabaysa, o da insanın o kadar doğrudan atasıdır. Bu insan benzeri maymun gibi akıllı bir canlıdan çok, alt-insan olan insan benzeri koşucu maymunlardan biriydi ve kraliyet ailesinden değilse de, aynı kökenden geliyordu.

Kafatasının bu bir anlık görünmesinden sonra Kayıtlar yüzyıllarca, nitelik bakımından istikrarla gelişen taş aletlerden başka bir şey vermemiştir. Bir yanına vurulduğunda diğer tarafı çalışan ayak tabanına benzer çok karakteristik bir form yaratılmıştır. Kayıtlar devam ettikçe arkeologlar delici, kesici aletleri, bıçakları, okları ve fırlatma aletlerini görmeye başladı. Artık ilerleme daha hızlıdır, birkaç yüzyıl içinde el baltasının şekli belirgin ve gözle görülür ilerlemeleri işaret eder. Ve sonra pek çok kalıntı gelmeye başlar. Dördüncü Buzul Çağı en yüksek seviyesine ulaşmaktadır. İnsan saçak altlarına sığınarak burada izler bırakmaktadır; Hırvatistan, Krapina'da, Düsseldorf Neandertal'da, Spy'da kafatası ve kemikleri kesinlikle bir insana ait olan kalıntılar bulunmuştur. Yaklaşık 50,000 yıl önce bir insan olması kuvvetle muhtemel olan Homo Neanderthalensis (Homo antiquus ya da Homo primagenius olarak da bilinir) ortaya çıktı.

Başparmağı yeteri kadar esnek değildi ve insan parmağı olarak gerektiği gibi iş görmüyordu, öne doğru eğilerek yürüyor, günümüz insanları gibi başını kaldıramıyordu, yanakları yoktu, muhtemelen konuşamıyordu, diş mineleri ve kökleri günümüz insanınkinden oldukça farklıydı, tıknazdı, aslında tam olarak insan türünden değildi, ama insan cinsine katkısı tartışılmazdır. Eoanthropus'tan gelmediği kesindi, ama çene kemiği Heidelberg çene kemiğine benziyordu, kendisinden binlerce yıl önceki daha hantal ve ağır olan Heidelbergensis insanın kanından ve ırkından gelmişti.

8.0 Neanderthal İnsanı, Sona Ermiş Bir Irk (Erken Yontma Taş Devri)

8.1 50,000 Yıl Önceki Dünya

Üçüncü Buzullar Arası dönemde Avrupa ve Batı Asya'nın ana hatları bugünkünden çok farklıydı. Günümüzde Atlantik Okyanusu olan, batıya ve kuzeybatıya doğru uzanan geniş alanlar o zamanlar kuru topraklardı, İrlanda Denizi ve Kuzey Denizi nehir vadileriydi. Bu kuzey bölgelerinde, günümüzde Greenland'ın merkezini kaplayan buzullara benzeyen büyük buz örtüsü yayıldı, küçüldü ve tekrar yayıldı. Yeryüzünün her iki kutup bölgesini kaplayan bu geniş buz örtüsü okyanustan büyük miktarda su çekti ve sonuçta deniz seviyesi alçaldı ve artık yeniden sular altında kalan büyük kara parçaları ortaya çıktı. Akdeniz bölgesi muhtemelen genel deniz seviyesinin altında, okyanustan ayrılmış iki iç denizi içeren büyük bir vadiydi. Bu Akdeniz havzasının iklimi belki soğuk veya ılımandı ve Sahra bölgesi sıcaktan pişmiş kayalar ve esen kumlardan oluşmuş bir çöl değil, sulak ve verimli topraklardı. Kuzeyde Alpler ile güneyde Akdeniz vadisi arasında çıplak bir arazi uzanıyordu, bu arazinin sert iklimi önce yumuşadı, sonra Dördüncü Buzul Çağında tekrar sertleşti.

Şu anda Avrupa'da büyük bir ova olan bu çıplak arazide pek çok farklı fauna dolaştı. Önce suaygırları, gergedan, fil ve mamutlar vardı. Kılıç dişli kaplanın soyu tükenmeye yüz tutmuştu. Sonra hava soğudu, suaygırları ve sıcak seven diğer canlılar kuzeye gelmez oldular ve kılıç dişli kaplanın soyu tamamen tükendi. Tüylü mamut, tüylü gergedan, misk öküzü, bizon, yaban öküzü, ren geyiği yaygınlaştı ve buzul türdeki bitkilerin yerini ılıman bitki örtüsü aldı. Buzullar Dördüncü Buzul Çağının (yaklaşık 50,000 yıl önce) en yüksek seviyesinde güneye doğru yayıldı ve sonra tekrar geriledi. Önceki evre olan Üçüncü Buzullar Arası dönemde belli

sayıda insan aileleri (Homo Neanderthalensis) ve muhtemelen alt-insanlar (Eoanthropus) bu topraklar üzerinde dolaşıyor, geride varlıklarına tanıklık etsin diye taş aletlerini bırakıyorlardı. Pek çok ve çeşitli ahşap aletler de kullanmış olabilirler; muhtemelen nesnelerin şekilleri ve ahşaptan yapılmış farklı nesnelerin kullanımı hakkında çok şey öğrendiler, bu bilgiyi daha sonra taşa uyguladılar; ama bu ahşap aletlerden hiçbirisi günümüze dek ulaşmamıştır. Bu aletlerin biçimleri ve kullanımlarıyla ilgili sadece tahmin yürütebiliriz. İklim şartları en büyük şiddetiyle sertleşirken, ateşi bulduğu anlaşılan Neanderthal insanı kaya çıkıntılarını altında ve mağaralarda barınaklar aramaya başladı ve böylece ardında kalıntılar bıraktı. Şimdiye dek su kaynağına yakın yerlerde çıplak ateşin önüne çöküp oturmaya alışmışlardı. Ve kendilerini yeni ve daha sert şartlara adapte edecek kadar zekiydiler (Alt-insanlara gelince, onlar bu Dördüncü Buzul Çağının baskısına yenik düşmüştü. Her halükârda Yontma Taş Devrinin en ilkel aletleri halen yok olmaktadır).

Mağaralara sığınmaya başlayanlar sadece insanlar değildi. Bu dönemde mağara aslanları, mağara ayıları ve mağara sırtlanları da vardı. Bu canlılar ilk insanların yerleşmek ve saklanmak istedikleri mağaralardan çıkarılmalı ve uzak tutulmalıydı ve şüphe yok ki ateş, bu tahliye ve korunma meselesine gayet etkili bir yöntemdi. Muhtemelen ilk insanlar mağaraların derinliklerine kadar ilerlemediler, çünkü girintileri aydınlatacak araçları yoktu. Açık havadan uzak duracak, tek tük odun ve yiyecek depolayacak kadar içeri girmişlerdi. Mağara ağızlarına set çekmiş de olabilirler. Mağaraların diplerine gidebilmeleri için ellerinde olan tek ışık kaynağı meşaleler olmalıydı.

Bu Neanderthal insanları ne avlıyorlardı? Mamut ya da mağara ayısı, hatta ren geyiği gibi iri canlıları öldürebilmeleri için olası tek silahları tahta mızraklar, tahta sopalar ve arkalarında kalıntı olarak bıraktıkları o taşlar, Chellean ve Mousterian aletleriydi ve muhtemelen genellikle küçük hayvanları avlıyorlardı. Ancak fırsat bulduklarında büyük hayvanların da etini yemişler ve hastalandıklarında, ya da bir kavgada yaralandıklarında, çamura saplandıklarında, buzlu suyla başları derde girdiğinde onları takip etmiş olabilirler (Labrador Kızılderilileri ren geyiklerini nehri geçerken hâlâ mızraklarla avlarlar). Dorset, Dewlish'de yontma taş dönemine ait,

filler için kurulmuş bir tuzak olduğu tahmin edilen yapay bir siper bulunmuştur. (3) Neanderthal insanının avını öldürdüğü yerde tükettiğini biliyoruz, ama ince uzun kemikleri kırıp doya doya yemek için mağaraya da getirmişlerdir. Çünkü mağaralarda birkaç kaburga ve omur kemiği kalıntısı bulunmuştur. Hayvan derilerini üstlerine sarıyorlardı ve muhtemelen kadınlar bunları kıyafet olarak kullanıyordu.

Modern insan gibi ilk insanların da sağ ellerini kullandıklarını biliyoruz, çünkü beynin sol tarafı (vücudun sağ tarafını yöneten kısım) sağ taraftan büyüktür. Ancak görme, dokunma ve vücudun enerjisi ile ilgili olan beynin arka kısımları iyi gelişirken düşünme ve konuşma ile ilgili kısımları nispeten daha az gelişmiştir. İlk insanların beyinleri bizimkiyle aynı büyüklükte, ama daha farklıydı. Bu insan türlerinin bizimkinden çok daha farklı düşünme biçimleri vardı, bizden daha basit ya da aşağıda değillerdi, sadece başka bir çizgideydiler. Büyük olasılıkla hiç konuşmuyorlar, ya da nadiren konuşuyorlardı. Bizim dil olarak niteleyebileceğimiz bir şeyleri yoktu.

8.2 İlk İnsanın Günlük Yaşantısı

Worthington Smith'in, aşağıdaki görüşlerin çoğunun alıntılandığı "Man the Primeval Savage" adlı kitabında erken yontma taş devrindeki yaşantı gayet canlı biçimde anlatılmaktadır. J.J. Atkinson'un Primal Law adlı kitapta yazdığı unutulmaz yazısı gibi sonradan çıkan yazılar karşısında tüm yönleriyle savunulabilir olan orijinal eserde Worthington Smith daha kapsamlı bir sosyal hayat, daha büyük topluluklar ve bireyler arasında daha belirgin bir iş bölümü olduğunu varsayar. (4) Worthington Smith'in tarif ettiği küçük kabilede yaşlı bir erkeğin önderliğinde ikame edilen bir aile grubu vardı, J.J. Atkinson'un yaşlı erkeğin davranış biçimiyle ilgili önermeleri taslağa dâhil edilmiştir.

Smith akarsu kenarında bir yerleşim yeri tarif eder, çünkü tenceresi ve başka aracı olmayan ilkel insan ihtiyaç duyduklarını su kaynağına ve çakmaktaşı çıkarabileceği kireç kayalarına yakın tutmak zorundaydı. Hava rüzgârlıydı, ateşin büyük önemi vardı, çünkü bir kez sönerse yeniden yakmak o günlerde hiç kolay değildi. Ateşin parlamasına gerek

duyulmadığında muhtemelen küllerle örtülüyordu. Ateş yakmamın en olası yöntemi, kuru yapraklar arasına koyulan demir piritlerini çakmaktaşıyla desteklemektir; gault kili ile kireçtaşının birbirine yakınlaştığı İngiltere’de demir piritleri ve çakmaktaşılarının bir arada katılmış formları bulunmuştur. (5) Küçük insan grupları eğrelti otları, yosunlar gibi kuru bitkilerin arasında yerleşiyordu. Bazı kadın ve çocukların, ateşin yanmasını sürdürmek için sürekli yakacak toplaması gerekiyordu. Bu ortaya çıkan bir gelenek halini almış olabilir.

Mousterian dönemi aletleri ve bunlardan üstün olanların tümü Neanderthal insanına, ya da kıvrık uçlu aletler alt-insana aittir. Alt sıradakiler (rengeli çağ) ise gerçek insana aittir. Bu görevde gençler büyükleri taklit ediyordu. Belki kamp yerinin bir yanında ağaç dallarından kabaca yapılmış rüzgâr korunakları vardı. Grubun babası ve başı olan yaşlı erkek belki de ateşin yanında çakmaktaşılarını kırmakla uğraşıyordu. Çocuklarsa keskinleştirilmiş parçaları kullanmayı öğrenmek için onu taklit ediyorlardı. Kadınlar çakmaktaşı bulmakta epey becerikli olmalıydılar, bunları sopalarla kireçtaşından çıkarıp yerleşim yerine getiriyorlardı. Etrafta hayvan derileri bulunuyordu. Çok eski zamanlarda ilkel insanların hayvan derisi kullanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu derileri belki çocukları sarmak, belki de hava nemli ve soğuk olduğunda yere serip üstünde yatmak için kullanıyorlardı. Deriyi belki de kadınlar hazırlıyordu. Derinin iç kısmı keskinleştirilmiş çakmaktaşıyla tıraşlanarak gereksiz etlerden arındırılıyor, sonra gerilerek çimenlere serilip sabitleniyor ve güneşte kuruması bekleniyordu.

Ailenin diğer bireyleri ateşten uzakta yiyecek peşinde koşuyor, akşam olunca hepsi ateşin başında toplanıyor, ateşi canlandırıyorlardı, çünkü ateş etrafta dolaşan aylara ve av peşindeki vahşi hayvanlara karşı bir koruma oluşturuyordu. Küçük gruptaki yaşlı erkek tek yetişkin erkekti, ama oğlan çocuklar büyümeye başlayıp yaşlı erkekte kıskançlık uyandırdığı anda onlarla kavgaya, aileden uzaklaştırıyor ya da öldürüyordu. Sürgün edilen bu oğlanlarla birlikte bazı kızlar da gidiyor, ya da iki üç tanesi kalabiliyor, bir eş çalabilecekleri başka bir gruba karşılaşıp dek bir süre birlikte dolaşıyorlardı. Sonra muhtemelen birbirlerine düşüyorlardı. Günün birinde kırk yaşına geldiğinde, ya da daha yaşlandığında, dişleri çürümüş, enerjisi

azalmış yaşı erkeğin karşısına genç bir erkek çıkacak, onu öldürüp yerine geçecekti. Yerleşim yerinde yaşlılar ciddiye alınmıyordu belki de. Zayıf düşüp huysuzlaşmaya başladıkları anda bela ve ölüm üzerlerine çöküyordu.

Yerleşim yerinde ne yiyorlardı?

İlkel insanın genellikle büyük tüylü mamutları, ayı ve aslanları avladığı söylenir, ama ilkel vahşi insanın yaban tavşanı, tavşan ve fareden daha büyük hayvanları avlaması katiben mümkün değildir. Hatta büyük olasılıkla insan avlanmak yerine av oluyordu.

İlkel vahşiler hem etobur, hem de otoburdu. Fındık, kayın meyvesi, tatlı kestane, yerfıstığı ve meşe palamudu yerdı. Yaban elması, yaban kirazı, yaban armudu, yaban üzümü, yaban eriği, üvez elması, çakal eriği, böğürtlen, porsuk üzümü, kuşburnu ve alıç, su teresi, mantar, tomurcuk yapraklar, Nostoc (taşrada düşen yıldız denen mavi-yeşil su yosunu), enginar türü etli ve sulu kök saplılar, ballıbabagillerin toprak altında kalan kısımları ve bitki krallığının diğer nefis yiyeceklerini yerdı. Kuş yumurtası, kuş yavruları, bal ve bal peteklerini yerdı. Yengeç, salyangoz ve kurbağa –son ikisi Normandy ve Brittany’de hâlâ büyük ilgi görmektedir) yerdı. Ölü ve canlı balık ile tatlı su midyesi yerdı; elleriyle kolayca balık yakalayabilir, balık avlamak için dalabilirdi. Deniz kenarında balık, yumuşakça ve yosunları yerdı. Taş ya da sopa atarak, ya da basit tuzaklar kurarak kolayca yakalayabildiği büyükçe kuşlar ve küçük boyutta memeliler vardı. Yılan, kör kertenkele ve kerevit yerdı. Çeşitli kurtçuklar, böcek larvaları ve tırtılları yerdı. Pazarda hevenk hevenk kurutulup satılan Çin’de tırtıl hâlâ çok leziz bir yiyecek olarak görülür. Son derece besleyici bir besin kaynağı olan tırtıllar ezilerek sert kumlu bir macun haline getirilir.

Büyük önemi olan bir olgu da şudur ki, ilkel insan etinin taptaze olmasını önemsemezdi. Eti sürekli olarak leş olarak yer, hafifçe kokuşmuş olanları da severdi –az ya da çok çürümüş av etlerine düşkünlük hâlâ vardır. Çok acıkırsa ya da darda kalırsa kendisinden daha güçsüz olanları, ya da zayıf düşen, çirkin ya da gruba külfet olan sağlıksız çocukları da yediği olurdu. Zayıf ve ölmekte olan daha büyük hayvanlar şüphesiz ki daha çok aranır, bunlar bulunmazsa ölmüş ya da yarı çürümüş olanları da yeterli

olurdu. Hoş olmayan kokuya itiraz edilmiyordu, günümüzde de pek çok Avrupai otelde itiraz edilmez.

Vahşi insanlar meyveler, kemikler ve yarı kokuşmuş etlerle ateşlerinin başına toplanıyorlardı. Yaşlı erkeği ve kadınlarını, sinekler ve diğer böcekler rahatsız edip ısırırken omuzlarını, kaşlarını, ağızlarını kaşırken hayal edebiliriz. Yemeden önce bozulmuş eti hızla ve tekrar tekrar kokladıkları, keskin kokunun göstergesi olan geniş burun deliklerini hayal edebiliriz; etin kötü kokusu ve vahşi insanın uğrak yerine ait itici kokular bir nebze bile kötü karşılanmamıştır.

O zamanki insan geri kalmış bir hayvan değildi, çünkü hiç bu kadar yükselmemişti, bu yüzden de yücelmiş bir hayvandı ve bugün ona itibar ettiğimiz noktada zayıftı, ama yine de zamanının hayvan krallığının gelişiminin en üst evresini temsil ediyordu.

Bu en azından bir Neanderthal yerleşim yerinin kabul edilebilir bir taslağıdır. Ama yeryüzünden silinmeden önce Neanderthaller bile çok şey öğrenmiş ve ilerlemişti.

Yontma taş devrinde insanlar ölülerine ne yapmış olurlarsa olsunlar, sonradan gelen Neanderthal insanların ölülerini en azından saygı ve törenle gömdüklerini varsaymamız için yeterli sebep vardır. En bilindik Neanderthal iskeletlerden biri de, belli ki önceden düşünülüp tasarlanarak defnedilmiş bir gence aittir. Sağ kolunda kolyesiyle uyur pozisyonda yerleştirilmişti. Kafası özenle toparlanıp “yastık şekli” verilmiş çakmaktaşı parçalarının üstünde duruyordu. Başının yanında büyük bir el bal-tası vardı ve etrafında, sanki bir şölen verilmiş ya da adak adanmış gibi, yanmış, parçalanmış öküz kemikleri görülüyordu.

İleriki Neanderthal çağlar boyunca ölü gömme olayına, ilkel insanların kafalarındaki fikirleri göz önüne alırken tekrar geri döneceğiz.

Bu insan türü 100,000 yılı aşan bir süre boyunca Avrupa’da dolaşmış, ateş başına yerleşmiş ve ölmüştür. Heidelberg çene kemiğinin türlerin bir üyesine ait olduğunu varsayarsak bu dönem o kadar uzundur ki, ırkımızın geri kalanı daha dünkü meseleymiş gibi gelir. Bu türler kendi çizgilerinde belli belirsiz bir gelenek oluşturuyor ve bunun sınırlı imkânlarını kullanıyordu. Kalın kafatası beynini sınırlıyordu ve sonunda da düşük seviyeli ve hayvansı kaldı.

9.0 Geç Dönem Buzul Sonrası Yontma Taş Devri İnsanı, İlk Gerçek İnsan (Geç Yontma Taş Devri)

9.1 Bizim Gibi İnsanların Ortaya Çıkışı

Neanderthal insan türü en az on binlerce yıl Avrupa'da hüküm sürdü. Bütün bir tarihi dünkü mesele haline getiren uzun çağlar boyunca bu insana benzer canlılar hüküm sürdü. Heidelberg çenesi bir Neanderthal'e ait olsaydı ve o kemiğin yaşı hakkında hata yapılmısaydı, Neanderthal ırkı 200,000 yıl dünyada yaşamış olacaktı! Sonunda, 40,000-25,000 yıl önce Dördüncü Buzul Çağı daha yaşanabilir şartlara ulaşırken sahneye farklı bir insan türü çıktı ve görünen o ki Neanderthal insanını yok etti.¹ Bu yeni tür muhtemelen Güney Asya'da, ya da Kuzey Afrika veya artık Akdeniz havzasına batmış topraklarda gelişti ve kanıtlar toplanıp biriktikçe, bunların ilk dönemlerine ait bilgilerimiz de artacaktır. Şu anda sadece ağır ağır ilerleyen çağlar boyunca, Neanderthal kuzenleriyle paralel

1 Neanderthal ırkının (Homo Neanderthalensis) gerçek insanlarla (Homo Sapiens) melezleşmiş soyu tükenmiş bir ırk olduğu görüşü Profesör Osborn'a aittir ve yazarın yöneldiği ve bu bölümün yaklaşımında hedeflenengörüşdür, ancak pek çok yazarın bu görüşü paylaşmadığını okuyucuya belirtmek uygun olacaktır. Çağdaş toplumda yaşamakta olan "Neanderthallerden" bahsedilmektedir. Bir gözlemci batı İrlanda'daki bu türleri geçmişte yazmış, bir diğeri ise bunları Yunanistan'da gözlemlemiştir. "Yaşayan Neanderthaller" denen bu insanlarda, insandan önceki Neanderthal ırka ait ne boyun ve başparmak ne de dişler gibi ayırtıcı nitelikler bulunmamaktadır. Örneğin gerçek insanların çığneme dişlerinin kökleri uzundur, Neanderthallerin çığneme dişleri ise daha karmaşıktır, dişleri uzun, kökleri kısadır ve köpek dişi bizimkinden daha az belirgindir. Onun farklı bir gelişim çizgisinde olduğunu hiçbir şey bundan daha net ortaya koyamaz. Yontma taş devri kalıntılarının şimdiye dek sadece Batı Avrupa'da bulunduğunu ve Neanderthal türleri hakkında tüm bilgilerimizin bu bölgeden geldiğini unutmamak gerekir. Kuşkusuz, Homo Sapiens'in atası (Tazmanyalıları içeren tür) Homo Neanderthalensis'a çok benziyordu. Ve aslında Neanderthal değil, "Neanderthaloid" türler elendiğinden, bundan pek de uzak değiliz. Bu türlerin varlığı, Chelleen ve Mousterian aletlerini yapan Neanderthal türlerinin Avrupa bölgelerinde, maymun yüzlü insanların maymunlarla ya da at yüzlü insanlarla melezleştikten daha çok Homo sapienslerle melezleştikten kanıtlar.

olarak, bu ilk gerçek insanların maymun benzeri atalarından türeyerek nerede ve nasıl ortaya çıktıklarını tahmin edebiliyoruz. Yüzlerce yıl boyunca, hâlâ bilmediğimiz bir ortamda el ve kol becerileri ediniyor, beyin gücü ve yoğunluğunu geliştiriyorlardı. Onları ilk tanıdığımızda Neanderthal insanının ulaştığı seviye ve zekânın çok üstündeydiler ve iki üç farklı ırka ayrılmışlardı.

Bu yeni gelenler kelimenin tam anlamıyla Avrupa'ya göç etmiş değillerdi, daha ziyade, iklim yüzyıllar boyunca giderek düzelişirken kendilerine açılan yeni dünyalara yayılan alıştıkları yiyecek ve bitkileri takip ettiler. Buzlar eriyor, bitki örtüsü artıyor, her tür av hayvanı giderek bolllaşıyordu. Bozkır benzeri koşullar, otlak ve fundalıklar beraberinde vahşi at sürülerini de getiriyordu. Etnologlar (ırk öğrencileri) bu yeni insan ırklarını bizimle aynı tek türde ve sonraki tüm insan ırklarıyla birlikte Homo Sapiens ortak adı altında sınıflandırıyorlar.

Bunların tamamen insan beyinleri ve insan elleri vardı. Dişleri ve boyunları anatomik olarak bizimki gibiydi.

Bu döneme ait iki bariz iskelet kalıntısı biliyoruz, birincisi Cromagnon ırkı olarak bilinir, ikincisi ise Grimaldi ırkıdır; ancak bulduğumuz insan kemiği olan ya da olmayan insan izlerinin ve aletlerinin büyük kısmı, bağlı oldukları fiziksel türü tanımlamamıza yetmez. Bu iki tür dışında pek çok bariz tür olabilir. Ara türler bulunabilir. Cromagnon insanının mağarasında bu yeni yontma taş devri insanının bir ana türünün tam bir iskeleti bulunmuştur, bunlar bulunan ilk gerçek insanlardır ve bu yüzden Cromagnard olarak adlandırılırlar.

Cromagnard insanları geniş yüzlü, uzun boylu, çıkık burunluydu ve her şey göz önüne alındığında şaşkınlık verecek kadar büyük beyinleri vardı. Cromagnon mağarasında bulunmuş bir kadının beyin kapasitesi günümüzde yaşayan ortalama bir erkeğin kapasitesini geçer. Bu kadının kafası ağır bir darbeye parçalanmıştır. Aynı mağarada onunla birlikte yaklaşık yüz seksen cm uzunluğunda yaşlı bir adamın ve iki genç erkeğin de bütün iskeletleri bulunmuştur. Ayrıca süs eşyası olarak kullanıldığı kesin olan çakmaktaşı parçaları ve delinmiş deniz kabukları bulunmuştur. Bu en ilkel gerçek insanın bir örneğidir. Mentone yakınlarındaki

Grimaldi mağarasında da geç yontma taş devrine ait iki iskelet bulundu, ama bunlar oldukça tezat türlerdi, Negroid özellikleriyle Negroid türünü işaret ediyorlardı. Bu dönemde gerçek insandan ayrılan en az iki, hatta belki daha çok sayıda ırkı incelememiz gerektiğine kuşku yoktur. Bunlar zamanda örtüşmüş olabilirler, ya da Cromagnard Grimaldi ırkını izlemiş olabilir veya her ikisi de geç dönem Neanderthal insanıyla aynı dönemde yaşamış olabilir. Çeşitli otoriteler bu konularda güçlü fikirlere sahiptir, ama bunlar en çok görüş olarak kalmaktadır.

Gerçek insan olarak buzullar sonrası ortaya çıkan yontma taş devri insanları, insanlığın tarihinde muazzam bir sıçrama oldu. Bu iki ana ırkın da insan ön beyni, insan eli ve bizimki gibi bir zekâsı vardı. Neanderthal insanının elinden mağaralarını ve taş ocaklarını aldılar. Ve görünüşe göre, onları farklı bir tür olarak görme konusunda etnologları ikna ettiler. Yenilgiye uğrayan tarafın kadınlarını alıp melezleşen pek çok vahşi fatihten farklı olarak, gerçek insanların kadın olsun erkek olsun, Neanderthal ırkıyla bir ilgisi olmadı. Yeni gelenler çakmaktaşı kullanmasına, kendilerinden öncekilerin yerleştiği yerlere yerleşmelerine rağmen ırklar arası bir karışım olduğuna dair bir iz bulunmamaktadır. Neanderthal insanın nasıl görüldüğünü bilmiyoruz, ama ırklar arası karışım olmayışı, bu türün aşırı derecede tüylülük, çirkinlik ya da alçak alnını kaplayan çatık kaşları, maymun boynu ve bayağı duruşuyla itici bir tuhafliktaki görünüş ortaya koymaktadır. Ya da evcilleştirilemeyecek kadar vahşi olabilir. Sir Harry Johnston, *Views and Reviews* adlı kitabında modern insanın ortaya çıkışıyla ilgili bir araştırmasında şöyle der: "Kurnaz beyinleri, paytak yürüyüşleri, kıllı vücutları, güçlü dişleri ve olası yamyamlık eğilimleriyle gorile benzeyen bu tür canavarlar halk masallarındaki umacılar olabilir mi?"

Neanderthallerin yerini alan bu yontma taş devri gerçek insanları daha ılımlı bir iklime kavuşuyorlar ve seleflerinin mağara ve barınaklarını kullansalar da, genellikle açık alanda yaşıyorlardı. Bunlar avcı topluluklardı, bir kısmı ya da hepsi mamut ve yaban atlarının yanında rengineyiği, bizon ve yaban öküzü de avlıyordu. Çok fazla at eti yiyorlardı. Yüzyıllar boyunca yıllık toplanmalarını yaptıkları anlaşılan Solutre'de, geyik, mamut ve bizon kemikleriyle beraber 100,000 at kemiği de bulunduğu tahmin edilmektedir. Büyük olasılıkla, o zamanlar küçük, sakallı midilli formunda olan,

meradan meraya gezen at sürülerinin peşine düşüyorlardı. Sürünün etrafında dolanıyorlar, alışkanlıkları ve eğilimleri hakkında bilgi topluyorlardı. Bu insanların hayatlarının büyük kısmı hayvanları izleyerek geçiyordu.

Atları evcilleştirip işe koşturdukları ise hâlâ sonuca bağlanmamış bir meseledir. Belki de yüzyıllar geçtikçe bunu öğrenmiş olabilirler. Her halükârda, geç yontma taş devrine ait, başlarında dizgin olduğu kuvvetle muhtemel çizgiler olan at resimleri ve bükülmüş deri ya da sinirden yapılmış bir halat geçirilmiş bir at kafasının oyma resmi bulunmuştur. Atları evcilleştirmiş olsalar da bu at bindikleri ya da onlardan yararlandıkları anlamına gelmez. Bu insanların bildikleri atlar çenelerinin altında sakalları olan, bir insanı hiçbir yere götüremeyecek olan yaban midillileriydi. Hayvan sütünü gıda olarak kullanmak gibi sıra dışı sayılabilecek bir şeyi öğrenmiş olmaları ise imkânsızdır. Sonunda atları evcilleştirmişlerse bile, bu evcilleştirdikleri tek hayvandı. Köpekleri yoktu, evcil koyun ve sığırlardan ise çok az yararlanıyorlardı.

Bu da bizim ilk gerçek insanların çizebildikleri insanlığı anlamamıza yardımcı oluyor. Anlaşıldığı kadarıyla her iki ırk da şaşırtıcı derecede iyi resim yapıyordu. Her bakımdan vahşi insanlardı, ama sanatkâr vahşiler. Tarihin başlangıcından itibaren haleflerinden tümünden daha iyi çiziyorlardı. Kayalıklara, Neanderthal insanların ellerinden aldıkları mağaralara resimler çizip boyadılar. Ve bu çizimler varsayımların ve karanlıkların arasında parlayan açık bir mesaj vererek, kemik parçalarını çözmeye çalışan etnologlara kadar ulaştı. Kemikler ve boynuzlar üzerine çizimler yapıyorlar, küçük figürler oyuyorlardı.

Bu geç yontma taş devri insanları bilgilennememiz için, yüzyıllar geçtikçe gelişen bir beceriyle çizimler yapmakla kalmamış, mezarlarıyla da ilgili bilgi vermişlerdir. Ölülerini gömüyorlardı. Ölülerini genellikle süs eşyaları, silahlar ve yiyeceklerle gömerlerdi; gömülme sırasında pek çok renk kullanıyorlar, belli ki ölüyü boyuyorlardı. Buradan, yaşarken de vücutlarını boyadıkları sonucu çıkarılabilir. Boya hayatlarının önemli bir olgusuydu. Resim yapma müptelası olmuşlardı; siyah, kahverengi, kırmızı, sarı ve beyaz pigmentler kullanıyorlardı ve kullandıkları bu pigmentler Fransa ve İspanya'daki duvarların dibinde günümüze kadar ulaşmıştır.

Aralarında bunlara en yakın olarak Amerikan Kızılderililerinin bulunduğu modern ırklardan hiçbir çizim yapmaya böyle bir düşkünlük göstermemiştir.

Daha sonraki yontma taş devri insanların çizim ve resimleri uzun bir dönem boyunca dayandı ve sanatsal liyakat da büyük değişimler ortaya koydu. İlk insanların bizon, at, dağ keçisi, mağara ayısı ve rengineğine duyduğu ilgiyi öğrendiğimiz bazı erken dönem çizimleri önemsiyoruz. Bu erken evrelerde çizimler, zeki bir çocuğun çizimleri gibi ilkeldi, dört ayaklı hayvanlar, günümüzde çocukların çizdiği gibi, genellikle bir ön, bir arka ayaklarıyla çiziliyordu. Sanatçının yeteneği diğer yandaki ayakları çizmeye yetmiyordu. Büyük olasılıkla ilk çizimler çocukların çizdiği gibi anlamsız karalamalar olarak başlamıştı. Vahşi insan bir çakmaktaşıyla kayanın yumuşak yüzeyini kazıdı ve bu kazıntılar bazı hat ve hareketleri andırdı. Ama yekpare oymaları en az ilk resimleri kadar eskidir. Erken dönem çizimler hayvanları gruplamada tam bir yeteneksizliğe işaret eder. Yüzyıllar geçtikçe daha yetenekli sanatçılar ortaya çıkmıştır. Vahşi hayvanları temsil eden resimler en sonunda hayranlık verici bir canlılık kazanmış, asıllarına oldukça benzer resimler haline gelmiştir. Ancak sanatsal dönemlerinin zirvesindeyken bile çocuklar gibi profilden çizim yapıyorlar, arka ve ön görünüşü çizmek için gerekli olan perspektif ve kısaltıma yetenekleri yetmiyordu.² Kendilerini ise nadiren çiziyorlardı. Çizimlerinin büyük çoğunluğu hayvanları ediyordu. En yaygın çizim konuları arasında mamutlar ve atlar vardı. Grimaldi insanları olsun, Cromagnonlar olsun, fildişinden ve sabuntaşından küçük heykeller de yapmıştır, bunlar arasında çok şişman kadın figürleri vardır. Bu figürler Cromagnon sanatçılardan çok Grimaldilerin fiziksel yapılarına işaret etmektedir. Bushman kadınlarına benzemektedirler. İlkel dönemlerin insan heykelleri karikatürü çağırıştırır ve bu insan figürleri canlılık ve gerçeğine uygunluk bakımından hayvan figürlerinin çok gerisindedir.

Sonraları insan betimlemelerinde zarafet arttı, yüzeysellik azaldı. Saçları ayrıntılı biçimde işlenmiş bir kıza ait fildişinden yapılma küçük bir kafa heykeli bulunmuştur. Bu insanlar sonraki evrede fildişine ve kemiklere de

desenler çizip oynamışlardır. Oyma işi yapılan en ilginç figür gruplarından biri de tuhaf bir şekilde yuvarlak bir kemikler, özellikle de geyik kemiğinin yuvarlak kollarıdır ki, bu kemiklere çizilen desenlerin tamamını bir seferde görmek mümkün değildir. Yontma taş devri insanları çanak çömlek kullanmamasına rağmen, kilden yapılmış modellere de rastlanmıştır.

Resimlerin çoğu ışısız mağalarda bulunmuştur. Bu mağalarda erişmek zordur. Sanatçılar işlerini yapmak için muhtemelen lamba kullanmışlardı, çünkü içinde yağ yanabilen sabuntaşından yapılmış basit lambalar bulunmuştur. Bu mağara resimlerinin bir tür tören gibi mi görüldüğü, ya da ne olarak görüldüğü hakkında hiçbir fikrimiz yoktur.

Sonunda koşullar, Avrupa'da uzun süredir serpilen yeni yontma taş devri insanlarına karşı dönmeye başladı. Ve yok oldular. Avrupa'da yeni insan türleri ortaya çıkıp onların yerini aldı. Bu yeni gelenler ok ve yaylarını da getirmişlerdi, hayvanları evcilleştirdiler, toprağı ekip biçtiler. Yeni bir yaşam, Neolitik yaşam biçimi Avrupa'ya yayıldı ve rengineyi çağının ve ırklarının, geç yontma taş devri insanların yaşamı, bizlerle kaydedilmiş tarihin en eski başlangıcı arasında geçen süreden çok daha uzun bir zaman boyunca dünyaya hükmettikten sonra, Avrupa sahnesinden silindi.

9.2 Avcılar Yerlerini Çobanlara Bırakıyor

Ormanların yayılması ve faunadaki büyük değişikliklerle birlikte Avrupa'daki av hayatının uzun süren hâkimiyetinin sona ermesi yaklaşık 12,000 yıl ya da daha kısa bir zaman önceydi. Rengeyikleri yok oldu. Değişen koşullar genellikle hastalıkları da beraberinde getirir. Tarih öncesi salgın hastalıklar yaşanmış olabilir. Yüzyıllar boyunca İngiltere'de ya da Orta Avrupa'da hiç insan yaşamamış olabilir (Wright). Bir süre için Güney Avrupa'da Azilian olarak adlandırılan az bilinen topluluklar yaşamıştır. ³Bunlar geçiş kuşağı olabilirler; farklı bir ırk olabilirler. Bilemiyoruz. Bazı otoriteler Azilianların, daha sonra göreceğimiz üzere, Avrupa'yı iskân etmede büyük rol oynayan, koyu beyaz, Akdenizli ya da İberyalı bir ırkın ilk dalgası olduğu görüşünü kabul ederler. Azilianlar arkalarında ne anlama geldiği bilinmeyen birtakım işaretlerin bulunduğu çok sayıda çakıl taşı bırakmıştır (bkz. Sf 73). Bu çakıl taşlarının ne için kullanıldığı ve

3 Mas d'Azil mağarasından

ne önemi olduğu hâlâ gizemini korumaktadır. Bir çeşit sembol müydü? Oyunlarda skor tutmaya mı yarıyordu? Günümüzde yaratıcı çocukların tahta parçaları ve taşlarla yaptığı gibi Azilianlar da bu çakıl taşlarıyla oynuyor, ya da bir hikâye mi anlatıyorlardı? Şu anda bu soruları cevaplayacak bilgiye sahip değiliz.

10,000 - 12,000 yıl önce dünyada yeni yontma taş devrinin kapanışı, ormanların eskiden bozkır olan yerlere yayılışı ve avcılarının azalışı sırasında arkalarında yetersiz miktarda izler bırakmış olan diğer çeşitli insan türlerine burada hiç girmeyeceğiz. Kuzey yarım kürede yayılan, ortaya çıkışı cilalı taş devrine damga vuran yeni bir insan topluluğunu açıklamakla devam edeceğiz. Dünya haritası bugünkü ana hatlarına bürünüyor, tabiat, bitki örtüsü ve fauna bugünkü niteliklerini alıyordu. Avrupa'ya yayılan ormanlarda hüküm süren hayvanlar kızıl geyikler, yaban öküzleri ve bizonlardı; mamut ve misk öküzlerinin nesli tükenmişti. Günümüzde nesli tükenmiş olan yaban öküzü Roma İmparatorluğu zamanına kadar Almanya ormanlarında hayatta kalabilmişti. Bu hayvanlar hiç evcilleştirilmediler.⁴ Omuz yükseklikleri 3,3 metre olup fil kadar uzundular. Balkan yarımadasında hâlâ aslanlar vardı ve M.Ö. 1000, 1200 yıllarına kadar da yaşamlarını sürdürdüler. O zamanki Wuttemberg ve Güney Almanya'daki aslanlar, bugünkülerin iki katıydı. Yine o zamanlar Güney Rusya ve Orta Asya sık ormanlarla kaplıydı ve Mezopotamya ve Suriye'de filler vardı, Cezayir'de ise fauna tropik Afrika niteliğindeydi.

Şu ana kadar Avrupa'daki insanlar Baltık Denizinden ya da Britanya Adalarından daha öteye geçmemişlerdi, ama artık İskandinav Yarımadası ve belki de Büyük Rusya insanların yerleşimi için olası bölgeler haline geliyordu. İsveç ya da Norveç'te yontma taş devrine ait kalıntılar yoktur. İnsanlar bu ilkelere girdiklerinde toplumsal gelişimin cilalı taş devrine zaten gelmiş bulunuyordu.

9.3 Amerika'da Alt-İnsan Yoktur

Pleistosen döneminin sona ermesinden önce Amerika'da insan yaşadığına dair ikna edici bir kanıt yoktur. ⁵Cilalı taş devri kabileleri ilerlerken,

4 Günümüzdeki sığırlar bu yaban öküzlerinin Orta Asyalı türlerinden gelmiştir. H.H.J.

5 Kuzey Amerika'daki insan kalıntılarının çeşitli bulguları kısaca gözden geçirildi. Her örnek için yeterli kadar kemik karşılaştırma için ayrıldı, bulunan kanıtlar kalıntıların jeolojik yapıtlarıyla

rengeyiği avcılarının Rusya ve Sibirya'ya çekilmelerine izin veren iklim yumuşaması günümüzde Bering Boğazının kestiği topraklarda dolaşmalarını ve böylece Amerika kıtasına ulaşmalarını sağladı.

Oradan, yüzyıllar geçtikçe güneye doğru yayıldılar. Güney Amerika'ya ulaştıklarında dev tembel hayvanın (Megatherium), gliptodon ve soyu tükenmiş pek çok hayvanın hâlâ gelişip büyümekte olduğunu gördüler. Gliptodon dev bir armadillo türüydü ve Roth tarafından, bir insan iskeleti bu hayvanın kaplumbağaninkine benzer kabuğu gömülü halde bulundu.⁶

Amerika'daki bütün insan kalıntılarının Kızılderili karakterinde olduğunu belirtilmelidir. Amerika'da alt-insanların herhangi bir selef ırkı olmadığı görülmektedir. İnsan Amerika'ya ilk geldiğinde tam bir insandı. Eski dünya ise insanlığın alt ırklarının anaokuluydu.

rına ve modern Kızılderililerin akrabalık ya da kimliklerine tanıklık eder (Smithsonian Institute, Bureau of American Ethnology Bulletin 33. Dr. Hrdlicka). Fakat J. Deniker eolith ve erken dönem paleolithlerin Amerika'da bulunduğunu göstermek için kanıtlar aktardı, yazarın *Races of Man* adlı kitabında lehte ve aleyhte kanıt ve görüşlerinin kısa ve tam bir özeti bulunmaktadır, sf. 510, 511.

6 J. Deniker *Races of Man* adlı kitabında, "bazı otoriteler tarafından sorgulanmıştır," der.

10.0 Avrupa'da Cilalı Taş Devri İnsanı

10.1 Tarım Çağı Başlıyor

İnsan ilişkilerinin Neolitik evresi Avrupa'da 10,000-12,000 yıl önce başlar. Ancak insanlar Neolitik Çağa başka bir yerde birkaç bin yıl önce ulaşmışlardı. Cilalı taş devri insanları, rengelikleri ve açık bozkırlar ormanlara ve modern Avrupa şartlarına teslim olurken, güneyden ya da güneydoğudan yavaş yavaş Avrupa'ya geldiler.

Kültürün Neolitik evresi şöyle nitelendirilir:

1. Cilalı taş aletlerin varlığı ve özellikle de tahta sapına daha sıkı tutturmak için delinen ve muhtemelen çatışmalarda kullanılmaktan çok ahşap işlemede kullanılan taş balta. Ayrıca bol miktarda ok ucu vardır. Bazı aletlerin cilalanmış olması, cilasız taş aletlerin büyük miktarlarda bulunmasını engellemez. Ancak cilasız taş aletlerinin yapılmasında bile yontma taş ile cilalı taş devri arasında farklılıklar vardır.

2. Bir çeşit tarımın başlangıcı, bitki ve tohumların kullanımı. Ancak önce, avlanmanın cilalı taş devrinde hâlâ büyük önemi olduğuna dair kanıtlar bol miktarda kanıt vardır. Cilalı taş devri insanı başlangıçta tarımla uğraşmadı. Mahsul topladı. Sonra yerleşti.

3. Çömlekçilik ve kuralı uygun pişirme. Artık at eti yenmiyordu.

4. Hayvanların evcilleştirilmesi. Köpekler çok erken ortaya çıkmıştı. Cilalı taş devri insanı sığır, koyun, keçi ve domuzları evcilleştirdi. Önceden bir avcıydı, sonra avladığı o sürülerin çobanı oldu.

5. Örme ve dokuma

Cilalı taş devri insanları, kendilerinden önce rengineyiği insanların göç etmesi gibi Avrupa'ya "göçmüş" olabilirler; yani nesiller ve yüzyıllar geçtikçe, iklim değişirken, alıştıkları yiyeceklerin peşinden gittiler. "Göçebe" değiller miydi? Medeniyet gibi göçebelik de gelişmek durumundaydı. Bugün cilalı taş devri insanların nerelere kadar gittiklerini, sanatlarının ne kadar ilerlediğini ya da geç yontma taş devrinin avcı ve balıkçıların to-runları tarafından ne kadar edinildiğini bilemiyoruz.

Bu konuda hangi kanıya varmış olursak olalım, şu kadarını kesin olarak söyleyebiliriz ki, büyük bir kopma, bir insan türünün yok olup yerine cilalı taş devri yaşam biçiminin görülmesi ile bizim zamanımız arasında bir başka türün onun yerini alması söz konusu değildir. İşgaller, fetihler, geniş çaplı göçler ve melezleşme olmuştur, ama temelde ırklar varlıklarını sürdürmüş ve cilalı taş devrinin başlangıcında yerleşmeye başladıkları bölgelere uyum sağlamaya devam etmişlerdir. Avrupa'daki cilalı taş devri insanları, modern Avrupalıların atası olan beyaz insanlardı. Soylarından gelenlerden daha koyu bir tenleri olabilir, bu konuda kesin bir şey söyleyemeyiz. Ancak onların döneminden, on sekizinci yüzyılda başlayan kömür, buhar ve elektrikli makinelerin dönemine gelene kadar kültürde gerçek bir kırılma olmamıştır.

Uzun bir süre sonra oltu taşı ve kehribarla yapılmış kemik süs eşyalarının arasında bilinen ilk metal olan altın görülmüştür. İrlanda'daki cilalı taş devri kalıntıları altın bakımından çok zengindir. Sonra 6,000-7,000 yıl önce Avrupa'da cilalı taş devri insanları bazı merkezlerde bakırı kullanmaya başladılar, çoğu taş aletlerin modeline benzeyen aletler yaptılar. Taş aletlerin şekli verilmiş kalıplara bakır döktüler. Muhtemelen önce doğal bakırı bulup döverek şekil verdiler.⁷Daha sonra -rakamlarla uğraşmayacağız- insanlar cevherden bakır elde etmeyi buldu. Lord Avebury'nin de iddia ettiği gibi, pişirme için kullandıkları ocakları yaptıkları taşların arasına tesadüfen bakır toprakları koyarak madeni eritme sırrını keşfetmiş olabilirler. Çin, Macaristan, Cornwall ve diğer yerlerde bakır cevheri ve kalay cevherine aynı damarda rastlanır, bu çok yaygın görülmektedir, bu yüzden eski çağlardaki dökümcüler tesadüfen, bakır ve kalay alaşımı olan, daha sert ve iyi bir maden olan bronz bulmuş olabilirler. Bronz

7 Doğal bakır günümüzde İtalya, Macaristan, Cornwall ve daha pek çok yerde bulunmaktadır.

bakırdan hem daha serttir, hem de bakır kalay alaşımı daha kolay eriyip soğuyabilir. “Saf bakır” dediğimiz aletler genellikle az miktarda kalay içerir, ama bildiğimiz kadarıyla kalaydan yapılmış aletler yoktur, ilk insanların kalayı ayrı bir metal olarak gördüğüne dair pek kanıta rastlanmamıştır. ⁸⁹İspanya’da tarih öncesine ait bakır eritme tesisleri ve çeşitli yerlerde bronz dökümhaneleri bulunmuştur. Bu bulgularla açıklanan eritme yöntemi Lord Avebury’nin iddiasını doğrular. Çinko ve bakır madenlerinin bir araya geldiği Hindistan’da da tesadüfen pirinç (bu iki metalin alaşımı) bulunmuştur.

Bronzun ortaya çıkmasıyla yapılan üretimde üslup ve yöntem bakımından çok az değişiklik oldu, öyle ki taş olanların yerine geçen bronz balta ve benzeri aletler yine taş olanların kalıbı alınarak üretiliyordu.

Sonunda, 3000 yıl önce, Anadolu’dan da eski dönemlerde insanlar Avrupa’da demiri eritmeye başladılar. Eritme işlemi insanlar tarafından öğrenildikten sonra demiri eritmeyi de bulmaları mucize değildi. Demiri kömür ateşinde eritip ısıtma çekiçleme yöntemiyle dövüyorlardı. Önce nispeten daha küçük parçalar yaptılar;¹⁰demirin ortaya çıkışı silah ve aletlerde aşamalı bir devrim yaptı, ama insanların çevresinin genel yapısını değiştirmede yeterli değildi. 10,000 yıl öncesinin daha yerleşik yaşayan cıvalı taş devri insanları tarafından yönlendirilen günlük hayat, aynı şekilde on sekizinci yüzyılın başlarında Avrupa’nın ücra köşelerinde yaşayan köylüler tarafından yönlendiriliyordu.

İnsanlar Taş Devri, Tunç Devri ve Demir Devrinden bahsederler, ancak bunları tarihte eşit öneme sahipmiş gibi düşünmemek gerekir. Daha doğrusu şöyle olacaktır:

- 8 Ridgeway (*Early of Greece*) İsviçre’de göl kenarındaki yerleşim yerlerindeki yataklarda kalay toprakları bulunduğunu belirtir.
- 9 Kalay Mısır’da XVIII. Hanedan döneminde dış alım maddesi olarak görülüyordu, Mycenan kalayı (seyrek olarak) vardır ve (muhtemelen daha sonra, ama kesin tarih belli değildir) Kafkasya’da kalay objeler bulunmuştur. Ancak kalayı antimondan ayırt etmek çok zordur. Çok miktarda antimon içeren Kıbrıs kalayı vardır, öyle görünüyor ki ilk insanlar kalay çıkarmaya çalışırken aslında antimon çıkarıyorlardı. J. L. M.
- 10 Demirle ilgili olarak, süs eşyası ve alet olarak kullanımı arasındaki ayrıma dikkat çekmek gerekir. Süs eşyası olan demir mücevher ya da büyüsel malzeme olarak nadir görülür, meteoriktir, düzensiz aralıklarla XVIII. Yy. Hanedanı döneminde doğu Avrupa’da görülmüştür. Bu çok daha sonra Yunanistan’da ortaya çıkan bol bulunan faydalı demirden ayrı tutulmalıdır. J. L. M.

1. Erken yontma taş devri, geniş bir süre
2. Geç yontma taş devri, bu zamanın onda biri kadar bile değil
3. Cilalı taş devrinin başlangıcı olan 10,000-12,000 yıl önce başlayıp hâlâ devam etmekte olan, Avrupa'daki beyaz insanların ziraat devri.

10.2 Cilalı Taş Devri Kültürü Nerede Ortaya Çıktı

Esmerimsi cilalı taş devri insanların atalarının insan gelişiminin cilalı taş devri safhasından geldikleri bölge henüz bilinmemektedir. Güneybatı Asya, şimdi Akdeniz'in ya da Hint Okyanusunun suları altında kalmış olan bölgede bir yerler olabilir. Neanderthal insanı hâlâ buzlarla kaplı Avrupa'nın sert ikliminde zorlu bir yaşam sürerken beyaz insanların ataları geç yontma taş devri döneminde basitçe sanat yapıyorlardı. Ancak satsal yeteneklerini, geç yontma taş devrinin Avrupalı ırkları olan kuzeyli akrabaları kadar geliştirememişlerdi. Yaklaşık yüz asır boyunca, rengеyięi insanı Fransa, Almanya ve İspanya bozkırlarında gelişime imkân tanımayan şartlarda yaşarken bu daha avantajlı ve ilerici insanlar aletleri geliştirmeyi, köpek evcilleştirmeyi, sığırdan faydalanmayı öğrendiler ve kuzeyde iklimin yumuşamasıyla ve ekvator ikliminin daha da tropikal olmasıyla kuzeye doğru yayıldılar. Öykümüzün bu ilk bölümleri henüz topraktan çıkarılmamıştır. Büyük ihtimalle Anadolu, İran, Arabistan, Hindistan ya da Kuzey Afrika'da veya Akdeniz sularının altındadırlar. Yaklaşık on iki bin yıl önce –sadece kabaca tarihler verebiliyoruz- cilalı taş devri insanların Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'nın her yerine dağılmışlardı, geçen yüzyılda Polinezya adalarında yaşayanlarla hemen hemen aynı düzeydeydiler ve bunlar dünyanın en gelişmiş insanlarıydı.

10.3 Cilalı Taş Devrinde Günlük Yaşantı

Metallerin ortaya çıkmasından önce Avrupa'daki cilalı taş devri insanların yaşantısını kısaca anlatmak ilginç olacaktır. Bu yaşantıyı çeşitli kaynaklardan aldığımız ışıkla anlıyoruz. Bu insanlar çöplerini ortalığa atıyorlardı ve bazı yerlerde (örneğin Danimarka kıyılarında) mutfak atıkları olarak bilinen büyük çöp yığınları oluşmuştu. Ölülerinin bir

kısmını özenle gömüyorlar -ama yaygın topluluklar değil- ve mezarlarının üstüne toprak yığıyorlardı; bu toprak yığınları bugüne kadar pek çok bölgeye Avrupalı, Kızılderili ve Amerikan görünümü katan bir özelliktir. Höyüklerle bağlantılı, ya da onlardan bağımsız olarak, en çok bilinen örnekleri arasında Wiltshire'daki Stonehedge ve Brittany'deki Carnac'ın bulunduğu büyük taşlar dikmişlerdir (anıt taş). Pek çok yerde köylerinin izleri hâlâ bulunabilir.

Cılalı taş devrinde yaşantıya dair verimli bir bilgi kaynağı da İsviçre'den gelir ve ilk olarak, göllerden birinin su seviyesinin olağanüstü alçaldığı ve cılalı taş devrine erken tunç devrine ait tarih öncesi göl evlerini ortaya çıkardığı 1854 yılının o çok kurak geçen kışında ortaya çıkmıştır. Bu evler günümüzde Celebes ve diğer yerlerde bulunan benzer evler gibi suyun üstüne inşa edilmiştir.

Bu antik platformların sadece platformları korunmamış, bunların altındaki turba birikintisi içinde büyük miktarda ahşap, kemik, taş, toprak kaplar ve süsler ile yiyecek kalıntıları gibi şeyler de bulunmuştur. Ağ ve kıyafet parçaları bile zarar görmemiştir. İskoçya, İrlanda ve diğer yerlerde benzer göl evleri mevcuttur -Somersetshire, Glastonbury'de çok meşhur kalıntılar vardır; İrlanda'da göl evlerinde tarih öncesinden, Tyrone'lu O'neil'in İngiltere kralı 1. James zamanında Ulster'deki İrlandalıların yerine İskoç kolonilerini yerleştirmeden önce İngilizlerle çarpıştığı günlere kadar oturulmuştur. Bu göl evlerinin önemli bir savunma değerleri ve akan suyun üzerinde yaşamının sıhhi bir avantajı vardı.

Cılalı taş devrine ait bu İsviç göl evleri o günlerde var olan en büyük toplulukları barındırmıyor olabilir. Bunlar küçük ataerkil grupların evleriydi. Verimli ovalarda ve daha açık topraklarda, bu dağ vadilerinde bulunanlardan çok daha fazla sayıda ev bulunuyordu. Örneğin İngiltere, Wiltshire'da bu tür büyük aile topluluklarının izlerine rastlanmıştır; Silbury yakınlarındaki Avebury höyüğünün taş çember kalıntıları bir zamanlar Avrupa'nın en iyi anıt taş harabeleriydi. Bir hendek ve iki büyük daireyle çevrili iki taş çemberinden oluşuyordu, 115 m2 alan kaplıyordu. Buradan Silbury tepesinin iki yanına, batıya ve güneye doğru her biri iki buçuk km. uzunluğunda yollar uzanıyordu. Silbury tepesi İngiltere'deki

en eski tarih öncesi höyüktür. Bu inanç ve sosyal yaşam merkezinin insanların artık tamamen unuttuğu boyutları, İngiltere'nin genellikle batısına, güneyine ve merkezine dağılmış olan çok sayıda insanın ortak çaba ve ilgisini gösterir. Belki de bir tür ilkel fuar için yılın belli bir döneminde burada toplanılıyordu. Höyükleri yapmak ve taşları taşımak için herkes yardım ediyordu. İsveç göl evleri ise aksine, kendi kendine yetebilen köyler halinde var olmuştu.

Bu göl köyü insanları yöntem ve bilgi konusunda, Danimarka ve İsveç'e kıyılarında mutfak atıkları olarak bilinen kabuk höyüklerini biriktiren erken cilalı taş devri insanlarından daha ileridedir. Mutfak atıkları biriktiren topluluk M.Ö. 10,000 yıllarında ya da daha önce yaşamıştır, göl evleri toplulukları ise M.Ö. 500 ya da 4000 yıllarından tarih sonrası zamanlara kadar var olmaya devam etmiştir. Bu mutfak atıkları insanları cilalı taş devri insanların en barbar olanlarıdır, taş baltaları çok sertti ve köpekten başka evcil hayvanları yoktu. Göl evi toplulukları ise orta boy türde olan köpeklerin yanında öküz, keçi ve koyun da besliyordu, tunç devrine yaklaşırken domuz beslemeye başladılar. Bu toplulukların molozları arasında çok yer tutan sığır ve keçi kalıntıları, iklim ve çevre şartları göz önüne alındığında, günümüzde İsviçre dağ evlerinde hayvanları koydukları gibi, hayvanlarını kışın kazıklar üstüne inşa edilmiş barakalarda tutulduğunu gösterir. İsviçre dağ evlerinde olduğu gibi, onlar da hayvanlarıyla aynı evde yaşıyor olabilirler. Evdeki insanlar inek ve keçileri sağlıyor ve belki de süt, bugün İsviçre dağlarında olduğu gibi onların ekonomilerinde de önemli bir yer tutuyordu. Ancak şu anda bundan emin değiliz. Süt yetişkinler için doğal bir gıdadır, süt sağlamak önceleri tuhaf gelmiş olabilir ve çok sayıda doğumdan sonra inek ve keçilerden süt alınmaya başlanmış olabilir. Bazıları süt, peynir, tereyağı ve diğer süt ürünlerinin kullanımının insan hayatına göçebe olduktan sonra girdiğini düşünmektedir. Ancak yine de yazar, sütü keşfettikleri için cilalı taş devri insanına hakkını teslim eder. Sütü kullanmışsalar eğer (şüphesiz iyi peynir ve tereyağı olarak değil, ekşi süt kesiği olarak) toprak kaplarda saklıyorlardı, çünkü çömlekçi çarkından çıkmış gibi biçimli olmasa da kabaca çömlekçiliği biliyorlardı. Yiyecek tedarikini avlanarak artırdılar. Kızıl ge-yik ve karaca, bizon ve yaban domuzu ve nispeten daha lezzetli eti olan

tilkileri avlayıp yediler. Tuhaftır ki, yiyecek olarak mevcut olmasına rağmen tavşan yemiyorlardı, çünkü ürkek hayvanların etlerini yerlerse hastalık kapmış gibi korkaklaşacaklarından korkarak yemekten çekiniyorlardı.¹¹

Bu insanların tarım yöntemleriyle ilgili çok az şey biliyoruz. Saban ve çapaya hiç rastlanmamıştır. Bu aletler ahşaptan yapılıyordu ve kalıntıları kalmadı. Cilalı taş devri insanı toprağı işledi ve buğday, arpa, darı yedi, ama yulaf ve çavdarı bilmiyordu. Kavurdıkları tahıl tanelerini taşların arasında öğütüp ihtiyaç olunca yemek için kaplarda saklıyorlardı. Son derece sert ve ağır ekmekler yapıyorlardı, bunu birikintilerden ortaya çıkan yuvarlak düz plakalardan anlıyoruz. Anlaşıyor ki, mayaları yoktu. Mayaları yoksa fermente edilmiş içecekleri de olamazdı. Ellerindeki bir arpa çeşidi eski Yunan, Roma ve Mısırlıların yetiştirdiği türdü ve Mısırlıların buğday çeşidini kullanıyorlardı, bu da gösteriyor ki, buğday doğu Akdeniz'de bir yerlerden gelmişti. Bunun yabancı türü Mt. Hermon'da hâlâ bulunmaktadır (Bkz. Dipnot, kısım 14, bölüm 1). Göl evi sakinleri İsviçre'de küçük buğday tarlalarını ektiklerinde insanlığın eskiden beri var olan uygulamalarını takip ediyorlardı. Tohumun, yüzyıllar boyunca çok uzaklardan gelmesi gerekti. Güneydoğu insanların ata topraklarında insanlar belki binlerce yıldır buğday ekiyorlardı.¹²Bu göl sakinleri bezelye ve yengeç elması da -o zaman dünyada var olan tek elma türü- yiyordu. Günümüzdeki elmalar henüz yetiştirilmeye başlamamıştı.

Esas olarak deri giyiyorlardı, ama kaba dokuma kendir bezi de yapıyorlardı. Bu kendir bezlerinin kalıntılarına rastlanmıştır. Ağları da kendirden yapıyorlardı, kenevir ve kenevir ipini henüz bilmiyorlardı. Bronzun bulunuşuyla toka ve süslerin sayısı da arttı. Saçlarına bol miktarda toka taktıkları, iri tutamlar halinde kemik tokalarla, sonradan da metal olanlarıyla saçlarını topladıklarına inanmamız için yeterli kanıt vardır. Gerçekçi resim, işleme ya da oymaların olmayışından anladığımız kadarıyla kıyafetlerini de süslemiyorlar, ya da kareler, noktalar, birbirine geçen

11 Sezar, *de Bello Gallico* eserinde Britanyalıların tavşan, tavuk ve kaz etini yasakladığını anlatır. G. Wh.

12 Cilalı taş devrine giren bütün eski dünya insanları buğday ekti ve tüketti, ancak Kızılderi-liler eski dünyadan ayrıldıktan sonra tarımı bağımsız olarak geliştirmiş olmalıydılar. Onlar hiç buğday yemedi, yeni dünya tahılları olan mısır türlerini tüketti.

desenler ya da benzeri klasik süslerle süslüyorlardı. Tunç devrinden önce tabure ya da masaların varlığına dair bir kanıt yoktur, cilalı taş devri insanı muhtemelen toprak zeminde oturuyordu. Göl evlerinde kedi yoktu, fare ve sıçanlar da insanların evlerine henüz adapte olmamıştı, tavuk gıdaklamaları henüz insan hayatına girmemiş, evcil hayvan yumurtası beslenme rejimine dâhil olmamıştı.¹³

Cilalı taş devri insanının başlıca aleti ve silahı baltasıydı, ardında oku ve yayı geliyordu. Ok başları çakmaktaşıdan güzelce yapmıştı, okun sapına sıkıca bağlıyordu. Muhtemelen toprağı ekime hazırlamak için bir kazık, ya da bir hayvanın boynuzuna taktığı bir kazığı kullanıyordu. Olta ya da zıpkınla balık avlıyordu. Tüm bu aletler evin içinde, avlanmada kullanıldığı ağlarını astığı duvara dayalı vaziyette duruyordu. Toprak ya da tezek kaplı zeminde (günümüzde Hindistan'da kulübelerin zemini de böyle kaplanır) kaplar, kavanozlar, tahıl, süt ve benzeri yiyeceklerin bulunduğu hasır sepetler duruyordu. Bazı tencere ve kaplar iplerle duvara asılmıştı. Odanın bir ucunda, kışın sıcaklıklarıyla ısınmak için hayvanları besliyorlardı. Çocuklar inek ve keçileri otlatmaya götürüyor, kurtlar ve ayılar avlanmaya çıkmadan önce geri getiriyordu.

Cilalı taş devri insanının yayı olduğu için muhtemelen telli aletleri de vardı, bunu kaçınılmaz olarak yay teli sağlamış olmalıydı. Derilerin gerildiği toprak davullar da vardı, belki ağaç gövdelerinin oyuklarına deri gererek de davul yaptılar.¹⁴ İnsanın ne zaman şarkı söylemeye başladığını bilmiyoruz, ama belli ki müzik yapıyordu ve kuşkusuz şarkılar da yapmışlardı. Başlangıçta belki sadece, İtalyan köylülerin sabanlarının ardından giderken sözsüz olarak söyledikleri şarkılar gibi seslerini koyuveriyorlardı.

13 Günümüzde beslenme sistemimizin önemli bir kısmını oluşturmaya rağmen, kümes hayvanları ve tavuk yumurtaları insan mutfağına sonradan eklendi. Eski Ahitte yumurtadan bahsedilmez (ama yumurtaya gönderme yapılır, Job vi, 6), Homeros da sözünü etmez. M.Ö. 1500 yıllarına kadar dünyada kümes hayvanı olabilecek kuşlar Hindistan ve Burnish'deki orman sakinleriydi. Orman horozlarının ötüşü, Glasfurd'un kaplan vurmayla ilgili değerli görüşlerinde Hint ormanlarında gün doğumunun kaçınılmaz habercisi olarak belirtilir. Kümes hayvanları ilk olarak muhtemelen Burma'da evcilleştirildi. Kayıtlara göre M.Ö. 1100 yıllarında Çin'e ulaşılar. Sokrates zamanından önce İran üzerinden Yunanistan'a vardılar. Yeni Ahitte horozlar öterek Peter'i ustasını terk ettiği için azarlar.

14 Geç cilalı taş dönemine ait kemik düdükler vardır. Bunlar kamış düdüklerin ilk icatları olabilir.

Kışın hava karadıktan sonra evlerinde oturup şarkı söyleyerek aletler ya-
pıyorlardı.

Aydınlatmaları zayıf olmalıydı ve genellikle ateşin ışığını kullanıyor-
lardı, ama köyde yaz kış sürekli bir ateş yanıyordu. Ateş yakmak çok zor
olduğundan sönmesini istemiyorlardı. Bazen köylerde afetler oldu, yan-
gınlar çıktı, evler yandı. İsviçre'deki yataklar bu tür felaketlerin kanıtla-
rını taşımaktadır.

Tüm bunları İsviçre'deki göl evi kalıntılarından öğreniyoruz. 10,000
-12,000 yıl kadar önce ormanların yayılmasıyla birlikte güneyden ve do-
ğudan gelerek Avrupa'ya dağılan insan hayatının karakteri işte böyleydi.
Rengeyikleri ve rengеyiğı insanları yok olmuştu. Burada orijinal cilalı taş
devri evresinden binlerce yıllık büyük bir arayla ayrılmış bir yaşam tarzı-
mızın olduğu açıktır. O şartlardan doğan evreleri ise sadece tahmin edebi-
liz. Yaban sığırı ve yaban koyunu sürülerinin etrafında dolanıp duran bir
avcıken, köpeğiyle ava çıkan bir avcı olmuş, farkında olmadan hayvan-
lara sahip olma hissini geliştirmiş ve rakibi olan köpekle dostluk kurmuş
olabilirler. Fazla uzaklaştıklarında sığırları geri döndürmeyi öğrendiler,
onları yeşil çayırlara yönlendirmek için beyinlerini geliştirdiler. Hayvan-
ları, onları tekrar bulabilecekleri vadilere, etrafı çevrili yerlere sürdüler.
Acıktıklarında hayvanları beslediler ve yavaş yavaş onları evcilleştirdiler.
Belki de tarım hayvan yeminin depolanmasıyla başlamıştır. Tarlalarını
ekmeden önce kuşkusuz ekin biçtiler. Kökeni bilinmeyen bu topraklar-
dan uzakta, yontma taş devrine ait ataları bitki kökleri, meyve ve yabani
tahıl yiyerek avcılarının düzensiz olarak tedarik ettikleri etten tasarruf etti-
ler. Hayvanları için taneli otlar depolayan insanlar, kendileri için de ko-
layca tahıl dövebilirdi.

10.4 İlkel Ticaret

Tüm bu erken başlangıçlar çok eski zamanlarda ve dünyanın, arkeo-
loglar tarafından hâlâ detaylı olarak incelenmesi gereken bölgelerinde ger-
çekleşmiştir. Rengeyiğı devri insanı Avrupa'da sanatını geliştirirken, şimdi
Akdeniz yatağı olan Asya ya da Afrika'da veya Hint Okyanusu bölgesinde
bu başlangıçlar belki de devam ediyordu. 10,000-12,000 yıl önce Avrupa

ve Batı Asya'ya yayılan cilalı taş devri insanı bu başlangıçlardan uzun süre önce geçmişti ve yazı geleneğinin doğuşuna, insanlığın hatırlanan tarihine birkaç bin yıl kadar yaklaşmışlardı. Büyük bir şok ya da kırılına olmaksızın, bronz sonunda insan hayatına girdi ve onu ilk ele geçiren kabilelere savaşlarda büyük avantaj sağladı. Bronzun yerini alan demir silahlar Avrupa'ya girmeden önce yazılı tarih çoktan başlamıştı.

Daha o günlerde bir tür ilkel ticaret ortaya çıkmıştı. Bronz madeni ve bronzdan yapılmış silahlar, yeşim gibi nadir bulunan ve sert taşlar, şekil verilebilirliği ve dekoratif olması sebebiyle altın, hayvan derisi, kendir ağı ve kendirden yapılmış giysiler takas ediliyor, çalınıyor, geniş bir coğrafyada elden ele dolaşıyordu. Tuz ticareti de yapılmış olabilir. Et yiyen insanlar tuzsuz yapamıyorlardı, ama tahıl tüketenler tuza, otçul hayvanlar kadar ihtiyaç duyuyorlardı. Hopf, yakın zamanda Sudan'daki çöl kabilelerinin Fezzan ile Mussuk arasındaki tuz yataklarını ele geçirmek için amansız savaşlara girdiğini söyler. Öncelikle, takas, tehdit, haraç ve şiddet yoluyla soygun hiç farkında olmadan birbirine geçti. İnsanlar bu yollarla ellerinden geldiğince istediklerini aldılar.

10.5 Akdeniz Vadisi Su Baskını

Şimdiye kadar olaysız bir tarihi, gelişmekte olan çağların, dönemlerin ve evrelerin tarihini anlattık. Ancak insanın tarihinin bu kısmına son vermeden önce insanlığın gelişiminde büyük bir önemi, hatta ilk trajik etkisi olan bir olayı kayda geçirmemiz gerekiyordu. Bu olay Atlantik Okyanusunun Akdeniz vadisine girmesiydi.

Okuyucu, ona rahatça kavrayabileceği yalın açıklamalar yapmaya uğraştığımızı unutmamalıdır. Hem zaman çizelgelerimiz konusunda, hem de tarih öncesi coğrafyaya dair verdiğimiz üç haritada pek çok kuramsal mesele vardır. Buzul Çağının ve gerçek insanın ortaya çıkışının tarihini yaklaşık 40,000 ya da 35,000 yıl önce olarak verdik. Lütfen bu "yaklaşık" sözünü unutmayın. "Çok uzun zaman," ya da "yüzyıllar önce diye tarif etmek uygun düşmezdi, çünkü okuyucu yüzyılları ya da milyon yılları kast ettiğimizi düşünebilirdi. Yine benzer şekilde verdiğimiz haritalar gerçeği

değil, gerçeğe benzeyeni yansıtmaktadır. Arazinin ana hatları “buna benzer ana hatlardı.”

Böyle denizler ve kara parçaları vardı. Ancak hem bu haritaları çizen Mr. Horrabin, hem de bu şekilde çizmesi için onu teşvik eden bendeniz, çekingен davranmayı tercih ettik. Bu konularda özgün araştırmalara girecek kadar yetkin jeologlar değildik, bu yüzden 40 kulaç çizgisinde kaldık ve buzul sonrası ve M.Ö. 12,000’den 10,000’e kadar dönemi için yakın tarihli yatakları rehber aldık. Sadece bir konuda bu rehberlerin ötesine geçtik. Son buzul çağında Akdeniz’in bağlantısız –ya da şiddetle taşan bir nehre bağlantılı- kıyı tarafından kapalı birkaç deniz havzasından oluştuğu kesindir. Doğu havzası daha yeniydi, Nil nehri, Adriyatik Denizi ve Kızıldeniz ve belki de artık o zamanki çok daha büyük Orta Asya Denizindeki Yunan Adaları olan dağlardan akan bir nehir tarafından besleniyordu. Neredeyse kesin olarak insanlar, hatta belki cilalı taş devri insanları bile artık kaybolmuş olan Akdeniz havzasında dolaştı.

Buna inanmak için gayet yeterli ve açık sebepler vardır. Bugüne kadar Akdeniz buharlaşan bir denizdi. Bu denize akan nehirler yüzeydeki buharlaşmayı telafi etmez. Atlas Okyanusundan Akdeniz’e sürekli bir su akışı vardır ve bir başka akıntı da boğazlardan ve Karadeniz’den gelir. Çünkü Karadeniz’e nehirlerden, ihtiyacı olandan fazla su akışı vardır; taşkın bir denizdir, Akdeniz ise susuzdur. Akdeniz’in Atlas Okyanusu ve Karadeniz ile irtibatı kesildiğinde sularının çekilmesi ve deniz seviyesinin okyanustan daha aşağıya inmesi gerektiği açıktır. Bugün Hazar Denizinde de durum böyledir. Aynı şekilde Ölü Denizde de.

Bu akıl yürütme mantıklıysa, bugün Akdeniz’in mavi suları nereye dalgalanıyorsa orada bir zamanlar büyük karalar ve çok makbul bir iklim vardı. Son Buzul Çağında muhtemelen durum böyleydi ve okyanus sularını Akdeniz havzasına getiren değişimin zamanımıza ne kadar yakın olduğunu bilmiyoruz. Şu anda sular kalmış bölgelerde Grimaldi ve hatta belki Azilian ve cilalı taş devri insanları yaşamış olmalıydı. Cilalı taş devrinin Akdeniz ırkı olan koyu beyaz insanlar kaybolan büyük Akdeniz vadisinde yerleşmeye, bir medeniyet kurmaya başlamış olabilir.

Mr. W. B. Wright¹⁵ burada ufkumuzu açan iddialarda bulunur. Akdeniz havzasında iki göl olduğunu ileri sürer: Biri batı çukurunda, diğeri ise buna dökülen doğu çukurunda. Buz tabakalarının dağılıp suların Akdeniz havzasına dolmasıyla okyanus seviyesinin bir kez daha yükseldiği anda oluştuğu düşünülebilir. Başlangıçta zayıf olan akış, kanal erozyonla yavaş yavaş alçalır ve okyanus seviyesi yükselirken muazzam boyutlarda artmış olmalıydı. Boğazın tabanında tam pekişmemiş materyaller olsaydı sonuç tam bir felaket olur, ani bir çökme yaşanır ve Akdeniz gibi bir havzayı dolduracak sel baskınının alacağı süreyi düşünürsek her halükârda bu sonucun doğacağı kanaatine varmamız gerekir. Şimdi tüm bunlar çılgınca dayanaksız görüşler gibi gelebilir, ama tamamen öyle değildir, çünkü Cebelitarık Boğazının deniz dibi eş derinlik eğri haritasını incelediğimizde Akdeniz'in derinliklerinden, boğazın tam ortasından muazzam büyüklükte bir vadinin fırladığını ve Atlantik'in sığılıklarına doğru bir su yolu açtığını görürüz. Bu vadi ya da geçit muhtemelen iç drenaj sürecinin sona ermesinde içeriye dolan okyanus suyunun eseridir.

Bu kitapta kullandığımız kabataslak kronolojide M.Ö. 30,000 ile 10,000 yılları arasında gerçekleşmiş olabilecek Akdeniz havzasının yeniden dolması, ırkımızın tarih öncesindeki en büyük olaylarından biri olmalıydı. İleriki tarih doğruysa, okuyucu sonraki iki bölümü okuduktan sonra açıkça görecektir ki, medeniyetin ilkel başlangıçları, ilk göl evleri ve toprağı ilk işleme, Nil Nehri ile birlikte, şimdi Adriyatik Denizi ve Kızıldeniz olan iki büyük nehrin de aktığı, doğunun bu Akdeniz Gölü etrafında yaşanmış olabilirdi. Sonra birden okyanus suları batıdaki tepeleri aştı ve bu ilkel insanların üstüne boşaldı –yuvaları ve dostları olan göl artık düşmanlarıydı; suları yükseldi ve hiç alçalmadı; insanların yerleşim yerleri sular altında kaldı, su taşkını kaçanların peşine düştü. Günler ve yıllar geçtikçe su vadilere yayıldı ve insanlığı da önüne kattı. Pek çoğu, sürekli yükselen tuzlu su taşkınına kapılmış olmalıydı. Taşkın kontrolsüzdü, gittikçe hızlanıyordu; ağaçların tepelerine ulaştı, bayırları aştı ve sonunda mevcut Akdeniz havzasının tümünü doldurdu, Arabistan ve Afrika'nın kayalık dağlarını yuttu. Bu felaket çok uzaklarda, tarihin başlangıcından önce yaşandı.

15 *Quaternary Ice Age* adlı kitabında

11.0 İlk Düşünce

11.1 İlk Felsefe

6,000 7,000 yıl önce insanların ilk kasabalarda toplanmaya başlamasını, bağları zayıf olan kabilelerden, o güne kadarki en yüksek siyasi birliği geliştirmelerini anlatmaya başlamadan önce, maymun-insan evresinden itibaren 500,000 yıl boyunca büyüyüp gelişmesini takip ettiğimiz bu beyinlerin içinde neler olup bittiği hakkında söylenmesi gerekenler vardır.

O eski günlerde insan kendisi ve yaşadığı dünya hakkında ne düşünüyordu?

Başlangıçta sadece anlık şeyleri yüzeysel olarak düşünüyordu. Önce şöyle şeyleri düşünmekle meşguldü: “Bir ayı var, ne yapacağım?” ya da, “Şurada bir sincap var, nasıl yakalarım?” Dil bir ölçüde gelişinceye kadar mevcut deneyimler silsilesinin ötesinde, düşünme yok denecek kadar azdı. Çünkü muhasebe nasıl işletmenin bir aracıysa, dil de düşünmenin aracıdır. Dil, düşünmeyi kaydeder, düzenler ve daha karmaşık fikirlere varmasını sağlar. Düşünme, zihnin tutup hiç bırakmadığı bir el gibidir. İlk insan konuşmadan önce muhtemelen çok net görüyor, zekice taklit edebiliyor, jestler yapıyor, gülüyor, dans ediyor ve nereden geldiğini, neden yaşadığını pek sorgulamadan yaşıyordu. Karanlıktan, gök gürültüsünden, büyük hayvanlardan ve gördüğü rüyalardan korkuyordu mutlaka ve kuşku yok ki, bu korkularını yatıştırmak, ya da talihini döndürmek ve kayaların, hayvanların ve nehirlerin hayali güçlerini memnun etmek için bir şeyler yapıyordu. Canlılarla cansızlar arasında net bir ayrım yapmıyor, bir dal battığında ona tekme atıyor, nehir köpürüp taşıtığında onu düşmanı gibi görüyordu. Düşünme derecesi, günümüzün dört beş yaşlarında zeki bir çocuğu seviyesindeydi. Bağlantı kurmadaki mantıksızlığı ve düşünme sınırları bir çocuğunkiyle aynıydı. Çok az konuşabildiği, ya da

hiç konuşmadığı için, aklına gelen şeyleri yansıtmak, bir gelenek, ya da bunlarla ilgili düzenli eylemler oluşturmak için pek bir şey yapmıyordu.

Geç yontma taş devri insanının yaptığı çizimler bile onun güneşe, aya, yıldızlara ve ağaçlara hiç dikkat etmediğini gösterir. O sadece hayvanlar ve insanlarla ilgiliydi. Belki de geceyle gündüzü, güneşi ve yıldızları, ağaçları ve dağları olağan akışı içinde algılıyordu –bir çocuğun yemek saatlerini ve kreşin merdivenlerini kanıksadığı gibi. Bildiğimiz kadarıyla hayali resimler, hayaletler gibi şeyler çizmemiştir. Rengeyiği devri insanların çizimleri korku içermeyen alışıldık şeylerdi, bunlarda herhangi bir dinin ya da tarikatın izleri yoktu. Ürettikleri hiçbir şeyde dini ya da mistik bir sembol olmadığını düşünebiliriz. Hayatında fetişizm denen şeyden biraz vardı elbette; istenen sonucu almak için yaptıklarını, bugün mantıksız buluyoruz; çünkü fetişizm sadece tahminlere ve sahte analojiye dayanan yanlış bir bilimdir ve yapısı itibarıyla dinden tamamen farklıdır. Şüphe yok ki, gördüğü rüyalar onları heyecanlandırıyor, bazen uyanıkken gördükleriyle rüyaları birbirine karışıyor, bu da onları şaşırtıyordu. Ölülerini gömdükleri için, hatta geç dönem Neanderthal insanları bile ölülerini yiyecek ve silahlarla gömdüklerinden, gelecekteki hayata inandıkları ileri sürülebilir. Ancak ölülerini, öldüklerinden emin olmadıkları için yiyecek ve silahlarla gömdükleri iddiası da mantıklıdır ki, bu ölümsüz ruhları olduğuna ve devam eden hayatlarının, ölenin rüyalarıyla güçlendiğine inanmalarıyla aynı şey değildir.

Ölülere kurt adam gibi bir yakıştırma yapmış ve onları memnun etmek istemiş olabilirler. Tahminlerimize göre Rengeyiği devri insanları çok akıllıydı, zekâları bizimkine çok benziyordu, biraz konuşabiliyorlardı, ama bu doğrudan ifade ya da gerçekçi anlatımın ötesinde bir şey için elverişli değildi. Neanderthal insanlarınkinden daha büyük topluluklarda yaşıyorlardı, ama bu toplulukların ne kadar büyük oldukları hakkında bilgimiz yoktur. Av hayvanlarının doluştuğu zamanlar dışında, avcı toplumlar geniş kitleler halinde bulunmamalıydı, yoksa açıktan ölürlerdi. Labrador yarımadasında (Kanada) rengeliklerine bağlı olan Kızılderililer, rengeliği devri insanların koşullarında yaşıyorlardı. Rengelikleri yiyecek aramak için dağıldığında küçük aile gruplarına ayrılıyorlar, ge-yikler mevsimlik göç için toplandıklarında Kızılderililer de toplanıyordu.

Bu dönem ticaret, bayram ve evlilikler için en uygun dönemdi. En basit Amerikan Kızılderili'si, Rengeyiği devri insanından 10,000 yıl daha tecrübeliydi, ama toplanma ve dağılma Rengeyiği devri insanların da yaptığı bir şeydi. Fransa, Solutre'de büyük bir kamp ve şenlik alanının izleri bulunmuştur. Burada haber alışverişinde bulundukları kesindir, ama fikir alışverişinde bulundukları şüphelidir. Böyle bir yaşantıda teoloji, felsefe, batıl inanç ya da nazariye gibi konulara yer yoktu. Korku vardı, evet, ama bunlar sistemsiz korkulardı; beğeniler ya da merak duymak söz konusu bile değildi, sadece kişisel hayal ve hevesler vardı.

Belki de bu karşılaşmalarda belli bir telkin gücü vardı. Korku, yayılabilmek için birkaç kelimeye ihtiyaç duydu; çünkü bir şeye atanan değer kolayca aktarılabilir.

Bu ilkel düşünce ve din meselesinde bugün bu alt ve vahşi insanlar, dilin tam olarak gelişmesinden önceki insanların akli durumuna ışık tutar. İlkel insanın, konuşmaya başlamadan önce çok az geleneği vardı, ya da hiç yoktu. Günümüzün bütün vahşi ve ilkel insanları ise geleneklere sahiptir. Çok eski ataları gibi onların da silahları ve yöntemleri vardır, ama atalarının zihinlerindeki küçük ve yüzeysel izlenimler yüzyıllar geçtikçe, nesilden nesle derin ve karmaşık çentikler haline gelmiştir.

11.2 Yaşlı Adam ve Din

Konuşmanın başlamasından çok uzun zaman önce insanların zihinlerinde bazı temel şeyler olabilir. Bunlardan en önemlisi, kabilenin yaşlı adamına duyulan korkudur. İlkel yerleşim yerinin gençleri bu korkuyla büyümüştür. Yaşlı adamla ilişkili nesneler muhtemelen yasaktı. Günümüzde çocuklar nasıl babalarının piposuna dokunamaz, koltuğuna oturamazsa, yaşlı adamın da mızrağına dokunmak, yerine oturmak yasaktı. Büyük ihtimalle bütün kadınların hâkimi oydu. Küçük toplumun gençleri bunu unutmamalıydılar. Bir şeyin yasak, yani tabu olması fikri, dokunulmaması, bakılmaması gerektiği, insanın aklına çok erken dönemlerde girmiş olmalı. *Primal Law* adlı kitabında J. J. Atkinson tüm dünyadaki vahşi insanlarda görülen bu ilkel tabuların ustaca bir analizini yapar, oğlanla kız kardeşi ayıran, erkeğin üvey annesinden kaçıp saklanmasına yol

açan tabuların izlerini sürerek temel sebepler olarak buraya varır. Kabile-nin genç erkeği bu ilkel kanunlara uyararak yaşlı adamın gazabından kaç-mayı umuyordu. Ve yaşlı adam ilkel kâbusların pek çoğunda baş aktör olmalıydı. Öldükten sonra bile onu memnun etmeye çalışma eğilimi ta-mamen anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü onun öldüğünden emin değillerdi. Sadece uyuyor, ya da hasta taklidi yapıyor olabilir. Yaşlı bir adam öldük-ten uzun süre sonra, onu temsil eden bir höyük ve bir dikilitaştan başka bir şey kalmadığında kadınlar çocuklarına onun ne kadar korkunç ve ne kadar muhteşem olduğunu anlatırlardı. Kendi küçük kabilesine korku sal-maya devam ediyorsa, başkalarına ve düşmanlara da korku verebileceğini beklemek kolaydı. Hayattayken kabilesine zorbalık etmiş olsa da, onlar için savaşmıştı, neden öldüğünde de aynı şeyi yapmasın? Görülüyor ki, yaşlı adam fikri ilkel akla çok uygun ve gelişmeye müsaitti. Yaşlı adamın karşısında ise daha insancıl ve iyi yürekli olan, yardımsever, koruyucu ve akıl veren Anne vardı. Freud ve Jung'un psiko-analizleri, insan aklının sosyal ihtiyaçlara adaptasyonunda baba korkusu ile anne sevgisinin ne kadar büyük rolü olduğunu anlamamıza çok yardımcı olmuştur. Freud ve Jung çocukluk ve gençlik rüya ve hayallerinin kapsamlı bir inceleme-sini yapmışlardır, bu çalışma ilkel insan ruhunun temsili olarak yeniden oluşturulmasında çok faydalı olmuştur. Anlaşıldığı üzere, ilkel insan ruhu güçlü bir çocuğunki gibiydi. Bütün evren sadece ailesinden ibaretti. Yaşlı adama duyduğu korku, etrafındaki tehlikeli hayvanlara duyduğu korkuya karışmıştı. Ama kadın tanrıçalar daha sevecen ve tatlıydı. Yardım ediyor, koruyor, mutlu ediyor, teselli veriyorlardı. Yine de bu kadın tanrıçalarda, yaşlı adamın doğrudan zalimce tavırlarından daha anlaşılmasız olan büyük bir gizem vardı. Böylece kadın da ona korku vermeye başladı.

11.3 Dinde Korku ve Umut

Bulaşıcı hastalıkların gizemli ziyareti bir başka fikri ortaya çıkardı ki, bu kirlilik ve uğursuz olma fikriydi. Buradan da belli yerlerden ve in-sanlardan, özellikle de sağlığı kötüleşmiş kimselerden uzak durma fikri doğmuş olabilir. İşte yeni bir tabular dizisi daha gelmişti. İnsan, zihinsel yaşamının daha en başında bazı yerler ve bazı şeylerle ilgili uğursuzluk

hissetmiş olabilir. Tuzaklardan korkan hayvanlarda da bu his vardır. Bir kaplan birkaç ip parçası gördüğünde her zamanki orman rotasını hemen değiştirir. ¹⁶Genç hayvanlar gibi genç insanlar da, bakıcıları ya da büyükleri tarafından şu ya da bu şekilde korkar hale getirilebilirler. İnsanlarda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan tiksinti ve kaçınma fikirleri ise başka bir fikirler dizisidir.

Konuşma geliştiği anda bu tür temel hisler üzerinde işe koyulmuş ve bu hisleri sistemleştirmeye başlamış olmalıydı. Diğer insanlarla konuşmak birbirinin korkularını pekiştirecek ve yasak şeylerden ve pis şeylerden oluşan ortak bir tabular geleneği oluşturacaktı. Kirlilik düşüncesiyle birlikte temizlik ve laneti kaldırma düşüncesi doğdu. Temiz olmak için nasihat ediliyor, bilge yaşlı erkek ve kadınlar yardımcı oluyordu ve böylece temizlik, en eski papazlık ve cadılığın filizlenmesini sağladı.

Konuşma, en başından itibaren yansımali eğitimin ve konuşmayan ebeveynlerin verdiği tekme tokat eğitimin güçlü bir tamamlayıcısı oldu. Anneler çocuklarına anlatır, onları azarlardı. Konuşma geliştikçe insanlar onlara güç veren, ya da öyleymiş gibi görünen deneyim ve kanaatleri olduğunu görecektlerdi. Bunları sır olarak saklayacaklardı. İnsan zihninde ikili bir çizgi vardır, kurnaz gizlilik çizgisi ve söylemekten tedirgin olduğumuz ve birbirimizi şaşırtıp etkileyen çizgi. Çoğu kişi söyleyecek sırrı olsun diye bir şeyleri gizler. İlk insanlar sırlarını gençlere, kolayca etkilenebilir olanlara az çok dürüst olarak ve etkileyici bir şekilde aktardı. İnsan zihninden taşan bir pedagojik ruh vardır, çoğu kişi sırrını “başkasına söylenmemesini” ister. Oğlanlar, kızlar ve kadınlara konulan geniş çaplı keyfi kısıtlamalar da insanlık tarihine çok erken bir zamanda girmiş olabilir.

Uğursuz fikrinin karşılığında uğurlu fikri vardır ve buradan da bir şeyi törenlerle uğurlu yapmak fikrine varmak basit bir adımdır.

11.4 Yıldızlar ve Mevsimler

Bu fikirler ve benzerlerinin birbirine karışmasıyla, insan hayatında ilk yarı dini unsurlar doğdu. Konuşmanın gelişmesiyle tabu, kısıtlama ve

16 *Glasfurd Rifle and Romance in the Indian Jungle*, 1915.

tören geleneklerini yoğunlaştırıp geliştirmek de mümkün hale geldi. Günümüzde böyle bir gelenek ağına tutulmamış hiçbir vahşi ya da barbar ırk yoktur. İlkel çobanların ortaya çıkmasıyla bu uygulamalarda dikkate değer bir artış oldu. O ana kadar önemsenmeyen şeyler insan ilişkilerinde önem kazandı. Cilalı taş devri insanı ilkel avcının yiyeceğinin ardından sürüklenen gün ışığından farklı türde bir göçbeydi. O yön duygusunun ve arazi konumunun zihnini zorladığı bir çobandı. Gece gündüz sürüsünü izlerdi. Gündüz güneş, gece ise yıldızlar göç yolculuğunda ona yardım etti; yüzyıllar sonra, yıldızların güneşten daha güvenilir kılavuzlar olduğunu anladı. Belli yıldızları ve yıldız kümelerini işaretlemeye başladı ve ilkel insan için tek olan bir şeyi ayırt etmek onun özel ve kişisel olduğuna inanmak demekti. Büyük yıldızları, geceleri parlak gözleriyle ona bakan saygın ve güvenilir bir insanmış gibi düşünmeye başladı. İlkel tarım yaparken mevsim algısı güçlendi. Gökte belli yıldızlar görülmeye başladığında tohum ekme zamanı gelmiş oluyordu. Parlak bir yıldız belli bir noktaya, bir dağ tepesine kadar gecelerce yükselirdi. Orada durur, sonra yine gecelerce alçalırdı. Bunun bir işaret olduğu kesindi, anlayanlara yapılan sessiz, olağanüstü bir uyarı. Tarımın başlangıcı alt-tropikal bölgede, hatta daha ılıman deniz seviyelerinde, yıldızların ihtişamla parladığı ekvatora yakın yerlerde olmuştur.

Ve cilalı taş devri insanı saymaya başladı, sayıların büyümesine kapıldı. Beşten yukarı rakamlar için hiçbir sözcüğü olmayan vahşi diller bulunmaktadır. Kimileri ikiden yukarı dahi çıkamaz. Ama cilalı taş devri insanı kökeni olan Asya ve Afrika'da biriktirdiği varlıkları saymayı, Avrupa'da olduğundan daha iyi biliyordu. Çetele tutmaya başladı, üçün üçgenliğini, dördün kareliğini, on iki gibi bazı sayıların neden bütün sayılara bölünebildiğini, on üçün ise hiçbir sayıya bölünemediğini merak ediyordu. Onun için on iki asil, cömert ve tanıdık bir sayı haline geldi, on üç ise dışlanmış ve itibarsız.

İnsanlar dolunay ve yeni ayı ölçerek zamanı tutmaya başlamış olabilirler. Artık sürüsündeki hayvanları avlamayan, onlara göz kulak olan çobanlar için ay büyük önem taşıyordu. Ay ışığı, ilkel insan ve onun da atası olan maymun-insan için olduğu gibi, insanlar için de aşk yapma zamanıydı

belki. İnsan davranışı ayın evrelerinden, mevsimlerin daha büyük döngüsüne doğru devam edecekti.

İlkel insanlar günler giderek soğurken sadece kış gelmeden önce biriktiriyordu. Cilalı taş devri insanı ise kışın geleceğini anlıyor, yiyeceklerini ve tahılını depoluyordu. Ekin zamanını tespit etmesi gerekiyordu, bu uygun bir zamanda olmalıydı, yoksa ekim başarısız oluyordu. Kayıtlı en eski zaman tutma yöntemi aya bakılarak yapılandı ve nesiller boyunca kullanıldı. Bu önceki Yaratılış Kitabının bir konusu gibi görünmektedir. Bu kitapta büyük taşkından önce yaşamış patriklerin uzun çağını yıllar yerine kameri ayları baz alarak okursak Methuselah ve diğerlerinin makul bir ömür süresine indirgendikleri görülür. Ancak tarımın başlamasıyla güneş yılıyla kameri ayları dörde bölme işi zorlaştı, bu durum günümüz takvimlerinde izlerini bırakmıştır. Paskalya her yıl sıkıntılı bir şekilde kaymakta, tatilcilerin huzuru kaçmaktadır –zamanın ayla ilişkilendirilmesi yüzünden rahatsız edici bir şekilde bir erken, bir geç olmaktadır.

İnsan hayvanları ve diğer eşyalarıyla birlikte bir yerden bir yere kararlı olarak hareket etmeye başladıklarında gitmedikleri yerleri düşünmeye, buraların nasıl olduğunu merak etmeye başlar. Sonra bir vadide dinlenirken oraya nasıl geldiğini hatırlayıp sorar: “Tüm bunlar buraya nasıl geldi?” Dağların ardına ne olduğunu, güneş batınca nereye gittiğini, bulutların üstünde neler olduğunu merak etmeye başlar.

11.5 Masallar Anlatma ve Efsaneler Yaratma

Bir şeyler anlatma kapasitesi kelime hazinesiyle birlikte artmıştır. Basit kişisel düşler, sistemsiz fetiş oyunları ve cilalı taş devri insanının temel tabuları babadan oğla geçmeye ve daha tutarlı bir sistem haline gelmeye başladı. İnsanlar kendileriyle, kabileleriyle ve tabularıyla, o tabuların neden olması gerektiğiyle, dünya ile ilgili öyküler anlatmaya başladılar. Bir kabile zihniyeti, bir gelenek ortaya çıktı. Cilalı taş devri insanı daha ziyade özgür bir birey, bir sanatçı ve aynı zamanda yontma taş devri insanından daha vahşiydi. Yontma taş devri insanı buyruk altına giriyordu; gençliğinde eğitilebilir, yapması ve yapmaması gerekenler dikte edilebilirdi; çevresindeki olaylar hakkında kendine ait bağımsız fikirler oluşturacak

özgürlüğü yoktu. Telkin gücü altındaydı. Daha çok kelime bilmek ve kelimeleri daha çok kullanmak sadece zihin gücünü artırmadı; kelimeler kendi başlarına güçlü ve tehlikeli şeylerdir. Yontma taş devri insanının sözcükleri sadece isimlerden ibaretti. Bu kelimeleri ne olduklarını anlatmak için kullandılar. Ama cilalı taş devri insanı sözcükleri düşünüyordu, çok büyük bir sözel karışıklık içinde pek çok şey düşünüyor ve bazı tuhaf sonuçlara varıyordu. Konuşmada, ırkını kaynaştırmak için bir ağ ördü, ama o ağ ayağına dolandı. İnsan yeni, daha büyük ve verimli birleşimlerle kaynaşıyordu, ama bunun bir bedeli vardı. Cilalı taş devri ile ilgili en dikkat çekici şeylerden biri de, yontma taş devri insanının üstün niteliğini oluşturan özgür, dolaysız sanat dürtüsünün eksikliğidir. Pek çok endüstri, beceri, cilalı aletler, basmakalıp tasarımlarla yapılmış çanak çömlek, her türlü şey konusunda işbirliği vardır, ama kişisel yaratıcılığa dair bir kanıt bulunmamaktadır.¹⁷ İnsanlar kendilerini bastırmaya başladılar. Kamu yararı uğruna, kişisel dürtülerini feda ederek, bugün de sürmekte olan uzun, acılı, zor bir yola girdiler.

İnsanlığın mitolojisinde belli şeyler tekrar tekrar ortaya çıkar. Cilalı taş devri insanı yılanlardan çok etkilenmiştir ve artık güneşi kanıksamamaktadır. Cilalı taş devri kültürü gittiği her yerde güneş ve yılan süslemeleleriyle tapınmayı bağdaştıran bir temayül görülür. Bu ilkel yılan tapınma, yılanların insan hayatında bir önem taşımadığı yerlere kadar yayılmıştır.

11.6 Dinin Karmaşık Kökenleri

Tarımın başlamasıyla insanların zihninde yeni fikirler uyandı. Ekin ekmekle, ölü gömmeyi ne kadar kolay ve doğal olarak birbirine bağladıklarını daha önce belirtmiştik. Sir J. G. Frazer insan zihnindeki bu ilişkilendirmenin gelişimini takip etmiş, ekin vakti kurban edilen insanlar kavramına bağlamıştır. Kurban edilecek kişileri özellikle arındırılmış bir sınıf olan rahipler öldürüyordu. Kurban töreninden sonra şenlik düzenlenir, kabile bireyleri kurbanın bedenini paylaşıp yerdi.

17 Ludwig Hopf, *The Human Selected* adlı kitabında yontma taş devri sanatını "maskülen" cilalı taş devir sanatını "feminen" olarak niteler. Çanak çömlekleri kadınların yaptığını söyler ve bu da durumu açıklar. Ama ok başları erkekler tarafından yapılıyordu ve cilalı taş devri insanını kemiklerden, kayalardan parçalar koparıp oymalar yapmaktan alıkoyan bir şey yoktu. Biz buna cesaret edemediğini düşünüyoruz.

Tüm bu unsurların, yaşlı adam geleneğinin, kadın ve erkeklerin birbirlerine karşı hislerinin, hastalık ve pislikten kaçma arzusunun, büyü yoluyla güç ve başarı elde etme arzusunun, ekin zamanı kurban verme geleneğinin, zihinsel deneyimler ya da yanlış anlamalarla oluşan inanışların dışında insanın hayatında karmaşık bir şey büyüyordu. Bu şey ortak bir yaşamda ve eylemde zihinsel ve duygusal olarak onları birbirine bağlayacaktı.

İşte buna din diyoruz (Lat. Religare, bağlamak)¹⁸ Bu basit ya da mantıklı bir şey değildi. Varlıklara ve ruhlara emirler veren, tanrıyı anlatan, yapılması ve yapılmaması gerekenleri dikte eden bir fikirler karmaşasıydı. Diğer insani meseleler gibi din de büyüüp geliştirdi. Tanrı ya da din hakkında hiçbir fikri olamayacak olan ilkel insandan –eski maymun ataları ve Mezozoik memeliler- önce gelenlerden belli olmalıdır. İnsanın beyni ve anlama gücü bu genel kavramları anlayabilmek için yavaş yavaş geliştirdi. Din, insan birliği ile birlikte büyümüş ve tanrı'yı insan keşfetmiştir, etmeye de devam etmektedir.

Bu bir din kitabı değildir ve din bilimi tartışmalarına girmek bizim işimiz değildir. Din bizim için dini fikirlerinin doğuşu ve gelişimini ve insan eylemlerine etkisini tanımlamak için insan tarihinin gerekli bir parçasıdır. Belirttiğimiz tüm bu unsurlar ve gelişmeye katkıda bulunmuş olmalıdır ve yazarların çoğu da bunlara vurgu yapmıştır. Sir J. G. Frazer dini törenlerin ve büyü kurbanlarının kaynağını araştıran önde gelen bir araştırmacıdır. Herbert Spencer'in ardından gelen Grant Allen *Evolution of the Idea of God* adlı kitabında yaşlı adama ölümünden sonra tapınmaya vurgu yapar. Sir E.B. Tylor (Primitive Culture) ilkel insanın canlı cansız tüm varlıklara bir ruh isnat etme eğilimine odaklanmıştır. E. A. Crawley *In the Tree of Life* adlı kitabında dürtü ve duyguların diğer merkezlerine ve derin heyecanların kaynağı olarak özellikle de sekse dikkat çekmiştir. Akılda tutmamız gereken şey, cıvalı taş devri insanların hâlâ zihnen gelişmemiş olduğudur, eğitilmiş modern insana göre akli daha karışık olabilir ve imkânsız derecede mantıksız davranabilir. Çelişkili ve karşıt fikirler birbirlerine meydan okumadan zihninde yer alabilir, bir an düşüncelerini

18 Ama Cicero "relegere" der, yani "tekrar okumak." *Religare*yi kabul edenlerin başı yemin eder gibi yazılır.

yoğun ve canlı olarak yönlendiren bir şey varken, bir an sonra başka bir şey gelir, korkuları, davranışları tıpkı çocukları gibi ilişkisizdir.

Bu talebe tepki karşılık cesur adamlar, bilge adamlar, kurnaz ve açık-göz adamlar büyücü, rahip, şef ve krallar olarak ortaya çıktılar.

Bunları hilekâr ya da gücü gasp eden, ya da insanlığı aldatan kişiler olarak düşünmemek gerekir. Bütün insanlar başkaları üzerinde üstünlük kurmak ister, ama bu isteklerin hepsi de kötü niyetli değildir. Büyücüler az ya da çok, yaptıkları büyüleri inanıyorlardı, rahip törenlerine, şefler yeteneklerine inanıyordu. İnsanlığın bundan sonraki tarihi, tüm insanların mutlu olabilecekleri ortak bir amaç, ortak bir bilinç ve bu amaca hizmet edecek ortak bilgi birikimi yaratmak için körü körüne harcanan çabaların tarihidir. Bu çok çeşitli şekillerde kral, rahip ve büyücülerin ortaya çıkışı cilalı taş devri döneminde gerçekleşti. İnsanlık her yerde bilgi, ustalık ve büyü gücünü arıyordu. Her yerde dürüstlikle ya da hileyle egemen olmak, ya da toplumun kafa karışıklıklarını düzelterek büyücüler olmak istiyordu. Geç yontma taş ve cilalı taş devirlerinin bir başka tuhaf gelişimi de, kendine zarar verme eğilimiydi. İnsanlar kendilerini kesmeye, burun, kulak, parmak, diş gibi organlarını çıkarmaya ve bu davranışlara batıl fikirler yüklemeye başladılar. Çocukların çoğu zihinsel gelişimlerinde bu tür evrelerden geçmektedir. Küçük kız çocuklarının hayatında, makasla yalnız bırakılmamaları gereken bir evre vardır, çünkü hemen saçlarını kesmeye başlarlar. Hiçbir hayvan böyle bir şey yapmaz.

Geç yontma taş devrinin kaya ressamlarının sadeliği, dolaysız anlatımı ve tarafsızlığı, kurban törenleri, organlarını kesme, büyüsel cinayetler gibi fikirlere takıntılı bir kabile tanrısına dönüşmüş yaşlı bir adamın korkusuyla dolu cilalı taş devri insanların zihninden ziyade, modern anlayışa pek çok yönden daha çekici gelir. Şüphe yok ki rengeyiği avcısı çok acımasızdı, ama bugün bile anlayabileceğimiz sebepler yüzünden öldürüyordu; söylentiler ve karışık fikirlerin etkisinde kalmış olan cilalı taş devri insanı ise kuramsal olarak, canavarca ve inanılmayacak fikirlerle öldürüyordu, korkusundan ve yönlendirildiği için sevdiklerini öldürüyordu. Bu cilalı taş devri insanların, kabile şeflerinin cenazesinde karılarını ve kölelerini kurban ettiklerini varsaymamız için pek çok sebep

vardır. Zor duruma düştüklerinde ve tanrıların kurban istediklerini düşündüklerinde erkek, kadın ve çocukları öldürdüler. Bebekleri öldürdüler. Tüm bunlar tunç çağına geçti.

şu ana kadar sosyal bilinç uykı halindedir ve insanlık tarihinde rüya bile görmemektedir. Uyanmadan önce ise kâbuslar başlar.

Tarihin doğuşundan çok uzun zaman önce, 3000 ya da 4000 yıl önce yazın ortasında sabahın alacakaranlığında Wiltshire yaylalarını düşünelim. Güneş yükselirken meşaleler söner. Fantastik bir şekilde hayvan derilerine, boynuzlara bürünmüş, boyalı korkunç maskeler takmış rahiplerin –zamanımız sanatçılarının betimlediğı cübbeli, sakallı saygın kelt rahiplerinden değil- dişlerden yapılmış kolyelerle süslü derilere bürünmüş, saçlarını iri kemikleri toka olarak kullanarak toplamış mızraklı ve baltalı kabile şeflerinin, derilere bürünmüş ya da kendi dokuma kıyafetler giymiş kadınların, dimdik ve gür saçlı erkeklerin, çıplak çocukların merakla baktığı taş kaplı bir sokaktan geçmekte olan biri vardır. Hepsi çok uzaklardan gelmişti, Sillbury Tepeleriyle caddeler arasındaki arazi, onların kurduğı kamplarla doluydu. Etrafı bir şenlik havası kaplamıştı. Kalabalığın arasında kurban olarak seçilen insanlar itaatkâr, çaresiz bir halde ilerliyor, hasat iyi geçsin ve kabile yükselsin diye canlarını verecekleri uzakta du-manlar tüten sunağa bakıyorlardı. Yaşam 3000-4000 yıl önce, gelgit kumsallarının çamurunda başladığı yerden buraya kadar ilerlemişti.

12.0 İnsanlığın Irkları

12.1 İnsanlık Hâlâ Farklılaşıyor mu?

Şimdi genellikle dikkatsizce kullanılan “İnsanlığın Irkları” teriminin ne anlama geldiğini açıklamamız gerekiyor.

Üçüncü kısımda anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere, geniş bir alana yayılan ve bu yüzden de iklim değişikliklerine fazlasıyla maruz kalan insan farklı yerlerde çok farklı yiyecekler tüketmiş, farklı düşmanların saldırısına uğramış, daima bulunduğu yerin şartlarına göre değişim göstermek zorunda kalmıştır. Yaşayan diğer canlılar gibi insan da çeşitli türlere ayrılma eğilimindedir. İnsan topluluklarının adalar, okyanus, çöl ya da dağlarla diğer insanlardan ayrı düştüğü yerlerde hemen o yerin koşullarına göre uyum sağlamış, özel nitelikler geliştirmeye başlamış olmalıydı. Öte yandan insan sürekli gezen atılımcı bir hayvandır ve aşamayacağı engel yok gibidir. İnsanlar birbirlerini taklit eder, savaşır ve fetheder, melezleşirler. Eşzamanlı olarak binlerce yıldır geçerli olan iki güç grubu vardır. Biri insanları pek çok yerel çeşitliliğe ayırma, ikincisi ise ayrılmış türler oluşmadan önce bu çeşitlilikleri birbiriyle karıştırma eğilimidir.

Bu iki güç grubu geçmişteki görece etkiyle dalgalanabilir. Örneğin yontma taş devri insanı cilalı taş devri insanından daha gezgin olabilir, daha geniş bir alana savrulmuş olabilir; yontma taş devri insanı ev ya da barınağa daha az bağlıydı, daha az eşyası vardı. Bir avcı olarak alışlagelmiş avların peşinden göç etmek zorundaydı. Kötü geçen birkaç mevsim onu kilometrelerce uzağa atabilirdi. Bu yüzden geniş çapta karışmış ve dünyanın daha büyük kısımlarında birkaç tür geliştirmiş olabilir.

Tarımın ortaya çıkışı, bunu en uygun şekilde yapabilecekleri bölgelere yerleşen insan toplulukların birbirine bağlanmasını sağladı. Karışma

ya da farklılaşma yüksek ya da düşük medeniyet seviyesine bağlı değildir; pek çok vahşi kabile artık yüzlerce kilometre uzaklara gitmekte, öte yandan on sekizinci yüzyılda pek çok İngiliz köylüsü ve ondan önce babaları ve dedeleri bile köyünden on - on beş kilometre uzağa bile gitmemişler. Avcı toplumlar genellikle muazzam mesafeler kat eder. Örneğin rengeyiği sürülerinin peşine düşen birkaç Kızılderili kabilesinin yaşadığı Labrador: Yiyecek peşinde her yıl kuzeye, sonra tekrar güneye giderler. Bu bir avuç insan Fransa büyüklüğünde bir alanı kaplar. Göçebeler de çok uzak mesafelere giderler. Bazı Kalmuck kabilelerinin yazlık ve kışlık meralar arasında yaklaşık bin beş yüz kilometre yol aldıkları söylenir.

Bu da, yontma taş devri insanının uzak mesafeler kat ettiği, dünyaya seyrek ama düzenli şekilde dağıldığı iddiasını akla getirir, çünkü her yerde bulduğumuz yontma taş devri insanına ait kalıntılar şaşırtıcı derecede düzenlidir. Sir John Evans şöyle der: “Uzak topraklardaki aletler biçim ve nitelik yönünden İngiltere’deki örneklerine o kadar benziyordu ki, aynı elden çıkmış gibiydi. Nil nehri kıyısında, şimdiki su seviyesinden yüzlerce metre yukarıda Avrupa’da görülen aletler bulunmuştur. Somali’de ise deniz seviyesinden bir hayli yüksekte eski bir nehir vadisinde Sir H. W. Seton-Karr çakmak taşından ve kuvarstan yapılmış birçok alet bulmuştur, bu aletlerin biçimi niteliğine bakılırsa kullanılan taşlar Somme ve Seine, Thames ya da eski Solent nehirlerinin çökeltilerinden çıkarılmıştı.”

Yayılma ve karışma evreleri muhtemelen yerleşme uzmanlaşma evreleriyle dönüşümlü olmuştur. Fakat birkaç yüz yıl öncesine kadar, yontma taş devrinden bu yana insanlığın en azından tamamen farklılaşmış olması muhtemeldir. O dönemde türler çok sayıda çeşitlilik göstermiş, bunların çoğu birbiriyle karışmış, bunlar da geniş alanlara dağılmış ve daha da farklılaşmış ya da yok olmuşlardır. Koşullarda çok belirgin bir yerel değişim ya da karışma üzerinde bir kontrol olan yerlerde insanlığın çeşitliliğinin ortaya çıkması neredeyse bir zorunluluktur. Bu yerel değişimler çok büyük miktarlarda olmalıydı.

Dünyanın uzak köşelerinden biri olan Tazmanya’da dünyayla bağları kopuk halde yaşayan küçük bir insan topluluğu, o ada 1642’de Danimarkalılar tarafından keşfedilene dek yontma taş devrinde kalmıştır. Ancak

maalesef artık nesilleri tükenmiştir. Son Tazmanyalı 1877'de ölmüştür. Dünyadan kopuk halde 15,000- 20,000 ya da 25,000 yıl yaşamış olabilirler.

Türlerin birbirine karışmasının önündeki pek çok engel ve kesintiler arasında Atlantik Okyanusu, bir zamanlar yüksek olan dağlık araziler ve uzun zaman içinde diğer büyük çeşitlilik gruplarından ayrılan büyük çeşitlilik grupları ve Orta Asya'nın artık yok olmuş denizleri gibi büyük bariyerler vardı. Ayrılan bu büyük çeşitlilik grupları erkenden belli başlı benzerlik ve farklılıklar geliştirdi. Doğu Asya ve Amerika'daki insan çeşitliliklerinin çoğunun, ama hepsinin değil, ortak noktası sarımsı tenleri, düz siyah saçları ve çıkık elmacık kemikleri olmasıdır. Afrika'nın güneyindeki Sahra yerlilerinin çoğunun, ama hepsinin değil, siyah ya da siyaha yakın tenleri, düz burunları, kalın dudakları ve kabarık saçları vardır. Kuzey ve batı Avrupa'daki insanların büyük bir kısmı sarı saçlı, mavi gözlüdür, sağlıklı bir görünümeleri vardır. Akdeniz'de ise beyaz tenli, koyu renk gözlü ve siyah saçlı insanlar çoğunluktadır. Bu koyu beyaz tenli insanların siyah saçları çoğunlukla düzdür, ama sarı benizlilerin saçları kadar gür ve dalgasız değildir. Doğdakilerin saçları batıdakilerden daha düzdür. Güney Hindistan'da ise kahverengi ve daha koyu tenli, düz siyah saçlı insanlar bulunur ve doğuya doğru gittikçe bunların yerini sarı benizli insanlar alır. Dağınık haldeki adalarda ve Papua Yeni Gine'de kabarık saçlı, siyah ve kahverengimsi tende, daha başka bir tür olan insanlarla karşılaşırız.

Ancak tüm bunların çok gevşek bağlantılı genellemeler olduğunu akılda tutmak gerekir. Asya bölgesinde insanlığın bazı alanları ve yalıtılmış kısımları Avrupa şartlarına haiz olabilir; Afrika'daki bazı bölgeler Asya'ya daha çok benzeyip Afrika özelliklerinden uzaklaşmış olabilir. Japonya'da dalgalı sarımsı saçlı, tüylü bir tene sahip olan Ainu ırkı vardır. Yüz hatları bakımından çevredeki sarı benizli Japonlardan çok Avrupalılara benzerler. Avustralya ve Afrika'dan çok uzakta, Andaman Adalarında ilkel insanlar vardır. Güney İran ve Hindistan'ın bazı bölümlerinde izleri bulunabilen zenciye benzer bir soyun çizgisi görülür. Bunlar Asya zencileridir. Avustralyalı, Asyalı zenci ve diğer zencilerin tümünün tek bir kökenden geldiğine dair pek az kanıt vardır, ya da hiç yoktur, sadece benzer koşullar altında uzun bir dönem yaşadıkları bellidir.

Doğu Asya'daki insanların belli bir yöne, Afrika'daki insanlarınsa başka bir yöne doğru farklılaştığı gibi bir varsayımda bulunamayız. Büyük yönelim akımları vardı, doğrudur, ama kabarıp girdaplaşmalar, bir ana alandan diğerine karışmalar ve sızmalar da vardı. Dünyadaki ırkları gösteren renkli bir harita dört büyük renk alanını göstermekle beraber, bir yerde düz, başka bir yerde karışık ve çakışık olan nüans ve ara tonları da gösterir.

Avrupa'daki erken cilalı taş devrinde, 10.000 -12.000 yıl kadar önce- insan tüm dünyada farklılaşıyordu ve pek çok çeşitlilikte farklılaşmıştı, ama farklı bir tür şeklinde hiç farklılaşmadı. Biyoloji dilinde “türlerin” “çeşitlilikten” ayrıldığını unutmamalıyız, çeşitlilikler melezleşebilir, ama türler kısır olan katırlar gibi yavrular üretmezler. Bütün insan ırkı özgürce melezleşebilir, aynı dili anlamayı öğrenebilir ve işbirliğine uyum sağlayabilir. Ve günümüzde artık insan farklılaşmamaktadır. Karışma, farklılaşmadan daha güçlü bir etkidir. İnsanlar gittikçe daha çok karışmaktadır. Biyologların gözünden insanlık, kesintiye uğramış bir farklılaşma ve muhtemel bir karışma durumunda olan bir hayvan türüdür.

12.2 İnsanlığın Temel Irkları

İnsan çeşitlerinin bu ışık altında, yakın geçmişte kesintiye uğrayan ya da hâlâ devam etmekte olan bir farklılaşmalar düğümü olarak görülmeye başlaması sadece elli altmış yıl öncesine dayanır. Bundan önce bilinçli ya da bilinçsizce Nuh'un oğulları Sam, Ham ve Yafes'in öykülerinden etkilenen -insanlık araştırmacıları insanları üç dört büyük ırka ayırma eğilimindediler ve bu ırkların ayrı ayrı olduklarını, köken olarak farklı atalardan geldiklerini göz önüne almıyorlardı. Karışmış ırklar olabileceği ihtimalini ve bunların yerel kopukluk ve varyasyonlarını görmezden geldiler. Sınıflandırma önemli derecede çeşitlendi, ama insanlığın üç dört ana gruba bölünebileceğini varsaymaya çok istekliydiler. Etnologlar (ırk araştırmacıları) ikincil bir insan topluluğu hakkında, bunların birincil ırk mı, “karışık mı” yoksa sıradan ilkel formlar mı olduklarına dair ciddi tartışmalar oldu. Ancak bütün ırklar az ya da çok karışmıştır. Dört ana grup vardır, şüphesiz ve bu dört gruba girmeyecek olan küçük gruplar da vardır.

Bu çekincelere bağlı olarak, bu ana gruplardan saf ırklar olarak değil, sadece ırk grupları olarak bahsettiğimiz açıkça anlaşıldığında tartışma daha uygun bir zemine oturur. Avrupa, Akdeniz ve batı Asya'da binlerce yıldır KAFKAS adı verilen beyaz tenli insanlar yaşamış ve yaşamaktadır, bunlar iki-üç alt gruba ayrılırlar; kuzeyli sarışınlar ya da İskandinav ırkı, çoğu otoritenin şüpheyile yaklaştığı, sözde ara bir ara olan Alp ırkı, güneyli koyu beyazlar Akdeniz ya da İber ırkı. Doğu Asya ve Amerika'da ise ikinci bir ırk grubu hüküm sürer, genellikle sarı benizli, düz siyah saçlı, sağlam yapılı MOĞOLLAR; Afrika'da ZENCİLER, Avustralya ve Yeni Gine'de AVUSTRALYA ırkı. Tüm bu terimlerin kolaylık sağlamak amacıyla kullanıldığı, kesin olarak tanımlanmış terimler olmadığı unutulmamalıdır. Belli başlı ırk gruplarının ortak niteliklerini belirtirler, bu gruplara dâhil olmayan küçük grupları hariç tutarlar ve ana grupların çakıştığı aralıksız karışmayı göz ardı ederler.

12.3 Esmer İnsanların Heliolitik Kültürleri

Kafkas ırkının Akdeniz ya da İber bölümü ilk zamanlarda daha geniş çaplıydı ve Kuzey ırkından daha az özelleşmiş ve daha az özgün bir sınıftı. Sınırlarını Zencilerin bulunduğu güneyden itibaren tanımlamak ya da Orta Asya'daki ilk izlerini ilkel Moğollardan ayırmak çok zordur. Wilfred Scawen Blunt¹⁹ Huxley'in, Mısırlıların ve Hindistan'daki Dravidlerin ortak kökenden, belki de çok eski günlerde Hindistan'dan İspanya'ya kadar uzanan bir kahverengi tenli insanlar kuşağından geldiklerinden kuşkulandır, der.

Huxley'in bu koyu beyaz ve kahverengi tenli insan "kuşağının", bu esmer-kahverengi insan ırkının Hindistan'dan daha da uzağa yayılmış olması ve Pasifik kıyılarına ulaşması ve cılatı taş devri kültürünün asıl sahiplerinin her yerde var olmaları, medeniyet dediğimiz şeyi başlatanlar olmaları muhtemeldir. Bu esmer insanlar, tabiri caizse modern dünyamızın temel insanları olabilirler. İskandinav ve Moğol halkları bu en temel kolun kuzeybatı ve kuzeydoğu dalları olabilirler. Ya da Kuzey ırkı bir dal olabilir ve esmer-kahverengi tenli insanların Güney Çin'de karşılaşp

19 *My Diaries*, 25 Temmuz 1894

karıştıkları Moğollar da, Zenciler gibi bir başka eş ya da farklı bir kol olabilir. Ya da İskandinav halkları ayrı olarak yontma taş devri evresinden gelişmiş de olabilir.

İnsanlık tarihinin bir döneminde (Bkz. Elliot Smith, *Migrations of Early Culture*) yeryüzünün farklı bölgelerinde çok ilginç ve alışılmadık nitelikte, bağımsız olarak gelişmiş özel bir tür cilalı taş devri kültürü dünyaya geniş çapta yayılmış gibi görünmektedir ki, bu da bizi aslında bir kültürün olduğuna inanmaya zorlar. Bu kültür esmer Akdenizli insanların yaşadığı bölgelerden Hindistan'a, oradan Pasifik Okyanusu üzerinden Çin'e ve Pasifik'i aşarak Meksika ve Peru'ya ulaşmıştır. Bu iç kesimlere erişemeyen bir kıyı kültürüdür.

Elliot Smith'in heliolitik²⁰ kültür dediği cilalı taş devri kültürünün bu kendine has gelişimi aşağıdaki sıra dışı uygulamaların çoğunu ya da tümünü kapsıyordu:

1. Sünnet

2. Erkek lohusalığı denen, bebek doğunca babayı yatırmak gibi tuhaf bir gelenek

3. Masaj yapmak

4. Mumyalamak

5. Anıt taşlar²¹ (Stonehenge gibi)

6. Küçük çocukların kafalarını sargılarla sararak yapa deformasyonlar oluşturmak

7. Dövme

8. Güneş ile yılanın dini yönden ilişkilendirilmesi ve şans getirmesi için Swastika olarak bilinen sembolün kullanımı Bu küçük tuhaf sembol kaygısızca tüm dünyayı dolaşır, insanların bu sembolü icat edip bu kadar sevmeleri çok garip görünmektedir.

20 Güneş taşı kültürü güneşe tapınmaktan ve anıtaşlardan doğdu. Bu pek de sevilerek seçilen bir terim değildir. Cilalı taş devrinin bir alt bölümü olduğu halde yontma taş (eski taş) ve cilalı taş (yeni taş) devirlerine eşdeğer bir bölüm olduğu izlenimi uyandırır.

21 Yakın geçmişe kadar ilkel Kızılderililer tarafından yapılmaktaydı.

Elliot Smith Akdeniz-Hint Okyanusu-Pasifik bölgesi boyunca kümenmiş birbiriyle ilişkili bu uygulamaların izini sürmüştür. Bir uygulamanın görüldüğü yerde genellikle diğerleri de görülmektedir. Britanya'yı Borneo ve Peru ile bağlarlar. Ancak bu uygulama kümeleri İskandinav ve Moğol halklarının ilkel evrelerinde ortaya çıkmaz ve güneye, ekvator Afrika'sı'na kadar uzanmaz.

M.Ö. 10,000 ile 15,000 yılları arasında binlerce yıl boyunca böyle bir heliolitik kültür ve bu kültürün kahverengi tenli sahipleri dünyanın daha sıcak bölgelerinden, kanolarıyla uzun kıyılar boyunca sürüklenerek dünyaya yayılmış olabilirler. Bu o zamanlar en yüksek seviyedeki kültürdü; en büyük, en gelişmiş toplulukları ayakta tuttu. Elliot Smith'in de belirttiği gibi, heliolitik kültürün kökeni Akdeniz ya da Kuzey Afrika olabilir. Çağlar boyunca yavaş yavaş yayılmıştır. İlk olarak ortaya çıktığı bölgelerde diğer gelişmelerden geçtikten uzun zaman sonra Pasifik Kıyılarına ve adalardan adalara sıçrayarak Amerika yayılmış olmalıdır.

On sekizinci yüzyılda Avrupalı kâşifler tarafından keşfedildiğinde Melanezya, Doğu Hint Adaları ve Polinezya halkları hâlâ bu heliolitik gelişme aşamasındaydı. Mısır ve Fırat-Dicle vadisindeki ilk uygarlıklar muhtemelen doğrudan doğruya bu geniş çaplı yaygın kültürden ortaya çıktı. Çin uygarlığının farklı bir kökeni olup olmadığını daha sonra inceleyeceğiz. Arap çöllerinin Sami göçebeleri de heliolitik kültür aşamasındaymış gibi görünmektedir.

13.0 İnsanlığın Dilleri

13.1 Sahipsiz İlkel Dil

Ortak bir insan dili diye bir şey olması mümkün değildir. Yontma taş devri insanının dili ile ilgili hiçbir şey bilmiyoruz, hatta özgürce konuşa-bildiğinden bile emin değiliz.

Yontma taş devri insanının çizimlerinden, keskin bir biçim ve bakış açısı algısına sahip olduğunu biliyoruz ve fikirlerini çoğunlukla jestlerle ifade ettiği iddia edilmektedir. İlkel insanlar muhtemelen tehlike anında ya da öfkelendiklerinde çığlık atıyor, somut nesnelere isimler veriyorlardı ve bunlar genellikle isim verdikleri şeylerin çıkardığı ya da bunlarla bağ-lantılı olan taklit seslerdi.²²

İlk diller muhtemelen böyle sözcüklerin küçük derlemeleriydi; bun-lar ünleme ve isimlerden oluşuyordu. İsimler farklı anlamlar üretmek için farklı şivelerde söylenmiş olabilir. Yontma taş devri insanı “at” ya da “ay” gibi sözcükler kullansaydı, herhalde tonlama ya da jestlerle “ay geliyor,” “ay gidiyor,” “ay avlanacak,” “ölü ayı,” “ayı buradaydı” gibi şeyleri anla-tırdı. İnsan zihni eylem ve bağlantıyı usulüne uygun biçimde belirtme yöntemlerini çok yavaş geliştirdi.

Modern diller binlerce sözcükten oluşur, ama ilkel diller sadece bir-kaç yüz sözcükten oluşuyordu. Avrupalı köylüler binden daha az sözcükle anlaşabiliyordu ve erken cilalı taş devrine kadar mevcut sözcüklerin bu-nunla sınırlı olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen insanlar konuşmaya ya da betimlemeye pek düşkün değildi. Bir şeyler anlatmak için dans edi-yorlar, konuşmaktan çok eylemde bulunuyorlardı. İkili bir sayıyla ikiyi

22 Sir Arthur Evans, Amerika’da işaret dilinin konuşmadan önce ortaya çıktığını iddia eder, çün-kü işaret dili, dillerin farklı olduğu Kuzey Amerika’daki bütün Kızılderililer’e özgüydü. Bkz. *Anthropology and the Classics* G. M.

işaret etmenin dışında sayma yöntemleri yoktu. Konuşmanın gelişmesi çok yavaş bir süreçti, dilbilgisi formları ve soyut fikirleri ifade etme, insanlık tarihine çok geç bir süreçte, 400 - 500 nesil önce gelmiş olabilir.

13.2 Hint Avrupa Dilleri

Dil araştırmacıları (filologlar) insanlığın tüm dillerinde ortak özellikler göremediklerini söylerler. Bütün Kafkas dillerinde bile ortak olan hiçbir unsur bulamamışlardır. Benzer kök sözcükleri olan ve aynı fikirleri benzer şekilde ifade eden büyük dil grupları bulmuşlardır. Ancak başka bölgelerde temel yapısına benzemeyen, eylem ve bağlantıları tamamen farklı araçlarla ifade eden ve tümünden farklı bir dilbilgisi düzenine sahip diller de bulmuşlardır. Örneğin büyük bir dil grubu günümüzde neredeyse tüm Avrupa'yı kapsıyor ve Hindistan'a kadar uzanıyor: İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca, Yunanca, Rusça, Ermenice, Farsça ve çeşitli Hint dilleri. Bu gruba Hint Avrupa ya da ARYAN ailesi denir. Aynı temel kökler, aynı dilbilgisi kuralları bu aile içindeki tüm dillerde izlenebilir. Örneğin İngilizce father, mother (baba, anne) Alınancada vater, mutter, Latince pater, mater, Yunancada pater, meter, Fransızcada père, mère, Ermenicede hair, mair, Sanskritçede pitar, mitar şeklinde söylenir. Aryan dilleri pek çok temel sözcükteki değişiklikleri çevreler, örneğin Alman dillerindeki f harfi Latince p olur. Bu diller Grimm Yasası olarak bilinen bir varyasyon kuralına uyarlar, farklı diller değil, bir dilin varyasyonlarıdır. Bu dilleri kullananlar da aynı şekilde düşünmektedir. Uzak geçmişte, Neolitik Çağ'da, yani 6,000 yıl veya daha öncesinde, tüm bu Aryan dillerinin farklılaştığı basit bir orijinal konuşma biçimi olabilir. Orta Avrupa ile Batı Asya arasında bir yerlerde tek bir dili geliştirme ve kullanacak kadar birbiriyle karışmış kabileler yaşamış olmalıdır. Bu kabileleri Aryan halkı olarak adlandırabiliriz. Sir H. H. Johnston onlara "Aryan Rusları" demiştir. Bu halk çoğunlukla Kafkas ırkları grubuna ve bu grubun sarışın, kuzeyli olan alt bölümüne, yani İskandinav ırkına aitti.

Burada bir uyarı yapmamız gerek. Filologların dilleri ve ırkları karıştırmaya pek hevesli oldukları ve aynı dili konuşanların aynı kandan geldiğini varsaydıkları bir dönem olmuştur. Ancak okuyucu Amerika'da tümü

İngilizce konuşan zencileri, siyasi amaçlar dışında artık Erse dili konuşmayan, sadece İngilizce konuşan İrlandalıları, eski Kelt konuşma biçimlerini kaybeden Kernevekleri düşünürse artık böyle olmadığını anlayacaktır. Ortak bir dil, ortak bir konuşmanın var olduğunu gösterir ve ortak bir kökene işaret etmese de, ortak bir geleceğe işaret eder.

M.Ö. 4,000 ya da 3,000 yıllarında konuşulan bir dil olan orijinal Aryan dili bile hiçbir zaman ilkel bir dil ya da vahşi bir ırkın dili olmamıştır. Bu dili ilk konuşanlar medeniyetin cilalı taş devri evresindeydi ya da bu evreyi geçmişlerdi. Bazı karmaşık dilbilgisi formları ve sözel yöntemleri vardı. Geç yontma taş devrinde yaşayan Azilian halkının, ya da erken cilalı taş devrinde mutfak çöpleri yığıntıları oluşturanların yok olan kendilerini ifade yöntemleri muhtemelen en temel Aryan formundan çok daha inceliksizdi.

Aryan dil grupları, Tuna, Dinyeper, Don ve Volga gibi başlıca nehirlerin geçtiği Hazar Denizi'nin kuzeyindeki Ural Dağlarını aşıp doğuya uzanan geniş bir bölgede farklılaşmış olabilir. Aryan dilini konuşanların yaşadığı alanlar Atlantik ya da Anadolu'nun ötesine, ya da Karadeniz'in güneyine uzun süre varamadı. Avrupa'yı Asya'dan ayıran keskin bir çizgi yoktu. Tuna doğuya doğru, Türkistan'a kadar uzanan güneydoğu Rusya Volga bölgesine kadar yayılan büyük bir denize akıyordu ve günümüzdeki Karadeniz'i, Hazar Denizini ve Aral Denizini kapsıyordu. Belki Kuzey Buz Denizine de kollarını göndermişti. Tuna, Aryan dilini konuşanlar ve kuzeydoğu Asya hakları arasında oldukça etkili, bir bariyer olmalıydı. Bu denizin güneyi Balkanlardan Afganistan'a kadar uzanan kesintisiz bir kıyı halindeydi. Kuzeybatısındaki bataklık ve göller Baltık'a kadar ulaşıyordu.

13.3 Sami Dilleri

Filologlar Aryan dillerinden çok farklı görünen bir başka dil grubu daha tanımladılar. Sami dilleri. İbranice ve Arapça aynı türdendir, ama Aryan dillerinden bile farklı sözcük kökleri vardır; ilişki fikirlerini farklı şekilde ifade ederler, temel dilbilgisi fikirleri genellikle farklıdır. Büyük ihtimalle Aryanlardan kopuk, ayrı ve bağımsızdırlar. İbranice, Arapça, Habeşçe, eski Asurca, eski Fenikece ve bağlantılı birkaç dil bir araya gelerek

SAMİ DİLLERİ denen ikinci bir temel dil grubunu oluşturur. Kayıtlı tarihin en başında Aryan dilleri konuşanlarla Sami dillerini konuşanların Akdeniz'in doğu ucunda savaş ve ticaretin en canlı ilişkisini sürdürdüklerini görüyoruz. Ama temel Aryan ve temel Sami dillerinin başlıca farklılıkları bizi erken cilalı taş devri döneminde, tarihten önce binlerce yıl boyunca Aryan dilleri konuşanlarla Sami dillerini konuşanlar arasında tam bir ayrılık olduğuna inanmaya zorlamaktadır. Sami dillerini konuşanlar güney Arabistan ya da kuzeydoğu Afrika'da yaşamış olabilir. Cilalı taş devrinin başladığı asırlarda orijinal Aryan dilleri konuşanlarla orijinal Sami dillerini konuşanlar, tabiri caizse farklı dünyalarda asgari düzeyde ilişki kurarak yaşıyorlardı. Irk olarak birbirlerinden ayrı ortak kökleri vardır; Aryan dilleri ve Sami dillerini konuşanlar Kafkaslar olarak sınıflandırılır, ama Aryan dilleri konuşanlar İskandinav ırkından gelir, Sami dillerini konuşanlarsa daha çok Akdenizlidir.

13.4 Hami-Sami Dilleri

Filologlar üçüncü bir dil grubu olan **HAMİ SAMİ** dillerinden daha az ittifakla bahsederler, kimileri bu dillerin Sami dillerinden farklı, kimileri ise benzer olduğunu beyan eder. Günümüzde ise ağırlıklı görüş, bu iki grubun bazı ilkel bağlantıları olduğu fikrine doğru eğilim göstermektedir. Hami Sami dilleri Sami ya da Aryan dillerinden çok daha geniş ve çeşitli bir gruptur ve Aryan dillerine göre, Sami dilleriyle daha fazla benzerlikleri vardır. Sami dilleri, özelleşmiş ön Hami Sami dilleri olarak doğmuş olabilir, tıpkı kuşların özel bir tür sürüngenlerden ortaya çıkması gibi (5. Bölüm). Bu cazip bir kurgudur, ama Aryan dillerinin kaba, ilkel atalarının Sami dillerinin ayrılıp özelleşmesinden daha erken bir tarihte ön Hami Sami dillerinin bir dalı olarak ortaya çıktığı varsayımını haklı gösterecek bir temel yoktur. Günümüzde Hami Sami dillerini konuşanlar, Sami dillerini konuşanlar gibi Akdeniz Kafkas ırkındandır. Hami Sami dilleri arasında eski Mısır dili, Berberice (kuzey Afrika dağlıları, Tuaregler ve diğer bazı halkların konuştuğu dil), doğu Afrika'da Afrika dillerinin Etiyopya grubu olarak adlandırılan diller ve Gallas ve Somali dilleri de vardır. İlkel Sami dilleri doğuda ortaya çıktığından, bu çeşitli dillerin

genel gruplandırılması bu dillerin, ayrılan Kızıldeniz'in batısındaki geniş alanda doğduğunu göstermektedir. Bu bölünme muhtemelen Pleistosen zamanında daha etkindi, deniz Süveyş kanalının batısına kadar yayılmış, aşağı Mısır'ın büyük kısmı sular altında kalmıştı. Bununla birlikte tarihin doğuşundan çok önce Asya ve Afrika Süveyş'e katıldı ve bu iki dil sistemi o bölgede temas kurdu. Asya ve Afrika Süveyş'te ayrılmıyaydı Arabistan ya da Habeşistan üzerinden birleşeceklerdi.

Bu Hami Sami dilleri Akdeniz'in Afrika kıyılarındaki bir merkezden yayılmış ve o zamanlar var olan geniş kara bağlantılarıyla batı Avrupa'ya kadar ulaşmış olabilir.

Aryan, Sami ve Hami Sami dilleri olarak bu üç büyük dil grubunun diğer dillerle paylaşmadıkları ortak bir özellikleri vardır ki, bu da dilbilgisi yönünden sözcüklerin eril dişil ayrımıdır. Ancak bunun Aryan, Sami ve Hami Sami dillerinin uzak ortak kökeninin bir kanıtı olarak bir önemi olup olmaması genel araştırmacılardan çok filologların sorunudur. Bu üç dil grubunu konuşanların tarih öncesi ayrımının çok uzun ve eski olmasının net kanıtlarını etkilemez.

Sami ve Hami Sami dillerini konuşanların büyük kısmı etnologlar tarafından Kafkas ırk grupları arasında Aryanlarla birlikte sınıflandırılır. "Beyazdırlar." Sami ve İskandinav ırklarının daha belirgin bir fizyonomisi vardır; karakteristik dilleri gibi, Hami Sami dillerini konuşanlardan daha çok göze çarparlar ve özelleşmişlerdir.

13.5 Ural Altay Dilleri

Aryan ve Sami dilleri konuşulan bölgenin kuzeydoğusunda, günümüzde TURAN ya da URAL - ALTAY grubu olarak bilinen farklı bir dil grubu yayılmış olmalıdır. Bu grup Laponya'da konuşulan Laponca, Sibirya'da konuşulan Samoyed dili, Fince, Magyar, Türkçe ya da Tatarca, Mançu ve Moğolca dillerini kapsar. Avrupalı filologlar tarafından etraflıca incelenmiş bir grup değildir ve Kore ile Japon dillerini kapsayıp kapsamadığına dair yeterli kanıt bulunmamaktadır. H. B. Hulbert, aralarında bulunduğu yakın bağı göstermek için Kore diller ve belli bazı Hint Dravid dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi incelemeleri yayınlamıştır.

13.6 Çin Dilleri

Dillerin oluştuğu beşinci bölge güneydoğu Asya'dır, burada tonlamanın sözcüğün anlamını belirttiği, çekim eki kullanılmayan tek heceli sözcüklerden oluşan diller hâkimdir. Bu gruba Çince ya da TEK HECELİ DİLLER denir, Çince, Birmanca, Siyamca ve Tibetçeyi kapsar. Bu Çin dillerinin batı dillerinden farkı çok büyüktür. Çincenin Pekin formunda yaklaşık 420 birincil tek heceli sözcük bulunur ve bunlardan her birinin, içeriğine ya da sözcüğü söyleyiş tonuna göre belirtilen pek çok görevi vardır. Bu sözcüklerin birbirleriyle ilişkileri Aryan yöntemlerinden tamamen farklı şekilde ifade edilir. Çince dilbilgisi, İngilizce dilbilgisinden yapı itibarıyla farklıdır, apayrı ve farklı bir düzendir. Pek çok yazar Çince dilbilgisi olmadığını öne sürer, Avrupa dillerindeki gibi çekim ekleri ve uyumu göz önüne alırsak bu doğru olabilir. Bu yüzden Çince İngilizceye kelimesi kelimesine çeviri yapmak söz konusu değildir. Bu dillerin düşünme yöntemi farklıdır. ²³Onların felsefeleri bu bağlamda Avrupa için kapalı bir kutu gibidir ve ifadelerin farklı yapısı sebebiyle bunun tersi de mümkündür.

13.7 Diğer Dil Grupları

İlaveten, filologlar aşağıdaki büyük dil ailelerini de belirlemişlerdir. Kendi içinde geniş çaplı çeşitlilik gösteren Kızılderi dili eski dünya grubundan tamamen ayrıdır. Burada bunları bir ailenin unsuru olarak toplayamayız. Afrika'da, ekvatorun biraz kuzeyinde Bantu dili ve kıtanın orta kesimlerinde şimdi burada incelemeyeceğimiz karmaşık diller vardır. İki muhtemel dil grubu da Güney Hindistan'daki DRAVİD dili ve Polinezya'daki MALAY-POLİNEZYA dilini ve günümüz Hint dillerini kapsayan gruptur.

Bu farklılıklardan, insanların aile kabilelerinden çıkıp daha büyük topluluklar oluşturmaya başladığı, birbirlerine uzun hikâyeler anlattığı ve

23 Örneğin art arda sıralanmış dört karakter, "gidişat, sorgu, emir, yaşlı" anlamına gelirken, aslında söylenen, "neden eski yollardan gidiyoruz?" şeklindedir. Çinliler demek istediklerinin özünü verir, İngilizlerse bunu keskin metaforlar kullanarak yapar. Yemek pişirme ya da kitap ciltleme konusunda tutuculuktan bahsederken, "Neden eski yollardan gidiyoruz?" diyebilir. Arthur Walley, 170 Çin Şiiri (Constable, 1918) adlı kitabından önce yazdığı Çin düşünce ve şiiri konulu makalesinde, Çin düşüncesinin bu alanlarda, metafor kullanımını kısıtlayan daraltılmış yapısıyla Çincenin ne kadar pratik olduğunu açıkça ortaya koyar.

tartışıp fikirlerini paylaştıkları dönemlerde dünyanın, birbiriyle çok az iletişim içinde olan birkaç bölgesine dağıldıkları sonucuna varmak mantıklı olacaktır. Birbirlerinden okyanuslar, denizler, sık ormanlar, çöl ya da dağlarla ayrılmışlardı. O eski dönemlerde, 15,000 yıl ya da daha önce Aryan, Sami, Hami- Sami, Turan, Amerikan ve Çin dillerini konuşan kabile ve aileler birkaç av bölgesi ve çayırlik alanda yaşıyordu ve hepsi de aynı kültür evresinde olup dilsel vasıtalarını kendilerince geliştiriyorlardı. Muhtemelen bu orijinal kabilelerin her biri bugünkü Hudson Körfezi'ndeki Kızılderililerin sayısından çok değildi. Sistemli tarım yeni yeni başlıyordu ve tarım daha yoğun bir nüfusu mümkün kılana dek muhtemelen insanlar, insansı maymunlar kadar nadir görülüyordu. O zamanlar tarım insan hayatında önemli bir yer tutmasaydı ve nüfus başka bir bölgede yoğunlaşsaydı, bu bölge muhtemelen Akdeniz ve onun sular altında kalan kısımları olurdu.

Bu cilalı taş devri kabilelerine ek olarak Afrika ve Hindistan'da daha ilkel orman halkları yaşıyor olmalıydı. Nil nehrinin üst kısmı olan Orta Afrika o zamanlar insan yaşamının mümkün olmadığı, günümüzde azalmış son kalıntıları Kongo ormanları olan geniş ormanlardı.

Doğu Hint Adalarına²⁴ ilkel Avustralyalılardan daha yüksek bir ırkın girmiş olması ve Malay-Polinezya dillerinin bu diğer dil gruplarının oluşmasından sonra gelişmiş olması muhtemeldir.

Filologların dil ayrımları etnologların ana ırk sınıflandırmalarıyla büyük oranda uyumludur ve insanlığın büyük bölümleri arasındaki asırlar süren ayrılmalar fikrini tamamlar. Buzul çağında buz ya da en azından iklim insanların rahatça dolaşmasına, kuzey kutbundan Orta Avrupa'ya, Rusya ve Sibirya'dan Orta Asya'nın geniş yaylalarına kadar uzanmasına engel olacak şekilde soğuk ve sertti. Son buzul çağından sonra bu soğuk kuzey şiddetini azalttı ve uzun bir süre boyunca burada, Bering Boğazı üzerinden doğuya yayılan gezgin avcılardan başka kimse yaşamadı. Kuzey ve Orta Avrupa ile Asya yakın geçmişe kadar tarıma elverişli değildi,

24 Polinezyalılar koyu beyaz ya da kahverengi tenli halkların doğuya doğru uzanmış olan kısmı gibi görünüyor.

bu yakın geçmiş 12,000 ya da 10,000 yıla sınırlıdır ve sık ormanlar avcılar çağı ile tarım alanlarının arasına girmişti.

Bu ormanlar dönemi çok yağışlı geçti. Yağmur ya da göl çağı olarak adlandırıldı. Yeryüzündeki kara parçalarının hatlarının son birkaç yüzyılda bile çok değiştiğini unutmamak gerek. Avrupa Rusyası'nda, Baltık Denizinden Hazar Denizine, buzlar eridikçe sular yayılmış ve geçilmesi imkânsız bataklıklar oluşmuştu; Hazar Denizi, Aral Denizi ve Türkistan Çölü'nün bazı kısımları, Volga vadisine kadar uzanan ve batı kolu Karadeniz'e karışan geniş bir denizin kalıntılarıdır. O zamanlar dağlar şimdikinden daha yüksekti, günümüzde İndus bölgesi olan denizin kolu ilk İskandinav ırkların Moğollar ve Dravidlerden ayrılmasını sağladı ve bu grupların ırksal olarak farklılaşmasını mümkün kıldı.

Kum fırtınalarıyla oluşmuş Sahra Çölü –kurumuş bir deniz değil, rüzgâr çölüydü ve bir zamanlar verimli ve zengin bir hayat barındırıyordu- giderek daha kuru ve kumlu bir hal aldı ve Kafkasları Orta Afrika'nın ormanlık bölgelerindeki ilkel zenci kabilelerinden ayırdı.

Basra Körfezi şimdiki baş kısmından çok daha kuzeye uzanıyordu ve Suriye çölüyle birleşerek Sami halklarını doğudan ve şimdikinden çok daha verimli olan güney Arabistan'dan ayırıyor, günümüzde Habeşistan ve Somaliland'a doğru uzanan Aden Körfezine ulaşıyordu. Akdeniz ve Kızıldeniz yağmur çağı boyunca tatlı su gölleriyle dolu verimli topraklardı. Himalayalar ve Orta Asya'nın daha büyük ve yüksek masifleri ve Bengal Körfezinin şimdiki Ganj Vadisine gelen kuzey uzantısı Dravidleri Moğollardan ayırdı, Dravidler ile güneyli Moğollar arasındaki en önemli bağlantı aracı kanolardı ve günümüzde Gobi Çölü olan Gobi deniz ve göller sistemi ile Asya'yı geçip ortadan kuzeydoğuya devam eden büyük sıradağlar Moğol ırklarını Çin ve Ural Altay dil gruplarına ayırdı.

Yağmur çağından önce ya da sonra Bering Boğazı oluştuğunda Kızıl-derililer yalıtıldı.

Bu eski ayrılmaların kesin çizgileri olduğunu iddia etmiyoruz, ancak bunlar insanın toplumsal başlangıçlar yaptığı o günlerde soyların karışımı ya da dillerin büyük oranda karışımına engel olacak kadar etkiliydi. O zaman bile belli bir miktar buluşma ve kaynaşma olmuş, kaba modelleri

yayan ve çeşitli aletlerin kullanımına dair bilgiler ve ilkel tarımın tohumları dünyaya yayılmıştı.

13.8 Muhtemel Bir İlkel Dil Grubu

Belirttiğimiz bu belli başlı dokuz dil grubundaki diller cilalı taş devrinin bütün dilleri kesinlikle değildi. İlkel seleflerini devralmış, hayatta kalan son dillerdi. Hayatta kalmış dilleri konuşanlar tarafından yayılan pek çok etkisiz dil merkezi ve yok olmuş temel diller de olabilir. Hâlâ, başka hiçbir dille bağlantılı görünmeyen tuhaf küçük dil parçacıklarına rastlıyoruz. Bazen kapsamlı bir araştırma bu parçacıkları bağlıyor, insan dillerinin daha basit, daha geniş, daha temel ve evrensel biçiminin davetkâr görüntüsünü gözler önüne seriyor. Hevesli bir şekilde tartışılan bir dil grubu da Bask lehçeler grubudur. Basklar günümüzde Pirenelerin kuzey ve güney yamaçlarında yaşamaktadır. Avrupa'daki nüfusları yaklaşık 600,000'dir ve çok sağlam, özgür ruhlular insanlardır. Günümüzde var olan dilleri tamamen gelişmiştir. Ancak bu gelişim Aryan dillerinden çok farklı bir çizgide olmuştur. Arjantin ve Amerika'da zengin göçmenlere temin etmek amacıyla Bask dilinde gazeteler basılmıştır. Kanada'daki ilk Fransız yerleşimciler Basktı ve günümüzde Fransız Kanadalılar arasında Baskça isimler çok yaygındır. Antik kalıntılar Bask dilinin ve Baskların İspanya'dan çok daha geniş alanlara dağıldığını gösteriyor. Uzunca bir süre akademisyenler Bask dilini çok karmaşık bulmuştu ve yapısal özellikleri bu dilin Kızıl derili dilleriyle bağlantılı olabileceği iddiasına yol açtı. A. H. Keane, *Man, Past and Present* adlı kitabında bu dili –uzaktan da olsa- Kuzey Afrika'nın Berberi diliyle ve buradan da Hami Sami dillerinin genel yapısıyla ilişkilendirir, ama bu ilişki diğer filologlar tarafından sorgulanmıştır. Diğer filologlar Bask dilini Kafkas dağlarında bulunan dil kalıntılarına benzetirler ve Hami Sami dillerinden önce özelleşmiş ve geniş çaplı var olan, bir zamanlar batı ve güney Avrupa'da ve güney Asya'da yaşayan ve Hindistan'daki Dravidlerle doğuya ve buradan da Doğu Hint Adaları, Polinezya ve daha da öteye yayılmış heliotik kültüre sahip insanlarla yakın bağları olan esmer Akdeniz halkları tarafından konuşulan bu dili ailenin hayatta kalmış son üyesi olarak görürler.

Batı ve güney Avrupa dil gruplarının, Aryan dillerinin tamamen kaybolmasından sekiz on bin yıl önce yayılmış olması muhtemeldir. Bu arada daha sonra üç kayıp dil grubundan bahsedeceğiz: 1) Eski Giritçe, Lidya dili ve benzerleri (H.H. Johnston'a göre bu diller Bask-Kafkas-Dravid grubuna ait olabilir) 2) Sümerce 3) Elamca. Eski Sümercenin ilk Bask-Kafkas dilleriyle ilk Moğolca grupları arasında bağlantı kuran bir dil olduğu iddia edilir. Bu doğruysa, Bask-Kafkas-Dravid-Sümer-ön Moğol dil grubunda temel Hami Sami dillerinden daha eski ve atasal bir dil sistemi vardır. Dil sel olarak kayıp bir halka varmış gibi görünmektedir, bu günümüzde hayal edebileceğimizden çok farklı atasal bir dildir. Bu dil Aryan, Sami ya da Hami Sami dilleriyle ilişkili olabilir, tıpkı geç yontma taş dönemindeki ilkel kertenkelelerin memeliler, kuşlar ve dinazorlarla ilişkili olduğu gibi.

13.9 Yalıtılmış Bazı Diller

Hotanto dilinin Banduca konuşulan Orta Afrika'nın genişliğine ayırdığı Hami Sami dilleriyle yakın ilişkisi olduğu söylenmektedir. Bushman ile yakınlığı olan Hotanto benzeri bir dil ekvatorial Doğu Afrika'da hâlâ konuşulmaktadır, bu da bütün Doğu Afrika'nın bir zamanlar Hami Sami dillerini konuştuğu fikrini kuvvetlendirir. Bandu dili ve bu dili konuşanlar nispeten yakın geçmişte Orta Batı Afrika merkez kökenden yayılmış ve Hotanto dilini konuşanları diğer Hami Sami dillerini konuşanlardan koparmıştır. Hotanto dilinin tamamen ayrı bir dil grubu olması da eşit derecede muhtemeldir.

Diğer küçük ve yalıtılmış diller arasında Yeni Gine ve Avustralya yerlilerinin konuştuğu Papua dili vardır. Artık yok olmuş olan Tazmanya dili ise pek az bilinmektedir. Bildiğimiz şeyler, yontma taş devri insanının konuşmadığını destekler niteliktedir.

Bu konuda Hutchinson'un *Living Races of Mankind* kitabından bir bölümü alabiliriz:

“Yerlilerin dilleri telafi edilmez şekilde kayboldu. Sadece yapısının kuruşurlu göstergeleri ve kelimelerinin bir kısmı korunabildi. Ünsüz sesler ve diğer bazı özellikleri olmayınca lehçeleri Avustralya dilini andırıyordu, ama az gelişmişti ve konumuzun en uzman kişisi Joseph Milligan'a göre

cümle yapılarındaki sözcüklerin sırası ya da düzeni yoktu, ama bizim fiil kipi, fiil zamanı, sayılar gibi şeylerle ifade ettiklerimizi onlar tonlama, tavır ve jestlerle tamamlayarak ifade ediyordu. Soyut kavramları seyrekli, sakız ya da akasya ağacı için bir isim vardı, ama bir sözcük yoktu, genel olarak ‘ağaç’ deniyordu ve sert, yumuşak, sıcak, soğuk, uzun, kısa, yuvarlak gibi nitelikler de yoktu. Sert olan her şey “taş gibi” yuvarlak olan her şey ‘ay gibiydi’, genellikle eylemi sözcüğe uyduruyorlar ve anlaşıldığını teyit etmek için işaretler kullanıyorlardı.

14.0 İlk Şehirler ve İlk Göçebeler

14.1 İlk Şehirler ve İlk Göçebeler

Bölüm 12.3'te incelediğimiz heliolitik kültür medeniyetin doğuşu diyebileceğimiz şeyin başlangıcıdır. Kasabalarda yaşayan yerleşik toplumların iki paralel başlangıcının en erken görüldüğü yer olarak Mezopotamya ya da Mısır'ı dikkate almak konusu hâlâ belirsizdir. M.Ö. 4000 yılına kadar yeryüzünün bu iki bölgesinde de yerleşik toplumlar vardı ve epeyce uzun bir süredir varlıklarını devam ettiriyorlardı. Nippur'da yapılan Amerikan keşif gezisi kazılarında M.Ö. 5000, hatta muhtemelen M.Ö. 6000 yılında, Mısır'la ilgili bildiğimiz her şeyden daha eski bir tarihte, bu bölgede şehir toplumları olduğuna dair kanıtlar ortaya çıkmıştır. Merhum Aaron Aaronson Mt. Hermon yamaçlarında gerçek bir yaban buğdayı buldu, yani dünyanın o bölümünde bir yerlerde buğday yetiştirilmeye başlamıştı. Buğday yetiştirilmesinin tüm doğu yarıküreye yayıldığı bir merkez olarak, muhtemelen artık sular altındaki bir bölge olan Akdeniz'in batı ucu düşünülebilir. Ancak bitki yetiştirmek medeniyet değildir, buğday yetiştiriciliği Atlantik'ten Pasifik kıyılarına, M.Ö. 15,000 ya da 10,000 yıllarında cilalı taş devri kültürünün dağılımıyla, medeniyetin başlamasından çok önce yayılmıştı. Medeniyet, rastgele yapılan mevsimlik buğday yetiştiriciliğinden çok daha fazlasını ifade eder. Ortak bir şehir ya da hisarda ortak kurallarla sürekli olarak oturdukları binalarda yaşayan insanların toprağın sürekli olarak işlendiği ve sahip olunduğu bir bölgeye yerleşmesi demektir. Uzun bir süre boyunca medeniyet büyük ihtimalle Mezopotamya'da, Mısır'daki paralel başlangıçlarla ilişkisiz olarak gelişti. İki yerleşim yeri bağımsız olarak, geniş bir alana yayılmış cilalı taş devrinin heliotik kültüründen ayrı ortaya çıkmış olabilir. Ya da Akdeniz, Kızıldeniz ve güney Arabistan bölgesinde ortak bir kökenleri de olabilir.

Cilalı taş devri insanların gerçek anlamda bir yere yerleşmesi için gerekli olan ilk şart, bol miktardaki yiyecekler arasında geçici bir yerleşimden farklı olarak, yıl boyunca su bulabilecekleri sağlam kaynaklar, hayvanlar için yem, kendileri için yiyecek ve evlerini yapmak için malzeme olmasıydı. Her mevsim, ihtiyaç duyabilecekleri her şeyi bulabilmeli ve uzaklara gitmeye gerek duyulmamalıydı. Pek çok Avrupa ve Asya vadi-sinde şüphe-siz ki bu muhtemel bir durumdu. Böyle birçok vade, İsviçre göl evlerinde olduğu gibi, aslında insanlar çok erken tarihlerde yerleşik düzene geçmişlerdi, ama hiçbir yerde, bilgimiz dâhilindeki hiçbir ülkede bu avantajlı şartlar, Mısır'daki ve yukarı Fırat ve Dicle ile Basra Körfezinin arasında bulunan ülkelerdeki ölçekte değildi ve yıllarca geçerliğini sürdür-müyordu.²⁵ Burada devamlı parlayan güneşin altında sürekli bir su kay-nağı vardı. Yıldan yıla hasat yapılması kesindi; Herodot, buğdayın iki yüz kat ürün verdiğini, Plinius mahsulün iki kere kesildikten sonra bir de ko-yunlara yem çıktığını söyler; bölgede bol miktarda palmye ağacı ve çok çeşitli meyveler vardı ve yapı malzemesi olarak Mısır'da kil ve kolay işle-nen taşlar bulunuyordu, Mezopotamya'da ise güneşte kuruyarak tuğla ha-line gelen kil mevcuttu. Böyle topraklarda yaşayanlar adeta farkında bile olmadan gezginliği bırakıp yerleşeceklerdi; çoğalacak ve çoğaldıklarını gö-rerek saldırganlara karşı güvende olacaklardı. Çoğaldılar ve yeryüzünün o güne dek görmediği kadar yoğun bir nüfusa ulaştılar, evleri daha sağ-lamlaştı, geniş alanlarda vahşi hayvanların kökü kazındı, yaşam güven-liği öyle arttı ki, insanlar kasaba ve tarlalarda silahsız dolaşır oldular ve en azından kendi aralarında barışçıl hale geldiler. Daha önce hiç olma-dığı kadar derin kökler salmaya başladılar.

Ancak bu avantajlı bölgelerin dışındaki daha az verimli, mevsim-lik topraklarda, Avrupa ormanlarında, Arap çöllerinde ve Orta Asya'nın mevsimlik otlaklarında yoğunluğu az, daha faal olan insanlar ortaya çıkmıştı: İlkel göçebeler. Yerleşik düzende yaşayan çiftçi halkların aksine, bu göçebeler özgür ve tehlikeli bir yaşam sürüyorlardı. Nispeten daha zayıf

25 Burada Fırat-Dicle bölgesine Mezopotamya diyeceğiz. Elbette doğrusu, isminden de anlaşılacağı gibi Mezopotamya'nın (nehir ortası) sadece bu iki büyük nehrin *arasındaki* ülkeleri kast ettiğidir. Bu çataldaki topraklar ilköğütlerde muhtemelen çok çamurlu ve sağlıksızdı, sonra insanlar tarafından kurutuldu ve ilk şehirler Fırat'ın batısı ile Dicle'nin doğusu arasında kurul-maya başladı. Bu nehirler o zamanlar Basra Körfezine ayrı ayrı akıyor olabilir.

ve kuruydular. Hem çobanlık, hem avcılık yapıyorlar, otlaklarını düşman ailelere karşı sürekli savunuyorlardı. Aletlerin detaylı biçimde yapılışı ve yerleşik halkların yaptığı metallerin kullanımına dair buluşlar onlara kadar ulaştı ve silahları gelişti. Göçebeler yerleşik halkları cılalı taş evresinden tunç çağı evresine dek takip etti. Demiri ilk kullananların göçebeler olması muhtemeldir. Daha iyi silahları olunca daha savaşçı toplumlar haline geldiler ve ulaşımın gelişmesiyle daha hızlı hareket etmeye başladılar. Göçebe evresini insanlığın gidişatında yerleşik evrenin öncülü olarak düşünmemelisiniz. Öncelikle insanlar yiyeceğin peşinden yavaş yavaş sürüklendi. Sonra bir grup insan yerleşmeye başladı, bir diğer grup ise daha bariz biçimde göçebe oldu. Yerleşik düzene geçenler yiyecek kaynağı olarak tahıllara bel bağlamaya, göçebe olanlarsa sütü daha çok tüketmeye başladılar. Süt elde etmek için inek beslediler. Zıt yönlerde iki farklı yaşam biçimi özelleşiyordu. Göçebe toplumlar ile yerleşik toplumların çakışması kaçınılmazdı, göçebeler yerleşik toplumlara göre daha barbar görünüyorlardı, yerleşik toplumlar ise daha yumuşak ve kadınsıydı, göçebelere göre çok iyi ganimetlerdi. Gelişmekte olan medeniyetlerin kenarında kıyısında göçebe kabilelerle dağ kabileleri ve kasaba ve köylerdeki daha çok sayıda ve savaşçı olmayan toplumlar arasında sürekli baskınlar ve çekişmeler yaşanmış olmalıydı.

Bunlar genellikle sınır baskınlarıydı. Yerleşik toplumların sayıca fazla olmalarının bir avantajı vardı, çobanlar baskın yapıp yağmalıyorlar, ama kalamıyorlardı. Bu karşılıklı sürtüşme nesiller boyu devam etmiş olmalı. Ancak arada bir özgür ve bağımsız göçebelerin düzensizliği içinde, aynı soydan gelen kabileler üzerinde bir tür birlik kuracak kadar güçlü olan ve en yakınındaki medeniyetin başına kötü işler açan bazı lider ya da kabilelere de rastlarız. Birleşik göçebeleri savaşın ve silahın olmadığı alanlara atın, orada bir fetih savaşı ortaya çıktığını görürsünüz. Ganimeti alıp gitmek yerine fatihler fethedilen topraklara yerleşir ve bu topraklar hepsi için bir ganimet haline gelir; köylü ve kasabalılar köle yapılırlar ve haraç ödemeye, odunculuk yapmaya, su çekmeye başlarlar ve göçebelerin liderleri de kral, prens, sahip ve aristokratlar olur. Onlar da yerleşik düzene geçer, fethedilen toprakların sanatını ve inceliklerini öğrenirler, zayıf ve kuru halleri kalmaz, ama nesiller boyunca eski göçebe alışkanlıklarını izlerini

taşır, ava çıkar, açık hava sporlarına düşkünlük gösterirler, iki tekerlekli at arabaları kullanır, bunlarla yarışlar yaparlar, çalışmanın, özellikle de tarım işlerinin alt sınıflara ve ırklara göre olduğunu düşünürler.

Bu, son yetmiş asır ya da daha öncesinin tarihindeki belli başlı öykülerin binlerce varyasyonundan biridir. Net bir şekilde çözümleyebildiğimiz ilk tarihte bütün medeni bölgelerde çalışmayan yönetici sınıf ile nüfusun çalışan kesimi arasında bir ayrım vardır ve birkaç nesil sonra yerleşik düzene geçen aristokratların, bu düzenin sanatına, inceliklerine ve kanunlarına saygı duymaya başladıklarını ve kökenlerindeki atılgan ve küstahlıklarını kaybettiklerini görürüz. Kız alıp vermeler olur, fethedenle fethedilen arasında bir hoşgörü ortamı doğar, dini fikir alışverişleri yapılır, toprağın ve iklimin verdiği dersler öğrenilir. Böylece işgal ettikleri toprakların bir parçası olurlar ve olaylar, dış dünyanın özgür vurguncularının yeni bir istilasına doğru ilerler.

14.2 İlk Medeniyetler

14.2.1 Sümerler

Bu yerleşme, fethetme, incelik kazanma, yeni fetihler, yine incelikler döngüsünün özellikle, bütün yönlerden çöl olacak kadar kurumamış, ama medeni toplumları barındıracak kadar da verimli olmayan geniş alanlara açık Fırat Dicle bölgesinde görüldüğünü belirtmek gerekir. Belki de dünyanın bu kısmında, ya da herhangi bir yerinde gerçek şehirler kuran ilk insanlar Sümerler denen gizemli toplumdur. Esmer İberya ya da Dravid halklarıyla yakınlıkları olabilir. Kil tabletler üzerine kazıdıkları bir yazı kullanıyorlardı ve dilleri günümüzde tamamen çözülmüştür.²⁶Bu dil sınıflandırılmamış Kafkas dil gruplarına, günümüzde var olanlardan daha çok benzemektedir. Bu diller Bask diliyle bağlantılı olabilir ve bir zamanlar İspanya'dan batı Avrupa ve doğu Hindistan'a kadar uzanan, Orta

26 Yakın geçmişteki savaş sırasında Kaptan R. Campbell Thompson tarafından Eridu'da yapılan kazılar yazının bulunmasından ya da ilk Sümer temellerinin altında bronzun kullanılmasından önce bir erken cılız taş devri evresini açığa çıkarmıştır. Ekinler toprak olarak biçiliyordu. Kaptan Thompson bu Sümerler öncesi toplumların Sümer ırkı değil, ön-Elamlar olduğunu düşünmektedir. Elam'ın eski başkenti Susa'da tamamen benzer cılız taş devri kalıntıları bulunmuştur.

Amerika'nın güneyine ulaşan geniş çaplı ilkel bir dil grubunu temsil ediyor olabilir.

Sümerler kafalarını kazıyorlar ve tunik benzeri yünlü kıyafetler giyorlardı. Önce o zamanlar iki yüz kilometre hızla akan²⁷büyük nehre ve Basra Körfezine yakın alt mecralara yerleştiler. Suyu kanallardan akıtarak tarlaları suladılar ve zamanla çok yetenekli hidrolik mühendisler haline geldiler. Sığır, eşek, koyun ve keçileri vardı, ama atları yoktu, çamurdan yaptıkları kulübeler kasabalar haline geldi ve dinleri kule benzeri tapınak yapılarını yüksel

Güneşte kurumuş kil bu insanların hayatlarında çok önemli bir olguydu. Fırat Dicle vadisinin bu aşağı bölgesinde taş yoktu.

Tuğlalardan yapılar yaptılar, çanak çömlek ve toprak heykeller yaptılar, karoya benzer ince kil tabakalarına resimler çizip yazılar yazdılar. Kâğıtları yoktu, parşömen kullanmıyorlardı. Kitapları, muhtıraları, hatta mektupları bile çömlek kırıklarındandı.

Nippur'da anısı Babil Kulesi rivayetinde sürdürüldüğü sanılan, baş tanrıları Enlil adına tuğlalardan büyük bir kule inşa ettiler. Kendi aralarında savaşı ve yüzyıllarca askeri kapasitelerini idame ettiren şehir devletlerine bölünmüş olabilirler. Askerlerin uzun mızrak ve kalkanları vardı, yakın dövüşüyorlardı. Sümerler diğer Sümerleri fethetti. Sümer toprakları çok uzun bir süre boyunca yabancı bir ırk tarafından fethedilmemiştir.

Medeniyetlerini, yazılarını ve taşımacılık faaliyetlerini, miladi takvimden günümüze kadar geçen sürenin iki katı kadar bir süre boyunca geliştirdiler.

Bilinen tüm imparatorlukların ilki, Sümer şehri Uruk tanrısının baş rahibi tarafından kuruldu. Nippur'da bulunan bir yazıtta bu imparatorluğun Aşağı (Basra Körfezi) ve Yukarı Denizlere (Akdeniz ya da Kızıldeniz) ulaştığı söylenmektedir. Tarihin bu geniş döneminin, toprağı işleme çağının ilk yarısının kayıtları Fırat Dicle vadisinin çamur yığınları arasında gömülüdür. İnsanlığın bilinen ilk tapınağı orada yapılmış ve ilk rahip hükümdar hüküm sürmüştür.

27 Sayce, *Babylonian and Assyrian Life* adlı kitabında Eridu'nun M.Ö. 6,500 yılında denize kıyısı olduğuna hükmeder.

14.2.2 Birinci Sargon Krallığı

Bu ülkenin batı ucunda nesiller boyunca Sümerlerle ticaret yapan, akınlar düzenleyen, savaşan Sami dilleri konuşan halklardan oluşan göçebe kabileler görüldü. Ve bu Samilerin içinden sonunda büyük bir lider çıktı; onları birleştiren, Sümerleri fethetmenin yanında hükümlanlığını doğuda Basra Körfezinin, batıda Akdeniz'in ötesine taşıyan Sargon. Sargon'un halkına Akadlar, imparatorluğuna ise Sümer-Akad İmparatorluğu deniyordu, bu imparatorluk iki yüz yıl devam etti.

Fethedenler ve Sümer şehirlerine bir kral verenler Samiler olmasına rağmen, daha basit olan Sami kültürüne hâkim olan Sümer medeniyetiydi. Yeni gelenler Sümer yazısını (çiviyazısı) ve dilini öğrendiler, kendilerine has bir Sami yazısı geliştirmediler. Ortaçağ Avrupası'nda Latince nasıl barbarlar arasında bilgi ve gücün diliyse, Sümer dili de bu barbarlar için bilgi ve gücün diliydi. Sümerce öğrenmenin büyük bir hayatiyeti vardı. Artık vadinin iki yanında başlamış olan uzun bir fetih ve değişimler dizisiyle ayakta kalacaktı.

14.2.3 Hammurabi Krallığı

Sümer Akad krallığının halkı siyasi ve askeri gücünü kaybederken savaşları Elamların²⁸ doğudan yeni akınları başladı, batıdan ise Sami Amoriler geldi, Sümer Akad krallığı bu ikisi arasında sıkıştı. Amoriler ilk önce Babil adı verilen küçük bir nehir kasabasına yerleştiler ve yüz yıllık bir savaşın ardından ilk Babil krallığını kuran büyük kral Hammurabi yönetimi altında tüm Mezopotamya'ya hâkim oldular.

Barış ve güvenlik geri geldi ve bundan yüz yıl sonra yeni göçebeler Babil'i istila etti, atları ve savaş arabalarıyla gelip Babil'de kendi krallarını tahta çıkardılar.

14.2.4 Asurlular ve Krallıkları

Sümerler Samiler tarafından henüz fethedilmemişken, Dicle'nin yuvarısında kolay işlenebilen taş yataklarının bulunduğu killi topraklarda

28 Sayce, dili ve ırkı bilinmeyen "Sümer ya da Sami olmayan" diye bahseder. Başkentleri Susa idi. Bunlara ait arkeoloji araştırmaları hâlâ işlenmemiş bir madendir. H. H. Johnston kimilerinin bu halkın zenci olduğuna inandığını söyler. Modern Elam hakkında güçlü zenci izleri bulunmaktadır.

Sami halklarından olan Asurlar şehirler kuruyorlardı ve Assur ile Ninova başkentleriydi. Uzun burunları ve kalın dudaklarıyla kendilerine has fizyonomileri günümüzün Polonya Yahudilerinin yaygın olan tiplerine çok benziyordu. Uzun sakalları, lüle lüle saçları vardı, uzun başlıklar takıyor, uzun cüppeler giiyorlardı. Batıda Hititlerle sürekli olarak karşılıklı baskın halindeydiler, I. Sargon tarafından fethedildiler ve tekrar özgürlüklerine kavuştular. Başkentleri Ninova, kuzeybatıdaki Mitanni kralı Tuşratta tarafından işgal edildi, şehir bir süre onun elinde kaldı. Mısır ile birlik olup Babil'e karşı entrikalar düzenlediler, gizli gizli Mısır için çalıştılar. Askerlik sanatını çok yüksek bir seviyeye taşıdılar, kudretli akıncılar ve haraç toplayıcılar haline geldiler, sonunda atları ve savaş arabalarını benimseyip kullanmaya başladılar, Hititlerle bir süre hesaplaştılar ve sonra I. Tiglat-Pileser zamanında Babil'i fethettiler (M.Ö. 1100 yılları). Daha aşağı, eski ve daha medeni olan topraklar güvenli değildi ve tuğla şehir Babil'den ayrı olarak, taş şehir Ninova başkentleri olarak kaldı. Yüz yıllar boyunca iktidar bazen dünyanın kralı olduklarını iddia eden Asurlara, bazen Babillere geçti.

Dört yüz yıl boyunca, başkentleri Şam olan ve soylarından gelenlerin günümüzde Suriyeliler olduğu Aramiler denen bir diğer Sami halk grubunun kuzeye doğru yeni bir saldırı ve uzlaşmasıyla Mısır yönüne genişlemeleri engellendi. (Asur ile Suriye arasında bir bağlantı olmadığını belirtmemiz gerekir. Bu sadece tesadüfî bir benzerliktir.) Asur kralları güneydoğuya doğru genişlemek için savaştılar. M.Ö. 745'te İncil'de de geçen III. Tiglat-Pileser tahta çıktı.²⁹Yahudileri (herkesin akubetini merak ettiği On Kayıp Kabile) mecraya taşımakla kalmayıp Babil'i de fethedip yönetti ve tarihçilerin Yeni Asur Krallığı olarak bildiği krallığı kurdu. Oğlu IV. Shalmaneser Samarya kuşatmasında öldü³⁰ve onun ardından yerine zorla geçen, Babillerin hassasiyetlerine hitap eden kral eski Akad Sümer adını alarak II. Sargon oldu. Asur ordusunu demir silahlarla donatan kişi olması muhtemeldir. On Kabileyi süren de II. Sargon olabilir.

Nüfus yoğunluğundaki bu kaymalar yeni Asur krallığının siyasi yöntemlerinin çok belirgin bir parçası haline geldi. Kendi topraklarında

29 II Kings, xv. 29, ve xvi. 7 *et seq.*; II Kings xvii. 3.

30 Oğulları tarafından öldürüldü.

kontrol edilmesi güç olan bütün milletler toplu halde alışık olmadıkları, hayatta kalma umutlarının en büyük güce itaat etmekten geçtiği bölgelere gönderildiler.

Sargon'un oğul Sanherib Asur ordularını Mısır sınırına gönderdi. Sanherib'in orduları, İkinci Krallar Kitabının on dokuzuncu bölümünde anlatılan felâkete uğradı, vebaya yakalandı.

Rabbin meleği gidip Asur ordugâhında yüz seksen beş bin kişiyi öldürdü. Ertesi sabah uyananlar salt cesetlerle karşılaştılar. Bunun üzerine Asur Kralı Sanherib ordugâhını bırakıp çekildi. Ninova'ya döndü ve orada kaldı.³¹

Sanherib'in torunu Asurbanipal (Yunanlar Sardanapalus der) aşağı Mısır'ı fethedip bir süre elinde tutmayı başardı.

14.2.5 Keldani Krallığı

Asur krallığı II. Sargon'dan sonra sadece yüz elli yıl devam etti. Güney kıyılarından gelen yeni göçebe Samiler, yani Keldaniler, Aryan dili konuşan Medler ve Persler'in desteğini alarak Asur'a karşı birleşti ve M.Ö. 606'da Ninova'yı aldı.

Başkenti Babil olan Keldani krallığı (Yeni Babil İmparatorluğu) II. Nebukadnezar ve ardından gelen kralların yönetiminde M.Ö. 539'a kadar devam etti ve Pers güçlerinin kurucusu Cyrus'un saldırısından önce yıkıldı.

Böylece tarih devam etti. M.Ö. 330'da, daha sonra detaylı anlatacağımız üzere, Yunan fatihi Büyük İskender son Pers hükümdarının cansız bedenine bakıyordu.

Sadece ana hatlarıyla verdiğimiz Dicle ve Fırat medeniyetlerinin bu tarihi, birbiri ardına gelen fetihlerin öyküsüdür ve her fetih eski hükümdarların ve egemen sınıfların yerine yenilerini getirmiştir; Sümer ve Elam gibi ırklar silinmiş, dilleri unutulmuş, melezleşmiş ve yok olmuşlar, Asurlar Keldaniler arasında eriyip gitmiş, Hititler Aryan haline gelmiş ve özelliklerini kaybetmiş, Sümerleri yok eden Samiler Aryan hükümdarlarına yol açmışlar, Medler ve Persler Elamların yerine geçmiş, Aryan Yunanlar

31 Winckler (Craig), *History of Babylonia and Assyria*.

resmi yaşantılarından atana kadar Aryan Pers dili hüküm sürmüştür. Bu arada tarlalar yıldan yıla sürülmeyle devam ediyor, hasat toplanıyor, inşa- atçılar inşa ediyor, tüccarlar çalışıp yeni aletler getiriyor, yazı bilgisi yayı- lıyor, yenilikler, atlar, tekerlekli arabalar ve demir hayata giriyor, insanlı- ğın kalıcı mirasının bir parçası oluyordu; deniz ve çöllerde ticaret hacmi artıyor, insanlığın fikirleri genişliyor, bilgisi artıyordu. Gerilemeler, kat- liamlar, salgınlar oldu, ama tarihin geneli genişleme ve büyümeyi gös- teriyordu. Dört bin yıl boyunca, köklerini iki nehrin topraklarına salan medeniyet denen bu yeni şey bir ağaç gibi büyüdü; kimi zaman dalları kırıldı, kimi zaman yıldırımlar düştü, ama sürekli büyümeye devam etti. Dört bin yıl sonra savaşçılar ve fatihler hâlâ anlayamadıkları bu şeyin çiz- gisinde bir ileri bir geri gitmeye devam ediyorlardı, ama artık (M.Ö. 330) insanlar demiri, atları, yazıyı, hesaplamayı, parayı, daha değerli yiyecek- leri, kumaşı ve dünyalarına ait daha çok bilgiyi bulmuştu.

I. Sargon krallığı ile Büyük İskender'in Babil'i fethetmesi arasında ge- çen süre çok uzundur, en az tahminle, Büyük İskender zamanında günü- müze kadar geçen süre kadardır. Sargon zamanından önce insanlar Sü- mer topraklarına yerleşmişler, kasabalarda yaşıyor, tapınaklarda tapınıyor, düzenli bir toplumda düzenli bir cıvalı taş devri tarım hayatı sürüyorlardı. "Eridu, Ladaş, Ur, Uruk, Larsa'nın tarihte ilk ortaya çıktıklarında zaten çok eski bir geçmişleri vardı."³²

Yazarlar ve tarih araştırmacıları açısından en zor şeylerden biri de bu zaman aralıkları algısını sürdürmek ve imgeleminde perspektifle kısılma- sına engel olmaktır. İnsan medeniyetinin yarı süresi ve başlıca kurumla- rının anahtarları I. Sargon'dan önce bulunmuştur. Ayrıca okuyucu, insan- lık tarihinin bu son sayfalarında yer alan tarihlerin ölçeğini birbiri ardına gelen nesillerle karşılaştıracak durumda değildir.

14.3 Mısır'ın Erken Tarihi

Sümer'deki eski medeniyetlerin başlangıcıyla paralel olarak Mısır'da da bir süreç işliyordu. Bu başlangıçların hangisinin daha eski olduğu, ne kadar ortak noktaları olduğu, hangisinin hangisinden türediği hâlâ tar- tışma konusudur.

32 M.Ö. 3733, Wallis Budge

İzlenebilir tarihin doğuşundan Büyük İskender zamanına kadar geçen Nil vadisinin öyküsü Babil'in öyküsünden çok farklı değildir. Ancak Babil her yönden işgale açıkken Mısır batıdan çöllerle, doğudan çöller ve denizlerle korunuyordu ve güneyinde ise sadece zenci toplumlar vardı. Bu yüzden Mısır tarihi, Asur ve Babil tarihlerine göre yabancı ırkların istilasıyla daha az kesintiye uğramıştır ve M.Ö. sekizinci yüzyılda bir Etiyopya hanedanlığının egemenliğine girene dek, öyküsüne giren bütün fatihler Süveyş Kanalı yoluyla Asya'dan gelmişlerdir. Mısır'da süren taş devrinin tarihi belirsizdir; yontma taş ve cilalı taş devri kalıntıları vardır. Bu kalıntıları bırakan cilalı taş devri çobanlarının Mısırlıların ataları oldukları kesin değildir. Onlar pek çok yönden haleflerinden farklıydılar. Ölülerini gömüyorlardı, ama gömmeden önce cesetleri kesiyor ve anlaşılan et parçalarını yiyorlardı. Bunu ölen kişiye saygı belirtisi olarak yapıyorlardı. Flinders Petrie'nin ifadesine göre ölümler "onurlu bir şekilde yenmişti." Belki de geride kalanlar ölen kişinin gücü ve erdeminden bir parça almak istiyordu. Benzer vahşi adetler Aryanların yayılmasından önce Avrupa'da uzun höyüklerde görülmüş, Zenci Afrika'nın her yanına yayılmış ve günümüzde ortadan kalkmıştır.

M.Ö. 5000 yılında ya da daha erken bir tarihte bu ilkel insanların izleri azaldı ve asıl Mısırlılar sahnede yerini aldı. İlk toplumlar kulübe inşaatçılarıydı ve cilalı taş devri kültüründen daha aşağıdaydılar, sonrakiler ise uygarlaşmış cilalı taş devri insanlarıydı, seleflerinin derme çatma evleri yerine tuğla ve ahşap binalar yaptılar ve taşı işlediler. Kısa sürede tunç devrine geçtiler. Sümerlerin çağdaş yazıları kadar gelişmiş resimli bir yazı sistemleri vardı, ama niteliği tamamen farklıydı. Muhtemelen Aden üzerinden güney Arabistan'dan yukarı Mısır'a giren ve yavaş yavaş Nil deltasına inen yeni insanların bir istilasına olmuştur. Dr. Wallis Budge bunlar hakkında, "Doğu'nun fatihleri" diye bahseder. Resimli yazıları gibi tanrıları ve yöntemleri de Sümerlerden farklıydı. Bulunan ilk tanrı figürlerinden biri hipopotam tanrıçasıdır ve çok farklı olarak Afrika'ya özgüdür.

Nil nehrinin kili Sümer kili gibi kaliteli ve işlenebilir değildi, bu yüzden Mısırlılar yazı yazmada bu kili kullanmadılar. Ancak papirüs ağacının şeritlerini bir araya getirme yöntemini buldular, kâğıdın (paper) adı da buradan gelir.

Mısır tarihinin genel hatları Mezopotamya tarihinden daha basittir. Mısır hükümdarlarını art arda gelen hanedanlıklara bölmek uzun süredir bir adet haline gelmiştir ve Mısır tarihinin dönemlerinden bahsederken birinci, dördüncü, on dördüncü hanedanlık şeklinde belirtebiliriz. Mısırlılar Babil’de kurulduktan sonra sonunda Persler tarafından fethedildiler ve M.Ö. 332’de Mısır Büyük İskender’in eline geçtiğinde XXXI. Hanedan sona erdi. Büyük İskender’in zamanıyla günümüz arasındaki dönemden daha uzun olan 4,000 yıllık bu uzun tarihte belli başlı gelişim aşamalarından söz edilebilir. IV. Hanedanda doruğa çıkan “eski krallık” diye bir terim vardı; bu hanedan zenginlik ve ihtişam dönemini simgeliyordu. Krallarının daha önce kimsenin sergilemediği ve kendini kaptırmadığı şekilde, kendilerine anıtlar yaptırmak gibi bir takıntıları vardı. Giza’da büyük piramidi, ikinci ve üçüncü piramitleri yaptıranlar IV. Hanedandan Keops³³, Kefren ve Mikerinos’tu.

İnanılmayacak büyüklükteki bu mezar öbekleri mühendislik biliminin yok denecek kadar az geliştiği bir dönemde yükselmiş, üç uzun krallık dönemi boyunca Mısır’ın kaynaklarını tüketmiş ve savaştan çıkmış gibi perişan etmişti.

IV. Hanedandan XV. Hanedana kadarki Mısır tarihi, alternatif başkentler arasındaki çatışmalar ve birbiriyle yarışan dinlerden, birkaç krallığa ayrılıp yeniden birleşmelerden ibarettir. Tabiri caizse, bu bir iç tarihtir. Burada sadece tarihin en uzun saltanatı olarak doksan yıl hüküm süren ve ardında bol miktarda yazıt ve yapı bırakan Firavun II. Pepiden bahsedebiliriz. Sonunda Mezopotamya’daki uygarlıkların başına sık sık gelen şey, Mısır’ın başına da geldi. Göçebe Samiler tarafından fethedildi, Hiksos (XVI.) bir “çoban” hanedanı kurdu ve sonunda yerli Mısırlılar tarafından sürüldü. Bu işgal muhtemelen Hammurabi’nin kurduğu Babil krallığı gelişip zenginleşirken gerçekleşmişti, ama erken Mısır ile Babil arasındaki yazışmaların tam tarihleri hâlâ belirsizdir. Uzun süren bir kölelik döneminden sonra meydana gelen bir halk ayaklanmasıyla bu yabancılar toplaraktan kovuldu.

Özgürlük savaşından sonra (M.Ö. yaklaşık 1,600 yılı) Mısır’da büyük bir refah dönemi başladı. Mısır büyük ve birleşik bir askeri devlet haline

33 Büyük piramit 139 mt. Yüksekliktedir, çevresi 210 mt’dır. 4,883,000 ton ağırlığında olduğu hesaplanmıştır (Wallis Budge’a göre). Tüm bu taşlar yerlerine insan gücüyle yerleştirilmiştir.

geldi, Fırat'a kadar varan seferler yapıldı ve Mısır ile Babil-Asur arasındaki iktidar mücadelesi tekrar başladı.

Mısır bir süre yükselen güç oldu. III. Thutmose³⁴ ve III. Amenhotep (XVIII. Hanedan) M.Ö. on beşinci yüzyılda Etiyopya'dan Fırat'a kadar olan bölgeye hükmetti. Çeşitli sebepler yüzünden bu isimler Mısır kayıtlarında alışılmamış bir şekilde belirgin olarak öne çıkmaktadır. Büyük inşacılar, pek çok anıt ve yazıt bıraktılar. III. Amenhotep Lüksor'u kurdu ve Karnak'a çok şey kattı. Tel el Amarna'da Ninova'yı alan Tuşratta da dâhil olmak üzere Babil, Hitit ve diğer krallarla yapılan yazışmaları içeren bir yığın mektup bulunmuş, bu mektuplar bu özel dönemin siyasi ve toplumsal ilişkilerine ışık tutmuştur. IV. Amenhotep'ten daha sonra bahsedeceğimiz, ama Mısır hükümdarlarının en sıra dışı ve kabiliyetli olanı Kraliçe Hatasu'dan bahsedecek yerimiz yok. Hatasu anıtlarında erkek kıyafetleriyle ve bilgeliğin sembolü olarak uzun bir sakalla tasvir edilir.

Bundan sonra Suriye'nin kısa bir süre Mısır'ı fethi, değişen bir hanedanlar serisi geldi. Bunlar arasında yetmiş yedi yıl hüküm süren (M.Ö. 1317-1250) büyük tapınaklar yaptıran ve kimilerince Musa'nın firavunu olduğu varsayılan II. Ramses'in de bulunduğu XIX. Hanedan ve Süleyman'ın tapınağını yağmalayan (M.Ö. 930 civarı) Şeşonk'un içinde bulunduğu XXII. Hanedan sayılabilir. Yukarı Nil'den gelen Etiyopyalı bir fatih, daha önce bahsettiğimiz III. Tiglat Pileser, II. Sargon ve Sanherib tarafından kurulan yeni Asur krallığından önce (M.Ö. 670) yabancı bir hanedan olarak XXV. Hanedanı kurdu.

Mısır'ın yabancı milletler üzerindeki hakimiyeti sona eriyordu. XXVI. Hanedandan I. Psamtik (M.Ö. 664-610) zamanında yerli hükümdarlar

34 Bu isimlerin ve çoğu Mısır isimlerinin farklı söylenişleri vardır, bazı onurlu Mısır bilimcileri meslektaşlarının yazımlarını hoş görecektir, örneğin Thethmosis, Thoutmosis, Tahutmes, Thutmose ya da Tethmosis gibi; Amunothph, Amenhotep ya da Amenothos gibi yazılışlara rastlanabilir. Hoşa giden bir varyasyon da ismi ikiye ayırmaktır, örneğin Amen Hetep. Bu varyasyonları sadece eğlenceli olduğu için değil, okuyucunun bunların varlığından haberdar olması için veriyoruz. Çoğu isimler için bu kitapta, güncel söylenişlerine bakılmaksızın, İngilizce literatürde yer almış olan kurallara uyulmuştur. Örneğin Amenhopiüs, İngilizce kitaplarda iki yüz yıldır bu şekilde yazılmaktadır. Dile dolaylı yollardan girmiş, ama Suriye'nin bir kentinin adı olan Damascus kadar kabul görmüştür. Ancak bu klasik biçime uymanın da sınırları vardır. Biraz tereddüt ettikten sonra yazar, önceden "Pisistratus" ve "Celtic" olarak yazılan isimleri "Peisistratus" ve "Keltic" olarak yazma konusunda Oliver Goldsmith ve Dr. Johnson'u yüzüstü bırakmıştır.

yeniden başa geçti ve II. Necho Fırat'a kadar uzanan Suriye'deki Mısır mülklerini geri aldı. Bu arada Medler ve Keldaniler Ninova'ya saldırıyordu ve İncil'de bahsedilen büyük Keldani kralı II. Nebukadnezar tarafından Ninova'nın ve Asurluların düşmesinden sonra yeniden çıkarıldı. II. Necho'nun müttefiki olan Yahudiler Babil'de esir alındı.

M.Ö. altıncı yüzyılda Keldan Perslerin eline geçtiğinde Mısır da buna ayak uydurdu. Sonradan çıkan bir isyanla Mısır bir kez daha altmış yıllığına tekrar bağımsız oldu ve M.Ö. 332'de fatihi Büyük İskender'i karşıladı ve bundan sonra yabancılar, önce Yunanlar, sonra Romalılar ve sonra günümüze kadar sırasıyla Araplar, Türkler ve İngilizler tarafından yönetildi.

Mısır'ın başlangıcından itibaren tarihi kısaca budur, önce yalıtılmış bir haldeyken, sonra diğer milletlerle ilişkiler kurarak gelişti, iletişim olanaklarının artması dünya halklarını daha da yakınlaştırdı.

14.4 Hindistan'ın İlk Medeniyetleri

Burada anlatmamız gereken Hindistan tarihi Mısır kayıtlarının özetinden de kısadır. Ganj vadisindeki Dravidler Sümer ve Mısırlılara paralel olarak gelişmiştir. Ancak toplumsal gelişmenin yüksek aşamasına ulaşmış olmaları şüphelidir; birkaç anıt bırakmışlar ve yazı formu geliştirememişlerdir.

Hammurabi zamanında, ya da sonraki dönemlerde kuzey Pers ve Afganistan'ı işgal eden Aryanların bir dalı kuzeybatı geçitlerini Hindistan'a doğru öteledi. Kuzey Hindistan'ın esmer halklarına hükmedene kadar ve egemenlik ya da etkilerini bütün yarımada yayana kadar yollarına çıkan her yeri fethettiler. Hindistan'da birlik kuramadılar; onların tarihi savas halindeki krallar tarihidir.

Pers imparatorluğu Babil'in işgalinden sonraki genişlemesinin ardından İndus'tan öteye taşıdı ve Büyük İskender, Pencap'ı Ganj vadisinden ayıran çölün sınırına kadar ilerledi. Bu kısa açıklamayla Hindistan tarihini bir süreliğine bırakacağız.

14.5 Çin'in Erken Tarihi

Bu arada Beyaz Adamın medeniyetinin üçlü sistemi Hindistan'da ve Asya, Avrupa, Afrika ve Avrupa'daki toplanma yerlerinde gelişirken ayrı bir medeniyet, eskiden çok verimli, ama artık kurumuş olan Tarım havzasından ve Kuen-lun dağlarının eteklerinden Hwang-ho nehrinin iki yakasına ve oradan da Yangtsee-kiang vadisine doğru yayılıyordu. Çin arkeolojisine dair neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz, dünyanın bu kısmında taş devri hakkında bilgimiz yoktur ve hali hazırda bu ilkel medeniyetle ilgili fikirlerimiz, hâlâ tam olarak keşfedilmemiş Çin edebiyatından elde edilmiştir. Başlangıcından itibaren devamı boyunca Moğol medeniyeti olmuştur. Büyük İskender'den sonra Aryan ya da Sami izlerine az rastlanmıştır, Hami Sami etkisi ise daha azdır. Tüm bu etkenler dağlar, çöller ve göçebe kabilelerle ayrılmış olan bir başka dünyada varlığını sürdürüyordu. Çinliler medeniyetlerini kendiliklerinden ve yardım almadan kurmuşlardır. Yakın zamanın bazı yazarları eski Sümer'le bağları olabileceğini düşünür. Çin ve Sümer, neredeyse tüm dünyayı kaplayan cıvalı taş devri kültüründen doğmuştur, ama Tarım vadisi ve aşağı Fırat büyük dağ ve çöllerle birbirinden ayrılmış, yerleşik insanların fikir alışverişinde bulunmasına engel olmuştur. Belki kuzeyden gelen ilerlemeler güneyden gelen kültürel hareketlerle buluşmuştur.

Çin medeniyeti tamamıyla Moğol (Moğol olarak tanımladığımızdan) olsa da büyüdüğü köklerin sadece kuzeydeki kökler olması mümkün değildir. Bu medeniyet önce Tarım vadisinde doğduysa diğer medeniyetlerden farklı olarak (Meksika ve Peru medeniyetleri de dâhil) heliolitik kültürden doğmamıştır. Biz Avrupalılar güney Çin'in etnoloji ve tarih öncesi dönemlerine dair pek az şey biliyoruz. Çinliler, Siyamlılar ve Burmalılar gibi aynı köklerden gelen halklarla karışıyor ve esmer Dravid halklarına ve Malaylara doğru bir köprü kuruyorlardı. Çin kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, Çin medeniyetinin güneyde olduğu gibi kuzeyde de bir başlangıcı vardı ve M.Ö. 2000 yılında tarihe giren Çin medeniyeti, güneyin daha önce ve daha çok geliştiği, kuzey ve güney kültürleri arasındaki uzun bir çatışmalar, karışma ve mübadelenin sonucuydu. Güney Çinliler, kuzey Çinlilere karşı batıdaki Hami- Samilerin ya da Sümerlerin, Aryan

ve Samilere, ya da Dravidlerin Hint Aryanlarına oynadığı rolü oynamış olabilirler. Tarıma ilk başlayan, tapınakları ilk inşa edenler onlardı. Ancak tarih öncesine dair bu ilginç bölüm hakkında bilgimiz o kadar azdır ki, burada daha fazla üzerinde duramayız.

Çin'in ilk yıllıklarında adı geçen yabancılar kuzeydoğu sınırındaki, önceki imparatorların savaş açtığı Ural Altay halklarından Hunlar'dı.

Çin tarihi Avrupalı araştırmacılar tarafından hâlâ tam olarak bilinmemektedir ve erken dönem kayıtlara dair açıklamalar özellikle yetersizdir. M.Ö. 2700'den 2400'e kadar, inanılmaz derecede emsal teşkil eden beş imparator hüküm sürmüştür.

Bu beş imparator üzerinden bir dizi hanedanlık kurulmuştur, daha yeni dönemlere ait olduklarından bu hanedanlıklara dair bilgiler de daha kesin ve ikna edicidir. Çin'in sınır savaşlarına ait uzun bir tarihi ve yerleşik toplumlarla göçebeler arasında daha şiddetli mücadeleleri vardır. Başlangıçta Çin, Sümer ve Mısır gibi bir şehir devletiydi. Hükümet çok sayıda kraldan oluşuyordu, sonra Mısırlılar gibi bir imparatorun altında birleşerek feodal bir yapı oluşturdular. Daha sonra yine Mısırlılarda olduğu gibi merkezi bir imparatorluk geldi. Shang (M.Ö. 1750-1125) ve Chow (M.Ö. 1125-250) feodal dönemin iki büyük hanedanıdır. Bu ilk hanedanlıkla dönemindeki tunç araç gereçler çok güzel ve inceliklidir, hâlâ var olan bu objelerin kendilerine has bir tarzları vardır ve şüphesiz, Shang hanedanından da önce var olan bir yüksek kültür seviyesini gösterir.

Mısır ve Çin tarihçilerinin sonraki imparatorlukların hanedanlarıyla kıyaslanan hanedanlıklar ve Mısır'da Menes, Çin'de İlk Beş İmparator gibi imparatorlar altındaki ulusal tarihlerinin ilk evrelerinden bahsetmelerini sağlayan şey simetri algısı olabilir. İlk hanedanlıklar sonrakilere göre daha az merkezi güç kullandı. Shang hanedanı altındayken Çin'in sahip olduğu birlik siyasi olmaktan çok dini bir birlikti. "Cennetin Oğlu" bütün Çinliler için kurbanlar sundu. Ortak bir yazı, ortak bir medeniyet vardı ve kuzeybatı sınırındaki Hunlar ortak düşmanlarıydı.

Shang hanedanının sonuncusu Chow hanedanının kurucusu Wu Wang tarafından büyük bir yenilgiye uğratılınca kendisini sarayında diri diri yakan, zalim ve aptal bir kraldı. Wu Wang güneybatıdaki kabileler arasındaki müttefiklerinden ve bir halk ayaklanmasından yardım almıştı.

Ortaçağda papazların Hristiyanlık altında gevşek olarak birleşmesi gibi, Çin de bir süre Chow imparatorlarının hükümrانlığında gevşek olarak birleşti. Chow imparatorları Shang hanedanının yerine geleneksel başrahipler oldular ve Çin'in devlet işlerinde âmirlik iddiasında bulundular, ama imparatorluğu bir arada tutan gevşek teamül ve duyarlık bağları insanların zihninde yavaş yavaş yok oldu. Kuzey ve güneydeki Hunlar birlik duygusunu almaksızın Çin medeniyetini benimsediler. Feodal prensler kendilerini bağımsız görmeye başladılar. 1919 Paris barış Konferansında Çin temsilcilerinden biri olan Liang-Chi-Chao³⁵ şöyle demiştir: "M.Ö. sekizinci ve dördüncü yüzyıllar arasında Hwang-ho ve Yang-tse vadileri arasında yaklaşık on iki güçlü devletin egemenliğinde, beş altı bin küçük devlet vardı." Bu topraklar sürekli savaşa maruz bırakıldı (Karmaşa Çağı). M.Ö. altıncı yüzyılda kuzey Hwang-ho devletleri olan Ts'i ve Ts'in ve Yand-tse vadisinin güçlü, saldırgan gücü olan Ch'u arasında iktidar savaşları vardı. Ch'u'ya karşı kurulan bir konfederasyon yüz yıl sürececek bir anlaşmanın temelini attı. Bu anlaşmayla Ch'u bastırıldı, birleştirildi ve genel bir silahsızlanma antlaşması yapıldı. Bu da yeni pasifik imparatorluğunun temelini oluşturdu.

Demir Çin'e bilinmeyen bir tarihte girdi, ama demir silahlar yaygın olarak M.Ö. 500'de kullanılmaya başladı, yani Asur, Mısır ve Avrupa'da adet haline gelmesinden iki üç yüz yıl sonra. Demiri kuzey Çin'e getirenler Hunlar olabilirdi.

Chow hanedanının son hükümdarları Ts'in kralları tarafından devrildi, Ts'in kutsal kurban sehpalarını ele geçirdi ve cennete kurban verme imparatorluk görevini devraldı. Bu şekilde Ts'in hanedanı kuruldu. Bu hanedan öncekilerden daha büyük bir gayret ve etkinlikle hüküm sürdü. Shi Hwang-ti'nin (ilk evrensel imparator) zamanı, feodal ve bölünmüş Çin'in sonu olarak görülür. Büyük İskender'in batıda oynadığı birleştirici rolü doğuda o üstlenmiş, ama daha uzun yaşamıştı ve gerçekleştirdiği (ya da yenilediği) birlik kalıcıydı, oysa Büyük İskender'in imparatorluğu parçalanmıştı. Shi Hwang-ti ortak çaba doğrultusundaki diğer başarılarının yanında Hunlara karşı Çin Seddi'ni de kurmuştur. Hükümdarlığı sırasında

35 Çin milletler cemiyeti *Liang Chi Chao'nun kitapçığı*

bir iç savaş başladı ve Hun hanedanı kurulduğunda bu savaş sona erdi. Hun hanedanlığı altında imparatorluk ilk kurulduğu iki nehir arasındaki vadiden çok ileriye kadar genişledi, Hunlar etkili bir şekilde zaptedildiler ve Çinliler sonunda kendilerinininkinden başka ırk ve medeniyetleri öğrenmeye başlayana dek batıya nüfuz ettiler.

M.Ö. 100 yılında Çinliler Hindistan'ı duymuşlardı, güçleri Tibet ve Batı Türkistan'a kadar yayılmıştı, deve kervanlarıyla Pers ve batı dünyasıyla ticaret yapıyorlardı. Çin hakkındaki açıklamalarımız şimdilik bu kadardır. Bu medeniyetin ayırt edici özelliklerine daha sonra döneceğiz.

14.6 Medeniyetler Gelişirken

İnsan bu binlerce yıl boyunca eski dünya merkezlerinde heliotik kültürün barbarlığından adım adım medeniyete doğru ilerlerken dünyanın geri kalanında neler oluyordu? Bu merkezlerin kuzeyinde Ren'den Pasifik'e kadar kuzey Avrupa ve Moğol halkları, daha önce bahsettiğimiz gibi, metalleri kullanmayı öğreniyorlardı; ancak medeniyetler yerleşirken geniş ovalarda yaşayan bu insanlar göçebe oluyorlar ve yavaş yavaş gezindikleri bir hayattan tamamen mevsimlik göçebeliliğe doğru geliyorlardı. Medenileşmiş bölgenin güneyinde, orta ve güney Afrika'da zenciler yavaş bir ilerleme kaydediyordu ve Akdeniz'den gelen daha açık renkli kabilelerin art arda süren istilalarıyla toprak işleyiciliği ve metal kullanımı da geliyordu. Bu beyazlar siyahlara iki güzergâhtan geldiler: Berberiler ve Tuaregler Sahra boyunca batıdan gelip zencilerle karıştılar Fula ırkı denen yarı beyaz ırkı oluşturdular. Nil nehri üzerinden ise muhtemelen uzak bir beyaz ırkın yaşadığı Uganda'nın Baganda'dan (=Gandafolk). Afrika ormanları o zamanlar daha sıkı ve yukarı Nil'den doğuya ve kuzeye doğru yayılmıştı.

Üç bin yıl önce Doğu Hint Adaları'nda, bu adaları Avustralya'ya bağlayan bir köprü niteliğindeki kara parçalarının mevcut olduğu eski çağlarda az sayıda yontma taş devri Avustralyalıları yaşıyordu. Okyanusya adalarında ise insan yoktu. Heliotik insanların kanolarla denizde giderek Pasifik adalarına varmaları ise insanın tarihinin çok sonraki evrelerine, en erken M.Ö. bin yılına denk gelir. Daha sonra Madagaskar'a vardılar. Yeni Zelanda'nın güzelliği de boşa gitmişti, yaşayan en gelişmiş canlılar

devasa devekuşu benzeri, artık soyu tükenmiş olan, kalın saç gibi tüyleri, işlevini yitirmiş kanatları olan moalardı.

Kuzey Amerika'da bir grup Moğol kabilesi artık eski dünyadan tamamen kopmuştu. Yavaş yavaş güneye iniyorlar, düzlüklerdeki sayısız bizonları avlıyorlardı. Darı üretimine dayalı ayrı bir tarımı ve Güney Amerika'da lamaları işlerine koşmak için evcilleştirmeyi öğrenmeleri gerekiyordu, böylece Meksika ve Peru'da kabaca Sümer yapısına paralel iki medeniyet kurdular, ama bunlar pek çok açıdan farklıydı ve altı yedi bin yıl sonra...

İnsanlar Amerika'nın güney ucuna ulaştıklarında Megatherium, dev tembel hayvan ve Glyptodon, dev armadillo hâlâ hayattaydı.

İlk Amerikan medeniyetlerinin belirsiz tarihinde kayda değer bir imgesel başvuru vardır. Büyük oranda ayrı bir gelişmedir. Kızılderililerin güneye inişi, kanoyla doğudan gelen heliotik kültürle buluşmuş olmalıdır. Ancak yine de metallerin kullanılmasından önce aşağı seviyede bir heliotik kültür vardı. Kanoyla gelen, Amerikan kültürünün kaynağı olan o fil kafalı figürler Orta Amerika'daki çizimlerde görülmüştür. Amerika'da madencilik eski dünyadaki metal kullanımından bağımsız olarak ortaya çıkmış olabilir, ya da bu fil oymacıları tarafından getirilmiş olabilir. Bu Amerika halkları bronz ve bakır kullanmaya başladı, ama demiri kullanmadılar, altın ve gümüşleri vardı; taş işçiliği, çömlekçilik, dokuma ve boyama işleri çok yüksek seviyelere taşındı. Tüm bunların içinde Amerikan ürünleri genel olarak eski dünya ürünlerini andırıyordu, ama daima ayırıcı özellikleri vardı. Amerikan medeniyetlerinde ilkel bir tür resim yazısı kullanılıyordu, ama en ilkel Mısır hiyeroglifleri seviyesine bile ulaşamadı. Sadece Yucatan'da yazı vardı, bu Maya yazısıydı ve sadece takvim tutmak için kullanılıyordu. Peru'da yazının başlangıcının yerini çeşitli renk ve şekillerdeki iplere düğüm atılarak yapılan karmaşık bir kayıt tutma yöntemi aldı. Kanun ve nizamların bile bu şekilde aktarıldığı söylenir. Bu ip demetlerine quipus (konuşma düğümleri ç.n.) deniyordu, pek çok quipus bulunsa da, bunları okuma sanatı tamamen yok olmuştur. L.Y. Chen'in verdiği bilgilere göre Çin'de de yazının bulunmasından önce benzer düğüm yöntemleri kullanılmıştı. Perulular ayrıca haritalar yapmış, sayma çerçeveleri kullanmışlardır. "Ama tüm bunlar bilgi ve deneyimleri

gelecek nesillere aktarmak, ya da edebiyat ve bilimin temeli olan bu entelektüel mülkiyetleri düzenleyip özetlemek gibi niyetle yapılmıyordu.³⁶

İspanyollar Amerika'ya geldiklerinde Meksikalılar Peruluları, Perulular da Meksikalıları tanımıyordu. Aralarındaki bağlar yok olmuştu. Peruluların temel besin kaynakları olan patatesi Meksikalılar hiç duymamıştı. M.Ö. 5000'de Sümer ve Mısırlılar az da olsa birbirlerini tanıyorlardı. Amerika eski dünyadan 6,000 yıl gerideydi.

36 F. Ratzel, *History of Mankind*

15.0 Deniz İnsanları ve Ticaret İnsanları

15.1 Deniz İnsanları ve Ticaret İnsanları

İlk tekneler medeniyetin Neolitik evresinde, nehir ve göl kenarlarında yaşayanlar tarafından yapıldı. Bu tekneler ağaçlar ve yüzen tahtalardan ibaretti ve insanın yetersiz yüzme gücünü desteklemek amacıyla kullanılıyordu. Sonra ağaçlar oyuldu ve araçların, ilkel marangozluğun gelişmesiyle tekneler inşa edildi. Mısır ve Mezopotamya'daki insanlar hasırdan yapılmış, zift ile kaplanıp sızdırmazlık verilmiş tekneler de yaptılar. Annesinin Musa'yı sakladığı da bu tür bir hasır beşikti. Deri ve hayvan postlarının hasır iskelet üzerinde yükseldiği benzer bir araç geliştirildi. Günümüzde inek postundan yapılmış hasır tekneler, büyükbaş hayvanların bol, büyük ağaçların ise kıt olduğu İrlanda'nın batı kıyılarında kullanılmaktadır. Bu tekneler Fırat nehrinde ve Güney Galler'in Towy nehrinde de hâlâ kullanılır. Şişirilmiş deri hasır teknelerden önce gelmiş olabilir ve hâlâ Fırat ve Ganj nehirlerinde görülmektedir. Büyük nehir vadilerinde tekneler ilk olarak haberleşmenin önemli bir aracı olmuştu mutlaka ve denize açılmaya makul surette uygun araçları olan insanların o günlerde yolu izi yokmuş gibi gördükleri denize ilk kez büyük nehirlerin ağzından açıldıklarını varsaymak gayet makuldür. Koylarda ve kıyı göllerinde denizcilik zanaatının unsurlarını öğrenen insan, kuşkusuz ilk olarak balıkçılığa teşebbüs etmiştir. Akdeniz, Atlantik Okyanusunun sularıyla yeniden dolmadan önce insanlar Levanten Gölünde tekneler yüzdürmüş olabilirler. Kano heliolitik kültürün ayrılmaz bir parçasıydı, Akdeniz'den (nihayet) Amerika'ya kadar yeryüzünün sıcak denizlerinde medeniyetle birlikte sürüklendi. Fırat ve Dicle üzerinde, bu nehirler M.Ö. 7000 yılında ayrı ayrı Basra Körfezine dökülürken, sadece kanolar değil, Sümer tekneleri ve gemileri de vardı. Basra Körfezinin (günümüzde yüz otuz mil uzunluğunda

alüvyon ile bölünmüş olan³⁷⁾ başında bulunan Sümer kenti Eridu'nun o günlerde denizde gemileri yüzüyordu. Akdeniz'in doğu ucunda altı bin yıl önce tamamıyla gelişmiş bir deniz hayatı olduğuna dair kanıtlar da bulunmuştur ve muhtemelen o günlerde daha yakındaki Doğu Hint Adaları arasında kanolar zaten gidip gelmekteydi. Nil nehrinde filleri taşıyacak kapasitede, hanedan öncesi Neolitik Mısır gemileri görülüyordu³⁸⁾.

Deniz yolculuklarına çıkmaya başlayan insanlar gemilerin onlara verdiği alışılmamış özgürlük duygusunun ve fırsatların farkına kısa sürede varmış olmalılar. Adalara çıkabiliyorlardı, hiçbir reis ya da kral tekne ya da gemilerin peşine asla düşemiyordu; her kaptan bir kraldı. Adalarda ve anakaradaki güçlü mevkilerde kendilerine barınaklar yapmak denizcilere kolay gelirdi. Orada sığınabilir, tarım ve balıkçılık yapabilirlerdi; ama asıl uzmanlıkları ve başlıca işleri denize sefere çıkmaktı. Bu genellikle ticaret seferi olmuyordu; daha çok korsan baskınlarıydı. İnsanlığın geçmişinden anladığımız kadarıyla ilk denizcilerin fırsat bulduklarında yağmaladıkları, mecbur kaldıklarında ise ticaret yaptıkları sonucuna varmak zorundayız.

Doğu Akdeniz'in, Kızıldeniz'in, Basra Körfezi'nin ve Hint Okyanusu'nun batı ucundaki nispeten sıcak ve huzurlu denizlerinde geliştiği için eski dünya gemiciliği, onu son dört yüz yıldır geniş yelkenlerini açarak okyanusta giden yelkenli gemilerden çok farklı kılan belli niteliklerini muhafaza etmiştir.

15.2 Tarih Öncesi Ege Kentleri

Bu ilk Giritliler İspanya ve Batı Avrupa'nın İberlileriyle, Küçük Asya ve Kuzey Afrika'nın esmer beyazlarıyla akrabaydı ve dilleri bilinmemektedir. Bu ırk sadece Girit'te değil, Kıbrıs, Yunanistan, Küçük Asya, Sicilya ve Güney İtalya'da da var olmuştur. Sarışın Kuzeyli Yunanların Makedonya üzerinden güneye doğru açılmasından önce, çok uzun yıllardır medenileşmiş bir halktı. Girit'in Knossos kentinde çok şaşırtıcı kalıntı ve kalıtlar bulunmuştur ve bu yüzden Knossos, insanların tasavvurundaki diğer yerleşim yerlerini gölgede bırakır. Ancak unutmamak gerekir ki, Knossos

37 Sayce

38 Mosso, *The Dawn of Mediterranean Civilization*. R. L. C.

şüphesiz bu Ege medeniyetinin başkenti olmamasına rağmen Ege halkının zamanları geldiğinde pek çok ve geniş çaplı kentleri olmuştur. Muhtemelen, bugün bildiklerimizin tümü, artık Akdeniz suları altında kalmış olan çok daha geniş çaplı heliolitik Neolitik medeniyetin eseridir.

Knossos'ta Mısır'ın hanedan öncesi kalıntılarından eski, ya da daha da eski Neolitik kalıntılar vardır. Bronz Çağı Mısır'da başladığı anda Girit'te de başlamıştır, Mısır'da Flinders Petrie tarafından vazolar bulunmuş, kendisi bunları I. Hanedana atfetmiş, Girit'ten getirtildiğini açıklamıştır. Girit'te, IV. Hanedanın (piramitler) karakteristik formunda taştan yapılmış kaplar bulunmuştur ve XII. Hanedan zamanında Girit ile Mısır arasında etkin bir ticaret yapıldığına hiç kuşku yoktur. Bu durum M.Ö. 1000 yılına kadar devam etmiştir. Girit topraklarında yükselen bu ada medeniyetinin Mısır medeniyeti kadar eski olduğu kesindir ve daha M.Ö. 4000 yılında denize açılmışlardır.

Girit'in muazzam günleri o kadar eski değildir. Adanın bir hükümdar altında birleşmesi sadece M.Ö. 2500 yılında gerçekleşmiştir. Bundan sonra antik dünyanın tarihinde görülmemiş bir barış ve refah çağı başlamıştır. İşgallerden uzak, hoş bir iklimde yaşayan, dünyanın bütün uygar toplumlarıyla ticaret yapan Giritliler tüm sanatları ve hayatı kolaylaştıran şeyleri geliştirecek serbestliğe sahipti. Knossos kralın uçsuz bucaksız sarayı ve tebaası kadar büyük bir kent değildi. Henüz güçlendirilmemişti bile. Nasıl Mısır krallarına Firavun deniyorsa, onların krallarına da Minos deniyordu; Knossos kralı erken dönem Yunan efsanelerinde, Labirent'te yaşayan ve orada, Atinalılardan haraç olarak aldığı delikanlı ve genç kızlarla beslediği yarı insan yarı boğa canavar Minotor'u saklayan Kral Minos olarak yer alır. Bu hikâyeler Yunan edebiyatının bir parçasıdır ve daima bilinir, ancak son birkaç on yıllık zamanda Knossos'ta yapılan kazılar bu efsanelerin gerçeğe yakın olduğunu göstermiştir. Girit labirenti antik dünyanın bütün binaları gibi görkemli, karmaşık ve şaşıaalıydı. Diğer detaylarla birlikte su boruları, banyolar ve şimdiye dek modern yaşantının son incelikleri olarak görülen tuvaletler de vardır. Bu halkın yaptığı çanak çömlekler, tekstil ürünleri, heykel ve resimler, değerli taş ve fildişi işleri, metal ve kakma işleri insanoğlunun ürettiği her bir ürün kadar hayranlık uyandırır. Festival ve gösterilere çok düşkünlerdi ve özellikle de boğa

güreşi ve jimnastik gösterilerine tutkunlardı. Kadın kıyafetleri şaşırtıcı biçimde modern tarzdaydı, kadınlar korse ve farbalalı elbiseler giyerdi. Henüz deşifre edilmemiş bir yazı sistemleri vardı.

Günümüzde Giritlilerin bu başarılarını, medeniyetin şafağında yaşayan inanılmaz bir sanatsal yeteneğe sahip insanlarmış gibi hayretle karışlamak bir teamül haline gelmiştir. Ancak onların görkemli günleri o şafaktan çok sonra, M.Ö. 2000 yılındaydı. Sanat ve ustalıkta en iyi duruma ulaşmaları yüzyıllar aldı ve işgallerden etkilenmedikleri 3000 yılı, barış içinde yaşadıkları binlerce yılı düşünürsek, sanat ve konforları hiç tartışmasız büyük bir mucizedir. Sanatkârları yüzyıllar boyunca becerilerini geliştirdiler, kadın ve erkekler incelik ve gelişmişlik konusunda ilerleyip zarifleştiler. Yunan efsanesine göre Daedalus ilk uçan makineyi Girit'te yapma girişiminde bulunmuştur. Daedalus (kurnaz sanatkâr) mekanik becerinin vücut bulmuş haliydi. Onun ve eriyerek oğlu İkarus'un denize düşmesine sebep olan o balmumu kanatların ardında neler yattığını tahmin etmeye çalışmak ilginç olabilir.

Sonunda Giritlilerin yaşam koşullarında bir değişim oldu, çünkü diğer halklar, Yunanlar ve Fenikeliler de güçlü filolarıyla denize açılmışlardı. Felâkete neyin yol açtığını, ya da kimin tetiklediğini bilmiyoruz, ama M.Ö. 1400 yıllarında Knossos yağmalandı ve yakılıp yıkıldı ve Girit hayatı zor da olsa dört yüz yıl daha devam etse de, sonunda M.Ö. 1000 yıllarında son bir darbe daha aldı (yani doğuda Asurların yükselişi zamanında). Knossos'taki saray yıkıldı ve bir daha da ne yeniden inşa edildi, ne de içinde birileri yaşadı. Bunu muhtemelen Truva'yı yok ettikleri gibi Knossos'u da yok eden kuzeyin Aryan kabileleri, barbar Yunanlar, Akdenizlilerin gemileri yapmıştı.

Theseus efsanesinde böyle bir baskından bahsedilir. Theseus Minos'un kızı Ariadne'nin yardımıyla Labirent'e (Knossos Sarayı) girer ve Minotor'u öldürür.

İlyada Destanı Truva'nın, Truvalılar Yunan kadınlarını kaçırdıkları için yıkıma uğradığını açıkça göstermektedir. Çağdaş yazarlar, akıllarındaki modern fikirlerle, Yunanların Truva'ya, ticaret yolunu ya da mükemmel bir ticari avantajı güven altına almak için saldırdıklarını iddia etmeye çalıştılar. Bu doğruysa eğer, İlyada Destanını yazanlar karakterlerin Saiklerini çok iyi

gizlemişlerdir. Homerik Yunanların Truva'ya, Berlin Bağdat demiryolunda öne geçmek için girdiklerini söylemek mantıklı olabilirdi. Homerik Yunanlar ticaret ya da ticaret yolları hakkında çok az bilgileri olan güçlü kuvvetli barbar Yunanlardı; Truvalılarla, kadınlarının kaçırılmasına çok sinirlendikleri için savaşa girmişlerdi. Minos efsanesinden ve Knossos'taki kalıntılardan açıkça anlaşılmaktadır ki, Giritliler delikanlıları ve genç kızları köleler, boğa güreşçileri, atletler, belki de kurbanlar olarak kaçırmıştır. Mısırla çok fazla ticaret yapmışlar, ama Yunan barbarların toparlanma gücünün farkına varamamışlardı; onlarla zorlu bir ticaret yapmışlar, sonuçta kılıçların ve ateşin kendilerine çevrilmesine sebep olmuşlardır.

Bir diğer büyük deniz insanları Fenikelilerdi. Büyük tacirler oldukları için büyük denizcilerdi. Kartaca kolonileri (Sur kenti kraliçesi tarafından M.Ö. 800 yılında kuruldu) diğer Fénike eski kentlerinden çok daha fazla büyüdü, ama zaten M.Ö. 1500 yılında Sayda ve Sur kentlerinin Afrika kıyılarında köyleri vardı. Kartaca Asur ve Babil konakçılarına nispeten ulaşmazdı ve II. Nebukadnezar'ın uzun Sur kuşatmasını kazanmasıyla dünyanın o güne dek gördüğü en büyük deniz gücü haline geldi. Batı Akdeniz'i ve Sardunya'nın batısında yakalayabildiği bütün gemileri ele geçirdi. Romalı yazarlar onu zalimlikle suçlarlar. Sicilya için Yunanlarla ve daha sonra (M.Ö. 2. Yüzyılda) Romalılarla savaştı. Büyük İskender Kartaca'yı fethetme planları yaptı, ama bu planları gerçekleştirilmeden öldü.

15.3 İlk Seferler

Şöhretinin zirvesindeyken Kartaca o güne dek görülmemiş olan bir milyonluk bir nüfusa sahipti. Bu nüfus büyük oranda sınai idi ve Kartaca'nın dokumaları dünyaca meşhurdur. Kıyı ticaretinin yanında Orta Afrika ile hatırı sayılır oranda kara ticareti de vardı.³⁹Tüm Akdeniz'le zenci, köle,

39 Perslerin Mısır'ı işgaline kadar Afrika'da evcil deve yoktu. Bu da çölde seyahat etmeyi çok zorlaştırıyordu (Bkz. Bunbury, History of Ancient Geography, note to chap. VIII). Ama 3000 ya da 2000 yıl önceki Sahra Çölü şimdiki kadar kuru ve steril değildi. Kaya oymalarından, çölde bir vahadan diğerine öküzlerle ya da kağnılarla hatta at ve eşeklerle gidildiği teorisini çıkarabiliriz. Kuzey Afrika'da develer bir taşıma aracı olarak M.S. 7. Yüzyılda Arap işgaline kadar kullanılmamıştır. Cezayir'de deve fosilleri bulunmuştur, evcil develer ortaya çıkana kadar vahşi develer Sahra ve Somaliland'da yaşamış olabilirler. Afrika yaban eşiği de Sahra'da menzilin genişletmiş gibi görünmektedir. H.H.J.

fildişi, metal, değerli taş ticareti yaptı, kalay almak için gemileri Atlantik'e açıldı ve Portekiz ve Fransa'nın kuzeyine, Cassiterides Adalarına kadar (İngiltere'deki Scilly ya da Cornwall Adaları) yanaştı.

M.Ö. 500 yılında bir Hanno(gezin), hâlâ dünyanın en önemli yerlerinden olan biri olan bölgeye yolculuk yaptı. Hâlâ elimizde bulunan görüşlerinin Yunanca çevirisi olan notlarına güvenirsek, bu Hanno Cebe-litarık Boğazı'ndan Liberya'ya kadar Afrika kıyısında güneye doğru gitti, altmış gemisi vardı ve asıl görevi Fas kıyılarındaki bazı Kartaca mevki-lerini bulmak ya da bunları güçlendirmektir. Sonra güneye doğru devam etti. Rio de Oro'da (Kerne ya da Herne Adası) bir yerleşke kurdu ve Se-negal Nehri'ni geçti. Gambia'nın ötesine yedi gün boyunca yolculuk yap-tılar ve sonunda bir adaya vardılar. Burada paniğe kapıldılar, çünkü gün tropik ormanların sessizliğine bürünmüş olsa da gece olunca flütler, da-vullar ve gong sesleri duyular ve gökyüzü yanan çalıların aleviyle kızıla döndü. Yolculuğun devamı kıyı ülkesinin yanan çalılardan yükselen alev-lerden ibaretti. Alevler tepelerden denize indi ve öyle yükseldi ki göğ'e ka-dar çıktı. Üç gün sonra üzerinde bir göl bulunan bir adaya (Sherbro Adası) geldiler. Bu gölde bir ada daha vardı (Macaulay Adası) ve bu adada tercü-manların goril dedikleri kılıklı kadın ve erkekler yaşıyordu. Bu gorillerden bazılarını –bunlar muhtemelen şempanzeydi- yakalayıp geri döndüler ve Juno Tapınağında tutsaklarının –gemide ağırlanamayacak kadar vahşi ol-dukları gerekçesiyle- derisini yüzdüler.

Uzun zaman şüpheyle bakılan, ama sonra bazı arkeolojik kanıtlarla desteklenen çok daha muhteşem bir Fenike deniz yolculuğu, XXVI. Ha-nedanın firavunu Necho'nun Fenikelilere, Afrika'nın etrafını gemiyle do-laşma görevi verdiğini belirten Herodot zamanında yapıldı. Bu yolculuk Süveyş Kanalı'ndan güneye doğru başladı, Akdeniz üzerinden Nil delta-sına geri dönüldü. Yolculuğun tamamlanması yaklaşık üç yıl sürdü. Her yıl karaya çıktılar, buğday ekip biçerek yollarına devam ettiler.

15.4 İlk Tacirler

Fenikelilerin büyük ticaret kentleri, Sami halkının insanlığa verdiği en özel ve nitelikli armağanın en dikkat çekici tezahürüdür.⁴⁰ Sami Feni-

40 Samiler Babil'e girmeden önce tapınaklar etrafında dönen Sümer ticareti vardı. Bkz. Hall and King, *Archelological Discoveries in Western Asia*. –E.B.

keliler denize açılırken, daha önce belirttiğimiz gibi Şam'ı işgal eden, bir diğer Sami halkı olan Aramiler Arapların kervan yollarını geliştiriyor ve Batı Asya'nın önde gelen tacirleri haline geliyorlardı. Aryanlardan daha önce uygarlaşan Samiler pazarlanabilir ürünler konusunda nitelik ve nicelik bakımından daha ilerideydi. Alfabetik yazının gelişmesi, Samilerin muhasebe kaydı tutma ihtiyaçlarına bağlanır ve hesap yapma konusundaki büyük ilerlemeler de onlar sayesinde olmuştur. Modern rakamlarımız Arapça, aritmetik ve cebir ise temelde Sami bilimleridir.

Burada ifade edebiliriz ki, Samiler denklik ve tazmin algıları güçlü insanlardı. İbranilerin ahlâki öğretileri bu fikirlerle işlenmiştir. Kule ne kadar yüksekse sana o kadar pay düşer. Diğer ırkla ve halklar çeşitli, değişken, muhteşem tanrılar hayal ettiler, ama sözlerini tutan, mütevazı alacaklıyı bırakmayan ve bütün sahteciliklerin hesabını soran dürüst bir tacir olarak tanrıyı düşünmeye ilk başlayanlar tüccar Samilerdi.

M.Ö. altıncı ya da yedinci yüzyılda antik dünyada yapılan ticaret hemen hemen tamamen barter(takas) ticaretiydi. Kredi ya da madeni para yok denecek kadar azdı. İlk Aryanlarda standart değer birimi, günümüzde Zulu ya da Kaffirlerde olduğu gibi sığırlardı. İlyada destanında iki kalkanın ilgili değerleri sığırın kafasında belirtilmiştir ve para sözcüğünün Roma dilinde karşılığı olan pecunia, pecus, yani sığır sözcüğünden türemiştir. Para olarak sığırın avantajı vardı, bir sahibinden diğerine taşınması gerekmiyordu, beslenmesi gerektiğinde de her şekilde besleniyordu. Ancak gemi ya da kervan geçişleri için uygun değildi. Diğer pek çok nesne standart olarak uygun bulunmuştu, koloni günlerinde tütün, Kuzey Amerika'da bir ödeme aracıydı, Batı Afrika'da para cezaları ve iş anlaşmaları cin şişeleri ile yapılıyordu. Erken dönem Asya ticaretinde metaller de vardı, çoğunlukla talep gördüğünden, stoklama ve depolamaya uygun olduğundan, yem maliyeti olmadığından ve küçük mekânlarda saklanabildiğinden metaller arttı ve çok geçmeden sığır ve koyunları geçti. İlk olarak Hititler tarafından cevherinden eritilen demir ise az bulunan talebi yüksek bir maddeydi.⁴¹ Aristo tarafından, ilk para birimini sağladığı belirtilmiştir. Tel-el-Amarna'da bulunan III. Amenhotep'in (daha önce bahsedilen) halefi

41 Demir çubuklar İngiltere'de madeni para yapımında kullanılıyordu. Caesar, *De Bello Gallico* -G. Wh.

IV.Amenhotep 'e bir Hitit kralı tarafından yazılmış mektuplarda son derece değerli bir hediye olarak demir sözü veriliyordu. Altın ise günümüzde olduğu gibi o zaman da en değerli ve dolayısıyla taşınabilir bir teminattı. Erken dönem Mısır'da gümüş, XVIII. Hanedandan sonrasına kadar neredeyse altın kadar az bulunur bir madendi. Daha sonra Doğu dünyasının standart değer birimi gümüş oldu ve ağırlık olarak ölçüldü.

Öncelikle, metaller külçe olarak verildi ve her işlemde tartıldı. Sonra inceliklerini göstermek ve saflıklarını garanti altına almak için damgalanmışlardı. Kayıtlara geçmiş ilk paralar, Küçük Asya'nın batısındaki altın üreten bir ülke olan Lidya'da M.Ö. 600 civarında basıldı. Bilinen ilk altın paralar, adı servetle ilgili atasözleriyle anılan Kral Karun tarafından Lidya'da basıldı; Lidya, daha sonra anlatacağımız üzere, M.Ö. 539'da Babil'i fetheden İranlı Cyrus tarafından ele geçirildi. Ancak madeni para Babil'de büyük ihtimalle bu tarihten çok önce kullanılmaya başlamıştı. Damgalanmış bir gümüş parçası olan mühürlü şekel madeni para olmaya çok yaklaşılmıştı. Üzerinde bir firmanın mührü bulunan deriye (parşömen) altın ya da gümüşle ödeme yapma garantisi vermek, madeni para basımı kadar, hatta daha da eski bir yöntemdir. Kartacalılar bu tür deri paralar kullanıyordu. Bu küçük çaplı ticaretin nasıl yürüdüğü hakkında pek az bilgimiz vardır. O eski zamanlarda bağımlı durumdaki sıradan halkın hiç parası yoktu, işlerini barter yoluyla görüyorlardı. Erken dönem Mısır resimleri bunun olgeliğini göstermektedir.⁴²

15.5 İlk Seyyahlar

İskenderiye öncesi dönemde küçük paranın ya da taşımaya uygun bir takas aracının bulunmadığını fark ettiğimizde, o günlerde kişisel seyahatlerin ne kadar imkânsız olduğunu idrak ediyoruz.⁴³ İlk "hanların" -kuşkusuz bir tür kervansaraydı- M.Ö. ikinci ya da üçüncü yüzyılda Lidya'da

42 Küçük Asya'nın batı kıyısındaki ilk madeni para basımı altın ve gümüş alaşımındandı, ilk paraların kentler, tapınaklar ya da özel bankalar tarafından mı basıldığı konusunda ise ilginç tartışmalar vardır. -P.G.

43 Madeni paralar İskender zamanından önce vardı. Atinalılar genellikle ağızlarında taşıdıkları topluğne başı kadar küçük gümüş paralar kullanıyordu, hatta komedya yazarı Aristofanes'in yarattığı bir karakter ansızın saldırıya uğradığında ağızındaki paraları yutuvermişti. -P.G.

ortaya çıktığı söylenir. Ancak bu çok geç bir tarihtir. Hanlar bu tarihten çok daha önce ortaya çıkmıştır. En az altıncı yüzyıla dayanan sağlam kanıtları vardır. Antik Yunan oyun yazarı Eshilos eserlerinde iki kez hanlara değinir. Herkesi ağırlayan, ya da ağırlama evi diye bahseder.⁴⁴ Kendi başına seyahat eden gezginler Yunan dünyasında ve kolonilerinde epey yaygın olmalıydı. Ancak böyle kişisel seyahatler o günlerde nispeten yeni bir şeydi. İlk tarihçiler Hekataios ve Herodot çok seyahat etmiştir. Profesör Gilbert Murray, bu tür tarih ya da keşif gezilerinin bir Yunan icadı olduğunu söyler. Solon, hatta Likurgus'un bile böyle seyahatlere çıktığı tahmin edilmektedir. İlk seyyahlar kervanlarla ya da yük gemileriyle seyahat eden ve mallarını, metal mina ve şekellerini, değerli taşlarını, kaliteli ürünlerini yanlarında taşıyan tüccarlar, ya da referans mektupları ya da heyetleri ile seyahat eden devlet yetkilileriydi. Muhtemelen birkaç din görevlisi ve bazı yasak bölgelere giden dindar hacılar da vardı.

M.Ö. 600'den önceki dünya, yalnız bir yabancıнын nadir, şüpheli ve tehlikeli olarak görüldüğü bir dünya idi. Böyle biri korkunç zulümlere maruz kalabilirdi, çünkü onun gibilerini korumak için çok az yasa vardı. Bu yüzden yolunu kaybedenler olmuştı. Kişi göçebeysen ataerkil bir kabileye bağlı olarak, medeni biriyse geniş bir aileye ya da birazdan bahsedeceğimiz büyük tapınaklardan birine bağlı olarak yaşar ve ölürdü. Ya da bu kişi bir köle olabilirdi. İnsan yaşadığı dünya hakkında birkaç korkunç efsaneden başka bir şey bilmiyordu. Günümüzde, M.Ö. 600 yılının dünyasını o günlerde yaşamış bütün insanlardan çok daha iyi biliyoruz. O dünyayı detaylarıyla açıklar, geçmiş ve geleceğe ilişkin, bir bütün olarak görürüz. Aynı dönemde Mısır, İspanya ve Med İmparatorluğunda, Hindistan ve Çin'de neler yaşandığını kesin olarak öğreniriz. Sadece Hanno seyyahlarının meraklarını değil, kırdaki uyarı ateşi yakanların da hayal güçlerini paylaşıyoruz. Göğede alevleri yükselen o dağların, o mevsimde kuru otların tutuşmasıyla çıkan sıradan yangınlar olduğunu biliriz. Yıllar geçtikçe daha hızlı bir şekilde ortak bilgilerimiz artar. Gelecek yıllarda insanlar, geçmişte yaşamış olanların hayatlarını daha iyi, belki de tamamıyla anlayacaklardır.

44 Aristofanes'in eserinde bir hancı vardır, ancak bu cehennemde işlettiği pansiyon da olabilir. -P.G.

16.0 Yazı

16.1 Resim Yazısı

Daha önceki dört bölümde (XII - XV) altıncı yüzyılda heliolitik kültürün ilkel başlangıcından büyük tarihsel krallıklara ve imparatorluklara kadar başlıca insan topluluklarının gelişimini ana hatlarıyla çizdik. Şimdi, toplumsal değişimin genel sürecini, insan fikirlerinin büyümesini ve M.Ö. 10.000 ile M.Ö. 500 yılları arasındaki dönemde gelişen insan ilişkilerinin detaylarını biraz daha yakından incelemeliyiz. Şimdiye kadar yaptığımız şey, haritayı çizmek ve büyük kralları ve imparatorlukları adlandırmak, Babil, Asur, Mısır, Fenike, Knossos ve benzerleri arasındaki zaman ve mekân ilişkilerini tanımlamaktır; şimdi bu dış formlardan bireysel insanların düşüncelerine ve yaşamlarına geçen gerçek tarih işine geliyoruz.

Elli ya da altmış yüzyıl boyunca toplumsal gelişme sürecinde yaşanan en önemli şey, yazının icadı ve onun insanlık meselelerine kademeli ilerlemesi oldu. Bu, insan aklı için bir alet, hareket alanının muazzam bir genişlemesi, yeni bir süreklilik aracıydı. Daha sonraki Palolitik ve erken Neolitik dönemlerde düzenli konuşmanın olgunlaşması insana, ardışık düşünmesini sağlayan bir tutuş verdi ve işbirliği yeteneğini büyük oranda artırdı. Bu kazanım bir süreliğine eski resim yeteneklerini gölgeledi ve muhtemelen jest kullanımlarını kontrol etti. Ancak çizim yeteneği kayıtlar, işaretler ve resim yapma keyfi için yeniden ortaya çıktı. Gerçek yazıdan önce, Kızılderililerin, Buşmenlerin ve dünyanın dört bir yanındaki vahşi ve barbar halkların hâlâ kullandığı resim yazısı vardı. Bu yazı esasen özel unvanların hanedan ibareleriyle ve günler, mesafeler gibi niceliksel fikirleri temsil eden vuruş ve noktalarla desteklenen, olayları ve eylemleri anlatan çizimlerdi.

Bu resim yazısına çok benzeyen bir yazı türü de, günümüzde Avrupa'da uluslararası tren tarifelerinde, siyah bir fincanın hafif yiyecekleri belirtmek için açık büfelerde kullanıldığı, çapraz bıçak ve çatalın restoranı, küçük bir gemi resminin iskeleyle giden yolu, posta arabası resminin atlı posta arabasını anlattığı piktograftır. Benzer işaretler Avrupa'da postaneyi (zarf) ya da telefon kulübesini (telefon) göstermek için meşhur Michelin rehberlerinde kullanılır. Otellerin kalitesi bir, iki, üç ya da dört çatı resmiyle gösterilir. Benzer şekilde Avrupa'da yollar, bir girişi gösteren yol işaretleri, hemzemin geçit işaretleri, tehlikeli bir virajı göstermek için kıvrımlı eğim işareti gibi simgelerle işaretlenmiştir. Bu piktografik işaretlerden Çin yazısının ilk elementlerine kadar çok uzun bir açılım bulunmamaktadır.

Bugün Çin yazısında hâlâ bazı piktografların izi bulunabilir. Bunların çoğunu fark etmek çok zordur. Ağız, aslında ağız şeklinde bir delik olarak yazılmıştır. Günümüzde ise fırçayla kolay yazılması açısından kare şekline gelmiştir, çocuk aslında gayet net seçilebilen küçük bir manken resmiyken, şimdi ieven bir kıvrım ve bir haç işareti olmuştur; güneş aslında ortasında bir nokta olan bir daire iken fırçayla kolayca çizilmesi için çapraz dikdörtgen şekline dönmüştür. Bu piktografları birleştirerek ikinci bir düşünce sırası ifade edilir. Örneğin ağız simgeleyen piktograf buharı ifade eden sözcüklerle birleştirilir.⁴⁵

Bu kombinasyonlardan ideogramlara geçilir: Sözcük işaretleri ve dil işareti konuşmak için birleştirilir; domuzun, İrlanda'da olduğu gibi Çin'in erken dönem yerel ticaretinde büyük önem taşıdığı dönemde çatı işareti ve domuz işareti ev anlamına geliyordu. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Çince, tümü çok değişik anlamlarda kullanılan, nispeten az sayıdaki temel tek heceli sesler içerir ve Çinliler çok geçmeden bu piktograf ve ideografların resimlemeye uygun olmayan, ama aynı sese sahip diğer düşünceleri de ifade etmeye yaradığını keşfettiler.

Bu şekilde kullanılan karakterlere fonogram denir. Örneğin fang sesi sadece tekne değil, bir yer... eğirme, hoş kokulu, soruşturma ve bağlama göre daha pek çok anlama da gelir. Ancak tekneyi çizmek kolaydır, diğer anlamların çoğunu çizerek belirtmek imkânsızdır. Hoş kokulu ya da

45 Bkz. Brittanica Ansiklopedisi Çin maddesi, sf. 218

soruşturma sözlerini nasıl çizerek anlatabiliriz? Bu yüzden Çince'de fang sesi tüm bu anlamlar için kullanılmıştır, ama hangi fang'ın kast edildiğini göstermek amacıyla her anlam için ayrı bir işaret eklenmiştir. Bir yer, tekne ve yeryüzü işaretiyle birlikte gösterilir, eğirme, fang ve ipek işaretiyle birlikte gösterilir, soruşturma fang ve sözcük işaretiyle birlikte gösterilir, vb.

Piktograf, ideogram ve fonogramların bu gelişimini, İngilizcede benzer bir örnekle daha net açıklayabiliriz. Varsayalım, İngilizcede bir tür resim yazısı oluşturduk, sözcük ve nesne kutusu için bir başlık belirtmek için eğik çizgili bir kare kullanmak gayet uygun olur. Şimdi de diyelim ki, para için yuvarlak bir işaretimiz var ve bu işareti kutu işaretinin içine koyduk, bu da para kutusu ya da hazine anlamına gelecekti. Bu da bir ideogram olacaktı. Ancak sözcük kutusu kutudan başka şeyler için de kullanılabilir. Bize şimşir bitkisini ifade eden çalı kutusu vardır. Diğer ağaçlardan farklı, seçilebilir bir ağaç kutusu çizmek zor olabilir, o zaman herhangi bir kutu değil, bu tür bir kutu olduğunu belirtmek için çalı işaretimizi ekleriz. Yumruklaşmak anlamına gelen bir fiil kutumuz olsun. Burada da yine bir belirleyiciye ihtiyacımız vardır, genellikle haritalarda savaş simgesi olarak gösterilen iki çapraz kılıç koyabiliriz. Ti-yatrodaki kutuya da bir belirleyici gerekir, bu şekilde uzun fonogram serileriyle devam edebiliriz.

Artık anlaşılıyor ki, Çin yazısı çok özgün ve karmaşık bir işaret yazısı sistemidir. Çok fazla sayıda karakter öğrenilmeli ve zihin bunların kullanımına alışmalıdır. Çin yazısının fikir ve tartışmaları iletme gücü batı standartlarına göre ölçülemez, ama bu araçla, batı uygarlıklarının daha basit ve hızlı alfabelerinin mümkün kıldığı gibi geniş ve yaygın bir zihniyet oluşturma mümkün olup olmadığını düşünebiliriz. Çin yazısı Çin'de yönetici ve resmi sınıfı oluşturan mandarin sınıfını yaratmıştır. Fikirler ve gerçeklerden çok sözcüklere ve klasik formlara dikkatlerini verme gereksinimi, nispeten uysal ve entelektüel halkına rağmen, Çin'in sosyal ve ekonomik gelişimini büyük oranda engellemiştir. Belki de bugün Çin'i siyasi, sosyal ve bireysel olarak dünyanın en güçlü ülkesi olmak yerine ağır öğrenen insanlardan oluşan bir ülke olmasının akla gelebilecek en geçerli sebebi konuşma ve yazma dilinin çok karmaşık olmasıdır.⁴⁶

46 Yazarın arkadaşı L.Y. Chen, bunun kısmen doğru olduğunu düşünmektedir. Ona göre imparatorlar düşünsel yenilikleri kontrol etmek için klasikler setini titizlikle çalışıyorlardı. Bu

Superior Gölü kıyısında bir kaya üzerine yapılmış bir resimde beş kano gölün karşı kıyısına geçiyor. Her kanoda görülen dikey çizgiler mürettebat sayısını, balıkçıl kuşu ise şefi simgeler. Yay (gökyüzü) işaretinin altındaki üç yuvarlak (güneş) yolculuğun üç gün sürdüğünü ve kara simgesi olan kaplumbağa güvenli bir şekilde karaya çıktıklarını anlatır. Bir grup Kızılderili kabile tarafından Amerika Birleşik Devletleri kongresine gönderilen, bazı küçük göllerde balık avlama izni isteyen bir dilekçede kabileler totemleri, sansarları, ayları, insanları, balıkları ve turna kuşları ile simgelenir. Her bir hayvanın kalbinden ve gözünden turna kuşunun kalbine ve gözüne çizilen çizgiler hepsinin tek bir zihne sahip olduğunu anlatır. .

16.2 Hece Yazısı

Fakat Çin dimağı, kendisi için muhtemelen yapısında çok titiz olan, kullanımı çok zahmetli veya basit, hızlı, kesin ve keskin iletişim için modern ihtiyacı karşılayacak kadar esnek olmayan bir araç geliştirirken, batının büyüyen medeniyetleri, oldukça farklı ve bütünüyle daha avantajlı çizgilerle yazılmış bir kayıt sorunlarını çözmeye çalışıyorlardı. Yazılarını hızlı ve kolay hale getirmek için iyileştirmek istemediler, ancak şartlar bunu gerektirdi. Kıvrımlı işaretleri zor ve hatalı yazan küçük kalemle kil üzerine yazılmak zorunda kalmış Sümer resim yazısı, geleneksel kemer biçimli işaretlerden (çivi biçimli = kama biçimli) neredeyse hiç tanınmayan şekillere dönüşerek hızla bozulmuştu. Resim yazısı Sümerlere çok kötü yazdıkları yazıyı öğrenmelerinde çok yardımcı oldu. Kısa sürede Çin piktogramlarına, ideograflarına ve fonogramlara kadar gelip onlardan da öteye geçtiler.

Çoğu kişi resimli bulmacayı bilir. Sözcükleri, temsil ettikleri şeylerle değil resimlerle, ancak benzer bir sesi olan diğer şeylerin resimleriyle temsil etmenin bir yoludur. Örneğin, iki kapı ve bir kafa Getashead kentini anlatır; küçük bir akarsu (dere), taç giymiş bir hükümdar ve jambon, Beakingham kentini. Sümer dili, bu tür bir temsile iyi uyarlanmış bir dildi.

özellikle Ming imparatorları için geçerliydi, ilk Ming imparatoru sınav sistemini daraltırken tam olarak şöyle demişti: "Bu dünyanın bütün aydınlarını tuzağıma düşürecek." Beş Klasik ve Dört Kitap Çin'in zihninde hapsolmüştür.

Görünüşe göre çok belirgin olmayan değiştirilebilir hecelerden oluşan oldukça geniş birçok dile ait bir dildi; Aynı ayrı alınan hecelerin çoğu somut şeylerin isimleri idi. Bu çivi yazısı, tıpkı sessiz sinema oyununda her eylemin bir heceye karşılık gelmesi gibi her işaretin bir heceyi belirttiği heceli bir yazıya hızla dönüştü. Samiler Sümer'i fethedince, hece sistemini kendi konuşmalarına göre uyarladılar ve böylece bu yazı tamamen "her ses için bir işaret" haline geldi. Asurlular ve Keldaniler tarafından da çok kullanılmıştı, Fakat harf yazısı değil, hece yazısıydı. Bu çivi yazısı Asur, Babil ve Yakın Doğu'da uzun süre hüküm sürdü; günümüz alfabesinin bazı harflerinde bu yazının izleri vardır.

16.3 Alfabe Yazısı

Ancak bu arada, Mısır'da ve Akdeniz kıyılarında bir başka yazı sistemi daha da gelişti. Başlangıcı, muhtemelen her zamanki gibi kısmen bir sesli işaret sistemi haline gelen Mısırlıların resim yazılarında (hiyeroglifler) bulunacaktır. Mısır anıtlarında gördüğümüz gibi hiyeroglif yazısı dekoratif, ancak sert ve ayrıntılı biçimlerden oluşuyordu. Mısır rahipleri ancak mektup yazma, tarifler ve benzeri amaçlar için bu karakterlerin çok basitleştirilmiş ve akıcı bir biçimi olan resim yazısını kullanıyorlardı. Bu resim yazısı ile birlikte iş amaçlı kullanılan, muhtemelen Mısırlılar dışındaki Akdeniz'deki Fenikeliler, Libyalılar, Lidyalılar, Giritliler ve Kelt-İberliler tarafından devralınan, artık kullanılmayan, hiyerogliflerden türeyen bir yazı ortaya çıktı. Muhtemelen bazı harfler çivi yazısından alınmıştı. Bu yabancıların elinde, bu yazı tabiri caizse köklerinden koptu; ilk resimli karakterlerinin birkaç izi dışında birkaç tamamen kayboldu. Piktografi veya ideografik özellikleri yok oldu; basit bir ses-işaret sistemine, bir alfabeye haline geldi.

Akdeniz'de birbirinden çok farklı pek çok alfabe vardı. Fenike alfabesinde (ve belki de diğerlerinde) sesli harflerin kullanılmadığı söylenebilir. Muhtemelen, Güney Arabistan'daki kabileler için hâlâ söylenildiği gibi, ünsüzlerini çok sert telaffuz ediyor ve oldukça belirsiz sesli harfler kullanıyorlardı. Ve belki de Fenikeliler başlangıçta, alfabelerini yazı yazmak için değil, iş hesaplarında ve çetele tutarken baş harflerle paraf atmak için

kullandılar. Bu Akdeniz alfabelerinden biri, kendi gelişmiş Aryan dilinin net ve güzel seslerini ifade etmek için işe koyulan İlyada'dan çok sonra Yunanlılara ulaştı ve. İlk başta ünsüzlerden oluşuyordu ve Yunanlar sesli harfleri eklemişti. Kayıtlara geçirmek, şairlik geleneklerini geliştirip düzeltmek amacıyla yazmaya başladılar. . .

16.4 İnsan Hayatında Yazının Yeri

Yazı insan hayatından doğarak bir dizi doğal adımla ortaya çıktı. Başlangıçta ve uzun yıllar boyunca sadece özel bir sınıfın ilgilendiği gizli bir şeyden, resim kayıtlarına yapılan bir aksesuardan ibaretti. Ancak, ruh halinin ve yeterliliğin artan dışavurumunun yanı sıra, yazıyı açık ve anlaşılır resimlerden biraz daha az yalınlaştıracak, klasikleştirecek ve kodlayarak elde edilebilecek belirli açıklamalar da mevcuttu. Bunlardan biri, gönderenin ve alıcının anlayabileceği, ama üçüncü kişilerin anlayamayacağı mesajlar gönderilebileceğiydi. Bir diğeri de, halk tabakasına çok fazla anlatmadan, çeşitli konulardan bahsederek kendisinin ve arkadaşlarının anılarına katkıda bulunabileceğiydi. Örneğin ilk Mısır yazılarının bazıları arasında tıbbi tarifler ve sihirli formüller bulunmaktadır. Hesaplar, mektuplar, tarifler, isim listeleri, yol güzergâhları; bunlar ilk yazılı belgelerdi. Ardından, yazı yazma ve okuma sanatı yayılırken, o garip arzu, insanlık arasında çok yaygın olan o acınacak arzu ve uzaktaki birini çarpıcı, gizli şeyler, alışılmadık bazı fikirler yazarak şaşırtma arzusu ortaya çıktı. Böylece insan çekip gitse de yazdıkları, okuyan kişinin aklında kalacaktı. Sümerlerde bile insanlar duvarlara çiziktirmiştir ve bize antik dünyadan kalanlar, kayaları, binaları, insan tanıtıcıların en önde gelenleri olan krallarının adları ve onların böbürlenmeleriyle dolu bir tabaka halinde kalanlardı. Eğer öyleyse, muhtemelen birçok durumda önceden düzenlenmiş olan isim ve mezar taşı yazmayı sınıflandırırsak, belki de antik dünyadaki erken yazıtların yarısı bu yapıdadır.

Kendi ismini yazma arzusunun ilkel benlik davası ve gizli bilgilere duyulan düşkünlük yazıyı dar kapsamda bıraktı; ancak insanlardaki bir diğer, daha sosyal olan bir arzu, anlatma arzusu da iş başındaydı. Yazının büyük imkânları, geniş bir uzantı ve tanımlama imkânı, bilgi ve geleneğin

yerleşimi, yalnızca uzun yıllar sonra belirginleşti. Ancak, bu noktada ve bu bağlamda, daha önceki bölümlerde vurguladığımız yaşamla ilgili bazı temel gerçekleri tekrarlamak ilginç olacaktır. Çünkü yazının insanlık tarihinin bütün alanındaki büyük değerinin yanı sıra onun geleceğinde oynaması muhtemel rolünü de aydınlatıyor.

1. Hatırlanmalıdır ki, yaşlılar ölür ve gençler doğarken, başlangıçta hayatın düzensiz tekrarlanan bir bilinci vardı.

Sürüngen gibi bir canlının beyinde deneyim kapasitesi vardır, ancak birey öldüğünde tecrübesi de onunla birlikte ölür. İtkilerinin çoğu tamamen içgüdüselidir ve sahip olduğu tüm zihinsel yaşam kalıtsallığın sonucudur (doğum mirası).

2. Fakat sıradan memeliler, saf içgüdü geleneğine, anneyi taklit ederek uygulanan ve köpek, kedi veya maymun gibi zihinsel olarak gelişmiş hayvanlarda bir tür sessiz kuralla uygulanan bir deneyim geleneği katmıştır. Örneğin, anne kedi yavrusunu yanlış davranışı için döver. Anne maymun ve şempanzeler de.

3. İlkel insan aktardığı hayat deneyimlerine, temsili sanatlar ve konuşmayı da ekledi. Aktarma yetkilerine ekledi. Resimli ve yontulmuş kayıtlar ve sözlü gelenek başladı.

Sözlü gelenek, en yüksek imkâna sahip olan ozanlar tarafından geliştirildi. Dili bugünkü haline getirmek için çok çaba sarf ettiler.

4. Resimli kayıtlardan doğan yazının icadı ile insan geleneği daha tam ve çok daha kesin hale geldi. O ana kadar çağlardan çağlara değişen sözel gelenek düzelmeye başladı. Yüzlerce kilometre uzaklıktaki insanlar artık düşüncelerini aktarabiliyorlardı. Giderek artan sayıda insan, yazılı bilgiyi ve geçmişle geleceğin ortak anlamını paylaşmaya başladı. İnsan düşüncesi, farklı yerlerde ve farklı çağlarda yüzlerce düşüncenin birbirine tepki verebildiği daha büyük bir hareket; daha sürekli ve sürdürülebilir bir süreç haline geldi.

5. Yüzlerce nesil boyunca yazının tam gücü dünyaya duyurulamadı, çünkü uzun zaman, fikri ilk kopyanın baskısını alarak yazıların çoğaltılması fikri yürürlüğe girmedi. Yazıları çoğaltmanın tek yolu bir seferde tek bir kopya yapmaktır ve bu da kitapları pahalı ve az bulunur hale

getiriyordu. Dahası, bilgileri gizli tutma, onları kült ve gizemli hale getirme ve böylece insanların geneli üzerinde bir avantaj elde etme eğilimi insanların aklında daima çok güçlü olmuştur. Büyük kitlelerin okumayı öğrenip kitaplarda saklanan bilgi ve düşünce hazinelerine ulaşmaları ancak zamanımızda olabilmektedir.

Yine de, ilk yazılardan itibaren insanların akıllarında yeni, kalıcı ve ölümsüz bir gelenek başladı. Hayat, insanlık yoluyla, bundan sonra kendinden ve dünyasından giderek daha fazla bilinçli bir şekilde büyümüşür. Bu başlangıçta cehalet ve unutkanlıkla dolu olan dünyada, tarihte izini takip ettiğimiz entelektüel ilerlemenin ince bir yoludur, karanlığa açılan bir kapı aralığından süzülen ince bir ışık demeti gibiyken yavaş yavaş genişler ve büyür. Sonunda Avrupa tarihinde, matbaanın da katkısıyla bu kapının daha hızlı açılmaya başladığı bir dönem gelir. Bilgi alevlendi ve azınlığın imtiyazı olmaktan çıktı. Bizim için şu anda o kapı daha genişliyor ve arkasındaki ışık daha da büyüyor. Hâlâ bir sis bulutu var, ama toz ve duman bulutunun arasından ışık parlıyor.

Kapı yarıya kadar bile açık değil; ışık yeni ama hafif bir ışıktır. Günümüz dünyası yalnızca bilginin başlangıcındadır.

17.0 Tanrılar, Yıldızlar, Rahipler ve Krallar

17.1 Rahipler Tarih Sahnesine Çıkıyor

Dikkatimizi, Mısır'da ve Mezopotamya'da başlayan bu yeni insan topluluklarına yönlendirdiğimizde, tüm bu şehirlerdeki en göze çarpan ve sabit nesnelerden birinin bir tapınak ya da tapınaklar grubu olduğunu görürüz. Bazı durumlarda bu bölgelerde tapınakların yanında bir kraliyet sarayı bulunmaktadır, ancak genellikle tapınak sarayın üzerinde yükseilir. Bu tapınaklar Fenike, Yunan ve Roma kentlerindeki gibi yapılmıştır. Konfor ve zevk simgeleriyle Knossos sarayında ve Ege halklarının benzer kentlerinde de dini mabetler vardır. Oysa Girit'te görkemli şehir evlerinden ayrı yapılmış tapınaklar da vardır. Eski uygar dünyanın her yerinde tapınakları görebiliriz; ilkel uygarlığın Afrika, Avrupa ya da Batı Asya'ya ayak bastığı her yerde, bir tapınak ortaya çıktı ve medeniyetin Mısır'da ve Sümer'de medeniyetin en eski olduğu yerde, en çok tapınak buralarda yapıldı. Hanno, Afrika'nın en batı noktası olduğu düşündüğü yere ulaştığında, Herkül'e bir tapınak kurdu. Medeniyetin başlangıcı ve tapınakların ortaya çıkışı tarihte eşzamanlıdır. Bu ikisi birbirine aittir. Kentlerin başlangıcı tarihin tapınak evresidir.

Bütün bu tapınaklarda bir türbe vardı; kurban etme ritüeli için ayrılmış sunağın ön tarafında, bu türbeye hâkim, genelde devasa yarı hayvan formlardan oluşan büyük bir figür vardı. Bununla birlikte, Yunan ve Roma tapınaklarında bu figür genel olarak insan biçiminde kutsal bir varlıktı. Bu figür tapınan kişilerce tanrı ya da tanrı sembolü olarak görülürdü. Ve tapınak ile bağlantılı olarak, çoğunlukla belirgin bir kostüm giyen ve şehir nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan bir dizi rahip veya rahibe ve tapınak görevlisi vardı. Bunlar hiçbir haneye ait değildi; kendilerine has

yeni bir tür hane oluşturdular. Farklı bir kast veya sınıfları vardı ve halk içinden akıllı üyeler topluyorlardı.

Bu ruhbanlığın asıl amacı tapınağın tanrısı için yapılan ibadet ve kurbanlardı. Bunlar, herhangi bir zamanda değil, belirli zaman ve mevsimlerde yapıldı. Çobanlık ve tarım ile yılın bölümleri ve günler arasındaki farkı algılamak, insanın hayatına bu şekilde girdi. İnsanlar çalışma ve dinlenme günlerine ihtiyaç duymaya başladılar çalışmaya başladılar. Tapınak ise festivalleriyle günleri saymaya devam etti. Eski kentlerdeki tapınaklar, yazı masasında duran saat ve takvim gibiydi.

Fakat diğer işlevlerin de merkezi idi. Olayların kayıt ve tasniflerinin tutulduğu ve yazının başladığı yer, ilk tapınaklardır. Ve orada bilgi vardı. Halk sadece festivaller için topluca değil, tek tek yardım için de tapınağa gitti. İlk rahipler aynı zamanda doktor ve sihirbazlardı. İlk tapınaklarda, günümüzde hala Katolik kiliselerinin, adaklar adandığı, yüreklerin ferahladığı, duaların ve yeminlerin kabul edildiği dua odalarında görülen küçük bağış ve ikramlara rastlarız.

Burada, topluluğun gelişmesiyle gelişen ve toplumsal gelişimin bir parçası olarak, barbarlıktan çok daha önemli bir şey olan uygarlaşmaya giden ilk göçebelerin, tıp adamı, tapınak bekçisi ve anı yazıcıların hayatında nispeten önemsiz olan öğeye sahip olduğu açıktır. Garip varlıklar hakkındaki ilkel korkuların (ve yardım umutlarının), bilinmeyen güçleri uyandırma arzusunun, ilkel arınma isteğinin ve ilkel iktidar ve bilgi isteklerinin tümü, tapınağın bu yeni toplumsal olgusunu aydınlatmaya katkıda bulunur.

Tapınak, karmaşık ihtiyaçlarla toparlandı, birçok merkezden ve ihtiyaca göre büyüdü ve tapınağa hâkim olan tanrı ya da tanrıça, birçok hayal gücüyle yaratıldı ve her türlü dürtü, fikirler ve yarı fikirlerden oluşuyordu.

Bir yerde bir çeşit düşüncenin hâkim olduğu bir tanrı, başka bir yerde başka bir tanrı vardı. Bu karışıklığa ve tanrıların kökeninin çeşitliliğine vurgu yapmamız gerek, çünkü dini kökenler üzerinde şu anda var olan çok sayıda literatür var. Bazı yazarlar önde gelen bu fikirlerde, bazıları da "İlkel Düşünce" bölümümüzde belirttiğimiz fikirlerde, sanki tek fikir bunlarmış gibi ısrarcıdır. Örneğin Professor Max Miller yaşadığı dönemde,

güneş hikâyeleri ve güneşe tapma fikrinde sürekli ısrar etmiştir. Bize ilk insanın istek ve korkuları, iktidar isteği, kâbusları ya da fantezileri olmadığını düşündürdü, ancak gökyüzündeki cömert ışık ve yaşam kaynağı üzerine sürekli kafa yordu. Günümüzde gün doğumu ve gün batımı, günlük hayatta çok dokunaklı olaylardır, ancak bunlar birçokları arasında yalnızca iki tanesidir. Üç ya da dört yüz nesil önce ilk insanlar bizimkilerinkine çok benzer beyinlere sahipti. Çocukluğumuzdaki ve gençliğimizdeki istekler, belki de ilk dinin temel öğelerinin en iyi ipuçlarıdır ve bu ilk zihinsel deneyimleri hatırlayabilen herkes ilk tanrıların belirsizliğini, gaddarlığını ve tutarsız çeşitliliğini kolayca anlayacaktır. Hiç şüphe yok ki, tapınaklar tarihinin başında güneş tanrıları vardı, ama aynı zamanda su aygırı tanrıları ve şahin tanrıları vardı; inek tanrılar, canavarı erkek ve kadın tanrıları vardı, korku tanrıları ve sevimli tuhaflik tanrıları vardı. Gökyüzünden şaşılacak şekilde düşen göktaşı taşından başka hiçbir şey olmayan tanrılar ve aslında tuhaf ve etkileyici bir şekle dönüşen doğal taşlardan ibaret olan tanrılar vardı. Babil'in Marduk tanrısı ve Fenikelilerin, Kenanilerin ve benzerlerinin tanrıları, Baal (= Rab), küçük çocukların bugün kendileri için uyduracakları gibi, büyük olasılıkla temelde efsanevi varlıklardı. Yerleşik halklar, bir tanrı düşüncesine sahip oldukları anda ona bir eş buldular; Mısır ve Babil tanrılarının çoğu evliydi. Ancak göçebe Samilerin tanrıları evlenmeye meyilli değildi. Yiyecek kıtlığı çeken göçebeler çocuk sahibi olmaya isteksizdi.

Bir tanrı için eş sağlamaktan daha doğal olanı, ona, sunulanların koyulabileceği bir ev vermektir. Bu evin koruyucusu ise bilge kişi, büyücü olurdu. Belli bir inzivaya çekilme, bir mesafe koyma durumu, tanrının itibarını artırır. Bir yanda sureti, türbesi ve sunağıyla yüksek tapınağa, bir yanda ise tapınanların durduğu uzun nef'e kadar, ilk tapınakların ve ilk rahiplerin, tarımsal nüfusun yerleşip çoğaldığı platolarda ortaya çıkması gayet doğal ve anlaşılır bir durumdur. Ve bu tapınak, kayıtları ve sırları olduğundan, iktidar, tavsiye ve yönerge merkezi olduğundan, hizmetleriyle yaratıcı ve zeki insanları kendine çektiğinden, doğal olarak büyüyen toplumun beyni haline geldi. Tarlaları süren ve hayvan sürülerini tapınağa doğru güden sıradan halkın tavrı basit ve masum kalacaktı. Orada nadiren görülen ve böylece hayal gücünü artıran, onayladığında refah

veren, öfkелendiğinde talihsizlik getiren tanrı yaşıyordu; küçük armağanlarla teskin edilebilir ve kullarının yardımları ile kazanılabilirdi. Harikuladeydi ve öyle güçlü ve bilgiliydi ki, insan düşüncelerinde bile ona saygısızlık etmezdi. Ruhbanlıkta ise, belli bir miktarda düşünce bundan oldukça ileri gitti.

17.2 Rahipler ve Yıldızlar

Burada Mısır'ın başlıca tapınakları hakkında çok ilginç bir gerçeğe işaret edebiliriz. Çünkü Babil'i bildiğimiz kadarıyla -kalıntılar çok belirgin değildir-, bu da tapınakların konumlandırılmış olduklarıdır -yani aynı türdeki tapınaklarda giriş daima aynı yöne bakacak şekilde inşa edilmiştir. Babil tapınakları çoğunlukla doğuya bakıyor, 21 Mart ve 21 Eylül ekinokslarında gün doğumunu karşılıyordu ve belirtmek gerekir ki bu Fırat ve Dicle'nin taşıdığı ilkbahar ekinoksu idi. Giza Piramidi doğu ve batı yönünde olup, Sfenks doğuya bakmaktadır, ancak Nil deltasının güneyindeki Mısır tapınaklarının çoğu doğuya değil, en uzun günde güneşin yükseldiği noktaya bakmaktadır -Mısır'da taşkınlar bu tarihe yakındır. Diğer tapınaklar ise kuzeye yönelmiştir ve bazıları Sirius yıldızının yükseldiği noktaya bakar. Konumlandırma olgusu, çeşitli tanrılarla güneş ve bazı sabit yıldızlar arasında sıkı bir bağ olduğu olgusuyla ilintilidir. Dışarıdaki insan kitlesi ne derse desin, tapınak rahipleri bu göksel cisimlerin hareketlerini tapınaktaki güçle ilişkilendirmeye başlamıştı. Hizmet ettikleri tanrılarını düşünüyorlardı ve onlara yeni anlamlar veriyorlardı. Yıldızların gizemi hakkında kafa yoruyorlardı. Bu parlak nesnelerin bu kadar düzensiz dağılmış olmaları, ağır ve sessizce dönüp durmalarını insanlık için bulunulan kehanetler olarak yorumlamak rahiplere göre gayet normaldi.

Diğer şeylerin yanı sıra, tapınakların bu konumlandırılışı, her yıl düzenlenen Yeni Yıl festivalinin ayarlanıp düzenlenmesini de sağladı. Yılda sadece bir kez, güneşin doğduğu yöne konumlandırılmış bir tapınakta, bir yaz dönümü gününde tapınağın karanlığına ve sütunlu pasaja güneşin ilk ışıkları vurur ve sunağın üstündeki tanrıyı ısıtıp görkemle parlamasını sağlar. Antik tapınakların dar, karanlık yapısı böyle bir etki için bilinçli olarak planlanmış gibi görünüyor. Kuşkusuz insanlar şafaktan önce

karanlıkta toplanırlardı; karanlıkta ilahi söyler ve belki de kurban verirdi; tanrı ise sessiz ve gizli şekilde dururdu. Dualar okunur, zikir yapılırdı. Sonra ibadet edenlerin karanlıktan hassaslaşmış gözlerine doğru, arkalarından güneş yükseldiğinde, tanrı aniden parlardı.

Bu konumlandırmaya ilişkin bir açıklama, Sir Norman Lockyer'in araştırmasında bulunabilir.⁴⁷Bu konumlandırma Mısır, Asur, Babil ve doğunun tapınaklarında olduğu gibi Yunan tapınaklarında da görülür. Avrupa'daki pek çok dairesel anıt gibi Stonehenge de yaz dönümü gün doğuşuna göre konumlandırılmıştır. Pekin'deki Cennet Tapınağı kış dönümüne göre konumlandırılmıştır. Çin imparatorluğu zamanında bir kaç yıl öncesine kadar Çin İmparatorunun tüm görevlerinden en önemlilerinden biri kış dönümü gününde hayırlı bir yıl olması için bu tapınakta kurban verip dua etmekte.

Mısır rahipleri yıldızları, takımyıldızlar halinde göstermişler içine çizmişler ve M.Ö. 3000 yılında zodyak'ı on iki burç halinde ayırmışlardır...

17.3 Rahipler ve Öğrenmenin Doğuşu

Astronomi araştırmalarının ve astronomik fikirlerin gelişiminin bu net kanıtı, antik çağlarda tapınak yörelerinde devam eden çok önemli entelektüel faaliyetlerin en açık kanıtıdır. Birçok modern yazar arasında, ruhbanlığa karşı çıkmak ve rahiplerden sanki daima, insanlığın sıradanlığını içine dert eden sahtekâr ve düzenbazlarmış gibi bahsetmek gibi tuhaf bir eğilim vardır. Oysa aslında, onlar uzun zaman boyunca okuryazar olan, halka bir şeyler okuyan, bir şeyler öğrenen ve düşünce üreten tek sınıftı, o zamanın tek uzmanlaşmış sınıfıydı. Rahipler olmasaydı hiçbir entelektüel yaşama sahip olamaz, hiçbir literatür ya da bilgiye erişemezsiniz. Tapınaklar sadece gözlemevleri, kütüphaneler ve klinikler değil, müzeler ve hazine daireleriydi. Hanno'nun orijinal el yazmaları, Kartaca'daki bir tapınakta asılıydı, topladığı goril derileri bir başka tapınakta fıçılanıp saklandı. Toplum hayatında değer verilen ne varsa tapınaklarda korundu. Eski Yunan tarihçi (M.Ö. 485- 425) Herodot, materyallerinin çoğunu dolaştığı ülkelerin rahiplerinden toplardı ve rahiplerin onu cömertçe karşıladıkları

47 *Dawn of Astronomy*

ve önemli kaynaklarını tamamen ona teslim ettikleri açıktır. Tapınaklar dışındaki dünya tamamıyla cahil ve kuramsal olmaktan uzak, günü kurtarmak için yaşayan ve sadece kendilerini düşünen insanlardan oluşuyordu. Ayrıca halkın rahipler tarafından aldatıldıklarını düşündüklerine, ya da ilk rahiplere güven ve sevgiden başka bir şey hissettiklerine dair bir kanıt yok denecek kadar azdır. Daha sonraki dönemlerin en büyük fatihleri bile, rahiplerin bu büyük etkileri yüzünden, itaat etmelerini istedikleri kentlerin ve halkların rahiplerinden yana durmaya dikkat etmişlerdir.

Hiç şüphe yok ki ruhbanlığın tabiatı ve niteliği açısından tapınaktan tapınağa, tarikattan tarikata büyük farklar vardı. Bazıları zalim, bazıları hırçın ve kindardı, pek çoğu monoton ve kuramcıydı, geleneklere takılıp kalmıştı, ancak bir ruhbanlık olgusunun bozulması veya etkisizleşmesinin farklı limitleri olduğunu akıldta tutmak gerekir. Ruhbanlığın elini genel zihniyetten çekmemesi gerekiyordu. İnsanların kaldırabileceğinden öteye geçmemeliydi -karanlığa doğru ya da ışığa doğru-. Sonunda, faaliyetleri uygun olduğu yönündeki itikat üzerine ruhbanlığın otoritesine güven duyuldu.

17.4 Krallar Rahiplere Karşı

İlk uygar iktidarlar aslında rahip iktidarlardı. İnsanları ilk kez çifte süren ve yerleşik hayata geçiren krallar ya da liderler değil. Bu halkın muvafakatini sağlayan tanrıların işiydi. İlk Sümer hükümdarlarının tümünün rahip olduklarını biliyoruz, başrahip oldukları için kral olmuşlardı. Ve rahipler iktidarının, ayrıcalıklı kökleşmiş gücü kadar kendine has zayıf yönleri de vardı. Ruhbanlığın iktidarı sadece kendi halkı üzerinde bir güçtü. Bu, gizemli korkular ve ümitlerle boyun eğdirme demekti. Ruhbanlık, halkını savaş için bir araya getirebilir, ancak gelenekçiliği ve bütün yöntemleri askeri kontrol için elverişsizdir. Rahip liderliği olmaksızın, halk düşmana karşı zayıf düşer.

Ayrıca bir rahip, yemin etmiş, eğitilmiş, kutsanmış bir adamdır, özel bir sınıfa ve mutlaka birlik ruhu olan sınıfa aittir. Hayatını tapınağına ve tanrısına adanmıştır. Bu, ruhbanlığının içsel enerjisi ve tapınağı açısından mükemmel bir şeydir. Tanrı için yaşar ya da ölür. Fakat komşu kasaba ya

da köyde başka bir tanrıya sahip başka bir tapınak vardır. Halkını o tanrıdan uzak tutmak onun bitmeyen meşguliyetidir. Dini tarikat ve ruhbanlıklar doğaları gereği mezhepsel davranır; dönüşecekler, üstün gelecekler, ama asla birleşmeyeceklerdir. Tarihin başlangıcından önceki cılız, titrek ışığın altında, Sümerlerdeki olaylara dair ilk algımız, rahiplerle tanrıların çatışma halinde olduğudur; Sümerler, Samiler tarafından fethedilene dek asla birleşmemişlerdir ve bu onulmaz ruhbanlık çatışmaları Mısır'daki bütün tapınak kalıntılarında iz bırakmıştır. Dini ortaya çıkaran unsurlar düşünüldüğünde, başka türlü olması da zaten mümkün değildir.

Laik krallık iktidarını ortaya çıkaran şey, ruhbanlığın iki temel zayıflığı, yani, etkin askeri liderlik yetersizliği ve diğer dini tarikatlara duyulan malum kıskançlıktır. Yabancı düşmanlar ya egemen olup insanların başına bir kral koydu, ya da birbirine yol vermeyecek olan rahipler, barış zamanında az çok sözü geçen ortak bir savaşçı lider buldular. Bu laik kral çevresinde bir memurlar grubu oluşturdu ve askeri teşkilata ilişkin olarak halkla ilişkilerin ruhban yönetiminde yer aldı. Böylece, rahiplikten ve rahiplerden doğan kral, rahiplerin önderi, insanlık tarihinin sahnesinde boy gösterdi ve insanlığın bundan sonra yaşadıklarının büyük çoğunluğu, insanlığı kontrol eden bu iki sistemin, yani tapınak ve saray arasındaki bilinçli ya da bilinçsiz çekişmenin yarattığı karmaşa, sorun ve bozulma olarak görülmektedir. Ve bu çekişmenin en çok yaşandığı yerler uygarlık merkezleriydi. Nihayetinde Doğu ve Batı dünyasının tüm eski uygarlıklarının ustaları haline gelen barbar Aryanlar uygarlaşma yolunda tapınak kuralları aşamasından hiç geçmemişler; geç uygarlaşmışlardı; olaylar çoktan yarıya gelmişti bile. Fethettikleri Hami ve Sami halklarından, tapınağın ve krallığın detaylı bir şekilde gelişen fikirlerini aldılar.

Mezopotamya uygarlığının erken tarihindeki tanrıların ve rahiplerin önemi çok açıktır, ancak saray, en sonunda üstün tanrısal güç mücadelesi verecek bir konuma gelmiştir. Saray başlangıçta tapınağın gözünde cahil ve yalıncıydı; sadece rahipler okur, halkın kendilerinden korktuğunu sadece rahipler bilirdi. Fakat çeşitli tarikatların ayrışmaları saray için fırsatlar doğurdu. Saray diğer şehirlerden, tutsaklar, engellenmiş veya bastırılmış dini

tarikatlardan okuyabilen ve büyümlü şeyler yapabilecek insanlar alır⁴⁸. Saray aynı zamanda yazı ve kayıt tutma merkezi haline gelir; kral bağımsız düşünerek siyasallaşır. Tüccarlar ve yabancılar saraya yönelir kendisi için düşünür ve politikleşir, kral rahiplerin bütün kayıtlarına ve derin bilgilerine sahip değilse de, pek çok konu hakkında ilk elden daha geniş ve daha taze bilgilere sahiptir. Rahip çok küçük yaşta tapınağa girer, acemi olarak yıllar geçirir; ilkel zamanların hantal harflerini öğrenme yolu yavaş ve zahmetlidir; görmüş geçirmiş bir adam olmak yerine bilge ve önyargılı biri haline gelir. Bazı kıvrak zekâlı genç rahipler kralın hizmetinde kuskanç bakışlar atabilir. Rahiplerle kralların, sonradan olanla öyle doğanın, öğrenme ile orijinallik, oturmuş bilgilerle eldeki oturmuş geleneklerin, yaratıcı irade ile hayal gücünün bu görünen çatışmasının altında yatan yüzyıllara dayalı mücadelenin yarattığı pek çok zorluk ve çeşitlenme olmuştur. İleride de göreceğimiz gibi, hayal gücünden yoksun ve muhalif olan daima rahipler değildir. Bazen dar görüşlü ve engelleyici ruhbanlığa karşı krallar mücadele verir, bazen de rahipler uygarlığın standartlarını zalim, egoist veya gerici krallara karşı savunurlar.

Siyasi meselelerdeki bu temel mücadelenin ilk aşamalarında burada belirtebileceğimiz bir veya iki önemli hadisesi M.Ö. 4000 yılı ile İskender zamanı arasında geçmiştir.

17.5 Bel-Marduk Krallarla Nasıl Savaştı?

Sümer ve Akad'ın ilk günlerinde şehir kralları krallardan ziyade rahipler ve büyücü doktorlardı ve bu yabancı fatihler, rahiplerle krallar arasındaki ayrımın kesin olduğu var olan mevcut kurumlara ilişkin nüfuz kurmaya çalıştıkları dönemdi, ama papazların tanrısı, ülkenin ve rahip ile kralın asıl efendisi olarak kaldı. O evrenin efendisiydi; tapınaklarının ve birliğinin serveti ve otoritesi kralinkini geride bıraktı. Özellikle kent surlarının içinde böyle bir durum vardı. İlk Babil imparatorluğunun kurucusu Hammurabi, toplumun işlerine sıkı sıkıya tutunan eski hükümdarlardan biridir. Bunu tanrılar için en büyük nezaketle yapar. Sümer ve Akad'daki sulama çalışmalarını anlatan bir kitabede Hammurabi şöyle başlar: "Anu

48 Cp. Moses and the Egyptian Magicians

ve Bel, beni Sümer ve Akad'ı yönetmekle görevlendirdiğine." Yine Hammurabi tarafından yapılmış bir kanunname vardır –bilinen ilk kanunnamedir- ve bu kanunnamenin başında Hammurabi'nin, tanrı Şamaş'tan kanunları aldığını sembolik olarak ilan eden bir resim görürüz.

Herhangi bir kentin fethedilmesinde büyük bir siyasi önem taşıyan bir hareket, o kentin tanrısını önemsizleştirmek için fetheden kişinin tapınağına taşınmasıydı. Bu bir kralın diğer kralı boyunduruğu altına almasından çok daha önemliydi. Babil'in baş tanrısı Marduk, Elamlar tarafından taşındı ve o geri dönene kadar Babil özgürleşemedi. Ancak bazen de fetheden kişi ele geçirdiği kentin tanrısından korkardı. Asur'u fethedip tanrıça İşhtar'ın heykelini alan Mitanni kralı Tuşratta, Mısır'ın Amarna kentine, III. ve IV. Amenhotep'e yazdığı mektuplarda bundan bahseder. Anlaşılan o ki, Tuşratta kısmen üstünlüğünü kabul ederek, kısmen de İşhtar'ın öfkesinden korkarak heykeli Mısır'a geri göndermiştir. (Winckler.) İncil'de (Sam. Iv 1), İbranilerin tanrısının Ahit Sandığının zafer sembolü olarak balık tanrı Dagon'un Aşdod'daki tapınağına nasıl taşındığı, Dagon'un nasıl düşüp kırıldığı ve Aşdod halkının nasıl hastalandığı anlatılır. Özellikle ikinci hikâyede tanrılar ve rahipler sahneyi doldurur, krala dair hiçbir kanıt yoktur.

Babil ve Asur imparatorluklarının tarihinde hiçbir hükümdar Bel'in elini tutana kadar Babil'de gücünü güvence altına almış gibi gözükmemektedir -yani tanrının oğlu ve temsilcisi olan Bel'in ruhbanlığı tarafından tanındığı zaman-. Asur ve Babil tarihi hakkında bilgimiz arttıkça, o zamanki dünyanın siyaseti, devrimleri, darbeleri, hanedanın değişimleri, yabancı güçlerin entrikalarının, büyük bir zenginliğe sahip olan ruhbanlık ile krallığın büyümekte olan, ancak hâlâ yetersiz kalan gücü arasındaki meselelere döndüğü daha iyi anlaşılır. Kral ordusuna güveniyordu, bu genellikle, ödeme yapılmaz ya da yağma olmazsa hemen isyan eden, kolayca rüşvet alabilen yabancıların oluşturduğu paralı asker ordusuydu. Asur imparatorluğu krallarından II. Sargon'un oğlu Sanherib'den daha önce de bahsetmiştik. Sanherib Babil ruhbanlığıyla şiddetli bir çekişmeye girdi; Bel'in elini asla tutmadı ve sonunda Babil'in kutsal mekânlarını tümünden yok ederek ruhbanlığa darbe indirdi (M.Ö. 691) ve Bel-Marduk'un heykelini Asur'a taşıdı. Oğullarından birinin suikastına uğradı, halefi Esarhaddon

(Sanherib'in oğludur, ama suikastte bulunan o değildir) Bel-Marduk'u onarıp tapınağını tekrar inşa etmeyi uygun gördü ve tanrıyla barıştı.

Esarhaddon'un oğlu Asurbanipal (Yunanca, Sardanapalus), ruhbanlık ve kral arasındaki ilişki açısından bakıldığında özellikle ilginç bir figürdür. Babasının Bel-Marduk rahipleri ile uzlaşması, Sardanapalus'a bir Asur askeri eğitimi yerine bir Babil eğitimi verilmesine kadar ileri gitti. Geçmişe ait kil tabletleri büyük bir koleksiyoncusu oldu ve ortaya çıkarılan kütüphanesi şimdi dünyadaki en değerli tarihsel materyal kaynağıdır. Ancak aldığı eğitime rağmen Asur ordusunu denetimi altında tuttu, geçici olarak Mısır'ı fethetti, Babil'de bir isyanı bastırdı ve pek çok başarılı sefere çıktı. XIV. Bölümde de belirttiğimiz gibi Asur krallarının neredeyse sonuncusuydu. Rahiplikten çok savaşmayı bilen Aryan kabileleri ve özellikle İskitler, Medler ve Persler kuzeyden kuzeydoğuya, uzun süre Asur sınırlarını zorladı. Medler ve Persler, Asur'u çökertmek için güneyin göçebe Sami Keldanileri ile ittifak kurdu. Asur'un başkenti Ninova M.Ö. 606 yılında bu Aryanların eline geçti.

Babil'i Sami Keldanilerine bırakan Aryanların Ninova'yı almasından altmış yedi yıl sonra Keldani İmparatorluğunun (İkinci Babil İmparatorluğu)son hükümdarı Nabonidus (Belşazzar'ın babası) Pers kralı Kiros tarafından devrildi. Nabonidus da çok eğitilmiş bir kraldı, devlet işlerine fazlasıyla yetenek ve hayal gücü kattı, ama dünyanın kısa vadeli bilgilerini yeterince kazandıramadı. Eskiçağ araştırmaları yaptı ve yaptığı araştırmalarla, I. Sargon'a ayrılan hâlâ pek çok merci tarafından kabul edilen M.Ö. 3705 tarihini borçluyuz. Nabonidus tespitlerinden gurur duyuyordu, bu tespitlerin kaydı için yazıtlar bıraktı. Dindar bir yenilikçi olduğu açıktır. Tapınaklar inşa etti, yeniden düzenledi ve Bel-Marduk tapınağına pek çok yerel tanrı getirerek Babil'de dini merkezileştirmeye çalıştı. Çatışan tarikatlar yüzünden imparatorluğunun zayıflayıp dağıldığının kuşkusuz farkındaydı ve aklında bazı birleştirici fikirler vardı.

Olaylar böyle bir gelişme için çok hızlı ilerliyordu. Yenilikleri, Bel ruhbanlığının şüphesini ve düşmanlığını açıkça ortaya koymuştu. Ruhbanlar Perslerin yanında yer aldılar. Kiros'un askerleri savaşmadan Babil'e girdi.

Nabonidus hapse atıldı ve Pers gözcüleri ayınların kesintisiz devam ettiği Bel tapınağının girişine yerleştirildi.

Aslında Kiros, Pers İmparatorluğunu Bel-Marduk'un lütfu ile Babil'de kurdu. Yerel tanrıları atalarının tapınaklarına geri göndererek rahiplerin muhafazakâr dürtülerini tatmin etti. Ayrıca Yahudileri Kudüş'e geri döndürdü⁴⁹. Bunlar sadece onun için acilen alınan siyasi tedbirlerdi. Fakat dinsiz Aryanlıları getirirken, antik ruhbanlık tapınak hizmetlerinin devamı için çok fazla ödüyordu. Kâfir Nabonidus'un yeniliklerini kabullenmek ve onun fikirlerini dinlemek akıllıca olacaktı. Kiros M.Ö. 539 yılında Babil'e girdi, M.Ö. 521'de Babil yine ayaklandı ve M.Ö. 520'de bir başka Pers kralı Darius kentin surlarını yıktı. İki yüz yıl burada hayat tamamen bitti, Bel-Marduk'un saygın törenleri kalmadı ve Bel-Marduk tapınağı inşaatçılar tarafından maden ocağı olarak kullanılmaya başladı.

17.6 Mısır'ın Tanrı-Kralları

Mısır'daki rahipler ve kralların durumu da Babil'e benzer, ancak hiç bir surette paralel değildir. Sümer ve Asur kralları önceden rahipti, sonra kral oldular, laik rahipler haline geldiler. Mısır firavununun bu çizgiyi tam olarak izlediği görülüyor. En eski kayıtlarda firavunun bütün rahipleri aşan bir gücü ve önemi olduğu görülür. O bir rahip ya da kraldan da öte, bir tanrıdır. Bu mevkiye nasıl geldiklerini bilmiyoruz. Hiçbir Sümer ya da Asur kralı halkını, IV. Hanedanın büyük piramitlerini yaptıran firavunların, halkını o devasa inşaatlarda çalıştırdığı gibi çalıştırmamıştır. İlk firavunlar egemen tanrının vücut bulmuş hali olarak kabul edilmezdi. Kartal tanrı Horus, Kefren'in büyük heykelinin başının arkasında oturur. III. Ramses (XIX. Hanedan) üç büyük Mısır tanrısının sembollerini taşıyan lahdinin (şu anda Cambridge'dedir) üstünde temsil edilir. Ölüm ve diriliş tanrısı Osiris'in iki asasını taşır, başında, inek tanrıça Hathor'un boynuzları, ayrıca Ammon Ra'nın güneş topu ve tüyleri vardır. Ramses bu sembolleri, dindar bir Babil'linin Bel-Marduk sembollerini taşıması gibi taşımakla kalmaz, üç tanrıyı da bünyesinde barındırır.

49 Blz. Eski ahitin 2. Kitabının son iki mısrası ve ezra.

Firavunların tanrılarının oğulları olduğu fikrini destekleyen bir takım heykeller ve tablolara da rastlarız. . Örneğin III. Amenhotep'in(XVIII. Hadenanlığı) kutsal yaratılışı ve doğuşu, Luxor'daki bir dizi heykel ile olağanüstü detaylı bir şekilde gösterilir. Ayrıca kutsal bir aileden gelen firavunlar sıradan insanlarla evlenemezdi. Bunun sonucu olarak da günümüzde akrabalık derecesi kapsamında yasaklanmış olan kan bağı olan kişilerle, hatta kız kardeşleriyle bile evlenmeleri gelenek haline gelmişti.

Okunabildiği kadarıyla kitabede (lahdin kapağının kenarında) şöyle yazmaktadır:

Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı, iki ülkenin efendisi Osiris... Güneşin oğlu, tanrılarının sevgilisi, hükümdarlıkların efendisi muzaffer Ramses, Heliopolis'in prensi! Senin maharetlerin tanrılar seviyesindedir. Tanrı Usr gibi yükseleceksin, sana kimse düşmanlık edemez, hepsinin içinden zaferi sana veriyorum... BUDGE, Collection, Fitzwilliam Museum, Cambridge.

Bu yüzden saray ve tapınak arasındaki mücadeleMısır tarihine, Babil'dekinden farklı bir açıdan girdi. Bununla birlikte, Profesör Maspero (New Light of Ancient Egypt adlı kitabında), IV. Amenhotep'in ruhbanlıkla ve özellikle de Karnak'ın efendisi ulu tanrı Amon Ra'nın rahipleriyle mücadelesini çok ilginç bir şekilde açıklar. IV. Amenhotep'in annesi firavun soyundan gelmiyordu, babası III. Amenhotep kullarından biri olan Tii adlı güzel bir Suriyeli kızla aşk evliliği yapmıştı ve Profesör Maspero, bu çekişmenin başlangıcını,Amon Ra rahiplerinin muhtemelen muhalefet etmelerinde ve kraliçenin bundan rahatsız olmasında bulur. Kraliçenin oğlunu, Amon Ra'ya duyduğu fanatik nefretle doldurduğunu düşünmektedir. Fakat IV. Amenhotep daha geniş bir görüşe sahip olabilirdi. Ondan bin yıl sonra yaşayan Babilli Nabonidus gibi, imparatorluğunun ahlaki birlik sorunu üzerinde düşünebilirdi. III. Amenhotep'in Etiyopya'dan Fırat'a kadar olan bölgeye hükmettiğini daha önce de belirtmiştik, Tel Amarna'da bulunan, oğluna yazılmış mektuplar geniş çaplı bir ilgi ve etkiyi göstermektedir. Yine de IV. Amenhotep, hüküm sürdüğü topraklarda mezhepsel ibadetlere son vermek için bütün Mısır ve Suriye tapınaklarını kapatmaya ve her yerde tek bir tanrıya, güneş çarkı şeklindeki Aton'a tapınmayı tesis etmeye koyuldu. Babil nasıl Bel-Marduk'un kentiyse, ondan daha da

fazla Amon Ra'nın kenti olan başkent Teb'den ayrıldı ve Tel Amarna'yı yeni başkenti yaptı; onu Amon'a (Amen) adayan Amenhotep olan adını Akhenaton (güneşin zaferi) olarak değiştirdi; on sekiz yıl boyunca ruhbanlığın karşısında durdu ve firavun olarak öldü.

IV. Amenhotep veya Akhenaton'a ilişkin görüşler çok farklıdır. Onu, annesinin Amon nefretinin kuklası ve güzel eşine çok düşkün biri olarak görenler vardır. Elbette eşini çok tutkuyla seviyordu; ona büyük saygı duyuyordu –Mısır'da kadınlara saygı duyulurdu ve ülke farklı zamanlarda kraliçeler tarafından yönetildi- bir defasında karısını kucağına oturtmuş halde, bir defasında da atlı arabada öpüşürlerken heykeli yapıldı, ama kadınların etkisi altında yaşayan erkekler, krallıklarında bulunan en etkili örgütlü kurumların şiddetli düşmanlığı karşısında büyük imparatorlukları sürdüremezler. Kimileri de onu karamsar fanatik olarak görmüştür. Karamsar fanatiklerin mutlu evlilikler yaşadıkları pek görülmez. Aslında onu tanrı olmak istemeyen bir firavun olarak düşünmek daha mantıklıdır. Güçlü ve özgün kişiliğini gösteren şey sadece dini siyaseti ve içindeki merhameti açıkça sergilemesi değildir. Estetik fikirleri de kendine özgüydü. Portresinin, firavun tanrının geleneksel pürüzsüz güzelliğine dönüştürülmesini istemedi ve bugün yüzü bize, onca yavan, kutsal yüzler ordusu arasında, otuz dört asırlık bir zaman aralığından bakmaktadır.

On sekiz yıllık hükümdarlığı, düşündüğü devrim ve onu Tebe dönüp Amon Ra ile barışmaya ikna eden damadı için yeterince uzun değildi.

Hikâyenin sonuna kadar, kralların kutsallığı Mısır'ın aklından çıkmadı ve daha zeki olan ırkların fikirlerine bulaştı. Büyük İskender Babil'e vardığında Bel-Marduk'un prestiji çoktan çürümüştü, ama Mısır'da Amon Ra muzaffer Yunanları yüceltecek güce sahip bir tanrıydı. XVIII. ya da XIX. Hanedan zamanında Amon Ra rahipleri, (yaklaşık M.Ö. 1400) bir çöl vahasında tapınak ve tanrıların sözlerini aktardıkları bir türbe kurdular. Burada konuşabilen, başını hareket ettiren, talepleri kabul veya reddeden bir tanrı simgesi vardı. Bu türbe M.Ö. 332'de hâlâ büyümekteydi. Anlatılanlara göre dünyanın genç efendisi burayı ziyaret etmek için bir yolculuk yaptı; mabede geldi ve tanrının görüntüsü onu karşılamak için karanlıktan ortaya çıktı.

Çok etkileyici bir selamlaşma gerçekleşti. Profesör Massaro der ki, “Şöyle bir konuşma geçmiş olmalı: Beni çok seven, Ra’nın ve Horus’un saltanatını verdiğim soyumdan gelen oğlum! Sana cesaret bahşediyorum, tüm ülkeleri ve dinleri ayaklarına seriyorum; kolunla birleşen tüm halkları vurma gücü veriyorum.

Böylece Mısır rahipleri işgalcileri yendi ve ilk kez bir Aryan kral tanrı oldu.

17.7 Çin Şi Huang Kitapları Yok Ediyor

Çin’de rahip ile kral arasındaki mücadele burada uzun uzadıya ele alınamaz. Mısır’ın Babil’den farklı olduğu gibi Çin’de durum farklıydı, ama hükümdar açısından, halkı ayırttığı için gelenekleri yıkma konusunda aynı çabayı görüyoruz. Çin İmparatoru, Cennetin Oğlu başrahipti, asıl görevi kurbanlıkla ilgiliydi, Çin tarihinin daha düzensiz evrelerinde yönetimden uzaklaşıp sadece kurban etmeye devam etmiştir. Edipler sınıfı erken bir tarihte rahipler sınıfından ayrılmıştı. Yerel krallara ve hükümdarlara hizmet eden bürokratik bir kurum haline gelmişti. Bu, Çin tarihi ve herhangi bir Batı tarihi arasındaki temel bir farktır. İskender Chow Hanedanlığının son rahip-imparatorlarının yönetimi altındaki Batı Asya’yı istila ederken Çin büyük bir düzensizlik durumuna düştü. Her il kendi milliyetine ve geleneğine bağlıydı ve Hunlar ilden ile yayılmıştı. T’sin kralı (Büyük İskender’den seksen yıl kadar sonra doğan) ülkenin zararlı geleneklerinden etkilendi ve tüm Çin edebiyatını yok etmeye karar verdi. Oğlu ilk evrensel imparator Çin Şi Huang, var olan bütün klasikleri bulup yok etmek için gayretle işe girişti. Onun hükümdarlığı zamanında bütün klasikler yok oldu. Çin Şi Huang gelenekler olmaksızın hüküm sürdü ve Çin’i yüzyıllar boyu devam eden bir birlik haline getirdi; ama o öldüğünde saklanan kitaplar yeniden ortaya çıktı. Çin bir birlik olarak kalmaya devam etti, ama Çin Şi Huang’ın varislerinin değil, sivil savaştan sonra ortaya çıkan yeni bir hanedan olan Han Hanedanının (M.Ö. 206) yönetimi altına girdi. İlk Han kralı, Çin Şi Huang’ın edebiyata karşı açtığı bu kampanyayı devam ettirmedi, ardından gelen krallar da edebiyatla barışarak klasikleri yeniden canlandırdılar.

18.0 Kullar, Köleler, Sosyal Sınıflar ve Özgür Bireyler

18.1 Antik Çağda Sıradan İnsan

Son dört bölümde Mezopotamya'da belki 15.000 yıl önce başlayan ilkel Neolitik tarımın dışındaki uygar devletlerin gelişimini kısaca özetledik. Başlangıçta tarımdan ziyade bahçecilik vardı, pulluktan önce çapa kullanılıyordu ve aileyi geçindiren koyun, keçi ve sığırların beslenmesi tamamlayıcı bir unsurdur. İlk yerleşik köy topluluklarının daha kalabalık kasaba ve kentlere dönüşmesinin sağladığı olağanüstü verimliliğin yaşandığı bölgelerin gelişmesini, köy mabedinin ve köyün büyücü hekiminin kent tapınağı ve kent rahibine dönüşmesini ana hatlarıyla çizdik. Önce köyler arasında çıkan, sonra daha rahip kral ile bir kentin ve bir başka kentin tanrısı arasında disiplinli bir mücadeleye dönüşen örgütlü savaşın başlangıçlarını anlattık. Hikâyemiz, M.Ö. 6000 ya da 7000'de Sümer'deki fetih ve imparatorluğun ilk göstergelerinden, yolları ve orduları, kitabeleri ve yazılı belgeleriyle, eğitilmiş ruhbanları, kralları ve artık eskimiş geleneklerle sürdürülen hükümdarlarıyla, büyük imparatorlukların gelişimine hızla ilerledi. Büyük nehirlerin kıyısındaki bu imparatorlukların ortaya çıkışına, çatışmalara ve ikamelerine dair ana hatları çizdik. Özellikle, Nabonidus ve IV. Amenhotep gibi kralların eylemleri ve sözleriyle ihanet edildiğini düşündüğümüz daha geniş siyasi fikirlerin gelişimine dair kanıtlara dikkat çektik. Bu insan yaşantısının on –on beş bin yıllık bir birikiminin özetidir. Süregelen tarihle karşılaştırıldığında geniş bir zaman dilimidir, ama bizimle buzul çağının çakmaktaşı kullanan insanları arasında var olan sonsuz nesilleri düşündüğümüzde kısa bir süredir. Ancak son dört bölümde genel olarak insanlıktan değil, düşünen, resim çizebilen, okuyup yazabilen, yaşadığı dünyayı değiştiren insandan bahsettik. Bu eylemlerin altında, sessiz kalabalıkların hayatı ne idi?

Evcil hayvanların yaşamları ve ekilip biçilen ülkenin çehresi değiştiği gibi, sıradan insan hayatı da bunlardan etkilendi ve değişti, ama bu büyük çoğunlukla acı veren bir değişimdi. Sıradan insanın toprak üzerinde söz sahibi olduğu ya da iradesini gösterdiği bir değişim değil. Okuma ve yazma henüz onun gibilere göre değildi. Toprağını ekip biçmeye, karısını ve çocuklarını sevmeye, köpeğini pataklayıp hayvanlarını beslemeye, zora düştüğünde homurdanmaya, rahiplerin büyülerinden ve tanrıların gücünden korkmaya, onu aşan güçler tarafından rahatsız edilmemenin dışında pek az şey istemeye devam etti. İşte M.Ö. 10,000 yılında bu haldeydi, Büyük İskender zamanında mizacı ve görünüşü bakımından işte böyle değişmeden kalmıştı. Daha iyi aletleri, tohumları, yöntemleri, biraz daha iyi evleri oldu ve medeniyet ilerledikçe ürününü daha düzenli bir pazarda sattı. İnsanlar gezinmeyi bıraktığı zaman belli bir miktar özgürlük ve eşitlik insan hayatından çıktı. Erkekler güvenlik, sığınma ve barınak için özgürdüler. Sıradan insan zamanla ekip biçtiği toprağın kendisine ait olmadığını anlamaya başladı, o topraklar tanrıya aitti ve ürününün bir kısmını tanrıya vermesi gerekiyordu. Yoksa tanrı bu toprağı, kira ve vergi toplayan krala, ya da kral, sıradan insanın efendisi olan bir yetkiliye verecekti. Ve bazen tanrı, kral ya da soylu kişi bunu yapmak zorunda kalır ve sıradan insan mecburen toprağını bırakıp efendisi için çalışmaya başlardı.

Sıradan insanın işlediği toprağın ne kadarının kendisine ait olduğu eski Asur'da net değildi. Arazi bir tür mülkiyet hakkı olarak tutuluyor ve işleyen kişi vergi ödüyordu; Babil'de toprak tanrıya aitti ve tanrı çiftçinin çalışmasına izin veriyordu. Mısır'da toprağın sahipleri ve kiralari toplayanlar tapınaklar, firavun tanrılar ya da firavunların altındaki soylulardı. Ancak çiftçi köle değildi, sadece toprak işlemekten başka yapacak bir şeyi ve gidecek bir yeri olmadığı için toprağı bağımlıydı. Köyde ya da kasabada oturur, işine gidip gelirdi. Başlangıçta köyler, yaşlı aile reisinin etrafında toplanmış akrabaların oluşturduğu büyük bir mesken gibiydi, ilk kasabalar ise yaşlıların idaresindeki büyük mesken grupları şeklindeydi. Medeniyet ilerlerken köleleştirme süreci olmadı, ama reisler ve liderler güç ve yetki kazandılar, sıradan insan ise ona ayak uyduramadı ve bağımlılık ve itaat geleneğini edindi.

Genel olarak sıradan insan efendisinin, kralın ya da tanrının idaresi altında yaşamaktan ve onların buyruklarına uymaktan memnundu. Böylesi daha güvenliydi. Daha kolaydı. Tüm hayvanlar –insan da dâhil- hayata, muhtaç varlıklar olarak başlamıştır. Çoğu insan kendini önderlik ve korunma arzusundan kurtaramamıştır⁵⁰.

18.2 İlk Köleler

İlk savaşlarda, uzak veya uzun süren seferler yoktu ve maliyetler sıradan insanların vergileriyle karşılanıyordu. Ancak savaş yeni mülkiyet ve yağma kaynağı, yeni bir toplumsal unsur olan esareti ortaya çıkardı. Savaşın daha basit olan ilk dönemlerinde esirler sadece işkence edilmek ya da muzaffer tanrıya kurban verilmek için tutulur, esir kadın ve çocuklar kabileye asimile edilirdi. Ancak sonradan pek çok esir sıra dışı yetenekleri ya da alışılmadık sanatları sebebiyle köleleştirildi. Bu köleleri ilk alanlar kral ya da liderlerdi ve kısa sürede bu insanların kendi ırklarından olan köylü çiftçiler ve sıradan insanlardan daha çok işe yaradıklarını gördüler. Köleler her tür işe koşulabiliyor, yarı özgür sıradan insanın yapamayacağı işleri başarıyordu. Çok eski zamanlardan beri zanaatkarlar çoğunlukla evlerdeki kölelerdi ve Knossos'un bir hane kenti olan Minos kentinde olduğu gibi, ticari mallar, çömlek, tekstil, madeni eşya ve benzeri ürünlerin yoğun bir şekilde üretimi, muhtemelen en başından beri bir köle endüstrisiydi. *Babylonians and Assyrians* adlı kitabında Sayce kölelere ticareti öğretmekten ve köle ürünlerini sömürüye karşı mücadeleden bahseder.

Köleler köle çocuklar doğuruyordu, borçların ödenmesiyle köleleştirme uygulaması köle nüfusu artırıyor; kentler büyürken yeni nüfusun büyük bir kısmını büyük meskenlerdeki zanaatkar ve hizmetçi köleler oluşturuyordu. Bunlar asla düşük seviyedeki köleler değildi, ilerleyen dönemlerde Babil'de bu kölelerin hayatları ve mülkleri incelikle tasarlanmış kanunlarla koruma altına alındı. Yabancı da sayılmıyorlardı.

Ebeveynler çocuklarını, çocuklar yetim kardeşlerini köle olarak satabiliyordu. Hiçbir geçim kaynağı olmayan özgür insanlar bile kendilerini

50 Mısır'da toplumsal huzursuzluğun edebi ifadeleri vardı. Eski medeniyetlerde sıradan insanın ilk şikâyetleri için bkz. Breasted'in *Religion and Thought in Ancient Egypt* adlı kitabında "Social Forces and Religion" bölümü.

köle olarak satabilirdi. Kölelik, iflas etmiş borçlunun kaderiydi. Aksi yönde bir süreçle, köle nüfusun dışında, ücret karşılığı çalışan ve daha belirgin bireysel haklara sahip özgür kadın ve erkekler ortaya çıktı. Babil köleleri kendi mülklerine sahip olabildikleri için para biriktirerek mülkler aldılar. Kent köleleri muhtemelen daha iyi durumdaydı ve pratikte toprağı işleyen çiftçiler kadar özgürdü ve kırsal nüfus arttıkça bunların çocukları birbirleriyle evlendi ve zanaatkârlar ordusu gittikçe büyüdü, bunların kimi bağımlı, kimi özgürdü.

Devletin kapsamı ve karmaşıklığı arttıkça, hane halkı sayısı da arttı. Kralın hanesinde büyük bakanlarının ve memurlarının haneleri, tapınaklarda tapınak görevlilerinin şahsi haneleri büyüdü. Evlerin ve toprak parçalarının giderek buraları kullanan kişilerin malı olmaya başladığını ve asıl sahibi olan tanrıdan giderek uzaklaştığını görmek zor değildir. Mısır ve Çin'deki ilk imparatorluklar, aslında resmi memurlar olan ailelerin bir süreliğine soylu aileler oldukları feodal sisteme geçtiler. Babil medeniyetinin sonraki evrelerinde toplumsal yapıda artan oranda mülk sahibi sınıf ortaya çıktığını görürüz. Bunlar ne köle, ne köylü, ne rahip, ne de resmi memurlardı, bunlar dul kadınlar ve onların çocukları, tüccarlar ve benzerleri ve diğer bütün efendisiz insanlardı. Tüccarlar ise dışarıdan gelmişlerdi. Babil köleler, özgür insanlar, işçiler ve diğerleriyle büyük bir birliğe sahip olan Arami tacirlerle doluydu. Defter tutmaları çok büyük bir girişimdi. Bu iş büyük toprak küplerde çok miktarda kil tablet depolanmasını gerektiriyordu. Az çok özgür ve bağımsız olan insanların oluşturduğu bu topluluk, tacirler, satıcılar, küçük toptancılar gibi diğer kişilerin ihtiyaçlarını temin ediyordu. Örneğin Sayce (a.g.y.) bir taverna ve bira-hane kurulması ve mal stoklanması için yapılan bir anlaşmanın detaylarını verir. Gelip geçen insanlar türemeye başlamıştı.

Ancak eski medeniyette başka ve çok daha az rastlanan bir tür kölelik de ortaya çıktı, bu zorla çalıştırmaktı. Kentlerle pek fazla görülmesi de diğer yerlerde çok sık rastlanıyordu. Öncelikle kral baş müteşebbisti. Kanallar yaptı, sulamayı düzenledi (örneğin Hammurabi'nin projelerinden önceki bölümde bahsedilmişti). Maden ocakları açtı. İhracat üretimini düzenledi (Knossos'taki gibi). I. Hanedanın firavunları Sina yarımadasında bakır ve firuze işliyorlardı. Bunun gibi işler için zorla çalıştırılan

işçiler daha ucuza geliyordu ve kralın kendi halkından aldığı vergilerden daha kolay kontrol edilebiliyordu. Erken dönemlerden itibaren köleler gemiler de kürek çekmiş de olabilirler, ancak Torr, *Ancient Ships* adlı kitabında Perikles devrine dek (M.Ö. 450) özgür Atinalıların bu görevden muaf olmadıklarını belirtir. Kral da askeri seferlerde köleleri kullanırdı. Köleler köklerinden sökülmüş insanlardı, evlerine dönmek gibi bir endişeleri yoktu, çünkü gidecek bir evleri kalmamıştı. Firavunlar Nubiya'da köle avına çıkmış, Suriye seferleri için zenci birlikler kurmuşlardır. Bu köle birliklere çok benzeyen bir başka grup da, kralların olumlu bir baskıyla değil, yiyecek ve yağmalama vaadi verip ikna ederek hizmet aldığı paralı barbar birliklerdi. Eski medeniyetler gelişirken bu paralı ordular eski düzendeki zorunlu askerliğin yerini almaya başladı ve toplu halde köle çalıştırılması ekonomik sistemin çok önemli ve belirleyici bir unsuru oldu. Zorla çalıştırılan işçiler madenler ve kanalar açma, duvar örme işlerinden toprak işlemeye geçtiler. Soylular ve tapınaklar işlerini gördürmek için zorla çalıştırma sistemini benimsediler. Çiftçi köle toplulukları, sürekli satılan mallar üreten işçi kölelerin yerini almaya başladı...

18.3 İlk Özgür Kişiler

İlk Sümer kentlerinin basit toplumsal yapısını ırk, gelenek, eğitim ve işlev açısından, zenginlik, özgürlük, yetki ve yararlılık açısından farklılık gösteren çok sayıda bireyin yaşadığı karmaşık kentlere kadar olan gelişmeleri, milattan önceki son birkaç bin yılın büyük kentlerini birkaç paragrafta işledik. Tüm bunların içinde en çok dikkat çeken şey, rahip, kral, resmi memur, kul ya da köle olmayan, ağır bir iş baskısı altında kalmamış, okuyup araştırmaya vakti olan, özgür birey diyebileceğimiz kişilerin sayısındaki aşamalı artıştır. Sosyal güvenlik ve özel mülkiyetin gelişimiyle paralel olarak ortaya çıkarlar. Madeni para ve hesap tutma işleri gelişti. Aramiler ve Samiler gibi tüccar halkların faaliyetleri, kredi ve para güvenliği organizasyonunu beraberinde getirdi. Önceleri neredeyse tek mülkiyet, taşınabilir olan birkaçı dışında, arazi ve ev haklarından ibaretti; sonra insanlar kaparo verip teminat göstererek başka yerlere gidebildiler ve geri döndüklerinde mülklerini güvenli bir şekilde garanti alınmış

olarak bulabildiler. Pers İmparatorluğu döneminin ortalarına doğru, rahiplerin ya da sarayın kayıtlarından ayrı olarak, ilk eleştirel ve ustalıkla tarih yazarlarından biri olmasıyla çok ilgimizi çeken özgür bir birey yaşamıştı, adı Herodot'tu. Burada onun yaşamına kısaca değinme zahmetine girmek uygun olacaktır. Daha sonra onun yazdığı tarihi kayıtlardan alıntılar yapacağız.

M.Ö. 539'da Babil'in Aryan Persler tarafından işgal edildiğini daha önce belirtmiştik. Pers İmparatorluğunun nüfuzunun istikrarsız olduğu Mısır'a kadar yayıldığını da anlatmıştık; Persler Küçük Asya'ya doğru da genişlediler. Herodot Küçük Asya'nın, Persler derebeyliği ve bir tiran idaresindeki bir Yunan kenti olan Halikarnas'ta M.Ö. 484 yılında doğdu. Geçinmek için çalışmak zorunda olduğuna, ya da mallarının yönetimine fazla zaman ayırdığına dair bir işaret yoktur. Meşguliyetlerinin ayrıntılarını bilmiyoruz, ama yabancıların idaresindeki bu küçük Yunan kentinde, o doğmadan çok zaman önce Yunan dilinde neredeyse bütün konularda yazılmış el yazmalarını bulup okuyacak ve araştırarak vakti olduğu kesindir. Yunan takımadalarını özgürce ve rahat bir şekilde gezerek gidilebilecek en uzak yerlere kadar gitti, istediği yerde kaldı ve görünen o ki, gayet konforlu konaklama yerleri bulmuştu. Babil'e ve Perslerin Dicle'nin doğusunda kurdukları yeni başkent Susa'ya gitti, Karadeniz kıyısını dolaştı ve o dönemde Güney Rusya'ya yayılmış olan Aryan halkı İskitler hakkında hatırı sayılır miktarda bilgi topladı; İtalya'nın güneyine gitti, Sur'daki kalıntıları gördü, Gazze'ye indi ve uzun süre Mısır'da kaldı. Mısır'ı dolaştı, tapınak ve anıtları inceledi, bilgi topladı. O günlerde turist kafilelerinin rehber rahipler eşliğinde eski tapınak ve piramitleri (o zaman üç bin yıllık olan) ziyaret ettiklerini sadece Herodot'tan değil, diğer kanıtlardan da anlıyoruz. Ziyaretçilerin duvarlara yazdıkları yazılar günümüze kadar kalmıştır ve pek çoğu deşifre edilip yayınlanmıştı. Bilgisi arttıkça Perslerin Yunanistan'a boyun eğdirme girişimlerinin büyük tarihini yazma fikrini düşünmeye başladı.

Ancak buna başlaması için önce Pers, Asur, Babil, Mısır ve İskit bölgelerinin ve buradaki ülkelerin coğrafyası ve halklarının geçmişine dair bir açıklama yazdı. Sonra, anlatıldığına göre Halikarnas'taki dostlarına anlatarak tarihini oluşturmaya koyuldu; ama dostları bu anlatıyı pek

beğenmediler, o da zamanın en gelişmiş Yunan kenti olan Atina'nın yolunu tuttu. Çalışması orada alkışlarla karşılandı. Onu Atina'da zeki ve kıvrak zekâli kişilerden oluşan parlak bir çevrede görürüz ve kentin yetkilileri, yazınsal başarılarından dolayı ona on talent (bir tür para birimi) değerinde ödül verdiler.

Ancak bu çok ilginç kişiliğin biyografisini bitirmeyeceğiz, onun çenebaz, hayret verici, son derece eğlenceli tarih anlatısını da eleştirmeyeceğiz. Bu bütün zeki okuyucuların eninde sonunda anlayacağı gibi, hataları ve Boswellci cazibeyi ortaya çıkaran bir kitaptır. Bu ayrıntıları, M.Ö. beşinci yüzyılda insan ilişkilerinde yeni bir unsurun ortaya çıktığını göstermek için veriyoruz. Okuma yazma uzun süredir tapınak yöresinden ve saray kâtiplerinden uzaklaşmış durumdaydı. Kayıtlar sadece saray ve tapınakla sınırlı değildi. Yeni yeni türeyen bazı kişiler, zamanları bol ve bağımsız insanlar sorular sormaya başlamışlar, bilgi ve görüşlerini paylaşıyorlar ve fikirler üretiyorlardı. Böylece, orduların ayakları ve kralların siyasetleri altında, cahil ve kaygısız insanların sıradan yaşamlarının üstünde, en sonunda günümüzde insan ilişkilerinde hâkim bir güç olan insanlığın özgür düşüncesinin başlangıcını görürüz.

İlerleyen bölümlerde Yunanlardan bahsederken bu özgür düşünceye dair daha çok şey anlatacağız.

18.4 Üç Bin Yıl Önce Sosyal Sınıflar

Son iki bölümde işlediklerimizi, 2500-3000 yıl önceki Babil ve Mısır medeniyetlerini oluşturan bu karmaşık insan yığınlarının başlıca unsurlarını sıralayarak özetleyebiliriz. Bu unsurlar beş altı bin yıllık bir süreçte gelişerek dünyanın büyük nehir vadilerinde birbirlerinden farklılaştı, düşünsel eğilimler, gelenekler ve tutumlar geliştirdi. Bugün yaşadığımız medeniyet hâlâ bu ilişkileri taşıyıp geliştirmeye devam etmektedir. Bu bizim miras aldığımız dünyadır. Ait olduğumuz bir sınıfın önyargı ve düşüncelerinden kendimizi kopartabileceğimiz ve zamanımızın sosyal ve siyasi sorunlarını anlamaya başlayabilmek için bu unsurların kökenini dikkatle incelememiz gerekir.

1) Önce ilkel medeniyetlerin gelişmesinin özü ve rehber anlayışı olan ruhban ve tapınak sistemi geldi. Bu sistem sonraki dönemlerde de büyük bir güç, büyük bir bilgi ve gelenek havuzu, herkesin hayatında önemli bir etken ve toplumu bir arada tutan bağlayıcı bir güç olmaya devam etti. Ancak artık mutlak güce sahip değildi, çünkü yapısı onu tutucu ve uyum sağlayamaz hale getirmişti. Artık bilgiyi tekeline almıyor, yeni fikirlere önyak olmuyordu. Öğrenme artık taahhüt altına alınmamış, kontrol edilemeyen, bağımsız düşünen kişilere sızmıştı. Rahip ve rahibeleri, yazmanları, doktorları, büyücüleri tapınak sistemi etrafında toplandı, üyeleri, haznedarları, yöneticileri tapınak etrafında kaldı. Büyük mülklere sahip oldu ve büyük hazineler topladı.

2) Ruhbanlığın karşısında ve aslen ruhbanlıktan doğan saray sistemi, sonradan Asur ve Babil'de bir tür lider ve olayları kontrol eden kişi, Mısır'da ise kendini rahiplerin kontrolünden kurtaran tanrı insan konumuna gelen kral ya da tanrı tarafından idare ediliyordu. Kralın yazmanları, danışmanları, kayıt tutucuları, vekilleri, liderleri ve muhafızları kralın etrafında toplandı. Memurlarının çoğu, özellikle de il yetkililerin büyük ikincil kurumları vardı ve sürekli olarak bağımsız olmak istiyorlardı. Eski nehir vadisi medeniyetlerinin soyluluğu saray sisteminden doğdu. Bu yüzden Aryanların yaşlılar ve liderlerin halk egemenliğine dayalı soyluluğundan farklıydı.

3) Toplumsal piramidin temelinde toplumun büyük ve en gerekli sınıfı olan çiftçiler vardı. Mevkileri dönemden döneme değişiklik gösterdi; vergi ödeyen özgür köylüler oldular, tanrının kulları oldular, kralın ya da soyluların kölesi ya da kiracıları oldular, ona kira ödeyen özel mülk sahipleri oldular. Çoğu zaman kirayı ürünleriyle ödediler. Nehir vadisindeki ülkelerde önemli olan çiftçilerdi, nispeten daha küçük toprakları işliyorlardı, güvenlik açısından köylerde birlikte yaşıyorlar, sulama kanallarını ortaklaşa yapıyorlardı ve köy yaşantısında bir toplum birliği algıları vardı. Toprağı işlemek titizlik isteyen bir iştir, Mevsimler ve hasat zamanları insanları beklemez; çocuklar küçük yaşta işe koşulabilir, bu yüzden çiftçi sınıfının eğitim seviyesi düşüktür, uğraşıp didinen bir sınıftır, cehaletleri, mevsimleri anlayamadıkları, bilgisiz oldukları için batıl inanışlara sahiptir ve kolayca sömürebilir. Bazen büyük bir pasif direniş gösterebilir, ancak ekin biçmekten, borçtan uzak durmak ve kötü günler için tasarruf

etmekten başka bir amaçları yoktur. Avrupa ve Asya'nın büyük kısmında günümüze kadar böyle kalmışlardır.

4) Toprağı işleyenlerden çok farklı olan bir sınıf, zanaatkâr sınıfıydı. Başlangıçta bunlar kent kölesi sınıfının bir parçası olabilir, kısmen de el becerileri gelişmiş köylülerden oluşabilir. Ancak bir sanatı ve onun kendine özgü gizemini geliştirmekte, her tür sanatı yapmadan önce öğrenilmesi gereken teknik, bir bağımsızlık ve toplumsallık algısı geliştirmiş olabilir. Zanaatkârlar bir araya geliyorlardı ve yaptıklarını istişare etme konusunda çiftçilerden daha heveslilerdi. Üretimi sınırlandırmak için loncalar kuruyor, ücret haddini belirliyor ve ortak çıkarlarını koruyorlardı.

5) Babil hükümdarlarının gücü tarımın doğduğu yerlerden otlaklara ve daha verimsiz topraklara doğru yayılırken çoban sınıfı ortaya çıktı. Babil'de bu sınıf göçebe Samiler olan Bedevilerdi (günümüz Bedevileri gibi). Kaliforniyalı koyun yetiştiricileri gibi onlar da sürülerini geniş alanlara sürdüler. Toprak işleyen çiftçilerden daha çok kazanıyor ve daha çok saygı görüyorlardı.

6) Dünyadaki ilk tüccarlar Surve Knossos'takiler gibi, ya da ilkel medeniyetlerin birinden diğerine yol alırken taşıdıkları malları satan göçebeler gibi, koyun sahipleriydi. Babil ve Asur'da tüccarlar çoğunlukla modern Suriyelilerin atası olan Sami Aramilerdi. Toplum hayatında belirleyici bir unsur oldular, kendilerine büyük konaklar yaptılar. Milattan önceki son birkaç bin yılda tefecilik ortaya çıktı. Tüccarların ödünç paraya ihtiyaçları vardı; çiftçiler ekinlerini hasat etmeden önce para kazanmak istiyordu. Sayce (a.g.y.) birkaç nesil boyunca, Keldani İmparatorluğundan da uzun yaşayan Babilli bankacı aile Egibi'lerden bahseder.

7) İlk imparatorlukların ilerleyen günlerinde toplumun karmaşıklaşmasıyla birlikte küçük esnaf sınıfının ortaya çıktığı düşünülebilir, ancak bu çok da önemli değildir.

8) Bağımsız mülk sahiplerinin büyüyen sınıfı.

9) Hayatı kolaylaştıran unsurlar arttıkça sarayda, tapınaklarda zengin evlerde hizmetçi köleler sınıfı ortaya çıktı, bunlar köle, azat edilmiş köle, ya da konaklara alınan genç köylülerdi.

10) Toplu işçiler, bunlar savaş esirleri ya da suçlu köleler, zorla toplanan ya da sürgün edilenlerdi.

11) Paralı askerler, bunlar genellikle tutsaklar ya da zorla toplanan kişilerdi. Bazen askeri ruhun hâlâ hüküm sürdüğü yabancı dost ülkelerden de alınabiliyorlardı.

12) Denizciler

Çağdaş siyasi ve ekonomik bahislerde iş gücünden üstünkörü söz ederiz. Bunun çoğu emek dayanışması ve toplum algısından oluşmuştur. Bu ilk medeniyetlerde kökeni, gelenekleri ve bakış açısı yönünden farklı olan beş ayrı sınıfın temsil ettiği iş gücünden bahsettiğimizi belirtmeliyiz –yani 3, 4, 5, 9, 10. maddeler ve 12. Maddedeki kürek çekenler. İş gücü dayanışması, M.S. on dokuzuncu yüzyılın sanayi devrimini anlatırken göreceğimiz gibi, insan ilişkilerinde yeni bir fikir ve yeni bir fırsattı.

18.5 Sınıfların Kastlara Dönüşmesi

Şimdi ilk medeniyetlerde gelişen toplumsal sınıfları bırakıp biraz da bunların değişmezliklerine odaklanalım. Birbirlerinden ne kadar uzak durdular, ne kadar kaynaştılar? 9, 10, 11 ve 12. Maddelerde saydığımız sınıflar, hizmetliler, toplu işçiler ve köleler, toplu askerler, daha az oranda denizciler, bunların içindeki kürekçiler işe alınmış sınıftı. Kolayca ev kuramıyorlardı, doğuştan bu sınıfa ait değillerdi, muhtemelen tutsaklardan, yok olan diğer sınıflardan, özellikle de küçük esnaf sınıfından ve çiftçiler arasından toplanarak, nesiller boyunca gelişerek türemişlerdi. Ancak denizcilerden bahsederken kürekçileri, Sur ve Sayda'nın gemi sahiplerini ve gemicileri ayırmamız gerekir. Gemi sahipleri kendiliklerinden ticari sınıfa geçtiler, gemiciler büyük limanlarda topluluklar oluşturmak, orada ev sahibi olup denizciliğin sırlarını oğullarına aktarmışlardı. Belirttiğimiz sekizinci sınıf istikrarsızdı, varislerin, zengin ve güçlülerin emekli olmuş üyeleri ve dulların katılımıyla sürekli büyüyor ve bu insanların ölümü ya da şüpheli biçimde kaybolmaları ve mülklerinin dağılmasıyla küçülüyordu. Batı Hindistan'da ise rahip ve rahibeler çok da üretken bir sınıf değildi, çoğu rahip bekârdı ve bu sınıf da işe alınan sınıf sayılıyordu. Hizmetliler de öyle, bu kişiler başkalarının evlerinde yaşırdı, kendilerine ait bir

evleri ve aileleri yoktu. Böylece eski medeni toplumların en önemli sınıfları olarak şunlar kalır:

a) Asil ya da aristokrat sınıf, resmi görevliler, askeri yetkililer ve benzerleri

b) Tüccar sınıf

c) Kent zanaatkârları

d) Toprağı işleyenler

e) Çobanlar

Bu sınıfların her biri kendi üsluplarına göre çocuklarını yetiştirmiş, bu yüzden de diğer sınıflardan az çok farklı kalmaya devam etmiştir. Eski devletlerde genel bir eğitim sistemi yoktu, eğitim daha çok ev içinde veriliyordu. Bu yüzden çocukların babalarının izinden gitmesi ve kendi ailelerine uygun kadınlarla evlenmeleri gayet doğal ve gerekliydi. Büyük siyasi huzursuzlukların yaşandığı dönemler haricinde, sınıfların doğal ve sürekli bir ayrılma süreci oldu, ama bu durum farklı sınıflardan sıra dışı kişilerin evlenmesini ya da başka bir sınıfa geçmesini engellemedi. Yoksul aristokratlar tüccar sınıfın zengin üyeleriyle evlenebiliyordu; hırslı çobanlar, zanaatkâr ya da denizciler, tüccar olabiliyordu. Edindiğimiz bilgilere göre Mısır ve Babil'de durum böyleydi. Önceden Mısır'da sınıfların hiç değişmediği düşünülüyordu, ama bunun, Herodot'u yanlış anlamaktan kaynaklanan yanlış bir kanı olduğu anlaşıyor. Mısır'da başka sınıftan kimselerle evlenmeyen tek sınıf, günümüz İngiltere'sinde olduğu gibi, yarı kutsal olan kraliyet ailesiydi.

Sosyal sistemin farklı noktalarında seçkin ve tek olma durumunu muhafaza etmek için diğer sınıflardan kişilerle evlenmeye kısıtlama getirildiği olmuştur. Örneğin gizli bazı sanatları icra eden bütün zanaatkârlar loncalar kurmak ve üyelerinin lonca dışından kişilerle evlenmesini kısıtlamak eğilimindeydi. Başka ülkeleri işgal edenler de, özellikle ırka ait belirgin fiziksel farklılıklar varsa, işgal ettikleri ülkenin halkından uzak duruyor ve aristokratik bir seçkinlik oluşturunlardı. Bu evliliği kısıtlama düzenlemeleri uzun süreli bütün medeniyetlerin tarihinde çok çeşitli şekillerde görülmüştür. İşlevin doğal sınırları hep vardı, ama bazen keskin çizgilerle çizilip vurgulanıyor, bazen de biraz gevşetiliyordu. Aryan

halklarında genel eğilim, soylu (aristokrat) aileleri sıradan (avam) ailelerden ayrı tutmaktı. Bunun izlerini edebiyatta ve günümüz Avrupa'sında görebiliriz ve bu hanedan armacılığı biliminde etkili bir uygulama olmuştur. Bu gelenek demokratik Amerika'da bile hâlâ geçerlidir. Avrupa'nın en sistemli ülkesi olan Almanya'da Ortaçağ'da bu tür farklılıkların değişmeden kalması yönünde çok net görüşler vardı. Prenslerin (kendilerinden aşağı sınıftan biriyle evlenmeyerek seçkin bir sınıf oluşturan) ardından:

- a) Hanedan armalı kalkanlarıyla askeri ve resmi sınıf olan şövalyeler,
- b) Kasabalılar, tüccarlar
- c) Gemiciler ve zanaatkârlar

d) Çiftçiler, toprağı işleyen kullar ve köylüler geliyordu. Ortaçağ Almanya'sı sınıfları sabitlemede, ilk büyük medeniyetlerin herhangi bir Batılı varisi kadar ileri gitmiştir. Bu düşünce hem İngilizce konuşan halklara, hem de sınıftan sınıfa özgürce geçmeyi bir tür içgüdü ile destekleyen Fransız ve İtalyanlara az çok uyuyordu. Bu tür seçkin fikirler önce üst sınıflarda başladı ve teşvik edildi, ama dışarıda kalanların üst sınıfları kin duyarak kendilerini sınıflandırmaları bu fikirlere karşı bir tepki ve intikam şekli oldu. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde de göreceğimiz gibi, doğal gerekli bir çatışma mefhumu, dışarıda kalan kitle ile (Marks'ın sınıf bilincine sahip proletaryası) yöneticiler ve tüccarlar arasındaki sınıf savaşı ilk kez Almanya'da başladı. Bu İngiliz ya da Fransızlardan çok Almanlara makul gelen bir düşünceydi... Ancak o çatışmalara gelmeden önce pek çok asrı geçmemiz gerekiyor.

18.6 Hindistan'da Kastlar

Orta Asya ile Atlantik arasındaki bölgede medeniyetin temel gelişminden Hristiyan çağından 2000 yıl önceki Hindistan'da toplumsal gelişmelere bakmak üzere doğuya dönersek çok geniş ve ilginç farklılıklar görürüz. Bunların ilki, tesis etme sürecinde dünyanın başka hiçbir yerinde görülmeyecek şekilde, sınıfların sabitlenmesidir. Sınıfların bu değişmezliği Avrupalılar tarafından kast sistemi olarak bilinir⁵¹. Bu sistemin

51 Kast (caste) sözcüğü Portekizce *casta*dan gelir, Hintçesi *varna*'dır (renk).

kökeni hâlâ belirsizdir, ancak Büyük İskender'den önce Ganj vadisinden kaynaklandığı bilinmektedir. Kast sistemi toplumsal yapının yatay olarak sınıf ya da kastlara bölünmesidir. Bir sınıf ya da kastın üyeleri alt sınıftan dışlanmış bir kimseyle ve ihlal ya da iffetsizlik suçu işlemiş kişilerle ne yemek yiyebilir, ne de evlenebilir. Kastını kaybeden kişi bir alt kasta geçmez, tamamen dışlanır. Kastın çeşitli alt kolları oldukça karmaşıktır, pek çoğu temelde ticari örgütlenmelerdir. Her kastın disiplini sağlayan, hayır dağıtan, yoksullarına yardım eden, üyelerinin çıkarını koruyan ve başka yerlerden yeni gelenlerin yeterliklerini kontrol eden yerel örgütleri vardır. (Gezgin bir Hindu'nun olması gerektiğinden daha yüksek bir kasta ait olduğu iddiasını kontrol edebilecek pek az şey vardır). Temelde dört ana kast bulunmaktadır:

- Brahmanlar –rahip ve öğretmenler
- Kshatriyalar –savaşçılar
- Vaisyalar –çobanlar, tüccarlar, tefeciler, arazi sahipleri
- Sudralar – köylü ve işçiler
- Ve kastlardan dışlananlar, Paryalar.

Bu temel kastlar, hepsi münhasır olan, her biri üyelerini belli bir yaşam tarzında ve bir birlik altında tutan pek çok küçük kasta ayrılarak karmaşık hale gelmiştir. Bengal'de Kshatriyalar ve Vaisyalar büyük oranda yok olmuştur. Ancak bu detaylı olarak inceleyemeyeceğimiz kadar karmaşık bir konudur.

Toplumsal birliğin bölünmesi ve karmaşıklaşmasının yanında Hint dünyasının rahip ve öğretmenleri olan Brahmanların pek çok Batılı rahipten farklı olarak çocuk sahibi olabilen ve seçkin bir sınıf olduğuna ve toplumun diğer sınıflarından devşirme almadıklarına dikkat çekmek gerekir. Hindistan'daki sınıfların geniş çaplı kemikleşmesinin temeldeki teşvik unsuru her ne olursa olsun, geleneklerin koruyucusu ve halka bu gelenekleri devam ettirmeyi öğreten kişiler olan Brahmanların oynadığı rolün de büyük etkisi vardır. Kimilerince, dört temel kastın, ikinci kez doğanlar olarak da bilinen ilk üçünün, Hindistan'ı fetheden Vedik Aryanların soyundan geldiği, fethettikleri Sudra ve Paryalarla ırksal olarak birleşmeyi önlemek için bu sıkı ve kesin ayrımları koydukları düşünülmektedir.

Sudralar kuzeyli fatihlerin önceki dalgası olarak tasvir edilir, Paryalar ise Hindistan'ın orijinal Dravid halkı. Ancak bu tahminler evrensel olarak kabul görmez. Ganj vadisindeki değişmez yaşam koşulları yüzyıllar boyunca, daha çeşitli ve değişken koşullara sahip olan batıdaki dünyada ile asla aynı kararlılığı göstermemiş, sınıf farklılıklarını sürdürmeye hizmet etmiş olabilir.

Yine de kastlar ortaya çıkmıştır ve Hint zihniyeti üzerindeki görülmemiş etkisine hiç şüphe yoktur. M.Ö. altıncı yüzyılda Budizm'in büyük öğretmeni Gotama ortaya çıkmış ve "Gan'ja akan dört nehir kutsal nehrin suları ile birleşince isimlerini yitirdiler, Buda'ya inanan herkes Brahman, Kshatriya, Vaisya ve Sudra olmaktan çıkar," demiştir. Buda öğretisi yüzyıllarca Hindistan'a hükmetmiştir; Çin, Tibet, Japonya, Burma, Seylan, Türkistan ve Mançurya'ya kadar yayılmıştır; günümüzde insanlığın büyük bir kısmının dini Budizm'dir, ama sonunda Brahmanlar ve onların kast fikirlerinin gücü ve sürekliliğiyle yenilmiş ve Hint yaşantısından çıkmıştır.

18.7 Mandarin Sistemi

Çin'de, Hint ve Batı medeniyetlerinin takip ettiği yola paralel giden bir başka toplumsal sistemle karşılaşırız. Çin medeniyeti Hindu medeniyetinden bile daha barışçıldır ve savaşılar toplumsal şemada çok küçük bir role sahiptir. Hint medeniyeti gibi, burada da önde gelen aydınlar sınıfıdır, Brahmanlardan daha az dindar ve daha çok resmidir. Ancak Brahmanlardan farklı olarak, Çin'in okuryazar kesimi olan mandarinler bir kast değildir, kişi doğuştan mandarin olmaz, eğitimle olur, toplumun bütün sınıflarından eğitim ve sınavlarla seçilirler ve bir mandarinin oğlu babasının izinden gitmek için önceden kazanılmış bir hakka sahip değildir. ⁵²Bu farklılıkların sonucu olarak, bir sınıf olan Hintli Brahmanlar kendi kutsal kitaplarından bile bihaber ve zihinsel olarak tembelleşmiş ve boş vaatler verip dururlarken Çinli mandarinler sıkı zihinsel çalışmanın verdiği enerjiye sahipti. Ancak o zamandan beri eğitimi neredeyse tamamen klasiklerin bilimsel araştırması şeklinde olmuştur. Mandarin etkisiyle

52 Konfüçyüs zamanında sınıflar daha kemikleşmişti. Han Hanedanında rekabetçi sınav sistemi henüz yoktu. Öğrenciler yerel liderler tarafından sınava alınıyordu. L. Y. C.

Çin edebiyatı tamamen muhafazakâr hale gelmiştir. Büyük İskender'den önceki dönemde Çin zaten kurulmuş ve M.S. 100 yılında yürüdüğü bir yola girmişti. İşgalciler ve hanedanlar gelip gitmiş, ama sarı nehri medeniyetinin hayat düzeni hiç değişmemiştir.

Geleneksel Çin toplumsal sistemi rahip imparatorun idaresindeki dört ana sınıftan oluşur.

a) Batı dünyasının kısmen resmi memurlarına, kısmen de öğretmen ve vaizlerine denk düşen okuryazar sınıfı Konfüçyüs zamanında okçuluk ve binicilik dersleri de vardı. Törenler, müzik, tarih ve matematikle Altı Yetenek tamamlanıyordu.

b) Toprağı işleyenler

c) Zanaatkârlar

d) Tüccar sınıfı

Çin yöntemi en başından beri bir kişinin arazi mülkiyetini oğulları arasında bölüştürmek olmuştur, Çin tarihinde, diğer ülkelerin çoğunda görülen, arazisini kiraya veren büyük toprak sahipleri sınıfı asla var olmamıştır. Çin toprakları genellikle mülkiyet hakkı şeklinde küçük parçalara ayrılmış ve yoğun olarak işlenmiştir. Çin'de bir ya da birkaç çiftlik sahibi olup bunları kiraya verenler vardır, ama büyük ve kalıcı emlak yoktur. Bir toprak parçası bir kişiyi geçindiremeyecek kadar küçükse zengin komşuya satılıyor, satan kişi ise ücretli çalışmak üzere Çin'in büyük kentlerinden birine taşınıyordu. Çin'de yüzyıllar boyunca böyle hiçbir mülkü olmayan, kul ya da köle olmayan, son derece fakir bir yaşam sürerek günlük işlerine tutunan bir kentli nüfus var olmuştur. Çin hükümetinin ihtiyaç duyduğu askerler de bu insanlardan devşirilmiş, kanallar açma, duvar örme gibi işler için ihtiyaç duyulan işçiler de aynı şekilde toplanmıştır. Çin tarihinde savaş esirleri ve köle sınıfı, Hristiyan çağından önceki batılı kayıtlardakinden daha az rol oynamıştır.

Gelişen toplumsal yapının bu üç öyküsünün bir ortak noktası, krallık ya da sıradan halk okumaya ve bunun sonucu olarak bağımsız düşünmeye başlamadan önceki evrelerde eğitimli sınıfın uyguladığı güçtür. Hindistan'da seçkinlikleri sebebiyle, eğitimli sınıf olan Brahmanlar etkinliklerini günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Mandarinlik, yazım dilinin

karmaşıklığı yüzünden Çin halkı üzerinde hüküm sürmüştür. Daha değişken ve olaylarla dolu olan batı dünyasında ırk ve geleneklerin farklılaşması, toplumun entelektüel unsurlarının sınıf üstünlüğüne dönüşmesinin paralel organizasyonunu geri bırakmış, belki de tamamen durdurmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, batı dünyasında eğitim topluma yayılmış, özel bir sınıfın kontrolünden çıkmıştır; kastların, ruhbanlığın ve geleneklerin toplumun genel yaşantısını kısıtlaması ortadan kalkmıştır. Okuma ve yazma, bunu artık bir tarikat ya da gizem haline getirmenin mümkün olmadığı bir noktaya indirgenmiştir. Bunun aynı oranda Çin'de gerçekleşmemesinin sebebi ırksal farklılıklardan ziyade Çin harflerinin alışılmadık detayları ve zorluğu olabilir.

18.8 Beş Bin Yılın Bir Özeti

Son altı bölümde 5000-6000 yıllık bir dönemde – yani 150-200 nesil boyunca- insanlığın, derilere sarınmış ilkel kabilelerin ekin biçtiği, hayvan yemlerini çamurdan yaptıkları kulübelerde depoladığı, taştan yaptığı oraklarla tahıl biçtiği Neolitik tarımdan, tüm Akdeniz kıyıları, Nil nehri, Asya ve Hindistan ve Çin'in büyük alüvyon bölgelerine toprak işlemeyi yaydığı, kalabalık kentler, büyük tapınaklar ve hareketli bir ticareti kurduğu günlere geldik. Kadırgalar ve üçgen yelkenli gemiler kalabalık limanlara girip çıktılar, tedbirli bir şekilde, karaya daima yakın durarak bir burundan diğerine ve burunlardan adalara gittiler. Mısırlı sahiplerinin elinde Fenike gemileri Doğu Hint Adalarına ve belki de daha öteye, Pasifik okyanusuna gidiyordu. Kervanlar Afrika ve Arap çöllerinde, Türkistan'da ticaretle uğraşıyorlar, dünyanın bu yeni yaşam merkezlerine Çin'den ipek, Orta Afrika'dan fildişi, İngiltere'den kalay geliyordu. İnsanlar keten⁵³ ve renkli yünlerden narin kumaşlar dokumayı öğrenmişti, kumaşları ağartıp boyayabiliyorlardı. Bakır, bronz, gümüş ve altının yanında demir de işliyorlar, en güzel çömlek ve porselen işlerini çıkartıyorlardı; bulup işlemedikleri pek az değerli taş kalmıştı; okuyup yazabiliyorlar, nehirlerin yönünü değiştirebiliyor, piramitler dikeyiyor, kilometrelerce uzunlukta duvarlar inşa ediyorlardı. Tüm bu işlerin başarıldığı elli altmış yüzyıl, yetmiş yıllık

53 Şam'da damask kumaş ve çelik kakma işleri yapılıyordu.

insan ömrüyle karşılaştırıldığında uzun bir süre gibi görünebilir, ama jeolojik zaman şeridine kıyasla çok kısa bir süredir. İlk taş aletlerin, pliyosen döneminin taş aletlerin kullanıldığı İskenderiye kentlerinin devrinden geriye gittiğimizde yüz kat daha uzun bir süre kazanırız.

Bu elli altmış yüzyıllık dönemin kabaca bir düzenini ve görünüşünü vermeye çalıştık. İşimiz bu taslağı oluşturmaktır. Birkaç kişinin adını belirttik, ancak bundan sonra kişi adlarını sayısı artmak zorundadır. Ancak çizdiğimiz bu taslağın içeriği sadece hayal gücüne dokunabilir. Daha yakından bakma fırsatımız olsaydı bu altmış yüzyıllık süreçte bizim üslubumuza giderek benzeşen yaşamların geçidini görürdük. Paleolitik vahşilerin ycrini dünyanın ücra köşelerinde hâlâ rastlanan Neolitik çiftçilerin alışını gösterdik. Sami kralı I. Sargon'un Sümer'i fethinden çok önce yapılmış taş oymalardan alınan Sümer askerleri anlattık.. Esmer tenli insanlar bu figürleri ıslık çalarak, gün be gün oymuştu. O günlerde Mısır deltasının ovaları, piramitlere yeni sıralar eklemek için Nil'den çıkan taşları boşaltan yanık tenli işçi güruhuyla dolup taşıyordu. O günleri anlatan binlerce sahne çizilebilir. Mısırlı bir seyyar satıcının Babil'den getirdiği kıyafetleri güzel, zengin hanımın önüne seriş; Teb kentindeki bir tapınak festivalinde sütunlar arasında toplanmış kalabalık; günümüz İspanyolları gibi kara gözlü bir Giritlinin boğa güreşi seyrediş; tıpkı bugünkü boğa güreşçileri gibi daracık pantolonlar giymiş boğa güreşçileri; çivi yazısı öğrenen çocuklar -Nippur'da bir okulun kilden alıştırma tabletleri bulunmuştur-; kocası hasta bir kadının şifa için Kartaca'daki büyük tapınağa adak adaması; İliya dağını zirvesinde kımıltısız duran, derilere sarınmış bronz baltalı bir vahşi Yunan'ın ametist gibi parıldayan Adriyatik Denizinde koca bir böcek gibi ilerleyen çok kürekli Girit gemisini ilk kez görüp şaşakaldığı an. Sonra eve gidip yüz kollu dev canavarı ailesine anlatır. Bu tarih kumaşı, her biri 200 nesil alan dikişlerden oluşur. Ancak, birincil dikiş veya birleşmenin varlığını işaretlemedikleri sürece, bu dikişlerin hiçbirini incelemek için duramayız.

19.0 İbranilerin Kutsal Kitapları ve Peygamberler

19.1 Yahudilerin Tarihteki Yeri

Artık insanlığın tarihinin bu genel taslağına Yahudileri ve dünyanın en kayda değer antik belgelerini, Hıristiyanların Eski Ahit olarak bildiği belgeleri koyabiliriz. Bu belgelerde medeniyetin gelişimine dair en ilginç ve en değerli bilgileri ve insanlığın hâkimiyet kurmak için Mısır ve Asur'daki mücadeleleri sırasında insan ilişkilerinde var olan yeni bir ruhun en net göstergelerini buluruz.

Eski Ahit'i oluşturan tüm kitaplar, çoğunlukla bugünkü formlarında, M.Ö. 100 yılında ortaya çıkmıştır. Bu kitapların çoğu Büyük İskender zamanında (M.Ö. 330) muhtemelen kutsal yazılar olarak değerlendirilmiştir. Bunlar M.Ö. 587'de Keldani hanedanından II. Nebukadnezar tarafından kendi yurtlarından Babil'e sürülen sıradan halkın, küçük bir kısmı dışındaki halk olan Yahudilerin kutsal yazınıdır. Kentleri olan Kudüs'e geri dönmüş, M.Ö. 539'da Babil'in son hükümdarı Nabonidus'u deviren Pers kralı Kiros'un himayesi altında tapınaklarını yeniden kurmuşlardır. Yahudilerin Babil sürgünü elli yıl kadar sürmüştür ve pek çok otorite, bu sürede Babil'lilerin ırkı ve düşünceleriyle epeyce kaynaştıklarını düşünmektedir.

Yahudiye'nin ve başkenti Kudüs'ün sıra dışı bir konumu vardır. Ülke batıda Akdeniz ile doğuda çöller ve Ürdün sınırı boyunca şerit şeklinde uzanır; içinden kuzeyde Hitit, Suriye, Asur ve Babil'den güneyde Mısır'a kadar giden doğal bir yol geçer. Fırtınalı bir tarihi olacağı alınaya yazılmış bir ülkeydi. Mısır ve kuzeyde egemen olan güçler imparatorluk için, ticaret yolları için Yahudilerle savaştılar. Yahudiye'nin ne tarıma elverişli toprakları, ne de önemli sayılacak maden cevherleri vardı. Bu kutsal yazıtlarla korunan Yahudilerin tarihi, kuzey ve güneydekilerle, batıdaki

denizci halkların iki medeniyet sisteminin daha geniş bir tarihine yapılmış bir yorum niteliğindedir.

Bu yazıtlar pek çok farklı unsur içerir. İlk beş kitap olan Pentateuk'a (Tevrat) görülmemiş bir saygıyla bakılıyordu. Bu kitaplar dünyanın ve insanlığın yaratılışının, insanlığın ilk yaşantısının ve birkaç ayrıcalıklı kişi dışında tüm insanlığı yok eden Büyük Tufanın ikili anlatımıyla evrensel bir tarih formu şeklinde başlamıştır. Bu tufan hikâyesi eski geleneklerde çok yaygındı; Neolitik çağda meydana gelen, Akdeniz vadisini sel basması olayı anlatılmış olabilir. Yapılan kazılar, Yahudilerin yeniden yapılanmasından önceki döneme ait Yaratılış ve Tufan hikâyelerinin Babil versiyonlarını ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden İncil araştırmacıları Tevrat'ın açılış bölümlerinin sürgündeki Yahudiler tarafından alındığını iddia eder. Bu alıntılar Genesis'in (yaratılış) ilk on bölümünü oluşturmaktadır.

Ardından Musevi ulusunun ataları ve kurucuları olan Abraham, Isaac ve Jacob'un (İbrahim, İshak; Yakup) hikâyesi gelir. Babil ile Mısır arasındaki topraklarda göçebe hayatı süren ataerki Bedevi şefleri olarak tasvir edilirler. Eleştirmenler mevcut kitabın önceden var olan birkaç versiyonun birleştirilmesiyle oluştuğunu söylerler, ancak kökeni ne olursa olsun, bu hikâye çok renkli ve yaşama gücüyle doludur. Günümüzde Filistin denilen bölge o zamanlar, Sur ve Sayda'yı kuran Fenikelilerle ve Hammurabi krallığı altında ilk Babil İmparatorluğunu kuran Amoritlerle yakın akraba olan, Sami halklarından Kenanilerin yaşadığı Kenan diyarıydı. Abraham'ın inek ve koyun sürüleri bu ülkeden geçerken –muhtemelen Hammurabi dönemiyle aynı zamanda- Kenaniler yerleşik bir halktı. Kutsal Kitaba göre Abraham'ın tanrısı dört başı mamur kentleriyle onanmış bu toprakları ona ve çocuklarına vaat etmişti. Genesis (Yaratılış) kitabında okuyucu Abraham'ın çocuksuz olduğu, bu vaatten şüpheye düştüğü ve sonra Ishmael (İsmail) ile Isaac'ın doğduğu bölümleri okumalıdır. Genesis'te ayrıca Isaac'ın, adı sonradan Israel olarak değişen Jacob'un, Israel'in on iki oğlunun hayatlarını ve büyük kıtlık günlerinde nasıl Mısır'a gittiklerini de okursunuz. Pentateuk'un (Tevrat) ilk kitabı Genesis bu şekilde biter. Ardından Musa'nın hikâyesini anlatan ikinci kitap Exodus (Mısır'dan Çıkış) gelir.

İsrail oğullarının Mısır'a yerleşmesi ve köleleştirilmeleri zor bir hikâyedir. Firavun II. Ramses tarafından Goşen bölgesine yerleştirilmiş Sami halklarına dair Mısır kayıtları mevcuttur ve yiyecek ihtiyacı sebebiyle Mısır'a çekildikleri belirtilir. Ancak Mısır kayıtlarında Musa'nın hayatı ve yaptıkları hakkında bilgi yoktur; Mısır'ın başına gelmiş bir felâketten ya da Kızıldeniz'de boğulmuş bir firavundan söz edilmemektedir.

Kenan ülkesindeki bir kentin Mısırlı idarecileri tarafından II. Ramses'ten önce XVIII. Hanedanın firavunu IV. Amenhotep'e yazılan bir kil tabletin keşfi çok şaşırtıcıdır, anlaşılan İbranilerden ismen bahsetmişler ve Kenan ülkesini işgal ettiklerini belirtmişlerdir. İbraniler XVIII. Hanedan döneminde Kenan ülkesini işgal ettiyse, bu işgalden önce XIX. Hanedanın firavunu II. Ramses tarafından esir alınıp zulmedilmiş olamazlardı. Ancak anlatılan olayların geçtiği dönemden çok sonra yazılmış olan, temelde kabile istilalarının uzun ve karmaşık bir tarihi olan Exodus kitabının sadeleştirilmesi, hatta belki karakterize edilip sembolleştirilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Diğer kabileler ücra Kenani kentlerine akınlar düzenlerken, bir Musevi kabilesi Mısır'a geçmiş ve köleleştirilmiş olabilir. Köleleştirildikleri ülke Mısır (İbranicesi Misraim) değil, kuzey Arabistan'da Kızıldeniz'in öbür yanındaki Misrim (Musri) ülkesi bile olabilir. Bu konular merak eden okuyucuların başvurabileceği "Encyclopaedia Biblica"da (Musa ve Exodus maddelerinde) detaylı bir şekilde anlatılmaktadır⁵⁴.

Pentetauk'un diğer iki kitabı Tesniye (Yasa'nın Tekrarı) ve Levililer kanunları ve dini kurallarla ilgilidir. Sayılar (Çölde Sayım) Kitabı ise Musevilerin çölde gezinmelerini ve Kenan ülkesini işgal etmelerini konu alır.

Musevilerin Kenan ülkesini fethinin asıl detayları ne olursa olsun, işgal ettikleri ülkenin yüzyıllar önce Abraham'a vaat edildiği günlerden beri çok değiştiği kesindir. Kenani diyarı o zamanlar büyük bir Sami ülkesiydi, pek çok zengin ticaret kenti vardı. Ancak yabancıların dalga dalga gelmesiyle kıyıları aşındı. İtalya ya da Yunanistan'dan gelen koyu tenli İberyalı ya da Akdenizlilerin, Knossos'ta doruğa ulaşan Ege medeniyeti halklarının, Aryan ırklarının güneye hareketiyle saldırıya uğradıklarını, Knossos'un M.Ö. 1400'de yıkıldığını ve M.Ö. 100 yılında tamamen ortadan kalktığını

54 Ayrıca bkz. G. B. Gray, *A Critical Introduction to the Old Testament*

daha önce anlatmıştık. Bu Ege limanları halklarının daha güvenli topraklar bulmak için denizleri aştıkları artık bilinmektedir. Mısır deltasını ve batıda Afrika kıyılarını işgal ettiler, Hititlerle ve Aryanlarla ve diğer Aryan kökenli ırklarla ittifak yaptılar. Tüm bunlar II. Ramses'ten sonra, III. Ramses zamanında oldu. Mısır anıtlarında büyük deniz savaşlarının ve bu halkın Filistin kıyılarından Mısır'a doğru yürüyüşünün kayıtları bulunmaktadır. Aryan kabilelerine özgü kağnılarla gidiyorlardı ve bu Giritlilerin bazı Aryan işgalcilerle birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır. M.Ö. 1300 ile M.Ö. 1000 yılları arasındaki çatışmaların bağlantılı anlatısı olduğu henüz çıkarılmamıştır, ancak Kutsal Kitap'ta anlatılanlardan, Joshua idaresindeki İbraniler vaat edilmiş toprakları zaptetmeye devam ederken Filistinlilerle karşı karşıya geldiler, Gazze, Gath, Aşdod, Aşkelon ve Yafa (Tel Aviv) gibi büyük kentlere yerleşen Abraham'ın hiç tanımadığı⁵⁵ bu halk İbraniler gibi yeni gelmişti ve muhtemelen denizin öte yakasından, kuzeyden gelen Giritlilerdi. Bu yüzden Kenanilere bir saldırı olarak başlayan istila, yeni gelen Filistinlilerle birlikte kısa sürede, çok istenen ve vaat edilen topraklar için uzun, ama pek de başarılı olmayan bir mücadelesine dönüştü.

Vaat edilmiş toprakların tamamıyla İbranilerin elinde olduğunu söyleyemeyiz. Kutsal Kitap'ta Pentetauk'un ardından Yeşu, Hâkimler, Ruth (Arasöz) kitapları ve I., II. Samuel ile I., II. Krallar kitapları, bunların da ardından II. Samuel ve Krallar kitaplarındaki konuları farklı şekillerde tekrar eden Tarihler Kitabı geldi. Bu sonuncu kitabın büyük kısmında giderek artan bir gerçeklik hissi vardır ve bu kitaplarda Filistinlilerin sebatla, güneydeki verimli toprakları ele geçirdiklerini, Kenanilerin ve Fenikelilerin kuzeyde İsraililere karşı direndiklerini okuruz. Hâkimler Kitabı hüznün dolu bir başarısızlıklar silsilesidir. İnsanların cesareti kırılır. Tanrıları Yehova'ya tapınmaktan vazgeçerler, Baal ve Aştarot'a (Bel ve İştâr) taparlar. Filistinlilerle, Hititlerle evlenerek nihayetinde hep olduğu üzere melez bir ırk haline gelirler. Pek çok bilge kişi ve kahramanın önderliğinde düşmanlarına karşı genelde pek de başarılı ve hiçbir zaman birlik halinde olmayan bir savaş sürdürmüşlerdir. Sonrasında Moablar, Kenaniler, Midianlar

55 Bu durum Genesis kitabının XX. 15, xi ve xvi. Bölümlerinin bazı satırlarına zıt düşebilir, ancak bunu *Encyclopaedia Biblica*da *Philistines* maddesine bakmak gerekir

ve Filistinliler tarafından işgal edildiler. İsrail'in zorda kaldığı durumlarda bir umut ışığı olan Gideon ve Samson'un ve diğer kahramanların verdiği mücadelelerin tarihi Hâkimler Kitabı'nda anlatılır. I. Samuel Kitabı'nda Eli'nin hâkim olduğu dönemde Ebenezer'deki büyük yıkımları anlatılır.

Bu İsrailîlilerin 30.000 asker kaybettiği tam bir meydan savaşıydı. Daha önce geri çekilmiş ve 4000 adam kaybetmişler ve sonra en kutsal semboller olan Ahit Sandığını ortaya çıkarmışlardı.

Ahit Sandığı ordugâha geldiğinde bütün İsrailîliler öyle bir tezahürat yaptı ki, yer gök inledi. Filistinliler bu bağırışları duyunca, "İbranilerin kampından gelen bu sesler de neyin nesi?" dediler ve Ahit Sandığı'nın kampa getirildiğini anladılar. Filistinliler korkuya kapılarak, "Tanrı kampa gelmiş, dediler "Vay başımıza gelenler! Hiç böyle şey görmedik. Vay başımıza gelenler! Bizi bu tanrıların elinden kim kurtaracak? Issızlığın ortasında Mısırlılara dert salan tanrılar işte bunlar. Güçlü olun ve erkek gibi davranın, ey Filistinliler, siz İbranilere kul olmayacaksınız, onlar size olacak; erkek gibi davranın ve dövüşün."

Ve Filistinliler dövüştü, İsrailîliler yenildi, herkes çadırlarına kaçıştı ve otuz bin İsrail askerinin öldüğü büyük bir kıyım yaşandı. Ahit Sandığı ele geçirildi, Eli'nin iki oğlu Hophni ve Phinehas katledildi.

Benyaminli bir adam savaş alanından koşarak aynı gün Şilo'ya ulaştı. Giysileri yırtılmış, başı toz toprak içindeydi. Adam Şilo'ya vardığında, Ahit Sandığı için yüreği titreyen Eli, yol kenarında bir sandalyeye oturmuş, kaygıyla bekliyordu. Adam kente girip olup bitenleri anlatınca, kenttekilerin tümü haykırdı. Eli haykırışları duyunca, "Bu gürültünün anlamı ne?" diye sordu. Adam olanları Eli'ye bildirmek için hemen onun yanına geldi. O sırada Eli doksan sekiz yaşındaydı. Gözleri zayıflamış, göremiyordu. Adam Eli'ye, "Ben savaş alanından geliyorum" dedi, "Savaş alanından bugün kaçtım." Eli, "Ne oldu, oğlum?" diye sordu. Haber getiren adam şöyle yanıtladı: "İsrailîliler Filistinliler'in önünden kaçtı. Askerler büyük bir yenilgiye uğradı. İki oğlun, Hofni'yle Pinehas öldü. Ahit Sandığı da ele geçirildi." Adam Ahit Sandığı'ndan söz edince, Eli sandalyeden geriye, kapının yanına düştü. Yaşlı ve şişman olduğundan boynu kırılıp öldü. İsrail halkını kırk yıl süreyle yönetmişti. Eli'nin gelini -Pinehas'ın karısı- gebeydi, doğurmak üzereydi. Ahit

Sandığı'nın ele geçirildiğini, kayınbabasıyla kocasının öldüğünü duyunca birden sancıları tuttu, yere çömelip doğurdu. Ölmek üzereyken ona yardım eden kadınlar, "Korkma, bir oğlun oldu" dediler. Ama o aldırmadı, karşılık da vermedi. Ahit Sandığı ele geçirilmiş, kayınbabasıyla kocası ölmüştü. Bu yüzden, "Yücelik İsrail'den ayrıldı!" diyerek çocuğa İkavot adını (Yücelik yok anlamına gelir) verdi. "Yücelik İsrail'den ayrıldı!" dedi, "Çünkü Ahit Sandığı ele geçirildi." (Kaynak I. Samuel Kitabı, iv. Bölüm)

Elî'nin ardından gelen ve hâkimlerin sonuncusu olan Samuel'di ve yönetiminin son günlerinde İsrail tarihinde, çevredeki daha büyük ulusların yaşadıklarıyla paralel bir olay meydana geldi. Bir kral ortaya çıktı. Rahipliğin eski kuralları ve insan ilişkileri yeni üslubu arasındaki belli meseleler canlı bir dille anlatılmıştır. Bu yüzden ikinci bir alıntıdan kaçınmak imkânsızdır.

Bu yüzden İsrail'in bütün ileri gelenleri toplanıp Rama'ya, Samuel'in yanına vardılar. Ona, "Bak, sen yaşlandın" dediler, "Oğulların da senin yolunda yürümüyor. Şimdi, öteki uluslarda olduğu gibi, bizi yönetecek bir kral ata." Ne var ki, "Bizi yönetecek bir kral ata" demeleri Samuel'in hoşuna gitmedi. Samuel RAB' ba yakardı. RAB, Samuel'e şu karşılığı verdi: "Halkın sana bütün söylediklerini dinle. Çünkü reddettikleri sen değilsin; kralları olarak beni reddettiler. Onları Mısır'dan çıkardığım günden bu yana bütün yaptıklarının aynısını sana da yapıyorlar. Beni bırakıp başka ilahlara kulluk ettiler. Şimdi onları dinle. Ancak onları açıkça uyar ve kendilerine krallık yapacak kişinin onları nasıl yöneteceğini söyle." Samuel kendisinden kral isteyen halka RAB' bin bütün söylediklerini bildirdi: "Size krallık yapacak kişinin yönetimi şöyle olacak: Oğullarımızı alıp savaş arabalarında ve atlı birliklerinde görevlendirecek. Onun savaş arabalarının önünde koşacaklar. Bazılarını biner, bazılarını ellişer kişilik birliklere komutan atayacak. Kimisini toprağını sürüp ekinini biçmek, kimisini de silahların ve savaş arabalarının donatımını yapmak için görevlendirecek. Kızlarımızı itriyatçı, aşçı, fırıncı olmak üzere alacak. Seçkin tarlalarımızı, bağlarımızı, zeytinliklerinizi alıp hizmetkârlarına verecek. Tahıllarınızın, üzümlerinizin ondalığını alıp saray görevlileriyle öbür hizmetkârlarına dağıtacak. Kadın erkek kölelerinizi, seçkin boğalarımızı, eşeklerinizi alıp kendi işinde çalıştıracak. Sürülerinizin de ondalığını alacak. Sizler ise onun köleleri olacaksınız. Bunlar

gerçekleştğinde, seçtiğiniz kral yüzünden feryat edeceksiniz. Ama RAB o gün size karşılık vermeyecek.” Ne var ki, halk Samuel’in sözünü dinlemek istemedi. “Hayır, bizi yönetecek bir kral olsun” dediler, “Böylece biz de bütün uluslar gibi olacağız. Kralımız bizi yönetecek, önümüzden gidip savaşlarımızı sürdürecektir.”(I. Samuel Kitabı, iv. Bölüm viii)

19.2 Saul, David ve Solomon

Ancak ülkelerinin yapısı ve mevkisi İbranilerin karşısındaydı ve kral-ları Saul artık düşmanlarından daha başarılı değildi. Dolandırıcı David’in, Saul’a karşı entrikaları ve Saul’un Giboa Dağında kesin yenilgisi I. Samuel Kitabı’nda anlatılır. Orduları Filistin okçuları tarafından alt edilmştir.

Ertesi gün Filistinliler, öldürülenleri soymak için geldiklerinde, Saul’la, üç oğlunun Gilboa Dağı’nda öldüğünü gördüler. Saul’un başını kesip silahlarını aldılar. Sonra bu iyi haberin putlarının tapınağında ve halk arasında duyurulması için Filistin ülkesinin her yanına ulaklar gönderdiler. Saul’un silahlarını Aştoret’in tapınağına koyup cesedini Beytşean Kenti’nin suruna çaktılar. (I. Samuel Kitabı, iv. Bölüm xxxi)

David (M.Ö. 990 civarı) seleflerinden daha politik ve başarılıydı ve Sur kralı Hiram’ın koruması altına girmişti. Bu Fenike ittifakı onun kalıcı olmasını sağladı ve oğlu Solomon’un büyük bir kral oluşunda önemli bir unsurdy. David’in suikastlar ve idamlarla dolu öyküsü medeni bir kraldan çok vahşi bir kabile liderinin tarihini anlatır. Bu öykü II. Samuel Kitabı’nda son derece canlı bir dille anlatılır.

I. Krallar Kitabı Kral Solomon’un (M.Ö. 960 civarı) saltanatıyla başlar. Genel tarihçiler açısından bu öyküdeki en ilginç nokta Solomon’un ulusal din ve ruhbanlıkla ilişkileri, rahip Zadok’un sinagogu ve Nathan peygamber ile ilişkileridir.

Kral Solomon’un saltanatı babasınıninki gibi kanlı başladı. David’in kayıtlara girmiş son konuşması, Şima’nın öldürülmesi hakkındadır; kayıtlara giren son sözü de kanlı olmuştur. David tanrıya, yaşadığı sürece Şima’yı koruyacağına dair yemin etmesine rağmen, “Ak saçlı başın kanlı mezar-lara girecek,” demiştir ve bu konuda Solomon’u bağlayan bir şey yoktur. Solomon taht peşinde koşan, ama sonra umudunu yitirip boyun eğen

erkek kardeşini katlederek devam etti. Sonra da erkek kardeşinin tarafını rahat rahat idare etti.

Dinin, ırkları ve zihinleri karışmış olan İbranilere karşı zayıf tutumu, Zadok yandaşı muhalif başrahibin kolayca değiştirilmesiyle gösterilir ve daha da çarpıcı olan, Solomon'un zorba elebaşı Benaiah'ın sinagogda, Yehova'nın sunağına tutunmuş sığınmaya çalışırken Joab'ı öldürmesidir. Solomon o dönemde son derece modern bir tutum olan, halkının dinini yeniden şekillendirme işine girişti. Krallığını Kızıldeniz'e ulaşma ve denizciliği inşa etme yolu olarak gören Sayda kralı Hiram ile ittifakı sürdürdü ve bu işbirliğinin sonucunda Kudüs'te o güne dek görülmemiş bir servet birikti. İsrail'de zorla çalıştırma sistemi ortaya çıktı. Solomon, Hiram'ın idaresindeki Lübnan'a sedir ağaçlarını kesmeleri için adamlar gönderdi ve ülke içinde bu ağaçları taşımaları için hamallar tahsis etti. (Tüm bunlarda okuyucuya, Orta Afrika kabile şeflerinin Avrupa ticaretiyle ilgili ilişkilerini hatırlatan noktalar vardır.) Solomon daha sonra kendine bir saray ve Yehova için yeterince büyük olmayan bir tapınak yaptı. O ana dek, İbrânilerin kutsal sembolü Ahit Sandığı, bir kutsal mekândan diğerine taşınan büyük bir çadırda tutuluyor ve farklı kutsal mekânlarda İsrail tanrılarına kurbanlar veriliyordu. Artık sandık, taşları sedir ağacıyla kaplı tapınağın altınlarla parıltıyan iç odasına getirilmiş ve yaldızlanmış zeytin ağacından yapılmış kanatlı iki figürün ortasına konmuştu ve o günden sonra bütün kurbanlar sandığın önündeki sunakta kesildi.

Bu merkezileştirme yeniliği okuyucuya Akhenaton ve Nabonidus'u anımsatacaktır. Bu tür şeyler ancak ruhbanlık düzeninin itibarı, geleneği ve öğrenimi aşağı seviyelere indiğinde başarıya ulaşır.

Ve Solomon, halkı rahipler önünde övmek amacıyla babası David'in emrine uyarak onların hizmetine rahipler atadı, Levileri onların sorumluluğuna verdi; her geçitte taşıyıcılar da bekliyordu. Böylece tanrının adamı David'in hükmünü sürdürdü ve rahipler ya da Leviler herhangi bir konuyla ya da hazineyle ilgilenene kadar krallıkları devam etti.

Ne Solomon'un bu yeni temel üzerine Kudüs'teki Yehova'ya ibadeti tesis etmesi, ne de saltanatını başında tanrısını görüp onunla konuşması, hayatının son yıllarında bir tür teolojik ayartıcılık geliştirmesinin önüne

geçmemiştir. Devlet ve saltanat meseleleri sebebiyle pek çok evlilik yapmış ve tanrıça İstar, Moab tanrısı Chemosh, tanrı Moloch gibi ulusal tanrılara kurbanlar vererek eşlerini eğlendirdi. Kutsal Kitap'ın Solomon bölümü bize batıl inançları olan, zihinsel olarak oturmamış bir kral ve aklı karışık olan ve çevre ülkelerin hiçbirinin daha dindar olamayacağı bir halkı anlatır.

Solomon'un öyküsünde, Mısırla ilişkilere dair bir dönemi işaret etmesi bakımından ilginç bir nokta da, firavunun kızıyla evlenmesidir. Bunun XXI. Hanedanın bir firavunu olması gerekir. III. Amenhotep'in yükseliş günlerinde Tel Amarna mektuplarından da anlaşılacağı gibi, firavun haremine Babil'li bir prensesi alma lütfunda bulunabilir, ama kutsal bir varlık olan bir Mısır prensesini asla bir Babil kralına eş olarak vermezdi. Bu durum, üç asırdan sonra Mısır itibarının, Solomon gibi önemsiz bir kralın bir Mısır prensesiyle eşit şartlarda evlenebileceği dereceye kadar azaldığını gösterir. Sonraki Mısır hanedanı ile (XXII) bir canlanma görülür; İsrail ile Judah arasında bulunan, David ve Solomon zamanında büyüyen bölgeden faydalanan kurucu firavun Şeşonk Kudüs'ü aldı ve yeni tapınağı ve kral sarayının hazinelerini yağmaladı.

Şeşonk Filistiya'yı da zapt etmiş olabilir. Bundan sonra Filistinlilerin öneminin azaldığını belirtmemiz gerekir. Girit dillerini artık unutmuşlar, fethettikleri Samilerin dillerini benimsemişlerdi, kentleri az çok bağımsız kalsa da Filistin'in Sami yaşantısına giderek daha çok uyum sağladılar.

Solomon'un hâkimiyetinin, türlü katliamlarının, Hiram'la işbirliğinin, sarayını ve tapınağı inşa edişinin, krallığını zayıflatıp parçalayan abartılı tutumunun kaba saba, ama ikna edici anlatılarının daha sonra onun başarılarını methetmeye hevesli yazarlar tarafından geniş çaplı eklemelere maruz kalmıştır. Kutsal Kitap'ın kökenlerini eleştirecek yer burası değildir. David ve Solomon'un görüşlerinin esasının gerçekliğini ve doğruluğunu belirtmek derin bilgiden ziyade sıradan bir sağduyu meselesidir, bu görüşler bazen açıklar, bazen haklı çıkarır, ama yine de ilişkili gerçekleri, çağdaş yazarların gizlenemeyeceğine ikna olduğu en sert gerçekler bile bunlarla ilişkilendirilebilir ve ekli bölümlerde aşırı övgüye dikkat eder. Kutsal Kitap'taki sadece Hristiyanlar değil, Müslümanlar hakkında ve kral Solomon'un sadece en muhteşem değil, aynı zamanda en bilge

krallardan biri olduğu hakkındaki anlatıların dayattığı insanların zihinlerindeki gerçekler üzerine yazılı iddiaların gücü hakkında çarpıcı bir takdir söz konusudur. I. Krallar kitabı ondan olanca ihtişamıyla bahseder ve III. Thutmose, II. Ramses ve diğer onlarca firavunun, ya da II. Sargon, Sardanapalus ve Nebukadnezar'ın yaptırdığı binaların ve düzenlemelerin güzelliği yanında bunlar değersiz kalır. Tapınağının iç ölçüsü yirmi cubit, 35 feet (10 mt) eninde⁵⁶-yani küçük bir villa genişliğinde- ve altmış cubit, 100 feet (30 mt) boyundadır. Bilgeliliği ve devlet idaresine gelince, Solomon'un tüccar kral Hiram'ın geniş kapsamlı planlarına sadece yardım ettiğini ve krallığının Fenike ile Mısır arasında bir piyon olduğunu görmek için Kutsal Kitap'tan başak bir kaynağa gerek yoktur. Fenikelilerin heveslerini destekleyen ve Doğu'nun alternatif ticaret yolunu elinde tutanların gönlünü hoş eden Mısır'ın geçici olarak zayıflaması yüzünden önemini yitirdi. Halkına göre Solomon müsrif ve baskıcı bir kraldı ve daha ölmeden önce, herkesin de gördüğü üzere krallığı dağılmaya başlamıştı.

Kral Solomon'un saltanatıyla İbranilerin kısa zaferleri son erer; daha zengin olan, kralın ihtişamı devam etsin diye vergiler altında ezilen kuzey bölgesi, ayrı bir İsrail krallığı olmak için Kudüs'ten ayrıldı ve bu ayrılma Solomon'un zenginliğinin artmasına sebep olan Sayda ve Kızıldeniz bağlantısını kopardı. İbranilerin tarihinde artık servet ve zenginlik yoktu. Kudüs, Judah kabilesinin, Filistiya ile denizle bağı kopan ve düşmanlarla çevrili çıplak tepelerden ibaret bir ülkenin başkenti olarak kaldı.

Savaşların, dini çatışmaların, el koymaların, suikastların ve taht uğruna yapılan kardeş katliamlarının öyküsü üç asır sürdü. Açıkçası bu barbarca bir öyküdür. İsrail, Judah ve komşu devletlerle savaştaydı, bir ötekiyle, bir berikiyle ittifak kuruyordu. Arami Suriye'nin gücü, İbranilerin tepesinde uğursuz bir yıldız gibi parlıyordu ve bunun ardında son Asur imparatorluğunun büyük ve gittikçe de büyüyen gücü yükseldi. Üç asır boyunca İbranilerin yaşantısı, işlek bir cadde üzerinde yaşamakta ısrar eden ve sürekli otobüslerin, kamyonların altında kalan birinin yaşantısına benzer.

Kutsal Kitap'a göre İbranilerin ufkunda beliren ilk Asur kralı Pul'dur (III. Tiglat Pileser'le aynı kişi) ve Menahem onu bin talent değerinde

56 Cubit hesabı farklı şekillerde yapılır. En uzun 44 inçtir. Bu da yetmiş küsur feet eder.

gümüş rüşvet vererek satın almıştır (M.Ö. 783). Ancak Asur'un gücü artık yılanmış ve yıkılmış olan Mısır topraklarına ve Yahudiye civarındaki saldırı hattına yöneldi; III. Tiglat Pilsener geri döndü ve İsrail kralı Shalmaneser Mısır'a yardım etmek için onun izinden gitti, daha önce de belirttiğimiz gibi M. Ö. 721'de krallığı esaret altına girdi ve tarihe gömüldü. Aynı akıbet Judah'ın başında da vardı, ama bir süreliğine ertelendi. Kral Hezekiya (M.Ö. 701) zamanında Sanherib'in ordusunun kaderinden ve oğulları tarafından katledilişinden (II. Krallar Kitabı, xix. Bölüm, 37) daha önce bahsetmiştik. Bunun ardından Asurluların Mısır'a boyun eğdirmeleri kutsal metinlerde geçmez, ama Sanherib'den önce, Asur kralı II. Sargon'a karşı ayaklanan kral Hezekiya'nın Babil ile diplomatik yazışmalar yaptığı kesindir (M.Ö. 700). Bunun ardından Esarhaddon Mısır'ı işgal etti, Asur bir müddet kendi sorunlarıyla baş başa kaldı; İskitler, Medler ve Persler kuzeyden sıkıştırdı ve Babil ayaklandı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Mısır bir süre Asur'un baskısından kurtuldu, önce Psamtik, sonra II. Necho idaresinde bir canlanma dönemine girdi.

Diğerlerinin arasında kalmış o küçük ülke yine müttefiklerine hatalı davrandı. Ancak hiçbir cenah güvenli değildi. Yoşiyahu, Necho'ya karşı çıktı ve Megiddo (Nablus) meydan savaşında katledildi (M.Ö. 608). Mısır, kral Judah'ı haraca bağladı. Necho Dicle'ye kadar ilerledi, ama Nebukadnezar'a yenildi, Judah da onunla birlikte yenik düştü (M.Ö. 640). Üç kukla kralın mahkemesinden sonra Nebukadnezar Babil halkının büyük çoğunluğunu esir aldı (M.Ö. 586), kalanlarsa ayaklanıp Babil yetkililerini katlettiler ve Mısır Keldanilerinin intikamından korundular.

Ve büyük küçük bütün ibadethaneler, tanrının evinin bütün hazineleri ve kralın ve prenslerinin hazineleri; bunların tümünü Babil'e götürdü. Tanrının evini yaktılar, Kudüs duvarlarını yıktılar, sarayları ateşe verdiler, bütün güzellikleri böyle yok ettiler. Ve o kılıçtan kurtulanları Babil'e götürdü, Pers kralı tahta çıkana dek ona ve oğullarına kulluk ettiler (II. Tarihler Kitabı xxxvi. Bölüm, 18, 19,20).

Böylece dört asırlık İbrani krallığının sonu gelmişti. Bu dönem başından sonuna kadar Mısır, Suriye, Asur ve Fenike'nin geniş bir tarihiydi.

Ancak bundan sonra insanlık açısından büyük önem taşıyan ahlaki ve entelektüel sonuçlar ortaya çıkacaktı.

19.3 Melez Kökenli bir Halk, Yahudiler

İki nesilden uzun bir aradan sonra Kiros zamanında Babil'den Kudüs'e geri dönen Yahudiler, savaşçı Baal müminlerinden ve çeşitli ibadet yerlerinde, İsrail, Judah krallıkları zamanında Kudüs'te adaklar adayan Yehova müminlerinden çok farklıydı. Kutsal Kitap'ta geçen kaçınılmaz gerçek şudur ki, Yahudiler, Babil barbarlarına gidip medenileşerek dönmüşlerdir. Ulus bilinci olmayan düzensiz ve bölünmüş yığınlar halinde gitmişler, yığın ve seçkin bir ulus ruhuyla dönmüşlerdir. Ortak bir yazınları olmadan gitmişlerdi, çünkü kral Yoşiyahu'nun tapınaktaki bir kanun kitabında keşfettiği söylenen (II. Krallar Kitabı xxii. Bölüm) esaretten sadece kırk yıl önce gitmişlerdi ve ayrıca kitap okuduklarına dair bir ipucu yoktu; ve Eski Ahit'i oluşturacak materyallerin pek çoğuyla geri döndüler. Bu da gösteriyor ki, sürekli didişen, ölüm saçan krallarından kurtulmuşlar, siyasetten uzaklaşmışlar ve Babil'in entelektüel anlamda canlandırıcı atmosferinde Yahudiler esaretleri döneminde büyük ilerleme kaydetmişlerdi.

Bu Babil'de tarihi bir araştırma ve öğrenme çağıydı. Sardanapalus'un Ninova'da eski yazıtlardan bir kütüphane kurmasını sağlayan Babil etkisi hâlâ geçerliydi. Nabonidus'un krallığını Kiros'a karşı savunmak yerine eski yazıtları araştırmakla nasıl uğraştığını anlatmıştık. Böylece her şey, sürgün edilmiş Yahudilerin kendi tarihlerini araştırmalarına katkıda bulundu ve Ezeziel peygamber onlara ilham veren bir lider oldu. Bu saklı ve unutulmuş kayıtlardan, soyağaçlarından, David'in, Solomon'un ve diğer kralların yakın tarihlerinden, efsane ve geleneklerden, kendi tarihlerini oluşturup genişlettiler ve Babil'e ve birbirlerine anlattılar. Yaratılış ve Tufan öyküleri, Musa'nın ve Samson'un öykülerinin büyük kısmı Babil kaynaklarından anonimleşmiş olabilir⁵⁷. Yahudiler Kudüs'e döndüklerinde Pentateuk tek kitap haline getirildi, ama ardından diğer tarihi kitapların gruplandırılması zorunluydu.

57 Ancak Yaratılış ve Cennet öykülerinin bir versiyonu aslında Babil kaynaklı olsa da, İbranilerce sürgünden önce de bilinmekteydi. -G. W. B.

Yazınlarının kalanı birkaç asır boyunca, değişen oranlarda saygı gören ayrı ayrı kitaplar olarak kaldı. Sonraki kitapların bazıları aslında esaret sonrası yapıtlardı. Bu yazınların tümü önemli fikirlere önyak oldu. Bu kitapların kendi içlerinde bile reddettikleri, bütün insanların Abraham'ın safkan çocukları olduğuna dair bir düşünce vardı; sonra Yehova'nın Abraham'a, Yahudi ırkını bütün ırklardan üstün kılacağına dair verdiği bir söz vardı. Yehova'nın kabile tanrıları içinde en büyük ve en güçlü olduğuna ve diğer tanrılardan üstün olduğuna ve asıl tanrının o olduğuna dair bir inanç vardı. Sonunda Yahudiler bir halk olarak tüm dünyanın tek tanrısı tarafından seçildiklerine inandılar.

Bu üç düşünceden gayet doğal olarak doğan dördüncü bir düşünce daha vardı: Bir liderin, kurtarıcının, Yehova'nın uzun süredir ertelenen vaadini gerçekleştirecek Mesih'in geleceği fikri.

Yahudilerin yetmiş yıllık bir dönemde tek gelenekle güçlendirilmiş olarak bir araya gelmeleri, insani ilişkilerin yazılı sözlerinin yeni gücünün tarihindeki ilk andır. Bu durum Kudüs'e dönen insanları birleştirmekten çok daha fazla sonuçları olan zihinsel bir birleşmeydi. Seçilmiş bir ırka ait olma, üstün olmanın alınlarına yazıldığı fikri son derece cazipti. Bu fikir Babil'de kalan Yahudilerde de hâkimdi. Bu düşünceye dair yazınlar günümüzde Mısır'a yerleştirilen Yahudilere ulaştı. On kabile, Med ülkesine sürüldüğü dönemde İsrail krallarının eski başkenti olan Samarya'da (Sami-riye) yerleşmiş olan melez halkı etkiledi. Pek çok Babil'liye ve Abraham'ı atası olarak görenlere ve geri dönen Yahudilere arkadaşlarını soranlara ilham verdi. Amonitler ve Moablar yandaş oldu. Nehemya Kitabı seçilmişlerin ayrıcalıklarının istilasının yol açtığı acılarla doludur. Yahudiler fikirleri ve umutları birleşip seçkin insanlar haline geldiğinde pek çok ülke ve kente dağılmış durumdaydılar. Başlangıçta bu seçkinlikleri sadece doktrin ve ibadetin sağlamlığını korumak, kral Solomon gibi yanılığa düşmemek ve uyarıda bulunmak içindi. Yahudilik samimiyetle din değiştiren bütün ırklara kollarını açmıştı.

Sur ve Kartaca'nın yıkılmasından sonra Fenikeliler için Yahudilikten bahsetmek çok daha kolay ve ilgi çekici hale geldi. Dilleri İbraniceyle yakın akrabaydı. Afrika ve İspanyol Yahudilerinin Fenike kökeninden gelmesi

kuvvetle muhtemeldir. Arapların da büyük oranda katılımı vardı. Daha sonra anlatacağımız üzere, güney Rusya'da Moğol Yahudileri bile vardı.

19.4 Musevi Peygamberlerin Önemi

Sonradan “seçilmiş olanlara vaat edilenler”.görüşünün empoze edildiği, Yaratılış’tan Nehemya’ya kadarki tarihi kitaplar hiç kuşkusuz, Yahudilerin fikri birliğinin belkemiği idi, ama en sonunda İncil’in oluşturulduğu İbrani yazınlarının tamamı değildi. Eyüp’ün Kitabı gibi kitapların Yunan trajedileri, Solomon’un Ezgileri (Ezgiler Ezgisi), Zebur, Solomon’un Özdeyişleri (Meseller) ve diğerlerinin bir taklidi olduğu söylenir. Bu özet kitapta bu konuyu işleyecek zaman yoktur, ama Peygamberler olarak bilinen kitapları ayrıntılı olarak işlememiz gerekir. Çünkü bu kitaplar insan ilişkilerindeki yeni bir kılavuzun ortaya çıkışının en eski ve elbette en iyi kanıtıdır.

Bu peygamberler toplumun yeni bir sınıfı değillerdi; pek çok farklı kökenden geliyorlardı –Ezekiel ruhban sınıfındandı, Amos ise bir çoban; ama ortak bir noktaları vardı. Yaşama, ruhbanlık ve tapınanın adakları ve formaliteleri dışında dini bir güç getirmişlerdi. İlk peygamberler ilk rahipler gibiydi, anlaşılmasız kehanetlerde bulunuyorlar, öğütler verip olacakları önceden bildiriyorlardı. Ülkede pek çok ibadet yerinin bulunduğu ve pek çok dini görüşün henüz oturmadığı ilk günlerde rahip ile peygamber arasında pek bir fark olmaması kuvvetle muhtemeldir. Peygamberler dervişler gibi dans eder, kehanetlerde bulunurdu. Keçi derisinden yapılmış ayırt edici bir harmani giyerlerdi. Yerleşik hayatın yeni günlerine karşı göçebe geleneklerini sürdürdüler. Ancak tapınakların ve ruhbanlığın kurulmasından sonra peygamberlik resmi din düzeninin dışında kaldı. Muhtemelen rahiplerin hoşlanmadığı kişilerdi. Kamu işlerinin gayri resmi danışmanları, günahın ve tuhaf uygulamaların ihbarcıları oldular. Kendi kendilerine şekillendiler, bir yaptırımları yoktu, ama manevi bir ışıkları vardı. “Şimdi tanrının sözleri geldi,” işte formül buydu.

Mısır, kuzey Arabistan, Asur ve Babil gibi Judah krallığının en kötü günlerinde ülkeyi ahlâksızlık sardığında bu peygamberler çok önemli ve güçlü hale geldiler. Kaygılı ve korku içindeki zihinleri etkilediler ve başlangıçta uyarıları tövbe etmek, ibadet yerlerini yıkmak, Kudüs’te tapınmayı

yenide tesis etmek yönünde oldu, ama bu kehanetler arasında, günümüzde toplumsal reformcu dediğimiz türden bir işaret de vardı. Zenginler yoksullara burun kıvrıyor, lüks tüketimi çocukların ekmeğine mani oluyordu; etkin ve varlıklı kişiler ileri gelen yabancılarla dost oluyor, sıradan halk bu yeni adetlere kurban ediliyordu. Tüm bunlar Yehova'nın nefretini uyandırdı, o da ülkeyi cezalandırdı.

Ancak esaretle birlikte gelen genişleyen fikirlerle kâhinliğin anlamı genişledi ve değişti. Eskinin kabilelere özgü tanrı fikrini yozlaştıran kiskançlıklar artık yerini evrensel bir doğruluğun tanrısına bırakmıştı. Peygamberlerin artan etkisinin sadece Yahudilere has olmadığı açıktır; bu o zamanlar Sami dünyasının her yerinde olagelen bir durumdu. Ulusların ve krallıkların, o devrin büyük ve değişen imparatorluklarını kurmak için yıkılışı, tarikatların ve ruhbanlığın parçalanması, rekabet ve çekişme içindeki tapınakların birer birer itibarını yitirmesi. Tüm bunlar insanların zihninde daha özgür ve geniş bir dini bakış açısı oluşturuyordu. Tapınaklar büyük miktarda altın araç gereç toplamış ve insanların tasavvurları üzerindeki etkilerini kaybetmişlerdi. Sürekli devam eden bu savaşların arasında hayatın eskisinden daha belirsiz ve mutsuz olup olmadığını tahmin etmek zordur, ancak insanların, hayatın zorlukları ve güvensiz oluşu hakkında daha çok bilinçlendiğine şüphe yoktur. Zayıflar ve kadınlar için hariç, tapınaklara adak adamak, törenler ve geleneksel ibadetler artık huzur ve güven vermiyordu. Sonraki İsrail peygamberlerinin tek bir tanrıyla konuştuğu ve günün birinde dünyanın barışa, birliğe ve mutluluğa ereceği sözünün verildiği dünya buydu. Artık insanların keşfetmekte olduğu bu büyük tanrı insan eliyle yapılmış bir tapınakta değil, ölümsüz olarak cennette yaşıyordu. Babil, Mısır ve doğuda Samilerde böyle büyük bir düşünce söyleminden pek az şüphe duyuldu. İncil'in peygamber kitapları, o zamanın vahiylerinin birer örneğidir...

Yazının ve bilginin, ruhbanlık ve tapınak civarıyla kısıtlanmasından, ilk şekillendirdikleri ve değer verdikleri kabuktan adım adım kurtuluşuna daha önce değinmiştik. İnsanlığın bağımsız düşüncesi dediğimiz şeyin ilginç bir örneği olarak Herodot'u aldık. Şimdi burada benzer ahlaki görüşlerin toplumun geneline yayılmasını işliyoruz. Musevi peygamberlerin ve tek tanrı fikirlerinin tüm dünyada istikrarlı bir şekilde büyümesi,

insanlığın özgür vicdanının gelişimiyle paraleldir. Bu andan itibaren dünyanın tek bir hâkimi olduğu görüşü ve insanlığın aktif ve görkemli bir barış ve mutluluğa erme olanağı ve vaadi bazen zayıf ve karanlık, bazen güçlenmiş olarak insanın zihninden geçiyor. Yahudi dini, eski tapınak dininden büyük ölçüde yeni bir peygamberlik ve yaratıcı bir din haline gelir. Bir peygamber diğerinden daha ileri gider. Daha sonra, ileride anlatacağımız üzere, müritlerinin büyük evrensel din olan Hristiyanlığı kurduğu, benzersiz bir gücün peygamberi olan İsa doğmuştur. Ondan daha sonra İslam'ın kurucusu bir başka peygamber olan Muhammed Arabistan'da ortaya çıkmıştır. Kendilerine özgü pek çok farka rağmen bu iki hoca Yahudi peygamberlerden ve onların ardından ortaya çıkmıştır. Dinin doğru ve yanlışlarını tartışmak tarihçilerin işi değildir, ama büyük yapıcı fikirlerin ortaya çıkışını kaydetmek onların görevidir. İki bin dört yüz yıl önce, Sümer kentlerinin duvarlarının ilk yükselişinden altı, yedi ya da sekiz bin yıl sonra, insanlığın ahlakî birliği ve dünya barışı düşüncesi ortaya çıkmıştır⁵⁸.

58 Fletcher H. Swift'in *Education in Ancient Israel from the Earliest Times to A.D. 70* Yahudi dini hakkında ilginç görüşler barındırır, yazınsal sürekliliği olan bir din olması, toplumdaki bütün çocuklara temel eğitim verilmesinin ilk temellerini atmıştır.

20.0 Tarih Öncesi Çağlarda Aryan Dili Konuşan Halklar

20.1 Aryan Dili Konuşanların Dağılımı

Muhtemelen Tuna ve güney Rusya'da ortaya çıkan ve buradan yayılan Aryan dilinden bahsetmiştik. Muhtemelen diyoruz, çünkü bu bölgeden doğduğu kesin olarak kanıtlanmamıştır; bu konuda geniş tartışmalar ve büyük görüş ayrılıkları vardır. Biz yaygın görüşü vereceğiz. Aryan dili esasen İskandinav ırkından bir grup halkın diliydi. Yaygınlaştıkça bir takım alt dillere ayrılmaya başladı. Batıda ve güneyde, o zamanlar İspanya'da çok yaygın olan Bask diliyle ve muhtemelen diğer Akdeniz dilleriyle karşılaştı.

Aryanların asıl topraklarından güneye ve batıya yayılmalarından önce İber ırkı Büyük Britanya, İrlanda, Fransa, İspanya, kuzey Afrika, güney İtalya ile daha medeni bir devlet olan Yunanistan ve Küçük Asya'ya dağılmıştı. Mısırlılarla yakın akrabaydılar. Avrupalı izlerine bakılırsa oval yüzlü ve uzun kafalı, nispeten daha minyon insan tipiydi. Şeflerini ve önemli kişilerini büyük toprak yığınlarıyla örtülmüş anıt odalara gömüyorlardı –yani taş odalara. Uzunluğu genişliğinden fazla olan bu toprak yığınlarına höyük denir. O zamanlar insanlar saçak altlarında barınır, ölülerini de buralara gömerlerdi ve kömürleşmiş, kırılmış kesik insan ve çocuk kemiklerinden yamyam oldukları sonucunu çıkarıyoruz.

Bu kısa boylu, koyu tenli İber kabileleri (ve farklı bir ırk olan Basklar) batıya püskürtüldü, daha uzun boylu ve açık tenli olan, Orta Avrupa'dan güneye ve batıya gelen Aryan dili konuşan ve Kelt olarak bilinen halkların ağır ağır ilerleyen dalgalarıyla fethedilip köleleştirildi. Aryan dili konuşanların işgaline sadece Basklar direnebildi. Keltçe konuşan bu insanlar giderek Atlantik'e doğru ilerledi ve günümüzde İberlerden kalan her şey Kelt nüfusuyla karışmıştır. Kelt işgalinin İrlanda nüfusunu ne kadar etkilediği günümüzün bir tartışma konusudur; Keltler o adada boyun eğdirdikleri

bir halka dillerini dayatan bir kast olabilirler. İngiltere'nin kuzeyinin soy bakımından Kelt öncesinden ziyade Aryan olduğu bile şüphelidir. Kısa boylu, esmer Galyalılar ve İber ırkından gelen İrlandalılar vardı.

Keltler kendi içinde Galce, Galyaca, Bretonca, İskoçça, İrlandaca ve diğer dillere ayrıışan bir dil olan Keltçe konuşuyorlardı⁵⁹. Şeflerinin ve önemli kişilerinin küllerini yuvarlak höyüklerle gömerlerdi. Bu İskandinav Keltleri batıya inerken diğer İskandinav Aryan halkları İtalya ve Yunanistan yarımadalarında koyu beyaz tenli Akdenizlileri sıkıştırıyor ve Latince Yunanca dil gruplarını oluşturuyorlardı. Diğer Aryan kabileleri ise Baltık ve İskandinavya bölgesine ilerliyor, eski Norveç diline-İsveççe, Danimarkaca, Norveççe ve İzlandacanın kaynağı- Gotça ve alçak ve yüksek Almancaya dönüşen değişik Aryan dilleri konuşuyorlardı.

İlkel Aryan dili batıya doğru yayılıp küçük dillere bölünürken doğuya doğru da yayılıp bölünüyordu. Karpat dağlarının kuzeyi ve Karadeniz'de Aryan dili konuşan kabileler artıyor ve yayılıyor, Rusça, Sırpça, Lehçe, Bulgarca ve diğer dillerden gelen Slovence denen farklı bir diyalekt konuşuyorlardı. Küçük Asya ve İran'a dağılan Aryan dilinin diğer versiyonları Ermenice ve Sanskritçe ve Farsçanın kaynağı olan Hint-İran dilleri olarak özelleşti. Bu kitapta bu dil ailesinin tümü için Aryan dili terimini kullandık, ama bazen tüm dil ailesi için Hint-Avrupa dilleri terimi de kullanılır ve Aryan dili kendini daha dar anlamda Hint-İran diliyle kısıtlamıştır.

Hint-İran dili daha sonra Farsça ve Sanskritçenin de dâhil olduğu pek çok dile ayrılacaktı. Sanskritçe sonradan, M.Ö. 3000-1000 yılları arasında doğuya, Hindistan'a yayılan ve o zamanlar bu toprakların sahibi olan Dravid halklarını ele geçiren açık tenli, Aryan dili konuşan bazı kabilelerin dili olmuştur.

Diğer Aryan kabileleri asıl dolaşım menzillerinin dışında, Karadeniz'in doğusuna ve batısına yönelmiş ve en sonunda denizler çekilip onlara yol açarken Hazar'ın kuzeyine ve doğusuna yayılmış ve Orta Asya'nın otlaklarında at yetiştiren, Ural-Altay dil grubundan olan Moğollarla hem savaşmış, hem karışmışlardı. Aryanlar bu Moğol ırkından at binmeyi ve

59 Kelt dilleri grubunun Aryan söz dağarcığı ile Berberice dil kurallarını birleştirdiği söylenir. -Sir Harry Johnston.

savaşmayı öğrenmişlerdi. Avrupa ve Asya'da üç ya da tarih öncesi at türü vardı. Atların yiyecek kullanımı dışında bir yapıya uyum sağladıkları ilk yerler bozkırlar ya da yarı çöllerdi⁶⁰. Tüm bu insanlar hızla başka yönlerle saptılar, kötü geçen mevsimler onları yüzlerce mil uzağa yöneltmiş olabilir ve şimdi ifade edilebilen girişimleri sadece üstünkörü ve geçici bir tutumdur. Her yaz kuzeye, her kış güneye gittiler. Her yıl yaptıkları bu yön değişikliği bazen yüzlerce kilometre tutuyordu. Anlatımızda basit hale getirmek için, göçebelerin yer değiştirmelerini düz bir çizgiyle belirttik; ama aslında, süpürgesini sağa sola savurarak yolu süpürürken bir yandan da ilerleyen bir hizmetçinin süpürgesi gibi yıllık yön değişimleriyle hareket etmişlerdi. Karadeniz'in kuzeyi ve muhtemelen Hazar'ın kuzeyi de, orta ve kuzey orta Avrupa da Cermen kabilelerinden, Medler, Persler ve (Aryan) Hindular'a dönüşen İranlılara kadar, M.Ö. 1000 ya da daha erken bir tarihte Medler ve Perslerle birlikte Asur İmparatorluğuyla etkin bir temas kuran, kesin olmaktan ziyade belirsiz olduğu doğru olan Kimmerler, Sarmatlar ve İskitler gibi düzensiz kabilelerin otlak arazileriydi.

Tuna nehri ile Medler ve Persler arasında, Karadeniz'in doğusu ve güneyi ile kıyı şeridi ve yarımadaların Sami ve Akdeniz halklarının kuzeyine, bir yerden bir yere kolayca giden, özgürce başka ırklarla evlenen – tarihçiler bu duruma şaşkınlıkla bakar-tam olarak belli olmayan Aryan kabileleri yerleşti. Örneğin kökeni Aryan olan Hitit medeniyetini yıkıp asimile etmiş görünmektedirler. Bu sonraki Aryanlar büyük ovalarda yaşayan İskitler gibi göçebe çizgide ilerlememiş olabilirler.

20.2 İlkel Aryan Yaşantısı

Tarih öncesi Aryanlar, çoğu Avrupalının ve günümüzün çoğu beyaz Amerikalı ve Avrupalı kolonisinin ve Ermenilerin⁶¹, Perslerin ve üst sınıf Hinduların ilk ataları olan bu İskandinav Aryanlar nasıl bir yaşam sürüyordu?

Bu soruyu cevaplarken Aryanların selefleri konusunda güvendiğimiz kazı kalıntılarına ilaveten, yeni bir bilgi kaynağımız daha vardır. Dil.

60 Roger Pocock'un *Horses* adlı kitabı bu konuda iyi bir kaynaktır.

61 Ancak bunlar aslen, Aryan dilini öğrenmiş Sami halkları olabilirler.

Aryan dillerinin dikkatli bir incelemesiyle 5000 ya da 4000 yıl önce yaşamış Aryanların hayatı hakkında pek çok sonuca varmamız mümkündür. Tüm bu dillerin ortak bir benzeşme noktası vardır, daha önce belirttiğimiz gibi bu dillerin her biri pek çok ortak kök üzerinde değişikliğe gider. Bu dillerin tümünde ya da pek çoğunda geçen aynı kök sözcüğü bulduğumuzda o kök sözcüğün müşterek atalar tarafından bilindiği sonuca varmamız mantıklı olacaktır. Dillerinde tam olarak aynı sözcük bulunuyorsa o zaman durum değişir; bu yeni bir şeyin adı ya da dünyaya yeni yayılmaya başlamış bir fikir olabilir. Örneğin gaz, 1625 yılında Danimarkalı kimyager Van Helmont tarafından bulunmuş ve çoğu medeni dillere geçmiştir ve tütün, sigara içmenin hemen hemen her yerde tanınmasının ardından yayılan Amerikan-Kızılderili bir sözcüktür. Ancak aynı sözcük pek çok dilde görülüyorsa ve her dilin karakteristik değişimini takip ediyorsa o sözcüğün o dilde olduğunu, başından beri o dilin bir parçası olduğunu ve diğerleri gibi değişim geçirdiğini düşünebiliriz. Örneğin yük arabası ve tekerlek sözcüklerinin Aryan dillerinde bu şekilde geçtiğini, böylece ilkel, safkan İskandinav Aryanların, teli, jantı ya da dingili olmasına rağmen yük arabaları olduğunu, gövdenin ağaçtan yapıldığını ve uçlar arasında bir balta olduğunu biliyoruz.

Bu ilkel arabalar öküzler tarafından çekiliyordu. İlk Aryanlar at binmiyorlardı, atlarla pek haşır neşir değillerdi. Rengeyiği çağının insanları ata binerdi, ama Neolitik Aryanlar öküz kullanırdı. At değil, sığır eti yerlerdi ve asırlar sonra yük hayvanları kullanmaya başladılar. İneklere servet gözüyle baktılar. Afrikalı Boerler gibi öküzlerin çektiği arabalarla dolaştılar, ama bunla günümüz arabalarından çok daha hantaldı. Çok geniş alanlara dek uzandılar. Göçer topluluklardı, ama göçebe anlamında değil. Onlardan sonra gelen göçebe halklardan daha yavaş, daha hantal bir şekilde hareket ediyorlardı. Atları olmayan, orman ve yeşil alanlarda yaşayan insanlardı. Erken dönem Neolitik çağın ormanda yerleşik açık alanda yaşanan hayatından göçer bir yaşam tarzı oluşturuyorlardı. Ormanların yerini otlakların aldığı iklim değişiklikleri ve ormanların kazara yanması bu gelişime katkıda bulunmuş olabilir.

İsveç'te bulunan göl evi kalıntılarından çıkardığımız kadarıyla ilkel Aryanların yaşadıkları evleri ve ev yaşantılarını daha önce anlatmıştık.

Evler son derece dayanıksızdı, hasır ya da çamurdan yapılmıştı, insanlar türlü sebeplerle evlerini bırakıp öküz arabalarıyla yer değiştirirlerdi. Günümüzde Hindistan'da hâlâ var olan bir gelenek olarak Aryanlar ölülerini yakarlardı, ama uzun höyükler inşa etmiş olan ataları ölülerini oturur pozisyonda gömerdi. Bazı eski höyüklerde (yuvarlak olanlar) ölenin küllerinin saklandığı kaplar ev şeklindeydi, bunlar saman çatılı yuvarlak kulübeleri temsil ediyordu.

İlkel Aryanlarda hayvan otlatma tarımdan çok daha önemliydi. Başlangıçta kaba bir tahta çapayla toprağı işliyorlardı, sonra yük çekme amaçlı olarak büyükbaş hayvanları keşfettiler ve öküzlerle toprağı sürmeye başladılar. Saban olarak ilk kez uygun biçimde eğilmiş bir ağaç dalını kullandılar. Bundan önce toprağı işlemeleri tarlalardan ziyade evlerin yanındaki bahçeleri ekip biçmekten ibaretti. Kabilenin yerleştiğı toprakların çoğu büyükbaş hayvanların birlikte otlatıldığı ortak arazilerdi.

Tarihin sonlarına gelene dek evlerin duvarlarını örmede taş kullanmıyorlardı. Taşı ocak yapımında (Glastonbury'deki gibi) ve bazen de yan binalar yapmakta kullanıyorlardı. Tanınmış kişiler öldüğünde onun küllerini gömdükleri büyük höyüklerin ortasına bir tür taş ev de yapmışlardı. Bu geleneğı İber komşularından ve atalarından almış olabilirler. Bunlar İngiltere'deki Carnac ve Stonehenge gibi tapınakları inşa eden ilkel Aryanlar değil, heliolitik kültürün koyu beyaz ırklarıydı.

Bu Aryanlar kentlerde değil, mera alanlarında toplandı. Seçilmiş bir liderin altında ortak yardımlaşma birlikleri kurdular, tehlike anında büyükbaş hayvanlarıyla birlikte toplanabilecekleri merkezler vardı ve duvar örüp çitlerle çevirdikleri kamplar inşa ettiler, bunların büyük kısmına Avrupa'nın aşınmış hatlarının tarihinde hâlâ rastlanmaktadır. Savaşta çarpışan insanların liderleri, aynı zamanda ilk rahiplerdi ve bunlar kurban vererek insanları arındırıyordu.

Bronz madeni Avrupa'ya geç yayıldı. İskandinav ırkından Avrupalılar metaller bulunmadan önce 7000-8000 yıl boyunca yavaş ilerlemelerini sürdürdüler. Bu arada toplumsal hayatları öyle gelişti ki, farklı mesleklerden insanlar, toplumun farklı sınıflarından kadın ve erkekler vardı. Kadınlar yün eğiriyor, dokuma ve nakış yapıyordu. Önde gelen ve asil

olarak seçkinleşen şef ve aileler vardı. Aryan kabile üyeleri sürü gütmeye ve gezginliğin monotonluğunu değiştirdiler, girişimlerini ve meşhur zaferlerini kutsadılar, cenaze törenleri düzenlediler, yılın geleneksel mevsimlerini festivallerle öne çıkardılar. Daha önce zevklerinden bahsetmiştik; alkollü içkileri çok seviyorlardı; bu içkileri arpadan ve Aryan dilleri konuşan kabileler güneye indiklerinde de üzümden elde ettiler ve neşelenip sarhoş oldular. Mayayı ilk kez ekmek yapmak için mi yoksa içki fermantasyonu için mi kullandıklarını bilemiyoruz.

Festivallerde arkadaşlarını güldürmek için şaklabanlık yapan yetenekli kişiler olurdu. Bunlardan başka o zamanlar çok önem verilen, günümüzde tarihçilerin daha da önemsedikleri şarkı söyleyip öyküler anlatan şarkıcılar, şiirler okuyan ozanlar da vardı. Bu ozanlar bütün Aryan dilleri konuşan halklarda var olmuştu. Ozanlar Neolitik dönemde insanın bütün ilerlemelerinin esası olan konuşma dilinin gelişiminde yardımcı bir unsur olmuş ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardı. Geçmişe dair ya da yaşamakta olan şefleri ve halklarına dair öyküler anlattılar, kendi uydurdıkları öyküleri anlattılar; şakalar ve topluca söylenen şarkılar ezberlediler. Ritimler, kafiyeler ve ses yinlemeleri ve dilin buna benzer muhtemel potansiyellerini buldular ve geliştirdiler; dil kurallarını detaylandırmak ve oturtmak için çok çalışmış olabilirler. İlk büyük işitsel sanatçılardı, sonradan gelen Orinyasiyen kaya ressamaları ise ilk büyük görsel ve dokunsal sanatçılardı. Kuşkusuz, pek çok mimik yapıyorlardı, uygun mimikleri ise öğrendikleri şarkılardan çıkarıyorlardı, ama dilin düzeni, hoşluğu ve gücü asıl kaygılarıydı.

İnsan aklının gücü ve menzili konusunda yeni bir adım attılar. İnsanların zihinlerinde kendilerinden, kabileden ve hayattan daha büyük, geçmişe uzanan bir şeyin algısını yerleştirip geliştirdiler. Eski nefretleri ve savaşları anlamakla kalmayıp eski ittifakları ve ortak mirası da anlattılar. Ölmüş kahramanların yiğitlikleri yeniden canlandı. Aryanlar onlardan önceki ve onlardan sonraki düşüncüyü yaşamaya başladılar.

İnsanlığın pek çok unsuru gibi şairlik de önce yavaş yavaş, sonra hızlı gelişti. Bronz madeni Avrupa'ya geldiğinde şair olmayan ve bu eğitimi almamış bir Aryan halkı yoktu. Onların elinde dil, olabileceği en güzel hale

geldi. Bu ozanlar yaşayan kitaplar, tarihin vücut bulmuş hali, insan hayatında yeni ve güçlü bir geleneğin koruyucuları ve yapıcıları gibiydi. Her Aryan halkının bu şekilde aktarılmış uzun şiirleri vardı, destanları (Cermen), epik şiirleri (Yunan), Vedaları (eski Sanskritçe). İlk Aryan halkları temelde ses insanlarıydı. Ezberden okuma törensel ve teatral danslarda bile ağır basıyordu ve çoğu insan ırkının giyiniş şekli geleneklerin aktarılmasına da hizmet ediyordu.

O zamanlar yazı yoktu ve daha sonra anlatacağımız üzere, yazı Avrupa'ya ilk geldiğinde o görkemli, güzelim anı hazinelerini yazmak insanlara çok yavaş, hantal ve yavan bir yöntem gibi gelmişti. Yazı, önce hesap tutmak ve olan olayları kayıt altına almak için kullanıldı. Ozanlar ve şairler yazının gelişinden çok uzun zaman sonra parladılar. Ortaçağların halk şairleri olarak kalıcı oldular.

Maalesef yazılı kayıtları sabitleme gelenekleri yoktu. Değiştirdiler ve yeniden inşa ettiler, üslupları ve ihmalkârlık evreleri vardı. Bu nedenle tarih öncesi zamanların sözlü edebiyatına dair elimizde sadece çok değiştirilmiş ve revize edilmiş eserleri mevcuttur. Bu tarih öncesi Aryan yapıtlarının en ilginç ve bilgilendirici olanı Yunan İlyada Destanıdır. İlyada Destanının ilk hali muhtemelen M.Ö. 1000 yılında söylenmiş, M.Ö. 700-600 yıllarına dek ise yazıya geçirilmemiştir. Yazar ve reformcu olarak pek çok kişinin İlyada ile bir ilgisi vardı, ama sonradan gelen Yunan geleneği bu destanı, çok farklı bir ruhu ve bakışı olan Odysseia'nın da atfedildiği kör ozan Homeros'a bağladı. Çoğu Aryan ozanının kör olması muhtemeldir. Profesör J. L. Myrese göre kabilelerinden ayrılmasınlar diye kör ediliyorlardı. Mr. L. Llyod Rodezya'da, tam da bu sebepten ötürü kör edilmiş bir yerli dansçı grubu görmüştü. Slavlar bütün ozanlara *sliepac* diyordu, bu sözcük aynı zamanda kör demektir. İlyada'nın orijinal sözlü versiyonu Odysseia'dan da eskidir. İlyada tamamlanmış bir şiir olarak Odysseia'dan eskidir, ancak tarihi belirlenemeyen bir folklor olan Odysseia'nın materyali, İlyada'daki bütün materyallerden daha eskidir. İkisi de muhtemelen ileri tarihlerde tekrar yazılmıştır. Tıpkı kraliçe Viktorya'nın saray şairi Lord Tennyson'un *Idylls of the King* adlı kitabını Arthur'un Ölümü kitabı üzerine (1450 civarında Sir Thomas Malory tarafından yazılmıştır) yazıp konuşmaları, fikir ve karakterleri kendi zamanına göre uyarlaması

gibi. Ancak İlyada ve Odyseeia'da geçen olaylar, yaşantılar, davranış biçimleri tarih öncesi çağların yakın asırlarına aittir. Arkeoloji ve filolojinin yanında, bu destanlar, şiirler ve vedalar o kayıp zamanlara dair üçüncü bir bilgi kaynağı sağlar.

Aşağıda verilen İlyada'nın kapanış bölümü tarihöncesi höyüklerin yapımını anlatmaktadır (Chapman'ın kafiyeli çevirisi alınmıştır). [Alıntı: İlyada Destanı Ahmet Cevat Emre çevirisi]

Böyle dedi ve yük arabalarına öküzler ve katırlar koştular; vakit geçirmeden şehrin önünde toplandılar. Dokuz gün, yağm yağm odun getirdiler. Onuncu Şafak, ışığı ölümlülerin gözlerine yaydığı zaman, kahraman Hektor'un cenaze törenine başladılar, gözyaşları dökerek cesedini hazırlanan odun yığınlarının tepesine yerleştirdikten sonra odunlara ateş verdiler. Sabah, gül parmaklı Şafak görüldüğü zaman, ün salmış Hektor'un sönmeye başlayan cenaze ateşinin etrafında toplandılar; alevin yayılmış olduğu her tarafı ateş rengi şarapla söndürmeye giriştiler. Sonra kardeşleri ve yarenleri beyaz kemiklerini, yanaklarını ıslatan gözyaşları dökerek topladılar, bir altın kutu içinde yumuşak erguvan parçalarına sardılar; sonra, vakit geçirmeden, bir çukurun içine koyup üstüne geniş taşlardan sık bir tabaka yaydılar: Bunun da üstüne toprak serperek mezarı yaptılar; Ahaylıların bir hücumundan korktukları için, mezarın başına bekçiler beklettiler. Mezar bittikten sonra, şehre gelerek Zeus dölü Priam Han'ın konağında toplandılar. At kısrak terbiyecisi Hektor'un cenaze törenini gereğince verilmiş bir ziyafetle kutladılar.

İngilizlerin, Almanya'dan İngiltere'ye gelmelerinden uzun zaman önce yazılan, benzer bir cenaze töreniyle son bulan Beowulf adlı bir İngiliz destanı da vardır. Önce ölünün yakıldığı odunların hazırlanışı anlatılır. Cenaze kalkan ve zırhıyla dolaştırılır. Sonra naaş getirilir ve ateş yakılır, sonra savaşçılar on gün boyunca, denizden ya da karadan geçen gezginlerin uzaktan görebilecekleri kadar büyük bir höyük inşa ederler. İlyada'dan en az bin yıl sonra ortaya çıkan Beowulf, içindeki maceralardan birinin, o günlerdeki antik bir höyüğün hazinelerinin yağmalanması öyküsünü anlatması açısından çok ilginçtir.

20.3 Başlangıçtaki Günlük Aryan Yaşantısı

Yunan destanları, demiri ve yazıyı bilmeyen ve yakın geçmişte işgalciler olarak geldikleri topraklarda var olan Yunan kentlerinden önceki eski Yunanları gözler önüne sermektedir. Yunanlar Aryanların orijin bölgelerinden güneye inmişlerdi. Yunanistan'a, o güne dek Akdeniz ya da İber halklarının yaşadığı topraklara yeni gelen bu insanlar açık tenliydi.

British Museum'da bulunan M.Ö on veya yedinci yüzyıla ait bir tablakta (muhtemelen Yunan yazıtlarına dair bilinen en eski eşyadır) Yunan yazısı yeni başlamıştır. Buradaki gamalı haça dikkatinizi çekeriz

Tekrar etme riskine girsek de, bir noktayı açıklığa kavuşturmamız gerek. İlyada bize Aryanların ilk ortaya çıktığı bölgedeki ilkel neolitik hayat tarzını anlatmaz, yeni bir gidişata doğru bir hayli ilerlemiş bir hayatı anlatır. Evcil ve besi hayvanlarını, çömlekçilik ve pişirme ile kaba tarımın eğreti toprak parçalarına sahip ilkel neolitik yaşam tarzını daha önce özetlemiştik. M.Ö. 15,000 ile 6,000 yılları arasında neolitik yaşam tarzı Yağmur Çağında ormanların ve bitki örtüsünün çoğalmasıyla eski dünyanın büyük kısımlarına, Nijer'den Sarı Irmak'a, İrlanda'dan güney Hindistan'a kadar yayıldı. Dünyanın büyük bir kısmının iklimi kuraklaşır ve önceki basit şartlara daha açık hale gelirken neolitik yaşantı iki farklı yöne doğru ilerliyordu. Bu yollardan biri GÖÇEBELİK dediğimiz, yazlık ve kışlık otlaklar arasında sürekli gidip gelme halindeki gezgin bir hayata, diğeri ise, insanların ilk kasabalarda toplanıp ilk MEDENİYETİ oluşturdukları, aydınlık nehir vadilerinde suyun değerli olduğu bir hayata çıkıyordu. İlk medeniyetleri ve göçebe halklar tarafından sürekli işgale uğrayışlarını daha önce anlatmıştık. Binlerce yıl boyunca göçebelerin medeniyetleri adeta düzenli denebilecek şekilde tekrar tekrar işgal ettiklerinden bahsetmiştik. Burada Yunanların, İlyada'da gösterildiği üzere, ne medeniyetten yoksun basit neolitik göçebeler, ne de uygarlaşmış bir halk olduğunu belirtmemiz gerekir. Onlar coşku dolu göçebelerdi, çünkü daha yeni medenileşmişler ve bu durumu savaş ve yağmalama için bir fırsat olarak görüyorlardı.

Bu eski Yunanlar dayanıklı dövüşçülerdi, ama disiplinli değillerdi – savaşları teke tek çarpışmaların kargaşasından ibaretti. Atları vardı, ama süvarileri yoktu; Aryanlar için nispeten yeni bir imkân olarak atları kaba

saba savaş arabalarını savaş alanına çekmek için kullanıyorlardı. At onlara göre hâlâ korktukları yeni bir şeydi. Diğer sıradan çekme işleri için, İlyada'dan yaptığımız alıntılarda da görüldüğü üzere öküzler kullanılıyordu.

Bu Aryanların rahipleri ibadethane ve kutsal yerlerin koruyucularıydı. Ailelerin reisleri olan ve aynı zamanda kurban verme törenlerini yöneten şefler vardı, ama dinlerinde pek de öyle gizemli ya da kutsal hisler yoktu. Yunanlar savaşa gittiklerinde bu şefler ve yaşlılar bir konseyde toplanır ve yetkileri kabaca tanımlanmış bir kral atarlardı. Kanunlar değil, sadece adetler vardı ve idarenin kesin ölçütleri yoktu.

Eski Yunanların toplumsal hayatı önderlik eden bu kişilerin evlerinin etrafında toplanmıştı. Sürüler için kulübeler, uzakta yapılmış çiftlik binaları mutlaka vardı, ama şefin konağı herkesin kutlama yapmak, ozanları dinlemek, oyun ve törenlere katılmak için gittiği geniş kapsamlı bir merkezdi. İlkel zanaatkârlar orada bir araya geliyordu. Etrafında ahırlar, ağıllar ve benzeri bölümler vardı. Ortaçağ şatolarındaki uşaklar, ya da günümüzün Hint konaklarındaki gibi, sıradan insanlar buldukları yerde uyurlardı. Çok özel mallar dışında kabilede ataerkil bir komünizm atmosferi vardı. Kabile ya da kabile şefi otlakların sahibiydi, ormanlar ve nehirler ise yabancıydı.

Kabile büyük bir aileydi; kabile ailelerinin birleşmesinden oluşmuş bir milletti, bir konak genellikle yüzlerce insanı barındırırdı. İnsan toplumu tıpkı hayvan sürüleri gibi başladı. Günümüzde Doğu Afrika'daki aslanlar bu şekilde, yavrular yetişkin olduktan sonra da annelerinin yanında kalması ve grup halinde avlanmalarıyla sosyal hayvanlara dönüşmektedir. Bundan önce aslan daha çok yalnız yaşayan bir hayvandı. Günümüzde insanlar artık ailelerine eskisi kadar bağlanmıyorsa, bunun sebebi eskiden sadece ailede bulabilecekleri güvenlik, yardım ve kolaylıkların artık devlet ve toplum tarafından sağlanmakta oluşudur.

Günümüz Hindu topluluklarında insan toplumunun eski evrelerine has o büyük konaklar hâlâ görülmektedir. Yakın geçmişte Mr. Bhupendranath Basu böyle bir Hindu konağını tarif etmiştir⁶². Bu binlerce yılın

62 *Some Aspects of Hindu Life in India*. Royal Society of Arts, 28 Kasım 1918

medeniyetiyle incelip kibarlaşmış bir Aryan konağıdır, ama sosyal yapısı Aryan destanlarında anlatılanlarla aynıdır.

Basu, müşterek aile sisteminin bize çok eskilerden kaldığını, eski ata-erki sistemin Hindistan'da hâlâ egemen olduğunu belirtir. Eski de olsa bu yapı canlı kalmıştır. Müşterek aile, erkek ve kadınların rolünün net olarak tanımlandığı grup çalışmasına dayalı bir kurumdur. Bu kurumun başında ailenin en yaşlı erkek üyesi bulunur, onun yokluğunda idareyi en yaşlı kadın devralır (Odisea'daki Penelope gibi).

Gücü kuvveti yerinde olan bütün aile fertleri kişisel becerileriyle olsun, tarım ve ticaretle olsun, emek ve kazançlarıyla müşterek aileye katkıda bulunur; daha güçsüz bireyler, dullar, yetimler ve yoksul akrabaların geçimleri sağlanır ve yardım edilir; oğullara, yeğenlere, kardeşlere, kuzenlere, tümüne eşit muamele edilmelidir, çünkü uygunsuz bir tercih aileyi parçalayabilir. Kuzene karşılık gelen bir sözcüğümüz yoktur –erkek ya da kız kardeş olabilirler, iki derece uzak kuzenlerin ise ne olduklarını bilmiyoruz. Birinci derece kuzeninizin çocuğu, kardeşinizin çocuğu gibi, yeğeninizdir. Uzak akraba da olsa bir kimse kuzeniyle evlenemez, ama kişinin dayısının kızıyla evlenebildiği Madras'ın belli kesimleri dışında. Aile sevgisi, aile bağları hep çok güçlü olmuştur ve bu yüzden kalabalık aile fertleri arasında eşit muamele tesis etmek ilk bakışta görüldüğünden daha kolaydır. Ayrıca hayat basittir. Yakın geçmişe kadar evlerle ayakkabı değil, deri bağcıkları olmayan terlikler kullanılıyordu. İki üç çift deri ayakkabısı olan kardeş ve kuzenlerin bulunduğu varlıklı orta sınıf aileler vardı, bu ayakkabılar sadece dışarı çıkarken giyiliyordu, aynı şey nesillerdir ailede bulunan, saygı duydukları ataları tarafından kullanıldığı için eskidikçe daha özenle saklanan, şallar gibi daha pahalı kıyafetler için de geçerliydi.

Müşterek aile bazen nesiller boyu, idaresi artık imkânsızlaşana kadar bir arada kalırdı, sonra küçük ailelere bölündüğünde bütün bir köyün aynı soydan geldiğini görürdünüz. Ailenin işbirliği yapan bir topluluk olduğunu belirtmiştik, bunu küçük bir devlete benzetebiliriz ve bu aile sevgi ve itaate dayalı sıkı bir disiplinle muhafaza edilmiştir. Hemen hemen her gün ailenin genç bireyleri aile reisine gider, takdirini kazanmak için ayağının tozunu silerlerdi. Bir işe girişecekleri zaman aile reisiyle vedalaşır,

onun hayır duasını alırlardı... Aileyi bir arada tutan pek çok bağ vardı – duygudaşlık bağı, ortak zevkler, ortak üzüntüler bağları; biri öldüğünde bütün aile yas tutar, doğum ya da düğünlerde bütün aile sevinirdi. Hepsinin üstünde ailenin tanrısı koruyucu Vişnu vardı, onun yeri ayrı bir odadaydı, buraya genellikle tanrı odası denirdi, ya da varlıklı aileler tanrıları için evlerinin yanında, aile bireylerinin günlük ibadetlerini yaptığı bir tapınak yaptırırlardı. Tanrının simgesi ile aile arasında kişisel bir bağ vardı. Çünkü bu simge genellikle eski nesillerden geliyor, sıklıkla eski zamanların dindar bir atası tarafından elde edilmiş oluyordu... Büyük evlerin tanrılarıyla aile rahipleri yakından ilişkiliydi... Hindu rahip, aralarında nesillerdir devam eden bir bağ bulunan ailesinin yaşantısının bir parçasıydı. Rahip genellikle bilgili biri değildi, ama yine de inancının geleneklerini biliyordu. Kimseye ağır yükü yoktu, bir avuç pirinç, birkaç muz ya da sebze, köyde imal edilmiş biraz ham şeker, bazen de biraz bakır ona yetiyordu... Konak hizmetlileri olmadan aile hayatımızı tamamlamış sayılmayız. Bengal’de kadın hizmetlilere “jhi” ya da “kız evlat” denir, o evin kızı gibidir, evin hanımına ve beyine anne ve baba diye hitap eder. Aile hayatında bir yeri vardır, ibadet yerlerine hanımıyla gider. Çünkü tek başına dışarı çıkamaz ve hayatını onu evlerine alan aileyle geçirir, çocukları aile tarafından bakılır. Erkek hizmetlilerin durumu da böyledir. Bu erkek ve kadın hizmetliler daha aşağı kastlardan geliyorlardı, ama aile ile aralarında kişisel bir gelişıyordu ve yıllar geçtikçe ailenin genç bireyleri tarafından bir sevgi ifadesi olarak ağabey, amca, teyze diye hitap ediliyorlardı... Varlıklı bir evde ailenin çocuklarıyla birlikte köy çocuklarına da eğitim veren bir ev öğretmeni bulunurdu; pahalı okul binaları yoktu, çocuklar ve öğretmen için bahçedeki veranda ya da barakada bir yer ayrılır, alt sınıftan çocuklar serbestçe bu okula gelirlerdi. Bu yerel okullar üst düzey değildi, ama halka, diğer pek çok ülkede olmayan bir eğitim vasıtası temin ediyorlardı.

Hindu yaşantısı geleneksel misafirperverlik vazifesiyle bağlantılıdır. Öğleden önce gelen ve isteyen her yabancıya yemek ikram etmek konak sahibinin vazifesidir. Bütün aile bireyleri karnını doyurmadan evin hanımı yemeğe oturmaz, bazen tek yemeği artıklardır, aç bir yabancı gelir de yiyecek ister diye öğle vaktinden çok sonraya kadar yemek yemez...

Mr. Basu'dan uzun uzun alıntı yapmak çok cazip geldi. Çünkü burada, Neolitik çağlardan beri insan topluluklarında ağır basan, günümüzde Hindistan, Çin ve Uzak Doğu'da hâlâ görülen, ama batıda devletin ve belediyelerin eğitim sistemin ve bu büyük hanelerin hiç bilmediği, bireysel bir kopuş ve özgürlük getiren büyük ölçekli sanayileşmeye teslim olan, hane modelinin yaşantı anlayışını bulduk.

Şimdi Aryan destanlarında bizim için muhafaza edilen tarihe dönelim.

Sanskrit destanları İlyada'nın temelini oluşturan hikâyenin benzerini anlatır, bu açık tenli, et yiyen –sonradan vejetaryen olmuşlardır- halkların Pers topraklarından güney Hindistan ovalarına inişini ve yavaş yavaş Indus vadisine inerken önlerine çıkan yerleri fethedişlerinin hikâyesidir. Indus vadisinden Hindistan'a yayıldılar ve yayılırlarken koyu tenli halklardan pek çok şey aldılar. Dravidleri fethettiler ve görülüyor ki ozanlık geleneklerini kaybettiler. Mr. Basu'ya göre Vedalar çoğunlukla büyük hanelerdeki kadınlar tarafından nakledilmiştir...

Batıya yönelen Keltlerin sözlü edebiyatı Yunan ya da Hindistanlılarınkı kadar eksiksiz korunamamıştır. Barbar ve ilkel Beowulf'un destanı asırlar sonra yazıya geçirilmiş ve önceki halkların göç periyoduna dair kesin kanıtlar yok olmuştur. Destanda yer alan Aryanlardan önceki halklar İrlanda öykülerindeki açık tenli insanlardır. Keltçe konuşan bütün topluluklardan kopuk olan İrlanda son dönemlere kadar ilkel hayatına bağlı kalmıştır; İrlanda İlyadası Tain'de savaş arabalarının ve dövüş köpeklerinin hâlâ kullanıldığı, büyükbaş hayvanların beslendiği ve katledilenlerin başının atların boyunlarında sallandırıldığı bir yaşantı anlatır. Tain destanı büyükbaş hayvan talanını anlatan bir öyküdür. Burada da İlyada'daki gibi toplumsal sınıflar görülür;. Şefler büyük konaklarda inşa eder, onlarda oturur ve kutlamalar yapar, ozanlar şarkılar söyleyip öyküler anlatır, içki içilir ve sarhoş olunur. Rahipler pek ortada yoktur, ama büyüler yapan ve kehanetlerde bulunan bir büyücü hekim vardır.

21.0 Yunanlar ve Persler

21.1 Helen Halkları

Yunanlar tarihin doğuşundan önceki (M.Ö. 1500 civarı) loş ışıktaki, otlaklarının menziline giderek Balkan yarımadasına doğru genişleten ve Knossos'un başkent olduğu, önceki Ege medeniyeti ile çatışmaya giren ve kaynaşan göçebe Aryan halklarından biri olarak ortaya çıktı. Homeros'un şiirlerinde Yunan kavimleri tek bir ortak dil konuşuyor ve bu epik şiirler gevşek bir birlikteki insanları bir arada tutarak ortak bir geleneği sürdürüyordu; değişik kavimlere tek bir ortak isim vermişlerdi; Helenler. Muhtemelen peş peşe dalgalar halinde geldiler. Eski Yunan dilinin üç ana varyasyonu İyonca, Aelonca ve Doriancadır. Çok çeşitli diyalektler vardı. İonyalıları diğer Yunanlar daha önce ortaya çıkmışlar ve alt ettikleri medeni halklarla kaynaşmışlardı. Atina ve Milet gibi kentlerin halkı Akdenizliler gibi İskandinav ırkından değildi. Dorian bu göçün son ve en güçlü, ama en az medenileşmiş dalgasıdır. Bu Helen kavimleri onlardan önce var olan Ege medeniyetlerini işgal edip büyük oranda yok etmişler, küllerinin üstüne kendi medeniyetlerini kurmuşlardı. Denize açıldılar ve adalar üzerinden Küçük Asya'ya geçtiler. Çanakkale Boğazı ve Boğaziçi'ni aşarak yerleşimleri güneye Karadeniz'in kuzey sınırına kadar genişlettikleri. Magna Graecia (Büyük Yunanistan) adı verilen İtalya'nın güneyine de geçtiler ve Akdeniz'in kuzey kıyılarını dolaştılar. Eski bir Fenike kolonisinin bulunduğu yerde Marsilya'yı buldular. M.Ö. 735 yılında Kartacalılarla çekişerek Sicilya'da yerleşimler kurdular.

Yunanların ardından akrabaları Makedonyalılar ve Trakyalılar geldi, sol kanatta Frigyalılar İstanbul Boğazını aşip Küçük Asya'ya geçti.

Yunanların bu yayılışlarının yazılı tarihten önce gerçekleştiğini görüyoruz. M.Ö. yedinci yüzyıldan itibaren –yani Yahudiler Babil'de esir

olduğunda- Avrupa'da Helen medeniyetinden önceki dünyanın sınır taşları silindi. Tiryns ve Knossos önemsiz bölgelerdi, Miken ve Truva ise efsanelerde yaşamaya devam ettiler. Bu yeni Yunan dünyasının önemli kentleri Atina, Sparta (Lacedemon'un başkenti), Korint, Tebai, Sisam ve Milet'ti. Atalarımızın Antik Yunan dediği dünya, birçok yönden uygar ve sanatsal olarak, günümüzde kazılar sayesinde yeni yeni keşfetmeye başladığımız, daha da eski olan Yunanistan'ın unutulmuş kalıntıları üzerinde yükselmişti. Ancak şu anki konumuz olan yeni Antik Yunan, insanların tasavvurlarında ve yerleşmiş uygulamalarında hâlâ canlılığını korumaktadır. Çünkü bizim dilimize benzer güzel etkili bir Aryan dili konuşmuşlar, Akdeniz alfabesini benimsemişler ve ünlü sesleri ekleyerek kusursuz hale getirmişlerdi, böylece okuma yazmayı öğrenmek kolaylaştı ve pek çok kişi okuma yazmayı öğrenerek ileriki çağların kayıtlarını tuttu⁶³.

21.2 Helen Medeniyetinin Ayırt Edici Özellikleri

M.Ö Yedinci yüzyılda Güney İtalya, Yunanistan ve Küçük Asya'da büyüşünü gördüğümüz bu Yunan medeniyeti, daha önce gelişimini takip ettiğimiz Nil nehrindeki ve Mezopotamya'nın iki nehrindeki iki büyük medeniyetten pek çok yönüyle farklı bir medeniyettir. Nil ve Mezopotamya'daki medeniyetler orada uzun çağlar boyunca büyümüşlerdi; ilkel tarımdan, tapınak hayatına yavaş yavaş geçtiler. Rahip krallar ve tanrı krallar bu ilk şehir devletlerini imparatorlukların altında birleştirdi. Ancak barbar Yunan çoban akıncıları medeniyetin eskiden beri var olduğu bir bölge olan güneye indiler. Gemicilik ve tarım, duvarlarla çevrili kentler ve yazı zaten vardı. Yunanlar kendi medeniyetlerini oluşturmazdılar; bir medeniyeti yıkıp kalıntıları üzerinde bir başka medeniyet kurdular.

Bu durumu tapınak devleti aşaması olmayışına bağlamamız gerekir, Yunan kayıtlarında rahip krallar evresi yoktur. Yunanlar, doğuda tapınak çevresinde gelişen kent düzenini bir anda elde ettiler. Tapınak ve kent kurumlarını devraldılar, bu kurumlar zaten vardı. Kentlerde onları en çok

63 Sami dillerinde ünlülere pek gerek olmuyordu. İlk Sami alfabelerinde sadece A, I ve U sembollerle veriliyordu, ama çekim eklerinin çoğunun sesli olduğu Yunanca gibi bir dil için sesli işaretler olması kaçınılmazdı.

etkileyen şey muhtemelen duvarlardı. Kent yaşantısını ve vatandaşlığı kolayca benimsedikleri şüphelidir. Önce yıktıkları kentlerin kalıntılarından uzakta, açık köylerde yaşadılar, ama sürekli bir ima ve hatırlatma şeklinde, önlerinde bir örnek duruyordu. Başlangıçta kenti savaş zamanında güvenli bir yer, tapınağı da kentin makul bir özelliği olarak düşündüler. Ormanların fikri ve gelenekleri zihinlerinde büyümeye devam eden kendilerinden önceki bu medeniyet mirasına kondular. İlyada'nın epik sosyal sistemi ülkeye hâkim oldu ve kendini yeni şartlara uyarladı. Tarih ilerledikçe fethettikleri toprakların inançlarının su yüzüne çıktığı gibi, Yunanlar da daha dindar ve batıl hale geldiler.

İlkel Aryanların toplumsal yapısının soylular ve sıradan halk olarak iki sınıflı sistemden oluştuğunu, bu sınıfların arasında keskin farklar bulunmadığını ve soylu ailelerin başı olan kralın savaşta önderlik ettiğini, eşitlerin birincisi, emsalleri arasında bir lider olduğunu daha önce belirtmiştik. Yerli nüfusun fethi ve kent merkezlerinin inşası bu basit toplumsal düzene, çoğunluğu köle olan çiftlik işçileri ile vasıflı ve vasıfsız işçilerden oluşan iki alt sınıf daha eklendi. Bazıları yok edilen toplumlardan kentlere sığınanlardı ve bunlarda yerel alt tabaka yoktu.

Önceki pek çok durumda eski halklardan sağ kalanlar, Sparta'nın Helotları gibi topluluk halinde, devlet kölesi diyebileceğimiz bir tabi sınıf oluşturdu. Soylular ve sıradan halk arazi sahibi ve zengin çiftçiler oldular. Gemi inşasını yönlendiren ve ticaretle meşgul olanlar onlardı. Daha yoksul bazı vatandaşlar çarkçılığa yöneldiler ve daha önce belirttiğimiz gibi, para kazanmak için gemilerde kürek bile çektiler. Yunan dünyasındaki rahipler ne türbe ve tapınakların koruyucusu, ne de kurban törenlerinin idarecisiydi; Politika adlı kitabında Aristo onları resmi sınıfın bir alt bölümü olarak gösteriyordu. Gençliğinde askerlik hizmetinde bulunan vatandaşlar olgunluk çağlarında yönetici, yaşlandıklarında ise rahip oluyorlardı. Mısır ve Babil'deki muadilleriyle karşılaştırıldığında rahipler sınıfı küçük ve önemsizdi. Kahraman Yunanların tanrıları, daha önce de belirttiğimiz gibi tapılan insanlardı. Bunlara çok fazla korku ya da saygı duyulmazdı, ama fetheden özgür insanlar bu tanrıların altında, köleler ve kadınlar arasında gizli müritlerini bulan, yenilmiş halkların diğer tanrılarını sakladı. Orijinal Aryan tanrılarının mucizeler yaratması ya da

insanların hayatlarını kontrol etmesi beklenmezdi. Ancak milattan önceki binlerce yılda Doğu dünyasının büyük kısmında olduğu gibi Yunanistan'da da vahiylerle ya da kâhinlere danışmak bir alışkanlıktı. Delphi kehanetleriyle ünlenmişti. Gilbert Murray, kabilenin yaşlı kişisi ne yapılması gerektiğini söyleyemediğinde kutsanmış ölümlere gidildiğini anlatır. Bütün kehanetler Kahramanların mezar taşlarındaydı. Adil ve doğru olanı, yapılması gerekeni ya da günümüz dindarlarının deyişiyle tanrının takdирini bunlar söylerdi.

Bu tapınakların rahip ve rahibeleri tek bir sınıf altında birleşmiş değildi, bir sınıf olarak yetki de kullanmıyorlardı, onlar bazı durumlarda birleşip Yunan devletini oluşturan tek bir topluluk haline gelen iki sınıf olarak soylular ve özgür halk tabakasıydı. Çoğu zaman, özellikle de büyük kentlerde köle nüfus ve yurttaşlığa kabul edilmemiş yabancılar yurttaşların sayısını geçiyordu. Onlar için devlet sadece formaliteydi, sadece seçilmiş yurttaşlar için tüzeldi. Devlet dışarıdan gelenlere müsamaha edebilir ya da etmeyebilirdi, ama işleyişinde yasal bir ifade yoktu—bir despotizm olsa da.

Bu toplumsal yapı Doğu monarşilerinden çok farklıydı. Yunan vatandaşların seçkin önemi Yahudi devletinde İsrailoğullarının seçkin önemini anımsatır, ama Yunan tarafında kâhin ya da rahiplerin ya da hükmeden Yehova'nın dengi yoktur.

Yunan devletleri ile dikkat çektiğimiz diğer insan toplulukları arasındaki bir diğer fark da, süreklilikleri ve engellenemez bölünüşleridir.

Mısır, Sümer, Çin ve kuşkusuz Kuzey Hindistan medeniyetlerinin tümü bağımsız şehir devletleri olarak başlamıştır, her biri etrafında toprağın işlendiği birkaç kilometrelik bağımsız tarım köyleri bulunan kentlerdi, bu aşamadan krallıklar ve imparatorluklar oluşturacak bir birleşme sürecine girdiler. Oysa Yunanlar kendi bağımsız tarihlerinin en sonuna kadar hiç birleşmediler. Bu durum genellikleri yaşadıkları bölgenin coğrafi özelliklerine bağlanır. Yunanistan, iç haberleşmeyi zorlaştıran dağ silsileleri ve körfezlerin küçük parçalara ayırdığı bir ülkedir. Burada haberleşme öyle zordu ki, sadece birkaç kent diğer kentleri uzun süre hükümü altında tutabiliyordu. Ayrıca çoğu Yunan kenti adalardaydı ve uzak kıyılara dağılmıştı. Sonunda en büyük Yunan kentleri bile pek çok İngiliz

kasabasından daha küçük hale geldi, bazı kentler sadece birkaç kilometrekareydi. Yunanistan'ın en büyük kentlerinden Atina gücünün zirvesindeyken yaklaşık üç milyonluk bir nüfusa sahipti. Nüfusu 50,000'i geçen sadece birkaç Yunan kenti vardı. Bu kentlerin nüfuslarının yarısı ya da daha fazlasını köleler ve yabancılar, özgür kadın ve çocuklar oluşturuyordu.

21.3 Yunanistan'da Monarşi, Aristokrasi ve Demokrasi

Bu şehir devletlerinin yönetimi kendi içinde farklılaşıyordu. İşgal ettikten sonra bu kentlere yerleşen Yunanlar fethettikleri yerlerin krallarını bir süre alıkoydular, sonra bu krallıklar giderek aristokrat sınıfın hâkimiyetine doğru kaydı. M.Ö. altıncı yüzyılda Sparta'da (Lacedemon) krallar hâlâ seçkindi. Lacedemonların çift krallık gibi tuhaf bir sistemleri vardı; iki farklı kraliyet ailesinden gelen iki kral birlikte hüküm sürerdi. Ancak Yunan şehir devletlerinin çoğu altıncı yüzyıldan çok önce aristokrat cumhuriyetler haline gelmişti. Miras yoluyla geçen haklarla hüküm süren çoğu ailede bir miskinlik ve verimsizlik eğilimi vardı; eninde sonunda gerileyip çöktüler. Yunanlar denize açılıp koloniler kurarken ve ticaret yayılırken eskileri bir kenara iten ve yeni şahsiyetleri yetkilendiren yeni zengin aileler ortaya çıktı. Bu yeni zenginler genişletilmiş bir egemen sınıfın, oligarşi – aristokrasinin zıddı olarak-olarak bilinen bir yönetim şeklinin bireyleri haline geldiler, ancak işin doğrusu oligarşi terimi (azınlığın idaresi) özel bir durum olarak miras yoluyla geçen aristokrasiyi de ihtiva etmelidir.

Pek çok kentte toplumsal çatışmalardan ya da sınıfsal sorunlardan faydalanan istisnai bir güce sahip kişiler devlette usulsüz de olsa, az çok güç sahibi olmuşlardı. Örneğin böyle şahsiyetler ve bu tür fırsatlar, kanunen geçersiz bir yetki kullanan kişilere patron dendiği Amerika Birleşik Devletleri'nde bir araya gelmiştir. Yunanistan'da ise bunlara tiran denir. Ancak tiran, patrondan daha farklıdır; kral olarak tanınır ve kralın yetkileri üzerinde hak iddia eder. Öte yandan modern patron, eline geçirdiği ve amaçları doğrultusunda kullandığı yasal kalıpların ardına saklanır. Örneğin hükmetmek için hak ve aile önceliği iddia eden tiranlar krallardan farklıdır. Dertli yoksul sınıf tiranları destekler. Örneğin Atina tiranı Peisistratos M.Ö. 560'da ve M.Ö. 527'de sürgün edildiğinde yokluk

çeken Atinalı dağlılar tarafından desteklenmişti. Yunan Sicilyası'nda olduğu gibi, tiranlar bazen zenginlere karşı yoksulların yanında yer alırdı. Sonradan Persler Küçük Asya'nın Yunan kentlerini buyrukları altına almaya başladıklarında Pers yandaşı tiranlıklar kurdular.

Verasete dayanan Makedon krallığında doğan, birkaç yıl kralın oğluna öğretmenlik yapan büyük filozof Aristo Politika adlı kitabında, hizmetinde bulunduğu Makedonya kralı gibi, kabul edilmiş ve veraset yoluyla geçmiş haklarla hüküm süren krallar ile yönetilenlerin rızası olmaksızın hüküm süren tiranlar arasındaki farkı göstermiştir. Aslında tiranın çoğunluğun rızası ve vatandaşlarının katılımı olmadan nasıl hüküm sürdüğünü kavramak zordur; gerçek kralın bağlılığı ve cömertliğinin kırgınlık ve şüpheyandırdığı bilinmektedir. Aristo kralın devletin iyiliği adına, tiranın ise kendi çıkarları için hükmettiğini de söyler. Bu noktada köleliğin normal bir şey olduğunu ve kadınların özgürlük ve siyasi haklara uygun olmadığını düşünürken, Aristo etrafındaki olaylarla uyum içindeydi.

M.Ö. altıncı, beşinci ve dördüncü yüzyıllarda Yunanistan'da giderek ağır basan üçüncü bir yönetim biçimi de demokrasiydi. Modern dünya sürekli demokrasiden bahsettiği için ve demokrasinin modern düşüncesi ile Yunan şehir devletlerinin demokrasisi arasında büyük farklar bulunduğundan, Yunanistan'daki demokrasinin anlamı hakkında açık olmamız gereklidir. Demokrasi halkın (eski Yunanda Demos) idaresi demektir; devlet azınlıktan ayrı olan çoğunluk tarafından, yurttaşlar bütünü tarafından idare ediliyordu. Ancak okuyucunun yurttaş terimine dikkat etmesi gerekir. Köleler, azat edilmiş köleler, yabancılar, Yunan kentinde doğsa bile, babaları sekiz on kilometre ötedeki topraklardan geldiği için yabancı olanlar yurttaştan sayılmıyordu. İlk demokrasilerde (tümünde değil) yurttaşın mülk sahibi olduğunu kanıtlaması isteniyordu, o günlerde bu mülk arazilerdi; sonradan bu kural yumuşadı. Ama günümüz okuyucusu burada modern demokrasiden çok başka bir şey olduğunu görecektir.

M.Ö. beşinci yüzyılın sonunda mülk sahipliğini kanıtlama uygulaması Atina'da ortadan kalktı, ama daha sonra bahsedeceğimiz Atinalı büyük devlet adamı Perikles M.Ö. 451 yılında yurttaşlığı ana ve baba soyundan Atinalı olanlarla kısıtlayan bir kanun yaptı. Böylece oligarşide olduğu

gibi Yunan demokrasisinde de yurttaşlar kullardan, kölelerden ve yabancıardan oluşan büyük bir nüfusa hükmeden kapalı birlikler oluşturdu. Tamamlanmış haliyle demokrasinin, tüm yetişkinlerin yönetimde söz sahibi olacağı anlamına geldiği şeklindeki farklı bir düşünceyi kanıksayan modern siyasetçiler, bir anda aşırılık yanlısı Yunan demokrasisine döndüklerinde onu bir tür oligarşi olarak görecektir. Yunan oligarşisi ile demokrasisi arasındaki tek fark, ilkinde daha yoksul ve önemsiz yurttaşların yönetimde söz sahibi olmaması, ikincisinde ise tüm yurttaşların söz sahibi olmalarıdır. Politika adlı kitabında Aristo bu farklılığın nesnel sonuçlarını açıkça ortaya koyar. Oligarşilerde zenginlerden az vergi alınır, oysa demokrasilerde zenginlerden vergi alınırken yoksul yurttaşlara geçim ödeneği ve özel ücretler verilir. Atina'da yurttaşlara eyalet meclisine katıldıkları için bile ödeme yapılıyordu. Ancak bu mutlu yurttaşlık düzeninin dışında kalanların çoğu kendilerine söyleneni yapıyordu ve biri kanun koruması istediğinde bunu bir yurttaştan dilemek zorundaydı, çünkü mahkeme önünde sadece yurttaşların yeri vardı. Devletteki herkesin yurttaş olması gerektiği şeklindeki modern düşünce Atina'nın ayrıcalıklı demokratlarını büyük ölçüde şok ederdi mutlaka.

Yurttaşlık sınıfıyla devletin tekelleşmesinin aşikâr bir sonucu da, bu ayrıcalıklı kimselerin yurtseverliğinin aşırılıkçı ve dar bir kalıba girmesidir. Birlikler oluşturmuş, ama diğer şehir devletleriyle asla birleşmemişlerdir. Bu da sahip oldukları bütün avantajları yok etmiştir. Yunan devletlerinin dar coğrafi limitleri bu aşırılık hislerini artırmıştır. Bir kişinin ülke sevgisi doğduğu yere, dinine ve yuvasına duyduğu sevgiyle güçlenmişti, çünkü bunların hepsi birdi. Köleler bu hisleri elbette paylaşmıyordu ve oligarşik devletlerde dışlanan sınıf yabancı nefretini, onu bunaltan yurttaş sınıfından daha çok nefret ederek aşıyordu. Yunanlarda yurtseverlik tahrik edici ve tehlikeli bir aşırılığın kişisel tutkusuydu. Reddedilmiş aşklar gibi, bu da nefret benzeri bir hisse kolayca dönüşebilirdi. Yunan sürgünü, ülkesini ele geçiren ve değiştiren insan şekline girmiş şeytanlardan onu kurtarmak için çok sevdiği ülkesine oldukça sert davranan bir Fransız ya da Rus göçmenini andırıyordu.

M.Ö. beşinci yüzyılda Atina'da, diğer Yunan şehir devletleriyle birlikte tarihçilerin Atina İmparatorluğu (Attika-Delos) diye bahsettiği bir

bağ sistemi kuruldu. Ancak diğer bütün şehir devletleri kendi yönetimlerini devam ettiriyorlardı. Atina İmparatorluğunun getirdiği yeni bir olgu korsanlığın tamamen ve etkin biçimde bastırılması, diğeri ise uluslar arası kanunların tesis edilmesi idi. Kanun esasen Atina kanunuydu, ama artık birliğin diğer devletlerinin vatandaşlarına da uygulanabiliyor ve adalet getiriyordu ki, bu elbette daha önce olmayan bir şeydi. Atina İmparatorluğu aslında Perslere karşı ortak bir savunma birliği oluşturulmasından doğmuştur, merkezi Delos adasıdır; müttefikler Delos adasının ortak hazinesine katkıda bulunmuş, ada muhtemel Pers saldırılarına açık olduğu için hazine Atina'ya taşınmıştır. Daha sonra devletler birer birer askeri hizmetler yerine parasal katkıda bulunmuşlar, bunun sonucunda Atina adeta bütün işi yüklenmiş ve paranın büyük çoğunluğunu almıştır. Delos daha büyük bazı adalar tarafından korunuyordu. Birlik böylece imparatorluğa dönüştü, ama müttefik devletlerin yurttaşları, birbirleri arasında evlenmek gibi özel durumlar haricinde, birbirlerine yabancı olarak kaldılar. En gayretli ve sürekli hizmetleriyle bu imparatorluğu yaşatanlar ise Atina'nın yoksul yurttaşlarıydı. On sekiz ile altmış yaş arasındaki her yurttaş yurt içinde ve yurt dışında, bazen sadece Atina'yı ilgilendiren, bazen de imparatorluğun, yurttaşları görevden kaçan diğer devletlerin savunmasıyla ilgili olarak askerlik yapmakla yükümlüydü. Atina Meclisinde Akdeniz ya da Karadeniz'in değişik bölgelerinde seferlere katılmamış ve yeniden sefere gitmeyi beklemeyen, yirmi beş yaş üstü tek bir kişi yok gibiydi. Dünyanın zenginler tarafından sömürülmesi demek olan modern emperyalizm muhalifleri tarafından kınanır; Atina emperyalizmi ise dünyanın yoksul Atina yurttaşları tarafından sömürülmesi demektir.

Modern koşullardan farklı bir nokta da, Yunan şehir devletlerinin küçük olması yüzünden, demokraside her yurttaşın halk meclisine katılma, burada konuşma ve oy kullanma hakkına sahip olmasıydı. En büyüğünün birkaç bin kişiden fazla olmadığı çoğu kent için bu sadece birkaç yüz kişinin toplanması anlamına geliyordu. Milyonlarca seçmeni olan modern demokrasilerde böyle bir şey mümkün değildir. Kamu işlerinde modern yurttaşın sesini duyurması, önüne konan parti adaylarından birine oy vermesiyle sınırlıdır. Oylama sonucu iktidara gelen hükümete razı olmak durumundadır. Modern demokrasinin seçim yöntemlerini şiddetle

beğenen Aristo, demokraside halk meclisini sık sık toplanmaya çağırarak merkezden uzaktaki çiftçi sınıfından yurttaşların nasıl haklarından nasıl mahrum edildiğini kurnazca göstermektedir. Sonraki Yunan demokrasilerinde kamu görevlilerinin atanması, çok özel bilgiler gerektiren görevler dışında, kura ile yapılıyordu. Bu durumun ayrıcalıklı yurttaşları zengin, etkili ve nitelikli kişilerin süregelen üstünlüğünden koruması bekleniyordu.

Bazı demokrasilerde (Atine ve Milet gibi) toplum dışına itme⁶⁴ şeklinde bir uygulama vardı; kriz ya da savaş zamanında bazı yurttaşların on yıl sürgün edilip edilmeyeceğine karar veriliyordu. Bu durum okuyucuya imrenilecek bir şey gibi gelebilir, ama asıl niteliği bu değildi. Gilbert Murray'a göre, politik görüşün çıkınaza girecek şekilde bölündüğü durumlarda bir karara varma şekliydi. Yunan demokrasilerinde partiler ve parti başkanları vardı, ama nizami bir hükümet makamı ve nizami bir muhalefet yoktu. Bu yüzden bir politika yürütmek de mümkün değildi, ama güçlü bir lider ya da grup karşı çıkarsa popüler bir politika olabiliyordu. Ancak sürgün sistemi sayesinde bölünmüş topluluktaki liderlerin en az sevilen ve en az güvenilenleri, onurlarını ya da mülklerini kaybetmeksizin bir süreliğine işten uzaklaştırılıyordu. Profesör Murray, 1914 yılında İngiltere'nin İrlanda'nın "Home Rule" meselesindeki gibi bir çıkmaza girmesi halinde, Yunan demokrasisinin muhtemelen ilk önce Sir Edward Carson'u sonra da "Home Rule" tasarısını hazırlayanları sürgün edeceğini belirtir.

Bu sürgün uygulaması Atina demokrasisinin karanlık ve cahil bir üyesini ölümsüzleştirmiştir. Aristides adlı biri mahkemede dürüst davranışlarıyla büyük itibar kazanır. Denizcilik politikası hakkında Themistocles ile ihtilafa düşer. Aristides ordudan yanadır ve Themistocles güçlü bir bahriyelidir ve çıkmaza girerler. Aralarında bir karar vermek için sürgüne başvururlar. Plutharkos, Aristides'in oylama sırasında sokaklarda gezdiğini, yazmayı bilmeyen kırsal çevrelerden gelmiş bir yabancıнын yanına yaklaştığını ve uzattığı çömleğe kendi adını yazmasını istediğini anlatır.

Neden, diye sorar. Aristides sana bir zarar mı verdi? Hayır, der yurttaş. Hayır. Onu hiç gözüme kestirmedim. Ama, ah! Sürekli Adil Aristides diye anılmasından bıktım.

64 Ostrakon sözcüğünden gelir, seçmen bir karo ya da kabuğa seçtiği ismi yazar.

Plutharkos der ki, bunun üzerine Aristides daha fazla bir şey söylemeksiz yurttaşın istediği ismi yazar...

Bu Yunan oluşumlarının ve özellikle de demokrasilerde olsun, oligarşilerde olsun, iktidarın ayrıcalıklı sınıfa kısıtlanmasının asıl anlamını kavradığımızda Akdeniz'e dağılmış yüzlerce Yunan kentinin birleşmesinin ya da ortak çıkarları için etkin bir işbirliği kurmalarının mümkün olmadığını da anlarız. Her kent, özgünlükleri hayatta elde etmeye değer her şey anlamına gelen birkaç ya da birkaç yüz kişinin elindeydi. Sadece dışarıdan gelecek bir işgal Yunanları birleştirebilirdi ve Yunanistan işgal edilene kadar siyasi bir birlikleri olmadı. Sonunda işgal edildiklerinde ise birlik olmalarının artık kendileri için bile bir önemi kalmamıştı, bu sadece boyun eğmenin birliğiydi.

Yine de bütün Yunanlar arasında, ortak bir dile ve yazıya dayalı, ortak kahramanlık destanlarıyla ve devletlerin denize yakın olmalarının mümkün kıldığı evliliklerle, hep belli bir birlik geleneği vardı. Ayrıca birlik diyebileceğimiz belli dinsel bağlar da vardı. Örneğin bazı tapınaklar, Delos adasındaki Apollo tapınağı sadece münferit devletler tarafından değil, ortak çıkarlar için birlikte hareket eden devletler birliği (komşu ülkeler) tarafından da destekleniyordu. Bunlardan biri olan Delphi birliği çok geniş çaplı bir birlik haline gelmişti. Birlik tapınakları koruyor ve hacıların güvenliğini sağlıyor, oraya giden yolları açık tutuyor, festival zamanlarında huzuru sağlıyor, birlik üyeleri arasında savaş çıkmasını önlemek için bazı kurallar koyuyordu. Özellikle de Delian deniz birliği korsanlığı bastırmıştı. Helen birliğinin daha önemli bir halkası, Olympiada dört yılda bir düzenlenen Olimpiyat Oyunlarıydı. Koşu, boks, güreş, cirit atma, halka atma, uzun atlama, araba ve at yarışları başlıca sporlardı ve kazananlar ile seçkin izleyiciler kayıt altına alınıyordu. M.Ö. 776'dan bu yana⁶⁵ bu oyunlar binlerce yıl boyunca düzenli olarak yapıldı ve şehir devletlerinin dar politikalarını aşan ortak Yunan yaşantısı (Helencilik) algısını sürdürmede büyük rol oynadı.

Bu tür duygu ve birlik halkaları Yunan siyasi kurumlarının yoğun ayrılcılığına karşı bir nebze de olsa işe yaramıştı. Herodot tarihinden, Yunan

65 M.Ö. 776 yılı ilk olimpiyatların yapıldığı tarih ve Yunan kronolojisinde önemli bir başlangıç noktasıdır.

dünyasını kronik bir savaş durumunda tutan düşmanlıkların yoğunluğunu ve devamlılığını anlamak mümkündür. Eskiden (mesela M.Ö. altıncı yüzyılda) büyük aileler Yunanistan'a hükmediyordu ve eski Aryanların güçlü bir klan hissi taşıyan ve devam eden düşmanlıkları bitirme gücüne sahip büyük konakları (bkz. XX. Bölüm) hâlâ duruyordu. Atina tarihi Alcmaeonidae ve Peisistratidae adlı iki büyük ailenin uzun yıllar süren düşmanlıkları etrafında dönüp durmuştu. Bunlardan ikincisi diğeri gibi aristokrat olmasına rağmen gücünü halkın yoksul sınıfından ve onların kinlerini sömürmekten alıyordu. Daha sonra altıncı ve beşinci yüzyıllarda doğumların azalması ve ailelerin iki üç kişiden oluşmaya başlaması –Aristo'nun sebebini idrak etmeksizin belirttiği bir süreç- eski aristokrat klanların yok olmasına yol açtı ve sonra savaşlar ticari ihtilaflar ve ailelerin kan davaları yerine münferit spekülâtörlerin yarattığı sorunlar yüzünden çıktı.

Yunanların aşırı ayrılcılıklarından, Asya ve adalardaki İyonyalıların, Lidya krallığının ve sonra da Lidya kralı Karun'u deviren Pers kralı Kiros'un hükmüne nasıl isteyerek girdiklerini anlamak çok kolaydır. Sonra sıra Avrupa Yunanistanı'na geldi. Yunanların, Batı Asya'nın eski medeniyetinin barbar Aryan sahipleri olan Perslerin hâkimiyetine girmemiş olmaları şaşırtıcıdır ve Yunanlar da buna şaşmışlardır. Ancak bu savaştan bahsetmeden önce rekabete girdikleri bu Asyalılara, özellikle de Medlere, M.Ö. 583'te eski Asur medeniyetlerini ele geçiren Perslere ve Mısır'a boyun eğdirmek üzere olan Babil'e dikkat çekmemiz gerekir.

21.4 Lidya Krallığı

Lidya krallığından bahsetme fırsatımız olmuştu ve devam etmeden önce Lidyalılar hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Küçük Asya'nın büyük kısmının orijinal halkı olan bu halk, Yunanistan ve Girit'in orijinal halklarıyla akraba olabilir. Eğer böyleyse, Akdeniz ırkından, ya da batıda Akdeniz ırkından, doğuda Dravid ırkından ortaya çıkan esasen koyu tenli halkların bir kolundan gelmektedirler. Knossos ve Mikene'yi ayrı bir yere koyan aynı sanat türünün kalanları Küçük Asya'ya yayılmış halde bulunabilir. Ancak İskandinav Yunanların yerli halkları işgal etmek ve onlarla karışmak üzere güneyde Yunanistan'a indikleri gibi diğer

İskandinav kavimleri de İstanbul Boğazı'ndan Küçük Asya'ya inmişlerdi. Bu Aryan halkları bazı bölgelerde mutlak egemenlik kurdular ve kent sakinlerinin çoğunluğunu oluşturarak Aryan dillerini unutmadılar. Bunlar dilleri Yunanlar ve Makedonyalıların dillerine benzeyen Frigyalıydı. Ancak Aryanlar bu bölgelerde hüküm sürmediler. Lidya'da orijinal ırk ve dilleri kendilerinininkilerdir. Lidyalılar, günümüzde birkaç sözcüğünün bulunduğu Aryan dili konuşmayan, Aryan olmayan bir halktı. Başkenti Sardis'ti.

Dinleri de Aryan dini değildi, Ana Tanrıçaya tapıyorlardı. Yunancaya benzer dillerini muhafaza etseler de, Frigyalılar da bu gizemli dinden ve daha sonra Frigya'nın olan (Trakya'nın değil) Atina'da yaygınlaşan mistik dinlerden ve gizli törenlerden etkilenmişti.

Lidyalılar önce Küçük Asya'nın batı sahillerini ele geçirdiler, ama denizden gelip kentler kuran İyonyalı Yunanlar yüzünden geri çekildiler. Ancak daha sonra bu İyonyalılar Lidya krallarının egemenliğine girdiler.

Bu ülkenin tarihi tam olarak bilinmemektedir ve bu tarihi sürecin ana hatlarında pek fazla bir önemi yoktur, ama M.Ö. sekizinci yüzyılda ortaya çıkan Gigges adlı bir kral son derece önemlidir. Onun hükümdarlığı altında ülke bir başka Aryan istilasına maruz kaldı; Kimmerler adlı bir göçebe kabile Küçük Asya'ya girdi ve Gigges ile onun oğlu ve torunu tarafından zar zor püskürtüldü. Sardis iki kez ele geçirildi ve barbarlar tarafından yakıldı. Gigges'in, onu Asur, İsrail ve Mısır tarihine dair genel düşüncelerimize bağlamamızı sağlayan Sardanapalus'a haraç ödediği kayıtlarda mevcuttur. Daha sonra Gigges Asur'a karşı ayaklandı ve I. Psamtik'in Mısır'ı kısa süren Asur esaretinden kurtarması için birlikleri yardım etti.

Lidya'yı hatırı sayılır bir güç haline getiren, Gigges'in torunu Alyattes'tir. Yedi yıl hüküm sürdü ve Küçük Asya'daki çoğu İyon kentine boyun eğdirdi. Ülke Asya ile Avrupa arasında büyük bir ticaret merkezi haline geldi. Daima üretken ve altın bakımından zengindi ve artık Asya'nın en zengin krallığı olarak tanınıyordu. Karadeniz ile Akdeniz arasında ve doğu ile batı arasında yoğun bir trafik vardı. Dünyanın ilk madeni para basan ve yolcularla tacirlere hanlar inşa eden ülkesinin Lidya krallığı olduğunu daha önce belirtmiştik. Lidya hanedanı, Girit'teki bankacılık ve finansal

gelişmeleri başlatan Minos gibi bir ticaret hanedanı olmuştur... Sonraki bölümün önsözü olarak Lidya hakkında pek çok şey söyleyebiliriz.

21.5 Doğuda Perslerin Yükselişi

Aryan dilleri konuşan işgalcilerin bir kısmı daha önce belirttiğimiz Yunanistan'daki (Büyük Yunanistan-Magna Graecia) ve Karadeniz kıyısındaki hatları geliştirirken, Aryan dilleri konuşan, aslen İskandinav olup muhtemelen Moğol unsurlarıyla karışan bir diğer grup Asur ve Babil imparatorluklarının kuzey ve doğusuna yayılıp buralara yerleşiyordu. Aryan halkların Karadeniz'in kuzeyine Hazar denizine doğru yay şeklindeki dağılımından daha önce bahsetmiştik. Aryan dilleri konuşan ırkların Pers toprakları olan bölgeye inişleri ve doğuda Hindistan'a doğru yayılışları (M.Ö. 2000-1000 yılları arası) sonra da Babil'e geçişleri (M.Ö. 538) de bu yolla olmuş olabilir.

Son 10,000 yılda Avrupa ve Asya'daki iklim değişiklikleri hakkında kesin bilgimiz yoktur. Son buzul çağının buzları giderek erimiş ve Avrupa'nın geniş düzlükleri uzun bir süreliğine step ya da otlak benzeri görünümüne bürünmüştü. 12,000 ya da 10,000 yıl önce, bugün tahmin ettiğimiz üzere, bu gidişat ormanların oluşmasına yol açtı. Bu değişimlerin sonucu olarak Solutrian döneminin at avcılarını yerlerini Magdalenian döneminin balıkçılarına ve geyik avcılarına ve Neolitik dönemin sürü sahipleriyle çiftçilerine bıraktı. Birkaç bin yıl boyunca Avrupa iklimi günümüze göre daha sıcaktı. Balkan yarımadasından Orta Asya'ya doğru büyük bir deniz yayıldı ve kuzeyde Orta Rusya'ya kadar ilerledi, bu denizin çekilmesi ve ardından Güney Rusya ile Orta Asya ikliminin setleşmesi, nehir vadilerindeki ilk medeniyetlerin ortaya çıkışıyla eş zamanlıdır. Avrupa ve Batı Asya'nın ılıman iklime ve 4000 ile 3000 yıl önce şimdikinden daha bol olan bitki örtüsü ve nebati yaşama dikkat çeken pek çok olgu vardır. O zamanlar Güney Rusya'da ve şimdi bozkır ve çöllerin hükmettiği, Batı Türkistan dediğimiz topraklarda ormanlar vardı. 1500-2000 yıl önce Aral-Hazar bölgesi muhtemelen daha kuruydu ve o denizler şimdikinden daha küçüktü.

Bu bağlamda III. Thutmose'nin (M.Ö. on beşinci yüzyıl civarı) Fırat'ı aştığı seferde o bölgede 120 filden oluşan bir sürüyü avladığını belirtebiliriz.

Yine M.Ö. 2000 yıllarında Miken'de bulunmuş bir hançer, aslan avının devam ettiğini göstermektedir. Avcıların büyük kalkanları ve mızrakları vardı ve tek sıra dizilerek ilerliyorlardı. Sıranın başındaki adam mızrağı aslana fırlatıyor, yaralanan hayvan ona doğru atıldığında adam kalkanın altına saklanıyor, ikinci adamın vuruşunu yapması için sırasını ona veriyordu, bu süreç aslan ölene dek devam ediyordu. Bu avlanma metodu günümüzde Masailer tarafından da kullanılmaktadır ve aslanların bol olduğu bölgelerdeki insanlar tarafından bulunmuştur. Aslanların bolluğu av etinin bolluğu ve aynı zamanda bitkilerin de bolluğu demekti. M.Ö. 2000 yıllarında Eski Dünyanın orta kesimlerinde iklimin sertleşmesiyle Yunanistan ve Küçük Asya'da filler ve aslanların soyu tükendi.⁶⁶ Bu durum Aryan halkların yüzlerini güneye, daha yerleşik ve medeni halkların yaşadığı alanlara ve ormanlara çevirmesine sebep oldu.

Mikene, Truva ve Knossos'un Yunanlara teslim olduğu sırada bu Aryan halkları Doğu Hazar bölgesinden tarihe girdi. İlk ortaya çıkışlarını kayıt altına alınmış yazıtlarda pek çok isim altında ortaya çıkan farklı kabile ırkları çözmek zordur, ama neyse ki bu ayrınlara bu temel taslak niteliğindeki kitapta ihtiyaç yoktur. Urmiye ve Van Gölleri civarında Kimmerler denilen bir halk ortaya çıktı ve kısa bir süre sonra Aryanlar, Ermenistan ve Elam'a yayıldı. M.Ö. dokuzuncu yüzyılda Asur yazıtlarında Perslerle yakın akraba olan Medler ortaya çıktı. İsimleri bu kitapta daha önce de geçen III. Tiglat Pileser ve II. Sargon onları haraca bağladıklarını iddia ederler. Yazıtlarda Medlerden tehlikeli insanlar olarak bahsedilir. Henüz bir kralları yoktu ve kabile yaşantıları vardı.

M.Ö. dokuzuncu yüzyıl civarında başkenti Susa olan, Sümerler kadar eski bir gelenek ve medeniyete sahip Elam devleti ve Elamlar ansızın tarihten silindiler. Neler olduğunu bilmiyoruz. İstila edildikleri ve halkın işgalciler tarafından yok edildiği anlaşıyor. Susa Perslerin eline geçmişti.

66 Güneydoğu Avrupa ya da Küçük Asya'da aslan ve fillerin soyunun tükenmesinin sebebinin iklim değişikliği olduğu şüphelidir, yok olmalarının sebebi -bana göre- giderek daha çok silahlı insanlardır. M.Ö. dördüncü yüzyıla kadar aslanlar Balkan yarımadasında yaşadılar. Filler Batı Asya'dan M.Ö. sekizinci yüzyılda yok olmuş olabilirler. Şu anki formundan çok daha iri olan aslanlar Neolitik dönem boyunca güney Almanya'da yaşadılar. Panterler ise Yunanistan, İtalya ve güney İspanya'da tarihi periyodun başlangıcına kadar (M.Ö. 1000 civarı) yaşadılar. -H. H. J.

Bu Aryan kavimleriyle bağlantılı olarak, Herodot'un anlatılarında dördüncü bir halk, İskitler ortaya çıkar. Asur kralları bir müddet, akraba olan Kimmerleri, Medleri, Persleri ve İskitleri birbirine düşman eder. Asur prensesleri (Esarhaddon'un kızı) İskit şefleriyle evlenir.

Öte yandan büyük Nebukadnezar Medlerin kralı olan Siyaksares'in kızıyla evlenir. Bu evlilik Aryan İskitler, Sami Asurlar, Aryan Medler ve Sami Babilliler içindir. M.Ö. 606'da Asur'un başkenti Ninova'yı alan ve Keldani hükümdarlığı altında II. Babil İmparatorluğunu kurmak için Babil'i Asur boyunduruğundan kurtaran Siyaksares'tir. Asur'un İskit müttefikleri bundan sonra hikâyeden çıkarlar. Güneydeki insanlara pek müdahale etmeden, kuzeyde kendi başlarına bir yaşantı sürerler. Bu dönemin haritasına baktığımızda yüzyılın üçte ikisinde II. Babil İmparatorluğunun Med aslanlarının önünde nasıl kuzu gibi yattığını görürüz.

M.Ö. 550 yılında Siyaksares'in tahtının Pers kralı Kiros'a geçmesiyle sonuçlanan Med ve Pers savaşlarına hiç girmeyeceğiz. O dönemde Kiros Lidya sınırlarından Pers'e, belki de Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluğa hükmediyordu. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, son Babil hükümdarlarından biri olan Nabonidus eski kayıtları araştırıyor ve Babil'de tapınaklar inşa ediyordu.

21.6 Karun'un Öyküsü

Ancak dünyada Kiros'un elindeki yeni güce bir tehdit olacak teki bir kral vardı; Lidya kralı Karun. Herodot'un anlattığına göre oğlu korkunç şekilde katledilmişti, ama o konudan burada bahsetmeyeceğiz. Herodot der ki:

Karun iki yıl yas tuttu, çünkü oğlunu kaybetmişti, ama iki yılın sonunda, Kiros Siyaksares'in oğlunu tahttan indirince ve Perslerin gücü artınca Karun da yasına bir son verdi ve büyümekte olan Perslerin daha fazla ilerlemelerinin önünü kesmek istedi. Türlü hediyeler göndererek kâhinleri sınıadı. Hediyeleri Karun'un tapınağına götüren Lidyalılara, kâhinlere şu soruyu sormalarını söyledi: "Karun Perslerin üstüne yürümeli midir, yürüyecekse yanına ordusunu almalı mıdır?" Lidyalılar varmaları gereken yerlere varıp adaklar sunduktan sonra dediler ki: "Lidyalıların ve

diğer tüm milletlerin kralı Karun, bunların insanlar arasındaki tek ger-
çek kâhin olduğunuzu düşünür, vahiylerinize lâıyk bu hediyeleri sunar
ve size, Perslerin üstüne yürümeli midir ve eğer yürüyecekse yanına or-
dusunu almalı mıdır, diye sorar.” Böyle sordular ve her iki kâhin de aynı
cevabı verdi, Karun’a, Perslerin üstüne yürüyecekse büyük bir imparator-
luğu yıkması gerektiğini söyledi... Cevap Karun’a iletildiğinde çok mem-
nun oldu, Kiros’un krallığını devireceğinden emindi. Kâhin Pytho’ya ve
Delphi kâhinine, adamlarını sayılarını belirleyip kişi başı iki stater altın
olacak şekilde hediyeler gönderdi. Karşılığında Delphi halkı Karun’a ve
Lidya’nın önde gelenlerine kâhine danışma ve tüm ödemelerden muaf
olma, oyunlarda en önde oturma ve isterlerse Delphi vatandaşı olabilme
ayrıcılığını verdi.

Böylece Karun Lacedemonyalılarından ve Mısırlılardan oluşan bir sa-
vunma ittifakı kurdu. Herodot’un anlatılarına göre, Karun, Persler üstüne
yürümeye hazırlanırken, daha önce hiçbir bilgeliği görülmemiş, ama son-
radan büyük bir bilgi olarak anılan bir Lidyalı, Karun’a şunu tavsiye etti:
“Ey kralım, deriden kıyafetler giyen adamların üstüne yürümeye hazır-
lanıyorsun. Bunlar sadece ellerine geçeni yerler, kayalık arazilerde yaşar-
lar, hem şarap da içmezler, sadece su içerler, tatlı incirleri yoktur, hiçbir
şeyleri yoktur. Onları yenersen eline ne geçecek, gördüğün gibi güzel bir
şeyleri yok, bir de yenildiğini düşün, ne çok güzel şeyini kaybedeceksin,
bizim güzelliklerimizin tadına vardılar mı bir daha bırakmazlar, onlar-
dan kurtulamayız. Tanrılara şükrediyorum ki, Perslerin aklına Lidyalıla-
rın üstüne yürüme fikrini sokmadılar.” Bu sözler Karun’u ikna etmedi ve
Lidyalılara boyun eğdirmeden önce Perslerin ne bir lüksleri, ne de güzel
bir şey olmadığı doğuydu.

Karun ve Kiros Kerkenes dağında karşılaştı, Karun geri çekildi. Ki-
ros onun peşine düştü, Lidya’nın başkenti Sardis yakınlarında savaştılar.
Lidyalıların asıl güçleri süvarilerdi; düzensiz olsa da kusursuz atlılardı ve
uzun mızraklarla dövüşüyorlardı.

Kiros, Lidyalıların savaşmak üzere sıraya girdiklerini görünce atlı-
lardan çekindi. Med halkından bir subay olan Harpagos’un tavsiyesine
uydu: “Ordusunda bulunan yük taşıyan bütün develeri bir araya topladı,

yüklerini indirdi ve süvari olarak adamlarını develere bindirdi, bunları Karun'un süvarilerine saldıran ordusunun başına gönderdi. Bütün askerleri çeşitli mevkilere yerleşince onlara, hiçbirini ayırmadan, önlerine çıkan bütün Lidyalıları öldürmeleri emrini verdi, ama Karun esir alınırken dirense bile öldürülmeyecekti. Böylece develeri atlıların üzerine gönderdi. Çünkü atlar develerden korkar, görmek bir yana, kokusunu almaya bile dayanamaz. İşte bu yüzden, Karun'un en çok güvendiği güç olan süvarilerini etkisiz kılmak için böyle bir plan yapılmıştı. Atlar develerin kokusunu alıp onları görür görmez geri döndüler ve Karun'un umutları bir anda yerle bir oldu.

On dört gün içinde Sardis'e girildi ve Karun esir alındı.

Persler onu alıp Kiros'un huzuruna getirdiler. Kiros prangalarla bağlı Karun'u on dört Lidyalı gençle birlikte odun yığınının üstüne çıkardı. Bu kurbanı, zaferinin ilk meyvesi olarak vermek mi, yoksa sözünü mü tutacağını sordu. Çünkü kutsal güçlerin onu yanmaktan kurtarıp kurtarmayacağını görmek istiyordu. Karun yığının üstüne çıktığında son derece rahattı, Solon'un şu sözlerini hatırlar: "Yaşayan hiçbir canlı mutlu değildir." Aklına bu düşünce gelince derin bir nefes alıp inler ve üç kez Solon'un adını zikreder. Bunu duyan Kiros tercümanlara bu Solon'un kim olduğunu sormalarını söyler. Tercümanlar Karun'a yaklaşip sorarlar. Karun bir an susar, sonra "Tüm krallardan çok daha fazla servet sahibi olan kişi," der. Sözleri şüphe uyandırdığından tekrar sorarlar, onu zorlayıp sıkıştırırlarken Karun Atinalı Solon'un gelip servetini gözden geçirdiğini, Solon'un söylediklerinin nasıl bir bir gerçekleştiğini, bunları sadece Karun'a değil, tüm insanlığa, özellikle de kendilerini mutlu görenlere söylediğini anlatır. Karun bunları anlatırken odunlar ateşe verilmiş ve yanmaya başlamıştır. Karun'un dediklerini tercümanlardan dinleyen Kiros fikrini değiştirir ve mutluluk bakımından kendisinden daha aşağı kalmayan bir adamı canlı canlı yakmak üzere olduğunu düşünür, ödeyeceği bedelden korkar ve insanın sahip olduğu hiçbir şeyin garantisi olmadığını anlar. Derhal ateşi söndürmelerini ve Karun'la yanındaki gençleri indirmelerini emreder. Ateşi söndürmek için epeyce uğraşırlar. Lidyalıların anlattığına göre Karun, Kiros'un fikrini değiştirdiğini öğrenir ve herkesin ateşi söndürmeye çalıştığını görür, ama alevler kontrolden çıkmıştır, bunun üzerine

Karun Apollo'ya yalvarır, ona lâıyk bir hediye verip vermediğini sual eder, yardımına koşmasını ve üstüne çöken şeytandan kurtarmasını ister. Karun ağlayarak tanrılara yalvarırken bomboş gökyüzü birdenbire bulutlarla dolar, fırtına patlar ve şiddetli bir yağmur başlar, böylece ateş söner.

Karun'un tanrıların sevdiği kulu ve iyi bir adam olduğunu anlayan Kiros onu odun yığınınan indirir ve sorar: "Karun, sana ülkeme saldırmanı, dostum yerine düşmanım olmanı kim tavsiye etti?" Karun der ki, "Ey kralım, bunu senin mutluluğun, kendi talihsizliğim için yaptım, bunun müsebbibi Helen tanrısıdır, beni ordumla yola çıkmaya ikna etti. Çünkü kimse kendi isteğıyle barış yerine savaşı seçecek kadar mantıksız değildir. Barışta oğullar babalarını, savaşta ise babalar oğullarını yakar. Ancak olayların bu şekilde meydana gelmesi kutsal güçlerin hoşuna gitmiştir."

Böylece Karun, Kiros'un danışmanı oldu ve Babil'de yaşadı. Lidya boyunca eğdiğinde Kiros dikkatini Babil'deki Nabonidus'a yöneltti. Belshazzar komutasındaki Babil ordusunu yendi ve kenti kuşattı. M.Ö. 538'de, daha önce de belirttiğimiz gibi, muhtemelen Bel rahiplerinin müsamaha göstermesiyle kente girdi.

21.7 Darius'un Rusya'yı Ele Geçirmesi

Kiros'un ardından, Mısır'a ordusunu sokan (M.Ö. 525) oğlu Kambises geldi. Deltada iki tarafta da Yunan paralı askerlerin çarpıştığı bir savaş yaşandı. Herodot'un anlattıklarına göre ölenlerin kemikleri elli altmış yıl sonra bile savaş alanında duruyordu ve Pers askerlerinin kafataslarının daha ince olduğunu belirtiyordu. Bu savaştan sonra Kambises Memfis'i ve Mısır'ın büyük bölümünü ele geçirdi.

Kambises'in Mısır'da çıldırdığı söylenir. Mısır tapınaklarına karşı fazlasıyla cüretkâr davrandı, Memfis'teki eski mezarları açtırıp ölüleri inceledi. Mısır'a gelmeden önce Lidya eski kralı Karun'u ve kendi kardeşi Smerdis'i öldürtmüştü, Susa'ya dönerken Suriye'de kazara yaralanması sonucu ardında bir varis bırakmadan öldü. Kambises'in ardından Kiros'un baş danışmanlarından Hystaspes'in oğlu Darius tahta geçmişti (M.Ö. 521).

I. Darius'un imparatorluğu, gelişimini izlediğimiz önceki bütün imparatorluklardan daha büyüktü. Tüm Küçük Asya ve Suriye'yi, yani eski

Lidya ve Hitit imparatorluklarını, bütün eski Asur ve Babil imparatorluklarını, Mısır, Kafkasya ve Hazar bölgesini kapsıyor, Med, Pers ve belki de Hindistan ve Indus'a kadar uzanıyordu.

Günümüzde Yakın Doğu denilen bölgenin halklarından sadece göçebe Araplar Darius'un valilerine haraç vermemiştir. Bu büyük imparatorluğun organizasyonu öncelerden çok daha yüksek bir yeterlik seviyesindeydi. Büyük anayollar illeri birbirine bağlıyordu ve kraliyet posta sistemi mevcuttu⁶⁷, belli mesafelerde posta atları hükümet habercisini ya da izin almışsa eğer yolcuyu götürmek üzere hazır beklerdi. Bu posta geçiş üstünlüğü ve vergi ödenmesinin yanında yerel yönetimler hatırı sayılır oranda yerel özgürlüğe sahipti. Ölümcül çatışmalardan uzak duruyorlardı ve bu da onların çıkarınaydı. Ve ilk olarak Asya ana karasının Yunan kentleri vergi ödemeye başladılar ve bu Pers bariyerine ortak oldular.

Darius ilk kez, sarayında yaşayan, her ne pahasına olursa olsun Yunanistan'a dönmek isteyen, memleket hasreti çeken bir hekimin kışkırtmasıyla Avrupa'daki Yunanlara saldırma kararı aldı. Avrupa'ya sefere çıkmayı zaten tasarlıyordu, ama İstanbul Boğazı ve Tuna'nın karşısında Yunanistan'ın kuzeyini hedeflemişti. Onu, kuzey ve kuzeydoğu cephelelerinde tehdit eden İskitli göçebelerin yurdu olduğunu düşündüğü güney Rusya'ya saldırmak niyetindeydi. Ancak sonra kendisini kışkırtan kişiye kulak verip Yunanistan'a ajanlar gönderdi.

Bu büyük sefer bu tarihe bakışımızı netleştirir. Şu ana kadar hiç bahsetmediğimiz, Yunanistan'ın ardındaki Balkan bölgesinin önündeki perdeyi açar, bizi Tuna'nın ötesine geçirir. Bu ordunun merkezi Susa'dan yola çıkıp İstanbul Boğazına doğru ilerlerken birlikler topladı. Yunan müttefikler (Asyalı İyon Yunanları)tekneleri yan yana dizerek köprü yaptılar, onlar Tuna'ya yelken açıp deniz ağzına iki günlük mesafede durup bir başka yüzer köprü yaparken, Darius'un ordusu köprüyü geçti. Bu arada Darius ve ordusu bugünkü Bulgaristan, o zamanki Trakya kıyıları boyunca ilerliyordu. Tuna'yı geçtiler, İskit ordusuyla savaşa ve onların kentlerini almaya hazırlandılar.

Oysa İskitlerin kentleri yoktu, savaştan kaçtılar ve durum, hareket halindeki düşmanın sıkıcı ve umutsuz bir takibine dönüştü. Kuyular tıkanmış,

67 Ancak bin yıl önce Hititler ülkelerindeki yolları taşla döşemişti bile.

otlaklar göçebeler tarafından yok edilmişti. İskitli atlılar, çoğunluğu piyade erlerinden, askerden kaçanlardan oluşan büyük ordunun yamacında duruyordu. Tuna nehrinde köprü yapıp burayı koruyan İyonyalı Yunanları ellerinden geldiğince takip ettiler. İyonyalı Yunanlar, Darius'u yenmek için köprüyü yıkacaklardı. Ancak Darius'un ilerleyişi devam ettikçe Yunan müttefiklerinin sadakati de devam etti.

Mahrumiyet, yorgunluk ve hastalıklar Pers ordusunu aksatıp zayıflatmıştı, Darius pek çok askerini kaybetti, erzakı tükendi ve sonunda üzülerek anladı ki, tümünden yenilip mahvolmaktan onu kurtaracak olan tek şey Tuna'nın öte yanına çekilmektir.

Çekilmeye başlamak için hasta ve yaralı askerleri geride bıraktı. Bu adamlara karanlık çökünce İskitlere saldıracağını söyledi ve bu bahaneyle, birliklerini de alıp kamptan ayrıldı, güneye yöneldi, kamp ateşlerini yazar durumda, kampı her zamanki sesleri ve hareketleriyle bıraktı. Ertesi gün geride kalan askerler krallarının oynadığı oyunu fark ettiler, İskitlere teslim oldular, ama Darius işe koyulmuştu, peşindekiler ona yetişmeden yüzer köprülere ulaşabilecekti. Darius'u takip edenler daha hızlıydı, ama karanlıkta avlarının izini kaybettiler. Geri çekilen Persler nehir kıyısında büyük bir korkuya kapıldılar, köprünün bir kısmını yıkılmış, kuzey ucunun yok olmuş olduğunu gördüler.

Bu noktada yüzyılların ötesinden gelen bir ses yankılanır kulaklarımızda. Korku içindeki bir grup Perslinin, hızla akmakta olan nehrin kıyısındaki büyük kralın önünde durduğunu görürüz; aç bılaç, savaştan yorgun düşmüş, durdurulmuş birlikleri, onları kovalayanların her an ortaya çıkabileceği ufka doğru uzayan nakil araçları dizisini görürüz. Kalabalığa rağmen fazla gürültü yoktur, aksine bir sessizlik hâkimdir. Yüzer köprünün kalıntıları büyük nehrin öbür yakasından iskele gibi uzanmaktadır, bir gizem... Orada birileri olup olmadığını fark edemeyiz. İyonyalı Yunanların gemileri öte yakada durmaktadır ve çok uzaktadır.

Şimdi Darius'un yanında, sesi dünyadaki herkesten daha gür çıkan bir Mısırlı vardı. Darius bu adama, İster (Tuna) nehri kıyısında saf tutmasını ve Miletli Histiaeus'u çağırmasını söyledi.

Bu değerli kişi –kesik başı Susa’daki Darius’a gönderildiğinde gün gelecek- tekneyle yavaş yavaş yaklaşıyordu.

Görüşmeler yapıyordu ve her şey yolunda gibi görünüyordu.

Histiaeus’un yapmak zorunda olduğu açıklamalar epeyce zordu. İskitlerden bazıları gitmişti. Bunlar İzciler olabilirdi. İskitlerle Yunanlar arasında bir tartışma yaşanmıştı. İskitler köprüyü yıkmak istiyordu, böylece Pers ordusunu yenecekler, Darius ve imparatorluğuna son vereceklerdi, böylece Asya’nın İyonyalı Yunanları kentlerini kurtarabilecekti. Atinalı Miltiades bu teklifi kabul etmekten yanaydı. Ancak Histiaeus kuşkuluydu. Perslerin tamamen ortadan kalktığını görmeden amacından dönmek istemiyordu. Yunanlar üstlerine düşeni yapıp köprüyü yıkarlarken İskitler geri gidip Persleri yok edecekler miydi? Yunanlar hangi tarafta yer alırlarsa alsınlar, köprü’nün kuzey ucunu yıkmak mantıklı bir karardı, yoksa İskitler köprüye akın edebilirdi. Yunanlar onları İskitlere bağlayan ucu derhal yıkmaya koyuldular. Histiaeus’un tavsiyesi üzerine İskitler Persleri aramaya gittiler, böylece Yunanlar güven içinde işlerine devam edebildiler. Darius kurtulursa onun tarafına geçeceklerdi; yenilirse İskitlerin şikâyet edeceği bir şey olmayacaktı.

Histiaeus, Darius’a bunu bu şekilde anlatmadı. Gemileri ve köprü’nün bir kısmını bırakmıştı. Kendini Perslerin sadık bir dostu olarak tanıttı, Darius’un da pek fazla titizlenecek durumu yoktu. İyonya gemileri geldi. Bozguna uğramış Perslerden geriye kalanlar rahatladı, peşlerine düşenleri onlardan ayıran Tuna nehrinin gümüşsü sularına baktı...

Darius’un Avrupa seferinin tadı kaçmıştı. Güvenilir general Megabazus komutasındaki bir ordusunu Trakya’da bırakarak Susa’ya döndü. Megabazus Trakya’yı ve Darius’a isteksiz olarak boyun eğen diğer devletler içinde, tarihimize ilk kez giren, prenslerinden birinin Olimpiyat Oyunlarında yarışmasına izin verildiği ve ödül kazandığı Yunanlarla yakın akraba olan halkların yaşadığı bir ülke olan Makedonya Krallığını zaptetmeye girişti.

Darius, Trakya’da bir kent kurmasına vesile olduğu için Histiaeus’u ödüllendirmek niyetindeydi, ama Megabazus’un bu konuda kuşkuları vardı ve onu konsey üyesi sıfatıyla Susa’ya aldırıp zindana atma konusunda kralı ikna etti. Histiaeus kendisine verilen bu saray ünvanından önce çok gurur

duydu, sonra asıl amacın ne olduğunu anladı. Pers sarayında sıkılmıştı, memleketi Milet'i özlüyordu. Araya fesat sokmaya kara verdi ve anakaradaki İyonyalı Yunanların Perslere başkaldırmalarını sağladı. Bu öykünün, Sardis'in İyonyalılar tarafından yakılması ve Lad savaşında (M.Ö. 495) Yunanların yenilip kaçmalarını kapsayan dolambaçlı yolları burada anlatılamayacak kadar karmaşıktır. Kurnaz Histiaeus'un ölümünün adeta sevinçle ışıldadığı, ihanet, gaddarlık ve nefretin karanlık ve karmaşık öyküsüdür bu. Histiaeus'un Susa'ya giderken esir alındığı Sardis kentinin Pers valisi onun hakkında Megabazus'la aynı görüşlere sahipti ve onun Darius'u aldatabileceğinin farkındaydı. Bu yüzden Histiaeus'u orada öldürttü ve başını efendisine gönderdi.

Histiaeus'un başlattığı bu çekişmeye Kıbrıs ve Yunan adaları, en sonunda da Atina dâhil oldu. Darius İstanbul Boğazını geçtiğinde sola değil de sağa dönerek hata ettiğini anladı ve artık Yunanistan'ı işgal etmeyi hedefledi. İşe adalarla başladı. Sur ve Sayda Pers topraklarına tabiydi ve Fenikelilerin ve İyonyalı Yunanların gemileri, Yunan adalarının birer birer boyun eğdirilmesi yoluyla, bir donanma ile Perslere destek verdi.

21.8 Maraton Muharebesi

Yunan topraklarına ilk saldırı M.Ö. 490 yılında yapıldı. Uzun uzadıya, titizlikle hazırlanmış bir güçle, atların nakliyesi için özel olarak inşa edilmiş bir donanmayla Atina'ya bir deniz saldırısı gerçekleşti. Keşif heyeti Attika'daki Marathon yakınlarına indi. Persler Atina tiranı Peisistratos'un oğlu hain Yunan Hippias tarafından Marathon'a yönlendirildiler. Atina yenilirse Hippias, Perslerin koruması altında tiran olacaktı.

Bu arada Hellas'ta kriz çıkmak üzereydi, koşucu olan bir haberci, tüm düşmanlıkları bir yana bırakıp Atina'dan Sparta'ya gitti ve şöyle dedi: "Lacedemonyalılar, Atinalılar yardım etmenizi, Helenlerin en eski kentinin barbarların kölesi olmasına engel olmanızı istiyorlar. Çünkü Eretria kenti bile köleleştirildi ve bu şöhretli kentin düştüğü durum yüzünden Hellas zayıfladı." Pheidippides denen bu haberci beş haftadan kısa bir sürede Atina'dan Sparta'ya kuş uçuşu yaklaşık yüz elli kilometre, yolun durumu ve rüzgârı da hesaba katarsak daha da fazla yol kat etmişti.

Ancak Spartalılar gelmeden önce savaş başladı. Atinalılar düşmana saldırdı. Unutulmayacak bir şekilde çarpıştılar: düşmana saldırmaya gittiklerini bildiğimiz ilk Helenlerdi. Aynı zamanda Medlerin kıyafetleriyle ve bunları giyen kadın ve erkeklerle karşılaşmaya metanet gösteren de ilk onlardı, zira o güne kadar, Medlerin adını duyan Helenler dehşete kapılırdı.

Pers ordusunun kanatları bu şiddetli saldırı karşısında teslim oldu, ama merkezi ellerinde tuttular. Ancak Atinalılar sakin ve gayretliydi, kanatlarını merkezin yan taraflarına yaklaştırdılar, buradaki Persler gemilerine kaçtı. Atinalılar yedi gemiyi ele geçirdi, diğerleri uzaklaştı, uzaklaşan bu gemiler Atina'ya yelken açıp ordu geri gelmeden kenti ele geçirmeye çalıştılsa da başaramadılar ve Asya'ya geri çekildiler. Herodot'un, o günlerde Medlerin muhteşem itibarı hakkında bizi hâlâ aydınlatmakta olan bir paragrafıyla öykümüzü bitirelim:

“Dolunay çıktığında iki bin Lacedemonyalı Atina'ya geldi; Sparta'dan çıktıktan üç gün sonra Attika'ya varmışlardı: Savaşmak için geç kalsalar da Medleri görmek istiyorlardı ve bu nedenle Maraton'a gittiler ve ölenlerin cesetlerine baktılar, sonra Atinalılara ve yaptıkları işe övgülerini sunarak evlerine döndüler.”

21.9 Termopylae ve Salamis

Böylece korkuları yüzünden bir müddet birlik olan Yunanlar Perslere karşı ilk zaferlerini kazandılar. Bu haber Darius'a, Mısır'daki ayaklanma haberiyle aynı anda ulaştı ve hangi yöne döneceğine karar veremedi. Oğlu varisi Serhas önce Mısır'dan yana döndü, orada Pers valiliğini tesis etti, sonra dört yıl boyunca Yunanistan'a ikinci bir saldırı planladı. Yurtsever bir Yunan olduğunu hatırlamamız gereken Herodot tarih anlatısının zirvesine yaklaşıyordu:

“Serhas, Asya'nın hangi milletini Hellas'a karşı döndürmedi? Büyük nehirler dışında hangi sular orduları tarafından tüketilip kurumamıştı? Kimi gemi tahsis etti, kimileriye kara ordusunda görev aldı, kimileri süvari verdi, kalanlar da at taşımak için araçlar sağladı. Seferde kendileri de görev aldı; katılmayanlar köprüler için savaş gemileri ve erzak gemileri inşa etmekle görevlendirildi.

Darius'un İstanbul Boğazını geçtikten sonra gittiği yönden farklı olarak Serhas, Çanakkale Boğazından (Hellespont) Avrupa'ya geçti. Herodot'un şairliği büyük ordunun toplanışını, Sardis'ten Hellespont'a yürüyüşünü anlatırken tarihçileri etkisi altına alır. Büyük ordu ihtişamla Truva'dan geçer, barbar ve Pers olmasına rağmen aldığı klasik eğitimin bütün avantajlarını taşımakta olan Serhas, kral Priam'ın kalesini ziyaret etmek için rotasından sapar. Hellespont, Abidos kentine köprüydü ve bir tepenin üstüne, Serhas'ın oturup ordunun düzenini incelediği mermerden bir taht konulmuştu.

"Hellespont'un baştan sona gemilerle kaplandığını ve Abidos kıyıları ile düzlüklerinin askerlerle dolu olduğunu gören Serhas mutluluktan ağlamaya başladı. Amcası Artabanus onu fark etti -Serhas'ın, Hellas'a saldırırmamasını ısrarla tavsiye eden kişi- Serhas'ın ağladığını gören bu adam dedi ki: "Ey kralım, eskiden ne kadar başkaydı yaptıkların, kısa zaman öncesine kadar senin mutlu biri olduğunu düşünürdüm, ama şimdi gözyaşı döküyorsun." Serhas cevap verdi: "Evet, yüz yıl sonra bu insanlardan birinin bile sağ kalmayacağını düşününce, insan hayatının ne kadar kısa olduğunu anladım, buna üzülüyorum."

Hikâye tam olarak böyle olmamış olabilir, ama çok güzel bir şiirdir. The Dynasts oyunu kadar mükemmeldir.

Bir burundan diğerine ilerleyen Pers donanması güneye doğru devam etti, ama şiddetli bir fırtına çıktı ve çoğu mısır taşıyan 400 gemi battı. Birleşen Helenler önce Olympos Dağında Tempe Vadisinde işgalcilerle karşılaşmak üzere yola çıktılar, ama sonra Teselya'ya çekildiler ve sonunda Perslerin Thermopylae denen bölgeye ilerlemelerini beklemeye karar verdiler, o zamanlar -2300 yıl pek çok şeyi değiştirmişti- kara tarafına doğru derin bir uçurum vardı ve bir savaş arabası zar zor geçebiliyordu. Thermopylae'deki bu mevkinin Yunanlar için büyük avantajı, süvari ya da savaş arabası kullanılmasına elverişli olmaması ve sayı bakımından eşitsizliği en aza indirgeyecek şekilde savaş alanını daraltmasıydı. Ve Persler M.Ö. 480 yılının bir yaz gününde orada savaşa girdiler.

Yunanlar üç gün boyunca bu büyük orduyu durdurdular, büyük kayıplar verdirdiler, kendileri ise pek az kayıp verdiler, üçüncü gün Yunanların

gerisinden, köylünün birinden dağlardan geçen yolu öğrenen bir Pers müfrezesi belirdi. Yunanlar aralarında hararetli tartışmalara girdiler, kimi çekilmeyi, kimiye direnmeyi öneriyordu. Ordunun komutanı Leonidas direnme taraftarıydı ve yanında 300 Spartalı olduğu söylenir. Yunan ordusunun geri kalanıysa bir sonraki savunulabilir geçide çekilebilecekti. Ancak 700 kişilik Thespia birliği geri çekilmeyi reddetti. Kalıp Spartanlarla birlikte ölmeyi tercih ettiler. 400 kişilik Tebli bir grup daha kaldı. Tebli-ler daha sonra Perslere katıldığından, bunların iradeleri dışında alıkonulduğuna dair öyküler vardır, ama bu hem askeri, hem de tarihi açıdan mümkün görünmemektedir. Kalan bu 1400 asker kahramanca çarpıştıktan sonra hepsi katledildi. İki Spartalı göz iltihabına yakalanıp geride kaldı. Haberi aldıklarında bu Spartalılardan biri kımıldayamayacak kadar hastaydı, diğeri ise kölesine, onu savaş alanına götürmesini söyledi ve gözleri görmeden, ölene dek çarpıştı. Diğer hasta Spartalı Aristodemus geri çekilen birliklerle beraber Sparta'ya döndü, davranışı yüzünden ceza almadı, ama kaçak anlamına gelen Tresas lakabı verildi. Bu onu diğer Spartalılarından ayırmaya yetmişti ve bir yıl sonra Plataea savaşında pervasızca cesaret göstererek kendini öldürttü... Bu küçük birlik bütün gün geçidi tuttu, arkadan ve önde Pers ordusuna saldırdı. Ana Yunan ordusunun çekilişini destekledi, işgalcilere büyük kayıplar verdirdi, Yunan savaşçılarının Medlere karşı itibarını Maraton zaferindekinden bile daha yükseğe taşıdı.

Pers süvarileri ve nakliye araçları Thermopylae'nin dar geçidinden yavaşça süzülüp Atina'ya doğru ilerledi, bu arada deniz savaşı da devam ediyordu. Girintili çıkıntılı kıyıları ve yerel iklimin yanıltıcı olduğunu bilmeyip bunun acısını çeken Pers gemilerinin ilerleyişi karşısında Helen gemileri geri çekildi. Kalabalık Pers ordusu Atina'ya ilerledi, Thermopylae kaybedildiğinden Korint adasının İsthmus burnundan daha yakın bir savunma hattı yoktu, bu da Atina dâhil aradaki bütün bölgelerin terk edilmesi demekti. Halk ya kaçacak, ya da Perslere teslim olacaktı. Teb ve Boeotia kentleri teslim oldu, Plataea kentinin halkı ise Atina'ya kaçtı. Sıra Atina'ya gelmişti, anlaşılmak için büyük çabalar sarf edildi, ama halk her şeyi bırakıp gemilere sığınmaya karar verdi. Kadınlar ve asker olmayanlar Salamis'e ve civar adalara götürüldüler. Perslerin işgal edip yaktığı kentte sadece yaşlılar ve muhalifler kaldı. O zaman yakılan kutsal eşyalar,

heykeller ve benzerleri, daha sonra Atinalılar geri dönünce Akropol'e gömüldü, günümüzde yapılan kazılarda bulunan objelerde yanık izleri hâlâ belli olmaktadır. Serhas, Susa'ya bir atlı haberci yolladı ve Atinalıların Akropol'deki tutumlarından sonra miraslarını almaları için onunla birlikte geri dönen Peisistratus'un oğullarını çağırdı.

Bu arada Helen birleşik donanması Salamis civarına gelmişti ve savaş konseyinde ciddi fikir ayrılıkları vardı. Korint ve İsthmus'un ardındaki devletler donanmanın, Megara ve Ege kentlerini terk edip bu mevkiye teslim olmasını istiyordu. Temistokles ise Salamis'in dar geçitlerinde savaşma fikrinde tüm gücüyle ısrar etti. Çoğunluk geri çekilmekten yanaydı, sonra aniden gelen haberle geri çekilmekten vazgeçildi. Persler Salamis koyunu dolaşıp denizin öte yanını ele geçirmişlerdi. Bu haber sürgün cezası kesilmiş olan Adil Aristides tarafından verildi. Mantıklı oluşu ve ağzının iyi laf yapması Temistokles'in tereddüt içindeki komutanları cesaretlendirmesine yardımcı oldu. Bu iki adam eskiden birbirlerine şiddetle muhalifti, ama o günlerde nadir görülen bir büyüklük göstererek ortak tehlike karşısında fikir ayrılıklarını bir kenara bıraktılar. Şafak vakti Yunan gemileri savaşa gitmek üzere yola çıktı.

Önlerindeki donanma kendilerinkinden daha karma, daha az birleşikti, ama üç kat daha büyüktü. Bir kanatta Fenikeliler, diğer kanatta Asya'nın ve Adaların İyonyalı Yunanları vardı. Bu İyonyalı Yunanlardan bazıları cesurca savaştı, bazıları ise kendilerinin de Yunan olduğunu hatırladı. Öte yandan Yunan gemilerinde çoğunlukla, yurtları için savaşan azat edilmiş köleler vardı. Savaşın ilk saatleri çok şiddetli geçti. Sonra savaş izleyen Serhas donanmasının kaçmaya niyetlendiğini anladı. Bu kaçış bir felâket oldu.

Serhas savaş izlemek üzere yerini almıştı. Düşman gemileri sivri prualarıyla gemilerine çarpıyor, savaşçıları ölüyor, gemileri yan yatıyordu. O günlerde deniz savaşları genellikle çarpışarak yapılıyordu, büyük gemiler büyük bir güçle düşman gemilerine çarparak gövdelerini deliyor ya da küreklerini kesiyor, böylece manevra kabiliyetlerini ellerinden alıp onları çaresiz bırakıyordu. Serhas hasar alan bazı gemilerinin teslim olduğunu gördü. Denizde, karaya doğru yüzen Yunanları gördü. Pers donanmasının

sıkıştırılmış ön hattının beceriksizce yön değiştirmeye çalışması tarifsiz bir şaşkınlığa yol açtı. Bazı gemiler kendi gemilerine çarptı. Eski savaş gemileri zayıftı, deniz şartlarına uygun değildi. Batı kanadı düşüyor ve Serhas'ın pek çok hasarlı gemisi uzaklaşarak öte kıyıya vuruyordu.

Diğer gemilerse Yunanlar tarafından Salamis koyuna çekildi. Daha az hasar alan ve düzenli şekilde savaşa devam eden diğer gemiler, onları ordunun korumasına alacak olan Serhas'ın aşağısındaki sahile yöneldi. Uzak burunlardan ötede açık denize dağılmış gemiler kaçıyor, Yunan gemileri onları kovalıyordu. Yavaş yavaş felâket gözlerinin önüne serildi. Bu noktada gün boyunca habercilerin gelip gidişlerini, fayda etmeyen emirlerin yağdırılışını, yapılan plan değişikliklerini hayal edebiliyoruz. Ertesi sabah Serhas ödül vereceği en başarılı komutanlarını seçeceği çizelgeyle ortaya çıktı. Gün batımının altın renkli ışıklarında Pers deniz gücünün tamamen dağılıp batışını ve yok oluşunu, Yunan donanmasının hasarsız ve muzaffer olarak Salamis koyuna kaçışını ve zafere hâlâ inanamayarak safları belirleyişini izledi.

Pers ordusu bir kararsızlık yaşıyormuşçasına, birkaç gün bu deniz savaşına yakın bir yerde kaldı, sonra kışı geçirip yeniden sefere çıkmak üzere Teselya'ya çekildi. Serhas ise, selefi I. Darius gibi Avrupa seferlerinden bıkmıştı. Yüzer köprülerin yıkılmasından korkuyordu. Ana orduyu general Mardonius'un komutasında Teselya'da bırakıp ordunun bir kısmıyla Hellespont'a gitti. Geri çekilişini tarihçiler şöyle anlatır:

Yola çıktılar ve önlerine çıkan her halkın mahsulünü ele geçirdiler, kendilerine erzak yaptılar, mahsul bulamadıklarında toprakta biten otları kullandılar, meyve ağaçlarının ve yabani ağaçların kabuklarını kopartıp yaprakları topladılar ve bunları yediler; artlarında hiçbir şey bırakmadılar, tüm bunları kıtlık yüzünden yaptılar. Orduyu veba ve dizanteri sardı, askerlerin çoğu öldü, çok hasta olanları kral geride bıraktı, yolu üzerindeki kentlere, bu askerlere bakıp onları iyileştirme görevi verdi. Askerlerin bir kısmını Teselya'da, bir kısmını Siris'te, Paeonia'da ve bir kısmını Makedonya'da bıraktı. Trakya'dan geçerken bir geçide geldiler, gemilerle Hellespont'u aşıp hemen Abidos'a gittiler, çünkü yüzer köprüler fırtınadan yıkılmıştı. Bir süre orada kaldılar, orada yolda bulduklarından daha

fazla yiyeceğe kavuştular, çekinmeden karınlarını doyurdıkları için ve oradaki suyun değişikliği yüzünden, o ana dek sağlam kalan askerlerin çoğu öldü. Kalanlarsa Serhas'la birlikte Sardis'e ulaştı.

21.10 Plataea ve Dilek Dağı

Pers ordusunun geri kalanı Mardonius komutasında Teselya'da kaldı, komutan bir yıl boyunca Yunanlara şiddetli akınlar düzenledi, sonunda M.Ö. 479'da Plataea'da bir meydan savaşında yenildi ve öldürüldü. Aynı gün Pers ordusu kaçtı, bir kara ordusu, Efes ile Milet arasındaki Asya anakarasında bulunan Dilek dağının gölgesinde aynı felâketi yaşadı. Yunanlardan korkan Pers gemileri kıyıya çekildi, önlerine bir duvar örüldü, ama Yunanlar karaya çıkıp bu duvarı aştılar. Sonra yüzer köprüden geriye kalanları da yok etmek üzere Hellespont'a yelken açtılar, böylece Plataea'dan kaçan firariler İstanbul Boğazı'nı gemilerle geçmek zorunda kaldı ki, bu da çok zor oldu.

Herodot imparatorluk gücünün bu yıkımlarıyla cesarete gelen Asya'daki İyon kentlerinin Perslere karşı ikinci bir ayaklanma başlattığını anlatır.

Böylece Herodot Tarihinin dokuzuncu kitabı da sona erer. Herodot M.Ö. 484 civarında doğmuştu, yani Plataea savaşı yapıldığı sırada beş yaşındaydı. Öyküsünün içeriğinin büyük kısmını, anlattığı o büyük olayları savaşı yaşayanlardan ve şahit olanlardan derlemişti. Savaş uzun yıllar sürdü; Yunanlar Mısır'daki Pers hükümrانlığına karşı çıkan ayaklanmayı desteklediler, Kıbrıs'ı almaya çalıştılsa da başarılı olamadılar. Savaş M.Ö. 449'a kadar sürdü. Sonra Küçük Asya'nın Yunan kıyıları ve Karadeniz'deki Yunan kentleri genel olarak özgürleşti, ama Kıbrıs ve Mısır Pers hükümrانlığında kalmaya devam etti. İyon kenti Halikarnas'ta Pers vatandaşı olarak doğan Herodot otuz beş yaşına gelmişti ve Babil ve Pers topraklarına gelen barıştan sonra bir fırsat yakalamış olmalıydı. Muhtemelen M.Ö. 483'te anlatılmaya hazır öyküsüyle birlikte Atina'ya gitti.

Perslere karşı saldırmak üzere büyük bir Yunan birliği kurulması Herodot'a pek de aykırı gelmez. Kimi okuyucuları onun bunları dayatmak için yazdığından kuşkulandır. O zamana göre bu olasıdır elbette. Histiaeus'un damadı Aristagoras'ı, Spartalıları bütün deniz ve nehirleriyle

tüm dünyanın haritasının işlendiği bronz bir tableti gösterirken betimler. Aristagoras'ın şöyle dediğini anlatır: "Bu barbarlar savaşta yürekli değil. Oysa siz savaşta en yüksek becerilere eriştiniz. Onlar ok ve yayla, kısa mızrakla dövüşüyor: Pantolon giyip kep takarak savaşa gidiyor. Siz silahlarınızı ve disiplininizi kusursuz hale getirdiniz. Onlar kolayca fethedilebilir. Dünyada hiçbir millet onların sahip olduğuna sahip değil: Altın, gümüş, bronz, işlemeli kıyafetler, hayvanlar ve köleler; isterseniz bunların tümünü elde edebilirsiniz."

Bu tavsiyelerin meyve vermesi tam yüz yıl sürdü.

Serhas, M.Ö. 465 yılında sarayında öldürüldü, ardından Persler Avrupa'yı fethetmek için başka bir girişimde bulunmadılar. Orta Yunanistan'ın küçük devletlerinde yaşananlardan haberdar olmadığımız gibi, büyük kralın imparatorluğunda olanlardan da bilgimiz yoktur. Yunanistan birdenbire yazınlar üretmeye başlamış ve o güne dek hiçbir millette rastlanmayan kayıtlar oluşturmuştur. M.Ö. 479'dan sonra (Plataea) Med ve Pers idarelerinin ruhu yok olmuştur. Büyük kralın imparatorluğu gerileme dönemine girer. Artaserhas, II. Serhas ve II. Darius evreleri geçer; Mısır ve Suriye'de ayaklanmalar olur; Medler ayaklanır; II. Artaserhas ve kardeşi II. Kiros taht kavgasına tutuşur. Bu durum, eski çağların Babil, Mısır ve Asur tarihleriyle aynıdır. Bu saray suçlarının, eli kanlı bir ihtişamın, ahlâki çöküşün normal sayıldığı duruma geri dönen otokrasidir. Ancak son bahsedilen mücadele bir Yunan şaheseri doğurmuştur; II. Kiros, paralı Yunan askerlerden bir ordu toplamış ve Babil'e yürümüş, II. Artaserhas'ı yendiği anda öldürülmüştür. Bunun üzerine on bin Yunanlı, onları görevlendirecek kimse olmaksızın yeniden sahile çekilmişler (M.Ö. 401) ve bu geri çekiliş, komutanları Ksenefon'un yazdığı, ilk kişisel savaş kitaplarından biri olan Anabasis adlı kitapla ölümsüzleşmiştir.

Katliamlar, ayaklanmalar, cezalandırmalar, yıkımlar, kurnazca ittifaklar, haince ihanetler ve bunları kayıt altına alacak bir Herodot yok. İşte Pers tarihinin dokusu budur. Eli kanlı III. Artaserhas bir süreliğine yükselir. Onun, kralın en küçük oğlu Arses'in yerine geçen Bagoas tarafından öldürüldüğü söylenir⁶⁸ ve bu böyle sürüp gider.

68 Winckler, in *Helmolt's Universal History*

Persleri geri püskürttükten sonra bir süre yükselişe geçen Atina, M.Ö. 428'de büyük hükümdar Perikles'in de ölümüne yol açan veba salgınına tutulur. Ancak tüm bu karmaşaların arasında dikkate değer bir nokta, Ksenefon'un bahsettiği on bin Yunan'ın Yunan kentlerine dağılması, Aristagoras'ın, Pers imparatorluğunun şaşkınlığa düştüğü ve bunun da işgali kolaylaştıracağı yönündeki açıklamasını tekrar etmeleridir.

22.0 İnsan Toplumuna Dair Yunan Düşüncesi

22.1 Perikles'in Atinası

Plataea ve Mykale Savaşlarından sonra Yunan tarihi kırk yıl süreyle nispeten barış ve huzurla dolu geçti. Savaşlar oldu, ama çok şiddetli değildi. Atina'da kısa süreliğine, zengin kesim için rahatlık ve fırsatlar vardı. Tesadüfler ve küçük bir grup insanın sayesinde bu rahatlık ve fırsatlar en unutulmaz sonuçları doğurdu. Daha güzel yazınlar üretildi, plastik sanatlar ilerledi, daha önce İyon Yunan kentlerinin filozofları tarafından ortaya konan modern bilimin temelleri sağlamlaştırıldı. Sonra elli küsur yıllık bir aradan sonra, Atina ile Sparta arasında ne zamandır için için tüten düşmanlık yeniden patlak verdi ve bu yaratıcı hareketin enerjisini azaltan şiddetli ve yıkıcı bir savaşa sebep oldu.

Bu savaş tarihte Peloponez (Peloponnesian) savaşı olarak bilinir. Yaklaşık otuz yıl sürmüş, Yunanistan'ın bütün gücünü tüketmiştir. Önce Atina yükselişeydi, sonra Sparta. Sonra Atina'yla arası elli mil bile olmayan Teb kenti yükseldi ve Sparta'yı gölgede bıraktı. Atina bir kez daha, konfederasyonun başı olarak önem kazandı.

Bu, uzun zaman önce insanların hafızalarından silinen, büyük kaynaklara kaydedilip aktarılmamış dar kapsamlı bir rekabetin ve anlaşılmasız bir nefretin öyküsüdür.

Tüm bu dönem boyunca Persler, bir bu birliğin, bir diğerinin müttefikleri olarak ortaya çıkarlar. M.Ö. dördüncü yüzyıl civarında Yunanistan, Makedonya kralı Philip'in içişlerindeki etkisinin farkına varır. Med ve Perslerin, Keldani imparatorluğunun ardında yükselişleri gibi, Makedonya da geri dönülmez şekilde bölünen Yunanistan'ın arka planında ortaya çıkar. Yunanların fikirlerinin değiştiği, yani çekişmeleri bırakıp Makedonyalılara dehşetle baktıkları bir an gelir.

Yarattıkları kargaşa yüzünden yeni bir medeniyetin büyük başlangıcı bozulmuştur. Bu plansız ve ölümcül çatışmalar, Atinalı general ve yazar Thukididis tarafından tasvir edilmiştir. Tarihin genel hatlarını verdiğimiz bu kitapta, Yunan kentlerini savaflara ve geri çekilmelere sürükleyen, sonra da alev alev göklere yükselten ölümcül düşmanlıkların ayrıntılarına girecek yerimiz yoktur. Koca yerkürede Yunanistan fark edilmeyecek kadar küçük bir noktacı haline gelir. Bu yüzyılda insanlığın kısa bir tarihinde ve Salamis ve Plataea günleri ile kral Philip'in yükselişi arasında yaşanan çekişmeler biraz durulur, neredeyse duyulmayacak kadar zayıf münakaşalara dönüşür ve insanlar için olduğu kadar milletler için de fırsatların hızla geçtiği fark edilir.

Ancak sonradan gelen tüm ulusların entelektüel sürecine girdiği için, zihinsel temelimizin ayrılmaz bir parçası olduğu için önemini kaybetmeyen şey ise Yunanistan'ın böyle dönemlerde ürettiği yazınlar ve bu dönemlerin Yunanistan'a sağladığı huzur ve güven ortamıdır.

Profesör Gilber Murray şöyle der⁶⁹:

Dış politika tarihleri bütün diğer uluslar gibi savaflarla ve diplomasiyle, zulüm ve aldatmalarla doluydu. Asıl önemli olansa iç tarihleri, duygu, düşünce ve kişiliklerinin tarihiydi. Günümüzde artık bize engel teşkil etmeyen pek çok şeyle uğraşırken zorlandılar. Uygulama tecrübeleri yoktu, her şeyi ilk defa yapıyorlardı, Yunanlar malzeme kaynağı bakımından çok zayıftı ve hisleri, arzuları, korku ve öfkeleri muhtemelen bizimkinden çok daha sert ve ateşliydi. Yine de Perikles ve Eflatun'un Atinası'nı ortaya çıkardılar.

Yunan düşüncesinin uzun bir sürede oluşan, yirmi üç asır boyunca idrak sahibi zeki insanlara geçmişten bir kılavuz ve ilham ışığı tutan yaratıcı gücünün olağanüstü zirvesi, Atinalıları özgür ve korkusuz kılan Maraton ve Salamis savaflarından sonra alevlendi ve fazla bir güç kullanmaya gerek kalmadan tüm ülkede egemen oldu. Bu küçük bir grup insanın işiydi. Bir kesim, her yaştan insanların iyi ve güzel işler yapmaya yönlendirildiği koşullardaki bir neslin çoğunluğu olarak yaşıyordu; güvendediler, özgürdüler ve gururluydular; hepimizin dostlarımıza kötülük yapmamıza sebep

olan bariz ve karşı konulmaz o gücün cazibesine kapılmıyorlardı. Siyasi yaşam Sparta ile yapılan kardeş katliamı savaşlarına indirgendiğinde savaşın tüm bu fırtınalı felâketleri sırasında ve Büyük İskender'in kısa ömründen de sonra, savaşların başlamasından sonraki, yüz yıldan uzun bir süre boyunca yanmaya devam eden çok büyük ve iyice körüklenmiş bir entelektüel faaliyet ateşi yanmıştı.

Kazanılan zaferler ve özgürlük hissiyle coşkuya kapılan Atina halkı soyluluğa doğru bir yükselişe geçtiler. Atina genel meclisinin başkanı ve modern tarihteki Gladstone ya da Lincoln çapında bir siyasi devlet adamı olan büyük demagog Perikles'in rehberliğinde kentlerini yeniden inşa etme ve ticareti genişletmeye giriştiler. Bir müddet, yüce gönüllü bir lideri takip etme yeterliğindeydiler ve kader onlara yüce gönüllü bir lider verdi. Perikles'te siyasi yeterliğin en yeni usulleri ve derin, yüksek ve güzel şeylere duyduğu canlı bir tutku vardı. Otuz yıldan uzun süre iktidarda kaldı. Sıra dışı bir enerjisi ve özgürlükçü fikirleri olan biriydi. Bu nitelikleri yaşadığı döneme nakşetti. Winckler'in de belirttiği gibi Atina demokrasisi bir müddet Perikles'in çehresine büründü. Büyük ve asil bir dostlukla ayakta kaldı. Müstesna bir eğitim almış Miletli Aspasia adında bir kadın vardı, Atina doğumlu olmayanların vatandaşlığını kısıtlayan kanun yüzünden Perikles onunla evlenemedi, ama aslında karısıydı. Sıra dışı yeteneklere sahip kişilerin Perikles'in etrafında toplanmalarında büyük rol oynadı. Zamanın bütün büyük yazarlarını tanıyordu, bunlardan birkaçı Aspasia'nın irfanına övgülerde bulunmuştu. Plutarch onu Samos'a karşı zor ve tehlikeli, ama sonunda zaferle sonuçlanan bir savaş kışkırtmakla suçlar, ama sonra kendisinin de belirttiği gibi, bu Samos savaş gemilerinin, Atinalıların tüm zenginliğinin bağlı olduğu deniz ticaretlerini tehlikeye sokan düşmanca yaklaşımlarının icabıdır.

İnsanların hırsları yakınlarının standartlarını yansıtır. Perikles Atina'da bir tiran gibi hükmetmekten ziyade bir lider gibi hizmet etmekten memnundu. Müttefikler onun önderliğinde toplanmış, İtalya'dan Karadeniz'e yeni koloniler ve ticaret merkezleri kurulmuştu. Delos'taki birlik hazineleri Atina'ya getirildi. Perslerden yana güvende olduğuna kanat getiren Perikles müttefiklerin savaş stoklarını kentini güzelleştirmeye harcadı. Günümüz şartlarında bu haksızlıktı, ama alçakça ya da açgözlü bir davranış

değildi. Atina, Delos Deniz Birliğini kurmuştu ve emekçi onun ücretine lâyık değil midir? Bu kamulaştırma mimar ve sanatçılara istisnai fırsatlar sundu. Kalıntıları günümüzde bile muhteşem bir güzellik olan Atina Parthenon'u, Perikles'in yeniden inşa ettiği Atina'nın görkemi üzerinde bir taç gibiydi. Phidias, Myron, Polyclitus gibi heykeltıraşların günümüze kadar ulaşan heykelleri o zamanın sanatsal niteliğine şahitlik eder.

Okuyucu Winckler'in, yeniden canlanan bu Atinalıların bir dönem Perikles'in tavrını aldıkları yönündeki aydınlatıcı açıklamasını unutmamalıdır. Etrafındaki dâhileri özgür kılan ve aydınları Atina'ya çeken şey, Perikles'in dehası ve sunduğu atmosferdi. Atina bir müddet, maske takar gibi, Perikles'in tutumunu devam ettirdi, sonra sıkılıp onu bir kenara attı. Sıradan Atinalılarda muhteşem ve verimli olan bir şey yoktu. Aristides'in sürgün edilmesi hakkında bir seçmenin nasıl davrandığını daha önce anlatmıştık ve Lloyd (Perikles zamanında), Atinalıların Maraton savaşıyla alakalı olarak Miltiades'in adının zikredilmesinden rahatsız olmadıklarını belirtmiştir. Sıradan seçmenin sağlam öz saygısı, etraflarında yükselen güzel binalara, Phidias gibi heykeltıraşların, aynı işi yapan başka kişilerden daha çok lütuf görmelerine, Halikarnaslı Herodot gibi yabancılara yapılan bağışlara, Perikles'in dostluk ve muhabbet için Miletli bir kadını seçtiği alçaltıcı tercihinin karşı nefret uyandırdı. Perikles'in sosyal hayatı son derece düzenliydi, bu da sokaktaki insanda, onun özel hayatının çok yozlaşmış olduğu fikrini uyandırdı. Buradan da Perikles'in kibirli tavırları olduğunu, bazen hizmetinde olduğu halkı küçümsediğini anlıyoruz.

Perikles sadece artan bir duyarlılık değil, avam tabakasının bayağı söylemlerinden uzak, yüce ve saf bir üslup da edinmiştir. Aynı zamanda hiç gülümsemeyen bir ciddi yüz ifadesi, sert ve monoton bir ses tonu, rahat tavırlar ve kargaşa yaratan sert konuşmaların olmadığı ılımlı bir giyim tarzı da edinmiştir. Tüm bunlar ve diğerleri, onu gören herkeste saygı uyandırmıştır. Alçak ve ahlâksız bir tanıdığı bütün gün onu kınayıp taciz ederken de tutumu aynen böyleydi; sabır ve sükûnetle dinledi, sonra acil işlerine devam etti. Akşam olunca sakince eve döndü, saygısız adam da peşindeydi, en ağır küfürlerle ona hakaret etmeye devam ediyordu. Perikles kapısının önüne geldiğinde karanlık olmuştu, uşağına meşaleyi alıp adamı eve götürmesini söyledi. Ancak şair İon, Perikles'in bu olayda gururlu ve

mağrur davrandığını, saygın tutumunda büyük bir gösteriş ve küçümseme de bulunduğunu söyler. Perikles toplantı ya da senato binasına gitmediği zamanlarda sokaklarda görünmezdi. Dostlarının davetlerini, toplu eğlence ve dinlence davetlerini geri çevirirdi. Yönetimde kaldığı hatta uzun süre boyunca dostlarıyla sadece bir kez, o da yeğeni Euryptolemus'un düğününde yemek yemiş, iştret töreni biter bitmez düğünden ayrılmıştı. Eğlencenin verdiği özgürlüğün resmîyetin tüm mesafesini ortadan kaldırdığını ve saygınlığın samimiyet içermediğini düşünürdü⁷⁰.

Dikkat çeken, başarılı kimselerin kepezeliklerini dünyaya duyuracak sansasyonel gazetecilik henüz yoktu, ama kendinden bıkmış sıradan halk fazlasıyla gelişen komedi sanatında teselli buluyordu. Komedi yazarları, üstünlükleriyle kendilerini değersiz hissettirenleri küçümseme hevesini tatmin ediyorlardı. Sürekli Perikles ve arkadaşlarına çamur atıyorlardı. Perikles'i miğfer takmış olarak betimliyorlardı, miğfer Perikles'e dönüşüyor ve o da bunu biliyordu. Bu korkunç şekilde çarpıtılmış, soğana benzer kafa tasviri gülüşmelere sebep oluyordu. Aspasia'nın durumu ise sokaktaki adamın yaratıcılığı açısından çok verimli bir bağ gibiydi...

Günümüzün bayağılıklarından bıkmış hayalperest kimseler zaman makinesiyle Perikles'in o yüce devrine gitmek ister. Ancak o zamanın Atinası'na düştüklerinde kendilerini bayağı bir müzikholde, günümüzün popüler gazetelerinde görüldüğü gibi karalama kampanyalarının, iğrenç iftiraların, doyumsuz bir yurtseverliğin ve yaygın bir rezilliğin üzerlerine geldiği bir atmosferde de bulabilirler. Plataea ve Salamis savaşları unutulur ve yeni binalar kanıksanırken, Perikles ve Atina'nın onuru, halkın basit şakalarına daha çok saldırır hale geldi. Perikles sürgün edilmedi – daha munis vatandaşlar karşısındaki itibarı sayesinde bundan kurtuldu, ama giderek artan bir cüretkârlıkla sürekli eleştirildi. Yoksul bir adam olarak yaşadı ve öyle öldü. Belki de en dürüst demagoglardandı, ama bu onu zimmetine para geçirme suçlamasından kurtaramadı. Bu suçlamaları boşa çıkan düşmanları daha da sinsice yöntemlere başvurdular ve arkadaşlarını ondan kopardılar.

Dini hoşgörüsüzlük ve ahlâki suçlamalar liderleri kışkırtanların en çok kullandığı silahlardır. Perikles'in arkadaşı Damon sürgüne gönderildi.

Phidias dine saygısızlıkla suçlandı. Phidias, tanrıça Athena'nın kalkanında bulunan, Yunan ve Amazon savaşçılarının arasına kendisinin ve Perikles'in portrelerini koyma cüretini göstermişti. Phidias hapiste öldü. Perikles tarafından Atina'ya kabul edilen bir yabancı olan Anaxagoras –tüm makul meraklarını gidermeye dünden razı pek çok dürüst tanıdığı olmasına rağmen- güneş ve yıldızlar hakkında tuhaf şeyler anlatıyordu. Tanrıların olmadığını, sadece tek bir canlandıran ruh (akıl) olduğunu ima ediyordu⁷¹.

Komedi yazarları aniden, çok tehlikeli olabilecek derin dini duyguları olduğunu keşfettiler ve Anaxagoras hapis korkusuyla Atina'dan kaçtı. Sıra Aspasia'ya gelmişti. Atina onu sürgün etmeye kararlı görünüyordu. Perikles hayatının anlamı olan kadınla kurtarıp savunduğu, tarihteki tüm kentlerden daha güzel ve unutulmaz hale getirdiği bu vicdansız kent arasında kalmıştı. Aspasia'yı savunmak için dimdik durdu, halk duygusallığa kapılarak bunu benimsedi, Perikles konuşurken ağlıyordu –bu kalabalığı çok neşelendirdi--. Gözyaşları Aspasia'yı bir süreliğine de olsa kurtardı.

Atinalılar, Perikles'i aşağılamaktan pek memnundu, ama Perikles uzun yıllar onlara hizmet etmişti, o olmadan işleri yürütmek keyiflerini kaçırıyordu. Otuz yıl boyunca önderleri olmuştu.

M.Ö. 431'de Sparta savaşı patladı. Plutarch, savaştan Perikles'i sorumlu tuttu, ona göre Perikles popülerliğinin azaldığını düşünüyordu ve onu vazgeçilmez kılmak için bir savaş çıkması gerekiyordu. Phidias yüzünden halkın nefretini kazanan Perikles bu yüzden sorgulanmaktan korktuğu için savaş çıkarmıştı. Böylece suçlamaların önüne geçmeyi ve kendisine duyulan öfkeyi dindirmeyi umuyordu, çünkü onun saygınlığı ve gücü buydu. Bütün önemli işlerde ve bütün tehlikeli durumlarda cumhuriyet sadece ona güvenebilirdi.

Ancak savaş yavaş ilerliyordu ve Atinalılar sabırsızdı. Perikles'i yerinden etmek isteyen Cleon adında biri ortaya çıktı. Savaşı derhal bitirme konusunda şiddetli tartışmalar yaşandı. Cleon savaşı kazanan kişi olma yolundaydı. Sevilen şairler şöyle işe koyuldular:

Ey satirlerin tanrısı... Hem yiğitliğinle övünürsün

Keskin kılıçların sesinden ürperirsin de

71 Onun düşünceleri için bkz. *Early Greek Philosophy*. Gomperz'in *Greek Thinkers* adlı eseri de bu bölüm için iyi bir kaynaktır.

Kızgın Cleon'a karşın?

Perikles komutasındaki sefer başarısız oldu ve Cleon onu suçlamak için bir fırsat yakaladı.

Perikles komutanlıktan azledildi ve cezalandırıldı. Hikâye en büyük oğlunun –Aspasiâdan değil, önceki karısından olan- ona yüz çevirmesi ve alçakça, inanılmaz suçlamalarda bulunmasıyla devam eder. Bu genç adam vebadan ölmüştür. Ardından Perikles'in kız kardeşi ve son meşru oğlu ölür. O zamana göre yapılan cenaze töreninde Perikles oğlunun üstüne çelenk koyar ve bağırarak ağlar. Ona da veba bulaşmıştır ve M.Ö. 482'de ölür.

Bu kısa özetin göze çarpan olguları, uyumsuz bir olan Perikles'in kendini yaşatabilmek için nasıl çalıştığını gösterecektir. Atina'daki bu entelektüel ve sanatsal başlangıç zamanın şartlarına göre kuşkusuz çok özeldi ve bazı sıra dışı adamların ortaya çıkmasına da vesile oldu. Bu yaygın bir hareket değil, istisnai yetenek ve becerilere sahip küçük bir grup insanın hareketiydi.

22.2 Sokrat

Atina hareketinin bir başka figürü, yaşadığı hayatla daha da çok uyumsuz olan ve çağının devamlılık arz eden büyüklüğünün asıl kaynağı ve teşvik unsuru olan, bir duvarcı ustasının Sokrat adındaki oğluydu. Herodot'tan on altı yıl sonra doğdu ve Perikles'in öldüğü yıllarda adı duyulmaya başladı. Kendisi hiçbir şey yazmadı, onun âdeti halka açık yerlerde konuşma yapmaktı. O günlerde büyük bir ilim ve irfan arayışı vardı; gerçekler, güzellik ve doğru yaşamak hakkında düşünceler üreten, genç dimağların merak ve hayal güçlerini yönlendiren, sofist denen çok çeşitli öğretmenler vardı. Bunun sebebi Yunanistan'da büyük ruhban okullarının olmayışydı. Bu toplantılara sarsak ve pasaklı, yalınayak haliyle bir adam gelir, etrafında bir hayran kitlesi ve öğrenciler toplanırdı.

Yöntemleri bir hayli kuşkuluydu; olası tek erdemin doğru bilgi olduğuna inanır, nihai bir testten geçemeyen hiçbir inanç ya da umuda tahammül etmezdi. Ona göre bu erdem demekti, ama daha zayıf olan pek çok takipçisi için, dürtülerini baskılayan inanç ve ahlâki değerlerin kaybı anlamına geliyordu. Bu zayıf karakterli kimseler kendini mazur gösteren,

rahatına düşkün alçaklara dönüştüler. Sokrat'ın genç arkadaşları arasında, yöntemlerini bir dizi felsefi diyalogla ölümsüzleştiren ve dokuz yüz yıl devam eden Akademi felsefe okulunu kuran Plato, kendi ölümünü betimleyen On Binlerin dönüşü'nün yazarı Ksenefon, Yunan siyasi düşünürlerin en zekilerinden biri olan İsokrates vardı. Ayrıca Atina Sparta'ya tamamen yenildiğinde kenti zapt altında tutması için Sparta tarafından atanan Otuz Tiran'ın⁷² lideri Critias; Otuz Tiran devrildiğinde Critias'la birlikte katledilen Charmides; Atinalıları Syracuse'ye felâketle sonuçlanan bir sefere yönlendiren ve Atina'nın gücünü zayıflatan, Spartalıların yanında yer alıp Atina'ya ihanet eden ve sonunda, Yunanistan'a karşı fesatlıklar peşinde Pers sarayına giderken suikasta uğrayan Alcibiades adında zeki bir vatan haini de vardı. Son bahsedilen bu talebeler, Sokrat'ın yok ettiği ve yerine başka bir şey koymadığı hoyrat inanç ve yurtseverliğin umudu olan yegâne gençler değildi. Sokrat'ın en müzmin düşmanı, onun sadık öğrencilerinden biri olan Anytus adında biriydi ve iflah olmaz bir ayyaş olmuştu. Sokrat'ın Atinalı gençleri ayartmakla suçlanması ve baldıran otundan yapılmış bir zehri içme cezasına çarptırılması Anytus'un yüzündendi (M.Ö. 399).

Ölümü, Eflatun'un karşılıklı konuşma tarzında yazdığı Phaidon adlı eserde muhteşem bir dille betimlenir.

22.3 Eflatun ve Akademi

Eflatun M.Ö. 427'de doğdu ve seksen yıl yaşadı. Zihinsel mizaç bakımından Sokrat'tan çok farklıydı.

72 Otuz Tiran'ın açtığı savaş Atina yurttaşlarının sadece hayatlarına, mülklerine ve özgürlüklerine karşı değildi. Sparta'nın, yabancı müttefiklerinin desteğine bel bağladığı fikir ve uygulamalarıyla son derece uyumlu olarak, kentin entelektüel gücünü ve eğitimini yok etmeye çok hevesliydi. Yayınlanan fermanlardan biri, söz sanatları öğretiminin özellikle yasaklanmasıydı. Otuz Tiran'ın tebliği, temel eğitim verenlerin (harf öğretimi) üstündeki yüksek sınıf öğretmen ve profesörlerin bastırılması anlamına geliyordu. Böyle bir tebliğ diğer emirlerle birlikte bir nesil süresince uygulanabilirse, Sofokles ve Euripides'in yeni öldüğü, Eflatun ve İsokrates'in delikanlı yaşlarında olduğu bir dönemde kent, Yunanistan'ın en bayağı entelektüel seviyesine inecekti. Gençlerin entelektüel ya da fiziksel egzersiz amaçlı toplantılarını ve aynı zamanda otoriteye tehdit unsuru oluşturması, halkı cesaretlendirmesi ve siyasi haklarının bilincine varmalarını sağlaması bakımından kamusal toplantı, kulüp ve dernekleri yasaklamak, Yunan despotlarına göre olağandışı bir şey değildi. –Grote, *History of Greece*.

Son derece duyarlı ve sanatçı ruhlu bir yazardı, ama Sokrat art arda hiçbir bir şey yazamadı. Eflatun güzelliklerle ilgilendi, ama Sokrat bu güzellikleri hor gördü. O kamu işlerinin düzeniyle ve daha iyi insan ilişkileri tesis etmekle son derece meşguldü. Hemcinslerinin olumlu ya da olumsuz fikirlerini dikkate almaz, aklını sadece gözünün açılıp gerçekleri görmesine verirdi. Hayat bir aldatmacadır, derdi Sokrat; ona göre sadece ruh yaşardı. Eflatun bu huysuz, yaşlı öğretmenine çok düşküdü. Düşünceleri çözümleme ve düzenlemede en yüksek değer metodunu buldu, Sokrat'ı yazdığı ölümsüz diyalogların ana karakteri yaptı, ama kendi düşünce ve eğilimleri onu şüpheli tutumdan uzaklaştırdı. Diyaloglarının çoğunda konuşan ses Sokrat'a, düşünceler ise Eflatun'a aittir.

Eflatun bütün insan ilişkilerinin sorgulandığı bir kuşku çağında yaşıyordu. M.Ö. 450'den önce, Perikles'in en ihtişamlı devrinde Atina'da toplumsal ve siyasi kurumlarda tam bir memnuniyet hâkim görünüyordu. İnsanlar kendilerini özgür hissediyorlardı, toplum zenginleşmişti, en büyük dertleri kıskançlıktı. Herodot tarihinde Atina'nın siyasi kurumlarına dair bir memnuniyetsizlik yok gibidir.

Ancak Herodot'un öldüğü dönemde doğan ve felâketle sonuçlanan bir savaş ve büyük bir toplumsal sıkıntı ve kargaşa atmosferinde büyüyen Eflatun, fikir ayrılıkları ve toplumsal kurumların uygunsuzluğu ile yüzleşen ilk kişilerdendi. Zihni, onu kamçılayan bu duruma tepki verdi. İlk eserlerinden biri ve son eserleri, toplumsal ilişkilerin iyileştirilmesi hakkında cüretkâr ve keskin görüşler içerir. Sokrat ona hiçbir şeyi, karı koca, aile çocuk ilişkilerini bile kanıksamamayı öğretmişti. Tüm ütöpik kitaplarının ilki olan Cumhuriyet bir gencin, insanların yaşantısının bir öyküye ya da daha iyi bir plana göre düzenlendiğini hayal ettiği bir kenti anlatır. Yarım kalan son eseri Yasalar, yine böyle bir ütopyanın işleyişini düzenleme üzerine görüşler içerir. Eflatun hakkında burada yer veremeyeceğimiz kadar çok bilgi vardır. İnsani koşulları kasıtlı olarak ve tamamen yeniden şekillendirmek fikrinin ortaya çıkışı, bu öykünün bir dönüm noktası, insanlığın gelişiminde yeni bir adım olmuştur. Bu ana dek insanlar geleneklerle ve tanrıların korkusuyla yaşıyorlardı. Sonra insanlara cesurca şeyler söyleyen biri çıktı, "Hayatınızı kendi kontrolünüze alın," dedi ve bunu gayet mantıklı ve doğal bir şeymiş gibi söyledi. "Canınızı sıkıyan bu şeylerin

çoğundan kurtulabilirsiniz, size hükmeden bu şeylerin çoğunu yıkabilirsiniz. Yapacağınız şeyleri yapabilirsiniz.”

Dönemin çatışmalarının yanında bir başka unsur da Eflatun’un zihni bu yönde teşvik etmiş olabilir. Perikles zamanında Atina pek çok denizasıırı yerleşim yeri kurmuştu. Bu yerleşim yerlerinin kurulması insanları, toplumun büyümeye ihtiyacı olmadığı fikrine alıştırdı.

Eflatun ile yakından ilişkili bir geç de İsokrates’ti, sonradan o da Atina’da bir okul kurdu ve Eflatun’dan daha uzun yaşadı. Günümüzde siyaset yazarı dediğimiz kimselerdendi, konuşmacıdan ziyade bir yazardı ve özgün eserleri, Herodot’un ülke siyasetinin aşağılık ve düzensiz haline ve her iki taraf için de öldürücü olan savaşın yıkımlarına bir çare olarak, Yunanistan’ın Pers İmparatorluğu karşısında birleşmesi fikrini geliştirecekti. Bazı bakımlardan siyasi ufku Eflatun’unkinden de genişti, son yıllarında ise hükümet ve kent demokrasisinin daha birleştirici ve kapsayıcı bir yöntemi olarak monarşiye, özellikle de Philip’in Makedonya monarşisine döndü. Aynı monarşi fikrine dönüş, Anabasis adlı eserinden bahsettiğimiz Ksenefon örneğinde de görülür. Yaşlılık yıllarında Ksenefon, Pers İmparatorluğu organizasyonunda da görülen mutlak monarşinin teorik ve pratik açıdan bir savunusu olan Cryopaedia’yı yazdı⁷³.

22.4 Aristo ve Lyceum

Eflatun Akademi’de ders verdi. Yaşlılık yıllarında yanına Makedonya’nın Stagira kentinden, Makedonya kralının doktorunun oğlu olan, büyük Atinalı düşünürlerden çok farklı bir fikir yapısına sahip, Aristo adlı yakışıklı bir delikanlı geldi. Doğal olarak yaratıcı irade konusunda şüpheliydi. Eflatun öldükten sonra Atina’da Lyceum’da bir okul kurdu ve Eflatun ile Sokrat’ı belli bir sertlikte eleştirerek dersler verdi. O ders verirken Büyük İskender’in gölgesi Yunanistan’ın özgürlüğünde uzanıyordu ve Aristo kölelikten ve anayasal krallıktan yanaydı.

Okulu kurmadan önce Makedonya kralı Philip’in sarayında birkaç yıl boyunca İskender’e öğretmenlik yapmıştı. O dönemde aydınların cesareti

73 Mahaffy.

kırılıyor, insanların kendi hayat şartlarını oluşturmalarına dair inançları azalıyordu. Artık ütopyalar yoktu. Olayların hızla akışı, zamanın parlak zekâlı kişileri arasında elverişli olduğu gibi, böyle örgütlü girişimleri fazlasıyla etkiliyordu. Birkaç bin kişiden oluşan küçük bir kent iken toplumu yeniden yapılandırmayı düşünmek mümkündü, ama olanlar afet gibi bir şeydi; bu tüm dünyanın, o zaman bile elli veya yüz milyon kişiye ulaşmış bir nüfusun ilişkilerinin siyasi olarak yeniden yapılanmasıydı. Bu hiçbir insan aklının alamayacağı bir yapılanmaydı. Engin ve acımasız kader düşüncesine geri dönüldü. İnsanların durağan ve birleştirici gördükleri her şeye tutunmalarına yol açtı. Örneğin, bariz kusurlarına rağmen monarşi milyonlarca kişiye göre makul bir yönetim şekliydi; bir noktaya kadar işe yaramıştı; ortak iradenin mümkün olmadığı hallerde hâkim iradeyi dayatmıştı. Genel entelektüel havanın bu değişimi, Aristo'nun hâlihazırda sürmekte olan olgulara itibar edışıyle uyum içindeydi. Bu durum onun monarşiyi, köleliği ve kadınların buyruk altına alınmasını makul kurumlar olarak onaylamasına yol açtı. Ama öte yandan olayları anlama gayreti ve günümüzde önceki kuşakların yaratıcı hayallerine bariz şekilde üstün gelen doğanın ve insan doğasının gerçeklerine dair sistemli bilgiler edinmesini de sağladı. Son derece mantıklı ve zekiydi ve fedakârca bir heves içindeydi. Eflatun, şairleri ütopyasından sürerken, Aristo onu sorguladı. Çünkü şiir güç demektir; enerjisini, Sokrat'ın Anaxagoras'ı değersizleştirmesinin tam aksi yönüne çevirdi. Düzenli bilginin önemini anlarken Bacon ve modern bilimsel hareketi öngörür. Bilgiyi derlemeyi ve kayıt altına almayı görev edinir. Ondan öncekiler olayların doğası hakkında spekülasyonlarda bulunmuştu, ama o, bu görev için toplayabildiği bütün gençlerle olayları sınıflandırma ve karşılaştırma işine girişti. Eflatun bu akıllı halefe şöyle der: "Hayatı ellerimize alıp yeniden şekillendirelim; Önce hayatı tanıyalım ve bu arada krala hizmet edelim." Efendinin sonsuz vasıfları olarak bu o kadar da büyük bir çelişki değildi.

Büyük İskender ile arasındaki ayrıcalıklı ilişki, bilimsel araştırmalar için bir daha uzun çağlar boyunca bulunması mümkün olmayan araçlar elde etmesini sağladı. Yüzlerce talent değerinde (1 talent yaklaşık £240) bir serveti kontrol ediyordu. Bir defasında emrindeki bin kişi, Aristo'nun doğa tarihi çalışması için malzeme toplamak üzere Asya ve Yunanistan'a

dağıldı. Bunlar oldukça eğitimsiz gözlemcilerdi elbette, gözlemciden çok anlatı derleyicileriydi. Ancak bildiğimiz kadarıyla Aristo'dan önce böyle bir şeye kimse kalkışmamış, kimsenin aklına gelmemişti. Doğa bilimlerinin yanında siyasal bilimler de başladı. Aristo'nun yönetimindeki Lyceum öğrencileri 158 siyasi kurumun analizini yaptılar...

Bu, düzenlenmiş bilimin dünyadaki ilk pırıltısıydı. İskender'in erken ölümü ve imparatorluğunun başlar başlamaz parçalanması, bu ölçekteki bir lütfu 2000 yıl süresince sona erdirdi. Bilimsel araştırmalar sadece Mısır'daki İskenderiye de, birkaç nesil boyunca sürdü. Bu konudan sonra bahsedeceğiz. Aristo'nun ölümünden elli yıl sonra Lyceum önemini çoktan kaybetmişti.

22.5 Felsefenin Ruhanileşmesi

M.Ö. dördüncü yüzyılın sonlarında görüş ve fikirlerin genel yönelimi ne Aristo ile ne de düzenli bilginin yorucu ve gerekli birikimiyle olmuştu. Kraldan aldığı bağışlar kesilince Aristo düşünce tarihinde az bir rol oynamış olabilir. Bu bağışlar sayesinde olağanüstü zekâsını kullanabilmişti. Peşlerinden gelindiği müddetçe, sıradan insanlar kolay yolu tercih ederler ve sonunda bir çıkmaz sokağa girip girmediklerine adeta kasıtlı olarak aldırmazlar. Olayların akışını kontrol edemeyecekleri kadar tehlikeli bulan felsefe öğretmenlerinin çoğu, o günlerde, örnek kentler ve yeni yaşam biçimleri tasarlamak yerine kaçamak sistemlerin hoş ve avutucu ayarlarına daldılar.

Belki de kaba ve haksızca anlatıyoruz. Ancak Profesör Gilbert Murray'in dediklerine bakalım⁷⁴.

Toplumsal değerleri küçümseyenler sadece ruh ile tanrı arasındaki ilişkiye ve bunun erdemlerine önem veriyorlardı; dünyanın ilmi ve haysiyeti onlara göre çöp kadar değersizdi. İlk bakışta çok uzak görünen Stoacılar ve Epikürcüler ise nihai amaçlarında benzer düşüncelere sahipti. Tek önemsedikleri şey ahlâk kurallarıydı –insanın hayatını nasıl düzenlemesi gerektiği sorusu-. Ancak her iki hareket de bilimle ilgilendiler. Epikürcüler

74 *Ancient Greek Literature*

fizikle, Stoacılar mantık ve retorikle, ama sadece sonuca götüren bir araç olarak. Stoacılar soyut argümanların ustalıklı inceliği ve fikir ve ifadelere büyükleyici haşmetiyle insanların gönlünü kazanıp onları ikna etmeye çalıştılar. Epikürcüler insanlığın kaprisli tanrılara takılıp kalmadan, özgür iradelerini kurban etmeksizin yollarına devam etmesini istiyordu. Kitapları dört vecize ile özetleniyordu: Tanrıdan korkulmaz, ölüm hissedilmez, iyiler kazanılabilir, korktuğumuz her şey fethedilebilir.

Bu arada olaylar, karşılıklı ilgisizlik içinde felsefeye doğru akıyordu.

22.6 Yunan Düşüncesinin Niteliği ve Sınırları

Yunan klasikleri modern insanlar tarafından istifade etme maksatlı okunacak olursa, bizim gibi insanların eserleriymiş gibi okunmalıdır. Geleneklerine, fırsatlarına ve sınırlarına dikkat edilmelidir. Hayranlık duyma konusunda bir abartma eğilimi vardır. Klasiklerimizin çoğu bozulmuştur, esasen çoğu zorluk çeken, karanlık ve dar görüşlü bir dönemde yaşayan ve çağımızı göz kamaştırıcı bir aydınlığa çıkaran insanların eserleridir. Samimiyet yüzünden hürmetten kaybedeceğimiz şeyi, bu sıkıntılar çekmiş, karasız ve son derece modern zihinlere sempati duyarak kazanacağız. Atinalı yazarlar esasen ilk modern insanlardı. Hâlâ tartışmakta olduğumuz meseleleri tartışıyor, günümüzde karşılaştığımız büyük sorunlarla uğraşıyorlardı. Onların yazdıkları bizim uyanışımız oldu⁷⁵.

Araştırmaya başladılar, ama sonuca varamadılar. Bugün o sonuçlara ulaştığımız iddiasında bulunamayız. Daha önce de bahsettiğimiz gibi İbranilerin şuuru, hayatın bitmeyen çile ve keşmekeşine karşı aniden uyanmış, bu çile ve keşmekeşin büyük oranda insanların kanunsuzlukları yüzünden

75 *Psychology of the Unconscious* adlı kitabının I. bölümünde Jung antik Atina öncesi) düşünceler ile modern düşünce arasındaki farkı çok iyi açıklar. Antik düşüncüyü dolaylandırılmış, diğerini ise dolaysız düşünce olarak adlandırır. İlk rüya benzeri, hayal kurarak düşünme, ikincisi ise sözcüklerle düşünmedir. Bilim, dolaysız düşüncenin düzenlenmesidir. Antik ruh (Yunan düşünürlerden önce) bilim değil mitoloji üretmiştir. Antik dünya, günümüzde çocukların ya da eğitimsiz kişilerin dünyası gibi öznel fantezilerin, canavarlar ve hayallerin dünyasıdır. Küçük çocukların düşünce ve hayalleri, düşüncenin tarih öncesi ve barbar yöntemlerinin bir yansımasıdır. Medeniyetin ilk dönemlerindeki tanrıların çocukların fantezilerine ne kadar benzediğine daha önce değinmiştik. Yunan düşünürlerle başlayan ve ortaçağ dönemine geldiğimizde bahsedeceğimiz bilimsel felsefecilerle devam eden, söz ve ifadelerin dikkatle analiz edilmesiyle yoğun ve disiplinli bir şekilde düşünmek, modern bilimlerin gelişmesi için ilk gerekliliktir.

olduğunu görmüş ve kurtuluşun sadece, kendimizi yere ve göğe hükmeden tanrıya adamakla geleceği kanaatine varmışlardır. Aynı idrake varan Yunanlar ise hürmete lâyık bir tanrısallık düşüncesine hazır değildi. Tek bir tanrının değil, pek çok tanrının bulunduğu bir dünyada yaşadılar. Belki tanrıların da bir sınırı olduğunu ve sonra da onların ardındaki mesafeli ve gayri şahsi kaderi düşündüler. Ve böylece sorunlarını, doğru yaşayan insanın tanrı iradesiyle doğrudan ilişkisi olmaksızın doğru yaşamasını sorgulayarak ortaya koydular... Tamamen tarihsel bir açıdan bakan bize göre ortak sorun, tarihsel amaçlarla, Musevi ve Yunanların ortaya koyuş biçimini kapsar biçimde sunulabilir. Türümüzün bilinçsiz hayvanlardan bilinçliliğe doğru yükselişini gördük, amaçlarındaki şiddetli farklılıkların getirdiği mutsuzluğu, kendini arayışının kaçınılmaz trajedisini anladık ve insanlığı bireyselliğin acılarından ve arazların koruyacak bağlayıcı ve destekleyici bir fikre körü körüne yönelişini izledik. Tanrılar, tanrı kral, kabile düşüncesi, kent düşüncesi; bunlar insanlığın sadakatini talep eden ve bir müddet ele geçiren, bireysel fedakârlıklarını biraz yitiren ve daha katlanılır bir hayatın farkındalığına doğru sızan düşüncelerdir. Ancak yine de, savaşların ve felâketlerin de kanıtlayacağı üzere, bu büyük düşüncelerden hiçbiri yeterince büyük olamamıştır. Tanrılar bizi koruyamamış, kabileler alçaklık ve zalimliklerini göstermiş, kentler insanların en iyi ve en has arkadaşlarını sürgün etmiş, tanrı krallar canavarlaşmışlardır...

Yunanların bu muhteşem dönemine ait kurgusal yazıları okurken Yunan dimağının nadiren kaçabildiği, bizimse muhtemelen kaçmaya başladığımız üç engel konduğunu görürüz.

Bu kısıtlamalardan ilki, Yunan düşüncesinin nihai devleti, kentler olarak görme saplantısıdır. Bir imparatorluğun diğerini izlediği, her gelenin öncekinden daha büyük olduğu, insanların ve fikirlerin kolaylıkla, serbestçe yönlendirildiği, gözle görülür bir şekilde birleştirilen bir dünyada Yunanlar, özgün fiziksel ve siyasal şartları sebebiyle, hâlâ sıkıştırılmış küçük bir kent devletinin imkânsız hayalini kuruyorlardı. Eflatun mükemmel bir kentin nüfusunu 1000 (Cumhuriyet adlı kitabında) ve 5040 (Yasalar adlı kitabında) olarak öngörüyordu⁷⁶. Bu devlet savaşa girecek ve

76 Usulüne uygun bir yargı idaresi ve yetki dağılımı için yurttaşların birbirlerini iyi tanımaları gerekiyordu. Böylece yetki kullanımı ve yargı idaresinde kötüye kullanım olmayacaktı, çünkü aşırı nüfus ve keyfi kararlar almak adil bir durum değildi. Aristo, *Politika*.

kendi büyüklüğündeki diğer kentlere karşı yerini koruyacaktı. Bu Serhas'ın ordusu Hellepont'u geçtikten birkaç nesil sonrasına kadar gerçekleşmedi.

Belki bu Yunanlar dünya imparatorlukları devrinin kapandığını düşünmüşlerdi, oysa daha yeni başlıyordu. Zihinleri en fazla ittifaklara ve birliklere kadar çıkabildi. Artaserhas'ın sarayında çakıllı koylarıyla adalar ve dağlarla çevrili vadilerden ibaret kentlerin çok ötesini düşünen kişiler olması muhtemeldi. Ancak Yunanca konuşulan dünyanın dışında hareket eden büyük güçlere karşı birleşme gerekliliğini, Yunan dimağı bile bile hiçe saydı. Bu yabancılar barbarlardı, onları düşünmek bir gereksizdi; Yunanistan'a girişleri sonsuza dek yasaklanmıştı. Biri Pers parası aldı; herkesi Pers aldı; ne değişti? Ya da biri onların ordusuna yazıldı (Ksenefon gibi) ve zengin bir mahkûm olmayı umut etti. Atina, Mısır'ın yanında yer alarak Perslerle küçük çaplı savaflara girdi, ama ortak bir politika ya da Yunanistan'ın ortak bir geleceği gibi kavramlar yoktu... Sonunda Atina'dan bir ses "Makedonya!" diye seslendi, bekçi köpeği gibi, "Makedonya!" diye havladı. Bu hatip ve demagog Demostenes'in sesiydi. Siyaseti sadece Eflatun ve Aristo'dan değil, İsokrates ve Ksenefon'dan, Babil'de ve Susa'da öğrenmiş olan, sakince, ustalıkla ve sebatla Yunanistan'a hükmetmeye ve oradan da dünyayı fethetmeye hazırlanan kral Philip'e ihtarlar, tehditler ve suçlamalar yağırdırıyordu.

Yunan düşüncesini kısıtlayan ikinci bir şey daha vardı, yerel kölelik kurumu. Kölelik Yunan yaşantısında ifade edilmeden varlığını sürdürüyordu, insanlar kölelik olmadan rahat bir yaşamı ya da saygınlığı tasavvur edemiyordu. Ancak kölelik, kişinin bir sınıfa ait diğer kullara duyduğu sempatiyi durdurmakla kalmıyor, köle sahibini de bütün yabancılar karşısında bir sınıfa ve örgüte koyuyordu. Bunlardan biri de kabile seçmiydi. Net muhakemesi ve günümüz olaylarının ötesinde asil mantıklılıkla Eflatun köleliği hükümsüz kılabilirdi. Çoğu popüler düşünce ve yeni komedi buna karşıydı; çoğu köle olan Stoacılar ve Epikürcüler bunun doğaya aykırı olduğuna hüküm vermişti, ama ruhu etkilemediğine karar vererek göz ardı edilebileceği kanaatine vardılar. Bilgelerde sınırlar ya da özgürlükler yoktu. Aristo'ya ve çoğu nesnel kişilere göre köleliğin hükümsüz kılınması akıl alacak iş değildi. Ve dünyada varoluşsal olarak köle insanlar bulunduğunu açıkladılar.

Sonunda Yunan düşüncesi günümüzde kavrayamayacağımız bir bilgi isteğiyle engellendi. İnsanlığın geçmişine dair hiçbir bilgileri yoktu; en fazla bazı zekice tahminlerde bulunuyorlardı. Akdeniz havzası ve Pers cephesinin ötesindeki coğrafyadan haberleri yoktu. Perikles döneminde Susa, Persepolis, Babil ve Memfis'te neler olduğunu bugün Perikles'ten bile daha iyi biliyoruz. Astronomik fikirleri hâlâ kabaca tahminlerden ibaretti. Anaxagoras büyük bir cüretle, güneş ve ayın devasa küreler olduğunu, hele güneşin Peloponnesus (Mora Yarımadası) kadar büyük olduğunu düşünüyordu. Fizik ve kimyaya ilişkin fikirleri, enine boyuna düşünmelerinin bir sonucuydu. Atomun yapısını tahmin etmeleri muhteşemdir. Deneysel malzeme konusunda son derece yokluk içinde olduklarını unutmamak gerekir. Süs amaçlı renkli camları vardı, ama beyaz camları yoktu, zamanın küçük aralıklarını ölçecek kesin ölçüm araçları yoktu, sayısal sistemleri, doğru tartan tartıları, teleskop ya da mikroskopları yoktu. Perikles döneminin Atinası'na düşen modern bir bilim insanı, Sokrat bir ağaç dalında ya da çocukların balık tuttuğu ip ya da metallerde tanrıyı aramanın absürtlüğünden dem vururken, bildiği elementleri oradaki insanlara kanıtlamakta büyük güçlük çekecekti. Bütün olumsuz şartlar altında en basit aletleri uydurur vermek zorunda kalacaktı. Ve bilim insanlarımız dine saygısızlıkla suçlanma tehlikesinde olacaktı.

Günümüz dünyası nispeten muazzam bir bilgi birikimine dayanır. Bu bilgi birikiminin ilk taşları Perikles döneminde konmuştur ve doğru yere konulduğu anlaşılmaktadır. Bu farkı düşündüğümüzde, siyasi teorilere yetenekli olmalarıyla Yunanların, medeniyetlerinin içeriden ve dışarıdan gelecek tehlikelerin, etkin bir birleşmenin gerekliliğinin, insanın zihninin kısa süreli bu ilk özgürlüğünü yüzyıllar boyunca ortadan kaldıracak olaylar dizisinden habersiz olmalarının bir önemi kalmaz.

Bu Yunan hatip ve yazarlarının gerçek değeri ulaşılan sonuçlarda değil, bulunduğu girişimlerde. Mesele sorulara cevap bulmaları değil, o soruları sorabilmeleridir. İnsan daha önce yaşadığı dünyaya ve doğuştan verilen yaşama biçimine meydan okumamıştı. Daha önce şartlarını değiştirebileceğini hiç söylememişti. Gelenekler ve sözde gereklilikler onun, ezelden beri kabilesinde yaşanan bu hayata tutunmasına sebep olmuştu.

O ana kadar dünyayı, çocuklar evlerini ve yetiştikleri adetleri nasıl düşünürse öyle düşünmüşlerdi.

M.Ö. beşinci ve dördüncü yüzyıllarda, ama sadece bu dönemle kısıtlı olmamak üzere, Yahudiye ve Atina'da insanlığın ahlâki ve entelektüel sürecinin başladığını görüyoruz. Bu dürüstlük, tutku ve karmaşalardan kurtulup doğruyu bulma talebiydi. Hayatın basit ve amaçsız olmadığını ansızın keşfeden bir gençte sorumluluk duygusunun uyanması gibiydi. İnsanlık büyüyordu. Devam eden yirmi üç asrın tarihi, bu ana öncü fikirlerin yayılması, gelişmesi, etkileşime girmesi ve daha net bir şekilde ifade edilmesiyle örülüdür.

Yavaş yavaş daha çok kişi insanların kardeşliğini, savaşların, işkence ve zulümlerin gereksizliğini, tüm insanlık için ortak amaçlar olabileceğini kavradı. Her yeni gelen nesilde, dünyamızda olması gerektiğine inandıkları daha iyi bir düzeni arayan insanlar ortaya çıktı. Ancak ne zaman büyük yapıcı fikirlere sahip biri çıksa, hepimizin doğasında bulunan yıkıcı kindarlıklar, kıskançlıklar, şüphe ve sabırsızlıklar yaşandı, daha büyük amaçlar uğruna savaşlar açıldı. Son yirmi üç asrın tarihi, net olarak düşünüp dürüstçe yaşamak için hiç ölmeyecekmiş gibi düşünmeden, aceleyle verilen uğraşlardan ibarettir. Pot üstüne pot kırılır; umut vaat eden başlangıçlar anlamsız hüsrانlarla biter. Kutsal sular, insanların susuz dudaklarına götürdüğü kâselerle zehirlenir. Ancak her felâketten sonra insanlığın umudu yeniden yeşerir...

Şimdi faydasız bir başlangıcın öyküsüne geçiyoruz, insanlığın birleşmesinin görkemli parçalanışı. Büyük İskender'in hayal gücü ve bilgisi vardı, gücü ve fırsatı vardı, ama aptalca davranışları, bencilliği, nefret uyandıran bayağılıkları ve onun büyüklüğü karşısında herkesin gözleri kamaşırken kazara zamansız ölümü yüzünden tutulmamış pek çok vaadi de vardı.

23.0 Büyük İskender'in Başarıları

23.1 Makedonyalı Philip

İskender'in öyküsünün asıl kahramanı İskender'den ziyade babası Philip'tir. Oyun yazarları, aktörler kadar göz önünde olmazlar. İşte oğlunun ulaştığı büyüklüğün büyük kısmını hazırlayan, temelini ve araçlarını oluşturan, başlattığı Pers seferi sırasında öldürülen kişi Philip'ti. O kuşkusuz, dünyanın gördüğü en büyük krallardan biriydi; son derece zeki ve yetenekliydi; fikirleri zamanının çok ötesindeydi. Aristo ile arkadaşlık kurdu; Aristo'nun daha sonradan, İskender'in bağışları sayesinde olduğunu anladığı gerçek bilgi organizasyonu konusunu birlikte konuşmuş olmalılar. Yunanistan'ın karmaşık yaşantısını birleştirip yüceltebilecek bir lider olarak gördüğü için İsostrates de ona başvurmuştu.

Pek çok kaynakta Philip'in inanılmaz derecede alaycı ve küçümser olduğu, kontrolsüz istekleri bulunduğu anlatılır. Bayramlarda, o zamanki Makedon halkı gibi o da çok fazla içki içerdi ve bazen sarhoş olurdu –bayramlarda içki içmemek sevimsiz karşılanıyor olabilir- ama diğer suçlamaların bir dayanağı yoktur, kanıt olarak sadece Atinalı hatip ve demagog, pervasız retoriklerin adamı Demostenes'in hakaretleri vardır. Bunların bir kısmını alıntı yapmak, yurtsever öfkesinin Demostenes'i nerelere getirdiğini gösterebilir. Kral Philip'i küçümsemek amacıyla ona Philippias adını takan Demostenes şöyle der:

"Philip, Yunan olmadığı gibi Yunanlara yakın bile olmayan, hatta saygın ülkelerin barbarlarıyla bile alakası bulunmayan, doğru düzgün bir köle bile bulamadığımız Makedonya'nın salgın hastalığı" ve bu şekilde devam eder. Makedonyalıların, Yunanlarla akraba olan Aryan halklarından olduğunu ve Philip'in, zamanının en eğitimli adamlarından biri olduğunu biliriz aslında. İşte Philip'e karşı görüşlerin yazıldığı ruh hali böyleydi.

M.Ö. 359 yılında Philip Makedonya kralı olduğunda, ülkesi limanı, sanayisi, büyük kentleri olmayan bir ülkeydi. Nüfusun çoğunluğu köylüydü, dilleri Yunancaydı. Yunan olmaya hevesli, ama ırk olarak güneydeki tüm halklardan daha çok Aryandı. Philip, bu küçük barbar devleti büyük bir devlet haline getirdi. Dünyanın o güne dek gördüğü en güçlü askeri örgütünü kurdu ve Yunanistan'ın büyük kısmını başkanı olduğu tek konfederasyona kattığı sırada öldü. Oğlunu, oluşturduğu politikaları devam ettirmek üzere eğittiği için sıra dışı niteliklerinden ve zamanının ötesine geçen düşünme biçiminden pek söz edilmez. Kendi varisini yetiştiren ender krallardandı. Pek az kralda görüldüğü üzere, İskender eğitilmiş bir kraldı; imparatorluk için eğitilmişti. Aristo, babasının ona tuttuğu birkaç yetenekli öğretmenden biriydi.

Philip, politikalarını ona emanet etti, daha on altı yaşındayken onu komuta ve yetkilerle donattı. Chaeronea'da babasının gözetiminde süvarilere komuta etti. İktidar için büyütüldü. -cömertçe ve güvenerek.-

Onun hayatını dikkatle okuyan biri İskender'in eşi görülmemiş bir eğitim donanımıyla başladığını görür. Aldığı eğitim ve terbiyenin de üstüne çıkarken gaflar yapmaya, terbiyesizlik etmeye başladı. Bazen korkunç aptallıklar yaptı. Karakterinin kusurları aldığı terbiyenin önüne geçti.

Philip, eski kafalı bir kraldı, emsallerinin arasında bir ilk olarak, eski İskandinav Aryan türünden bir liderdi. Makedonya'da kurduğu ordu, toplama piyadelerden ve kavalie denen soylu atlılardan oluşuyordu. Halk çiftçi ve köylüydü, bazen içip sarhoş olurdu, ama her daim disipline ve savaşa hazırды. Halk sade bir yaşam sürse de, yönetim son derece parlak ve tetikteydi. Birkaç nesil boyunca saray dili Attik Yunancası (Attika dili) oldu, saray M.Ö. 406 yılında ölen Euripides ve sanatçı Zeuxis gibi büyük isimleri korumasına alıp ağırlayacak kadar medenileşmişti. Üstelik Philip tahta çıkmadan önce Yunanistan'da birkaç yıl rehin hayatı yaşamıştı. O zamanlar Yunanistan'ın verebileceği kadar iyi bir eğitime sahipti. Bu yüzden İsokrates düşüncesi diyebileceğimiz fikre de aşinaydı -Doğu dünyasına hükmetmek üzere Avrupadaki Yunan devletlerinin birleşmesi. Atina demokrasisinin, önündeki fırsatı kapma huyu ve geleneği sebebiyle ne kadar yetersiz olduğunu o da biliyordu. Çünkü bu paylaşılması gereken

bir fırsattı. Atinalılara ya da Spartalılara göre bunun anlamı yabancılara yurttaşlık avantajları vermektir. Bu da kendilerini eşit seviyeye indiriyor, Makedonyalılarla –doğru düzgün bir köle bile alamadığımız halk- kardeş haline getiriyordu. Devrimsel nitelikli bazı eylemler dışında Yunanlar arasındaki bu düşmanlığı yok etmenin bir yolu yoktu. Yunanları böyle bir tehlikeden uzak tutan barışçıl olmaları değil, siyasi bölünmeleri idi. Birkaç devletin kaynakları bir dizi ölümcül savaşla --sudan sebeplerle çıkan-- ve hatiplerin estirdiği rüzgârla büyüyen tükenmişti. Örneğin Phocianlar tarafından Delphi yakınlarındaki kutsal toprakların ekilip biçilmesi kanlı Kutsal Savaşın bahanesiydi.

Philip krallığının ilk yıllarını ordunun düzenlenmesine adadı. O güne dek dünyanın en büyük savaşları düzenli piyadelerle yapılmıştı. Sümer savaşını anlatan eski savaş yazılarında, tıpkı on dokuzuncu yüzyıl Zulu kabilelerinde olduğu gibi, yakın düzen formunda dizilmiş mızraklı askerleri görürüz. Philip zamanındaki Yunan birlikleri de bu şekilde savaşıyordu. Tebli savaş birlikleri mızraklı piyadelerden oluşuyordu, arka sıradakilerse ön hattaki askerlerin arasından uzun mızraklarıyla saldırıyordu. Böyle bir oluşum karşısına çıkan bütün düzensiz orduları yeniyordu.

Atlı okçular bu askerlere büyük kayıplar verdirebiliyordu elbette, atlar savaş alanına girdiğinde atlılar esas savaşın iki yanında yardımcı olarak ortaya çıktılar. Okuyucu batı savaşlarında atların, Asurların yükselişine dek fazla etkin olmadığını, sonra da ilk önce savaş arabalarında kullanıldığını unutmamalıdır. Savaş arabaları piyadelerin üstüne son sürat gidiyor ve orduyu dağıtmaya çalışıyordu. Ordu çok disiplinli değilse başarılı oluyorlardı. Homeros mücadelesi savaş arabası mücadelesidir. Savaş arabalı askerlerden farklı olarak atlı askerlerin savaşlarda rol oynamaları miltattan önceki birkaç bin yılda olmuştur. Başlangıçta dağınık bir düzende savaşmak üzere, her asker kendi ustalığını göstererek ortaya çıktılar. Lidyalılar, Kiros'a karşı böyle savaşmıştı. Akıncı süvarileri oluşturan Philip'ti. Askerlerinin şiddetli bir akın için talim yapmalarını sağladı. Arka hattaki askerlere o güne dek kullandıklarından daha uzun mızraklar vererek savaş birliğini güçlendirdi ve böylece kitleyi derinleştirdi. Makedonya savaş birliği Teb savaş birliğinin daha sağlam bir türüydü. Bu yanaşık düzen piyadelerin hiçbirini yandan ya da arkadan gelecek saldırılara dayanıklı

değildi. Manevra kabiliyetleri çok zayıftı. Bu yüzden hem Philip'in, hem de oğlunun zaferleri bu iki ordunun işbirliği sayesinde gerçekleşti. Savaş birliği merkeze doğru ilerliyor ve düşmanın asıl kuvvetini ele geçiriyordu, bir kanatta atlı süvariler düşman süvarilerini dağıtıyor ve düşman birliğinin yan ve arka saflarına ve Makedonya birliklerinin ele geçirdiği ön saflara doğru süpürüyordu. Düşmanın asıl kuvvetleri dağıldı ve hepsi katledildi. İskender, ordusunun tecrübesi arttıkça, düşman piyadelerini dağıtmak için savaş alanına büyük kayaları fırlatan mancınıkları da ekledi. Mancınıklar daha önce sadece kuşatmalarda kullanılıyordu. İskender topçu hazırlık ateşini icat etti.

Yeni ordusunun silahlarıyla, Philip önce Makedonya'nın kuzeyine yoğunlaştı. İlirya'ya ve Tuna boylarına seferler düzenledi, gücünü Hellespont'a kadar uzanan kıyılara da yaydı. Amfipolis limanını ve yanındaki bazı altın madenlerini ele geçirdi. Birkaç Trakya seferinden sonra güneye döndü. Kutsallara saygısızlık eden Phocianlara karşı Delphi birliği üzerinde çalıştı ve böylece Helen bölgesinin galibi olarak ortaya çıktı.

Philip'in Yunan başkanlığını savunan bir grup Yunan vardı, bunlar panheleniklerdi. Panhelenik hareketin önde gelen yazarlarından biri İsokrates'ti. Atina ise Philip'e muhalefetin merkeziydi ve Perslere karşı açık bir sempati duyuyordu, hatta Perslerin Büyük Kralını birleşik Yunanistan'ın yaratacağı tehlikeler hakkında uyarmak üzere ona temsilciler bile göndermişti. On iki yılda olup bitenleri burada anlatamayız. M.Ö. 338'de, bölüm ile panhelenizm arasındaki uzun mücadele bir karar aşamasına geldi ve Chaeronea savaşında Philip Atina ve müttefiklerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Şaşılacak kadar cömert şartlar altında Atina'yla barış yaptı, öfkesi yatışmak bilmeyen bu kenti yatıştırmak için sebatlı ve kararlı bir tutum sergiledi. M.Ö. 338'de Yunan devletleri kongresi onu, Pers savaşında ordular komutanı olarak tanıdı.

Artık kırk yedi yaşına gelmişti. Dünya ayaklarının altında uzanıyor gibiydi. Küçük ülkesini Greko Makedonya konfederasyonunun lider ülkesi haline getirmişti. Bu birleşme çok daha büyüğünün, tüm dünyayı kapsayacak olan batı dünyası ile Pers imparatorluğunun birleşmesinin ön adımıydı. Philip'in bunu hayal ettiğinden kim kuşku duyabilir? İsokrates'in

yazılarından, bunları tasarladığına ikna oluruz. Bunları fark ettiğini kim inkâr edebilir? Bir yirmi beş yıl daha yaşayıp gerçekleştirmek istediği şeyler vardı. M.Ö. 336'da öncü birlikleri Asya'ya girdi...

Ancak merkez ordu peşinden gitmedi. Philip suikasta uğradı.

23.2 Kral Philip'in Öldürülmesi

Bu noktada kral Philip'in özel hayatından bahsetmemiz gerekir. Philip'in ve oğlunun hayatları huzursuz ve kötü kalpli bir kadının istilası altında geçti. Bu kadın İskender'in annesi Olympias'tı.

Olympias, batı Makedonya'da, yarı Yunan bir ülkenin kralı olan Epirus'un kızıydı. Semadirek'teki dini bir mecliste Philip'le tanıştı, ya da kendini onun önüne attı. Plutarch aşk evliliği yaptıklarını belirtir ve Philip'e yöneltilen suçlamalarda, her yaratıcı ve zinde insan gibi, aşkın uyarımlarına karşı ivercen olma eğiliminde olduğu söylenir. Philip kral iken onunla evlendi ve üç yıl sonra İskender doğdu.

Çok geçmeden Philip ile Olympias'ın arası açıldı. Olympias onu kıskanıyordu, ama dini gizemlere tutkusunda daha ciddi bir sıkıntı kaynağı vardı. Yunanların, baskıcı İskandinav dininin altında ülkenin karanlık ve eski dini tarikatlarla, gizli törenlerin yapıldığı yerli tarikatlarla, zevk verici törenlerle, zalimce ve müstehcen ayinlerle dolu olduğundan bahsetmiştik. Karanlıkta kalmış bu dinler, kadınların, köylülerin ve kölelerin bu adetleri Yunanistan'da Orphic, Dionysic ve Demeter tarikatlarını doğurdu. Avrupa geleneklerine sinerek günümüze kadar ulaştılar. Ortaçağ'ın cadılık kurumu, bebek kanı, ölümlerin parçaları kullanımıyla koyu tenli beyazların dini törenlerinin kalıcı izlerinden farklı bir şeydi. Olympias bu konuların uzmanıydı ve çok hevesliydi. Plutarch onun bu sözde dini törenlerde evcil yılanlar kullanmakla ün saldıgından bahseder. Yılanlar kaldığı odayı işgal etmişti ve Philip'in bu durumu öfkeyle mi, yoksa dini bir hayranlıkla mı karşıladığı tarihte kesin değildir. Karısının bu uğraşları Philip'e son derece uygunsuz gelmiş olmalı, çünkü Makedonya halkı hâlâ, ateşli dindarlığın ya da kontrol edilemeyen eşlerin pek sevilmediği sağlam bir toplumsal ilerleme evresindeydi.

Karı koca arasındaki şiddetli düşmanlık ufak tefek şeylerde kendini gösteriyordu. Olympias, Philip'in fetihlerini açıkça kıskanıyor, onun şöretinden nefret ediyordu. Oğlunu, babasına karşı kıskırtmak, onu tamamen kendisine bağlamak için elinden geleni yaptığına dair pek çok kanıt vardır. Plutarch'ın Hayatı adlı eserde bir bölüm vardır, ne zaman Philip'in bir zafer haberi gelse, bir kenti aldığı, büyük bir savaşı kazandığı duyulsa, İskender buna pek de memnun olmuyor, arkadaşlarına şöyle diyordu: “Babam her şeyi alıyor, dostlarım, bana sizlerle paylaşabileceğim büyük işler bırakmayacak...”

Birinin telkini olmaksızın bir çocuğun babasını böyle kıskanması normal bir durum değildir. Bu cümle bir yankı gibidir.

Philip'in İskender'i varisi olarak nasıl yetiştirdiğini ve şöhreti ve iktidarı onun ellerine bırakmak istediğini anlatmıştık. Philip, inşa ettiği siyasi yapıyı düşünüyordu. Ama karısı Olympias kocasına duyduğu nefreti, oğlunun geleceğinden endişe eden bir anne maskesinin ardına sakladı. M.Ö. 337'de Philip, o zamanki kralların âdeti olduğu üzere, tutkuyla bağlandığı Makedonyalı Cleopatra ile ikinci kez evlendiğinde Olympias'ın canı daha da sıkıldı.

Plutarch Philip'in Cleopatra ile düğününde yaşana acıklı bir olayı anlatır. Ziyafette herkes içki içiyordu, gelinin babası Attalus sarhoş oldu, bu evliliğin onlara gerçek bir Makedonyalı varis vermesini umduğunu söyleyerek Olympias ve babası Epirus'un duyduğu nefreti açığa vurdu. Bu aşağılama karşısında sinirlenen İskender, “Ben neyim o halde?” diye haykırdı, kadehini Attalus'a fırlattı. Plutarch der ki; Philip öfkeyle ayağa kalkıp kılıcını çekti, ama tökezleyip düştü. Öfke ve kıskançlıktan çılgına dönen İskender babasıyla alay edip onu aşağıladı.

“Makedonyalılar” dedi. “Avrupa'dan Asya'ya geçecek generale bakın hele! Daha bir masadan diğerine geçemiyor!”

O sahne, o insanlar, kızaran yüzler, oğlanın öfkeli sesi nasıl da canlı! Ertesi gün İskender annesiyle gider. Philip onları durdurmaya çalışmaz. Olympias, Epirus'un evine döner, İskender İli'ya'ya geçer. Philip onu oradan dönmeye ikna eder.

Yeni sıkıntılar ortaya çıkar. İskender'in kafası ağır çalışan Ariadeus adında bir kardeşi vardı, Karya'nın Pers valisi onu damat almak istiyordu. İskender'in arkadaşları ve annesi, her ne kadar asılsız da olsa aklına yine fikirler sokmaya başladılar. Böyle soylu bir evlilikle ve ardından gelecek olan destekle, Philip'in tahtı Ariadeus'a vereceğini söylediler. Bu kuşkuların verdiği endişeyle, İskender, asillerin gayri meşru bir çocuk ve anlayışı kıt olan Ariadeus'u bırakıp tahtın kanuni varisini damat almasını istemek üzere Thessalus adında bir oyuncuyu Karya'ya gönderdi. Karya hükümdarı Pixodarus bu teklife çok memnun oldu. Ancak Philip bunu duyar duymaz yanına Parmenio'nun oğlu, İskender'in en yakın arkadaşlarından biri olan Philotas'ı da alıp oğlunun odasına gitti, yozlaşmış ve alçakça düşünceleri, barbar kralın kölelerinden biri olan Karya'ya damat olmayı aklından geçirebildiği için onu azarladı. Aynı zamanda Corinthialılara haber gönderdi, Thessalus'u zincire vurup kendisine göndermelerini istedi. Harpalus ve Niarchus'u, Phrygius ve Ptolemy'yi ve prensin diğer bazı arkadaşlarını kovdu. Ancak daha sonra İskender onları geri getirtti ve onlara ayrıcalıklı muamele etti.

Oğlunu çok seven bir babanın oğluna ricası ve oğlunun zihninde örülü fesat fikirler ağı karşısında şaşkına dönmesini anlatan bu öykü son derece dokunaklıdır.

Philip'in bıçaklandığı düğün, kızının Olympias'ın kardeşiyle evlendiği düğündü. Philip düğün alayında silahsız olarak, beyaz kaftan giymiş yürüyordu, korumalarından biri tarafından bıçaklandı. Katili bekleyen bir at vardı, derhal oradan kaçacaktı, ama atının ayağı tökezledi, katil attan düştü ve peşindekiler tarafından katledildi...

Böylece İskender yirmi yaşında varis kim olacak endişesinden kurtulmuş oldu ve Makedonya'da tahta geçti.

Olympias da intikamını gururla almış bir kadın Makedonya'ya geri döndü. Philip'i öldüren katilin anısına tören düzenlemekte ısrar ettiği söylenir.

Bu mutlu olay karşısında Yunanistan'da büyük sevinç yaşandı, Demostenes haberi aldığı anda kızı öleli daha bir hafta olmasına rağmen, başına

çiçeklerden bir taç takarak neşeli kıyafetler içinde Atina'daki halk meclisine gitti.

Olympias, kocasının suikasta uğraması konusunda her ne yaptıysa da, tarih onun huzurunu kaçıran Cleopatra'ya davranışları konusunda kuşku duymaz. İskender aradan çıkar çıkmaz –kuzeydeki dağlıların isyanına yoğunlaşırken- Cleopatra'nın yeni doğan bebeği kollarında katledildi ve Cleopatra –bir süre hakarete maruz kaldıktan sonra- boğularak öldürüldü. Kadınsı hislerin bu kadar aşırıya kaçması İskender'i şoka uğrattı, ama annesini Makedonya'da hatırı sayılır yetkilerle donatılmış olarak bırakmakta bir sakınca görmedi. Annesi ona dini ve siyasi meselelerle ilgili mektuplar yazdı ve İskender elde ettiği ganimetlerin büyük bir kısmını ona göndererek hürmetini gösterdi.

23.3 İskender'in İlk Fetihleri

Bu öykülerin anlatılması gerekir, aksi halde tarih anlaşılamaz. Bu öykülerde Hindistan ile Adriyatik arasında birleşmeye hazır, daha önce hiç ortaya çıkmamış birleştirici bir güce dünden razı insanların bulunduğu büyük bir dünya vardı. Yolları, kışlaları, huzur ve refahıyla, Yunan düşüncesinin verimli kılan etkisi altına girmeye müsait büyük Pers imparatorluğu vardı. Ve bu öyküler karşılığında büyük fırsatlar çıkan insanların niteliğini gözler önüne seriyordu. Çok büyük ve asil bir adam, ama aynı zamanda bir ayyaş olan Philip vardı, evinin düzenini sağlayamıyordu. Yaşadığı dönemdeki herkesten çok daha yetenekli, ama aynı zamanda kibirli, kuşkucu, ihtiraslı olan ve annesi tarafından akli çelinen İskender vardı.

Hâlâ gelişmemiş insanlığımız olmasaydı dünyanın nasıl bir yer olabileceği, ırkımızın ne hale geleceği hakkında bir fikir oluşturmaya başlıyoruz. Bizimle İskender arasında yetmiş nesil, bizimle, yemeklerini közde pişirerek ya da çiğ çiğ yiyen atalarımız olan vahşiler arasında ise dört beş yüz nesil vardır. Dört beş yüz nesilde türlerin değişmesi için yeterince olanak bulunmamaktadır. Bu süre insanları sadece daha kıskanç, daha korkak, daha ayyaş ya da daha öfkeli yapar ve mağara insanların öfkeden kızarmış gözleri bugün bile bize bakar. Yazmayı ve öğretmeyi, bilimi ve iktidarı elde ettik. Hayvanları evcilleştirdik, şimşegi terbiye ettik, ama

hâlâ ışığa doğru paytak paytak yürümekteyiz. Hayvanları evcilleştirip besledik, ama hâlâ kendimizi evcilleştirip besleyemedik.

Saltanatının en başından itibaren İskender'in başarıları, babasının tasarılarını nasıl özümselediğini ve ne kadar yetenekli olduğunu gösterir. Dünya haritası onun hayatının gidişatını gözler önüne serer. Başlangıçta Yunan kuvvetlerinin komutanı olma sözünü aldıktan sonra Trakya ve Tuna'ya ilerledi, nehri geçti, bir köyü yaktı; Tuna'nın ilerisindeki İskit ülkesine akın düzenleyen ikinci büyük kraldı; sonra geri dönüp batıya yöneldi ve İlirya'ya indi. Bu sırada Thebes kenti ayaklanmıştı ve İskender Yunanistan'a hücum etti. Thebes -Atinalılar tarafından desteklenmeyen- alındı ve yağmalandı; büyük bir şiddete maruz kaldı; tapınak ve şair Pindar'ın evi dışında tüm binalar yerle bir edildi ve otuz bin kişi köle olarak satıldı. Yunanistan affalamıştı, İskender ise Pers seferine çıkıyordu.

Thebes'in bu yıkımı, insanlığın kaderinin yeni efendisinin şiddet patlamalarını açığa vuruyordu. Bu başa çıkılması çok zor bir fırtınaydı. Barbarca bir tutumdur. İsyan ruhuyla birlikte yardım ruhu da öldü. Yunan devletleri o andan sonra durağan kaldılar, ne bir sorun çıkardılar, ne de yardım ettiler. İskender'e nakliye işlerinde destek olmadılar, bu da ona ağır bir utanç verdi.

Plutarch'ın, Thebes katliamını sanki İskender'e saygınlık kazandırmış gibi anlattığı bir öykü vardır, ama aslında bu öykü İskender'in mantıklı tarafıyla çılgın tarafının nasıl mücadele ettiğini gösterir. Öykü, Makedonyalı bir subay ile Thebesli bir kadını anlatır. Yağmacılardan biri olan bu subay kadının evine dalar, ona ağza alınmayacak hakaretler eder, onu hırpalalar ve sakladığı altını ya da gümüşü olup olmadığını sorar. Kadın bütün varlığı kuyuya sakladığı söyleyip subayı oraya götürür, subay kuyuya bakmak için eğildiğinde onu aşağıya iter ve taşıyarak öldürür. Tam bu sırada müttefik askerler gelir ve kadını İskender'in huzuruna çıkarmak üzere derhal alırlar.

Kadın İskender'e meydan okur. Katliama yol açan o abartılı dürtü zayıfladığından İskender kadını ve ailesini affeder, malını mülkünü ve özgürlüğünü geri verir. Plutarch öyküye cömert bir hava katar, ama durum bundan daha karmaşıktır. Thebes'e giren, her yeri yağmalayan ve tüm

halkı köleleştiren İskender'di. Kuyuya düşen o zavallı Makedonyalı vahşi asker sadece onun dediklerini yapıyordu. Bir komutan önce zalimce emirler verip sonra bu emirleri yerine getiren adamlarını öldüren kişileri affedip ödüllendirir mi? Belki de saygınlık ve güzellik peşinde olmayan bu kadın örneğinde görülen pişmanlık pırıltısı, koca bir kenti katletmeye tetikleyen şeydi.

İskender, annesinin çılgınlıklarını, babasının mantıklılığını ve Aristo'nun öğrettiklerini bünyesinde barındırıyordu. Bu Thebes meselesi elbette onun içine dert olmuştu. Sonradan ne zaman bir Thebesli ile karşılaşsa ona özel ilgi göstermeye çalıştı. Thebes kenti yakasını bırakmadı.

Yine de bu Thebes hatırası üç büyük kenti aynı geçici deliliğe maruz kalmaktan kurtaramadı. İskender, Sur ve Gazze'yi ve baskın düzenlediği sırada yaralandığı bir Hindistan kentini yok etti, bu kentte tek bir canlı, tek bir çocuk bile sağ kalmadı. Kendisinden çok büyük intikam alınmasından feci şekilde korkmuş olmalıydı.

Savaşın başında Perslerin büyük bir avantajı vardı, denize son derece hâkimlerdi. Atinalıların ve müttefiklerin gemileri çaresiz bir halde kalamazlardı. Asya'ya geçebilmek için İskender'in Hellespont'u dolanması gerekiyordu ve Pers imparatorluğuna doğru devam ederse askeri üssüyle irtibatının tamamen kesilmesi tehlikesi vardı. Bu yüzden ilk iş olarak düşmanı denizde zayıflatması gerekiyordu, sadece bu şekilde Küçük Asya kıyıları boyunca ilerleyebilir ve Pers savaş üsleri yok edilene kadar limanları birer birer alabilirdi. Persler savaştan kaçınıp uzun iletişim yollarını tutmaya devam ederlerse İskender'i yenebilirlerdi, ama öyle yapmadılar. İskender'in ordusundan pek de büyük olmayan bir Pers ordusu M.Ö. 334'te Biga çayı (Granicus) kıyısında savaşa girdi ve yenildi. Böylece İskender Sardis, Efes, Milet ve şiddetli çarpışmalardan sonra Halikarnas'ı aldı. Bu sırada Pers donanması onun sağ kanadındaydı ve onunla Yunanistan arasında bir tehdit unsuruydu ama bir varlık gösteremedi.

M.Ö. 333'te bu saldırıyı deniz üslerinde sürdüren İskender, günümüzde İskenderun Körfezi olarak bilinen kıyılara kadar ilerledi. Büyük kral III. Darius'un idaresindeki kalabalık Pers ordusu denizden uzakta, dağlarla denizden ayrılmış olan iç kesimlerdeydi ve İskender, Persler

yaklaştıklarını fark edemeden doğruca bu ordunun üstüne gitti. Yunanlar da Persler gibi gözcülük yapmada iyi değillerdi. Pers ordusu, son derece büyük ve düzensiz askerler, nakliye ve orduyu takip eden yordakçılardan oluşuyordu. Örneğin Darius haremiyle birlikte gelmişti ve pek çok harem kölesi, müzisyen, dansçı ve aşçı vardı. Subayların çoğu Makedonyalı işgalcilerin çöküşünü görsün diye ailesini de getirmişti. İmparatorluğun her yanından asker devşirilmişti, bunların prensipleri ya da birleşik eylemleri yoktu. İskender'in Yunanistan'la ilişkisini kesme fikriyle, Darius bu kalabalık orduyu dağlardan denize doğru aşırđı, geçitlerden direniş görmeden geçebildi ve İssos ovasında kamp kurdu. Ve orada, savaşı geri dönen İskender ona baskın yaptı. Süvariler ve savaş birlikleri bu kırılğan orduyu, taşın cam şişeyi ezmesi gibi ezdi. Darius bozguna uğradı. Savaş arabasından indi –o modası geçmiş araç- ve ata atlayıp kaçtı, haremini bile İskender'in ellerine bıraktı.

Bütün rivayetler İskender'in bu savaştan sonra en yüksek seviyede olduğunu gösterir. Ölçülü ve affediciydi. Pers prenseslerine son derece medeni davrandı. Soğukkanlılığını korudu, planına istikrarla devam etti. Darius'un Suriye'ye kaçmasına izin verdi, peşine düşmedi ve Perslerin deniz üslerine doğru ilerlemeye devam etti –yani Fenikelilerin Sur ve Sayda limanlarına.

Sayda teslim oldu; Sur direndi.

Burada İskender'in büyük askeri yeteneğini görüyoruz. Ordusunu babası oluşturmuştu, ama Philip kent kuşatmalarında hiç başarılı olmamıştı. İskender on altı yaşındayken babası İstanbul Boğazındaki güçlendirilmiş Byzantium kenti tarafından püskürtülmüşü. Şimdi kuşatmalara karşı duran, Büyük Nebukadnezar'a on dört yıl direnen el değmemiş bir kentle karşı karşıyaydı.

Kuşatmaların sürekliliği için Samiler destek verdiler. O zamanlar Sur kıyından yarım mil uzakta bir adaydı ve yenilmez bir donanması vardı. Öte yandan İskender, Halikarnas kalesi kuşatmasından çok şey öğrenmişti. Kıbrıs ve Fenike'den mühendisler topladı, Sayda donanması da onunla birlikteydi ve Kıbrıs kralı, ona deniz hâkimiyeti kazandıran yüz yirmi gemiyle yanına geliyordu. Ayrıca hem ana kentin gücüne güvenen,

hem de bu kente sadakatsizlik eden ve Sicilya ile savaş halinde olan Kartaca destek göndermedi.

İskender'in ilk aldığı önlem, karadan adaya doğru bir iskele kurmak oldu, bu set günümüze kadar gelmiştir. Sur surlarına yakınlaşan bu iskeleye kulelerini ve koçbaşları yerleştirdi. Surların karşısına kuleler ve koçbaşlarının yükseldiği gemiler yanaştırdı. Sur askerleri bu küçük filoya karşı ateş gemilerini kullandılar ve iki limandan hücum ettiler. Kıbrıs gemilerine saldırdılar, ama çok hasar aldılar, gemilerinin çoğu koçbaşlarıyla delindi ve beş kürek sırası olan büyük bir gemi ve dört kürek sıralı bir gemileri ele geçirildi. Sonunda surlarda bir delik açıldı ve Makedonyalılar gemi enkazının üzerinden surlara tırmanıp kente saldırdılar.

Kuşatma yedi ay sürdü. Kutsal savaştan iki ay uzun. Her iki savaşta da kentte toplu katliamlar, yağmalar oldu, sağ kalanlar köle olarak satıldı. Sonra M.Ö. 332 yılının sonlarına doğru İskender Mısır'a girdi ve deniz hâkimiyeti güvenceye alındı. Bunca zamandır politikalarında bocalayan Yunanistan sonunda İskender'in yanında yer aldı ve Korint'teki Yunan devletler konseyi zaferini taçlandırarak onu ordular komutanı olarak atadı. Bu andan itibaren Yunanlar, Makedonyalıların yanında oldu.

Mısırlılar da Makedonyalıların egemenliğine girdi. Ancak başından beri İskender'in yanındaydılar. İki yüz yıl boyunca Pers egemenliği altında yaşamışlardı ve İskender'in gelişi sadece efendilerinin değişmesi anlamına geliyordu; neticede, daha iyisi için değişim. Ülke direnmeden teslim oldu. İskender, Mısırlıların dini duygularına son derece saygılı yaklaştı. Kambises gibi mumyaları çözmedi, Memfis'in kutsal boğası Apis'e saygısızlık etmedi. Burada büyük tapınaklarda büyük miktarlarda, annesinin büyülerini anımsatan ve çocukluğunu etkileyen gizemli ve mantıksız dini bağnazlık emareleri buldu. Mısır'da kaldığı dört ay boyunca dini duygularla ilgilendi.

Hâlâ çok gençti, ama içinde çelişkiler yaşadığını unutmamamız gerekir. Babasından aldığı sağlam mantık onu büyük bir asker haline getirdi, Aristo'dan aldığı eğitim dünyaya bilimsel açıdan bakmasını sağladı. Sur'u yok etti; Nil nehri ağzındaki Mısır'da yeni bir kent kurdu. Antik ticaret merkezinin yerini alacak olan İskenderiye. Sur'un kuzeyinde, İssos

yakınlarında yeni bir liman kurdu: İskenderun limanı. Her iki kent de günümüze kadar gelmiştir ve bir müddet, İskenderiye belki de dünyanın en büyük kentiydi. İşte bu yüzden yerleşim yerlerinin çok dikkatli seçilmesi gerekir. İskender'de annesinin o dengesiz duygu durumu ve hayal gücü de mevcuttu ve böyle yaratıcı işlerle dinsel serüvenlere atıldı. Mısır tanrıları aklını ele geçirmişti. Dört yüz mil uzaktaki, tanrıların kehanetlerde bulunduğu Ammon tapınağına gitti. Gerçek soyuna dair kuşku-larından kurtulmak istiyordu. Annesi soyu ile ilgili esrarengiz, müphem imalarda bulunarak aklını karıştırmıştı. Babası Makedon kralı Philip ger-çekten de sıradan biri miydi?

Yaklaşık dört yüz yıl boyunca siyasi olarak küçümsenen Mısır, Etiyop-yalıların, Asurların, Babillilerin ve Perslerin istilası altına girmişti. Yaşa-nan onursuzluklar artık daha fazla dayanılmaz hale gelirken, geçmiş yıl-lar ve diğer ülkeler Mısırlıların gözünde daha da büyüdü. Mağrur dini propagandaların ortaya çıkmasının sebebi bu kokuşmuş aşağılamalardır. Yenilenler yenenlere, "Gerçek tanrıların gözünde bu hiçbir şeydir" diye-bilir. Makedonya kralı Philip'in oğlu ve Yunanistan orduları komutanı da bu devasa tapınaklar arasında kendini küçücük hissediyordu. Ve herkesi etkilemek için anormal bir gençlik hırsı gösteriyordu. Sadece başarılı bir fani olduğu, bu basit Yunanlardan biri olmadığını, kadim ve kutsal oldu-ğunu, tanrının oğlu, Firavunun oğlu, Ammon Ra'nın oğlu olduğunu keş-fetmek onu nasıl da mutlu etmişti!

Önceki bölümde çöl tapınağında yaşanan bu karşılaşmayı anlatmıştık.

Genç adam tamamıyla ikna olmamıştı. Bunun için biraz zamana ih-tiyacı vardı. Mantığını kullanarak bunun bir şaka olabileceğini düşündü. Makedonyalı ve Yunanların önünde kutsal olduğuna inanamadı. Bunu yüksek sesle ifade ettiğinde, küfürbaz Aristarchus ona şöyle diyebilirdi: "Böyle bir şey yapmaz mısın, ey Zeus'un oğlu?" Ancak bu çılgınca fikir artık aklında şarapla ya da dalkavuklukla alevlenmeye hazırды.

M.Ö. 331 yılının baharında Sur'a döndü, oradan Suriye çölünü sa-ğına alarak Asur'a geçti. Bir kenarda kalmış Ninova kenti kalıntılarının yakınında İssos savaşından beri toparlanmakta olan ve İskender'i bek-leyen büyük bir Pers ordusuyla karşılaştı. Bu ordu da pek çok birlikten

oluşuyordu ve ana kuvveti, artık eskimiş bir silah olan savaş arabalarıydı. Darius'un iki yüz savaş arabası vardı, bu arabaların tekerleklerine, uçlarına ve gövdesine tırpanlar eklenmişti. Her arabanın dört atı vardı, atlardan biri mızrak ya da okla yaralanırsa o araba kenara çekiliyordu. Bu atlar araba atlarına destek olarak kullanıldı. Kolayca kopabilecek tek bir izle arabaya bağlanıyorlardı, ama bir araba atının zayı olması tüm olayı bozuyordu. Kaçan askerler ya da kahramanlık sevdasındaki savaşçılar karşısında bu araçlar çok korkutucu olabiliyordu; ama Darius süvarilere saldırarak savaşa başladı, bazıları amacına ulaştı ve bunlar istekli olanlardı. Mevki almak için manevra yapıldı. Eğitimli Makedonyalılar düzeni bozmadan, Pers cephesine diyagonal olarak ilerledi, Pers sıralarında ise boşluklar oluştu. Sonra birden, bu düzenli Makedonya süvarileri bu boşluklara hücum etti ve Pers ordusunun merkezini vurdu. Süvarilerin ardından piyadeler geldi. Pers ordusunun merkezi ve sol kanadı düştü. Pers ordusunun sağ kanadındaki hafif süvariler bir müddet İskender'in sol kanadına direndi, ama Teselya'dan gelen ve o zamanlarda en az Makedonya modeli kadar iyi olan süvarilerle bozguna uğradı. Pers kuvveti artık bir ordu olmaktan çıkmıştı. Tozu toprağa katarak Erbil'in yakıcı ovalarına doğru kaçan dağınık bir güruha dönüştüler. Bu toz toprağın ve kaçanların arasından galip gelenler ortaya çıktı ve karanlık basana dek katliam devam etti. Darius geri çekildi.

Erbil savaşı böyle yaşandı. M.Ö. 331 yılında, 1 Ekimdeydi. Tarihi kesin olarak biliyoruz. Çünkü savaş başlamadan on bir gün önce iki tarafın kâhinlerinin ay tutulmasıyla ilgili çalışmalar yaptığı kayıtlara geçmişti.

Darius, Med ülkesinin kuzeyine kaçtı. İskender, Babil'e yürüdü. Hammurabi'nin (yedi yüz yıl önce hüküm süren), Büyük Nebukadnezar'ın ve Nabonidus'un antik kenti, Ninova'dan farklı olarak refah içinde ve önemli bir kentti. Mısırlılar gibi Babilliler de egemenliğin Perslerden Makedonyalılara geçmesini pek önemsemediler. Bel Marduk tapınağı harabe halindeydi, maden ocağına dönmüştü, ama Keldani rahiplerinin gelenekleri hâlâ yaşıyordu. İskender binayı restore etmeye söz verdi.

Oradan, artık yok olmuş Elamların başkenti olan, İskender zamanında ise Perslerin başkenti olan Susa'ya geçti.

Persepolis'e gitti, içki âleminin doruk noktasında kralların kralının büyük sarayını yaktı. Daha sonra Serhas'ın Atina'yı yakmasının Yunanistan adına intikamını aldığını söyledi.

23.4 İskender'in Gezileri

Artık tarihte İskender dönemi başlamıştı. Yedi yıl boyunca çoğunluğu Makedonyalılardan oluşan bir ordu ile dünyanın kuzeyini ve doğusunu dolaştı. İlk niyeti Darius'un peşine düşmektir. Sonra neye dönüştü? Tek ve büyük bir düzene sokmak istediği dünyanın sistemli bir incelemesine mi? Yoksa beyhude bir arayışa mı? Kendi ordusu ve ona yakın olanlar ikincisine inanıyordu ve sonunda Indus nehrinin ötesinde kariyerini bitirdi. Haritaya bakılırsa bu beyhude bir arayış gibi görünür; özellikle amaçlan bir şey, varılan bir yer yok gibidir.

III. Darius'u takip işi acıklı bir sonla bitti. Erbil savaşından sonra generalleri onun zayıflıkları ve yetersizlikleri karşısında isyan ettiler, af dilemesine rağmen onu hapse attılar. Bactria'nın Pers valisi Bessus'u önderleri yaptılar. Esir olmuş büyük kralı taşıyan kervanın peşine düşüldü. Bütün gece süren kovalamacanın ardından sonra şafak sökerken kervan uzaktan görüldü. Kervan panik içinde kaçmaya başladı. Yükler, kadınlar, her şey Bessus ve subaylarına terk edildi. Artlarında bir engel daha bırakmışlardı. Yoldan uzakta bir su birikintisinin yanında Makedonyalı bir süvari terk edilmiş bir katır arabası buldu. Katırlar hâlâ duruyordu. Darius bu arabadaydı, defalarca bıçaklanmış, kanlar içinde yatıyordu. Bessus'la gitmeyi reddetmiş, ona getirilen ata binmemişti; subayları da onu mızraklarıyla delip orada bırakmışlardı... Onu esir alanlardan su istemişti. Başka ne dedi bilmiyoruz. Tarihçiler onun için pek de mümkün görünmeyen son sözler uydurmuşlardır. Muhtemelen ölürken pek bir şey dememişti...

Gün doğduktan kısa süre sonra İskender geldiğinde Darius ölmüştü...

Dünya tarihçilerine göre İskender'in gezilerinin, onun karakterini aydınlatmaktan çok daha başka, kendine has bir önemi vardır. I. Darius'un seferi Yunanistan ve Makedonya'nın ardındaki perdeyi nasıl kaldırdıysa ve bize ilk medeniyetlerin duyulabilir yazılı tarihinin kuzeyindeki suskun

geçmiş hakkında bilgiler verdiyse, İskender'in seferleri de bizi, o güne dek güvenilir kayıtların bulunmadığı yerlere götürmüştür.

Buraların çöllük yerler değil, yaşamla dolu bölgeler olduğunu görüyoruz.

İskender Hazar kıyılarına ilerledi, oradan bugün Batı Türkistan dediğimiz bölgeden doğuya doğru devam etti; Herat adında bir kent buldu; oradan kuzeyde Kâbil'e ve günümüzde Semerkant dediğimiz bölgeye ve Orta Türkistan dağlarına ilerledi. Sonra güneye döndü, Hindistan'a ve Hayber Geçidine indi. Uzun boylu, cesur kral Porus ile Yukarı Indus nehrinde savaşa girdi. Makedonyalı piyadeler bu savaşta fillerle karşılaştılar ve onları yendiler. İskender daha sonra muhtemelen çölleri aşıp doğuya, Ganj vadisine gidecekti, ama birlikleri daha fazla ilerlemek istemediler. Herhalde ilerlemeye devam etselerdi İskender'in tarih sahnesinden yok olana dek doğuya gitmeye devam edeceğini düşündükleri için bunu reddetmişlerdi. Geri dönmesi için onu zorladılar. İskender bir donanma kurup Indus nehrinin ağzına indi. Orada güçlerini bölümlere ayırdı. Ana ordusunu ıssız sahil boyunca ilerleyerek İran körfezine götürdü; yolda ordu büyük sıkıntılar çekti, pek çok asker susuzluktan öldü. Donanma denizden onu takip ediyordu, İskender İran körfezinin başında donanmaya katıldı. Bu altı yıllık tur boyunca savaşlar yaptı, pek çok yabancı halka boyun eğdirdi ve kentler kurdu. M.Ö. 324'te Susa'ya geri döndü. İmparatorluğu düzensiz bir halde buldu: İl valileri kendi ordularını oluşturmuştu. Bactria ve Med ülkesi isyandaydı ve Olympias Makedonya'daki idareyi işlemez hale getirmişti. Saray haznedarı Harpalus saray hazinelerinden taşıyabileceği ne varsa alıp kaçmıştı, Yunanistan'a doğru giderken yolda yakalanmamak için rüşvet dağıtıyordu. Harpalus'un servetinin bir kısmının Demostenes'e kadar geldiği söylenir.

İskender'in öyküsü bitirmeden önce gezdiği bu kuzey bölgelerinden bahsetmek gerekir. Tuna nehrinden Güney Rusya'ya, Hazar'ın kuzeyindeki ülkeye, Hazar'ın doğusundaki ülkeye, Pamir yaylasının dağ silsilelerine kadar ve Doğu Türkistan'daki Tarın havzasına kadar olan bölgede birbirine benzer barbar kavimler ve kültürleri aynı seviyede olan halklar vardı ve çoğu Aryan dili konuşuyordu, muhtemelen de İskandinav ırkından geliyorlardı. Birkaç kentleri vardı, ama çoğu göçebeydi; o zamanlar

sadece toprağı işlemek için geçici olarak yerleşik hayata geçiyorlardı. Orta Asya'da Moğol kavimleriyle karışmışlardı, ama Moğol kavimleri o zamanlar hâkim değildi.

Son on bin yıldır bu bölgede yoğun bir kuraklık ve deniz seviyesinden yükselme devam etmektedir. On bin yıl önce burada muhtemelen Obi havzası ile Aral-Hazar denizi arasında akarsular vardı. Bu sular kurudu, sulak topraklar bozkıra döndü, batıdan gelen İskandinav göçebelere doğudan gelen Moğol göçebeleri karşılaşp karıştılar ve at biniciliğı batı dünyasına yeniden girdi. Bu geniş topraklar bu barbar halkların toplanma yeri olmuştu. Yerleştikleri topraklarla sıkı bağları yoktu. Evlerde değil, çadır ve katarlarda yaşıyorlardı. Kısa süren bir bereket ve sağlık döngüsüyle nüfus artıyor, sonra zor geçen iki üç yılda kabileler yeniden yiyecek aramak için yollara düşüyordu.

Yazılı tarihten önce Tuna nehri ile Çin arasında insanların toplandığı bu bölgede meydana gelen seller yüzünden halklar güneye ya da doğuya gidiyordu. Toplanan ve istilacıların üstüne çöken bir bulut kümesine benziyorlardı. Keltlerin batıya nasıl yayıldıklarından, İtalyanların, Yunanların ve Epirote birliklerinin, Makedonyalıların ve Frigyalı akrabalarının güneye inişlerinden bahsetmiştik. Kimmerlerin doğudan Küçük Asya'ya ansızın yağmur gibi yağdığını, İskitlerin, Medlerin ve Perslerin güneye ve Aryanların Hindistan'a indiklerini de anlatmıştık. İskender'den yüz yıl kadar önce Kelt halklarından olup Po ovasına yerleşen Galyalıların İtalya'yı ele geçirdiğı yeni bir Aryan işgali oldu. Bu çeşitli ırklar kuzeyde gölgede kalmış yerlerinden tarihin ışığına çıktılar ve bu arada bu ışığın ötesinde yeni yayılmalar için gereken hazne toplanıyordu. İskender'in Orta Asya'ya yürüyüşü tarihe bizim için yeni olan isimleri getirdi; yüz yıl kadar tarihte önemli bir rol oynayan atlı okçular olan Partlar ve develerin kumlu diyarında yaşayan Bactrianlar. İskender her yerde Aryan dili konuşan halklarla karşılaşyordu. Kuzeydoğudaki Moğol barbarlardan henüz haberdar değildi. İskitler ve diğerlerinin ötesinde, batıya ve doğuya doğru yayılmaya başlamış olan kuzey Çin'de, İskandinav İskitlerle ve karşılaştığı diğer akraba ırklarla karışan büyük bir halk topluluğı olduğu kimsenin aklından geçmiyordu. Hunlardan sadece Çin'in haberi vardı, o zamanlar Batı Türkistan'da ya da diğer bölgelerde Türkler ya da Tatarlar yoktu.

M.Ö. dördüncü yüzyılda Türkistan'ın bu durumu, İskender'in gezile-
rinin en ilginç yönlerinden biridir; bir diğeri de Pencap saldırısıdır. İn-
sanlığın tarihini anlatanların bakış açısından İskender'in Ganj nehri ül-
kelerine doğru devam etmeyişi ve eski Bengal hayatını anlatan bağımsız
Yunan yazarlarımız olmayışı kışkırtıcı bir unsurdur. Ancak Hindistan ta-
rihini ve sosyal hayatını işleyen, Avrupalı okurlara ulaşması gereken, çe-
şitli Hint dillerinde yazılmış hatırı sayılır miktarda yazın bulunmaktadır.

23.5 İskender Gerçekten de Büyük müydü?

İskender altı yıl boyunca tartışılmaz şekilde Pers topraklarına hük-
metti. Artık otuz bir yaşındaydı. Bu altı yılda pek az şey yaptı. Pers illerin
çoğu örgütünü devam ettirdi, yeni valiler atadı ya da eskilerini yerinde bı-
raktı; yollar, limanlar, imparatorluğun yapısı hâlâ selefi Kiros'un bıraktığı
gibiymiş; Mısır'da eski valilerin bazılarını değiştirdi, Hindistan'da Porus'a
yenildi ve onu bulduğu güçle bıraktı, ancak artık Porus Yunanlar tarafın-
dan vali olarak anılıyordu. İskender'in pek çok kent tasarladığı doğrudur;
bunlardan bazıları çok büyük kentlere haline geldi; toplam on yedi tane
İskenderiye kurdu⁷⁷, ama Sur'u yok etti ve o güne dek Mezopotamya'nın
batıya ana çıkış yolu olan denizlerin güvenliği de kalmadı. Tarihçiler onun
doğuyu Helenleştirdiğini anlatır. Ancak Babil ve Mısır onun zamanından
önce de Yunanlarla dolup taşıyordu, bunun sebebi İskender değildi, o bu
Helenleşmenin bir parçasıydı. Adriyatik'ten Indus'a kadar tüm dünya bir
müddet tek bir hükümdarın egemenliği altında kaldı; İskrates ve babası
Philip'in hayallerini bir yere kadar gerçekleştirmişti.

Peki bu kalıcı ve sağlam birliği ne kadar devam ettirebilecekti? Muh-
teşem İskender'in göz kamaştıran, ama kalıcı olmayan gösterişinden ne
kadar öteye geçebilecekti?

Yollar inşa etmiyor, deniz ulaşımını güvenceye almıyordu. Onu, eği-
timi sahipsiz bırakmakla suçlamak yersizdir. Çünkü imparatorluğun eği-
timle sağlamlaşması gerektiği düşüncesi insanlara hâlâ yabancıydı. İsken-
der etrafına devlet adamlarını da toplamıyordu, varisi kim olacak diye
düşünmüyor, gelenekler oluşturmuyordu –kişisel bir efsane dışında. Onun

77 Mahaffy. Bu kentlerin isimleri sonradan değişti. –örneğin Kandahar ve Secunderabad gibi.

muhteşemliğinin tartışılmasından ziyade, başka işlere yöneldiğinde dünyanın onsuz da devam edeceği düşüncesini aklı almıyordu. Çok gençti, evet ama Philip onun yaşındayken (otuz bir) oğlunun eğitimini düşünmeye çoktan başlamıştı.

İskender bir devlet adamı mıydı?

Hayatını inceleyen bazı araştırmacılar öyle olduğunu söylerler; Susa'da büyük bir dünya imparatorluğu kurduğunu ifade eder, bunu sadece basit bir Makedonya işgali olarak değil, ırksal geleneklerin kaynaşması olarak görürler. Ancak yine de İskender bu fikre katkıda bulunacak bir şey yapmıştır; general ve arkadaşlarından oluşan doksan kişilik bir grubun Pers gelinleriyle evlendiği büyük bir düğün düzenlemiştir. Kendisi de, Semerkant kralının kızı Asyalı Roxana ile evli olmasına rağmen Darius'un kızını almıştır. Bu toplu düğün bir bayram yaratmış, İskender'in, sayısı binlere varan ve Asyalı gelinlerle evlenen bütün Makedonyalı askerlerine düğün hediyeleri verilmiştir. Plutarch, buna Avrupa ile Asya'nın evliliği dendi ve evlilik ve çocukların doğumuyla iki kıta birleşti, diye anlatır. İskender daha sonra Pers topraklarından gelen askerleri ve kuzeyde Partlar, Bactrianlar gibi halkları savaş birliği ve süvari düzenine göre eğitti. Bu durum Avrupa ile Asya'nın asimile olması mıydı, yoksa İskender'in kendisini Makedonyalılardan bağımsız kılması mıydı? Herkes ikinci olasılığa inandı ve ayaklandı, İskender'in onlara tövbe ettirmesi ve Perslerle birlikte düzenlenen bayrama katılmalarını sağlaması epey zor oldu. Tarihçiler bu konuda uzun ve dokunaklı konuşmalar yapmışlardır, ancak ana fikir şuydu ki, İskender Makedonyalıları gitmelerini teklif etmiş, ama Pers topraklarından evlerine nasıl döneceklerini söylememişti. Üç gün boyunca dehşetle bekleyen Makedonyalılar sonunda boyun eğip ondan af dilediler.

Burada çok güzel bir tartışma konusu vardır. İskender aslında ırksal bir kaynaşma mı planlıyordu, yoksa Doğu krallığının görkemi ve kutsallığına mı kapılmış ve onu sadece bir kral olarak gören şu Avrupalılardan kurtulmak mı istiyordu? Onun döneminde ve bu döneme yakın tarihlerde yaşayan yazarlar ikinci olasılığa inanırlar. İskender'in sonsuz kibirine vurgu yaparlar. Pers krallarının kaftan ve taçlarına nasıl büründüğünü anlatırlar. Başlangıçta sadece barbarların karşısında, başka kimseye

göstermeden, sonra görev dağılımı yapmak üzere kamuya çıktığında da böyle giyinmeye başlamıştı ve arkadaşlarının doğu adetlerindeki gibi önünde secdeye varmalarını istiyordu.

İskender'in büyük kibrini destekleyen bir nokta daha vardır. Sık sık resim ve heykelleri yapılır, geniş alnından geriye doğru dökülen muhteşem bukleleriyle yakışıklı bir delikanlı olarak tasvir edilirdi. Daha önce çoğu kişi sakal bırakıyordu, ama kendi gençliğinin güzelliğine âşık olan İskender öyle yapmadı, otuz iki yaşındayken delikanlı taklidi yaparak tıraş oldu ve böylece Yunanistan ve İtalya'da yüzyıllarca devam eden bir moda başlattı.

Son yıllarında zorbalıklarının ve kibrinin anıları zihninde toplanmaya başladı. En güvendiği generallerden biri olan, Parmenio'nun oğlu Philotas hakkındaki dedikoduları dinledi. Güya Philotas bir kadına, İskender daha küçükken onunla seviştiğini anlatıp böbürlenmişti. Bu iddialarda doğruluk payı vardı. Kadını İskender'in huzuruna çıkardılar. Philotas komplo kurmakla suçlanıyordu, pek az kanıt olmasına rağmen işkence gördü ve idam edildi. Sonra İskender, diğer iki oğlu savaşta ölen Parmenio'yu öldürmeyi düşündü. Oğlu Philotas'ın ölüm haberini almadan öldürülmesi için derhal adamlarını gönderdi. Parmenio, Philip'in en güvenilir generallerinden biriydi; Philip katledilmeden önce Makedonya ordusunu Asya'ya yönlendiren de oydu. Hikâyenin devamı biraz belirsiz olabilir, İskender'in kutsallığını reddeden ve bir tiranlığı yıkmışçasına ortalarda dolaşan, Aristo'nun yeğeni Callisthenes'in idamı da kuşkuludur. Elimizde böyle olaylarla birlikte, Clitus'u öldürdüğü bir sarhoş kavgasına dair aydınlatıcı bir öykü vardır. Kral ve arkadaşları çok fazla içki içiyordu, içki ise yüksek sesle ve rahatça konuşmalarını sağlıyordu. Genç tanrıya övgüler diziliyor, Philip ise kötüleniyor, İskender ise memnuniyetle gülümsüyordu⁷⁸. Makedonyalılar bu sarhoş mutluluğuna daha fazla dayanamadılar. İskender'in sütkardeşi Clitus öfkeyle, Med kostümleri giymiş İskender'e yaklaşıp Philip'i methedince uzun ağız kavgaları oldu, kavgayı sona erdirmek için arkadaşları Clitus'u apar topar dışarı çıkardılar. Ancak Clitus inat ediyordu ve çok sarhoştur, bir başka kapıdan tekrar içeri

78 D. G. Hogarth.

girdi. Dışarıda iken yüksek sesle ve saygısızca Euripides'ten alıntı sözler söylediği duyulmuştu:

“Sizin âdetleriniz böyle mi? Yunanistan savaşçıları böyle mi ödüllendiriyor? Binlerce kişinin zaferini tek bir kişi sahiplenebilir mi?”

Clitus perdeyi kaldırıp tam içeri girecekken, İskender muhafızlarından birinin mızrağını kaptı ve Clitus'a sapladı.

İnsan genç fatihin hayatının böyle bir atmosferde geçtiğine inanmakta güçlük çekiyor. Hephaestion'un ardında çılgınca ve korkunç bir şekilde üzülmeye de uydurma olabilir. Bu doğruysa eğer, imparatorluğun egoist yanını ortaya çıkaran bir fırsattan ve dünyanın bütün kaynaklarının, şaşkın haldeki tek bir kişinin hayranlığını zorla kazanmak için binlerce kişiyi yoksun bırakan tuhaf kişilerin cömertliğinden başka bir şey olmadığını düşünen birinin kişiselliğiyle sarmalanmış dengesiz bir zihni yansıtır.

Hastalanan Hephaestion katı bir beslenme rejimindeydi, ama doktorlar yokken kızarmış av eti yiyip bir sürahi dolusu buzlu şarap içti ve öldü.

Bunun üzerine İskender kederini göstermek istedi. Bu delice bir kederdi. Doktorları çarmıha gerdi! Pers ülkesindeki bütün at ve katırların tüylerinin kırılmasını ve komşu kentlerin mazgallı siperlerinin yıkılması emrini verdi. Ordugâhında müzik yapılmasını uzun süre yasakladı, Cusaelilerin bazı köylerini ele geçirdi, Hephaestion'un ruhuna kurban etmek amacıyla tüm yetişkinleri katletti. Sonunda mezar için on bin talent (1 talent 240£) ayırdı. O günlerde bu çok büyük bir miktardı. Bunların hiçbirisi aslında Hephaestion'un onuruna yapılmıyordu, hayretten ağzı bir karış açık kalmış insanlara İskender'in kederinin ne kadar muazzam olabileceğini göstermek için yapılıyordu.

Bu ve bunun gibi öyküler uydurma, saptırma ya da abartı olabilir, ama hepsinin ortak bir yanı vardır. Babil'de bir içki içme yarışından sonra İskender aniden ateşlendi (M.Ö. 332) ve hastalanıp öldü. Daha otuz iki yaşındaydı. Bundan sonra, bir çocuğun değerli bir vazoyu tutması gibi elinde tuttuğu dünya imparatorluğu çöktü ve paramparça oldu.

İnsanların hayallerinde ışıyan dünya düzeni onun ölümüyle yok oldu. Bundan sonraki tarih kargaşa içindeki barbar otokratların öyküsüne dönüşür. Her yerde bölgesel hükümdarlar ortaya çıktı. Birkaç yıl içinde

İskender'in ailesi yok edildi. Karısı Roxana'yı öldürmeye çalıştılar. Roxana, İskender öldükten sonra onun çocuğunu doğurmuştu, bebeğe de İskender adı verilmişti. Birkaç yıl sonra Roxana'yla birlikte onu da öldürdüler (M.Ö. 311). İskender'in tek oğlu Herkül de, kıt akıllı üvey kardeşi (2. Bölüm) Ariadeus gibi öldürüldü. Plutarch, Makedonya'da kısa süreliğine iktidarda kalan Olympias'ı, önce bu kişiyi, sonra da muhteşem oğlunu zehirlemekle suçlar. Öfkesi pek çok kişinin hayatına mal olmuştur. İskender öldükten sonra mezarının açılmasına yol açmıştır, ama ceset bozulduğundan pek bir bilgi toplanamamıştır.

Olympias sonunda, katlettiği kişilerin yakınları tarafından Makedonya'da öldürülmüştür.

23.6 İskender'in Halefleri

Bu büyük suç dalgalarının arasından üç önemli şahsiyet ortaya çıktı. Doğuda Indus nehrine ve batıda Lidya'ya kadar Pers imparatorluğunun büyük kısmı, Seleukos Hanedanını kuran General Seleukos'un elindeydi. Makedonya ise bir başka Makedonyalı general olan Antigonos'un eline düşmüştü. Yine bir Makedonyalı olan Ptolemy ise Mısır'ı almış, İskenderiye'yi başkent yapmış, Kıbrıs'la birlikte Fenike kıyılarını ve Küçük Asya'yı da kontrol edebileceği bir deniz hâkimiyeti kurmuştu. Ptolemy ve Seleukos'un imparatorlukları pey uzun bir süre devam etti; Küçük Asya ve Balkanlar'daki yönetim biçimleri istikrarsızdı. M.Ö. üçüncü yüzyılda siyasi sınırlar sürekli değişmiştir. Antigonos, İpsos savaşında yenildi ve öldürüldü (M.Ö. 301). Geçici varisleri olarak Trakya valisi Lysimachus'u ve Makedonya Yunanistan valisi Cassander'i bıraktı. Bu arada barbarlar parçalanmış ve zayıf düşmüş medeniyetlere doğru doğudan ve batıdan saldırmışlardı. Batıdan, Keltlerle yakın akraba olan Galyalılar geldi. Makedonya ve Yunanistan'ı Delphi'ye kadar istila ettiler. M.Ö. 227'de ilk kez paralı askerleri tutan ve yağmalar yapan bunların iki kolu İstanbul Boğazı'ndan Küçük Asya'ya geçtiler. Toroslara kadar hücum ettikten sonra eski Frigya topraklarına yerleştiler, bölge halkını haraç olarak ellerinde tuttular. (Bu Galyalılar, Pavlus'un Mektupları'ndaki Galatyalılardır). Ermenistan ve Karadeniz'in güney kıyıları değişen hükümdarlarla kargaşa içine girdi. Kapadokya'da,

Pontus'da (Karadeniz'in güney kıyısı), Bitinya'da ve Pergamon'da Helenistik fikirlerle sahip krallar ortaya çıktı. Doğudaki İskitler, Partlar ve Bactrianlar da güneye indiler... Bir müddet Yunan egemenliğindeki Bactrian devletler giderek daha doğululaştı; M.Ö. ikinci yüzyılda Yunanların doğuya son hareketi olarak, Bactrialı Yunan vurguncular kuzey Hindistan'a indiler ve orada kısa ömürlü krallıklar kurdular. Sonra barbarlık yeniden, batı medeniyetleri ile Hindistan arasına bir perde gibi indi.

23.7 Pergamon, Bir Kültür Barınağı

Helen imparatorluğunun sabun köpüğü gibi sönmesinin ardından saçılan kırıntıların arasından küçük bir devlet ortaya çıkar ve Pergamon krallığının hiç değilse bir kısmını talep eder. Bu kentin adını ilk kez İpsos savaşını sona erdiren mücadeleler sürerken bağımsız bir merkez olarak kalması itibarıyla duyarız. M.Ö. 277-241 yılları arasında Galyalıların işgali Küçük Asya'yı kasıp kavururken Pergamon bir müddet onlara haraç ödemiş, ama genel anlamda bağımsızlığını korumuştur ve sonunda I. Attalus'un idaresindeyken haraç vermeyi reddetmiş ve Galyalıları nihai sonuca ulaşan iki savaşla yenmişlerdi. Bunu takip eden yüz yıldan uzun bir süre (M.Ö. 133'e kadar) Pergamon özgür kalmış ve bu dönem boyunca belki de dünyanın en medeni kenti haline gelmiştir. Akropolis tepelerinde pek çok bina yükseliyordu; İskenderiye'dekilerle yarışan saraylar, tapınaklar, bir müze, bir kütüphane. Pergamon prensleri idaresinde Yunan sanatı yeniden filizlendi, Zeus tapınağının sunağındaki rölyefler ve orada yaptıkları savaşan ve ölen Galli heykelleri insanlığın en büyük sanat hazineleri arasındadır.

Daha sonra bahsedeceğimiz üzere, bir süre sonra yeni iktidarın, Roma imparatorluğunun etkisi Doğu Akdeniz'de hissedilmeye başladı, bu imparatorluk Yunanistan ve Yunan medeniyetine yakın duruyordu ve bu gücün etkisinde Pergamon ve Rodos'taki Helenik topluluklar Galatyalılara ve Doğululaşmış Seleukos imparatorluğuna karşı doğal ve faydalı bir müttefik bulmuş oldu. Roma iktidarının sonunda nasıl Asya'ya geldiğini, Magnesia savaşında Seleukos imparatorluğunu nasıl yendiğini (M.Ö. 190), Küçük Asya ve Toros dağlarından öteye nasıl sürdüğünü ve en nihayetinde

son Pergamon kralı III. Attalus'un M.Ö. 133'te kaçınılmaz kadere boyun eğerek Roma cumhuriyetini, sonradan bir Roma'nın Asya'daki bir ili haline gelen krallığının varisi yaptığını anlatacağız.

23.8 Dünya Birliğinin İşareti Olarak İskender

Neredeyse tüm tarihçiler Büyük İskender'in hayatını insan ilişkilerinde bir dönem olarak görmeye meyillidir. Batı Akdeniz hariç tüm dünyayı tek bir faciaya sürüklemiştir. Ancak insanların İskender ile ilgili düşünceleri büyük farklılıklar gösteriyordu. Temel olarak iki ekole ayrılmışlardı. Bazı bilginler bu genç adamın gençliği ve görkemine hayran kalıyordu. Bu İskender hayranları onun işlediği bütün suçları, bütün çılgınca davranışlarını, zengin mizacının taşkınlığı olarak, ya da çok büyük komplonun sonucu olarak değerlendiriyor ve hayatını, ileriki dönemlerin daha büyük bilgi ve fikirlerinin kavramamızı sağlayamayacağı bir devlet adamlığı projesi olarak görüyorlardı. Öte yandan İskender'i özgür ve huzur dolu Helen dünyasının yavaş yavaş gelişen olanaklarını sabote eden biri olarak görenler de vardı.

İskender'e ya da Philip'e atfetmeden önce, bir yirminci yüzyıl tarihçi-felsefecisi olarak dünya politikasının tasarımını onaylayabilir, o günlerde mümkün olan en üst düzeyde bilgi ve düşüncüyü çok dikkatli değerlendirmeliyiz. Eflatun, İskrates ve Aristo'nun tarihsel perspektifleri yoktur. Son birkaç yüzyıla kadar dünya tarihinde böyle anlatı bulunmaz, yani ruhban kayıtlarından farklı olan. Yüksek eğitim almış kişiler bile coğrafya ve yabancı ülkeler hakkında sınırlı bilgilere sahipti. Çoğu kişiye göre dünya hâlâ düz ve sonsuzdu. Siyasal felsefe önemsiz kent devletlerinin tecrübelerine dayanıyordu ve imparatorluk düşüncesi yoktu. Kimse medeniyetin kökenlerini bilmiyordu. O zamandan önce kimse ekonomiyi düşünmemişti. Sosyal sınıfların birbirleri üzerindeki etkisini kimse araştırılmamıştı. İskender'in kariyerini uzun zamanda oluşan bir sürecin zirvesi, giderek yükselen bir gidişatın doruk noktası olarak görmeye meyilliyiz ve kuşkusuz böyle de olmuştur. Ancak bunun bir son değil, daha çok bir başlangıç olduğu daha doğrudur; bu insanlığın aynı yere doğru gittiğini ortaya koymaktadır. İskender'den önce Yunan düşüncesinin ulaştığı

en yüksek nokta Pers imparatorluğunun Helenleştirilmesi, Makedon ve Yunan dünyasına hâkim olunmasıydı. Fakat İskender ölmeden önce ve öldükten uzun zaman sonra onun hakkında düşünecek bolca zaman vardı, dünya hukuku ve örgütü kavramı insanlara uygulanabilir ve benimsenebilir bir fikir gibi geldi.

Büyük İskender nesiller boyunca dünya düzeni ve dünya hâkimiyetinin vücut bulmuş bir sembolü oldu. Yarı tanrı Herkül ve tanrı Amon Ra'nın kutsal işaretleriyle süslenmiş başı, onun varisi olmayı iddia eden haleflerinin ellerindeki madeni paralarda görüldü. Sonra dünya hâkimiyeti fikri bir başka büyük halk olan, yüzyıllar boyunca hatırı sayılır bir siyasi deha sergileyen Romalılar tarafından devralındı ve bir diğer dikkat çeken şahsiyet olan Sezar eski dünyanın batısında İskender'i gölgede bıraktı.

M.Ö. üçüncü yüzyıla girerken eski dünyanın batı medeniyetinde modern insanın fikirlerine hükmeden üç büyük yapısal fikir ortaya çıktı. Yazının ve bilginin, eski dünya ruhbanlığının sırları, gizemleri ve törenlerinden uzaklaştığından ve evrensel bilgi fikrinin, evrensel olarak anlaşılabilen tarih ve felsefenin gelişiminden bahsetmiştik. Herodot ve Aristo'yu, bu ilk büyük düşünceyi, bilim düşüncesini, bilim sözünü en geniş ve uygun anlamında kullanırsak, buna tarihi de dâhil ederiz. Bu, insanın çevresinde olanlarla ilişkisinin net bir görüşünü işaret eder. Babilliler, Yahudiler ve diğer Sami halkların dinlerinin, yerel ya da kabile tanrılarına tapınaklarda ve kutsal yerlerde bilgisizce tapındıkları günlerden, tapınağın tüm dünya olan evrensel tek tanrının ibadetine dönüşmesini gördük. Ve aynı zamanda dünya devleti fikrinin filizlenişini de izledik. İnsanlığın tarihinin devamı büyük oranda, nadir ve ayrıcalıklı kişi ve halkların zihinlerinde uyanıp tüm insanlığın bilincine yayılan, insanlığın gidişatına önce yeni bir renk, sonra yeni ruh veren ve sonra da yeni bir yol çizen, bilim, evrensel doğruluk ve insanlığın ortak çıkarları şeklindeki üç fikrin tarihidir.

24.0 İskenderiye’de Bilim ve Din

24.1 İskenderiye’de Bilim

Büyük İskender’in kısa süren dünya imparatorluğunun, Philip’in saraydan kovduğu İskender’in arkadaşlarından biri olarak adından daha önce de bahsettiğimiz Ptolemy’nin payına düşen en başarılı bölümü Mısır’dı. Kent, yağmacı Galyalı ve Partlardan uzaktı, Tire ve Fenike donanmasının yok edilmesi, İskenderiye’nin kurulması, Mısır’a doğu Akdeniz’de geçici bir deniz üstünlüğü sağlamıştı. İskenderiye, Kartaca ile yarışacak kadar çok ilerledi. Doğuda Kızıldeniz üzerinden Arabistan ve Hindistan ile deniz ticareti yapıyordu; batıda ise alım satım trafiği Kartaca ile boy ölçüyüyordu. Mısırlılar, Ptolemies’in Makedon ve Yunan idarecilerinde, kendi kendilerini yöneten bir imparatorluk olmaktan çıktıklarından beri hiç görmedikleri kadar anlayışlı ve hoşgörülü bir yönetim gördüler. Aslında Mısır fethedilip siyasi olarak Ptolemies’e bağlanmış, sonra Makedonyalılar Mısır’a hükmetmişti.

Ülkenin idaresini Helenleştirmektense, Mısır siyasi fikirlerine bir dönüş yaşandı. Ptolemy, firavun, yani tanrı kral oldu ve Pepi, Thutmose, Ramses ve Necho’nun eski geleneklerini devam ettirdi. İskenderiye ise içişleri ve firavunun üstünlüğüne tabi olması bakımından Yunan kent tipi yapısına sahipti. Sarayın ve yönetimin dili Attika Yunancasıydı. Yunanca Mısır’daki eğitimli kişilerin yaygın dili oldu, öyle ki, oradaki Yahudi toplulukları Kutsal Kitaplarını Yunancaya çevirme ihtiyacı duydular, çünkü çoğu Yahudi artık İbranice bilmiyordu. Attika Yunancası, İsa’dan önceki ve sonraki birkaç yüzyıl boyunca Adriyatik’ten İran Körfezine kadar olan bölgedeki eğitimli insanların dili oldu.

İskender’in çevresindeki genç adamlar içinde, Aristo’nun Makedonya kralı Philip’in sarayında anlattığı bilginin sistemli organizasyonu fikrini en

iyi şekilde uygulayan Ptolemy'dir. Ptolemy olağanüstü bir zekâya sahipti, yaratıcı ve mütevazı idi. Olympias'ın İskender'i yönlendirmeleri karşısında anlaşılır bir alaycılık sergilerdi. Ptolemy'nin seferlerinin güncel tarihi yok olmuştur, ama bu, devam eden tüm görüşlerin borçlu olduğu bir kaynaktı.

İskenderiye'de kurduğu okul aslında dünyanın ilk üniversitesiydi. Adından da anlaşılacağı üzere, Atina'daki Peripatetik ekoldeki gibi tanrıların hizmetine adanmıştı. Laik zihinsel süreç diye bir şeyi o güne dek duymamış bir dünyada bağış yapılmasını meşrulaştırmak amacıyla, sadece şeklen dini bir yapısı vardı. Temelde ise daha çok araştırma ve kayıt altına alma işiyle uğraşan ve belli bir oranda da eğitim veren bilgin kişilerin okuluymdu. Başlangıçta ve sonraki iki üç nesil boyunca İskenderiye okulu Atina'dakinin bile boy ölçüşemeyeceği oranda bilimsel bir görüntü sergiliyordu. Özellikle matematik ve coğrafya konuları çok sağlam ve oturaklıydı. Okulda her çocuğun adını duyduğu Öklid, elli mil hata ile dünyanın çevresini hesaplayan Eratosthenes, koni kesitleri hakkında kitaplar yazan Apollonius buradan çıktı. Hipparchus gökyüzündeki değişimleri gözleyerek yıldızları sınıflandırıp haritasını çıkarma girişiminde bulunan ilk kişidir. Hero ilk buharlı makineyi tasarlamıştır. Arşimet araştırma yapmak için İskenderiye'ye gelmiş ve okul ile sık sık mektuplaşmıştır. İskenderiye'nin tıp okulu da aynı derece meşhurdur. Dünya tarihinde ilk kez mesleki bilgi standartları kuruldu. İskenderiyeli anatomi uzmanlarının en büyüğü olan Herophilos'un mahkûmlar üzerinde deneyler yaptığı söylenir. Herophilos'un aksine, diğer öğretmenler anatomi araştırmalarını kınamış ve ilaç bilimini geliştirmişlerdi. Ancak bu bilimsel alev İskenderiye'de yüz yıldan uzun yanmadı. Okulun organizasyonu zihinsel sürekliliğini devam ettirecek şekilde tasarlanmamıştı. Bir kraliyet okuluymdu, profesörler ve akademisyenler (bu şekilde adlandırabiliriz) atamaları ve ödemeleri firavun tarafından yapılırdı. Atina'daki okul ya da akademi denen tüzel kurumların cumhuriyetçi niteliği daha istikrarlı ve bağımsızdı. I. Ve II. Ptolemy zamanında sarayın himayesi çok fazlaydı ama baskılar bunu yozlaştırdı. Mısır ruhbanlığının uzun geleneği Ptolemies'i bastırdı ve okulun Aristo mantığını tümenden yok etti. Okul, bilimsel enerjisinin tükenmesinden önce yüz yıl kadar daha var olmadı.

I. Ptolemy büyük kütüphanede okuldan başka, kendisi için büyük bir anıt yaptırdı. Bu o güne dek görülmemiş olan devlet kütüphanesi ve devlet yayıncılığının bir birleşimiydi ve bütünüyle bir ansiklopedi olacaktı. Biri Mısır'a yeni bir kitap getirecek olursa koleksiyon için bir kopyasını çıkartmak zorundaydı ve hatırı sayılır miktardaki kopya çıkartıcılar, popüler ve gerekli eserlerin kopyalarını yazmak için durmaksızın çalışıyorlardı.

Üniversite yayınları gibi, kütüphanenin de dış ticareti vardı. Bu da kitap satışlarıydı. II. Ve III. Ptolemy zamanında kütüphanenin idarecisi olan Callimachus idaresinde, toplanan kitapların düzenlenip sınıflandırılması sistemli olarak yapılıyordu. O günlerde kitaplar cilt halinde değil, piyanistlerin kullandıklarına benzer nota ruloları şeklindeki rulolardan oluşuyordu ve okuyucu belli bir bölümü bulmak için ruloyu geriye ya da ileriye doğru sarmak zorundaydı ve bu hem kitapları, hem de okuyucuyu çok yıpratıyordu. İnsanın aklına bu ruloları ileri ya da geri saracak küçük bir alet geliyordu, ama böyle bir şey daha önce hiç kullanılmamıştı. Ruloları okumak için terli ellerle dokunuyorlardı. Callimachus, Herodot tarihi gibi uzun kitapları, her biri ayrı bir rulo halinde ciltlere ayırdı. İskenderiye Kütüphanesi, okul öğretmenlerinden daha çok öğrenci çekiyordu. Dünyanın dört bir yanından gelen bu ziyaretçilerin konaklaması ve iâşesi İskenderiye halkı için bir hayli avantajlı bir iş kolu haline geldi.

Entelektüel yaşantı mekanizmasının ne kadar yavaş ilerlediğini belirtmemiz gerekir. Bu kitabı yazmakta olan yazar gibi orta sınıf bir İngiliz ailesinin sıradan kütüphaneleri ile İskenderiyeli bir yazarın donanım eksikliklerini kıyasladığımızda insan o kütüphanenin büyüdüğü asırlar boyunca devam eden zaman kaybını, fiziksel çaba ve özeni net olarak görüyor. Günümüzde yazarın önüne altı kitap serilir, üçünün iyi indeksleri vardır. Yazar bu altı kitaptan istediğini seçer, bir açıklamaya kolayca atıfta bulunur, bir alıntının sağlamasını yapar ve yazmaya devam eder. Rulo şeklindeki yazmaları açmak gibi yorucu bir işin aksine bu çok kolaydır. Önünde iki ansiklopedi, bir sözlük, bir dünya atlası, biyografik sözlük ve diğer referans kitaplar vardır. Marjinal indeksleri olmayabilir, ama şu anda bunu aramak fazla olacaktır. M.Ö. 300 yılında böyle kaynaklar yoktu. İskenderiye'de hâlâ ilk dil bilgisi ve ilk sözlük oluşturuluyordu. Okumakta olduğunuz kitap önce taslak olarak yazıldı, sonra bir

daktilograf tarafından yanlışsız olarak daktiloya çekildi. Sonra son derece rahat bir şekilde okunup gerekli düzeltmeler yapıldı, serbestçe yeniden düzenlendi, yeniden daktilo edilip düzeltildi. İskenderiyeli yazar ise her sözcüğü dikte etmek ya da yeniden kopyalamak zorundaydı. Daha önce yazdıklarına dönmeden evvel son sözcükleri elini sallayarak kurutması, ya da üzerlerine kum dökmesi gerekiyordu, kurutma kâğıdı bile yoktu. Yazarın yazdığı her şey yeterli okuyucuya ulaşana dek tekrar tekrar kopyalanmak zorundaydı ve her yazıcı bazı hatalar yapıyordu. Harita ya da şema yapma ihtiyacı doğduğunda ise yeni zorluklar ortaya çıkıyordu. Örneğin anatomi gibi kesin doğruluk gerektiren bilimler yazıcıların kısıtlı yetenekleri yüzünden aksamaya uğruyordu. Coğrafi işaretlerin aktarımı da son derece yorucuydu. Şüphesiz günü birinde, M.S. 1919 yılına ait özel bir kütüphane ve yazı masası da oldukça hantal ve kullanışsız kalacaktır, ama İskenderiye standartlarına göre sinirsel ve zihinsel enerji açısından son derece hızlı, etkili ve ekonomiktir.

İskenderiye’de hiçbir basım faaliyetinde bulunulmamıştır. İlk bakışta bu insanın çok dikkatini çeker. Dünya kitap diye feryat etmektedir, hem sadece kitap diye de değil. Genelgeler, bildiriler açısından da acil ihtiyaç vardır. Buna rağmen M.S. on beşinci yüzyıla kadar batı medeniyetlerinde matbaacılık diyebileceğimiz şey görülmemiştir. Matbaacılık çok çetrefilli, önceki icatlara dayanan bir sanat değildir. Matbaacılık en bariz kurnazlıktır. Prensipde hep bilinen bir şeydi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Magdalenian döneminin Palolitik insanların deri kıyafetlere desenler bastıklarını tahmin etmek için yeterince sebebimiz vardır. Antik Sümer’deki mühürler de baskı aletleriydi. Madeni paralar baskı ile yapılıyordu. Her yaştan cahil kesim imza atmak yerine tahta ya da metal mühürler kullanmıştı. İngiltere’nin Normandiyalı fatihi I. William evrakları imzalamak için bu mühürlerden kullanırdı. Çin’de klasikler M.S. ikinci yüzyılda basıldı. Yine de mürekkep ve kâğıt temini, ya da kitapların formu yüzünden, belki de köle yazıcıların sahiplerinin korumacı direnişi sebebiyle, ya da düşündüklerini yazmak el yazısıyla daha kolay geldiğinden, ya da düşünür ve âlimlerle teknik yeteneklere sahip kişiler arasındaki boşluk yüzünden matbaa çizimlerin basılması için bile kullanılmadı.

Matbaacılığın sistemli olarak gelişmesini engelleyen ana sebep hiç kuşkusuz, homojen bir dokusu ve makul bir şekli olan baskıya uygun malzemenin istenildiği kadar çok temin edilememesiydi. Papirüs temini çok kısıtlıydı, formalar çıkarmak üzere bağlanmak zorundaydı ve tabakalarda standart bir ölçü yoktu. Kâğıt ise hâlâ Çin'den geliyordu. Papirüsler yavaş yavaş üretilirken baskı makineleri atıl vaziyette bekliyordu. Ancak bu görüşler çizim ve şemalarda blok baskının neden kullanılmadığını açıklamaz.

Bu kısıtlamalar İskenderiye'nin entelektüel başarılarına ulaşır da –örneğin araç gereç eksikliğini göz önüne aldığımızda Eratosthenes, Newton ya da Pasteur seviyesindedir-siyasette ya da halkın yaşantısı ve düşünceleri üzerinde neden etkili olmadığını anlamamızı sağlar. İskenderiye okul ve kütüphanesi ışık merkeziydi, ama bu dünyadan gizli, karanlık bir fenerin içindeki ışıktı. Çok zahmetli olan mektup yazmak dışında, yurt dışındaki taraftarlarına bu ışığın semerelerini nakletmenin bir yolu yoktu. İnsanlığın çoğunluğunun haberdar olduğu iletişim araçları yoktu. Araştırmacılar büyük bedeller ödeyerek bu kalabalık kente gelmek zorundaydı, çünkü başka türlü tek bir bilgi kırıntısı bile toplamak mümkün değildi. Atina ve İskenderiye'de çeşitli konulardaki el yazması kitapların makul fiyatlara alınabileceği kitap sergileri bulunurdu, ama eğitim daha çok sosyal sınıfa ve diğer merkezlere yayıldıkça papirüs kıtlığı baş gösterdi. Eğitim kitleye ulaşmamıştı; yüzeysel bir eğitimin üstüne çıkmak için sıradan hayatı bırakıp uzun yıllar çaba göstermek, yetersiz donanımlı aşırı çalışan bilginlerin ortamında sürekli gezinmek gerekiyordu. Öğrenme, ruhbanlığa girerken olduğu gibi dünyadan elini eteğini çekmek anlamına gelmiyordu belki, ama yine de buna benzer bir şeydi.

Hızla, o özgürlük hissi, gerçek entelektüel yaşantının bir gereği olan, düşüncelerin açık ve dolaysızca ifade edilişi İskenderiye'den silindi. En baştan itibaren, I. Ptolemy'nin himayesi bile siyasi tartışmalara bir sınır koyuyordu. Şimdiyse ekoller arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden kent halkının boş inanç ve önyargıları eğitsel işlere kadar girmişti.

İlim ve irfan İskenderiye'yi terk etti, geride bilgiçlik kaldı. Kitap okumanın yerini kitaplara tapınmak aldı. Eğitilmiş kişiler hızla, kendilerine özgü nahoş nitelikleri olan bir kaçıklar sınıfına dönüştü. Okul yarım nesil

boyunca yürürlükte olmadı ve sonra İskenderiye yeni bir insan tipiyle tanıştı; çekingen, alışılmadık, pratik olmayan, gereklilikleri yerine getiremeyen, önemsiz yazınsal detaylar karşısında tuhaf şekilde ateşlenen, meslektaşlarını için için kıskanan Bilim İnsanı. O, Bir rahip kadar hoşgörüsüzdü, ama sunağı yoktu, bir büyücü kadar gericiydi, ama mağarası yoktu. Ona göre hiçbir kitap kopyalama yöntemi yeterince zahmetli ve hiçbir nadir kitap erişilmez değildi. İnsanlığın entelektüel sürecinin bir tür yan ürünüydü. Pek çok kıymetli nesil açısından bilginin yaktığı yeni ateş bu yan ürünün yanında birikti.

Doğru düşünme zorunlu olarak açık bir süreçtir ve insanlar için değerli olan bilim, tarih, genel ve net olarak bilinen şeyleri ihtiva eder. Bu basmakalıp bir söz olabilir, ama hâlâ felsefe ve araştırma merkezlerimizi dar görüşlü ve köhne uzmanların kabuklaşıp karartmasından nasıl koruyacağımızı bulmak zorundayız. Öğrenen kişinin gidişat insanı olduğundan ve düşünülen ve öğrenilen her şeyin insanlığın özü olan sıradan halk tarafından açıkça, dürüstçe ve kolaylıkla bulunabileceğinden emin olmalıyız.

24.2 İskenderiye’de Felsefe

İskenderiye’deki düşünsel faaliyetler önceleri okulda yoğunlaşıyordu ve genellikle bilimsel konulardaydı. Daha hareketli bir çağda, nefsi ve maddi dünyayı, bu savlardan vazgeçmeksizin kontrol etme doktrini olan felsefe, gerçekte gizli avuntu doktrinine dönüştü. Uyarıcı şey, uyuşturan şey oldu. Filozof bir parçası olduğu dünyayı avam takımının deyişiyle boşladı ve dünyanın bir yanılsama olduğunu, kişinin içinde dış dünyanın da ötesinde öze dair bir şey bulunduğunu çok hoş ve özenli biçimlerde ifade ederek avundu. Siyasi açıdan silik durumda, ama M.Ö. dördüncü yüzyılda hâlâ büyük ve kalabalık bir merkez olan, dışarıdan fark edilemeyecek şekilde çürümeye başlayan, dünyanın savaşçı güçlerinin ve vurguncularının yarı saygıyla, yarı küçümseyerek yaklaştığı Atina bu tür felsefi eğitimler için uygun bir merkezdi. Felsefi müzakerelerde İskenderiye okullarının aynı öneme erişmesi birkaç yüz yıl aldı.

24.3 Dinlerin Kaynağı Olarak İskenderiye

İskenderiye farklı bir felsefe geliştirmek için geç kalsa da, dini fikirlerin karşılıklı konuşulduğu büyük bir kaynak olarak öne çıktı.

Okul ve kütüphane İskenderiye kentinin üç yanını temsil ediyordu. Aristocu, Helenik ve Makedon unsurlarını. Ancak I. Ptolemy iki unsur daha kattı. Kısmen Filistin'den, büyük oranda ise Kudüs'e hiç dönmeyip Mısır'a yerleşenlerin oluşturduğu pek çok Yahudi vardı: Kudüs'e dönmeyenler Yahudi Diasporasıydı, yani 19. Bölümde bahsettiğimiz gibi Babil esaretini paylaşmayan, ama yine de Kutsal Kitaba sahip çıkan ve dünyanın diğer yerlerindeki dindaşlarıyla iletişim içinde olanlar. Bu Yahudiler İskenderiye'nin dörtte birini oluşturuyordu ve kent dünyanın en büyük Yahudi kenti haline gelmişti, öyle ki, Kudüs'te bile bu kadar çok Yahudi yoktu. Kitaplarını Yunancaya çevirmek zorunda kaldıklarından bahsetmiştik. Son olarak da büyük bir nüfusa sahip, çoğunluğu Yunanca konuşan, ama koyu tenli beyazların batıl mizacını taşıyan, zihinlerinin derinliklerinde tapınak dini ve tapınak kurbanlarının dört yüz yıllık engin geleneği yer etmiş Mısır'ın yerlileri vardı. Bu üç düşünce; beyaz ırkın üç ana türü, Aryan Yunanların net ve açık eleştirileri, Sami Yahudilerin ahlaki şevki ve tanrıculığı ve Yunanistan'da iş başında olan, gizli tarikat ve büyülerin gizemleri ve kurban törenlerini içeren derin bir Akdeniz geleneği, Hami Mısır'da açıkça ve gururla tapınaklarda hüküm süren bu fikirler İskenderiye'de buluştu.

Bu üçü İskenderiye'yi oluşturan kalıcı unsurlardı. Ancak her ırktan insanın kaynaştığı liman ve pazarlarda dini fikirlerini ve adetlerini karşılaştırıyorlardı. M.Ö. üçüncü yüzyılda Budist misyonerlerin Hindistan'daki Asoka kralının sarayından bile geldikleri rivayet edilir. Aristo, Politika adlı eserinde insanların dini inançlarının siyasi kurumlardan şekillendiğini belirtir. İnsanlar en az kendileri kadar vücut bulmuş tanrıların yaşamlarını asimile ederler ve otokrat krallıklar idaresindeki Yunanca konuşan bu büyük imparatorluklar çağı yerel şöhetlerden ibaret olan bu eski kabile ve kent tanrılarını hazmedemez. İnsanlar en az imparatorluklar kadar geniş bakış açıları olan tanrılar istiyordu ve güçlü ruhbanlıklarının çıkarlarının engel teşkil edişi haricinde, tanrıların asilimasyonu sürüyordu. İnsanlar

anladı ki, pek çok tanrı olsa da hepsi birbirine benziyordu. Pek çok tanrının olduğu yerde farklı isimlere sahip tek bir tanrı olması gerektiğini düşünmeye başladılar. Farklı isimler altında her yerdeydi. Romalı Jüpiter, Yunan Zeus, Mısırlı Amon, İskender'in babası kabul edilen eski muhalif IV.Amenhotep, Babil tanrısı Bel Marduk, hepsi birbirine benziyordu.

“Her yaştan,

Azizlerin, vahşilerin, bilgelerin

süslediği her yerdeki babası,

Jehovah, Jova, ya da Tanrı.”

Büyük farklılıkların ortaya çıktığı noktada bunların aynı tanrının farklı yönleri olduğu söylendi. Ancak Bel Marduk artık unutulmuş, sadece takma ad olarak kalmış bir tanrıdır. Assur, Dagon ve benzerleri yok olmuş halkların çoktan hafızalardan silinmiş ve bu karışıma girmemiş eski tanrılarıdır. Mısırlılar arasında çok tanınan Osiris, Memfis tapınağındaki kutsal boğa Apis ile bir tutulur, bazen Amon ile karıştırılır. Serapis adıyla Helenik İskenderiye'nin büyük tanrısı olmuştur. O Jüpiter-Serapis'ti. Mısır'ın inek tanrısı Hathor ya da İsis de Osiris'tir. Bu sıkıcı ifadeler modern zihinlere saçma gelebilir, ama bu tanımlamalar ya da bir tanrının diğeriyle birleştirilmesi, hızlanan insan zekâsının tanrılarını daha makul ve evrensel hale getirirken dine ve dinin duygusal bağlarına tutunmaya çalıştığı mücadeleyi gösterir.

Bir tanrının diğeriyle birleşip kaynaşmasına theocrasia denir ve İskenderiye'den başka bir yerde bu kadar güçlü yaşanmamıştır.

Bu dönemde iki halk direndi: Yerin ve göğün tek tanrısı Yehova'ya inanan Yahudiler ve güneşe tapan tektanrıci Persler.

I. Ptolemy İskenderiye okulu ile birlikte, özellikle Yunan ve Mısır tanrıları için geçerli olan theocrasia sürecinin sonucunu temsil eden bir tanrı üçlemesine ibadete adanan Serapeum tapınağını da inşa ettirdi.

Bu üçlemede tanrı Serapis (Osiris+Apis), tanrıça İsis (=Hathor, inek tanrıçası) ve çocuk tanrı Horus. Bir şekilde diğer bütün tanrılar, bu tek tanrının üç görünüşünden biriyle tanımlanıyordu, hatta Perslerin güneş tanrısı Mitra bile. Hepsi de birbirleriydi, üçtüler, ama tektiler. İnsanlar

onlara büyük bir coşkuyla tapıyordu ve sonradan kurtuluş ordusunda tef olarak kullanılan, zillerle çevrili özgün müzik aleti sistrumun tıngırtıları, bu törenlerin belirleyici niteliğiydi. Ve ilk kez, ölümsüzlük fikrinin Mısır sınırlarının dışına taşan bir dinin merkezi düşüncesi haline geldiğini görüyoruz. Ne ilk Aryanlar ne de ilk Samiler ölümsüzlük hakkında pek de düşünmemişti, Moğolların düşüncelerini pek az meşgul etmişti, ama ölümden sonra hayatın sürmesi ilk zamanlardan beri Mısırlıların en büyük meşgaleleri olmuştu. Şimdi de Serapis'e tapınmada büyük bir rol oynuyordu. Dini yazınlarında Serapis'ten insanları ışığa ulaştıran ve onları geri alan, insanlığın kurtarıcısı ve önderi, diye bahsediliyordu. Ölülerini dirilttiği, gören gözlere, mezarları kutsal kitaplarla dolu olanlara güneşin özlenen ışığını anlattığı söyleniyordu; ondan kaçamazdık, o bizi kurtaracaktı, ölümden sonra da onun tasarrufunda olacaktık⁷⁹.

Mum yakma törenleri ve adak, yani yardım isteyen insanların bedenlerinin bazı kısımlarının küçük modellerini sunmak Serapeum ibadetinin bir parçasıydı. İsis, hayatlarını ona adayan pek çok dindarı cezp ediyordu, heykelleri, Göklerin Kraliçesi olarak taç giymiş vaziyette, kucağında bebek Horus'la tapınakta boy gösterirdi. Önünde mumlar yanıp erir, balmumundan adaklar tapınakta dururdu. Acemi rahipler özenli bir hazırlık yapar, bekâret yemini eder ve kafası tıraşlanıp keten elbisesini giyince rahipliğe kabul edilirdi...

M.Ö. üçüncü ve ikinci yüzyıllarda modern dünyaya bir hayli yayılmış olan Serapis ibadetinde Avrupa'yı Hristiyanlık çağı boyunca hükmü altına alacak bir ifade şekli görürüz. Temel fikir, Hristiyanlığın canlı ruhu tarihte ve insan zihninde yeni bir olguydu, ama Hristiyanlıkta kullanılan ve günümüzde pek çok ülkede hâlâ yaşayan tören giysileri, semboller ve sözler, İsa'dan önce üçüncü ve ikinci yüzyıllarda İskenderiye'den theocrasia çağındaki medeni dünyaya yayılan Jüpiter, Serapis ve İsis tarikat ve tapınaklarında örülmüştü.

79 Legge, *Forerunners and Rivals of Christianity*

25.0 Budizm'in Yükselişi ve Yayılışı

25.1 Gotama'nın Öyküsü

Atina ve İskenderiye'nin zihinsel ve ahlâki faaliyetlerden ve Akdeniz dünyasında fikirlerin ilerleyişinden Hindistan'ın tamamen farklı entelektüel yaşantısına dönüş çok ilginç olacaktır. Burada en başından itibaren kendi kökleriyle ve kendine özgü nitelikleriyle büyüyen bir medeniyet vardı. Doğu ve batıdaki medeniyetlerden büyük dağlar ve çöllerle ayrılmıştı. Bu yarımadaya gelen Aryan kabileleri çok geçmeden batıdaki ve kuzeydeki akrabalarıyla iletişimi kaybettiler ve kendilerine has bir çizgide ilerlediler. Bu durum daha çok Ganj ülkesi ve ötesine geçenler için geçerliydi. Burada tüm Hindistan'a yayılmış bir medeniyetle karşılaştılar: Dravid medeniyeti. Bu medeniyet tıpkı Sümer, Girit ve Mısır medeniyetleri gibi, özelliklerinden daha önce bahsettiğimiz neolitik ve heliolitik kültürün geniş çaplı ilerleyişiyle doğmuştu. Yunanların Egelileri ya da Sami Sümerleri etkilediği gibi Aryanlar da Dravid medeniyetini yeniden oluşturup değiştirdiler.

Bu Hint Aryanları kuzeybatıda hüküm sürenlerden farklı şartlara sahipti. Etin ve fermente olmuş içkilerin çok zararlı olduğu daha sıcak bir iklimde yaşıyorlardı; bu yüzden vejetaryen beslenmek zorundaydılar. Adeta istemeden veren verimli toprak onlara ihtiyaç duydukları bütün besinleri sağlıyordu. Başka yerlere gitmelerine gerek yoktu, ürün ve hasat mevsimleri hiç şaşmıyordu. Giyinme ve barınma gibi ihtiyaçları pek azdı. O kadar az şey istiyorlardı ki, ticaret hiç gelişmedi. Ekip biçmek isteyeneye daima toprak vardı ve azıcık toprak bile yeterli oluyordu. Siyasi hayatları basit ve nispeten daha sağlamdı; Hindistan'da henüz büyük fetih güçleri ortaya çıkmamıştı ve doğanın yarattığı engeller, ülkenin batı ve doğusundaki ilkel emperyalizmi durdurmaya yetiyordu. Binlerce küçük

köy cumhuriyeti ve emaret ülkeye yayılmıştı. Deniz hayatı yoktu, korsan saldırıları, yabancı tüccarlar yoktu. Hindistan'ın dört yüz yıl öncesine kadar tarihini yazan bir kimse denizden pek söz edemezdi.

Hindistan tarihi yüzlerce yıl boyunca, diğer tarihlerden daha mutlu, daha az şiddet dolu ve daha çok rüya gibi tarih olmuştu. Rajah denen asilzadeler avlanırdı; hayat büyük oranda aşk hikâyelerinden ibaretti. Arada bir rajahların içinden bir maharajah çıkıyor ve bir kent kuruyor, filleri evcilleştiriyor, kaplanları katlediyor, görkeminin ve muhteşem alayının geleneklerini bırakıyordu.

M.Ö. 500-600 yılları arasında Lidya kralı Karun'un yıldızı parlıyor, Kiro, Babil'i Nabonidus'un elinden alma hazırlıkları yaparken, Budizm'in kurucusu Hindistan'da doğdu. Himalayaların aşağısında, Bengal'in kuzeyindeki, günümüzde Nepal sınırındaki ormanlık bölge olan küçük bir köyde dünyaya geldi. Bu küçük devlet Sakya klanı tarafından yönetiliyordu ve Siddhattha Gotama da bu klana mensuptu. Siddhattha onun ilk adıydı, tıpkı Caius ya da John gibi; Gotama ise soyadı (Sezar ya da Smith gibi) ve Sakya klanının adıydı (Julius gibi). Hindistan'da henüz kast sistemi tam olarak oluşmamıştı ve ayrıcalıklı ve etkili olmalarına rağmen Brahmanlar henüz sistemin başına geçme mücadelesine başlamamışlardı, ama yine de son derece belirgin sınıf ayrımları ve asil Aryanlar ile koyu tenli sıradan halk arasında aşılmaz bir engel vardı. Gotama Aryanlardandı. Onun öğretisi Aryan Yolu, Aryan Gerçeği diye adlandırılıyordu.

Çoğu orijinal kaynağın yazıldığı Pali dili araştırmalarının son yarım yüzyılda artışıyla tüm dünya Gotama'nın hayatı ve düşünceleriyle ilgili gerçek bilgiye ulaştı.

Bundan önce Gotama'nın öyküsü devasa büyüklükte efsaneler birikimiyle kaplıydı ve öğretisi son derece yanlış anlaşılmıştı.

Gotama yakışıklı, maceraperest genç bir adamdı ve yirmi dokuz yaşına kadar zamanının aristokrat hayatını yaşadı. Bu entelektüel anlamda tatmin eden yaşantı değildi. Veda'ların sözlü gelenekleri dışında bir yazın yoktu ve o da en çok Brahman'ların tekelindeydi; bilgi ise çok daha azdı. Dünya kuzeyde Himalayalarla sınırlıydı ve belirsiz şekilde güneye doğru uzanıyordu. Bir kralı olan Benares kenti yüz mil uzaktaydı. Başlıca

eğlenceler avlanmak ve sevişmekti. Gotama hayatın sunduğu bütün güzel-liklerin tadını çıkarıyordu. On dokuz yaşında güzel kuzeniyle evlendi. Bir süre çocukları olmadı. Gotama ava çıkıyor, oyunlar oynuyor, güneşli bah-çelerde ve korularda, sulak pirinç tarlalarında geziyordu. Böyle bir hayat yaşarken üzerine ağır bir mutsuzluk çöktü. Zihninin bir meşgale arayışının mutsuzluğuydu bu. Bolluk ve güzellikler içinde, bir hazdan diğerine aka-rak yaşıyor, ama ruhu doymuyordu. Irkının alın yazısı ona seslenir gibi oldu. Sürdüğü bu varlığın, hayatın gerçekliği değil, bir tatil -çok uzun süren bir tatil- olduğunu anladı.

Böyle bir ruh hali içindeyken, düşüncelerine işaret eden dört şey gördü. Bir eğlence gezisindeyken yaşlılıktan korkunç şekilde çökmüş bir adamla karşılaştı. Kamburu çıkmış, mecali kalmamış zavallı yaratık zih-ninde yer etti. Arabacısı Channa, “İşte hayat bu,” dedi. “Hepimiz onun gibi olacağız.” Daha bu görüntüyü aklından silememişken, iğrenç bir has-talıktan korkunç acılar çeken bir adama rastladı. Channa yine, “İşte ha-yat böyle,” dedi. Gördüğü üçünü şey şişmiş, gözleri yuvalarından çıkarıl-mış, kuşlar, hayvanlar tarafından yenmiş, gömülmemiş bir cesetti. “İşte hayat böyle,” dedi Channa.

Hastalık ve insanın faniliği, tüm mutlulukların geçici ve yetersiz ol-duğu düşüncesi Gotama’nın zihnini sardı. Sonra o ve Channa, o zamanlar Hindistan’da çok sık görülen münzevilerden birini gördüler. Bu münzevi-ler çok katı kurallar altına yaşar, meditasyon ve dini sohbetlere çok zaman ayırırlardı. O sakin ve neşeli ülkede Gotama’dan önce pek çok kişi haya-tın acıklı ve akıl ermez olduğunu düşünürdü. Münzeviler ise hayatta daha derin bir gerçek ve Gotama’yı da ele geçiren tutkulu bir arzu arıyorlardı.

Hikâyeye göre karısının ilk oğlunu doğurduğu haberi ulaştığında, Gotama bu amaçla meditasyon yapıyordu. İşte koparılacak bir bağ daha, dedi Gotama.

Arkadaşlarının sevinç gösterileri arasında köye döndü. Bu yeni bağın doğumunu kutlamak üzere büyük bir ziyafet kuruldu, Notch dansı yapıldı ve o gece Gotama, sanki evi yanıyormuş gibi büyük bir ısırapla uyandı. Dansçı kızlar ay ışığının aydınlattığı karanlık holde yatıyordu. Channa’yı çağırdı, atını hazırlamasını söyledi. Sonra yavaşça karısının odasına gitti,

küçük yağ lambasının ışığında onun etrafı çiçeklerle çevrili, kucağında bebeğiyle mışıl mışıl uyuduğunu gördü. Gitmeden önce çocuğuna ilk ve son kez sarılmayı çok istedi, ama karısını uyandırmaktan korkarak vazgeçti, sonunda dönüp Hindistan'ı ısıtan ay ışığına çıktı; Channa atlarla bekliyordu, Gotama atına atlayıp sessizce uzaklaştı.

Gece vakti Channa'yla beraber ilerlerken baştan çıkaran tanrıça Mara'nın göğü kapladığını ve onunla çekiştiğini görür gibi oldu. "Geri dön ve kral ol," diyordu Mara. "Seni kralların en büyüğü yapacağım. Devam edersen başaramazsın. Peşini asla bırakmayacağım. Hiç beklemediğin bir anda arzu, fesatlık ya da öfke seni aldatacak; eninde sonunda benim olacaksın."

O gece çok uzaklara at sürdüler, sabah olunca Gotama klanının toprakları dışında durdu ve kumlu bir derenin kenarında atından indi. Orada bukle bukle dökülen saçını kılıcıyla kesti, bütün takılarını çıkardı ve bunlarla beraber atını ve kılıcını da Channa'yla eve gönderdi. Bu şekilde yola devam ederken hırpani kılıklı bir adama rastladı, kıyafetlerini onunla değiştirdi ve böylece onu engelleyen bütün dünya nimetlerinden kurtuldu. Artık bilgelik arayışına özgürce devam edebilirdi. Vindhya dağlarından kuzeye doğru Bengale uzanan, Rajgir kentine yakın bir tepelikte bulunan münzevi ve öğretmenlerin sığınak yerine doğru, güneye döndü. Burada labirent misali mağaralarda pek çok bilge kişi yaşırdı, bu bilgiler basit ihtiyaçlarını karşılamak için kente iner, yanlarına gelenlerle bilgilerini sözlü olarak paylaşırlardı.

Bu öğretim şekli birkaç yüzyıl sonra Atina'da yapılan Sokratçı müzakerelerin yöntemine çok benziyordu. Gotama çağının bütün metafizik bilgisine sahip oldu, ama keskin zekâsı ona sunulan çözümlerden tatmin olmuyordu.

Hint düşüncesi güç ve bilginin oruç tutma, uykusuz kalma, kendine eziyet etme yoluyla ölçsüz çileler çekerek elde edileceğine inanmaya hep meyilli olmuştu ve şimdi Gotama bu fikirleri sınıyordu. Beş öğrenci arkadaşını da alıp Vindhya dağındaki bir vadiye gitti. Orada kendini oruç tutmaya ve korkunç cezalara verdi. Gök kubbede asılı koca bir çanın sesi gibi şöhreti yayıldı⁸⁰; ama bu ona gerçeği bulduğu hissini vermedi. Bir gün

80 *The Burmese Chronicle*, Rhys Davids

halsiz olmasına rağmen düşünmeye çalışırken bir yandan da aşağı yukarı gezinip duruyordu. Aniden tökezleyip düştü ve bayıldı. Kendine geldiğinde bilgelik gayretinin bu sihirli inanılmazlığı açıkça gözlerinin önündeydi.

Beş arkadaşının normal yiyecekler istemeleri ve kendilerini cezalandırma sürecini reddetmeleri karşısında şaşkınlığa ve dehşete kapıldı. İnsanın ulaşabileceği bütün gerçeklerin beslenmiş bir beyin ve sağlıklı bir beden ile elde edilebileceğini anladı. Böyle bir kavram ülkenin ve çağın fikirlerine tamamen yabancıydı. Arkadaşları onu terk ettiler ve üzgün bir halde Benares'e döndüler. Dev çanın gümbürtüsü azalmıştı. Muhteşem Gotama gözden düşmüştü.

Gotama bir müddet tek başına, tarihin en yalnız adamı olarak dolaştı, ışığa ulaşmak için savaştı.

Zihin karmaşık bir sorunla uğraşırken, az da olsa kazanımlarının farkına vararak, ansızın beliren bir aydınlanmayla, galibiyetini birdenbire fark edene kadar ilerler, adım adım yerini sağlamlaştırır. İşte Gotama'ya da böyle olmuştu. Yemek yemek için nehir kıyısındaki büyük bir ağacın altına oturduğu sırada bu net görüş algısına vardı. Hayatı yalın bir şekilde görüyormuş gibi geldi. Derin düşünceye dalarak bütün gün ve gece orada oturduğu ve sonra ona görünenleri tüm dünyaya anlattığı rivayet edilir.

25.2 Öğretim ve Efsanelerin Çatışması

İlk yazılanların karşılaştırmasından çıkardığımız, Gotama'nın sade öyküsü böyledir. Ancak sıradan insanlar ucuz mucizeler görmek zorundadır.

Bu tür insanlara göre küçük gezegenimizin geçmiş, geleceği ve varoluşun temel doğasını düşünen bir adam ortaya çıkarması gayet önemsizdi. Ve bu yüzden, çoğu bazı değerli Pali yazarlarınca üretilen şu tür şeyler buluyoruz:

“Dünyanın Kurtarıcısıyla, Şeytan Prens arasında çatışma başlayınca gökten binlerce meteor düştü... Nehirler tersine aktı, asırlar boyunca sayısız ağacın yetiştiği yüce dağların dorukları yere yuvarlandı... Güneş kendini kararttı ve bir sürü başsız ruh göğü kapladı⁸¹.”

81 *The Madhurattha Vilasini*, Rhys Davids alıntısı.

Tarihin bu olgusunun sağlanması yapılmadı. Bunun yerine elimizde sadece Benares'e doğru yürüyen yalnız bir adam vardı.

Gotama'nın altında oturup zihinsel berraklık hissine ulaştığı o ağaç olağanüstü dikkat çekmiştir. Bu incir sınıfından bir ağaçtı ve en başından itibaren alışılmadık bir saygı gösterildi. Adını Bo Ağacı koydular. Uzun zaman önce yok olmuştur, ama yerini alacak bir başka ağacın ortaya çıkması yakındır; Seylan'da. M.Ö. 245 yılında Bo Ağacından kesilerek dikilen dünyanın en eski tarihi ağacı günümüzde de yetiştirilmektedir. O zamandan günümüze dek özenle bakılıp sulanmıştır; büyük dalları payandalarla desteklenir ve yeni kökler çıkarabilmesi için ağacın etrafındaki toprak teraslanmıştır. Bo Ağacı tüm insanlık tarihinin ne kadar kısa olduğunu, pek çok neslin tek bir ağacın sürekliliğiyle kapsandığını görmemizi sağlar. Gotama'nın öğrencileri onun, en başından itibaren yanlış anladıkları ve çarpıttıkları düşüncelerinden ziyade bu ağacı korumaya daha önem vermişlerdi.

Gotama, Benares'e gelince hâlâ çilekeş bir hayat süren bu üç öğrencisini arayıp buldu. Onu gören öğrencilerin karşılamaya tereddüt ettiklerine dair rivayetler vardır. Ancak Gotama'nın, onların mesafeli tavrını yenecek güçte bir karakteri vardı ve yeni inançlarını dinlemelerini sağladı. Artık aydınlanmış olduğuna sonunda hepsini ikna ettiğinde öğrencileri onu Buda diye selamladılar. O günlerde Hindistan'da bir inanış vardı, bilgeliğin uzun aralıklarla dünyaya geri döneceği ve Buda olarak bilinen seçilmiş kişi vesilesiyle insanlık önünde belireceğine inanılıyordu.

Hint inancına göre böyle pek çok Buda gelmişti; Gotama Buda bunların sonuncusuydu. Ancak Gotama'nın bu sıfatı kabul ettiği ya da bu teoriyi benimsediği şüphelidir. Konuşmalarından kendisinden asla Buda diye bahsetmez.

O ve yeniden toparlanan beş öğrencisi Benares'teki Geyik parkında bir tür akademi kurdular. Kendilerine kulübeler inşa ettiler ve altmış kadar mürit topladılar. Yağmur mevsiminde bu yerleşkede kalıp konuşmalar yaptılar, kuru havalarda ülkenin dört bir yanına dağılıp Gotama'nın yeni öğretilerini anlattılar. Tüm öğretinin sözlü olarak verildiği anlaşılmaktadır. Belki de o zamanlar Hindistan'da yazı yoktu. Buda zamanında İlyada'nın

bile yazıldığına dair şüpheler olduğunu unutmamak gerekir. Çoğu Hint yazıtının temelini oluşturan Akdeniz alfabesi henüz Hindistan'a ulaşmamış olabilirdi. Bu yüzden usta özlü ve kısa dizeler, vecizeler ve ana fikirlerin listelerini oluşturmuş ve bunlar öğrencilerinin anlatılarında genişlemişti. Bu ana fikir ve vecizelerin çoğalmasında bu durum çok etkili oldu. Modern zihinler olguları sayısal olarak ifade eden Hint düşüncesine pek sabredemezler: Sekiz Aşamalı Yol, Dört Yüce Gerçek, vb. oysa bu numaralandırma belgelere dayalı olmayan bir dünyada hatırlatıcı olması bakımından çok gerekliydi.

25.3 Gotama Buda Öğretisi

Gotama'nın öğretisi, orijinal kaynakların araştırılması sayesinde netleştiği üzere, net ve basittir ve modern düşüncelerle çok uyumludur. Dünyanın bilinen en etkili bilgilerden birine ulaşıldığı tartışmasız bir gerçektir.

Elimizdeki şey onun temel doktrini somutlaştıran, beş öğrenciyi yaptığı konuşmaların hemen hemen güvenilir olan başlıklarıdır. Hayatın tüm ıstırap ve mutsuzluklarını doyumsuz bencillığe dayandırır. Acıların sebebi benlik arzusu, doymak bilmez isteklerin çektiği eziyettir, der. Bütün kişisel arzularını yenene kadar insanın hayatı üzüntüyle geçer, sonu keder olur. Hayatın ihtirasları üç biçimde karşımıza çıkar ve üçü de zararlıdır. Birincisi duyuları, duyusalılığı tatmin etme arzusudur. İkincisi kişisel ölümsüzlük arzusudur. Üçüncüsü ise gönenç, dünyevilik arzusudur. Dingin bir yaşam için tüm bunları yenmek gerekir –yani insan artık kendisi için yaşamamalıdır. Gerçekten yendiği zaman ve bunlar artık insanın hayatına hükmetmediğinde, birinci şahıs zamirini artık aklından sildiğinde daha yüksek bir bilgeliğe, nirvanaya, ruhun dinginliğine ulaşır. Çoğu kişinin hatalı olarak düşündüğü üzere nirvana yok oluş değil, hayatı bayağı, acınası ve korkunç kılan beyhude kişisel amaçların yok oluşu anlamına gelir.

Burada, elimizde ruhun huzuru meselesinin en mükemmel analizi bulunmaktadır. Adına lâıyk her din, her felsefe kendimizi benliğimizden daha büyük bir şeyde kaybetmemiz öğüdünde bulunur. Her kim ki hayatını kurtarır, o zaman onu kaybeder; burada da tam olarak aynı ders vardır.

Bu kitapta gözler önüne serdiğimiz tarih öğretisi Buda'nın bu öğretisiyle tamamen uyumludur. İnsanlar kendilerini daha büyük bir şeyde kaybetmedikleri sürece sosyal düzen, güvenlik, huzur ve mutluluk, adil yönetimler ve krallar olmayacaktır. Biyolojik gelişim de tamamen aynı süreci işaret eder –bireysel tecrübenin dar kapsamının daha geniş bir varlıkla birleşmesi (bkz. XI. Ve XVI. Bölümler). Bir hapishaneden kurtulmak için insanın kendini daha büyük görüşlerde unutması.

Özveri tam olmak zorundadır. Gotama'nın bakış açısına göre ölüm korkusu, Mısırlıların ve tapınaklara adaklar adayarak onlardan öğrenenlerin sürdüğü yavan, basit bireysel hayatın sonsuza dek devam etmesine duydukları hırs, arzu, açgözlülük ya da nefret kadar ölümcül, çirkin ve uğursuzdur. Gotama dini, ölümsüzlük dinlerinin tamamen tersidir ve öğretisi, kişisel gücü acılar çekerek kazanma girişimi olan çilekeşliğin karşısında çakmak gibi çakar.

İnsan hayatını onursuzlaştıran üç bayağı arzudan kurtulmamızı salık veren hayatın kuralına, Aryan Yoluna gelirsek, burada öğretisi pek de net değildir. Bunun sebebi ise gayet açıktır. Gotama'nın tarih bilgisi ve ileri görüşü yoktu; hayatın, uzay ve zamana yayılan geniş ve çok yönlü maceralarına dair net bir algısı yoktu. Zihni, çağının ve o çağda yaşayan insanların fikirleriyle sınırlıydı ve o insanların zihinleri de dünyanın ve Buda'nın ebediyen tekerrür ettiği atıl bir döngü kavramıyla şekillenmişti. Tanrının doğruluğu, sonsuz bir kaderin peşinden giden büyük bir kardeşlik olarak insanlık fikri, o günlerde Babil'deki Sami halkların akıllarına düşmüş olan bu fikir, Gotama'nın dünyasında yoktu. Ancak yine de, tüm bu kısıtlı şartlara rağmen Sekiz Aşamalı Yol düşüncesi son derece ferasetlidir.

Aryan Yolunun sekiz unsurunu kısaca özetleyelim. Birincisi Doğru Bakıştır; Gotama görüş ve fikirleri katı şekilde sorgulamış, müritlerinin ilk araştırması olarak hakikatte ısrar etmişti. Bayağı hurafelere takılıp kalmak yoktu. Örneğin son derece yaygın olan ruhun ölümden sonra bir başka bedene göç etmesi inancını kınadı. Herkesin malumu olan ilk Budist diyalogunda sürekliliği olan benlik fikrini yıkan analizler vardır. Doğru Bakışın ardından Doğru Amaç gelir; çünkü doğa boşluktan nefret eder ve bayağı istekler atılacağı için başka arzular teşvik edilmelidir –insanlara

hizmet etme, adil olma ve adaleti sağlama gibi. İlkel ve bozulmamış Budizm arzunun yok edilmesini değil, arzuların değişmesini amaçlıyordu. Bilim ve sanata bağlılık, her şeyi daha iyi hale getirmek gibi, kıskançlıktan ve şöhret tutkusundan arınmış amaçlarla sağlanan şeyler Budizm'in Doğru Amaç unsuruyla tam bir uyum içindedir. Doğru Söz, Doğru Davranış ve Namuslu Kazanç unsurlarını açmaya gerek yoktur. Altıncı unsur ise Doğru Eylemdir, zira Gotama iyi niyetlerin baştan savma uygulanmasına katlanamazdı; öğrenci onun faaliyetlerini hevesle gözlemlemek zorundaydı. Yolun yedinci unsuru olan Doğru Uyanıklık, kişisel hislere kapılmaya ya da yapılan ya da yapılmayan şeyler için şan şöhret beklentisine girmeye karşı sürekli bir koruma sağlar. Son olarak, dindarların, İskenderiye'nin sistrumlarının tıngırtısına kapılanları gibi şan şöhret sevdasının anlamsız aşkı olarak, Doğru Odaklanma gelir.

Karma'nın Budist doktrinini burada incelemeyeceğiz, çünkü bu sona ermekte olan bir düşünce dünyasına aittir. Her hayatın iyisi ya da kötüsü, sebebi anlaşılamayan bir şekilde selefiyle birlikte tanımlanan, ardından gelen hayatın mutluluk ya da mutsuzluğunu belirlemekle yükümlüydü. Günümüzde bir hayatın kendi semereleri içinde sonsuza dek devam ettiğini görürüz, ama belli bir hayatın yeniden tekrar edeceğini varsayma gereği duymayız. Hint dimağı döngüsel yinelenme fikriyle doluydu, her şey yeniden var olmak durumundaydı. Bu insanların yaptığı çok doğal bir varsayımdır, yani biz analiz edene dek her şey olur. Modern bilim böyle bir yinelenmenin var olmadığını açıkça göstermiştir; hiçbir nesil bir önceki nesli tam olarak tekrar etmez; tarih kendini tekrar eder; artık gördüğümüz üzere değişimin sonu gelmez; her şey sonsuz olarak yenidir. Ancak bizim genel fikirlerimizle Buda'nıninkiler arasındaki farklar, Gotama'nın M.Ö. altıncı yüzyılda kurallarını oluşturduğu bu özgürleşmiş yaşam tasarısının benzeri görülmemiş bilgeliğini, iyiliğini ve büyüklüğünü takdir etmemizden alıkoymaz.

İnsanlığın, türlü türlü faaliyete dönüştürülmüş tüm isteklerini bir araya toplamada, zamanda ve uzayda ölüme ve ölümlülüğe karşı savaşmada teorik olarak başarısız olmuşsa da, bunları kendi hayatında ve yenilikçi bir maceranın öğrencilerinin hayatında, vaazlar vererek, doktrini, nirvananın yöntemlerini, baştan sona ateşler içinde yanan dünyada ruhun

dinginliğini anlatarak uyguladı. Onlara göre en azından onun öğretisi eksiksiz ve tamdı. Ancak herkes vaaz verip öğreti yayamaz, doktrin temelde hakkaniyetli olan hayatın pek çok işlevinden biridir. Bu modern dimağlara, insanın, daha büyük zorluklara karşı da olsa, toprağı ekip biçmesi, bir kenti yönetmesi, yollar, evler inşa etmesi, makineler yapması, ya da kusursuz bir kendinden vazgeçişle ve dinginlikle bilgiyi araması ve yayması eşit derecede kabul edilebilir görünür. Bu Gotama'nın öğretilerinde de vardır, ama öğretinin kendisine ve insanların sıradan meselelerinin yüceltilmesinden çok indirgenmesine vurgu yapılır.

Bu ilkel Budizm şu ana kadar incelediğimiz dinlerden bazı açılardan ayrılır. Budizm başlangıçta, törenleri ve adakları olmayan bir davranış diniydi; adakları olmadığından tapınakları ve kutsal rahipleri de yoktu. Bir teolojiye de sahip değildi. O zamanlar Hindistan'da tapınılan sayısız ve çoğu anlamsız olan tanrıları ne savunuyor, ne reddediyordu. Sadece bunlara aldırımıyordu.

25.4 Budizm ve Asoka

Bu yeni öğreti en başından itibaren yanlış anlaşıldı. Belki de bu öğreti yapısı itibarıyla bozukluk içeriyordu. İnsanlar henüz hayatı sürekli ilerleyen bir gayretle yaşama algısına sahip olmadıkları için kendinden vazgeçme fikrini faal hayattan vazgeçme şeklinde anlamaları çok doğaldı. Gotama'nın tecrübelerinin de gösterdiği üzere, dünyadan kaçmak, kendinden kaçırmaktan daha kolaydı. İlk öğrencileri gayretli düşünür ve öğretmenlerdi, ama manastır hayatına özgü bir inzivaya çekilmek, hele de son derece basit bir yaşantının uygun ve cazip görüldüğü, emek harcamanın dünyanın her yerinden çok daha yorucu olduğu Hindistan'ın iklim koşullarında çok kolaydı.

Onun çağından beri çoğu dini liderin kaderi olduğu üzere Gotama da, dünyayı etkileme çabasındaki öğrencileri tarafından bir mucize haline getirildi. Dini bütün bir müridin, ustasının zihinsel ışıma anının, unsurların epileptik krizi ile işaretlenmesi gerektiğine inandığından daha önce bahsetmiştik. Bu, Gotama'nın belleği hakkında ortaya çıkan pek çok amiyane mucizelerin küçük bir örneğidir.

Şimdiki gibi o zamanda insanların büyük çoğunluğuna göre benlikten kurtulmanın düşüncesini kavramak bile çok zordu. Buda'nın Benares'ten yolladığı öğretmenler arasında bazılarının bile bunu kavrayamamış ve dinleyenlere gerektiği gibi aktaramamış olması muhtemeldir. Öğretileri gayet doğal olarak, kişinin kendinden değil –bu fikir onların da ötesindeydi- bu dünya ve öbür dünyanın belalarından ve acılarından kurtuluşunu benimsiyordu. Halkın mevcut batıl inançlarında, özellikle de ruhun ölümden sonra başka bir bedene göç ettiği fikrinde, bu fikir ustanın öğretisine ters düşse de, üzerinde çalışabilecekleri korku unsurları buldular. Yeniden doğduklarında yozlaşmış ya da sefil bir halde yaşamasınlar, Brahman öğretmenlerin akıllarına kazıdığı sonsuz cehennem işkencelerinden geçmesinler diye insanlara erdemli olmayı teşvik ettiler. Buda'ya sonsuz işkencelerin kurtarıcısı olarak gösterdiler.

Dürüst, ama akılsız öğrencilerinin, ustalarının ve propagandalarının başarısı için söylemeyecekleri yalan yoktu. Gündelik hayatta yalan söyleyenleri hor görenler kendilerini propaganda işlerine adadıklarında ilkeleri hiçe sayan sahtekâr ve yalancılara dönüşür. Bu insan doğasının kafaları bulandıran bir mantıksızlığıdır. İşte böyle dürüst kişiler, kimileri kuşkusuz çok dürüsttü, dinleyenlere Buda'nın–çok sıradan bir isim olduğu için artık ona Gotama demiyorlardı–doğumunun, gençliğindeki yiğitliklerinin, günlük hayatının mucizelerini anlatıyor, öldüğü zaman bedeninin aydınlanacağını söylüyorlardı. Buda'nın ölümlü bir babadan olduğuna inanmak tabii ki mümkün değildi. Annesinin rüyasında beyaz bir fil görmesiyle mucize eseri rahme düşmüştü! Önceden altı dişi olan muhteşem bir fildi ve dişlerini ihtiyacı olan avcılara vermişti –hatta dişlerini kesmelerine bile yardım etmişti- diye anlatılıyordu.

Bundan başka Buda hakkında bir teoloji de gelişti. Tanrı olduğu keşfedildi. O kutsal varlık dizilerinden biri, Buda'ydı. Bütün Buda'ların ölümsüz ruhuydu; gelip geçmiş büyük Buda dizileri ve gelecek olan Budalar (Buddisatvas) vardı. Ancak bu Asya teolojisinin karmaşık konularına burada daha fazla giremeyiz. Bu hastalıklı tasavvurların etkisi altında, Gotama'nın ahlâki öğretisi adeta gözlerden uzak kaldı.

Teoriler büyüyüp yayıldı; her yeni adım, her yeni hipotez bir diğerini gerektirdi, ta ki gökyüzü bu sahteliklerle dolana ve bu dinin kurucusunun daha asil ve basit öğretisi doğaüstü hilelerin pırılıstı altında kalana dek⁸².

M.Ö. üçüncü yüzyılda Budizm bolluk ve güç kazanıyor ve yağmur mevsimlerinde öğretinin öğretmenlerinin topladığı o sade kulübelerin yerini büyük manastır binaları alıyordu. Budist sanatını başlangıcı bu döneme rastlar. İskender'in ilerleyişinin de bu dönemde olduğunu, Pencap'ın hâlâ Seleukos egemenliğinde olduğunu, tüm Hindistan'ın Yunan vurguncularla dolduğunu, İskenderiye kara ve deniz ulaşımının hâlâ açık olduğunu hatırlarsak, bu Budist sanatının Yunan nitelikleri taşımasına ve gelişiminde yeni İskenderiye mezhepleri Serapis ve İsis'in büyük oluşuna şaşırmayız.

M.Ö. üçüncü yüzyılda yıldızı parlayan, Peshawar yakınındaki kuzey-batı sınırında bulunan Gandhara krallığı, Helen ve Hint aleminin buluşma noktasıydı. Burada en eski Budist heykeller bulunur, Serapis, İsis ve Horus'a çok benzeyen figürlerle yapılmış bu heykeller, Buda hakkında yaratılmış efsaneleri iyice pekiştirir. Gandhara'ya gelen Yunan sanatçılar aşına oldukları bu temadan vazgeçmek istemiyordu. Oysa İsis artık İsis değil, Hariti olmuştu, Buda'nın değiştirip iyiliksever bir tanrıça yaptığı ölümcül tanrıça. Simon Foucher bu merkezden Çin'e kadar İsis'in izini sürer, ama başka etkenler de iş başındadır ve hikâye bu kitapta çözümleyemeyeceğimiz kadar karmaşık hale gelir⁸³. Çin'de taoist tanrılar vardı. Kutsal Ana, Kuan-Yin (aslen erkek ismidir) adını alan ve İsis'e çok benzeyen Gök Tanrıçası. İsis figürlerinin Kuan-Yin'in davranışlarını çok etkilediğini düşünebiliriz. İsis gibi o da denizlerin kraliçesiydi, Stella Maris. Japonya'daki adı Kwannon idi. Doğu ile batı arasında dinin dış formları sürekli bir alışveriş halinde olmuştur. Hue'nin Travels adlı eserinde onun ve yanındaki misyonerlerin bu ortak tapınma geleneğini ne kadar şaşırtıcı bulduklarını okuruz.

Hue, Yüce Lamaların seyahatlerde ya da tapınak dışında yapılan törenlerde taktıkları çarpı işareti, kep, giydikleri cüppe, pelerin gibi kıyafetlerin, törenlerdeki ikili koronun, mezmur (Zebur sureleri) okumanın,

82 Rhys Davids, *Buddhism*

83 Bkz. R. F. Johnston, *Buddhist China* -L. C. B.

şeytan çıkarmanın, beş zincirle asılı, istenildiğinde açılıp kapanabilen tütsü kabının, Lamaların sağ ellerini müridinin başına koyarak onu kutsamasının, tespih çekmenin, kiliseye bekâret yemini etmenin, azizlere tapınmanın, oruç tutmanın, ayinlerin, kutsal suyun, tüm bunların Budistlerle aramızdaki benzerlikler olduğunu söyler⁸⁴

Brahmanizm ve Helenizm'in yozlaşma ve varyasyonlarını içeren Gotama'nın mezhebi ve doktrini M. Ö. Dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda öğretmenlerin artmasıyla tüm Hindistan'a yayılmıştır. Birkaç nesil boyunca en azından başlangıçtaki ahlâki güzelliğini ve sadeliğini muhafaza etti. Kendinden vazgeçme ve aldırışsızlığın anlamını kavrayamayan pek çok kişinin yine de bu niteliklerin gerçekliğindeki ihtişamı takdir edecek yeterliği vardı. Budizm elbette asil hayatlar yaratıyordu ve asalete verilen gizli tepkinin zihinlerimizde uyanması sadece mantık yoluyla olmaz. Daha ziyade bayağı tasavvura verdiği tavizler yüzünden yayılmıştır. İlk Budistler çok hoş ve kibar, yardımsever ve asil, destekleyici inançlarındaki inanışları zorlayan ve hayranlık uyandıran kişiler oldukları için yayılmıştır.

Budizm gelişme sürecinin daha başındayken Brahmanların giderek artan savlarıyla çatışmaya girdi. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Gotama zamanında ruhban sınıfı Hindistan'a egemen olma mücadelesini hâlâ sürdürüyordu. Halihazırda büyük avantajları vardı. Gelenek ve din onların tekelindeydi. Ancak krallığın gelişmesiyle sorgulanmaya başladılar, çünkü önder ve krallar çoğunlukla Brahman kastı dışındandı.

Krallık, Pencap'ın Pers ve Yunan işgallerinden hız aldı. Kral Porus'un fillerine rağmen İskender'e yenildiğinden ve kraldan valiye indirgendiğinden bahsetmiştik. Indus nehrindeki Yunan ordugâhına Chandragupta Maurya adında, Yunanların Sandracottus dediği, Ganj ülkesini fethetme planları kuran bir vurguncu geldi.

Hindistan'daki bütün ileri yönde yürüyüşlere karşı çıkan Makedonyalılar bu plandan memnun kalmadılar ve Chandragupta Maurya ordugâhtan kaçmak zorunda kaldı. Kuzeybatı sınırına kadar gitti. İskender yola çıktıktan sonra Pencap'ı istila etti ve Makedonyalı temsilcileri yerinden etti. Sonra M.Ö. 321'de Ganj ülkesini fethetti, M.Ö. 303'te Pencap'ı geri almak

84 Hue, *Travels in Tartary, Tibet and China*.

ve imparatorluğu kuzey Hindistan'dan doğu denizinin batısına kadar genişletmek isteyen I. Seleukos'a karşı başarılı bir savaş verdi. Babil, Mısır ve Çin'de yaşandığını anlattığımız taht ile ruhbanlık arasındaki çatışmanın aynısını kral Chandragupta da, artan bir güce sahip Brahmanlarla yaşadı. Budizmin yayılan doktrininde ruhbanlık ve kastların büyümesine karşı bir ittifak gördü. Budist düzeni destekledi, maddi bağışlarda bulundu ve öğretilerini teşvik etti.

Ardından tahta çıkan oğlu Madras'ı fethetti. Onun ardından ise tarihin en büyük krallarından olan, egemenliği Afganistan'dan Madras'a kadar uzanan Asoka (M.Ö. 264-227) tahta çıktı. Tarihte, zafer kazandıktan sonra savaşmayı bırakan tek askeri kraldır. Hindistan yarımadasının en ucunu da topraklarına katma niyetiyle Madras'ın doğu kıyısındaki Kalinga'yı fethetti (M.Ö. 255). Sefer başarılı oldu, ama savaşın zalimlik ve dehşeti karşısında tiksintiye kapıldı. Günümüze kadar ulaşmış bazı yazıtlarda artık savaş yoluyla değil din yoluyla fetih yapacağını ifade ettiği ve kalan hayatını Budizm'in yayılmasına adanmış olduğunu belirtmektedir.

İmparatorluğunu sonsuz bir barış ortamında ve büyük bir yetenekle idare etti. Artık dini fanatiklerden değildi. İlk ve tek savaşını yaptığı sene dışarıdan biri olarak Budist topluluğuna katıldı. Birkaç yıl sonra bu yolun gerçek bir üyesi oldu, kendini sekiz aşamalı yol ile nirvanaya ulaşmaya adanmıştı.

Hayatı boyunca yaptığı faydalı işler, bunun ne kadar doğru bir yaşam biçimi olduğunu ortaya koyuyordu. Doğru Amaç, Doğru Eylem ve Doğru Yaşam hayatını farklılaştırmıştı.

Hindistan'da su kuyuları açtırdı, gölge versin diye ağaçlar dikti. Hayır işlerini idare etmeleri için görevliler atadı, hastaneler kurdu. Bahçeler yaptırdı, şifalı bitkilerin yetiştirildiği özel bahçeleri vardı. Yanında Aristo gibi ona ilham verecek biri olsaydı, mutlaka bilimsel araştırmaları da çok desteklerdi. Yerli ve tabi ırkların bakımı için bakanlık kurdu, Kadınların eğitim almasını sağladı. Halkının hayatın sonu ve yaşama şekli hakkında ortak bir kanıya sahip olmaları için eğitti ve bunu yapan ilk kraldı. Budist öğretmenlere bağışlar yaptı, daha iyi eğitim vermeleri için onları teşvik etmeye çalıştı. Tüm ülkeyi Gotama öğretisinin yazıtları sardı ve bunlar akıl almayacak eklemeler yapılmamış sade ve insani öğretilerdi. Bu yazıtların

otuz beş tanesi günümüze kadar ulaşmıştır. Ustasının öğretisini yaymak üzere dünyanın dört bir yanına misyonerler gönderdi, Kaşmir'e, Seylan'a, Seleukos'a ve Ptolemies'e. Seylan'a giden misyonerler daha önce bahsettiğimiz Bo Ağacının kesim işlemini gerçekleştirmişti.

Asoka yirmi sekiz yıl boyunca sağduyuyla, insanların asıl ihtiyaçlarını gidermek için çalıştı. Tarihin sütunlarını dolduran on binlerce kralın görkemi, zarafeti, dinginliği ve asaleti arasında Asoka adı pırıl pırıl, bir yıldız gibi parlar. Volga'dan Japonya'ya kadar adı hâlâ saygıyla anılır. Çin, Tibet, hatta doktrinini bırakmış olmasına rağmen Hindistan, onun büyüklüğünün geleneğini muhafaza eder. Günümüzde çoğu kişi onun anısına Şarlan ya da Konstantin'den bile daha çok saygı duyar.

25.5 İki Büyük Çinli Öğretmen

Asoka'nın sonsuz bağışlarının çıkarıcı, paragöz, ikiyüzlü taraftarları öğretiye çekmesiyle Budizm'i yozlaştırdığı düşünülür, ancak onun teşvikleri sayesinde öğretinin tüm Asya'ya yayıldığı su götürmez bir gerçektir.

Budizm Afganistan ve Türkistan üzerinden Orta Asya'ya yayılıp Çin'e kadar ulaşmıştır. Budist öğretisi M.Ö. 200 yılından önce Çin'de geniş bir alana yayılmıştı. Budizm burada hüküm süren, ilkel büyü uygulamalarının gelişmesiyle ortaya çıkan Taoizm'le karşılaştı. Taoizm Han Hanedanı döneminde Chang Daoling tarafından farklı bir mezhep olarak yeniden düzenlendi. Tao, Aryan Yolu fikrine çok benzeyen bir yol anlamına gelir. İki dini yayılımı yan yana ve aynı değişimler altında ilerledi, öyle ki günümüzde görünür yöntemleri birbirine çok benzemektedir. Budizm, daha az teolojik ve daha çok kişisel davranış yasalar kitabı mahiyetinde olan Konfüçyüsçülükle de karşılaştı. Son olarak anarşist, evrimci, barışçıl ve ahlâki filozof ⁸⁵ Lao Tzu'nun, dinden ziyade hayatın felsefi kuralları olan öğretileriyle karşılaştı. Lao Tzu'nun bu öğretileri sonradan, modern Taoizm'in kurucusu Chen Tuan'ın dini ile birleşti.

Konfüçyüsçülüğün kurucusu Konfüçyüs de, Lao Tzu ve Gotama gibi büyük güneyli liderler gibi M.Ö. altıncı yüzyılda yaşadı. Hayatı, beşinci ve dördüncü yüzyılın daha siyasi olan bazı Yunan filozofları benzerlikler

içeriyordu. M.Ö. altıncı yüzyıl, Çin tarihçilerinin Chow Hanedanına tahsis ettiği bir dönemi kapsar, ama o günlerde hanedanın egemenliği sembolik olmaktan biraz çıkmıştı, imparator Göklerin Oğluna yapılan geleneksel törenleri yönetiyor ve saygı görüyordu. Sembolik imparatorluğu bile günümüz Çini'nin altıncı kısmı değildi. XIV. Bölümde Çin'in o günlerdeki gidişatına şöyle bir bakmıştık; Çin, kuzeyli barbarlara açık savaşı devletlerden oluşuyordu. Konfüçyüs de bu devletlerden bir olan Lu'ya tabiydi, aristokrat doğmuştu, ama yoksuldu; çeşitli resmi makamlarda görev aldıktan sonra bilgeliği bulmak ve yaymak için Lu'da bir akademi kurdu. Konfüçyüs Çin devletlerini dolaştı, onu danışman yapacak bir prens aradı ve yeniden yapılanmış dünyanın merkezi oldu. İki yüz yıl sonra, aynı düşüncelerle Eflatun, Syracusalı tiran Dionysius'a tavsiye almak için gitmişti ve Aristo ile İsokrates'in Makedonya kralı Philip'e karşı tutumlarından daha önce bahsetmiştik.

Konfüçyüs öğretisi onun bir standart ya da ülkü olarak topladığı asil bir hayat, aristokrat insan fikrinde merkezileşir. Bu deyim genellikle üstün insan olarak tercüme edilmiştir, ama üstüne ve insan olarak uzun süre yarı nükteli hakaret ifadesi haline gelmiştir ve bu tercüme Konfüçyüsçülüğe haksızlıktır. Konfüçyüs, yaşadığı döneme fedakâr halk adamı fikrini sunmuştu. Bu fikirdeki halk kısmı onun için çok önemliydi. Gotama ve Lao Tzu'dan daha yapıcı bir siyasi düşünürdü. Aklı hep Çin'in koşullarıyla meşguldü ve asil devleti kurmak için aristokrat insanı var etmeye çalıştı. Özlü sözlerinden biri şöyledir: "Dünyadan elimizi eteğimizi çekmemiz ve bizimle yakınlığı olmayan kuşlar ve hayvanlarla arkadaşlık etmemiz mümkün değildir. İstirap çekenlerden başka kiminle yoldaşlık edebilirim? Hükmeden bu düzensizlik çabalarımın gerektirdiği şeydir. Krallığa doğru prensipler hükmederse devletini değiştirmem de gerekmez."

Öğretisinin siyasi temeli Çin ahlâki fikirlerinin niteliği gibi duruyor. Çoğu Hint ve Avrupa ahlâki ve dini doktrinine göre devlete daha dolaysız bir atıfta bulunuluyor. Konfüçyüs bir müddet Lu'nun dukağı olan Cung-tu kentinde sulh hâkimi olarak görev yaptı. Burada hayatı son derece geniş kapsamlı olarak düzenlemeye çalıştı, bütün ilişki ve faaliyetlerin özenli kurallara göre yürütülmesini sağladı. Sadece saraylarda ve yüksek mevkideki kişilerin konaklarında görülen şekilde, her ayrıntıyı törenle

ifa etti, insanları buna mecbur kıldı ve günlük hayatı katı kurallara bağladı. Farklı sınıflara mensup kişilerin yiyebileceği yiyecekler bile düzenlendi; kadınlar ve erkekler sokakta ayrı yerlerden yürümek zorundaydı; tabutların kalınlığı ve mezarların durumu bile düzenlemelere bağlıydı⁸⁶.

Herkesin dediği gibi, tüm bunlar Çin'e özgü şeylerdi. Başka hiçbir halk ahlâki düzene ya da toplumsal istikrara talim terbiye ve görgü kuralları kanalıyla ulaşmamıştı. Yine de Konfüçyüs'ün yöntemleri Çin'de büyük etki yarattı ve dünyadaki hiçbir milletin böyle evrensel bir nezaket ve nefesine hâkim olma geleneği yoktur.

Daha sonra Konfüçyüs'ün düğ üzerindeki etkisi zayıfladı ve kendi kabuğuna çekildi. Son günlerinde geleceği çok parlak bazı öğrencilerinin ölümüyle üzüntüye kapıldı. Hiçbir akıllı hükümdar beni ustası olarak görmüyor, öyleyse ölüm vaktim gelmiştir, dedi...

O, yaşamak için öldü. Hirth şöyle der: "Çin'in ulusal karakterinin oluşmasında Konfüçyüs'ün pek çok imparatoradan daha büyük etkisi vardır, bu yüzden Çin tarihiyle alakalı olarak düşünülecek en önemli şahsiyetlerden biridir. Halkı o kadar etkiledi ki, milletin özgünlüğü, onun karakterinin özgünlüğünün önüne geçti. Dünyanın bir başka yerinde yaşasaydı belki adı unutulup gidecekti. Karakterini ve insan hayatı hakkındaki görüşlerini önceki nesillerin ahlâki felsefesiyle yakından ilişkili belgeleri dikkatle inceleyerek oluşturdu.

Bu yüzden de, çağdaşlarına verdiği tavsiye duyulmamış şeyler değildi, ama eski kayıtları araştırırken geçmişten gelen bilge sesleri dinleyerek, ulusun ilk gelişiminden sağladığı görüşleri ulusa ifade ettiği bir megafon oldu... Konfüçyüs'ün kişiliğinin Çin ulusal hayatındaki büyük etkisi sadece yazdıklarında ve öğretilerinde değil, yaptıklarındadır da. Kişisel karakteri, öğrencileri tarafından tarif edildiğine ve son dönem yazarların görüşlerine göre ki, bunların bazıları efsanevi nitelikler taşıyabilir, büyük bir adamın görünür davranışlarını taklit eden milyonlarca kişiye örnek oldu... Halk önünde yaptığı her şey son derece ayrıntılı törenlerle düzenlendi. Bunu o istememişti, çünkü törensel yaşantı Konfüçyüs'ten yüzlerce

yıl önce oluşmuştu, ama otoritesi ve örnek oluşu, arzulanan toplumsal uygulamalar olarak gördüğü şeyleri sürdürmesine vesile oldu.

Çinliler, Budizm ve Lao Tzu ile Konfüçyüs doktrinlerine Üç Öğreti derler. Hepsi birlikte sonraki tüm Çin düşüncelerinin temelini ve hareket noktasını oluşturur. Bunların eksiksiz araştırması, doğunun büyük insanları ile batı dünyası arasında gerçek bir entelektüel ve ahlâki ortaklık kurmak için gerekli bir ön hazırlıktır.

Gotama'nın tartışmasız en büyük ve en bilgeleri olduğu ve doktrini günümüzde büyük bir çoğunluğu etkilediği bu üç öğretmeninin ortak yönleri vardır; öğretilerinin batı dünyasına hükmedecek olan düşünce ve duygulara zıt düşen nitelikleri vardır. Evvela, bunlar kişisel ve hoşgörülü doktrinlerdir, bir yolun, yöntemin, asaletin doktrinidir, kilisenin ya da genel bir kuralın değil. Ve mevcut tanrılara tapınmayı ne kabul, ne de reddeder. Atinalı filozofların da aynı teolojik tarafsızlığa sahip olduğunu belirtmemiz gerekir. Sokrat hemen hemen bütün kutsal varlıklara saygı gösterir, ödün verirdi –kişisel görüşlerini saklı tutarak. Bu tutum, tanrının ilk ve en önde geldiği düşüncelerin hükmettiği Yahudiye, Mısır ve Babil'deki Yahudi topluluklarda büyüyen ruh haline tamamen muhalifti. Ne Gotama, ne Lao Tzu, ne de Konfüçyüs'ün başka tanrıları kabul etmeyen kısıncı bir tanrı, büyüye, cadılığa ya da eski adetlere, tanrı krala adak adamaya, her şeyin katı birleşimiyle oyalanmaya tahammülü olmayan korkunç geçgin tanrısı gibi bir fikirle ilgisi yoktu.

25.6 Budizm'in Yozlaşması

Yahudi düşüncesinin hoşgörüsüzlüğü temel inancının açık ve net kalmasını sağladı. Doğulu büyük öğretmenlerin ne kabul, ne de reddeden teolojik aldırmaçlığı en başından itibaren ayin formların detaylı açıklanmasına ve birikimine izin vermişti. Gotama'nın kolayca hiçe sayılabilecek olan Doğru Bakış unsurunda ısrar etmesi dışında Budizm, Taoizm ve Konfüçyüsçülükte de kendini arındıran bir unsur yoktu. Batıl alışkanlıkları, ruh çağırmayı, büyü yapmayı, secde etmeyi ve diğer tapınma şekillerini yasaklayan bir etken yoktu. Çok geçmeden bir kaplama ve süsleme süreci başlayıp devam etti. Yeni inanışlar, değiştirmek istedikleri yozlaşmış

dinlerin her hastalığını bulup çıkardılar, idoller ve tapınakları, sunak ve buhurdanlıkları ele geçirdiler.

Günümüzde Tibet Budist bir ülkedir, ama yine de Gotama yeryüzüne geri gelip Tibet'i baştan başa dolaşarak öğretisini arasa, bulamaz. Hükümdarın, tanrı kralın, taç giymiş Dalai Lama'nın, yaşayan Buda'nın tezahürünü bulur. Lhassâda rahipler, başrahipler ve lamalarla dolu büyük tapınaklar bulur –oysa onun sadece kulübeleri vardı ve hiç rahibi yoktu- ve yüksek bir sunağın altında kocaman altından bir put görür ve bunun Gotama Buda olduğunu öğrenir! Bu kutsal heykelin önünde törenler yapıldığını ve ona tamamen yabancı birtakım kurallar uygulandığını duyar. Çanlar, tütsüler, yerlere kapanmalar, bu hayret verici sürecin bir parçasıdır. Törenin bir yerinde çan çalar, ayna kalkar ve bütün cemaat hürmetle baş eğerek selam verir...

Bu Budist ülkede pek çok ilginç mekanizma keşfeder, kısa duaların yazıldığı rüzgâr ve su çarkları. Bu çarklar her döndüğünde dua edilmiş sayıldığını öğrenirdi. Peki, ama kime? Diye sorar. Ayrıca üzerinde tuhaf yazılar bulunan ipekten bayraklar görürdü. Om mani padme hum,(mücevher nilüferin içinde). Bayrak her dalgalandığında bunun, ülkesi ve bayrağı için bedeller ödemiş kişilerin yararına bir dua olduğunu öğrenirdi. Dindar kimseler bu kıymetli reçeteyi dağa taşamaz diye ülkenin dört bir yanına adamlar gönderirdi. Ve Gotama sonunda, dininin yarattığı dünyanın bu olduğunu anlardı! Ruhun dinginliğine giden Aryan Yolu bu şatafatlı parıltının ardına gömülmüştü.

İlkel Budizm'de bütün ilerici fikirlerin istendiğini daha önce açıklamıştık. Vaat etme fikri Yahudiliğe, daha önceki ya da çağdaş dinlerin hiçbirinde görülmemiş bir özellik kazandırdı: Yahudiliğin, tarihi ve dramatik olmasını sağladı ve öfkeli hoşgörüsüzlüğünü haklı gösterdi, çünkü bu hoşgörüsüzlük bir amacı işaret ediyordu. Gotama öğretisinin psikolojik yanının gerçeği ve derinliğine rağmen Budizm, yönlendirici bir fikri olmadığı için durgunlaştı ve bozuldu. İtiraf etmek gerekir ki, Yahudilik ilk evrelerinde insanların ruhlarına pek işlemedi, arzuları, tamahkârlıkları, maddiyatçılıkları ve batıl inançları olduğu gibi kaldı, ama verilen vaadin

ikna gücü ile kutsal sona hizmet eden kutsal liderlik sayesinde Budizm'e göre, parlak bir kılıç gibi daha canlı ve unut dolu kaldı.

25.7 Budizm'in Mevcut Menzili

Budizm bir müddet Hindistan'da gelişti, ama pek çok tanrısı ve sonsuz çeşitlilikteki mezhepleriyle Brahmanizm onun yanında hep dalgalandırıyordu. Brahmanizm'in organizasyonu daha güçlüydü ve kastları inkâr eden bu mezhebe saldırdılar ve Hindistan'daki varlığını bitirdiler. Bu mücadeleyi burada anlatmayacağız; işkence ve tepkiler yaşandı ve on birinci yüzyılda Orissa dışında Budist öğretisi Hindistan'dan tamamen çıktı. Nezaket ve merhameti ise Brahmanizm'le birleşti.

Dünyanın büyük bölgelerinde, haritamızın da gösterdiği üzere, Budizm hâlâ varlığını sürdürmektedir ve batı bilimiyle ilişki kurması ve tarihin ruhundan ilham almasıyla Gotama öğretisi canlanmış ve saflaşmıştır ve insanın kaderini yönlendirmede hâlâ büyük rol oynayabilir.

Ancak Hindistan, Aryan Yolunu kaybetmesiyle Aryan halkının hayatına da hükmedemez oldu. Büyük Aryan dini Moğollara geçerken, Aryanlar iki dinin, temelde Sami dinleri olan Hristiyanlık ve İslam'ın yayılışının etkisi altında kalmıştı. Budizm ve Hristiyanlıktaki tören kıyafetleri ve dualar, tapınaklar ve rahipler ülkesi Mısır'daki Helenik kanallardan alınmış olabilirdi.

26.0 İki Batı Cumhuriyeti

26.1 Latinlerin Başlangıcı

Şimdi Batı medeniyetinin iki büyük cumhuriyeti olan Roma ve Kartaca'nın tarihini ele almamız ve Roma'nın, İskender'in fethettiklerinden bile daha büyük bir imparatorluğu sürdürmeyi nasıl başardığını anlatmamız gerekir. Netliğe kavuşturmayı deneyeceğimiz üzere bu yeni imparatorluk önceki büyük doğulu imparatorluklardan çok farklı bir siyasi yapıya sahipti. Toplumun dokusundaki ve karşılıklı toplumsal ilişkilerin durumundaki büyük değişiklikler bir süredir devam ediyordu. Paranın eğilip bükülebilir, taşınabilir hale gelmesi bir güç oluşturmuştu ve uzman olmayanların eline geçen her güç gibi insani ilişkilerde tehlike yaratıyordu. Zenginlerin devletle ve daha yoksul vatandaşlarıyla ilişkisini zayıflatıyordu. Bu yeni imparatorluk, Roma imparatorluğu öncekilerden farklı olarak büyük bir fatihin eseri değildi. Kurucusu ne Sargon, ne Thutmose, ne Nebukadnezar, ne Kiros, İskender ya da Chandragupta'ydı. Bu imparatorluk cumhuriyet tarafından kurulmuştu. İnsani ilişkilerde istikrarlı bir şekilde güç kazanan, bir noktada toplanıp birleşen yeni güçlerin bir gereği olarak gelişti.

Ancak öncelikle Roma'nın dünya tarihinde ortaya çıkmasından önceki asırlarda İtalya'nın durumu hakkında kısaca bir fikir vermemiz gerekir.

M.Ö. 1200 yılından önce, yani Asur imparatorluğunun yükselişinden, Truva kuşatması ve Knossos'un tamamen yıkılmasından önceki, IV. Amenhotep'ten sonraki dönemde İtalya'da, tıpkı İspanya gibi, esasen İber ya da Akdeniz ırkına mensup koyu beyaz halklar yaşıyordu. Bu yerli nüfus muhtemelen zayıf ve gelişmemişti. Ancak İtalya'ya, tıpkı Yunanistan'a olduğu gibi, güneye inen Aryanlar geliyordu. M.Ö.100 yılında kuzeyden gelen göçebeler Yunanistan ve İtalya'nın kuzeyine ve ortasına yerleştiler,

kendilerinden önce gelmiş daha koyu tenli halkla evlenerek karıştılar. Keltçe (Galce) diğer dillerden daha çok benzeyen bir Aryan dil grubu, İtalyanca grubu oluşturdular, bu dilin tarihi açıdan en ilgi çekici yanı, Tiber nehrinin güneyindeki ve doğusundaki ovalarda yaşayan Latin kabileleri tarafından konuşulmasıydı. Bu arada Yunanlar Yunanistan'a yerleşiyor, denizlere açılıyor, güney İtalya ve Sicilya'ya geçip oralara yerleşiyorlardı. Bilahare Fransız Riviyerası'nda koloniler oluşturdular ve eski bir Fenike kolonisinin yerinde Marsilya'yı kurdular. İtalya'ya deniz yoluyla ilginç bir halk daha gelmişti. Artlarında bıraktıkları resimlere bakılırsa bunlar esmer, sağlam yapılı insanlardı, büyük ihtimalle Yunanistan ve Küçük Asya'dan ve aradaki adalardan Yunanlar tarafından sürülen halklardı.

Knossos'u (XV. Bölüm) ve Filistinlilerin Filistin'e yerleşmesini (XIX. Bölüm, 1. Kısım) daha önce anlatmıştık. İtalya, bilindikleri adıyla Etrüsklerin, ki Asya kökenli oldukları çok eskiden beri biliniyordu ve bu geleneği Latin şair Virgil'in, Latin medeniyetini Küçük Asya'dan gelen Truvalı göçebelere bağladığı epik destanı Aeneid ile ilişkilendirmek cazip, ama yersizdir (ancak Truvalılar belki de Frigyalılarla müttefik olan bir Aryan halkıydı). Bu Etrüskler ülkeye dağılmış Aryan kavimlerinden ülkeyi alarak kuzeyden Tiber'e kadar İtalya'nın büyük kısmını ele geçirdiler. Etrüskler İtalyan halkına hükmetmiş olabilir, böylece Yunanistan'da Aryanların önde geldiği gidişatı tersine çevirmiş olabilirlerdi.

M.Ö. 750 yılı civarındaki durumu kabaca gösteren haritamız, Kartaca'nın Afrika ve İspanya kıyılarına hâkim olduğu Fenikeli tüccarların yerleşimlerini de göstermektedir.

İtalya'daki tüm halklar içinde en medeni olanları Etrüsklerdi. Miken mimarisi tarzında kaleler inşa ettiler; metal işliyorlar, çok incelikli Yunan seramikleri ithal ediyorlardı. Tiber'in öte yakasındaki Latin kabileleri ise nispeten daha barbardı.

Latinler hâlâ kaba çiftçilerdi. İbadetlerinin merkezi kabile tanrısı Jüpiter'in Alban dağındaki tapınağıydı. Avebury'de yapıldığını sandığımız kabile toplanmalarına benzer şekilde, büyük kutlamalarda bir araya gelirlerdi. Bu toplanma yeri bir kasaba değil, yüksek bir toplantı meclisiydi. Orada sürekli yaşayan bir nüfus yoktu, ama Latin birliği altında on

iki ilçe vardı. Tiber nehrinin bir yerinde bir geçit vardı, bu geçit üzerinden Latinler ile Etrüskler arasında ticaret yapılırdı. Romalıların başlangıcı bu geçitte oluştu. Tacirler burada toplanır, on iki ilçeden gelen sığınmacılar bu ticaret merkezinde iş bulurdu. Geçidin yanındaki yedi tepede bazı yerleşim yerleri oluşmuştu, bunlar sonradan kentle birleşti.

Roma'yı kuran Romus ile Romulus'un öyküsünü, bebekken terk edildiklerini ve kurtlar tarafından büyütüldükleri efsaneyi çoğu kişi bilir. Modern tarihçiler artık bu öyküye pek önem vermezler. Roma'nın kuruluş tarihi olarak M.Ö. 753 tarihi verilir, ancak bu tarihten çok daha önceki dönemlere ait Roman Forumunun altında Etrüsk mezarları ve üzerinde deşifre edilemeyen Etrüsk yazıları bulunan ve Romulus'a ait olduğu iddia edilen bir mezar bulunmuştur.

İtalya yarımadası o zamanlar üzüm bağları ve zeytinliklerle dolu ve rimli bir ülke değildi. Bataklık ve ormanlardan oluşan sert karakterli topraklardı, çiftçiler sığır otlatır, kendilerine tarla açardı. Latin ve Etrüsk sınırındaki Roma güçlü bir savunma pozisyonunda değildi. Önce belki Roma'da Latin kralları vardı, sonra tahttan indirilene dek zalimce hüküm süren Etrüsk hükümdarların eline geçti ve Roma Latince konuşulan bir cumhuriyet oldu. Etrüsk kralları M.Ö. altıncı yüzyılda Roma'dan kovuldu, bu arada Nebukadnezar'ın varisleri, Babil'deki Medlerin müsamaha göstermeleriyle hüküm sürüyor, Konfüçyüs Çin'in düzensizliklerini düzeltecek bir kral arıyor, Gotama öğrencilerine Benares'te öğretilerini anlatıyordu.

Roma ve Etrüsk çatışmalarına bu kitapta yer vermeyeceğiz. Etrüskler daha iyi silahlanmıştı, daha medeniydi ve sayıca daha fazlaydı, Romalılar onlarla tek başlarına savaşmak zorunda kaldıysa bu epeyce zor olmuş olmalı. Ancak Etrüsklerin başına, onları çok zayıflatan ve sonunda Romalıların egemen olmalarını sağlayan iki büyük felaket geldi. Bunlardan biri Sicilya'daki Syracuse'de Giritlilerle M.Ö. 474'te girdikleri ve Etrüsk donanmasının yok olmasıyla sonuçlanan savaş, ikincisi ise Galyalıların kuzeyden İtalya'ya akınlarıydı. Galyalılar kuzey İtalya'ya dağıldılar ve M.Ö. beşinci yüzyıla kadar Po ovasını işgal ettiler, birkaç yüzyıl sonra akrabaları Yunanistan ve Küçük Asya'ya dağıldı ve Galatya'ya yerleşti. Etrüskler iki ara bir derede kalmıştı, uzun ve kesik kesik süren savaşlardan

sonra Romalılar Roma'dan birkaç mil uzaktaki, onlar için büyük tehdit oluşturan Etrüsk kalesi Veii'yi aldı.

Bu dönem, her okul çocuğunun aşına olduğu Macalulay'ın *Lays of Ancient Rome* kitabında anlatılan Etrüsk kralı Tarquins' karşı yapılan mücadeleye atıfta bulunur.

Ancak Galyalıların işgali daha önce hiç yaşanmamış şekilde geride hiçbir şey bırakmayarak ülkeleri sarsıntıya uğrattı. Galyalılar İtalya yarımadasına akın ettiler, Etrürya'yı enkaza çevirdiler. Roma'yı aldılar ve yağmaladılar (M.Ö. 390). Roma efsanelerine göre –şüphe uyandıran- Kapitol'un hisarları direnmişti, kazlar sessizce ilerleyişlerinden uyanıp tüm karagâhı ayağa kaldıracak şekilde gürültü çıkarmasalar da Galyalılar gece gafil avlanacaktı. Sonra kuşatma için yeterince donanımına sahip olmayan ve belki de karargâhı saran hastalıklarla boğuşmakta olan Galyalılar rüşvetle elde edildi ve yeniden kuzeye doğru ilerlediler, sonradan başka akınlar yaptılarsa da, bir daha asla Roma'ya gelmediler.

Roma'yı yağmalayan Galyalıların lideri Brennus'tu. Fidyе olarak Brennus'un ağırlığınca altın istenmişti ve bunun adil olup olmadığı konusunda hararetli tartışmalar yaşandı, Brennus kılıcını terazinin kefesine savurup, “Vae victis!” dedi (vah şu yenilenlere), bu deyim günümüze dek bütün fidye ve tazminat isteklerinde kullanılmaya başladı.

Bu olaydan sonra Roma elli yıl boyunca kendisini Latin kavimlerinin başına oturtmak için bir dizi savaş verdi. Başkentin yakılması enerjisini azaltmak yerine çoğaltmıştı. Roma ne kadar çok acı çekerse komşuları da o kadar acı çekiyordu. M.Ö. 290 yılında Roma, Arno'dan Napoli'ye kadar tüm Orta İtalya'nın gözde kentiydi. Roma, Etrüskleri tamamen fethetmiş ve sınırları kuzeyde Galyalıların, güneyde ise Yunan hâkimiyetindeki (Magna Graecia) İtalya bölgesine kadar genişlemişti. Gal sınırı boyunca garnizonlar ve koloni kentleri kurdular, çünkü Galyalıların akın teşebbüslerinde bulunduğu bu savunma hattı Balkanlara doğru, doğruya çevrilmişti.

Yunanistan'ın tarihi ve kentlerinin kurumlarını anlattıktan sonra, Sicilya ve İtalya'daki Yunanların, en büyükleri Syracuse ve Tarentum (bugünkü Taranto) olan birkaç farklı kent hükümetine bölündüğünü ve bu hükümetlerin ortak yönetim kuralları olmadığını bilmek okuyucuyu

şaşırtmayacaktır. Ancak artık Roma iktidarının yayılmasından telaşa kapılarak yardım istemek için Adriyatik'in karşı kıyısına dönmüşlerdi ve aradıkları yardım Epirus kralı Pirus'tan geldi. Magna Graecia Yunanları, Romalılar ile Pirus arasında, Yunanistan'ın elli yıl önce Makedonyalılarla Persler arasında bulundukları aynı durumdaydı.

İtalya'nın uç noktasına en yakın Yunanistan bölgesi olan Epirus'un İskender'in annesi Olympias'ın memleketi olduğunu hatırlarsınız. İskender'in ölümünü takiben haritanın sürekli değişen ortamında Epirus bazen Makedonyalılar tarafından işgal edildi, bazen bağımsız oldu. Pirus Büyük İskender'in akrabası ve yetenekli, girişimci bir kraldı. İtalya ve Sicilya'yı işgal etme planları yapmış olabilir. Tecrübesiz Romalı askerlerin önceleri karşısında pek bir varlık göstermediği büyük bir orduya komuta etti.

Ordusu o zamanın bütün askeri teçhizatına sahipti; bir piyade birliği, Teselya süvarileri ve doğudan getirilmiş yirmi savaşçı fili vardı. Heraclea'da Romalıları bozguna uğrattı (M.Ö. 280), peşlerine düşüp Asculum'da kendi evlerinde bir kez daha yendi (M.Ö. 279). Sonra Romalıların peşine düşmek yerine onlarla anlaşma yaptı ve Sicilya'yı dize getirmeye odaklandı, bu amaçla Kartaca deniz gücünü müttefik olarak getirdi. Çünkü Kartaca Sicilya gibi yakınında bulunan büyük bir gücü tek başına alamazdı. O günlerde Roma, Kartacalılara bir başka Büyük İskender'in Sicilya'ya hükmetmesi ihtimalinden daha uzak bir tehdit gibi görünüyordu. Romalıların mücadeleyi devam ettirmelerini teşvik etmek için Tiber nehrinin ağzında bir Kartaca donanması belirdi ve Roma ile Kartaca işgalcilere karşı kesin bir ittifak kurdular.

Kartaca'nın duruma dâhil olması Pirus açısından ölümcül oldu. Şiddetli bir savaş olmaksızın ordusu güçten düştü. Roma Beneventum kampına yaptığı saldırı şiddetle püskürtülünce Epirus'a çekilmek zorunda kaldı (M.Ö. 275).

Kayıtlara göre Pirus Sicilya'dan çıktığında savaşı Romalılarla Kartacalılara bıraktım, demiştir. Üç yıl sonra Argos sokaklarında bir kavgada öldürüldü. Pirus'a karşı açılan savaş Kartaca donanması sayesinde kazanıldı, Roma ise zaferin ancak yarısının semeresini aldı. Sicilya tamamen Kartaca'nın eline geçti, Roma ise İtalya'nın en ucuna kadar indi ve

yeni rakibi olarak Messina Boğazına döndü. On bir yıl içinde (M.Ö. 264) Pirus'un dedikleri çıktı ve İlk Kartaca savaşı, üç Punik savaşının⁸⁷ birincisi başladı.

26.2 Yeni Bir Devlet Türü

Roma ve Romalılar diyoruz, ama fetihlerde o güne dek sadece saldıran kralların oynadığı kadar büyük rol oynayan bu halkın nasıl bir toplumları olduğunu da açıklamamız gerek.

M.Ö. beşinci yüzyılda devletleri, Yunan aristokrat cumhuriyetine çok benzeyen Aryan türü bir cumhuriyetti. Roma toplum hayatının en eski açıklamaları bizde çok ilkel bir Aryan topluluğu izlenimi uyandırır: "M.Ö. beşinci yüzyılın ilk yarısında Roma nüfusu 150,000'i geçmeyen, neredeyse tamamı kırsalda oturan, on yedi farklı ya da kırsal kabileye ayrılmış, özgür köylülerin yaşadığı aristokrat bir toplumdur. Çoğu ailenin küçük bir arazisi ve kendilerine ait bir evleri vardı, babalarla oğullar burada beraber yaşar, beraber çalışır, en çok mısır yetiştirir, arada bir de üzüm ya da zeytin ekerlerdi. Az sayıdaki büyükbaş hayvanlarını komşu arazinin dibindeki kırlarda beslerlerdi. Kıyafetlerini ve tarım aletlerini evde kendileri yapardı. Çok nadir olarak ve sadece özel durumlarda dinin ve yönetimin merkezi olan surlarla çevrili kente giderlerdi.

Burada tanrıların tapınakları, zenginlerin evleri, zanaatkâr ve tüccarların dükkânları bulunurdu. Bu dükkânlarda mısır yağı ya da şarap karşılığı tuz, basit aletler ve demir silahlar takas edilirdi⁸⁸.

Bu topluluk aristokratlarla sıradan yurttaşların ayrıldığı yaygın geleneği uyguluyordu, Roma'da bunlara patrician (asilzade) ve plebeian (avam takımı) deniyordu. Bunlar yurttaşlardı, aralarında Yunanistan'daki gibi köle ya da yabancılar yoktu. Devletin yapısı Yunan yapısından farklıydı, egemen gücün büyük kısmı senato denen bir kurumda toplanıyordu, senato tam olarak ne mirasla hak alan, ne de doğrudan seçilmiş temsilcilerden oluşuyordu. Bu atanmış bir kurumdu ve ilk zamanlarda tamamen asilzadeler arasından atanıyordu. Senato kralların uzaklaştırılmasından önce

⁸⁷ Latince *Pæni*, yani Kartacalılar *Punicus* (sf) Kartacalı, Fenikeli gibi.

⁸⁸ Ferrero, *The Greatness and Decline of Rome*.

var olmuştu, krallar zamanında ise senatörleri krallar atıyordu. Krallar uzaklaştırılınca (M.Ö. 510) yüce hükümet iki seçilmiş yöneticinin, konsülün eline kaldı ve senatörleri atama işini konsüller devraldı. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde sadece asilzadeler konsül ya da senatör olabiliyordu. Avam takımının yönetimdeki payı sadece konsül ve kamu görevlilerinin seçimlerinde oy kullanmaktan ibaretti. O zaman bile oyları asilzadelerin oylarıyla aynı değerde değildi. Yine de bu oylar çoğu asilzade adayı, avam takımının şikâyetlerini az çok samimi bir şekilde dinlemesine yetecek çoğunlukta idi. Roma devletinin ilk evrelerinde avam takımı kamu görevlerinin dışında tutuldukları gibi asilzade sınıfından kimseyle de evlenemezlerdi. Yönetim bariz şekilde asilzadelere özgü bir işti.

Bu yüzden Roma'daki gidişatın ilk evresi aristokrat yapıdadır ve Roma'nın, son Etrüsk kralı Tarquin'in uzaklaştırılması ile ilk Punik savaşının başlaması (M.Ö. 264) arasında geçen iki yüz elli yıllık tarihi büyük oranda iki düzenin, asilzadeler ile avam takımının üstünlük mücadelesidir. Bu aslında Yunan şehir devletlerindeki aristokrasi ve demokrasi mücadelesiyle paraleldir ve Yunanistan'da olduğu gibi Roma'da da toplumun, köleler, azat edilmiş köleler, yoksul özgür kişiler, yabancılar gibi mücadelelerin dışında ve altında kalan sınıfları vardı. Yunan demokrasisi ile günümüz demokrasisi arasındaki temel farktan bahsetmiştik. Bir başka yanlış kullanılan Roma terimi de emekçi sınıfıdır (proletariat), bu terim modern söylenişte yoksul insanlar için kullanılır. Roma'da ise emekçiler, mülkleri 10,000 copper (£275) değerinden az olan oy vermeye tam yetkili yurttaşlardı. Askere giderlerdi, devlet onlara, yurttaş aileler yetişmeleri bakımından değer verirdi (emekçi=zürriyet demekti) ve yeni Latin kentleri ya da önemli noktalara garnizonlar kurmak için giden koloniciler onların arasından seçilirdi. Ancak işçi çok farklıdır, köle, özgür kişiler ya da kentin gecekondlu kesiminden gelirdi. Modern siyasi görüşlerin, modern bir karşılığı olmayan ve modern toplum sınıflandırmasında bir şey ifade etmeyen bu terimin yanlış kullanımıyla karışıklığa düşmesi çok acıdır.

Asilzadeler ile avam takımı arasındaki bu mücadelenin ayrıntılarını bu kitapta göz ardı edebiliriz. Bu mücadele Romalıların çok kurnaz olduklarını göstermiştir, olayları asla yıkıcı krizlere sürüklememiş, sıkı tüccarları elinde tutma sağduyusunun sınırları içinde kalmıştı. Asilzadeler

siyasi avantajlarını, sadece düşmanı yenmek değil, çiftliği bakımsız kalmış, askere gidince borca girmiş yoksul avam takımını da yenmek pahasına ulusal fetihler vesilesiyle zenginleşmek için kullandılar. Avam takımı fethedilen ülkelerden pay almaktan mahrum bırakıldı, onların paylarını asilzadeler aralarında paylaştı. Paranın kullanılmaya başlaması tefeciliğin artmasına ve borç alan kişinin sıkıntıya düşmesine sebep oldu.

Üç baskı unsuru avam takımına ülkenin yönetiminde ve güçlene Roma'ya giren iyi şeylerde daha çok pay almasını sağladı. Bunlardan ilki (1) avam takımının genel greviydi. Tiber nehrinin yukarısında daha büyük bir kent kurma tehdidiyle iki kez Roma'ya yürüdüler ve ikisinde de bu tehdit sonuç verdi. İkinci baskı unsuru (2) bir tiran tehdidiydi. Tıpkı Attika'daki (Atina'nın başkent olduğu küçük devlet) Peisistratos yoksul kesimi desteklemek üzere iktidara aday oldu. Alt tabakanın mutsuz olduğu çoğu dönemde, hırslı bir kişi lider olmak ve iktidarı senatodan almak için ortaya çıkardı. Romalı asilzadeler ortaya çıkan her potansiyel tiranla, avam takımına belli tavizler vermek suretiyle baş edecek kadar zekiydi. Ve son baskı unsuru (3) avam takımıyla uzlaşma gerekliliğinde ısrarcı olan ileri görüşlü asilzadelerdi.

Böylece, M.Ö. 509 yılında konsül Valerius Poplicola (3), hayatı ya da hakları tehlikeye giren bir yurttaşın sulh hâkiminden genel meclise başvurmasını gerektiren bir yasa çıkardı. Bu Lex Valeria (Valeria Yasası) Roma Habeas Corpus'u (Roma İhzar Emri) idi ve avam takımını mahkemede uğrayabilecekleri sınıf kindarlığı tehlikesinden koruyordu.

M.Ö. 464 yılında bir grev oldu (1). Latin savaşından sonra borçların yükü çok artmıştı ve orduda cesurca görev yapan arkadaşlarının asilzade alacaklıların talebi üzerine zincire vurulup köleleştirildiklerini öfkeyle izlediler. Savaş Volsianlara öfkeyi artırıyordu, ama zaferle dönen lejyonerler konsüle itaat etmeyi reddetmiş, düzeni bozmaksızın Anio'nun (Tiber'in yukarısı) ötesindeki Kutsal Dağlara yürümüşlerdi. Orada yeni bir kent kurma hazırlıklarına giriştiler, çünkü eskisinde yurttaşlık hakları inkâr edilmişti.

Asilzadeler geri çekilmek zorunda kaldı ve avam takımı İlk Bölünüş'ten dönüp Roma'ya geri geldi, kendi memurlarına, kendi subaylarına ve bayındırlık memurlarına sahip olma hakkını kazandı⁸⁹.

89 Wells, *Short History of Rome to the Death of Augustus*

M.Ö. 486'da konsül Spurius Cassius, ülke topraklarını avam takımından koruyan Agrarian Yasasını çıkardı. Ancak ertesi sene kraliyet iktidarını hedef almakla suçlandı ve ölüme mahkûm edildi. Çıkardığı yasa asla yürürlüğe girmede.

Avam takımında Roma kanunlarını yazıya dökme mücadelesi başladı, çünkü asilzadelerin hafızasına hiç güvenmiyorlardı. M.Ö. 451-450 yıllarında tüm Roma hukukunun temelini oluşturan On İki Levha Kanunları çıkarıldı.

Ancak bunun için On İki Levha Kanunlarının düzenlenmesi gerekiyordu ve her zamanki sulh hâkimlerinin yerine on kişiden (kanun koyucular) oluşan bir komite (decemvirate) atandı. İlkinin ardından atanan ikinci komite Appius Claudius'un liderliğinde aristokrat bir karşı devrim yapmaya kalkıştı. Avam takımı ikinci kez Kutsal Dağlara çıktılar ve Appius Claudius hapiste intihar etti.

M.Ö. 440 yılında bir kıtlık baş gösterdi ve Spurius Maelius tarafından, yanlışlıklar karşısında bir tiranlık kurmak için ikinci bir girişim oldu, ama bu girişim Spurius Maelius'un katledilmesiyle sonuçlandı.

M.Ö. 390'da Roma'nın Galyalılar tarafından yağmalanmasının ardından, kazların gürültü çıkararak kurtardığı Capitölün komutanı olan Marcus Manlius popüler bir lider haline geldi. Avam takımı savaş sonrası artan tefecilik faaliyetlerinden çok sıkıntı çekiyordu, çiftliklerini yeniden inşa edip yeniden doldurmak için büyük borca giriyordu. Manlius onların borçlarını ödemek için bütün servetini harcadı. Asilzadeler tarafından zorbalıkla suçlandı ve bir zamanlar savunduğu Capitöl tepesinin uçurumu olan Tarpetian Kayalıklarından aşağı atılarak, Roma'ya ihanet edenlerin akıbetine uğradı.

M.Ö. 376'da, on halk subayından biri olan Licinius, "Licinian Yakarışları" denen bazı teklifler sunarak asilzadelerle uzun bir mücadele başlattı. Buna göre herkese toprak kalması için tek bir yurttaşın alacağı kamu arazisi miktarında bir sınır olması gerekiyordu, ödenmemiş borçların faizi silinmeli, sadece anapara ödenmeliydi ve bundan böyle en az iki konsül avam takımından seçilmeliydi.

Bu teklif on yıllık bir mücadelenin zeminini hazırladı. Halk subaylarının temsilcilerini veto ederek avam takımını durdurma girişimi son hızla

uygulamaya kondu. Ulusal aşırılıklar durumunda bütün sulh hâkimlerini bir kenara alıp tek bir lider, bir diktatör tayin etmek adettendi. Roma daha önce de askeri gereklilik hallerinde bunu yapmıştı, ama şimdi asilzadeler Licinius'u tümden ortadan kaldırmak için tam bir barış ortamında bir diktatör tayin etmişlerdi. Veiî'yi kuşatıp Etrüsklerin elinden alan Camillus'u atadılar. Ancak Camillus destekçilerinden daha akıllıydı. İki sınıf arasında, avam takımının isteklerinin çoğunun kabul edildiği bir anlaşma yaptı (M.Ö. 366), tanrıça Concordia adına bir tapınak tahsis etti ve sonra görevinden istifa etti.

Bundan sonra iki sınıf arasındaki mücadele zayıfladı. Bunun sebebi, diğer etkenlerle beraber, asilzadeler ile avam takımı arasındaki farklılıkların azalmasıydı. Ticaret artan siyasi güçle birlikte Roma'ya giriyor, avam takımından pek çok kişi zenginleşirken çoğu asilzade ise yoksullaşıyordu. Sınıflar arası evlilik kanunlarla mümkün kılınmıştı ve sosyal geçişim sürüyordu. Avam takımı zenginleşirken Roma'da, aristokrat olmasa da en azından oligarşik yapıya sahip, yeni görüşleri olan ve siyasi bir duruşları bulunmayan yeni sınıflar ortaya çıkıyordu. Bunların çoğunluğu azat edilmiş köleler, zanaatkârlar ve giderek zenginleşmekte olan tüccarlardı. Çeşitli resmi mevkiler avam takımına da açık olduğu için senato artık sadece asilzadelerden oluşmuyordu ve bu avam takımı memurlar senatör oluyorlardı. Senatonun yapısı ülkenin varlıklı, yetenekli, zinde ve etkili kişilerinden oluşuyordu. Roma'nın gücü genişliyordu ve genişlerken eski Latin toplumlarının sınıf rekabeti de anlamsızlaşıyordu. Bu rekabetin yerini yeni iştirakler, yeni düşmanlıklar aldı. Her kökenden gelen yeni zenginler, yoksulların komünist fikirlerine karşı ortak bir çıkar etrafında toplanmıştı.

M.Ö. 390 yılındayken Roma, Galyalıları tarafından yağmalanmış, Etrürya sınırında zavallı küçük bir kentti; M.Ö. 275'te ise Arno'dan Messina Boğazına kadar tüm İtalya'ya hükmediyor ve tüm ülkeyi birleştiriyordu. Camillus uzlaşması (M.Ö. 390) iç çekişmelere bir son vermiş ve ülkenin tüm enerjisini genişlemeye harcamasını sağlamıştı. Öngörü ile saldırgan bencilliğin tuhaf kombinasyonu ülkedeki sınıf savaşlarını kö-rükledi ve halk, ülke dışındaki politikalara damga vuracak bir felâket olmaksızın dengeli bir güç kurulması endişesine kapıldı. Roma müttefiklerin kıymetini anlamıştı; asimile olmayı başardı; yurt içinde ve dışında

bir nebze de olsa adil ve aklıselim olabildi. Roma'nın kendine has gücü burada yatıyordu. Atina çarpıcı şekilde başarısız olurken Roma'nın başarılı olmasının sebebi de budur.

Atina demokrasisi tüm ulusu mahveden, yurtseverliğin dar görüşlülüğünden çok çekmiştir. Atina kendi imparatorluğu tarafından nefret ediliyor ve kıskanılıyordu, çünkü yurttaşlık egoizmi ile hüküm sürmüştü. Atina'nın yaşadığı felâketler, tabiyeti altındaki diğer kentler tarafından aynı duygularla paylaşılmadı. Roma'nın, Birinci Punik savaşı kentin manevi direncini kırıp yozlaştırmaya başlamadan önceki muhteşem yıllarının o kurnaz, asil senatörleri ise sahip oldukları ayrıcalıkları kendi halkıyla paylaşmakla kalmayıp en sert muhaliflerle kendileriyle eşit şartlarda işbirliği yapamaya da istekliydiler. Yurttaşlığı dikkatle ve istikrarla genişlettiler. Bazı kentler yönetimde oy kullanma hakkına bile sahip olan Romalı oldu. Bazıları ise tamamıyla Romalı olmaksızın kendi yönetimlerine ve Roma'da ticaret yapabilme ve evlenebilme hakkı kazandı. Tam yurttaşların garnizonları stratejik noktalara yerleştirildi ve çeşitli ayrıcalıklar verilen koloniler fethedilen halklar arasından seçildi. Bu büyük ve büyümeye devam eden yurttaşlık kurumunda iletişimi açık tutmak ihtiyacı başından beri mevcuttu. Temaslar kurmak için matbaa, kâğıt henüz mevcut değildi, ama anayol sistemleri Latin dilini ve Roma egemenliğini takip etti. Bu yollardan ilki Roma'dan İtalya'nın ta ucuna kadar giden Appian Yoludur. Bu yol denetim memuru Appius Claudius (yüz yıl önceki kanun koyucu Appius Claudius'la karıştırılmamalıdır) tarafından M.Ö. 312'de yapımına başlandı.

M.Ö. 265 yılında yapılan bir nüfus sayımına göre Roma idaresinde, yani İtalya'da Arno'nun güneyinde 300,000 yurttaş vardı. Hepsinin ortak çıkarı devletin refahıydı. Cumhuriyetin yaygın krallığından pek az etkileniyordu. Bu insanlık tarihinde bir ilkti. O güne dek bütün büyük devletler, krallıklar ve imparatorluklar baştaki kişiye sadece itaat eden topluluklardı ve kamu refahı baştaki bu kişinin ruh haline ve kişiliğine bağlıydı. Sözde Atina imparatorluğu sadece müttefiklerini ve egemenliği altındaki kentleri yönlendiren bir kentti. Birkaç on yıllık dönemde Roma cumhuriyeti yurttaşlığını Po ovasına kadar genişletecek, akrabaları Galyalıları asimile edecek, dillerini Latince ile değiştirecek ve Adriyatik denizinin

ucunda Aquileia adlı bir kent kuracaktı. M.Ö. 89'da İtalya'nın tüm özgür sakinleri Romalı oldu; M.S. 212'de yurttaşlık imparatorluktaki bütün özgür kişilere kadar genişletildi.

Bu sıra dışı siyasi gelişme batı tarzı modern devletlerin habercisiydi. Bu yüzden zooloji araştırmacılarına carboniferus, amfibyan ya da archaeopteryx nasıl ilginç geliyorsa, bu gelişme de siyaset araştırmacılarına o kadar ilginç gelmiştir. Bu yeni bir egemen düzenin ilkel haliydi. Yaşananlar sonraki siyasi tarihe ışık tutmuştur.

İtalya'nın büyük kısmına yayılmış yüz binlerce yurttaşın demokrasisinin büyümesinin bir sonucu da senatonun daha güçlenmesiydi. Roma kurumlarının gelişiminde avam takımı meclisi, kabileler meclisi, bölük (yüzler) meclisi gibi çeşitli meclisler vardı. Bu kitapta konunun detaylarına girmeyeceğiz, ama halk meclisinin yasaları başlatma gücünü ortaya koyduğu fikri yerleşti. Bu sistemde bir tür paralel devlet olduğuna dikkat çekmek gerekir. Kabile meclisi ya da bölük (yüzler) meclisleri asilzade ve avam takımını kapsar yapıdaydı, avam takımı meclisi ise tabii ki sadece avam takımı içindi. Her meclisin kendi memurları vardı; konsüller ve halk subayları vb. Roma 50 km²'lik küçük bir devletken temsilciler toplamak mümkündü, ancak İtalya'nın o zamanki iletişim kanallarıyla artık bu kadar kalabalık bir nüfusun, Roma'da siyasi hayatta etkin bir rol almak bir yana, orada olup bitenlerden haberdar olması bile mümkün değildi. Aristo Politika adlı eserinde kent dışında yaşayanların fiilen haklarından mahrum kaldığını ve tarım işleriyle meşgul olduğunu açıklıyordu ve bu tür bir mahrumiyet Roma yurttaşlarının büyük çoğunluğu için geçerliydi. Roma'nın büyümesiyle siyasi hayatı beklenmedik bir zaaf sardı ve halk meclisi niteliksiz siyasetçilerin, kentin ayaktakımının toplandığı bir yer olmaya, sıradan saygın yurttaşları temsil etmemeye başladı. Halk meclisi M.Ö. dördüncü yüzyılda en büyük güç ve saygınlığına ulaşmıştı. O andan sonra etkisi giderek azaldı ve artık asilzadelere oluşan bir yapısı olmayan, benzer unsurlardan oluşan yüce bir geleneğe sahip, ama zenginlerin, eski sulh hâkimlerinin, güçlü memurların, cesur maceraperestlerin vb. oluşturduğu, miras yoluyla geçen nitelik fikrine dönülmesi isteğinin hâkim olduğu bu yeni senato Roma dünyasında üç yüz yıl boyunca egemen güç oldu.

M.Ö. dördüncü yüzyılın sonlarında, Roma halk yönetimini, denetim memuru Appius Claudius'un zamanının ötesine geçmesini sağlayan, ama Roma icadı olmayan iki alet vardır. Birincisi matbaanın etkin kullanımıdır. İskenderiye'nin ilk günlerini anlatırken M.Ö. dördüncü ve üçüncü yüzyıla kadar basılı kitapların ortaya çıkmamasının ne kadar tuhaf olduğunu söylemiştik. Roma'daki gidişat da bize aynısını söyletmektedir. Modern zamana göre yaygın halk hükümeti tüm yurttaşlara kamu işleriyle ilgili doğru bilgi vermek ve çıkarları korumak zorundadır. Son iki yüzyılda Atlantik'in öte yanına sıçrayan modern devletlerde halk hükümetlerinde kamu işleri basın yoluyla az çok dürüst bir şekilde açığa çıkarılmıştır. Ancak İtalya'da Roma hükümetinin diğer yerlerdeki yurttaşlarıyla iletişim kurabilmesinin tek yolu haberci göndermektir.

Yapımından İngilizlerin sorumlu olduğu, Romalıların hiç kullanmadığı ikinci alet ise temsili hükümet idi. Eski halk meclisi (üç bölümden oluşan) için delege toplamanın yerine geçebilirdi. Sonradan devlet büyürken İngilizler bu gerekliliği fark etti. Shire şövalyeleri oy kullanmak için Westminster'e çağrıldı ve resmi olarak seçildi. Roma durumunda da böyle bir değişikliğin istendiği görülüyor.

Comitia tributa'nın (halk meclisinin üç ana formundan biri) toplanma şekli habercilerin toplantıdan on yedi gün önce ilan etmesiyle oluyordu, bu habercileri İtalya'nın büyük kısmı duymuyordu. Roma'nın Etrüsklerden aldığı kâhinlik işlerinin rahipleri toplantıdan bir gece önce kurban edilen hayvanların iç organlarını inceliyor ve bu kanlı işaretler kötüye alamet ise toplantı dağılıyordu. Ancak kâhinler hayırlı olduğunu söylerse Capitol'den borazan sesleri yükseliyor ve toplantı devam ediyordu. Bu toplantılar açık havada, Capitol'un altındaki küçük bir forumda ya da forum dışındaki bir alanda, ya da askeri tatbikat alanında yapılıyordu. Toplantı şafak sökerken dualarla başlardı. Oturacak yer olmazdı, belki de böylece yurttaşların, her şeyin gün batarken sona ereceği kuralını kabul etmelerinde etkili olmuştu.

Açılış duasından sonra meclis tarafından dikkate alınması gereken konular görüşülür ve toplantıdan önce teklifler sunulurdu. Yazılı kopyaların dağıtılmaması tuhaf değil mi? Kopyalar varsa da elle yazılmış olmalıydı

ve her kopyada hatalar ve kasti yanlışlıklar olmalıydı. Soru sorulmasına izin verilmezdi, ama kişiler bireysel olarak oturum başkanının izniyle konuşma yapabiliirdi. Sonra herkes ait olduğu kabileye göre etrafı kapalı oy verme yerine gider, alakalı olduğu konuya göre oyunu kullanırdı. Karar halk çoğunluğuna göre değil, kabile çoğunluğuna göre verilir ve haberciler tarafından duyurulurdu.

Bölük (yüzler) halk meclisi, comitia centuriata da benzer nitelikteydi, sadece otuz beş kabile yerine 373 bölükten oluşuyordu ve toplantı açılışında duaların yanında bir de kurban kesiliyordu. Esasen askeri olan bölük (yüzler) meclisi artık yüz sayısı ile olan bağlantısını kaybetmişti. Bazıları sadece birkaç kişiden oluşuyordu, bazıları yüzden çok daha fazlaydı. On sekiz şövalye bölüğü vardı (süvariler) ve bunlar atların bakımını sağlayıp süvarilere hizmet etmekle görevliydi, gerçi sonradan Roma şövalyeliği, İngiltere’de olduğu gibi, askeri, ahlâki ya da ruhani önemi olmayan bir bozulmaya dönüştü. Bu şövalyeler Roma’nın önemli bir sınıfı haline geldiler, ticaret yaparak zenginleştiler, bir müddet toplumda etkili bir sınıf oldular. Günümüzde İngiliz şövalyelerinin onur listesi kadar kahramanlık gösterenler oldu. M.Ö. 200 yıllarında senatörler ticaretten men edildi. Bu yüzden de şövalyeler büyük işadamları ve delege oldular, vergi tahsildarı olarak vergileri körüklediler. Ayrıca seksen (!) varlıklı kişi bölüğü vardı (100,000 assess’ten fazla değerde), yirmi iki tanesi 75,000 asses üzerindeydi. İki bölük mekanik ve müzisyenler vardı ve emekçiler bir bölüktü. Comitia centuriata’da kararlar bölüklerin çoğunluğuna göre alınıyordu.

Roma devletinin büyümesi ve işlerin karmaşılaşması ile iktidarın, halk meclisinden büyük işlerle uğraşan, az çok birbirini tanıyan, bir hükümet ve politika geleneğine sahip en az üç yüz, en çok dokuz yüz üyesi olan (Sezar zamanında sayıları arttı) nispeten derli toplu bir kurum olan senatoya dönmesi hayret edilesi bir şey değil midir? Senatörlerin belirlenip getirilmesi işi önce konsüllerindi, sonra denetmenler ortaya çıktı ve konsüllerin çoğu yetkisi onlara geçti. Bu yetkiyi kullanan ilk denetmenlerden biri olan Appius Claudius kabilelerdeki azat edilmiş köleleri kaydetti ve bunların oğullarını senatoya çağırdı. O zamanın tutucu tavrına göre bu çok şaşırtıcı bir düzenlemeydi; konsüller Appius Claudius’un senatosunu tanımadı ve ondan sonra gelen denetmenler (M.Ö. 304) onun

bir çağrısını bir kenara attı. Onun bu girişimi, başlangıçta tamamen asilzadelerden oluşan bir yapı olan senatonun ne kadar ilerleme kaydettiğini gösterir. Günümüzdeki İngiliz Lordlar Kamarası gibi, senato da büyük işadamlarının, politikacıların, başarılı maceraperestlerin, büyük toprak sahiplerinin ve benzerlerinin toplanma yeri olmuştu. Senatonun asilzade saygınlığı etkili bir göz boyamaydı, ama Lordlar Kamarasından farklı olarak, daha önce açıkladığımız etkisiz halk meclisinden ve avam takımının seçtiği halk subaylarından başka hiçbir kurum denetlemiyordu. Senatonun konsül ve valiler üzerindeki yasal etkisi pek büyük değildi. Üyelerinin çıkarları doğal olarak halkın genelinin çıkarına ters düşüyordu, ama nesiller boyunca bu sıradan insanlar topluluğu oligarşinin yöntemlerinden duydukları sıkıntıları ifade edemediler. Kent devletinden büyük olan doğrudan halk hükümeti İtalya'da bu yüzden başarısız olmuştu, çünkü henüz halkın eğitimi, basın ve temsili sistem yoktu. Bu sıkıntılar yüzünden Birinci Punik Savaşından önce başarısızlığa düşmüştü. Ancak doğrudan halk hükümetinin, günümüz dünyasının uğraştığı sorunlarla aynı anda ortaya çıkması sebebiyle büyük ilgi çekmektedir.

Senato genellikle forumdaki senato binasında toplanırdı, ama yabancı elçiler ya da generallerle (birliklere komuta ederken kente girmeleri yasaktı) görüşme yapılacağı özel durumlarda bir tapınakta da toplantı yapılır, surlar dışındaki Campus Martius'ta toplanılırdı.

26.3 Zenginlerin Kartaca Cumhuriyeti

Günümüze kadar ulaşan önemi yüzünden Roma cumhuriyetinin siyasi yapısını da açıklamak gerekir.

Roma egemenliğindeki İtalya cumhuriyetle yönetilen bir ülkeydi, Kartaca da bir o kadar eski bir cumhuriyet kentiydi. Kendisinden nefret eden ve vergi veren devletlerin oluşturduğu Atina gibi Kartaca'nın da imparatorluğu vardı ve kalabalık ve doğal olarak sadakatsiz olan bir köle nüfusa sahipti.

Şehirde, Aristo'nun adlandırdığı gibi, iki seçilmiş kral vardı, bunlar Roma denetmenleri ile eş değer olan Kartaca sulh hâkimleriydi. Sami dilindeki isimleri Yahudi hâkimler için kullanılanla aynıydı. Güçsüz bir halk

meclisi ve önde gelenlerin oluşturduğu bir senato mevcuttu, ama ismen ve kolayca kontrol edilebilen yöntemlerle seçilen senatonun iki komitesi, Yüz Dörtler ve Otuzlar, en zengin ve etkili kişilerin oligarşisini oluşturdu. Bunlar müttefiklerine ve yurttaşlarına mümkün olduğunca az açıklama yapıp mümkün olduğunca az şey danıştılar. Kartaca'nın refahının kendi gruplarının çıkarına olduğu planlar peşindeydiler. Yeni kişilere ve deniz kanunlarına düşmandılar ve iki yüz yıllık deniz hâkimiyetinin gayet doğal olduğunu düşünüyorlardı.

26.4 Birinci Punik Savaşı

Roma ve Kartaca farklılıklarını yoluna koysalardı ve batı dünyasında kalıcı bir ittifak kursalardı neler olabileceğini tahmin etmek yersiz değil, çok ilginç olurdu. Büyük İskender yaşasaydı batıya gelir ve bu iki gücü çıkar potasında eritirdi. Ancak bu Kartaca oligarşisinin özel planlarına ve ihtişamına uygun düşmezdi ve daha da büyük Roma'nın yeni senatosu yağmanın tadını alır, Kartaca'nın mülkiyetindeki Sicilya'daki Messina Boğazına göz dikerdi. Açgözlüydüler, ama Kartaca'nın deniz gücünden korkuyorlardı, ama yine de Roma yurtseverliği Kartacalıları kıskanıyor ve çekiniyorlardı ve bir çatışmanın bedelini ödemek istemiyorlardı. Pirus, Roma ve Kartaca'nın müttefikliğini on bir yıl devam ettirdi, ama Roma, modern siyasi söylemde savunma için taarruz savaşı denen şeye uygun hale gelmişti. Fırsat M.Ö. 264'te ellerine geçti.

O tarihte Sicilya tamamen Kartaca'nın elindeydi. Doğu ucu hâlâ Syracuse'nin Yunan kralı, Eflatun'un saray filozofu olarak sarayında yaşadığı Dyonysius'un varisi Hiero'nun idaresindeydi. Syracuse'nin hizmetindeki bir grup paralı asker Messina'yı ele geçirdi (M.Ö. 289), bütün işyerlerini yağmaladı ve sonunda Hiero onları bastırmak için önlem almak zorunda kaldı (M.Ö. 270). Bunun üzerine, korsanlığın bastırılmasıyla çok ilgilenen Kartaca Hiero'nun yardımına koştu ve Messina'ya bir Kartaca garnizonu yerleştirdi. Bu gayet haklı bir davranıştı. Tire artık yok edildiğinden Akdeniz'de deniz kanunlarının tek yetkin koruyucusu Kartaca'ydı ve korsanlığın bastırılması onların adet ve geleneğindendi.

Messina korsanları Roma'ya müracaat ettiler ve yılların kıskançlığı ve korkusu, Roma'nın onlara yardım etmesi hükmünü verdi. Konsül Appius Claudius (bu kitapta sözünü ettiğimiz üçüncü Appius Claudius) komutası altında Messina'ya bir sefer gönderildi.

Böylece insanlık tarihini daha da karartan savaş dizilerinin en ziyankâr ve yıkıcı olanlarından bir başlamış oldu. Ancak zamanımızın fantastik siyasi fikirlerine batmış bir tarihçi bu uğursuz seferi yazmaktan işte böyle memnun olabilir. Romalılar Kartaca ile savaşa gireceklerini biliyorlardı, ama insanların siyasi dürtüleri doğrudu, çünkü Sicilya Boğazındaki Kartaca garnizonu İtalya'nın huzurunu tehdit edebilirdi. Böylece İtalya'nın huzurunu bu tehditten yaklaşık çeyrek asır süren bir savaşla korudular. Ağır adımlarla kazandıkları siyasi değerleri bu süreçte kaybettiler.

Romalılar Messina'yı ele geçirdi, Hiero Kartacalılardan Romalılara sığındı. Sonra mücadele bir müddet Agrigentum kentinde devam etti. Burada Romalılar kuşatıldı, süngü savaşı bir müddet devam etti. İki taraf da salgın hastalıklar ve düzensiz iâşe yüzünden çok kayıp verdi. Romalılar 30,000 asker kaybetti, ama sonunda (M.Ö. 261) Kartacalılar tahliye edildi ve Lilybaeum'un başkent olduğu, batı kıyısındaki adada bulunan istihkâmlı kentlerine çekildiler. Burada Afrika anakarasından kolayca iâşe sağlayabiliyorlardı, deniz hâkimiyetleri devam ettiği sürece Romalıların onlara karşı harcıyacağı bütün gücü tüketebilirlerdi.

Artık yeni ve çok sıra dışı bir savaş başlamıştı. Romalılar denize açıldı ve Kartacalıların ve kendilerinin de çok şaşırmasına rağmen, Kartaca donanmasını yendiler. Salamis zamanından beri deniz mimarisinde hatırı sayılır gelişmeler olmuştu. O zamanlar yaygın olan üç sıra kürekli kadir-gaydı; ama artık önde gelen Kartaca savaş gemileri beş sıra kürekliydi ve çok daha büyüktü, daha zayıf olan gemilere toslayarak onları delebilir, küreklerini kırabilirdi. Romalılar savaşa girerken böyle gemileri yoktu. Artık beş sıra kürekli gemi yapımına girişmişlerdi, tasarımını sahile vuran bir Kartaca gemisinden aldıkları söylenir. İki ay içinde yüz tane beş sıra kürekli ve otuz tane de üç sıra kürekli gemi inşa ettiler. Ancak usta gemicileri, tecrübeli kürekçileri yoktu, bu eksiklikler kısmen Yunan müttefikler tarafından, kısmen de yeni taktikler geliştirmeleriyle giderildi. Sahip

oldukları gemicilik tecrübesinden daha fazlasını gerektiren, düşman gemilerine tos vurma ya da küreklerini kırma yöntemi yerine düşman gemilerine çıkmaya karar verdiler ve gemilerine, direğe bir makarayla bağlanan ve ucunda filika demiri ile çivileri olan uzun asma köprüler yaptılar. Gemilerini askerlerle doldurdular. Kartacalılar tos vururken ya da yanlarından geçip giderken corvus denen bu köprü indiriliyor ve askerler düşman gemisine çıkıyordu.

Bu basit donanım tam bir başarı sağladı. Savaşın gidişatını ve dünyanın kaderini değiştirdi. Corvusunu etkisizleştirecek az sayıdaki icat Kartaca hükümdarlarının aklına gelmiyordu. Mylae deniz savaşında (M.Ö. 260) Romalılar ilk deniz zaferlerini kazandılar ve elli gemiyi ele geçirdiler ya da batırdılar.

Büyük Ecnomus savaşında (M.Ö. 256) yedi-sekiz yüz geminin dâhil olduğu, ilkçağların belki de en büyük deniz çarpışmasında Kartacalılar bir önceki yıkımlarından ders almadıklarını kanıtladılar. Sözde savaş taktikleriyle Romalıları yeneceklerdi, ama Corvus yine onları bozguna uğrattı. Romalılar otuz gemiyi batırdı, altmış dört tanesini ele geçirdi.

Bundan sonra savaş, talihin bir o yana bir bu yana şiddetle dalgalanmasıyla ve Romalıların daha büyük bir gayret, kararlılık ve istikrarlı girişimleriyle devam etti. Ecnomus savaşından sonra Romalılar Afrika'yı denizden işgal etti ve pek çok zafer kazanan ve Tunus'u (Kartaca'nın on mil uzağında) alan yetersiz donanımlı ordu tamamen bozguna uğradı. Bir fırtına ile deniz hâkimiyetlerini kaybettiler, sonra üç ayda iki yüz yirmi gemi inşa ederek bu üstünlüklerini yeniden kazandılar. Palermo'yu aldılar ve oradaki büyük Kartaca ordusunu yendiler (M.Ö. 251), yüz dört fili ele geçirdiler ve Roma'da daha önce hiç görülmemiş bir zafer alayı düzenlediler. Kartaca'nın Sicilya'da kalan en önemli kalesi Lilybaeum'un kuşatması başarısız oldu. Romalılar Drepanum'da büyük bir deniz savaşında ikinci donanmalarını kaybettiler (M.Ö. 249), iki yüz on gemilerinden yüz sekiz tanesi battı, yüz yirmi savaş gemisi ve sekiz yüz nakil gemisinden oluşan üçüncü donanmaları da aynı yıl içinde bir kısmı savaşlarda bir kısmı fırtınalarda olmak üzere kaybedildi.

Yedi yıl boyunca neredeyse tükenmiş savaşçılar arasındaki mücadele devam etti, Kartacalıların en çok denizde başarı gösterdiği akınlar düzenlendi, zayıf kuşatmalar yapıldı. Sonra Roma son bir gayretle iki yüz gemilik dördüncü donanmasını denize indirdi ve Aegadian Adaları savaşında Kartacalıların son gücünü de bozguna uğrattı (M.Ö. 241).

Yapılan barış anlaşması uyarınca Syracuse kralı Hiero'nun egemenliği dışında bütün Sicilya Roma halkının mülkü oldu. Daha önce İtalya'da böyle bir asimilasyon süreci uygulanmamıştı; Sicilya fethedilmiş bir il haline geldi, vergi ödedi ve eski imparatorlukların illeri gibi gelir sağladı. Ayrıca Kartaca da 3,200 talent (£788,000) tutarında savaş tazminatı ödedi.

26.5 Yaşlı Cato ve Cato'nun Tutumu

Yirmi iki yıl boyunca Roma ile Kartaca arasında barış hüküm sürdü. Ancak bu müreffeh bir barış değildi. İki taraf da, bütün büyük savaşların ardından doğal olarak ve mutlaka yaşanan sefalet ve düzen bozukluğundan muzdaripti. Kartaca toprakları şiddetli kargaşalarla kaynıyordu; savaştan dönen askerler paralarını alamamış, kazan kaldırıp her şeyi yağmalamıştı; topraklar işlenmiyordu. Kartaca generali Hamilcar'ın bu kargaşaları bastırmak için korkunç zalimlikler yaptığını, binlerce insan çarmıha gerildiğini okuruz. Sardunya ve Korsika ayaklanmıştı. İtalya'nın huzuru ise daha yerindeydi, ama o da ucu ucuna. Galyalıları ayaklanıp güneye yürüdüler; bozguna uğradılar ve Telamon'da 40,000 zayıat verdiler. Alplere ulaşana dek İtalya'nın eksik kaldığı ortadadır. Po ovasına Roma kolonileri yerleştirilmişti ve kuzeye giden büyük Flaminia yolu başlangıç evresindeydi. Ancak bu savaş sonrası dönemin ahlâki ve entelektüel bozulması, Galyalıların Roma'yı tehdit ederken insanları kurban etmeyi tasarladığı ve bunu gerçekleştirdiğini gösterir. Eski Kartaca deniz kanunu –bencil ve tekeli olabilir, ama en azından sistemliydi- Adriyatik denizinde kaynayan İliryalı korsanları bitirdi ve bu durumun bir sonucu olarak, iki savaştan sonra İlirya ikinci il olarak bağlandı. Roma, Kartaca'nın ayaklanma halindeki Sardunya ve Korsika illerine seferler göndererek, ikinci Punik savaşının önünü açmış oldu.

İkinci Punik savaşı Roma ve Kartaca'nın karşılaştırmalı gücünü sınıdı ve gözler önüne serdi. İki taraf da biraz daha akıllanmış olsaydı, Roma biraz daha yüce gönüllü davransaydı savaşın yeniden başlamasına gerek kalmayabilirdi. Oysa Roma nezaketsiz bir işgalciydi. Hiçbir dayanağı yokken Sardunya ve Korsika'yı aldı, savaş tazminatını 1,200 talente çıkardı, Kartaca'nın İspanya'daki ilerlemesine Ebro ırmağına kadar sınır koydu. Kartaca'da Hanno tarafından yönlendirilen, Roma'nın teskin edilmesi taraftarı bir grup vardı; ama çoğu Kartaca'nın ulusal düşmanlarına karşı umutsuz bir nefretle yaklaşması çok doğaldı.

Nefret hayatımızı yönlendiren hırslardan biridir ve hayatı kindar bir melodram gibi görmeye adalet ve intikamın korkutucu kanıtlarında teşvik unsuru ve tatmin bulmaya hazır nefrete meyilli bir mizaç türü vardır. Yerleşim yerleri ve mağaraların korku ve kıskançlıkları hayatlarımızda kara çiçeklerini açmaya hâlâ devam etmektedir; taş devrinden beri dört yüz nesil geçmemiş gibi. Tüm Avrupa'nın bildiği üzere, büyük savaşlar bu nefret dolu mizacı en geniş kapsamda sağlar ve Birinci Punik Savaşının ortaya çıkardığı açgözlülük, gurur ve zalimlik de, yabancı karşıtlığı saplantısının verimli mahsullerini üretmekteydi. Seçkin Kartaca emir subayı, büyük bir general ve yönetici olan Hamilcar Barca kendini, Roma'yı kuşatıp yıkmaya adanmıştı. Hasdrubal'ın kayınpederi ve Roma senatosunu kısıp kavuran en dehşetli düşmana dönüşecek olan Hannibal'ın babasıydı. Kartaca'nın önündeki en bariz süreç donanma ve deniz idaresinin yeniden yapılandırılması ve deniz gücünün tekrar kazanılmasıydı, ancak görülüyor ki Hamilcar bu konularda etkin olamadı. Alternatif olarak, İtalya'ya yapılacak saldırıda İspanya'yı üs olarak kullanmaya karar verdi. M.Ö. 236'da vali olarak İspanya'ya gitti, sonrasını oğlu Hannibal aktarır ve babasının o zamanlar –Hannibal on bir yaşındayken- kendisine, Romalılara sonsuza dek düşmanlık yemini ettirdiğini anlatır. Barca ailesinin tüm yeteneklerini ve hayatlarını bu intikam üzerinde yarı meczup bir halde yoğunlaştırması, bu büyük mücadelenin insanların zihninde baskılar ve evrensel güvensizlik hissi yaratan hayatın daralmasına ve dünyadan nefret ettirmesine bir örnektir. Çeyrek yüzyıllık savaş batı dünyasını perişan ve merhametsiz hale getirmişti. On bir yaşındaki Hannibal ölümsüz bir nefret yemini ederken, Tusculum kentinde bir çiftlik evinde Marcus Porcius Cato

adında iki isimli, muhtemelen de huysuz bir çocuk koşturup duruyordu. Bu çocuk seksen beş yaşına kadar yaşayacaktı ve onu yöneten hırsı, kendisinin dışında tüm mutluluklardan duyduğu nefrete dönüşecekti. İyi bir askerdi ve başarılı bir siyasi kariyeri oldu. İspanya'da ordulara komuta etti ve zalimlikleriyle sivrildi. Dinin ve sosyal ahlâkın savunucusu rolüne büründü ve bu makul maske altında yeni, zarif ya da hoş giden her şeye karşı ömür boyu süren bir savaş verdi. Onu kışkırtan herkesi kınadı. Giyim kuşam, kadınların şahsi süsleri, eğlence ve serbest tartışmalara karşı çıkan bütün kanunların en ateşli destekçisi ve uygulayıcısı oldu. Denetmen olacak kadar talihliydi ve bu ona, halkın özel yaşantısı üzerinde büyük bir yetki verdi. Böylece muhaliflerini özel hayatlarının skandallarını kullanarak bertaraf edebiliyordu. Gündüz vakti kızının önünde karısını öptü diye Manlius'u senatodan kovdu. Hayatının son yıllarına kadar hiç okumadığı Yunan edebiyatını kısıtladı. Sonra Demostenes'i okuyunca hayran kaldı. Tarım ile Roma'nın eski ve unutulmuş değerleri hakkında Latince kitaplar yazdı. Bu kitaplardan onun nitelikleri hakkında detaylı bilgi edinilebilir. Özlü sözlerinden birinde, bir köle uyumadığı sürece çalışmalıdır, diyordu. Bir başkasında ise yaşlı öküzler ve köleler satılmalıdır. Onu İspanya seferlerinde taşıyan atları, nakliyeden tasarruf etmek için İtalya'ya dönerken ardında bıraktı. İnsanların bahçelerinden nefret ederdi, Roma'da bahçe sulamak için kullanılan suyu kestirdi. Arkadaşlarını ağırladıktan sonra yemek bitince deri kırbacını alıp işini savsaklayanları yola getirmek için dışarı çıkardı. Kendi değerlerine büyük hayranlık duyar, yazılarında bunlar üzerinde diretirdi. Thermopylae'de Büyük Antiochus'a karşı verilen bir savaşı yazmıştı: "Onu düşmana saldırır, etrafını çevirip peşine düşerken görenler dedi ki, Roma'nın Cato'ya, onun Roma'ya olduğundan daha çok borcu var⁹⁰." Yaşlılığında Cato şehvete düşkün bir haline geldi ve bir kadın köleyi istismar etti. Sonunda aynı evde birlikte yaşadığı oğlu bu düzensizliğe karşı çıkınca, teklifini reddedecek mevkide olmayan sekreterinin kızı olan genç bir kadınla evlendi. (Kadın köleye ne olduğu anlatılmıyor. Muhtemelen onu satmıştır.) Saygı duyulan, korkulan tüm eski Roma değerlerinin hülasesi ilerleyen bir yaşta son bulmuştu. Neredeyse son genel kanunu Üçüncü Punik Savaşını ve Kartaca'nın son yıkımını

90 Plutarch, *Life of Cato*

teşvik etmek oldu. Kartaca ile Numidya arasındaki bazı ihtilafları ortadan kaldırma göreviyle Kartaca'ya gitti ve orada gördüğü refah ve hatta mutluluk karşısında şaşkınlığa ve dehşete kapıldı.

O ziyaretten itibaren Cato senatoda yaptığı her konuşmayı “Delenda est Carthago,” (Kartaca yok edilmelidir) diye bağırarak bitirdi.

Punik savaşları süresince Roma'da öne çıkan insanlar, Hannibal'ın destekçileri ve Kartaca'dan öç almayı isteyenler işte böyleydi. Cato ve Hannibal'a bakarak o dönemin atmosferini ve niteliğini kestirebiliriz.

İki büyük batı gücü ve belki de Kartaca'dan çok Roma birinci savaşın baskısı altında zihnen ve ahlâken zorlanmış durumdaydı. Hayatın uğursuz tarafı öne çıkmıştı. İkinci ve Üçüncü Punik Savaşlarını tarihi (M.Ö. 219-201 ve M.Ö. 149-146) aklı başında insanların tarihi değildir. Romalıların ya da Kartacalıların siyasi dürtülerini yazmak tarihçiler açısından saçmadır. Diğer dürtüler de oldukça belirsizdir. Maymun atalarımızın kan bürümüş gözleri dünyaya geri dönmüştü. Makul insanların yuhalanarak susturulduğu, katledildiği zamanlardı; dönemin gerçek ruhunu, Telamon savaşından önceki panik dalgası esnasında Roma'da kurban edilen insanların hâlâ titreşen ciğerlerinde bir hevesle kehanet işaretleri arayışları gösterir. Batı dünyası cinai saplantılarla kararmıştı. İnsanlığın gelişimi için çok gerekli olan iki büyük halk birbiriyle ters düşmüş ve sonunda Roma Kartaca'yı katletmeyi başarmıştı.

26.6 İkinci Punik Savaşı

Burada İkinci ve Üçüncü Punik Savaşlarının detaylarını sadece özet olarak vereceğiz. Hamilcar'ın İspanya'yı nasıl düzenlediğini ve Romalıların onu Ebro nehrinden öteye geçmekten nasıl men ettiğini anlatmıştık. Hamilcar M.Ö. 228'de öldü ve yerine damadı Hasdrubal geçti, o da M.Ö. 221'de suikasta uğradı ve yerine yirmi altı yaşına gelmiş olan Hannibal geçti. Asıl savaş Romalıların kendi düzenlemelerini ihlal etmeleri ve Ebro nehrinin güneyindeki işlere karışmalarıyla patlak verdi. Bunun üzerine Hannibal Galya'nın güneyine indi ve Alpleri geçerek İtalya'ya girdi (M.Ö. 218).

Sonraki on beş yılın tarihi, en parlak ve en faydasız akınların öyküsüdür. Hannibal on beş yıl boyunca muzaffer ve yenilmez olarak İtalya'yı elinde tuttu. Roma generalleri Kartacalı muadilleri kadar değildi, onunla her karşılaşmalarında yenildiler. Ancak tek bir Romalı general, P. Cornelius Scipio, Hannibal'ın zaferlerinin bütün meyvelerini elinden aldığı bir yol izleyecek stratejik algıya sahipti. Savaşın başında Hannibal'ın önünü kesmesi için denizden Marsilya'ya gönderildi; oraya üç gün geç ulaştı ve Hannibal'ın peşine düşmek yerine onun iaşesini ve takviyesini kesmek üzere ordusunu İspanya'ya gönderdi. Bundan sonra savaş süresince İspanya'daki bu Roma ordusu Hannibal ile ordugâhı arasında durdu. Hannibal çaresizdi, kuşatma yapacak ya da işgal edecek kudreti yoktu.

Açık alanda ne zaman karşılaşsalar Hannibal Romalıları yendi. Kuzey İtalya'da iki büyük zafer kazandı ve Galya'yı aldı. Güneyde Etrürya'ya indi ve Trasimene gölündeki Roma ordusunu pusuya düşürüp etrafını sararak tamamen yok etti. M.Ö. 216'da Cannae'de Varro komutasındaki Roma ordusunun saldırısına uğradı ve bu orduyu da yok etti. Bu çarpışmada elli bin askerin öldüğü ve on bin askerin esir alındığı söylenir. Ancak ilerleyip Roma'yı işgal edemiyordu, çünkü kuşatma donanımı yoktu. Ve Cannae başka meyveler verdi. Roma ayarındaki bir kent olan Capua da dâhil olmak üzere Güney İtalya'nın büyük kısmı Hannibal'ın üstüne geldi, Makedonyalılar onunla ittifak kurdu. Bu arada Roma'nın güvenilir müttefiki olan Syracuse kralı Hiero ölmüş, yerine geçen Hieronymus ise Kartacalılara dönmüştü. Yine de Romalılar kararlı bir şekilde savaşa devam ettiler, Cannae'den sonra Hannibal ile barış antlaşması yapmayı kabul etmediler, yavaş ama sonunda sonuç veren Capua kuşatmasını gerçekleştirdiler ve bir Roma ordusu Syracuse'yi almak üzere yola çıktı. Syracuse kuşatması özellikle filozof Arşimet'in, Romalıların uzun süre körfezde kalabilmelerini sağlayan muhteşem icatları açısından unutulmazdır. Arşimet'ten daha önce, İskenderiye okulunun öğrencilerinden biri olarak bahsetmiştik. Kente yapılan son saldırıda öldürülmüştü. Hannibal'ın ana limanı ve Kartaca'ya malzeme sağlama vasıtası olan Tarentum M.Ö. 209'da, Syracuse M.Ö. 212'de ve Capua M.Ö. 211'de kaybedildi ve iletişimi düzensizleşti.

Kartaca hâkimiyetindeki İspanya da azar azar elinden alındı. Sonunda Hannibal'ın, kardeşi Hasdrubal (suikasta uğrayan aynı isimdeki

kayınbiraderi ile karıştırılmamalıdır) takviye güçleri İtalya'ya girmek üzere mücadele ederken Metaurus savaşında (M.Ö. 207) yıkıma uğradı. Ve felâketin Hannibal'a ulaşan ilk haberi, kardeşinin öfkeli kafasının ordugâhına atılması oldu.

Bundan sonra Hannibal İtalya'nın en ucundaki Calabria'da abluka altına alındı. Herhangi bir boyutta operasyon yapacak gücü yoktu. Ve bir süre sonra savaşın son çarpışmasında Kartacalılara komuta etmek üzere Kartaca'ya döndü.

Bu son çarpışma, Zama savaşı (M.Ö. 202) Kartaca'ya yakın bir yerde oldu

Bu Hannibal'ın ilk yenilgisiydi, bu yüzden onu yenen, tarihte çok üstün ve nitelikli bir beyefendi olarak öne çıkan, büyük bir asker ve yüce gönüllü biri olan Koca Scipio Africanus'u da anmak gerekir. Hannibal'ın İspanya'daki askeri üssüne saldıran P. Cornelius Scipio'dan bahsetmiştik, bu onun oğluydu; Zama savaşı sonrasına kadar P. Cornelius Scipio adını taşıdı, sonra ona Africanus soyadı verildi. (sonradan Üçüncü Punik Savaşını sona erdirecek olan Genç olan Scipio Africanus, yani Scipio Africanus Minor, Koca Scipio Africanus'un oğlunun evlatlığıydı.) Scipio Africanus, güvensizlik, nefret Cato ekolünün eski kafalarında muhalefet uyandıran her şeye sahipti. Genç, mutlu ve yetenekliydi, parasını rahatça harcıyor, Yunan edebiyatıyla ilgileniyor ve dini olarak Roma'nın katı kutsallıklardan ziyade Frigya'nın yeniliklerine meylediyordu. Sonradan Roma stratejisine hükmeden sonsuz akliselimliğe inanmıyordu.

İkinci Punik Savaşı yenilgisinden sonra Roma askeri operasyonları, Hannibal ile çarpışmaktan kaçınmak gerektiğini öne süren general Fabius yönetti. On yıl boyunca İtalya'da Fabiancı taktikler hüküm sürdü. Romalılar kuşatma yaptı, kabilelerin önünü kesti, serserilere saldırdı, ama Hannibal'ı gördükleri anda kaçtılar. İlk yenilgilerinden sonra böyle davranmaları şüphesiz akıllıcaydı, ama daha güçlü olanların işi bitmek bilmez bir savaşa katlanmak değil, kayıpları onarmak, yetenekli generaller bulmak, daha iyi ordular oluşturmak ve düşman kuvvetlerini yok etmektir. Karar vermek güçlülerin görevlerinden biridir.

Genç Scipio gibilerde, hem İtalya, hem de Kartaca'ya ağır ağır kan kaybettiren Fabiancılığın etkisiz siyaseti nefret uyandırıyor. Genç Scipio Kartaca'ya saldırılması için yaygara kopardı.

Fabius ise bunu fırsat bilerek, sanki tüm millet gözü kara ve düşünmeden hareket eden bir genç tarafından çok büyük tehlikelere atılacakmış gibi, kenti telaşa verdi, yani vicdansızlık ederek halkı öngesinden vazgeçirmek için bir şeyler yapmadı ya da söylemedi. Söylemini senato ile sürdürdü. Ancak halk Scipio'nun başarılarını kışkırttığı, ya da bu genç adamın savaşı sona erdirerek üstün bir başarı yakalayacağından, yıllar boyunca yavaş yavaş ilerleyen kendi yönteminin miskinlik ya da yüreksizlik olarak itham edileceğinden korktuğu için Fabius'un muhalefet ettiğine inanıyordu. Arkadaşı Crassus'tan yardım istedi, o ili Scipio'ya vermemesi, ama arkadaş savaşı bu şekilde yönlendirmeyi uygun buluyorsa Kartaca'ya gitmesi için ikna etmeye çalıştı. Üstüne üstlük bir de sefer için para toplanmasına engel oldu, böylece Scipio iâşesini kendi imkânlarıyla temin etmek zorunda kaldı. Fabius gönüllü olmak isteyenleri engellemeye çalıştı, senatoda ve forumda açıklamalar yaptı: "Şu Scipio dedikleri kişi Hannibal'dan çekinmiyor, yanında bir de İtalya'nın geriye kalan tek gücünü, genç adamları da sürüklüyor, onları anne babalarını, eşlerini, memleketlerini terk etmeye zorluyor, bastırılmamış, pusuda bekleyen düşmanın hâlâ kapılarında olduğunu söylüyor. Bu iddialarla halkı öyle korkuttu ki, Scipio'nun İspanya'daki lejyonları ve İspanya'da sadakatle hizmet eden üç yüz askeri almasına izin verdiler... Scipio Afrika'ya girdikten sonra Roma'da onun zaferleri ve muhteşem başarıları anlatılmaya başladı. Bunların ardından pek çok ganimet alındığı söylendi. Numidya kralı esir alınmış, iki ordugâh ile içindeki askerler ve atlar yakılıp yıkılmıştı. Kartacalılar, Hannibal'a İtalya'daki nafîle umutlarından vazgeçmesini ve ülkesini savunmak için geri dönmesini söylediler. Herkes Scipio'nun bu başarılarını alkışlarken Fabius hiçbir sebep yokken, onun yerine varisinin geçmesi gerektiğini söyledi, çok iyi bilinen şu sözlerinde de dediği gibi: "Böyle önemli işlerin akıbetini tek bir kişinin şansına bırakmak tehlikelidir, çünkü her seferinde başarılı olacağından emin olamayız..." Hannibal bile ordusunu alıp İtalya'dan çıkmışken Fabius halkın sevincini ve Roma'nın ruhunu gölgelemekten geri durmamıştı: "Halkımız

son ve en korkunç sınavını verecektir; Hannibal Afrika'ya vardığında ve Kartaca surlarının altındaki evlatlarımıza saldırdığında yapacaklarından korkun Scipio da hâlâ Romalı generallerin, diktatör ve konsüllerin kanlarıyla sımsıcak duran bir orduyla ne yapacak!" deme cesaretini gösterdi. Halk telaşa kapılmıştı, Afrika'da savaş bitmesine rağmen tehlike Roma'ya her zamankinden daha yakındı.

Zama savaşından önce kısa bir barış süreci olmuş, bu süreç Kartacalıların hataları yüzünden bozulmuştu. Arbela savaşındaki gibi Zama savaşının da kesin tarihi, çarpışmalar sırasında gerçekleşen tutulma sayesinde belirlenebilir. Romalılar, Kartaca'nın iç kesimlerindeki, kral Masinissa idaresindeki Numidyalılar ile birleştiler ve onlara –Hannibal'a karşı açılan savaşlarda bir ilk olarak- büyük bir süvari üstünlüğü sağladılar. Hannibal'ın süvari birlikleri püskürtüldü, bu arada Scipio'nun sağlam piyade birlikleri savaş fillerinin kargaşa yaratmasına fırsat vermezsiniz açık geçitlere yönelebildi. Hannibal piyadelerini, Roma piyadelerini çevirmeye yöneltti, ancak Cannae'de eğitimin bütün avantajlarına sahip ve bu yüzden manevra kabiliyeti mevcuttu ve piyadeleri çevirip toplu kıyımlar yapmıştı, ama şimdi karşısında kendisinininkinden daha güçlü piyade birlikleri vardı. Genişlettiği hat kırıldı, Roma lejyonu saldırdı ve savaş kaybedildi. Roma süvarileri Hannibal'ın atının peşinden, zaten feci bir bozguna uğramış olan yere döndü.

Kartaca daha fazla direnmeden teslim oldu. Anlaşma şartları katıydı, ama Kartaca'nın onurlu bir gelecek umut etmesini sağladı. Kartacalılar İspanya ve Roma'dan çıktılar, on gemi dışında bütün savaş donanmalarını verdiler, 10,000 talent (£2,400,000) savaş tazminatı ödediler ve en ağır şart olarak, Roma'nın izni olmadan savaşa girmemeyi kabul ettiler. Son olarak, Roma'nın büyük düşmanı Hannibal'ın teslim olması şartı eklendi.

Bunlar çok ağır şartlardı ve Roma'nın memnun olması gerekirdi. Ancak öyle korkak milletler vardır ki, düşmanlarını fethetmeye cesaret edemezler; emin olmak ve yok etmek zorundadırlar. Konsül Cato gibi adamlarda ihtişam ve fazilet bulan Romalı nesillerin, ülkelerini zalim bir müttefik ve korkak bir muzaffer haline getirmeleri kaçınılmazdır.

26.7 Üçüncü Punik Savaşı

Roma'nın, Zama savaşı ile trajedinin son perdesi olan Üçüncü Punik Savaşı arasında geçen elli altı yıllık tarihi, yurt dışında sert ve sevimsiz bir güç genişlemesini ve yurt içinde tarımsal nüfusun zenginlerinin tefecilik ve açgözlülüğü yüzünden yaşanan yavaş bir yıkımı anlatır.

Halkın tabiatı merhametsiz ve bayağı hale gelmişti; artık yurttaşlık genişletilmesi yapılmıyor, aynı türden yabancı nüfusların asimilasyonu girişiminde bulunulmuyordu. İspanya kötü yönetiliyor ve yavaş yavaş büyük sıkıntılar içine düşüyordu. Yapılan müdahaleler İlirya'nın küçülmesine ve Makedonya'nın vergi ödeyen bir ili haline gelmesine yol açtı. Artık Roma'da yabancılar vergi ödüyor, fakat asıl nüfus vergiden muaf tutuluyordu. M.Ö. 168 yılından sonra eski toprak vergisi artık toplanamaz oldu ve İtalya'dan elde edilen tek gelir devlet arazilerinden ve denizaşırı ithalattan alınan vergilerden ibaretti. Asya illerinden gelen gelirler Roma devletinin masraflarını karşılıyordu. Ülkede Cato türündeki insanlar borç ve ipotek haczi yoluyla çiftlik sahibi oluyordu ve bu çiftlikler genellikle savaşta görev yaparken yoksul düşenlere aitti; özgür yurttaşları topraklarından ediyorlar, çiftlikleri ucuz ve bol olan köle iş gücü ile yönetiyorlardı. Bu insanlar yabancı nüfusun değersiz köleler olduğunu düşünüyordu. Sicilya açgözlü vergi mültezimliğine devredilmişti. Zenginler köleleri çalıştırarak mısır üretiyor ve büyük kârla Roma'ya satıyordu ve böylece ana yurt sığır ve koyun beslenen bir yere dönüşmüştü. Bu nedenle yerinden edilen halk kentlere, en çok da Roma'ya göç etmeye başladı.

Burada Roma'nın Seleukoslarla olan güç dağılımının ilk çatışmalarından, Mısır'la ittifak kurmalarından ve Yunan kentlerinin, Roma'nın ilerleyişinin gölgesinde, tamamen teslim olana dek çetrefilli iniş çıkışlarından pek az bahsedebiliriz. Bu dönemde Roma'nın genişlemesini anlatmak yeterli olacaktır.

Dönemin genel zalim bayağılıklarına karşı çıkan sesler yok değildi. İkinci Punik Savaşının sebep olduğu yıkıcı hastalıklardan, vücudumuzda çıkan çıbanlar gibi açgözlü zenginler yaratan bir ortamdan ve bunun Scipio Africanus tarafından sona erdirildiğinden bahsetmiştik. Senatonun ona Romalı bir general gibi davranmasına izin verip vermediği şüphelidir, ama

o halkın gözünü korkutuyordu. Bu yüzden ülkeyi özgür çiftçilerin yaşadığı bir yer olmaktan çıkarıp köle gibi çalıştırılan sığır çiftliklerine dönüştüren senato çetecisi diye mимlendi. Afrika'ya varmadan onu durdurmaya kalkıştılar, ona yetersiz bir ordu verdiler ve savaştan sonra onu makamından men ettiler. Çıkarlar ve fesatlıkları yüzünden Cato ona saldırdı.

Koca Scipio Africanus ise cömert ve sabırsız karakterdeydi ve mevcut eğilimlerle halkı huzursuz etmek istemiyordu ve büyük şöhreti onun avantajıydı. Kardeşi Lucius Scipio Asya'ya geçen ilk Roma ordusuna komuta ederken o geri planda onunla birlikte gitti. Lidya'da Magnesia'da Seleukos kralı III. Antiochus idaresindeki büyük bileşik ordu Perslerin yüz kırk yıl önceki kaderini yaşadı (M.Ö. 190). Bu zafer senatonun Lucius Scipio üzerindeki nefretini uyandırdı, Antiochus'tan alınan paraları kötüye kullanmakla suçlandı. Bu durum Africanus'u öfkелendirdi. Lucius elinde onu suçlayanların canına okuyacak görüşlerle senatoda hazır bulunurken Africanus belgeleri onun elinden kaptı, hepsini paramparça edip havaya savurdu. Kardeşi hazineye 200,000 sesterya (£2,000,000) ödemişti, şimdi bir de olmadık şeylerle canını sıkıp ayağını mı kaydıracaklardı? Sonrasında Lucius suçlandı ve mahkûm edildi, ama Africanus onu zor kullanarak kurtardı. Hakkında soruşturma açılan Africanus, o gün Zama savaşının yıldönümü olduğunu hatırlattı ve kalabalığın alkışları arasında yetkililere karşı çıktı.

Romalılar Scipio Africanus'u sever ve desteklerdi ve iki bin yıl aradan sonra hâlâ desteklemektedirler. Parçaladığı evrakları senatonun suratına fırlatmış, sonra Lucius'a tekrar saldırdıklarında halk subaylarından biri araya girmiş ve süreci feshetmişti. Ancak onda insanları büyük demokratik liderler haline getiren nitelikler yoktu. O bir Sezar değildi. Bir insanı siyasi hayatın temel ihtiyaçlarına zorlayan nitelikler onda yoktu. Bu olaylardan sonra Roma'dan nefret ederek kendi kabuğuna çekildi ve M.Ö. 183'te evinde öldü.

Aynı yıl Hannibal da öldü. Üzüntüden kendini zehirlemişti. Roma senatosundan duyduğu değişmez korku bir saraydan diğerine peşini bırakmamıştı. Scipio'nun öfkeli protestolarına rağmen Roma barış görüşmelerinde Hannibal'ın Kartaca'dan çıkıp teslim olmasını şart koşmuş ve onu

koruyan bütün güçlerden bunu talebi talep etmeye devam etti. III. Antiochus ile barış imzalandığında ilk şart da buydu. Hannibal uzun aramalardan sonra Bitinya'da bulundu; Bitinya kralı Roma'ya göndermek üzere onu tutukladı, ama o ihtiyacı olan zehri ne zamandır yüzüğünde taşıyordu ve böylece öldü.

Scipio adının onuruna katkıda bulunan bir başka Scipio da, senato-daki her konuşmasını "Delenda est Carthago!" (Kartaca yok edilmelidir!) diye bitiren Cato'yu "Kartaca ayakta kalmalıdır!" diye taklit eden Scipio Nasica'dır. Kartaca'nın varlığı ve teşvikinin Roma'nın refahı üzerinde katkısı olacağını görecektir ferasette biriydi.

Yine de Kartaca'yı alan ve yok eden Koca Scipio Africanus'un evlatlık torunu Scipio Africanus'tur. Üçüncü Punik Savaşının çıkmasına sebep olan, Kartacalıların tek hatası ticarete devam edip refah içinde olmalarıydı. Ancak bu ticaretleri Roma'nıninkiyle rekabet içinde değildi; Kartaca yok edildiğinde ticareti de onunla birlikte yok oldu, Afrika ekonomik bir gerilemeye girdi; ama refah düzeyi, eski Roma tarzındaki para hırsından çok daha güçlü bir hırs ve kıskançlığa yol açmıştı. Zengin süvari şövalyeler sınıfı kendilerinininkinden başka herkesin servetini kıskanıyordu. Romalılar Numidyalıları Kartaca'ya el uzatmaları için kışkırttılar ve Kartacalılar sonunda galeyana geldi. Ve Romalılar Kartaca'ya saldırdılar ve anlaşmayı onların bozduklarını ifade ettiler! Kartaca Roma'dan izin almadan savaşa girmişti.

Kartaca Roma'nın talep ettiği rehineleri gönderdi, ordularını teslim etti, topraklarını teslim etmeye hazırlandı. Ancak bu teslimiyet sadece Roma'nın kibrini ve süvari şövalye sınıfının acımasız hırsını artırdı. Roma şimdi de Kartaca'nın boşaltılmasını, halkın denizden en az on mil içeriye çekilmesini talep ediyordu. Bunu neredeyse sadece deniz ticaretiyle geçinen bir halktan istiyorlardı!

Bu inanılmaz talep Kartacalıları çaresizliğe sürükledi. Sürgüne gidenleri geri çağırdılar ve direnişe hazırlandılar. Roma'nın askeri etkinliği elli yıllık dar kafalı ve bayağı tabiatlı hükümet yüzünden sürekli azalıyordu ve M.Ö. 149'da kente yapılan ilk saldırı adeta bir felâketle sonuçlandı. Bu operasyonlar sırasında genç Scipio kendini pek gösteremedi. Ertesi yıl da

senatonun beceriksizliği açısından başarısız geçti. O muhteşem kitle zorbalık mizacından sonsuz bir panik havasına geçmişti. Roma halkının durumu daha betardı. Genç Scipio, en çok da adı sebebiyle, uygun yaşta olmamasına ve gereken diğer nitelikleri taşımamasına rağmen konsül olarak atandı ve kıymetli ülkesini kurtarması için apar topar Afrika'ya gönderildi.

Orada direngen ve korkunç kuşatmalar yaşandı. Scipio limana bir dalgakıran kurdu, karadan ve denizden bütün işeyi kesti. Kartacalılar aklıktan kırıldı, ama zorla girilene dek kenti ellerinse tuttular. Sokak savaşları altı gün sürdü ve son kale de alındığında yarım milyon Kartacalı'dan elli bini sağ kalmıştı. Sağ kalanlar köleleştirildi, bütün kent yakıldı, son bir yıkımın emaresi olarak enkaz da yerle bir edildi ve görkemli törenlerle, kenti yeniden inşa edecek olanlara beddua edildi.

Aynı yıl (M.Ö. 146) Roma senatosu ve süvari şövalyeler sınıfı bir olup ticaret tekeline kısıtladığını düşündükleri bir kenti daha, Korint'i de yaktı. Geçerli bir sebepleri vardı, çünkü Korint onlara karşı silahlanmıştı, ama bu yeterli bir sebep değildi.

26.8 Punik Savaşı Roma İstiklalini Nasıl Zayıflattı

Burada kısaca Roma'nın ileriki gelişmelerinde büyük önemi olan Roma askeri sisteminde İkinci Punik Savaşından sonra meydana gelen değişikliklere değinmemiz gerekir. O zamana kadar Roma orduları özgür vatandaşların askere alınmasıyla oluşuyordu. Savaş gücüyle seçmen gücü yakından ilişkiliydi; halk meclisi yüzyıllarca askeri seferberliğin teçhizatını izlemiş ve Campus Martius'a süvari şövalyelerin önderliğinde yürümüştü. Sistem Güney Afrika'daki son savaştan önce Boerlerinki gibiydi. Sıradan Roma yurttaşı, sıradan bir Boer gibi çiftçiydi, ülkesi çağırınca askere giderdi. Boerler pek çok yönden Aryanizmin son varisleriydi. Çok iyi savaşçılardı, ama akıllarının bir köşesinde hep çiftliklerine geri dönme fikri vardı. Romalılar Veii kuşatması gibi uzun süre operasyonlarda birliklerini güçlendirirlerdi, Boerler de Ladysmith kuşatmasında aynı şeyi yaptılar.

İkinci Punik Savaşından sonra İspanya'yı ele geçirme gerekliliği farklı türlerde orduyu da gerektiriyordu. İspanya dönemsel destekler için çok uzaktı ve savaş bu düzensiz askerlerle yapılandan daha kesintisiz bir

eğitimi icap ettiriyordu. Bu yüzden erkekler daha uzun süreli olarak askere alındı ve ödemeleri yapıldı. Böylece ilk paralı askerler Roma'da ortaya çıktı. Ödemelerin ardından ganimet geldi. Cato İspanya'daki ordusuna gümüş hazineler dağıttı; ancak Scipio Africanus Sicilya'daki birliklerine ganimet dağıttı diye ona saldırdığı da kayıtlardadır. Paralı askerlik profesyonel ordunun önünü açtı ve bu da yüz yıl sonra artık Roma'da ve büyük kentlerde yoksullaşan sıradan Roma yurttaşının silahsızlanmasını doğurdu. Büyük savaşlar kazanıldı, M.Ö. 200 yılında savaş düzenine girmiş çiftçiler tarafından imparatorluğun temelleri döşendi. Süreç içinde savaş düzenine girmiş çiftçiler büyük oranda ortadan kalktı. Yüzyılın sonuna doğru İkinci Punik Savaşından sonra Marius'un orduyu yeniden yapılandırması şeklinde başlayan değişimler tamamlanmış. Marius'tun döneminden sonra orduyu ve lejyonları açıklayacak ve artık yurttaşlık dayanışması içinde olmayan tamamen bambaşka bir orduyla karşı karşıya olduğumuzu göreceğiz. Bağlar zayıflarken lejyonlar ortak farklılıklarında ve genel topluma karşı ortak çıkarlarında başka bir birlik ruhu keşfettiler. Maaşlarını ve ganimetlerini garanti eden kişisel liderlerine daha sıcak bir ilgi beslediler. Punik savaşlarından önce Roma'daki hırslı kişiler avam tabakasına dalkavukluk ederdi, Punik savaşlarından sonra lejyonlara dalkavukluk etmeye başladılar.

26.9 Roma Cumhuriyeti ile Modern Devlet Kıyaslaması

Roma cumhuriyetinin şu ana kadarki tarihi pek çok açıdan, özellikle Amerikalı ya da Avrupalı okuyuculara göre önceki tarihlerden daha modernidir. Kendi kendini yöneten bir "milletle" ilk kez karşı karşıyayız; bu basit bir kent devletinin ötesindedir ve kendi kaderini tayin etmek ister. Bir kanun kavramı altında birleşmiş geniş topraklarla ilk kez karşılaşırız. Grupların ve kişilerin çatıştığı senato ve halk meclisine, herhangi bir otokrasiden çok daha istikrarlı ve dayanıklı olan tartışmalı kontrol sürecine ve ruhbanlığa göre daha esnek ve uyarlanabilir bir sürece giriyoruz. Yine ilk kez bizimkilere benzer toplumsal çatışmalarla karşılaşırız. Takasın yerini para almış ve finansal sermaye akıcı ve özgür hale gelmişti; günümüzdeki kadar akıcı ve serbest değildi belki, ama o güne dek

görüldüğünden daha fazlaydı. Punik Savaşları halkların savaşıydı, daha önce hiç böyle bir savaş yapılmamıştı. Şimdiki dünyamızın geniş hatları, ana fikirler, başlıca itirazlar o günlerde de ortaya çıkıyordu mutlaka.

Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, temel fırsatların ve mevcut siyasi fikirlerin bazıları hâlâ Punik Savaşlarının dönemindeki Roma'yı ister. O zamanlar gazete yoktu⁹¹ ve halk meclisinde seçilmiş temsilciler bulunmuyordu. Bir başka eksiklik de, günümüzde gayet anlaşılır olan, ama o zamana göre akli almayacak şey, genel temel siyasi eğitimin olmayışındı. Roma'nın avam tabakası, On İki Levha kanunlarının yayımlanmasında ısrar ederek, bilgi olmadan kullanılan oyların insanı özgür kılmayacağı şeklindeki parlak bir fikirle ortaya çıktılar, ama başarılı olamadılar, o günlerde bilginin halka kadar ulaşabileceğini hayal etmek mümkün değildi. Bilgi güçtür, atasözünün siyasi önemini yeni yeni anlamaya başlıyoruz. Örneğin son dönemde iki İngiliz İşçi Sendikası yetenekli işçilerin tarih, siyaset, sosyal bilimler gibi alanlardaki ihtiyaçlarını gidermek üzere işçi üniversitesi kurdu. Ancak Roma cumhuriyetinde eğitim sıradan ailelere göre anormal bir şeydi ve zenginliğin ve boş vakti olanların bir ayrıcalığıydı. Eğitim genellikle çoğu durumda köle olan Yunanların elindeydi. Krallığın ilk yüzyılına kadar az da olsa öğrenim ve serbest düşünme faaliyetleri olmuş, ama bu halka yayılmamıştı. Sıradan bir Romalı sadece insanlık tarihinden değil, yabancı halkların durumundan da bihaberdi, ekonomik kanunlar ve sosyal imkânlar hakkında bilgisi yoktu. Kendi çıkarlarını tam anlayamazdı.

Yunanistan'ın küçük kent devletlerinde ve bin kilometrekarelik ilk Roma devletinde halk yurttaşlığın sıradan görevleri için gerekli bilgiyi sözlü olarak ve gözlem yaparak ediniyordu. Ancak Punik savaşları başladığında mesele çok büyümüştü ve cahiller için çok karmaşık hale gelmişti. Yine de kimse yurttaş ile devleti arasındaki boşluğu göremiyordu

91 Senatonun duyuruları ilan panosuna yazması yöntemini Jül Sezar (M.Ö. 60) başlattı. Yıllık bildirilerin bu şekilde yayımlanması adet haline geldi. Özel kurye ile haber gönderen profesyonel mektup yazıcıları vardı. Çiçero Kilikya'da valiiken güncel haberleri bu şekilde alırdı. Bir mektubunda şöyle yakınıyordu: "Uzman kişi araba yarış ve diğer sportif faaliyetlerle çok meşgul, bu yüzden siyasi durumun görüntüsünü ifade edemiyor." Tabii bu haber bülteni uygulaması zengin kamu görevlilerine mahsustu.

ve artan görevlerini karşılamak için talimat vererek yurttaşlığı genişletme girişimine dair bir kayıt da bulunmamaktadır.

M.Ö. ikinci yüzyıldan itibaren herkes sıradan yurttaşın cehaleti ve siyasi öngörüsü olmadığını, cehalet yüzünden siyasi birlik olmadığını ve her şeyin bu yüzden kötüye gittiğini belirtir, ama sonuç olarak neyi dikkate almamız gerektiğini kimse söylemez, kimse şikâyet edilen bu cehaleti ortadan kaldırmak için öneride bulunmaz. Ortak bir siyasi ve toplumsal ülküde halkın eğitimini sağlayan araçlar yoktu. Büyük halk kitlelerinin sistemli eğitiminin ortaya çıkması, Roma'da başını Hristiyanlığın çektiği propagandist dinlerin gelişimiyle mümkün oldu. Muhteşem bir siyasi deha olan imparator Büyük Konstantin altı yüz yıl sonra bu fırsatı gören ve hükmettiği dünya toplumunu korumak ve düşünsel ve ahlâki birliğini sağlamak için kullanan ilk kişidir.

Roma siyasi sistemini bizim sistemimizden ayıran tek şey haberleşme, eğitim ve uygun nitelikli bir temsili hükümetin olmayışı değildir. Şu ana kadar incelediğimiz diğer tüm devletlerden daha modern ve medeni bir devlet olduğu doğrudur, ama bazı yönlerden de tuhaf bir şekilde ilkel ve medeniyet dışıdır. Roma tarihini okuyan kişiler bunu tartışma ve tedbirler, siyaset ve seferler, sermaye ve iş gücü açılarından okur ve kapısının zili çalıp kapıyı açtığında karşısında bir Homo Neandertal'i, tüylü elini uzatmış onu selamladığını ve çenesiz, hayvana benzer yüzüyle ona baktığını gördüğü anda duyacağı şaşkınlığı duyar. M.Ö. üçüncü yüzyılda insan kurban edildiğinden bahsetmiştik, Roma cumhuriyetinin dinini öğrendiklerimiz bizi saygın tanrıların çağının çok gerisine, Şamanizm ve büyüler çağına götürür. Yasama toplantılarından bahsedince aklımıza Westminster gelir. Lordlar Kamarasında bir toplantı başlarken Lordlar kamarası başkanının kanlı elleriyle yeni kesilmiş bir koyunun iç organları arasında gayretle bir şeyler aramakta olduğunu görsek ne düşünürüz? Sonra aklımıza Benin adetleri gelir, Roma köleliğinin Babil'dekinden bile vahşi bir kölelik olduğu gelir. M.Ö. ikinci yüzyılda Cato'yu kölelerinin arasında hayal ederiz. Ayrıca M.Ö. üçüncü yüzyılda kral Asoka Hindistan'ı aydınlık ve güzellikle yönetirken Romalılar Etrüsk eğlencelerini yeniden canlandırıyor, köleleri canları pahasına birbirleriyle dövüştürüyorlardı. Bu eğlencenin kökeninin Batı Afrika'ya dayandığını hatırlayalım; kabile şefinin

cenazesinde esirleri katletmek gibi tarih öncesi bir gelenekten doğmuştur. Bu eğlencede dini bir yön de vardı, prangaya vurulmuş köleler ölenlerin cesetlerini arenadan taşıırken şeytani kayıkçı tanrı Charon'u temsil eden maskeler takarlardı. M.Ö. 264'te, Asoka'nın hükümdar olduğu ve Birinci Punik Savaşının çıktığı yıl, Brütüs'ün eski Romalı ailesinden birinin ölümü anısına, Roma forumunda tarihte kayıtlı ilk gladyatör dövüşü yapıldı. Bu üç çiftin bulunduğu sade bir gösteriydi, ama sonra gladyatörler yüzlerce kişilik gruplar halinde dövüşmeye başladı. Bu dövüşlerin tadı hızla arttı ve savaşlar sayesinde bol bol esir geliyordu. Öpüşme, kadın süsleri ve Yunan felsefesi konusunda son derece katı olan eski Roma ahlâkçıları bu yenilik hakkında sadece güzel şeyler söylediler. Acı çekildiği sürece Roma ahlâki memnun olmuş görünüyor.

Roma cumhuriyeti kendi kendini yöneten modern ulusların ilki ise de, kesinlikle Neanderthal formundaydı.

Sonra iki üç asır boyunca Roma'nın gladyatör dövüşleri muazzam oranda artış gösterdi. Başlarda savaşların daha sık yaşandığı dönemlerde gladyatörler savaş esirlerinden oluşuyordu. Kendilerine has silahlarıyla dövmeli Britonlar, Morolar, İskitler, Zenciler vb. geldi ve bu gösterilerin askeri bir değeri de vardı. Sonra alt tabakalardan ölüme mahkûm edilmiş suçlular da kullanılmaya başladı. Antik dünya ölüme mahkûm edilmiş bir suçlunun hâlâ hakları olabileceğini anlayamıyordu, ama suçluların gladyatör olarak kullanılmaları, İskenderiye okulunda deney materyali olarak kullanılmalarından daha kötü değildi. Ancak bu gösterilerin getirileri ve kurban talebi artarken sıradan köleler gladyatör eğitmenlerine satılıyor ve sahibinin nefretini kazanan köle kendini gladyatörlerin salıverildiği bir düzende bulabiliyordu. Malını mülkünü hesapsızca harcamış genç adamlar ve cesur delikanlılar hayatta kalma becerilerine güvenerek gönüllü olarak bu işe gireceklerdi. Bu iş gelişirken gladyatörlerin silahlı uşaklar olarak yeni bir kullanım alanı ortaya çıktı; zenginler bir grubu satın alıyor ve koruma olarak görevlendiriyor, ya da gösterilerde kâr amaçlı kullanıyorlardı. Gösteriler bir törenle (pompa) ve sahte bir dövüşle (praelusio) başlıyordu. Asıl dövüş trampetlerin çalmasıyla duyuruluyordu. Dövüşecek gladyatörler kırbaçlar ve sıcak demirlerle yönlendiriliyordu. Yaralanan bir bazen işaret parmağını kaldırarak merhamet dilenirdi. Seyirciler

ya mendillerini sallayarak merhamet gösterir, ya da yumruklarını kaldırarak başparmaklarını aşağı indirerek onu ölüme mahkûm ederdi⁹². Ölen ya da yenilen kişi sürüklenerek spolarium denen bir yere götürülür, burada zincirleri çözülür ve henüz ölmemiş olanlar öldürülürdü.

Bir spor ve gösteri unsuru olarak bu katliam düzeni Roma toplumu ile yaşadığımız toplum arasındaki ahlâki standartlar açısından mevcut olan boşluğu gösterir. Bu türden korkunç zulmler günümüzde de yapılmaktadır kuşkusuz, ama kanuni olarak ve tek bir muhalif ses çıkmaksızın değil. Seneca zamanına kadar (M.S. birinci yy.) bu işe açıkça itiraz edildiğine dair bir kayıt yoktur. İnsan bilinci o zamanlar bugünkünden daha zayıftı.

Ve şimdi Hristiyanlığın yayılmasıyla insan bilincine yeni bir güç geliyordu. Hristiyanlıktaki İsa ruhu bu zalimce gösterilerin ve köleliğin Roma devletinde en büyük muhalif oldu ve Hristiyanlık yayılırken bu iki kötülük azalarak yok oldu⁹³.

92 Otoriteler bu noktada ayrılır. Mayor başparmak kaldırmanın ölüm, başparmağı indirilmenin, "Bırak o kılıcı," anlamına geldiğini belirtir. Popüler kanı ise başparmağı indirilmenin ölüm demek olduğu yönündedir. Seyffert'in *Dict. Class. Antic.* Adlı eseri de bu görüşü belirtir. Bkz. *Encyclopaedia Britannica Gladiators* maddesi.

93 Bu konuda bir ekleme yapmamız gerek. Yunanlar gladyatör dövüşlerine dayanarak Romalıların barbar olduklarını öne sürdüler ve Romalı bir konsül bu dövüşleri Korint'te yaptırmaya kalktığında ayaklanmalar oldu. İyi Romalılar onları sevmiyordu elbette, ama çekindikleri için zalim olduklarını söyleyemediler. Örneğin Çiçero elinde tableti ve yanında sekreteriyle sirke gittiğinde bakamamıştı bile. Bir filin öldürülüşü karşısında tiksinti duydu. Tacitus'un eserlerinden birinde (Drusus Ann. 1.76) kanlı gladyatör dövüşlerini çok beğenen biri dışlanmaktadır: "*quamquam vili sanguine nimis gaudens*" (kan dökülmesinden keyif alanlar kansızdır). Bu eğlence türü Yunan felsefesi tarafından şiddetle kınandı. İki Cynic ve bir Hristiyan bu arenalarda can verdi. "Hristiyanlığın burada belirtildiği gibi kölelikle bir bağlantısı olduğunu düşünmüyorum. St. Paul'un bir köleyi sahibine geri göndermesi ve 'Köle, sahibine itaat et,' demesi kölelik taraftarınıymış gibi algılanır, ama öte yandan hem popüler felsefeler hem de gizemli dinler köleliğe karşıydı ve Hristiyanlık zamanla bu hareketlerin baş temsilcisi oldu. Bunu sınamanın en iyi yolu dini ve felsefi sistemlerde onurunu geri kazanan kölelerin sayısına bakmaktır. Kölelerin Hristiyan piskoposlar olduğuna dair bir bilgim yok, ama kıyaslama yaparak bu sonuca varabilirim. Gizemli dinlerde topluluğa girer girmez ve tanrıyla bağ kurduğunuzda dünyasal farklılıklar kaybolur." G.M.

İsa ruhunda formal Hristiyanlıktan farklı, benim bir araç olarak gördüğüm, bu ruhu tüm dünyaya taşıyan bir fark vardır. H. G. W.

27.0 Tiberius Gracchus'tan Roma'nın Tanrı İmparatoruna

27.1 Sıradan İnsanı Engelleme Bilimleri

Roma'nın kendi kendini yöneten toplumunu Neanderthal türüne iki kez benzetmiştik, bu karşılaştırmaya tekrar döneceğiz. Bu yapıda iki şey, ilk ilkel denemeler ve sonraki ilişkiler son derece benzerdir; ruh olarak ise çok farklıdır. Roma'nın siyasi ve sosyal hayatı, özellikle de Kartaca'nın yıkılması ile Sezar ve Sezarizm'in doğuşu arasındaki yüzyıldaki siyasi ve sosyal hayat, günümüzün Amerika ve Britanya İmparatorluğunun siyasi ve sosyal hayatıyla çok net benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlik senato, demokrasi, proletarya gibi terimlerin, her seferinde yanlış olarak da olsa, sıkça kullanılmasıyla güçlenmiştir. Ancak Roma devletinde her şey daha ilkel, ham ve hantaldı; haksızlıklar daha çok göze batıyordu, çatışmalar daha sertti. Nispeten daha az bilgi ve sadece birkaç genel düşünce vardı. Aristo'nun bilimsel çalışmaları Roma'da ancak M.Ö. birinci yy.da okunmaya başlamıştı; Ferrero'nun⁹⁴ Sezar'ı ve Aristo'nun Politika kitabını tanıttığı ve ona bir Pericles Roması yaratma düşünüyü yüklediği doğrudur. Ancak bunu yaparken Ferrero, tüm tarih yazarlarının bir noktada sevincine ve tuzağına kapıldığı o şiir gibi romantizme kapılmış gibi görünmektedir.

Halk meclisinde basının olmayışına, halka yönelik bir eğitimin ya da temsili bir fikrin yokluğuna ve bunun sonucu olarak Roma ile modern koşullar arasındaki derin farklara daha önce dikkat çekmiştik. Günümüz dünyası temsil sorununu çözmekten ve toparlayıcı, aydınlatıcı, toplumun düşünce isteklerini ifade eden bir halk meclisi kurmaktan hâlâ çok uzaktır. Seçimler hâlâ, özgürce temsilci seçimini yetersiz iki siyasiye indirgeyen parti örgütleri karşısında çaresiz kalan seçmenlerin yaratıcı alay etmesinden ibarettir, ama yine de kullandığı oy, sıradan bir Romalının oyuna

94 *Greatness and Decline of Rome* xi. bölüm

göre daha etkili bir araçtır. Roma tarihinin bu bölümüyle ilgilenen pek çok araştırma popüler parti, halkın oyları gibi konuları bugünkü gerçekliklermiş gibi sunmaktadır. Ancak Romalı senatör ve siyasetçiler bunların net ve sağlıklı gerçeklikler olarak var olmadığını görmüştü. Bu modern terimler dikkatle tanımlanmadığında yanlış yönlendirebilir.

Halk komitesinin toplanışından daha önce bahsetmiştik, ancak koyun ağılında toplanan bu hantal kurum, Roma'da halk temsili hilelerinin de yapılabildiğini yansıtmaz. İtalya'da ne zaman yeni yurttaşlar oy hakkı kazansa, bunları otuz eski kabilenin azınlığı ya da çoğunluğuna, ya da yeni kabilelerin azınlığına çekmek için özenle hazırlanmış hileler yapıldı. Kabile olarak oy kullanıldığı için ne kadar çok ilave yapılsa yapılsın, bütün seçmenler bir kabilede toplansa bile, oyları sadece tek bir kabile oyu olarak sayılıyordu. Aynı şey eski ya da yeni birkaç kabilede toplandıkları durumlarda da geçerliydi. Öte yandan çok fazla kabileye yerleştirilirse bu kabilelerden biri etkisiz kalabilirdi. İşte bu siyasette hile yapan her kurnazın hayran kalacağı türden bir işti. Halk meclisi kimi hallerde halkın genel düşüncesine hitaben, oy saymanı olarak görevlendirildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İtalya'daki büyük seçmen kitlesi mesafe engeli yüzünden oy kullanamıyordu. Kartaca savaşlarının orta döneminde 300,000'den fazla Roma yurttaşı vardı; M.Ö. 100 yıllarında ise 900,000'den fazlaydı; ama aslında halk meclisinin oylaması Roma ve civarında yaşayan yirmi otuz bin kişiyle sınırlıydı ve bunların çoğunluğu aşağı sınıftandı. Ve Romalı seçmenler, New York'taki Tammany örgütünü bile basit ve dürüst gösterecek oranda örgütlüydüler. Collegia sodalicia denen kulüplere üyeydiler. Bunların genellikle incelikli dini iddiaları olurdu ve yıldızı parlamakta olan bir siyasetçi ofisine gitmeden önce tefeciye uğrar, aldığı parayla bu kulüplere giderdi. Dışarıdan seçmenler bir mesele sebebiyle kente akın edecek olursa kötü kehanetleri bahane ederek seçimleri ertelemek her zaman mümkündü. Bu dış kaynaklı seçmenler silahsız gelirlerse gözleri korkutulur, silahlı gelirlerse de hükümeti devirmek için kumpas kurulduğu sesleri yükselir ve katliamlar yapıldı.

Şüphesiz tüm İtalya, Kartaca'nın yıkılmasından yüz yıl sonra huzursuzluk, endişe ve mutsuzlukla çürümüştü; azınlıktaki kişiler zenginleşiyor, halkın çoğunluğu ise nedeni anlaşılmayan belirsiz fiyatlar, diken üstünde

pazarlar ve borç ağında kıvranıp duruyordu, ama yine de bu genel tatminsizliği ifade etme ve ortadan kaldırmanın bir yolu yoktu. Kayıtlarda halk meclisini hilesiz ve işleyebilen bir kurum haline getirmeye yönelik tek bir girişime rastlanmamaktadır. Kamu işlerinin yüzeysel görüntüsünün altında, bazen oy vermeye koşan, bazen şiddete yol açan büyük bir siyasi çaba vardı. Gerçek bir şiddet olmadığında ise senato ve finansörler kendi korkunç yöntemlerini yürürlüğe soktular. Sadece çok korktuklarında, yönetimdeki grup ya da partiler menfur politikalarından geri adım atıyor ve halkın iyiliğini önemsiyordu. O günlerde İtalya'da halkın ifade şekli halk meclisi değil, aldatılan ve bastırılan bütün halkların haklı ve zaruri yöntemi olan grev ve ayaklanmalardı. Günümüzde Büyük Britanya'da parlamenter hükümetin itibarında bir azalma ve tamamen aynı sebeplerle, siyasetçilerin, halkı patlama noktasına getirene dek yaptıkları iflah olma seçim hileleri yüzünden kısmi kitlelerde kurumsal olmayan yöntemlere doğru bir sapma görülmektedir.

İsyan etmek için, tedirgin halkın bir lidere ihtiyacı vardır ve Roma cumhuriyetçiliğinin son yüzyılının tarihi, isyancı liderlerin ve devrim karşıtı liderlerin tarihidir. Öncekilerin çoğu gibi halkın ihtiyaç ve mutsuzluklarını kendi çıkarları için kullanan vicdansız vurgunculardır. Bu dönemi anlatan çoğu tarihçi, aristokrat ya da şiddetle demokrat bir tarzda taraf tutma eğilimi gösterir, ama bu karmaşık ve çetrefilli çekişmelerin iki tarafında da yüksek amaçlar ya da temiz eller yoktur. Senato ve süvari şövalyeler sınıfı bayağı ve ağgözlüydü, yoksul halka karşı düşmanca ve kibirli davranıyordu ve halk cahil, istikrarsız ve en az onlar kadar ağgözlüydü. Scipiolar bu tarihte birer beyefendi olarak parlar. Şüphe etmenin yararını, zamanın diğer şahsiyetlerinin teşvik edici sebeplerine, mesela Tiberius Gracchus'a kadar uzatabiliriz. Diğerlerine gelince, ne kadar zeki ve açık göz olduklarını, tartışmalarda ne kadar ustalıklı davrandıklarını, rol yapmada ne kadar becerikli olduklarını ve ruhun bilgeliğini ve zarafetini ne kadar çok istediklerini göstermekten başka bir şey yapmadılar. Paytak paytak yürüyen, tüylü, hayvana benzer, ama ardında büyük bir beyni olan çok kurnaz yaratıklar; birisi, galiba Sir Harry Johnston Homo Neanderthal diye böyle tanımlamıştı.

Günümüzde de siyasetçinin ruhunu benzer terimlerle tanımlayabiliriz. Devlet büyükleri siyasetçileri sığınaklarından ve silah yığınlarından def etmek zorundadır.

27.2 Roma Devletinde Finans

Bizim sistemimizin olgunlaşmamış bir ön safhası olan ve incelediğimiz bütün önceki siyasi sistemlerden farklı olan Roma sisteminin bir başka yönü de nakit ve kredi kullanım sistemiydi. Para ortaya çıkmalı henüz birkaç yüz yıl olmuştu, ama kullanımı yaygınlaşıyordu, ticaret ve işletmeler için akıcı bir araçtı ve ekonomik şartları kökten değiştirdi. Roma cumhuriyetinde sermayedar ve paraya duyulan ilgi bugünküne benzer bir rol oynamaya başladı.

Paranın ilk etkisinin, parasız keyfini çıkaramayacakları ayrıcalıklara sahip bir grup insana, hareket ve eğlence serbestliği vermek olduğunu ve bunun insanlığın paraya verdiği ayrıcalıklı değer olduğunu daha önce belirtmiştik (Herodot'u anlatırken). İşinden aldığı keyif kadar bağlı olacağı şekilde de, bir işçi ya da yardımcıya ödeme yapılması, bol miktardaki satın alınabilir destekler, kolaylıklar ve hazlar arasından canının istediğini seçmesini sağlar. Parasıyla yiyip içebilir, bir tapınağa bağışlayabilir, bir şey öğrenmeye harcayabilir, ya da beklenmedik durumlar için biriktirebilir. Paranın iyi tarafı budur, evrensel dönüşebilirliğinin verdiği özgürlük. Ancak paranın özgürlüğü yoksullara, zenginleri verdiği hiçbir şeyi vermez. Para sayesinde zenginler topraklara, evlere, dükkânlara, sürülere ve topluluklara bağlı olmaktan çıkar. Görülmemiş bir özgürlükle sahip olduklarının yapısını ve mevkisini değiştirebilirler. M.Ö. üçüncü ve ikinci yüzyıllarda zincirinden boşalmış bu servet Roma ve Helen dünyasının ekonomik yaşantısına emretmeye başlamıştı. İnsanlar kullanmak için değil, tekrar satıp kâr etmek için toprak satın alıyordu; satın almak için borç aldılar ve spekülasyon ortaya çıktı. M.Ö. 1000 yılında Babil'de de bankerler vardı mutlaka, ama daha sınırlı ve somut şekilde, metal ve stok mallar olarak borç veriyorlardı. Eskiden mal takası ve mal ile ödeme yapılırdı, bu yüzden yavaş ilerledi –daha temkinli ve istikrarlı olarak. Çin'de ise neredeyse günümüze kadar aynı durumda kaldı.

Roma'dan önceki büyük kentler ticaret ve üretim kentleriydi. Korint, Kartaca ve Syracuse gibi. Ancak Roma'nın hiç üretici nüfusu olmadı ve depoları İskenderiye'dekilerle asla boy ölçüşemedi. Küçük Ostia limanı kentin bütün ihtiyaçlarına yetiyordu. Roma siyasi ve finansal bir başkentti ve en azından finansal olması bakımından yeni bir tür kentti. Gelir ve vergi topladı ve karşılığında pek az şey verdi. Ostia limanındaki makaralar en çok Sicilya ve Afrika'dan gelen mısırı ve dünyanın dört bir yanından gelen yağmalanmış malları boşaltıyordu.

Kartaca'nın yıkılmasından sonra Romalılar, o güne dek görülmemiş finansal fırsatlarla çıldırmış gibiydi. Diğer bütün icatlar gibi para da insanlık içindi ve insanlar paranın tekniği ve etiğini geliştirmek zorundaydı –günümüzde hâlâ üzerinde çalışılması gerekir. Denetmen Cato'nun hayatını ve yazdıklarını okuduğumuzda bir şey gözümüze çarpar. İlk zamanlarında tefeciliğe son derece karşıydı, ilerleyen yaşlarında ise tefeciliğin emniyeti için yaratıcı tertipler kurmuştu.

Bu son derece ilginç Roma tarihinde, “Roma’ya neler oldu?” diye soranlarla karşılaşırız. Türü cevaplar verilir –dinin zayıflaması, Romalı ataların değerlerinin zayıflaması, Yunan “entelektüel zehri”, vb. Soruna geniş bir açıdan bakan bizlerse Roma'nın başına gelen şeyin “para” olduğunu görürüz –paranın yol açtığı yeni özgürlük, olanak ve fırsatlar. Para Romalıların sağlam zeminini kaydırmıştı, herkes para sahibi oluyor, çoğunluk borca giriyordu; imparatorluğun doğuya yayılışının en büyük sebebi, yeni ihtiyaçların açılığına ayak uydurmak için kilitli odalardaki ve tapınaklardaki hazineleri ele geçirmekti. Özellikle süvari şövalye sınıfı paranın gücünü elinde tutuyordu. Herkes mülk sahibi oluyordu. Çiftçiler mısır ve sığırlarından vazgeçip borç bularak köle satın alıyor, daha çok yağ ve şarap üretiyordu. Para insan hayatına yeni girmişti, kimse onu kontrol edemiyordu. Büyük iniş çıkışlar yaşadı. Bir bollaştı, bir kıtlaştı. İnsanlar onu ele geçirmek, biriktirmek, stok metalleri piyasaya sürerek fiyatları artırmak için kurnaz ve basit planlar kurdular. Avam tabakasının çoğunluğu yoksullaşıyor, öfkeleniyor ve prensiplerinden ödün veriyordu. Orta halli insanlar arasında daha çok umut, macera ve hayal kırıklığı vardı. Malından mülkünden olan büyük kitle açıklanamaz şekilde yenilgiye uğramanın o

belirsiz, şaşkın ve umutsuz hissiyle siniyordu ve bunlar bütün büyük devrimsel hareketleri hazırlayan şartlardı.

27.3 Cumhuriyetçi Politikaların Son Yılları

İtalya'da devrimsel hislerin artması söyleminde bulunan ilk lider Tiberius Gracchus'tu. Koca Scipio Africanus dışında, tarihin bu döneminde ortaya çıkmış diğer tüm şahsiyetlerden daha dürüst biriydi. Önceleri daha gerici bir türün ılımlı bir reformcusu konumundaydı. Küçük toprak sahibi çiftçi sınıfını mülkiyete yeniden kazandırmak istedi, çünkü bu sınıfın ordunun belkemiği olacağını düşünüyordu ve Kartaca'nın yıkılmasından önceki ve sonraki askeri deneyimleri onu, lejyonların azaltılması gerektiğine yönlendirmişti. Günümüzün "toprağa dönen insanı" olduğu söylenebilir. Ancak o da, günümüz insanı da, halkı köyden kente kaydırmanın, tarım yaşantısının emeğe dayalı basit hayatına kaydırmaktan daha kolay olduğunu anlayamadı. Yaklaşık iki yüz elli yıl önce Camillus tapınacağını inşa ettiğinde oluşturulan Licinian yasalarını yeniden yürürlüğe koymak ve büyük mülkleri dağıtıp köle iş gücünü kısıtlamak istedi (bkz. Xxvi. Bölüm 2. Kısım).

Licinian yasaları defalarca yürürlüğe girmiş ve her seferinde hükümsüzleşmişti. Senatodaki arazi sahipleri teklife karşı çıkınca Tiberius Gracchus halka başvurdu ve halk hükümeti kurulması için şiddetli bir tahrik başlattı. Bütün arazi sahiplerinin tapularını soruşturmak için bir komite kurdu. Faaliyetleri arasında tarihin en sıra dışı olaylarından biri yaşandı. Küçük Asya'daki zengin ülke Pergamon'un kralı Attalus öldü (M.Ö. 133) ve krallığını Roma halkına bıraktı.

Bu vasiyetinin sebebini anlamamız çok zor. Pergamon Roma ile müttefikti ve bu yüzden saldırılara karşı güvendeydi ve bu vasiyetin doğal sonucu ise senato çeteleri arasında şiddetli bir mücadele ve bu yeni kazanımların paylaşımı konusunda bu çetelerle halk arasında bir çekişmeydi. Uygulamaya bakılırsa Attalus ülkesini yağmalansın diye bırakmıştı. Ülkeye yerleşmiş pek çok İtalyan işadama ve Roma ile yakın ilişkilerde bulunan bir yerel zenginler grubu vardı. Onlara göre Roma sistemiyle sağlanacak bir birleşme kabul edilebilirdi. Josephus Suriyeli zenginlerin böyle

bir birleşme isteklerine şahit olmuştu, bu hem kralın hem de halkın isteklerine aykırıydı. Bu Pergamon vasiyeti kendi içinde zaten şaşırtıcıydı, ama daha şaşırtıcı olanı, diğer yerlerde de benzer sonuçlar doğurmasıydı. M.Ö. 96 yılında Ptolemy Apion Kuzey Afrika'daki Sirenayka'yı Roma halkına miras bıraktı; M.Ö. 81 yılında Mısır kralı II. İskender Mısır'la ilgili aynı vasiyeti verdi, bu senatörlerin iştahına fazla gelmemişti, ama mirası almak yürek isterdi, bu yüzden geri çevirdiler; M.Ö. 74 yılında Bitinya kralı Nicomedes ülkesini miras bıraktı. Bu son miras çılgınlıklarından bu kitapta bahsetmeyeceğiz. Ancak Attalus'un mirası sayesinde Tiberius Gracchus'un zenginleri hırslı olmakla suçlamak ve Attalus'un hazinesini halka dağıtmayı teklif etme fırsatını ele geçirdiği çok açıktır. Bu yeni serveti toprakların yeniden iskânı için tohum, çiftlik hayvanları ve tarım aletlerine harcanmasını teklif etti.

Başlattığı hareket hızla Roma seçim sisteminin zorluklarına takıldı. Basit ve hilesiz bir seçim yöntemi olmazsa, bütün çağlardaki tüm popüler hareketler kurumsal karmaşa içinde ister istemez karmaşıklaşır ve adeta kaçınılmaz olarak kan dökülmesine sebep olur. Hareketinin devam etmesi için Tiberius'un halk subayı olarak kalması gerekliydi, ama üst üste iki kez bu görevi üstlenmesi kurallara aykırıydı. Kanunun sınırlamasını aştı ve ikinci kez halk subayı olmak için direndi; köylerden ona oy vermek için gelenler silahlanmıştı; senatoda Tiberius'un tiranlığı amaçladığı yönünde, uzun zaman önce Maelius ve Manlius'u yok eden o çığlıklar yükseldi. Kanun ve düzen yanlıları, eli sopalı bir güruhla birlikte Capitol'e gitti, burada bir çatışma, daha doğrusu bir katliam yaşandı, yaklaşık üç yüz kişi öldü ve Tiberius Gracchus kırık bir bankın parçalarıyla iki senatör tarafından ölene dek dövüldü.

Bunun üzerine senatörler bir karşı devrim girişiminde bulundu ve Tiberius Gracchus'un pek çok taraftarını kanuni haklarından mahrum bıraktı. Ancak kamuoyunun durumu öyle karanlık ve tehditkardı ki, bu hareket sonlandırıldı ve Tiberius'un ölümünde parmağı olan Scipio Nasica, pontifex maximus (en yüksek dini makam) pozisyonunda olmasına rağmen ve görevi icabı kurban törenlerinde Roma'da olması gerekirken yurt dışına gitti ve tehlikeden kurtuldu.

Bunun ardından İtalya'da çıkan bir diğer huzursuzluğu genç Scipio Africanus'un tüm İtalya'da oy hakkı verilmesini teklif etmesi çıkardı. Ancak teklifini gerçekleştiremeden ansızın öldü.

Bunu Tiberius'un kardeşi, bugün hâlâ tarihçilerin kafasını meşgul eden dolambaçlı politikalar izleyen Caius Gracchus'un belirsiz kariyeri takip etti. İllere yüklenen vergi yükünü artırdı, bunun modern finansörlerle (süvari şövalyeleri sınıfı) senatodaki arazi sahiplerini birbirine düşürmesi bekleniyordu. Süvari şövalyelerine yeni vasiyet olunan Asya vergilerini verdi ve daha da kötüsü fahiş fiyatları önlemek için kurulan özel mahkemelerin kontrolünü de onlara devretti. Muazzam kamu işleri başlattı, özellikle de yeni yollar yaptırdı, anlaşmaları siyasi olarak kullanmakla suçlandı. Tüm İtalya'ya oy hakkı verilmesi teklifini tekrar gündeme getirdi. Ödenek sağlanan ucuz mısırın Roma yurttaşlarına dağıtımını artırdı... Burada onu yargılamak bir yana, onun planlarını çözümleyemeyiz. Ancak senatoyu kontrol eden grupları rahatsız eden politikalar bunlardı. Asayiş yanlıları tarafından, üç bin kadar taraftarıyla birlikte M.Ö. 121 yılında Roma sokaklarında katledildi. Kesilen kafası bir mızrağın ucunda senatoya getirildi.

(Plutarch'a göre onu yakalayana ağırlığınca altın ödül vaat edilmişti: Ve onu yakalayan kişi bu büyük işin ruhuna gayet uygun davranarak tar-tıya çıkarırken kesik kafayı kurşunla doldurmuştu.)

Bu son derece sert önlemlere rağmen senato barışın faydalarının ve imparatorluk kaynaklarını kontrol etmenin avantajlarının keyfini uzun zaman süremedi. On yıl içinde halk tekrar ayaklandı.

M.Ö. 118'de medeni Kartaca'nın kalıntıları üzerinde Kuzey Afrika'da yükselen yarı barbar Numidia ülkesinin tahtı, İspanya'da Roma ordusuyla birlikte savaşmış ve Romalıları tanıyan Jugurtha adında biri tarafından ele geçirildi. Bu durum Roma'nın askeri müdahalesini kışkırttı. Ancak Romalılar, senato finansörleri ve arazi sahiplerinin idaresindeki askeri güçlerinin, genç Scipio Africanus zamanındakinden bile çok farklı olduğunu anladı. Jugurtha onu gözlemesi için gönderilen görevlileri rüş-vetle elde etti, senatörler ve ona karşı komuta eden generaller suçlandı⁹⁵. Hatalı bir Roma atasözü vardır: Pecunia non olet. (para kötü kokmaz).

Oysa Jugurtha'nın parasının kokusu Roma'ya kadar ulaşmıştı. Şiddetli çalkantılar yaşandı ve alt tabakadan gelen yetenekli bir asker olan Marius halkın infial dalgasıyla konsül oldu (M.Ö. 107). Marius, Gracchuslar gibi küçük toprak sahibi çiftçiler sınıfına haklarını geri vererek ordunun belkemiğini eski haline getirme modelini uygulamadı. O yüksek yeterlik seviyesinde ve kestirme yoldan gitme eğiliminde profesyonel bir askerdı.

Köylü kentli demenden, yoksullardan bir ordu topladı, onlara iyi bir ücret verdi, gereğince eğitti ve Jugurtha'yla yedi yıldır devam savaşı bitirdi, o kabile reisini zincire vurup Roma'ya getirdi. Bu arada Marius'un da, aldıkları paradan başka hiçbir şeyin bir arada tutmadığı profesyonel bir ordu kurduğu kimsenin aklına gelmemişti. Birkaç yıl daha, kurallara aykırı da olsa konsül olarak kaldı. M.Ö. 102 ve 101 yıllarında Galya üzerinden İtalya'ya akın eden Almanların (bu kitapta ilk kez söz edilen) tehlikeli hareketini püskürttü. Marius iki zafer kazandı; biri İtalya topraklarındaydı. Ülkesinin kurtarıcısı, ikinci bir Camillus olarak alkışlandı (M.Ö. 100).

Zamanın toplumsal gerginliğinde onun Camillus'la karşılaştırılması istihzalara sebep oldu. Senato Marius'un başlattığı daha güçlü dış ilişkiler ve artırılmış askeri etkinlikten faydalandı, ama halkın kasvetli, nahoş mutsuzluğu hâlâ etkili bir çıkış yolu arıyordu. Zenginler daha zenginleşti, yoksullar daha da yoksullaştı. Artık bu sonuçları siyasi ayak oyunları ile bastırmak mümkün değildi. İtalyan halkına hâlâ oy hakları verilmemişti. İki aşırı uç demokratik lider, Saturninus ve Ckaucia suikasta uğramış ve bu olayda senatonun her zamanki çözümleri halkı yatıştırmaya yetmemişti. M.Ö. 92 yılında aristokrat bir memur olan ve finansörlerin Küçük Asya'dan aldıkları haracı kısıtlamaya çalışan Rutilius Rufus tamamen uydurma olarak yolsuzlukla suçlandı ki zaten kimse buna kanmadı. M.Ö. 91 yılında ise yeni seçilen, Rutilius Rufus davasını basamak olarak kullanan halk subayı Livius Drusus suikasta uğradı. İtalyanlara genel olarak oy hakkı verilmesini talep etmiş ve sadece yeni bir toprak kanunu değil, borçların tümünden feshedilmesini de ima etmişti. Senatodaki tefecilerin, arazi gaspçılarının, yol kesenlerin tüm gayretlerine rağmen aç ve huzursuz halk hâlâ isyandaydı. Drusus'un katli bardağı taşıran son damla oldu. İtalya gözükara bir ayaklanmanın ateşiyle kavruldu.

Sonraki iki yıl boyunca şiddetli bir sivil savaş, bir toplum savaşı yaşandı. Birleşik İtalya fikri ile Roma Senatosunun sıfatı arasındaki bir savaştı bu. Modern anlamda bir toplumsal savaş değildi, ama Roma ile İtalyan müttefikleri (müttefikler: *socii*) arasında yaşanan bir savaştı. Sömürgeye özgü savaşa göre eğitilmiş Romalı generaller İtalya'nın kuzey ve güneyine acımasızca yürüdüler, çiftlikleri yaktılar, kasabaları talan ettiler, kadın, erkek ve çocukları pazarda satmak ya da toplu halde mülklerinde çalıştırmak üzere alıp götürdüler⁹⁶. Marius ile onunla birlikte Afrika'da görev yapan en büyük rakibi aristokrat General Sulla Roma'nın yan tarafında komuta ediyordu. İsyancılar yenilmelerine ve talan edilmelerine rağmen bu iki general de savaşı sona erdiremedi. Roma Senatosunun reform fık-rine teslim olmasıyla sonunda savaş bitti (M.Ö. 89). İsyancıların taleplerinin prensipte kabul edilmesiyle isyan ruhu da ortadan kalktı. Ayaklanmalar biter bitmez, bu bölümün 1. Kısımında açıkladığımız yöntemlerle yeni oy hakkı kazananların aldatılmasına devam edildi.

Ertesi yıl (M.Ö. 88) eski olaylar yeniden başladı. Bu sefer işin içine Marius ile Sulla arasındaki fesat da girmişti, ancak mücadele, Marius'un ordu reformlarıyla bir başka mahiyet daha kazandı, bu da maaş ve yağmadan başka bir şey düşünmeyen ve başarılı bir generalden başka kimseye sadakat beslemeyen topraksız profesyonel askerlerden oluşan yeni bir tür lejyon ortaya çıkardı. Meşhur bir halk subayı olan Sulpicius borçlarla ilgili yeni bir kanun gündeme getiriyor, konsüller ise kamu işlerini askıya aldıklarını bildirerek bu fırtınayı geçiştiriyorlardı. Sonunda yine şiddete başvuruldu, Sulpicius taraftarları konsülleri forumdan sürdü. Ancak artık yeni ordunun oyuna girmesini sağlayan güçler vardı. Bitinya'nın, Karadeniz'in güney kıyılarının devamındaki Pontus ülkesinin Helen kralı Mithridates Roma'yı savaşa sokmaya çalışıyordu. Sulpicius'un kanun tekliflerinden biri, Mithridates'in üstüne gönderilen orduya Marius'un komuta etmesiydi. Bunun üzerine Sulla Roma'yla girilen toplumsal savaşta komuta ettiği ordunun üstüne yürüdü. Marius ve Sulpicius kaçtı ve yeni bir dönem, bir askeri bildiriler çağı başladı.

Sulla'nın Mithridates karşısında nasıl komutan olduğunu, Marius iktidarı ele geçirdiğinde lejyonların ona nasıl yakın davrandığını, Marius'un İtalya'ya dönüp tüm siyasi rakiplerinin eksiksiz katliamından nasıl faydalandığını, yüksek ateşten nasıl öldüğünü burada detaylarıyla anlatmaya-
cağız. Ancak dehşet Marian devri süresince alınan bir önlem toplumsal gerginliğin azaltılmasında etkili oldu, bu da ödenmemiş tüm borçların üçte birinin silinmesiydi. Sulla'nın lejyonlarını Roma'ya geri götürmek için Mithridates'le (Küçük Asya'da yüz bin İtalyan'ı katleden) nasıl utanç verici bir barış imzaladığını, Marianları Collina Kapısı Savaşında nasıl yendiğine ve Marius'un sözleşmelerini nasıl geri aldığına da değinmeyeceğiz. Sulla beş binden fazla kişiyi yasal haklarından mahrum bırakarak ve idam ederek asayişten yeniden sağladı. İtalya'nın büyük kısmını ihmal etti, senatoyu eski gücüne kavuşturdu, iptal edilen borçları yeniden koymayı başaramasa da, yeni yürürlüğe giren pek çok kanunu feshetti, siyasetten sıkılıp büyük servet edindi, saygın bir havayla siyaseti bırakıp özel hayatına çekildi, kendini iğrenç ahlâksızlıklara verdi, sonunda çapkınlık yüzünden yakalandığı çirkin bir hastalığa tutulup öldü⁹⁷.

27.4 Vurguncu Generallerin Çağı

İtalya'da siyasi yaşam, Marius ve Sulla'nın katliamları ve mallara el koymalarıyla şaşkın bir haldeydi ve sakin değildi. Bu kitabın planlanan ölçeği, lejyonların desteğine giderek daha fazla bel bağlayan, Roma'daki diktatörlük gücüne karşı kumpas kurmaya hazırlanmakta olan büyük vurgunculardan bahsetmemize imkân tanımaz. M.Ö. 73 yılında İtalya, Teselyalı bir gladyatör olan Spartaküs'ün yönlendirmesiyle kölelerin, özellikle de gladyatörlerin yükselişiyle dehşete düşmüştü. Spartaküs ve yetmiş arkadaşları Capua'daki gladyatör kampından kaçtı. Spartaküs'ün idaresindeki kuvvet, ayrılıp evlerine gitmekten başka bir ortak düşünceleri olmayan doğudan ve batıdan gelen muhtelif gruplarla birleşti; ama yine de, sönmüş Vezüv Yanardağını doğal bir kale gibi kullanarak iki yıl güney İtalya'da kaldı. Gladyatör gösterilerine bayılan İtalyanlar tüm ülkenin bir arenaya

97 Plutarch. G.M. bu konuda şunu ilave eder: "Sulla'nın öfkeden damarları patlayarak öldüğüne inanılır. İğrenç ahlâksızlıklar meselesi, Romalı sıradan insanların halk içinde yaşamayan herkes için uydurduğu iftiralardan biridir."

dönüşmesinden hoşlanmadı, bu durum gladyatör kılıçlarını kapılarına kadar getiriyordu, sonunda Spartaküs devrildiğinde korkuları zalimliğe dönüştü, altı bin yandaşı Appian Yolu'nda çarmlıha gerildi –kilometrelerce uzunlukta çivilenmiş, kanlar içinde kurban.

Pontus'u işgal edip Mithridates'le savaşan, kiraz ağacını Avrupa'ya tanıtan Lucullus'a burada değinmeyeceğiz; Büyük Pompey'in zaferi ve Lucullus'un Ermenistan'da kazandığı itibarı nasıl çaldığını da anlatmaya-
cağız. Sulla gibi Lucullus da gösterişli bir hayat yaşıyordu, ama sonu daha incelikli ve zarıf oldu. Jül Sezar'ın batıda nasıl itibar kazandığını, Ren neh-
rindeki Almanları nasıl yendiğini, Dover Boğazından Britanya'ya nasıl
akınlar düzenlediğini detaylarıyla anlatamayız. Ancak Crassus'un öykü-
sünün görmezden gelemeyeceğimiz bir kara mizah yönü vardır.

Crassus bir tefeciydi. Yeni türeyen süvari şövalye sınıfının tipik bir örneği, günümüzün savaş malzemeleri vurguncularının muadiliydi. Sulla'nın haklarından yoksun bıraktığı kişilerin mallarını satın alarak başladı. Alandaki ilk nemalanması Spartaküs'e karşıydı ve onu uzun ve pahalı seferlerden sonra büyük ödemelerle ezmişti. Karmaşık pazarlıkların sonucu olarak doğunun komutasını aldı, Pergamon'dan Bithynia ve Pontus'a ilerlemekte olan Lucullus ve Ermenistan'ı yağmalayan Pompey'in zaferleriyle boy ölçüşmeye hazırlandı.

Yaşadıkları, o zamanlar Romalıların işlerini nasıl cehaletle yürüttüğünün göstergesidir. Pers topraklarında Pontus gibi Helenleşmiş bir ülke bulmak umuduyla Fırat'ı aştı. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, göçbelerin Tuna'dan Rusya ve Orta Asya'ya kadar uzanan büyük havzası, İskender'in Helenizm adına fethettiği Hazar Denizi ile Indus Nehri arasındaki topraklara akın akın yağıyordu. Crassus kendini yine, Med kostümü giymiş bir kralın idaresinde hareket halindeki atlı kabilelerden oluşan İskitlerin karşısında buldu⁹⁸. Karşılaştığı İskitlere Partlar deniyordu. Partlardaki bir Moğol (Turan) unsurunun Aryan izleriyle karışmış olması muhtemeldir, ama Crassus'un Fırat'ın ötesine yaptığı sefer Darius'un Tuna'nın ötesine yaptığı sefere çok benzer, ikisinde de piyadeler yakalanması zor hafif süvarilere hücum etmiştir. Ancak Crassus geri çekilmesi

98 Plutarch

gerektiğini Darius'tan geç kavradı ve Partlar, Darius'un savaştığı İskitlerden daha usta okçulardı. Bildiğimiz ok ve yayadan farklı, alışılmamış bir gücü ve etkisi olan gürültülü mermiye benzer silahları olduğunu düşünüyoruz⁹⁹. Sefer, aç, susuz, yorgun Roma lejyonlarının Carrhae savaşı (M.Ö. 53) olarak bilinen iki günlük katliamla doruğa çıktı. Kumların içinde cebelleştiler, ellerinden hep kurtulan, etraflarını sarıp onları parçalayan düşmana saldırdılar. Yirmi bin kişi öldü, on bin kişi İran'da köle olmak üzere esir düşüp doğuya yürüdü.

Crassus'a ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen ahlâki menfaatimiz açısından uydurulmuş bir rivayete göre Partların eline düşmüş ve boğazından erimiş altın dökülerek öldürülmüştür.

Bu felâketin insanlığın genel tarihi açısından büyük önemi vardır. İmparatorluk Roma'sının devlet idaresinin asayişini asla sağlayamadığı ve medenileştiremediği, askeri becerisinin boyun eğdiremediği göçebe ve yarı göçebe halkların kesintisiz bir şekilde Ren nehrinden Fırat'a kadar, Alplerin kuzeyi, Tuna nehri ve Karadeniz boyunca uzandığı gerçeğini hatırlatır. İkinci Babil İmparatorluğunun, Keldani İmparatorluğunun Med iktidarı önünde nasıl kuzu gibi yattığına dikkat çekmiştik. Roma İmparatorluğu da işte bu yabancı güçlerin hilal şeklindeki yayılmalarının önünde kuzu gibi yatmaktaydı. Roma bu gücü püskürtemediği, asimile edemediği gibi, Akdeniz'i imparatorluğunun bölgeleri arasında güvenli ve düzenli bir haberleşmeyi sağlayacak şekilde düzene de sokamamıştı.

Roma'ya hâlâ çok yabancı olan kuzey Asyalı Moğol kabileleri, Hunlar ve akrabaları Çin Tsi ve Han Hanedanları tarafından Çin'den kovulmuş, batıya doğru ilerliyor, Partlar, İskitler, Tötonlar ve benzerleriyle karışıyor, ya da onları önlerine katıyorlardı.

Romalılar imparatorluklarını Mezopotamya'nın ötesine hiç taşıyamadılar ve Mezopotamya'daki nüfuzları asla güvende olmadı. Cumhuriyetin

⁹⁹ Bir arabanın yayları gibi birkaç boynuz tabakasından yapıldığı için kompoze yay deniyordu: Bir tıngırtı çıkararak yüksek hızla ok fırlatıyordu. Bu kısa kompoze yay uzun zamandır biliniyordu; Odysseus'un yayı da böyledi, Asurlular modifiye bir türünü kullanmıştı. Yunanistan'a kadar yayıldı, Moğol yayı olarak tanınıyordu. Çok kısa, çekmesi zor, uçuş güzergâhı düzdü, büyük bir gürültüyle çok uzağa gidebiliyordu. Akdeniz'den yok oldu, çünkü iklim müsait değildi, boynuz temin edilecek yeterince havyam yoktu. J. L. M.

bitmesinden önce başarılarının sırrı olan asimilasyon gücü yerini yurtsever özgünlük ve yurtsever kine bırakıyordu. Romalılar Kartaca'yı yağmalayıp Afrika'ya açılmanın tutunma noktasını kaybettikleri gibi, Korint'i yok edip Yunanistan'ın kalbine giden en kısa yolu kapattıkları gibi, Hindistan'a doğru açılmalarının en gerekli ayağı olan Küçük Asya ve Babil'i de yağmalayıp yok etmişlerdi. Roma'nın Galya'yı ve Güney Britanya'yı Romalılaştırıp medenileştirmesi, İspanya'da eskiden yarattığı tahribatı onarmasından etkilenen Batı Avrupalı yazarlar, güneydeki ve doğudaki çok daha büyük bölgelerde etkisinin azaldığı ve Helen medeniyetinin çok daha geniş fetihlerinin barbarizme geri döndüğü gerçeğini göz ardı ederler.

27.5 Cumhuriyetin Sonu

Ancak M.Ö. birinci yüzyılda İtalya siyasetçilerinde Almanya ve Rusya, Afrika ve Orta Asya haritaları yoktu ve buraların var olduğunu araştıracak yeterli bilgiye sahip değillerdi. Hanno'nun ve firavun Necho'nun denizcilerinin Afrika sahillerine inmesine sebep olan merak Romalılarda yoktu. M.Ö. birinci yüzyılda Han Hanedanının temsilcileri Hazar Denizi kıyısına ulaştığında sadece gerilemiş bir medeniyetin tarihiyle karşılaştılar. İskender'in anısı hâlâ bu topraklarda yaşıyordu, ama Romalıları sadece Hazar kıyısına gelip geri dönen Pompey'den ve yok edilen Crassus'tan tanıyorlardı. Roma kendi evinde endişe içindeydi. Romalılar şahsi servet ve güvenlik edinme girişimlerinden geriye kalan, en büyük gücü ele geçirmeye çalışan türlü türlü vurguncuların oyunları, saldırı ve karşı saldırılarından ibaretti.

Bu mücadelelere sonsuz bir saygıyla yaklaşmak tarihçilerin adettir. Özellikle Jül Sezar tarihin en parlak ve önemli şahsiyetiymiş gibi görülür. Ancak tarafsız bir gözle bakıldığında yarı tanrı Sezar teorisini gerekçelendiremeyiz. Muhteşem fırsatları düşüncesizce baltalayan Büyük İskender bile dikkatsiz ve eleştirel bakmayan okuyucuda hayranlık uyandırır. Az bir gerekçe ile ya da hiçbir gerekçe olmadan tarihte daha göze çarpan kişilerle ilgili muhteşem dünya politikaları üretenler vardır. Bize İskender'in Kartaca ve Roma'yı fethedip Hindistan'a boyun eğdirmeyi planladığı ve ölümünün bu planları bozduğu anlatılmıştır. Kesin olarak bildiğimiz şey Pers

İmparatorluğunu fethetmiş ve Pers sınırları ötesine asla geçmediği ve bu asil ve muazzam planları yaparken Hephaestion'un ardından yas tutmak gibi tuhaf davranışlar sergiliyordu ve asıl işi ölümüne içmektir. Roma İmparatorluğunu kaçınılmaz çöküşten kurtaracak tek şeyi –yani Avrupa'yı Baltık Denizi ve Dinyeper'e kadar sistemli olarak işgal edip medenileştirmek- yapması konusunda Jül Sezar'a da itimat edildi. Plutarch'ın anlattığına göre Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyinden dolaşp Part İmparatorluğu ve İskitya üzerinden Almanya'ya yürüyecekti. Bu akıllıca ve muhteşem planın kabul etmek zorunda olduğumuz yönü şu ki, Sezar gücünün zirvesindeydi, saçları dökülmüş, orta yaşa gelmiş, gençliğinin zarafet ve dürtülerini kaybetmişti, yılın büyük bir kısmını Mısır'da kraliçe Kleopatra ile aşk yaşayarak, yiyip içerek ve eğlenceye dalarak geçiriyordu. Sonra kraliçeyi Roma'ya getirdi, Kleopatra'nın Sezar üzerindeki etkisi büyük tepki çekti. Yaşını almış kişiler –ilişkileri başladığında Sezar elli dört yaşındaydı- bir kadın yüzünden bu tür sorunlar yaşadığında insanlığın büyük hükümdarı değil de, tensel zevklere düşkün, ya da hisleriyle hareket eden kişi diye mimlenir.

Sezar'ın muhteşem biri olduğu fikrinin yanında Napoli Müzesindeki bir büstünü de saymamız gerekir. Bu büst hoş ve entelektüel bir yüzü, asil bir ifadeyi temsil eder, kafasının doğuştan aşırı büyük ve biçimli olduğu hikâyesiyle bu büstü birleştirebiliriz. Ancak bu çok meşhur büstün Sezar'a ait olduğuna dair yeterli kanıt yoktur ve şiddete meyli ve uygun-suz tavırlarıyla meşhur oluşunu bu ağırbaşlı dinginlikle pek bağdaştırmayız. Tamamen farklı bir adamın temsil diğer büstleri Sezar'a daha çok benzemektedir.

Sezar'ın çapkın ve abartılı biri olduğuna dair pek kuşkuumuz yoktur –Sulla'dan kaçıp gittiği Bithynia'da kaldığı sürede skandallar ayyuka çıkar. Yoldan çıkmış serseri Clodius'la ve suikastçı Cateline ile yakın arkadaştı, siyasi kariyerinde iktidarı ele geçirmek için ilerlemekten ve bu gücü mümkün kılan şahsi zafer ve hazlardan başka yüksek ya da dolaylı bir amacı olduğuna dair bir işaret yoktu. Burada kariyerinin dönüşleri ve araçlarını anlatmayacağız. Eski bir asilzade aileden gelmesine rağmen halkın sevgili olarak siyasete atıldı. Müsriflik derecesinde bir cömertlikle halka açık festivaller düzenlemek için çok fazla para harcar, büyük borçlara girerdi.

Sulla geleneğine karşı çıktı, sıhri amcası Marius'un anısını el üstünde tuttu. Bir süre Crassus ve Pompey'le birlikte çalıştı, ama Crassus ölünce Pompey'le ters düştüler. M.Ö. 49 yılında Sezar batıdan, Pompey doğuda lejyonlarıyla birlikte Roma devletinin hâkimiyeti için savaştılar. Sezar, lejyonlarını ordusuyla İtalya arasındaki sınır olan Rubicon nehrine getirerek yasayı çiğnedi. Teselyadaki Pharsalos savaşında (M.Ö. 48) etrafı sarılınca Pompey Mısır'a kaçtı, orada öldürüldü ve Sezar Roma dünyasının, Sulladan bile daha büyük hâkimi olarak tek kaldı.

M.Ö. 46 yılında on yıllık diktatördü, M.Ö. 45 yılından itibaren de ömür boyu diktatör olarak kaldı. Bu bir krallıktı, miras yoluyla geçmiş bir krallık değilse de, seçimle elde edilmiş ömür boyu krallıktı. Dünya için en iyisini yapabilecek sonsuz fırsatı vardı. Bu dört yıl boyunca diktatörlük gücünü kullanmanın ruhu ve niteliğiyle onu yargılamamız gerek. Yerel yönetimin yeniden düzenlenmesinde etkili oldu ve o zamanın bir gereği olarak, yok edilmesi Akdeniz deniz ticaretini baltalamış olan Korint ve Kartaca limanlarının yeniden inşa edilmesi işini üstüne aldı. Ancak Kleopatra ve Mısır'ın üzerindeki etkisi çok daha aşıkârdı. Ondan önceki İskender gibi, Sezar da kral tanrı geleneğine kapılmıştı, bu konuda miras yoluyla tanrıça olan güzel Kleopatra'nın aşırı övgülerinin de katkısı vardı. İskender örneğinde gördüğümüz ruhbanlarla çatışmalar, arkadaşlarıyla arasında çıkan anlaşmazlıklar Sezar'ın durumunda da geçerliydi. Helenik doğunun bildiği kadarıyla ruhbanların hükümdarlara para vermesi alışılmış bir durumdu, ama yine de Roma'da devam eden Aryanizm'e itici geliyordu.

Pharsalos'ta ikinci komutanı olan Antonius onu en çok pohpohlayanlardandı. Plutarch halka açık oyunlardan birini anlatırken Antonius'un Sezar'a taç takmaya çalıştığını, Sezar'ın ise nazlanıp, halkın memnuniyetsizliği karşısında bunu reddettiğini belirtir. Ancak Roma'nın eski krallarının alameti olan fildişi kral esasını ve tahtı kabul etmişti. Açılışında sahte dövüşlerin (pompa) yapıldığı arenadaki tanrıların arasına onun da heykelini diktiler, tapınakta da bir heykeli vardı ve altında şöyle yazıyordu: "Fethedilmez Tanrı!" Rahipler bile onun tanrı başı için görevlendiriliyordu. Bunlar büyük görüşlülük değil, sadece sıradan insanın büyüklük hastalığıydı. Sezar'ın kişisel ibadetle ilgili son derece ahlâksız alayları utanç

vericidir ve dünyayı düzene koyan akıllı, muhteşem bir adam olduğu görüşüyle hiç uymamaktadır.

Sonunda (M.Ö. 44) bu duruma daha fazla dayanamayan dostları ve yandaşları tarafından katledildi. Senatoda etrafı sarıldı, yirmi üç yerinden bıçaklandı, yenik rakibi Büyük Pompey'in heykelinin dibinde can verdi. Bu olay eski Roma yönetiminin moralsizliğini gösterir. Katillerin elebaşı Brütüs senatörlere seslenecekti, ama krizle karşı karşıya kalan senatörler dört bir yana dağılmıştı. Roma bu olaydan nasıl bir ders çıkaracağını bilemiyordu; katiller kanlı silahlarıyla tereddüt içindeki kentte dolaştı, kimse onlara itiraz etmedi, birkaç kişi onlara katıldı, sonra kamuoyu aleyhlerine döndü, bazılarının evlerine saldırdılar, katiller canlarını kurtarmak için saklanmak ve kaçmak zorunda kaldılar.

27.6 Princeps'in (Roma imparatorunun resmi unvanı Ç.N.) Ortaya Çıkışı

Ancak olayların yönü kararlı bir şekilde monarşiye doğru gidiyordu. Kişilik mücadeleleri on üç yıl daha devam etti. Geniş fikirler ve egoist olmayan bir tutkudan ilham alan bir kişiden, Çiçero'dan bahsetmemiz gerekir. Orta sınıftan geliyordu, güzel konuşma ve edebiyat kabiliyetiyle senatoda önemli bir yer edindi. Demostenes'in istismarcı geleneğiyle biraz yozlaşmış da olsa, asil ve acınacak kadar etkisiz, Cumhuriyetin yüksek idealleri için artık yozlaşmış, bayağılaşmış, korkak senatoya yalvaran biri olarak dikkat çeker. Çiçero çok önemli ve titiz bir yazardı, bize bıraktığı konuşma ve şahsi mektuplar okuyucunun gözünde onu döneminin en gerçek ve canlı şahsiyeti haline getirir. Jül Sezar'ın öldürülmesinden bir yıl sonra, M.Ö. 43 yılında tüm yasal hakları elinden alındı ve katledildi, kafası ve elleri Roma forumuna çivilendi. Roma'nın son kralı olarak tahta çıkan Octavius Çiçero'yu kurtarmak için çok uğraşmıştı, öldürülmesi onun suçu değildi.

Jül Sezar'ın evlat edindiği varisi bu Octavius'u çökerten ittifak ve ihanet düğümlerinin izini burada süremeyiz. Önde gelen şahsiyetlerin kaderi Kleopatra'nın kaderiyle birlikte örülüyordu. Sezar'ın ölümünden sonra Kleopatra kendisini, Sezar'dan çok daha genç olan ve daha önceden tanıdığı

Antonius'un duygularına ve gösterişine bıraktı. Bir süre Octavius, Antonius ve Lepidus, Sezar ile Pompey'in o son çatışmaya kadar yaptığı gibi, Roma dünyasını paylaşmışlardı. Octavius daha kuvvetli olan batıyı aldı ve gücünü pekiştirdi, Antonius ise muhteşem doğuyu –ve Kleopatra'yı– aldı, Lepidus'a ise kuru kemik misali Kartaca Afrika kaldı. Lepidus güzel adetleri olan iyi bir adamdı, servet ve şahsi gösterişe kapılmak yerine Kartaca'yı yeniden canlandırmaya koyuldu. Jül Sezar'ın hassas akli den- gesini bozan o eski kutsal krallık fikirleri Antonius'un da aklını çelmişti. Kleopatra'nın yanında kendini aşka, eğlenceye, tensel güzelliklere bıraktı, ta ki Octavius bu iki Mısır ilahın sonunu getirme vaktinin geldiğini düşünene dek.

M.Ö. 32 yılında Octavius senatoyu, Antonius'un doğu komutanlığı görevinden alınmasına ve ona bir saldırı başlatılmasına ikna etti. M.Ö. 31 yılında Actium'daki büyük deniz savaşının sonucunu, Kleopatra'nın savaşın tam ortasında altmış gemisiyle beklenmedik şekilde kaçması belirledi. Bu durumun tasarlanmış bir ihanet mi, yoksa bir kadının anlık kaprisi mi olduğunu bilemeyiz. Bu gemilerin gidişi Antonius'un donanmasını umutsuz bir karmaşaya sürükledi, bu karmaşa sevgilisinin apar topar kaçışıyla daha da arttı, Antonius onun peşine düştü. Komutanlarına haber vermeden hızlı bir gemiyle arkasından gitti. Taraftarlarını savaşa ve ölüme terk etmişti, bir an onun gittiğine kimse inanamadı. İki sevgilinin tekrar buluşup barışmaları Plutarch'ın ironik spekülasyonlarının konusudur.

Octavius rakibinin etrafında ağır yavaş yavaş örüyordu. Octavius ile Kleopatra arasında, belki Jül Sezar zamanında kraliçe ile Antonius arasında olması muhtemel türden bir mutabakat bulunması olanak dışı değildir. Antonius yaşadığı bu küçük dramın son sahnesinde aşk mizan- senleriyle değişen aşırı yasal bir duruş sergiledi. Bir süre, insanlığa karşı tüm umudunu yitirmiş olan Atinalı Timon'un alaycılığını örnek aldı, ama aslında Actium'da terk ettiği askerlerin böyle bir tutum sergilemeleri için daha haklı sebepleri vardı. Sonunda kendini Cleopatra ile birlikte İskenderiye'de Octavius tarafından kuşatılmış halde buldu. Birkaç hücum ve küçük başarılar yaşandı, Antonius meseleyi kişisel kavgaya dönüştürecek dürtülerle dolmuştu. Kleopatra'nın intihar ettiğine inandırılan bu romantik yıldız kendini bıçakladı, ama bıçağı yeterince sert saplayamadığı

için ağır yaralandı, onu Kleopatra'ya götürdüler, Antonius onun kollarında can verdi (M.Ö. 30).

Büyük oranda onu gören ve tanıyanlardan derlenen Plutarch'ın anlatımında Antonius kahraman gibi gösterilir. Yarı tanrı Herkül ile karşılaşılır, onun soyundan geldiği iddia edilir. Senatoda yaşanmış son derece çirkin, ama aydınlatıcı bir olay vardır, sarhoşken konuşma yapmaya yeltenir, ama beraberindeki kişilerden biri yetişip onu yakalar.

Bu olaydan sonra Kleopatra bir süre daha hayata tutundu, belki de Jül Sezar ve Antonius'un oynadığı aynı ilah rolünü Octavius'a da oynamayı ummuştu. Octavius'la bir görüşme yaptı, üstünde pek az kıyafetle geldiği bu görüşmede kendini üzgün, güzel bir kadın olarak sundu. Ancak belli ki Octavius tanrısal pırıltılardan yoksundu, Kleopatra'nın rahatı ve refahı için gösterdiği özenin asıl sebebi zaferinin nişanesi olarak Roma sokaklarında geçit töreni yaparak onu sergileme arzusuymdu, Kleopatra da intihara teşebbüs etti. İncir sepetine saklanmış bir engerek yılanını nöbetçilerin arasından gizlice geçirdiler, Kleopatra bu yılanın zehriyle öldü.

Octavius, Jül Sezar ve Antonius'un ilahi amaçlarından adeta tamamen uzak görünüyordu. Ne tanrı, ne de romantik bir kahramandı; sadece bir insandı. Roma'nın cumhuriyet dramasının bu son perdesinde diğer bütün oyuncularından daha kapsamlı ve yetenekliydi. Her şeyi göz önüne aldığımda, belki de o zamanki Roma'nın başına gelmiş en iyi şeydi. Kırk üç yaşından beri elinde bulunan olağanüstü güçleri gönüllü olarak bıraktı, kendi ifadesiyle, "cumhuriyetin idaresini senato ve Roma halkına bıraktı." Eski kurumsal yapı yeniden çalışmaya başladı, senato, kongre ve sulh hâkimleri işlevlerine döndü, Octavius "ulusun yenileyicisi ve özgürlük savunucusu" olarak alkışlandı. Roma dünyasının asıl sahibinin, bu yeniden canlana cumhuriyet karşısında nasıl bir tavır alması gerektiğine karar vermesi kolay değildi. Tahttan feragat etmesi kelimenin tam anlamıyla her şeyi karmakarışık etmişti. Asayişin çıkarları yetkilerinin hiç değilse bir kısmını elinde tutmaya devam etmesini gerektiriyordu ve aslında bu amaç sağlanmıştı ve imparatorların egemenliği, tarihin hiçbir yerinde görülmemiş biçimde kuruldu. Kraliyet sıfatlarının dirilmesi söz konusu bile değildi ve Octavius diktatörlüğü reddetti. Çıkarı için yeni bir makam

ya da rütbe de yaratmadı. Ancak senato ve halk tarafından, eski anayasal formlara göre, ondan önce pek çok yurttaşın olduğu gibi, o da belli yetkilerle donatıldı ve yasal olarak atanan sulh hâkimlerinin yanında yerini aldı. Seçkinliğini ve saygınlığını göstermesi açısından, senato onun “Augustus” soyadını almasına karar verdi, bundan böyle Princeps diye anılacaktı, bu cumhuriyetçi kullanıma aşına basit bir saygı sıfatıydı ve yurttaşların gözünde tanınmış bir öncelikten başka bir anlam ifade etmiyordu. Bu fikir Çiçero tarafından Cumhuriyet Üzerine adlı eserde planlanmıştı. Octavius’a tanınan imtiyazlar, onu istifa ettiği otokratik otoriteye geri kazandırmıştı ve yenilenen cumhuriyet ile yeni Princeps’i arasındaki güç dengesi ezici şekilde ikincisinin tarafındaydı¹⁰⁰.

27.7 Roma Cumhuriyeti Neden Yıkıldı?

Roma cumhuriyetçiliği bir Princeps ya da hükmeden bir prens ile sona erdi, kabile ya da kentten daha büyük, kendi kendini yöneten bir hükümetin ilk büyük denemesi başarısız oldu. Çöküşünün temelinde birliğini muhafaza edemeyişi yatıyordu. İlk evrelerinde asilzade ve avam tabakasından yurttaşların belli bir adalet ve iyilik inançları vardı, tüm yurttaşlar kanunlara saygılıydı, kanunların tüm yurttaşların iyiliği için olduğuna inanıyorlardı. M.Ö. birinci yüzyıl boyunca Roma kanunların önemi ve sürekliliği fikrine tutundu. Ancak paranın öngörülme-yen icadı ve gelişmesi, imparatorluğun genişlemesinin cazibesi ve getirdiği bozulmalar, seçim sisteminin karmaşıklığı, eski meseleleri fark etmedikleri yargı gücü altındaki yeni maskelerle sunarak ve insanların yurttaşlık kurumuna sadık olup inançlarına vefasızlık etmelerine sebep olarak, bu geleneği zayıflatıp bastırdı. Roma halkını birleştiren şey ahlâki değil, dini bağlardı; dinleri kurban vermeye dayalı ve batıldı; kutsal bir liderin büyük fikirlerini ve Yahudiliğin geliştirdiği kutsal görevi içermiyordu. Yurttaşlık fikri çöker ve yeni durumlar karşısında zayıflarken sistemde bir iç birlik, yani gerçek bir birlik de kalmamıştı. Herkes kendine göre doğru olanı yapma eğilimindeydi.

100 H. S. Jones, *Encyclopaedia Britannica, Roma maddesi*. Jones’in katkısı doğrulanmış ve kesindir, ona çok şey borçluyuz.

Bu şartlar altında kaos ile monarşiye, devlette birleştirici bir güç olarak seçilmiş birinin kabulüne geri dönmek arasında bir seçim yoktu. Tabii bu dönüşte kralın bir büyücü gibi olacağı, zavallı bir fani olmayacağı, daha büyük ve asil biri gibi, bir devlet şahsiyeti gibi düşüneceği beklentisi hep vardı. Bu çöküşün kapsamına Roma imparatorlarını kısaca gözden geçirirken bakacağız. Sonunda bu imparatorlardan birinin, Büyük Konstantin'in, birleştirici güç olarak yetersiz kaldığının farkına vararak, bariz şekilde ihtiyaç duyulan, insanların aklındaki o nüfuz eden, bağdaştıran unsuru sağlamak için inanca, örgütlenmeye ve imparatorluktaki yeni dini hareketlerden birinin öğretim ağını oluşturmaya yöneldi.

Sezar'la birlikte Avrupa ve Batı Asya medeniyeti monarşiye geri döndü ve monarşi vesilesiyle, örgütlenmiş Hristiyanlığın da yardımıyla, on sekiz asır boyunca barışı, dürüstlüğü, mutluluğu ve dünya düzenini aradı. Sonra ülkeler teker teker, birdenbire cumhuriyetçiliğe geri dönmeye başladı, matbaanın, örgütlü genel eğitimin ve dünyanın nesillerdir soğurduğu, evrenselliğe inanan dini fikirlerin de yardımıyla, medeniyet artık cumhuriyetçi bir dünya devleti ve Romalıların zamanından önce kurdukları, feci şekilde de başarısız oldukları dünya çapında bir ekonomik dürüstlük planı kurma çabalarına yeniden başlayabilirdi.

Kavramaya başladığımız belli bazı şartlar bu tasarının oluşturulması için mutlaka gerekliydi; bunlar Hristiyanlık öncesi hiçbir Romalının mümkün olabileceğini akıl edemediği şartlardı. Bu şartları sağlamanın çok emek isteyen, zor ve sonu belirsiz bir iş olduğunu düşünebiliriz, ama bu girişimde bulunulması gerekiyordu, çünkü bizden önceki hiçbir bakış açısı insanlığın mutluluğu, öz saygısı ve korunması dair bir vaatte bile bulunmamıştı. Bu şartlardan ilki, bütün insanların aklında ortak bir siyasi fikir olmasıydı, bu fikir her bireyin şahsi mülkiyeti ve görev planının belkemiği olarak bir devlet düşüncesi idi. Roma'nın ilk günlerinde, daha elli kilometrekarelik küçük bir devletken bu fikirler babalarının siyasi hayatlarını görüp duyan evdeki çocukların aklında yeşerebilirdi, ama Roma gibi, Pirus'la savaşa girmeden önce daha da büyümüş olan bir ülkede ahlâki birlik sağlanacaksa tarihin, temel kanunların, devletin her kese karşı genel tutumunun sistemli öğretimine ihtiyaç vardı. Ancak bu ihtiyacın farkına hiç varılmadı ve böyle bir eğitim verilmesi girişiminde

hiç bulunulmadı. O günlerde bu yapılamazdı. Yapılabileceği idrak edilemiyordu. O zamanlar bilgi yoktu, ihtiyaç duyulan öğretmenlerin seçilebileceği bir sosyal sınıf bulunmuyordu ve ilkeleri, ilmi hali ve vaazlarıyla Hristiyanlığın eğitim düzeni olarak böyle sistemli bir ahlâki ve entelektüel eğitim organizasyonu kurma kavramı yoktu.

Ayrıca günümüzde bu tür bir evrensel eğitimin bile sağlıklı bir cumhuriyet devletine sadece temel olabileceğini biliyoruz. Eğitimin yanında, devlette olup bitenlere dair bol ve zamanında gelen doğru bilgilere, güncel meselelerin açıkça ve dürüstlükle tartışılabilmesine de ihtiyaç vardı. Bugün bile bu işlevler basın, gazeteciler ve siyasetçiler tarafından eksik ve çok kötü bir şekilde yerine getirilmiştir, ama kötü de olsa yapılmıştır ve az da olsa yapılmış olduğu gerçeği, bunun kusursuz bir şekilde de yapılabileceğini gösterir. Roma devletinde bunu yapma girişiminde bile bulunulmamıştı. Romalı yurttaşlar siyasi olayları söylentilerden ve ara sıra ortaya çıkan konuşmacılardan öğrenirdi. Forumda sıkış tepiş toplanır, uzaktaki konuşmacıyı dosdoğru duyamazdı bile. Belki de oy kullandığı bütün konuları yanlış anlamıştı.

Roma oylama sisteminin korkunç yetersizliğini daha önce anlatmıştık. Bu engelleri aşır aklı başında ve etkili bir halk hükümetine varamayan Roma zihniyetinin siyasi güdülerini krallığa yöneldi. Ancak bu geç dönem Avrupa türü, miras yoluyla hak edilen, artık Roma'da kurulmuş olan krallık değildi. Princeps'ler Amerika'nın savaş dönemi başkanları gibiydi, ama dört yıllığına değil, ömür boyu seçiliyorlardı, seçilmiş senato ve temsilciler meclisinin yerine işlev gören gürültücü halk oturumları tarafından kısıtlanmak yerine senatörleri atama yetkisine sahipti. Ayrıca en yüksek dini makama (pontifex maximus), başrahiplik sıfatına da sahipti ki, bu Washington'da bilinmeyen bir makamdır. Zamanla kralın varisini ataması ve onu eğitmesi, bu onuru da öz ya da evlat edindiği oğluna ya da güvenebileceği bir yakın akrabasına bahşetmesi adet haline geldi. Princeps'lerin çok büyük güçleri vardı, bu güç yeterince kontrol etmeksizin tek bir kişinin ellerine bırakılmıştı ve artık Mısır'dan bütün Helenik doğuya yayılmış olan ve doğudan gelen bütün köle ve göçmenlerin zihinlerinde Roma'ya getirdikleri, krala ibadet etme geleneğiyle daha da büyümüşü.

Kendiliğinden ve fark edilmeyecek kadar yavaş şekilde, tanrı imparator fikri bütün Roma dünyasına hükmetmeye başladı.

Tanrı kralın ölümlü olduğunu hatırlatan teki bir şey kalmıştı, o da orduydu. Tanrı kral Palatino Tepesindeki Olimpos'ta asla güvende değildi. Sadece çok sevgili lejyonlarının başına geçtiğinde güvendeydi. Sonuç olarak sadece lejyonlarını sürekli faal kılan ve kendilerine yakın tutan çalışkan imparatorlar uzun süre hüküm sürebildi. Kılıç imparatorun tepesinde sallanıyordu ve sürekli faal olmaya teşvik ediyordu. İşleri generallerine bıraksa, o generallerden biri derhal yerini alacaktı. Bu teşvik unsuru belki de Roma İmparatorluk sistemini iyi taraflarından biriydi. Daha büyük, daha derli toplu, daha güvenli olan Çin İmparatorluğunda o lejyonlara gerek yoktu, bu yüzden de tembel, sefahat düşkünü ve olgunlaşmamış kralların ani sonu burada yaşanmadı.

28.0 Eski Dünyanın Denizleri ile Geniş Ovaları Arasındaki Sezarlar

28.1 İmparatorların Kısa Bir Listesi

Batılı yazarlar yurtseverlik eğilimleriyle, Augustus Caesar tahta çıkışından sonra Roma'da kurulan mutlak monarşinin düzenini, medenileştirme işlerini ve güvenliğini fazlaca abartmaya meylederler. Mutlak monarşiden Britanya, Fransa, İspanya, Almanya ve İtalya'nın siyaset geleneklerini türetiriz, bu ülkeler de Avrupalı yazarların gözünde çok büyüktür. Dünya tarihi ölçeğinde ise Roma İmparatorluğu son derece önemsiz kalmaktadır. Tamamen yıkılmadan önce yaklaşık dört yüzyıl sürmüştür. Bizans İmparatorluğu Roma'nın devamı değil, İskender'in Helen İmparatorluğunun devamıydı; dili Yunancaydı, kralının şüphesiz ki Roma unvanı vardı, ama ölen Bulgaristan Çarının unvanını da almıştı. Dört yüzyıl boyunca, Roma İmparatorluğu bölünme ve tam bir kaos safhalarından geçti; bir araya gelip toplandıkları müreffeh yılları birkaç asırdan ibaretti. Aynı dönemdeki Çin İmparatorluğunun yavaş ve emin adımlarla genişleyişi, güvenliği ve medenileştirme işleriyle, ya da M.Ö. 4000-1000 yılları arasındaki Mısır'la, ya da Sami işgalinden önceki Sümer devletiyle karşılaştırıldığında bu süre tarihte sadece bir tesadüf olarak yer alır. Kiro'sun, Hellespont'tan Indus'a kadar uzanan Pers İmparatorluğu yüksek bir medeniyet standardına sahipti ve vatan toprakları iki asır boyunca işgal görmedi, nispeten refah içinde kaldı. Ondan önce gelen Med İmparatorluğu yarım asır sürdü. Büyük İskender tarafından yıkıldıktan kısa süre sonra Seleukos İmparatorluğu olarak yeniden doğdu ve birkaç asır varlığını devam ettirdi. Seleukos egemenliği sonunda Fırat nehrinin batısına kadar çekildi ve Roma İmparatorluğunun bir parçası haline geldi; ama Pers devleti Partlar tarafından yıkıldıktan sonra, önce Arsaklar, sonra Sasaniler

idaresinde, yeni Pers İmparatorluğu olarak canlandırıldı ve Roma İmparatorluğundan daha uzun yaşadı. Sasaniler, Bizans İmparatorluğuna tekrar tekrar savaş açtılar ve Fırat hattını kararlı bir şekilde ellerinde tuttular. M.S. 616 yılında II. Hüsrev idaresindeyken Şam, Kudüs, Mısır ve tehlike yaratan Hellespont'u ellerinde tutuyorlardı. Ancak Sasanilerin zaferlerini canlı tutacak bir gelenek yoktu. Roma'nın şöhreti, varislerinin ihtişamı vesilesiyle yayılıyordu. Roma geleneği gerçekliğinden daha büyüktü.

Tarih, büyük yöneticileri olan Roma imparatorlarını iki ana gruba ayırır. Bu gruplardan ilki aşağıdaki gibidir:

Vilayet hükümetlerinin yeniden örgütlenmesi ve finansal reformlar konusunda çok emek veren Augustus Sezar (M.Ö. 27-M.S. 14), yani önceki bölümde adı geçen Octavius. Bürokraside bir meşruiyet ve dürüstlük geleneği inşa etti ve vilayet yurttaşlarına Sezar'ın huzuruna çıkma hakkı vererek daha korkunç yolsuzluk ve despotluğun önüne geçti. İmparatorluğun Avrupa sınırlarını Ren ve Tuna nehirleriyle belirledi, güvenli ve refah içinde bir Avrupa'nın belkemiği olan Almanya'yı barbarlığa terk etti. Aynı sınırlamayı doğuda Fırat nehri ile yaparak, Arsaklar ve Sasaniler arasında sürekli bir hak iddiası konusu olan Ermenistan'ı bağımsız bir devlet olarak bıraktı. Bu hatlarla imparatorluğun nihai sınırlarını belirlediğini, ya da daha fazla genişlemeden önce birkaç yıl güç toplaması gerektiğini düşündü mü, bilinmez.

Tiberius'da (M.Ö. 14-M.S. 37) yetenekli bir hükümdar olarak anlatılır, ama Roma'da istenmeyen adam haline gelmişti ve çirkin, iğrenç ahlâksızlıkların müptelasıydı. Ancak bu konulara düşkünlüğü, kişisel zorbalıkları ve zalimlikleri, imparatorluğun genel refahını etkilemedi. Onu yargılamak zordur, onunla ilgili bilgiler içeren neredeyse tüm kaynaklar hakkında düşmanca şeyler anlatır.

Caligula (M.S. 37-M.S. 41) akıl hastasıydı, imparatorluk dört yıl boyunca tuhaflıklar içinde yaşadı. Sonunda sarayında muhafızları tarafından öldürüldü ve senato hükümetini geri getirme girişimi oldu, ama bu girişim lejyonlar tarafından derhal bastırıldı.

Caligula'nın amcası olan ve askerlerin tercih ettiği Claudius (M.S. 41-M.S. 54) görgüsüz biriydi, ama çalışkan ve yetenekli bir yöneticiydi.

Britanya'nın güney yarısını topraklarına katarak imparatorluğun batı sınırını ilerletti. Evlat edindiği oğlu Nero'nun annesi, çok çekici ve güçlü bir kadın olan Agrippina tarafından zehirlenerek öldürüldü.

Neron (M.S. 54-M.S. 68), Tiberius gibi korkunç kötülük ve zalimlikleriyle anılır, ama imparatorluk onun zamanında on dört yıllık iktidarını sürdürecektir ivmeyi kazanmıştı. Sadık, ama sorun çıkaran annesi ile karısını katletti. Karısını, daha sonra evlendiği Poppaea'ya sadakatının bir simgesi olarak öldürtmüştü. Ancak sezarların özel hayatlarında yaşadığı mutsuzluklar bu kitabın konusu değildir. Bunlarla ilgili detayları merak eden okurlar Suetonius'u okumalıdır. Bu sezarlar, onların varisleri ve kadın soyları en zayıf ve hırslı insanlardan daha kötü değildi, ama kendilerinin tanrı olduğu gerçek bir dinleri, yüksek amaçlar oluşturacak engin bilgileri yoktu, kadınları öfke dolu ve çoğunlukla cahildi; kanunların ya da adetlerin kısıtlamaları altında değillerdi. En ufak dileklerini bile teşvik etmeye, en zayıf dürtülerini bile gerçekleştirmeye hazır yaratıklar etraflarını sarmıştı. Pek çoğumuzun aklından gelip geçen karanlık düşünceler ve öfkeli dürtüler, bu yüzden onların faaliyeti haline gelmişti. Neron'u bizden farklı bir canlı türü olarak itham etmeden önce onun gizli düşüncelerini dikkatle incelemek gerekir. Neron Roma'da hiç sevilmezdi, ama yakın akrabalarını öldürdüğü ve zehirlediği için değil, Kraliçe Boudica idaresindeki Britanya'da çıkan isyanda Roma güçlerinin büyük kayıp vermesi (M.S. 61) ve Güney İtalya'daki şiddetli deprem yüzünden ondan nefret ediliyordu. Etrüsk mizaçlarına uygun olarak, Roma halkı asla dindar olmadı, hep batıl inançlıydı, günahkâr bir sezarları olması umurlarında değildi ama uğursuz olanlara şiddetle karşı çıkıyorlardı. İspanyol lejyonları, imparator ilan ettikleri yetmiş üç yaşındaki yaşlı general Galba önderliğinde isyan çıkardılar. Galba Roma'ya bir tahtirevanla girdi (yaşlı ve güçsüz olduğundan Ç.N.), yardım umudu kalmayan Neron ise intihar etti (M.S. 68).

Ancak Galba sözde imparatorlardan sadece bir tanesiydi. Ren lejyonlarının, Palatino birliklerinin ve doğu ordularının komutasındaki generallerin tümü iktidarı ele geçirmeye çalıştı. Roma bir yılda dört imparator gördü: Galba, Otho, Vitellus ve Vespasian. Doğu ordusunun komutanı olan dördüncüsü Vespasian (M.S. 69-79) en sağlam idareyi elde etti ve ödülünü aldı. Ancak Neron'la beraber, doğuştan ya da evlat edinilerek Sezar

olma dönemi sona erdi. Sezar Roma imparatorlarının soyadı ve Divius Caesar, yani Tanrı Sezar şeklinde bir unvan haline geldi. Hükümdara ibadet etmenin giderek artan ısrarıyla monarşi oryantalizme doğru ilerledi.

Vespasian (M.S. 69-79) ve oğulları Titus (M.S. 79) ile Domitian (M.S. 81) ikinci bir hanedan kurdu: Flavius Hanedanı. Domitian'ın suikasta uğramasının ardından, birbirlerine kan bağıyla değil, evlat edinilerek bağlı olan imparatorların (evlat edinilmiş imparatorlar) dönemi başladı. Nerva (M.S. 96) bunların ilki, Trajan (M.S. 98) ise ikincisiydi. Bunların ardından yorulmak bilmez Hadrian (M.S. 117) Antoninus Pius (M.S. 138) ve Marcus Aurelius (M.S. 161-180) geldi. Flavius ve Antonine Hanedanları zamanında imparatorluk sınırları tekrar genişledi. M.S. 84 yılında Kuzey Britanya imparatorluk topraklarına katıldı, Ren ve Tuna nehirleri arasındaki boşluk dolduruldu ve günümüzde Transilvanya olan bölge Daçya adında yeni bir vilayet oldu. Trajan Partya'yı işgal etti, Ermenistan, Asur ve Mezopotamya'yı topraklarına kattı. Onun saltanatında imparatorluk en geniş sınırlara ulaştı. Ardından gelen Hadrian tedbirli ve her an geri çekilebilir bir mizaçtaydı. Trajan'ın işgal ettiği doğu topraklarını ve Kuzey Britanya'yı terk etti. Çin'in barbarlığa karşı duvar örme düşüncesini benimsedi, duvarın imparatorluk tarafında bulunan halkın baskısı, duvarı olmadığı durumdakinden daha büyükse bu mükemmel bir fikirdi, aksi halde işe yaramayacaktı. Britanya boyunca Hadrian duvarını inşa etti, Ren ve Tuna nehirleri arasına kazık duvar ördürdü. Roma'nın genişlemesi durmuştu, Trajan'ın halefi zamanında Kuzey Avrupa cephesi Töton ve Slav kavimlerinin saldırılarına karşı korumalıydı.

Marcus Aurelius Antoninus, tarihte insanların büyük ölçüde ve yoğun olarak ters düştüğü kişilerden biridir. Kimilerine göre kibirliydi, dinlere merak salmış, rahip kıyafeti giyip dini törenleri yönetmekten haz alıyordu –sıradan halka hakaret demek olan bir tutum- ve halk ise karısı Faustina'nın büyücülük ve cadılık faaliyetlerini durdurmadığı için ona öfkeleniyordu. Ancak yine de, oğlu Commodus bir yuva kuramayacak kadar ürkütücü de olsa, Antoninus'un özel hayatındaki mutsuzlukların sağlam bir dayanağı yoktur. Öte yandan tartışılmaz şekilde sadık ve gayretli bir imperatordur. Kötü hava koşulları, büyük sel baskınları, yetersiz ürün hasadı ve kıtlık, barbar akınları ve isyanlar ve nihayetinde dünyayı kırıp

geçiren veba salgınıyla geçen yıllarda toplum düzenini sağladı. F. W. Far-rar Encyclopaedia Britannica'dan alıntı yaparak şöyle der: "Kendisini tüm halkın hizmetkârı olarak göürdü. Yurttaşların kaydı, dava zaptı, genel ahlâkın yücelmesi, düşkünlere yardım, kamu harcamalarının kısılması, gladyatör gösterilerine kısıtlama getirilmesi, yolların bakımı, senato ayrıcalıklarının iyileştirilmesi, liyakat almış sulh hâkimlerinin atanması, yol trafiğinin düzenlenmesi gibi, onu meşgul eden sayısız işi vardı, sağlığı-nın bozuk olmasına rağmen sabahın erken saatlerinden akşamın geç sa-atlerine kadar çalışırdı. Makamı dolayısıyla oyun ve gösterilerde boy gös-termesi icap ederdi, ama bu etkinlerde bile bir şeyler okur, ya da yazardı. Hiçbir şeyin aceleye gelmeyeceğine inananlardandı ve zamanı boşa har-camanın en büyük suçlardan biri olduğunu düşünürdü.

Ancak bugün onu hatırlayışımızın sebebi çalışkanlığı değildir. Marcus Aurelius Antoninus stoik felsefenin en büyük savunucularından biriydi, ordugâhta ve sarayda meditasyon yaparken yazılar yazmıştı, bu yazılara ruhunu öyle dökmüştü ki, her yeni nesille birlikte yeni dost ve hayran-lar kazandı.

Marcus Aurelius'un ölümüyle bu birlik ve nispeten iyi olan hükümetin devri sona erdi ve oğlu Commodus bir düzensizlik devri başlattı. İmpara-torluk iki yüz yıldır barış içindeydi. Artık yüz yılı aşkın bir süre boyunca Roma tarihini araştırmacıları bir dizi kifayetsiz imparatorun suçlarını in-celemede uzmanlaşmalıydı ve bu sırada sınır barbarların baskısı altında ezilip gerilemişti. Sadece bir iki mahir isim sayabiliriz: Septimius Seve-rus, Aurelian ve Probus. Septimius Severus Kartacalıydı, kız kardeşi La-tinceyi hiç öğrenemedi. Roma'daki evini Punik diliyle yönetti ki, bu du-rum Cato'nun mezarında ters dönmesine sebep olmuştur. Bu dönemin diğer imparatorları sözü edilmeyecek kadar önemsiz maceraperestlerdi. Zaman zaman düzeni bozulmuş imparatorluğun farklı bölgelerinde farklı imparatorlar ortaya çıktı. Bugünkü bakış açımızdan, M.S. 251'de Trakya'da Gothların büyük akını sırasında bozguna uğrayıp öldürülen İmparator Decius ve M.S. 260'ta Perslerin Sasani Şahı tarafından Antakya ile bir-likte ele geçirilen İmparator Valerian, Roma sisteminin güvensizliğini ve bu duruma sebep olan dış etkenleri göstermeleri açısından, bahsedilmeye değerdir. Aynı şekilde Got topraklarını fetheden Claudius'da, Sırbistan'ın

Nish kentinde bu halkı bozguna uğratması (M.S. 270) ve Pericles gibi vebadan ölmesiyle bahse değerdir.

Tüm asırlar boyunca aralıklarla ortaya çıkan salgın hastalıklar ırkların zayıflamasına, toplumsal koşulların bozulmasına sebep olmuştur, bu konu tarihçiler tarafından gereğince araştırılmalıdır. Örneğin M.S. 164-180 yılları arasında Marcus Aurelius zamanında imparatorluğu saran büyük bir veba salgını olmuştu. Bu durum sosyal yaşantı düzeninin bozulmasında büyük rol oynamış ve Commodus'un tahta çıkmasını takip eden sorunlara zemin hazırlamıştı. Aynı veba salgını Çin'i de kırıp geçirdi, bu konuyu 4. Kısımda ele alacağız. Birinci ve ikinci yüzyıllarda yaşanan büyük iklim değişiklikleri baskı yaratarak halkın yer değiştirmesine sebep oldu ki, bu olaylar tarihçiler tarafından dikkatle değerlendirilmelidir. Ancak barbarların istilalarını ve Diocletian (M.S. 284) ve Büyük Konstantin (M.S. 312) gibi imparatorların, parçalanmakta olan devleti bir arada tutma girişimlerini anlatmadan önce, bu iki yüz yıllık refah döneminde Roma İmparatorluğunda yaşantıyı tarif etmemiz gerekir.

28.2 Zirvesindeki Roma Medeniyeti

Sabırsız okuyucular M.Ö. 27 ile M.S. 180 yılları arasındaki, insanlığın kaçırılmış fırsatlarından olan iki asrı gözden kaçırabilir. Bu dönem yaratmadan ziyade, tüketme çağıydı, mimarinin ve zenginin daha zengin, yoksulun daha yoksul olduğu ticaretin çağı. Bu dönemde insanın ruhu ve maneviyatı zayıflamıştı. Bu döneme birkaç bin metre yüksekte uçan bir uçaktan bakar gibi, yüzeysel olarak baktığımızda hatırı sayılır bir refah düzeyi görürüz. York'tan Kirene'ye, Lizbon'dan Antakya'ya kadar her yerin güzel binalarla, tapınaklarla, tiyatrolarla, amfiteyatrolarla, pazarlarla dolu olduğunu görürüz. Büyük su kemerleriyle beslenen, muazzam yolları olan, bugün bile hayranlık uyandıran binlerce kente rastlarız. Ürünün bol olduğunu, ama bu ürünlerin gönülsüz köleler tarafından yetiştirildiğini anlarız. Akdeniz ve Kızıldeniz üzerinden geçerken burada bir hayli hareketli bir trafik gözümüze çarpar. Yan yana iki gemi görürüz ve yüksekten bakınca bunlardan birinin, diğerini yağmalamakta olan korsan gemisi olduğunu fark ederiz; deniz seviyesinde olsak bunu göremeyebirdik.

Daha dikkatli bakınca çok daha fazla gelişme görürüz. Jül Sezar zamanından beri tutum ve davranışlar yumuşamış, nezaket ve kibarlık gelmişti. İnsan hislerinde bir artış olmuştur. Antonine'ler zamanında kölelerin zalimliklerden korunması için kanun çıkarılmış ve gladyatör okullarına satılmaları yasaklanmıştı. Kentler dışarıdan kusursuz görünmekle kalmamış, zenginlerin evlerinde de dekorasyon sanatında büyük ilerlemeler olmuştur. Çirkin eğlenceler, hayvanlara düşkünlük ve Roma refahının ilk günlerinin kaba manzarası belli bir incelik ve nezaketle hafiflemişti. Kılık kıyafetler daha gösterişli, daha kaliteli ve güzeldi. Kiraz ağacı karşılığında Çin'den ipek ithal ediliyordu ve ipekböceği henüz batıya gelmemişti. İpek uzun yolculuğunu tamamlayıp Roma'ya ulaştığında ağırlığınca altın değerinde oluyordu. Yine de bol bol kullanıldı ve karşılığında doğuya büyük miktarlarda değerli metal gönderildi. Gastronomi ve eğlence sanatlarında büyük ilerlemeler oldu. Petroninus ilk Sezarlar zamanında bir zengin verdiğі şöleni anlatır; tabakların biri gidip biri gelmektedir, yiyecekler öyle lezzetlidir ki, günümüz New Yorklularının bile hayallerinin ötesindedir, şölen müzikle, cambazlık ve dans gösterileriyle, hokkabazlıklarla, Homeros anlatılarıyla devam eder. İmparatorlukta zengin kültürü olarak sayabileceğimiz pek çok şey vardı. Kitaplar Sezarlar zamanından öncesine göre daha boldu. İnsanlar, edebi hazinelerinin bakımı ve sorumluluğu çok ağır olsa da, kurdukları kütüphanelerle gurur duyuyordu. Yunanca doğuya, Latince batıya yayılmıştı, Britanya ya da Galya kentlerinin önde gelenleri o engin Yunan kültüründen yoksunsa, eksikliklerini gidermek amacıyla köle tacirleri tarafından eğitilmek üzere köleleştirilebilirdi.

Cato nesli Yunanlıları ve Yunancayı küçümsemişti, ama artık her şey değişiyordu. Antoninus Pius zamanında Yunanca öğreniminin itibarı, Viktorya İngilteresi'nde Oxford ve Cambridge'de olduğu kadar yüksekti. Yunan akademisyen aynı kavrayışsız saygı ve nesnel kibrin karışımıyla karşılaştı. Yunan irfanına ait çok fazla kaynak ve bunların pek çok yazılı eleştirisi ve yorumu vardı. Yunan harflerine duyulan hayranlık Yunan ruhunu adeta tamamen yok etti ve Aristo'nun gözlemlerine o kadar değer verildi ki, organizasyonunu sorgulama girişimi bile yapılamadı. Orijinal Yunancadaki Aristo, Roma'nın taşlı topraklarına atılmış bir tohum gibiydi, Suriye ve Arap çevirilerinde ise binlerce yıl sonraki Arap medeniyetini

teşvik ediyordu. Latincenin estetik iddiaları Yunan bilgeliğinin bu güzel günlerinde ihmal edilmişti. Yunanistan'ın kendine özgü destanları vardı, o halde Romalıların da olmalıydı. Augustus çağı taklit edebiyat dönemi idi. Virgil, Aeneid adlı şiiriyle mütevazı ve kararlı biçimde ve İlyada ile Odyssey'e paralel zarif bir başarıyla kendini ortaya koydu.

Varlıklı kişilerin kapsamlı kültürü erken Roma İmparatorluğu sayesinde ve Gibbons, Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi adlı eserinde Antonin döneminin parlak bir eleştirisini yapar. Bu büyük eserin tasarımı ihtişam ve dinginliğin giriş bölümünü gerektirir. Ancak tarif ettiği koşulları açıkça onayladığını nitelememek için fazlasıyla kurnaz davranır. Roma İmparatorluğunda çalışkan ve zeki insanların emeği zenginlerin hizmetinde kullanılıyordu, diye yazar. Servetin avantajları kıyafetlerinde, masalarında, evlerinde ve mobilyalarında, şıklıklarına ve görkemlerine uygun, onları gururlandıracak ya da mutlu edecek tüm zariflikleri bir araya getirdi. Çirkin lüks terimi altında bu incelikler her yaştan ahlâkçılar tarafından kınandı ve bu durum yaşamın tüm gerekliliklerine sahip olsaydı, gereksizlikler olmasaydı, insanlığın mutluluğu ve erdemlerine katkıda bulunabilirdi. Ancak hâlihazırdaki toplumun kusurlu durumu, sadece mülkiyetin eşitsiz dağılımını düzeltme aracı gibi durmaktadır. Dünyadan hiçbir pay almayan çalışkan teknisyenler ve usta sanatçılar arazi sahiplerinin gönüllü vergilerini aldılar, arazi sahipleri ise mülklerini geliştirmek istedi ki, böylece daha çok zevk satın alabilecekti. Etkisi her toplumda hissedilen bu operasyon Roma'da daha yoğun bir şekilde yapıldı. Vilayetler servetlerinin yükünü kaldıramaz oldu, lüks üretim ticareti çalışkan halk kesimine yüklenmedi. Gösterişli tanımlamanın her katmanında bir hicivle devam etti.

Dünyadaki ırkların hareketine uçmakta olan bir uçaktan daha geniş kapsamlı bakarsak, ya da sokakları, amfitiyatroları ve banketleri yakından incelemek yerine insanların ruhlarına ve zihinlerine girersek, bu etkileyici maddi refah manzarasının sadece parlak bir giysi olduğunu ve geleceği göremediğini fark ederiz. Roma'nın yükselişe geçtiği, Pericles'in Atina'daki üstünlüğü ile yaklaşık M.Ö. 446'da başlayan iki yüz yıllık Yunan ve Helen yaşantısı ile M.S. birinci ve ikinci yüzyılları karşılaştırsak, kalitesizlik bile diyemeyeceğimiz, bilimin tamamen ortadan kalktığı bir

dönemi hayretle görürüz. Romalı zenginlerin ve egemenlerin tedirginliği, kentin mimarisinden bile daha büyük ve heybetliydi.

Özellikle bilgi konusunda Romalıların uyanık ve girişimci olmalarını beklerdik. Siyasi çıkarları sınırlar ötesindeki gidişatı sürekli soruşturmayı gerektiriyordu ve bu soruşturma henüz yapılmamıştı. İmparatorluk sınırları dışına yapılmış seyahatlere dair, Herodot'un İskitler ve Afrikalılar hakkında hassas ve ilginç görüşlerine benzer Roma yazınlarına rastlanmamaktadır. Çince de mevcut olan Hindistan ve Sibirya'nın erken dönem tasvirleri Latince olarak mevcut değildir. Roma lejyonları bir dönem İskoçya'ya gitmiş, ama Piktler ve İskoçlar hakkında akıllıca görüşler edinilmemiş, sadece denizin ötesine şöyle bir bakıştan ibaret kalmıştır. Hanno ve firavun Necho'nun keşifleri Roma tasavvurunun çok ötesindedir. Kartaca'nın yıkılmasından sonra Cebelitarık Boğazından Atlantik Okyanusuna açılan gemilerin miktarı çok az olabilir. Bu hoyrat servetler, zincire vurulmuş bilgiler ve bürokratik yönetim dünyasında daha da imkânsız olan şey, astronomi ve fiziki coğrafyanın İskenderiye'deki gibi ilerleyişidir. Romalılar pazarlarına gelen ipeği kimin dokuduğunu, baharatları kimin hazırladığını, kehribar ya da incileri kimlerin topladığını bile bilmiyordu. Oysa bütün araştırma kanalları açık ve ulaşılabilir durumdaydı; her yönden gelen yollar kâşiflerin hayal edebileceği en uzak yerlere, dünyanın öteki ucuna kadar gidiyordu.

Antik dünyanın en ücra ülkeleri Roma'nın gösteriş ve zarafetini doyurmak için yağmalanmıştı. İskit ormanları değerli kürkler verdi. Baltık Denizi kıyılarından ve Tuna nehrinden kehribar getirildi ve barbarlar bu kadar değersiz bir şey için aldıkları para karşısında hayret ettiler. Babil halılarına ve Doğu'nun diğer üreticilerine büyük rağbet vardı, ama dış ticaretin en önemli kolu Arabistan ve Hindistan'da yürütülüyordu. Her yıl yaz gündönümünde, Mısır'ın Kızıldeniz'deki limanı Myos Hormos'tan yüz yirmi gemilik bir donanma denize açılırdı. Dönemsel muson yağmurlarının da yardımıyla okyanus kırk günde geçilirdi. Malabar sahili ya da Seylan Adası düzenli rotaları üzerindeydi ve buralarda Asya'nın uzak ülkelerinden gelen satıcılar gemilerin gelişini beklerdi. Donanmanın Mısır'a dönüşü Aralık ya da Ocak ayına göre ayarlanmıştı ve değerli

yükler Kızıldeniz'den Nil nehrine develer üzerinde taşınır taşınmaz nehir yükselir, imparatorluğun başkenti İskenderiye'ye kadar ulaşırdı¹⁰¹.

Roma canının istediği gibi yiyip içmeye, tehditle elde etmeye, zenginleşmeye ve Hindistan, Çin, Pers ya da İskitlerden, Buda ya da Zerdüş'ten feyz almak için en ufak bir girişimde bulunmaksızın, Hunlar, Zenciler, İskandinav halkları ve batı denizinin sırları hakkında bir şeyler öğrenmeye çalışmaksızın gladyatör gösterilerini izlemeye devam ediyordu.

Toplumsal atmosferin, halkı umursamaz hale getiren bu sönük niteliğini anladığımız zaman, fizik ve kimya bilimlerini geliştirmek ve bunun bir sonucu olarak olaylar üzerinde daha çok hâkimiyet kurmak için fırsatlarla dolu bir çağda Roma'nın neden başarısız olduğunu da anlarız. Roma'daki çoğu fizikçi Yunandı ve çoğu, satın alınmış bir zihnin bozuk bir zihin olduğunu anlamayan Romalı zenginlerin kölesiydi. Ancak bu durum Roma halkının dehalara ihtiyaç duymasından kaynaklanmadı, bu tamamen sosyal ve ekonomik şartlarla ilgiliydi. Ortaçağdan günümüze dek İtalya pek çok parlak bilim insanı yetiştirmiştir. En akıllı ve bilimsel yazarlardan biri olan İtalyan Lucretius, Marius ile Jül Sezar dönemi arasında yaşadı (M.Ö. 100 – M.Ö. 55). Bu muhteşem şahsiyet Leonardo Da Vinci (o da İtalyan) ve Newton ayarındaydı. Doğanın işleyişi hakkında, De Rerum Naluria adlı uzun, Latince bir şiir yazdı ve olayların meydana gelişi ve insanlığın erken dönem tarihiyle ilgili şaşırtıcı bir sezgi gücü vardı. Osborn, Old Stone Age adlı eserinde ilkel insanla ilgili, Lucretius'tan uzun pasajlar almıştır, o pasajlar günümüzde bile doğruluğunu korumaktadır. Ancak bu münferit ve meyve vermeyen bir tohumdu. Roma bilimi çirkin bir servetin ve askeri baskının bunaltıcı atmosferinde doğacaktı. Roma'nın bilime karşı takındığı klasik tavrın temsilcisi Lucretius değil, Syracuse saldırısında Arşimet'i atıyla ezerek öldüren Romalı askerdir.

Fizik ve biyoloji bilimleri Roma refahının taşı topraklarında solup öldüyse, siyasi ve toplumsal bilimlerin filizlenmeye bile şansı olmamıştır. Siyasi tartışmalar imparatora ihanet demekti, toplumsal ve ekonomik araştırmalar ise zenginlere tehlike arz ediyordu. Böylece Roma, felâket tepesine çökene kadar toplumsal sağlığını incelememi, sıkı bürokrasisinin

101 Gibbon.

nihai değerini sorgulamadı. Sonuç olarak kimse, başarısızlığın ağırlığı yüzünden imparatorluğu bir arada tutacak entelektüel hayal gücünün, malı mülkü için savaşıp çalıştığı kadar imparatorluk için de savaşıp çalışmalarını sağlayacak ortak fikirler eğitiminin ortaya çıkmayacağını göremedi. Ancak Roma İmparatorluğunun egemenleri yurttaşların hiçbir amaç uğruna savaşmalarını istemiyordu. Zenginler halkın kalbini yemiş ve tadını çok beğenmişlerdi. Lejyonlar Almanlar, Britonlar ve Numidyalılarla doluydu ve nihai sona kadar varlıklı Romalılar kendilerini düşmana karşı korusun diye barbarları hep satın alabileceklerini ve bunların arasındaki yoksulların asla başkaldırmayacağını sanıyordu. Romalıların eğitim konusunda ne kadar az şey yaptıklarını şu alıntıdan anlayabiliriz: H. Stuart Jones¹⁰² şöyle yazmıştır: “Jül Sezar sosyal bilimler öğretmenlerine Roma yurttaşlığı hakkını bahşetmişti. Vespasian Roma’da Yunanca ve Latince hitabet kürsüleri açtı. Özellikle Antoninus Pius vilayetlere aynı hakları verdi. Yerel girişim ve bağışlar eğitime harlandı. Genç Pliny’nin yazdıklarından, Kuzey İtalya’nın kasabalarında devlet okulları kurulduğunu anlıyoruz. İmparatorlukta bilgi geniş bir kapsama yayılıyordu, ama entelektüel bir ilerleme olmuyordu. Augustus zamanının en parlak yazarlarını etrafında toplamış ve yeni monarşinin ortaya çıkışı Roma edebiyatının altın çağıyla kesişmişti, ama bu kısa sürdü ve Hıristiyan çağının başlangıcı klasizmin zaferini ve geleceğe değil, geçmişe bakan tüm edebi hareketleri bekleyen gerilemenin ilk adımlarını gördü.

İkinci, üçüncü ya da dördüncü yüzyılda bir yerlerde, bir Yunan yazarın (Longinus Philologus olabilir) yazdığı bir tezde çağın entelektüel çöküşüne dair bir teşhis bulunur, Roma’daki akıl hastalıkları unsurunun çok belirleyici olduğunu iddia eder. Gibbon’dan alıntı yapar: “Sonradan Suriye kraliçesi Zenobia’nın sarayında eski Atina ruhunu yaşatan yüce Longinus bakar ve çağdaşlarının duygularını körelten, cesaretlerini kıran ve yeteneklerini zayıflatan yozlaşmaya hayıflanır. Longinus der ki, ‘Minik kolları ve bacakları sıkı sıkı kundaklanan bebekler nasıl cüce kaldırsa, önyargı ve kölelikle zincire vurulmuş körpe zihnimiz genişleyemedi, halk hükümetinde özgürce yaşayıp özgürce yazan eskilerde hayran olduğumuz o orantılı büyüklüğe ulaşamadı.’”

102 *Encyclopaedia Britannica*, Roma maddesi.

Ancak bu eleştiri zihinsel faaliyetlerin kısıtlanmasının sadece bir yönünü kapsar. Roma zihnini kalıcı bir gelişmemişlik durumunda tutan en önemli bağlar çifte esareti oluşturdu, bunlar ekonomik ve siyasi esaretti. Gibbon'un, Hadrian zamanında yaşamış Herodes Atticus adında birinin yaşantısını ve yaptıklarına dair anlattıkları, sıradan yurttaşın dönemin dışarıdan görülen ihtişamındaki payının ne kadar az olduğunu gösterir. Atticus'un büyük bir serveti vardı ve kentlerde mimari eserler yaptırarak kendini oyalıyordu. Atina'da bir hipodrom ve karısının anısına, özenle sedirden oyulmuş bir tiyatro, Korint'te bir tiyatro, Delphi'de bir hipodrom ve Thermopylae'de bir hamam, Canusium'da bir su kemeri yaptırdı. Yol gösterilmeyen ve başlarında biri bulunmayan köleler ve sıradan insanlar dünyasının görüntüsüyle meraklarını sergilemeye dalmasına şaşıırırız. Yunanistan ve Asya'daki pek çok yazıtta, imparatorluğu kendi bahçesiymiş gibi gezen, yaptırdığı eserlerle adını yaşatan hami ve hayırsever Herodes Atticus'un adı geçer. O bir filozoftu, ama düşünceleri günümüze kadar ulaşmadı. Atina yakınlarında büyük bir konağı vardı, iddialarının sağlamlığını kanıtladıkları, onun söylevlerini saygıyla dinledikleri ve küstahça karşı çıkmadıkları sürece, filozoflar burada ağırlandı.

İki yüz yıllık bu Roma refahı boyunca hayat ilerlemiyordu, bu beliydi. Peki, bu durgunlukta mutlu muydu? İmparatorlukta, sayısı yüz elli milyona varan büyük bir halk kitlesinin dışarıdan görünen bu ihtişamın ardında mutsuz, belki de son derece sefalet içinde olduğuna dair su götürmez işaretler vardır. Savaşlar ve imparatorluğun işgali yaşanmamıştı, küçük kıtlıklar, yangınlar ve çatışmalar olmuştu, ama öte yandan hükümetin ve en çok da mülk sahibi zenginlerin neredeyse herkesin özgür faaliyetleri üzerinde büyük baskısı vardı. Zengin ya da resmi yetkili olmayan, bunların kadın soyundan gelmeyen ve bunlara asalaklık etmeyen herkesin hayatı modern insanın hayal edemeyeceği derecede yorucu, meşakkatli ve özgürlükten yoksun geçiyordu.

Bu dönemin geniş çaplı bir mutsuzluk dönemi olduğu düşüncesini doğrulayan üç konudan söz edilebilir. Birincisi halkın siyasi olaylara karşı son derece ilgisiz kalmasıdır. Tahtta hak iddia eden yeni zenginlerin biri gidip biri geliyor, halk ise bunu tam bir umursamazlıkla seyrediyordu. Bunların hiçbir önemi yoktu, umutları tükenmişti. Barbarlar imparatorluğa akın

ettiklerinde onlarla karşılaşacak lejyonlardan başka kimse yoktu. Onlara karşı bir halk ayaklanması asla olmadı. Halk direnseydi barbarlar her yerden sürülürdü. Ancak halk direnmedi. Roma İmparatorluğu halkının çoğunluğu uğruna savaşacak bir şey bulamamıştı. Kölelere ve sıradan halka göre barbarlar belki de imparatorluk idarecilerinin gösterişli egemenliğinden ve zenginlerin ezici istihdamından daha çok özgürlük ve daha az hakaret vaat ediyordu. Sarayların yakılıp yağmalanması ve rastgele katliamlar yapılması Roma halkını, bu düşünceleri ve imparatorluk sisteminin çöküşünü borçlu olduğumuz varlıklı ve kültürlü kesimi şaşırttığı kadar şaşırtmamıştı. Çok sayıda köle ve sıradan halk ırksal ya da yurtsever önyargıları bilmeyen, her türlü desteğe açık olan barbarlara katılmış olabilir. Pek çok durumda halk, barbarların, vergi toplayanlardan ve köle tacırlarından bile daha büyük kötülükler yaptığını görmüş olmalıydı. Ancak bunu anlamaları ve direnişe geçmeleri, ya da eski düzene dönmeleri için artık çok geç kalınmıştı.

Aynı sonucu gösteren ikinci işaret ise, hayatın Antonine döneminde yoksullar, köleler ve halkın çoğunluğu açısından yaşamaya değer olmadığıydı, imparatorluk nüfusunun sürekli azaldığını hatırlayalım. İnsanlar çocuk sahibi olmuyordu. Çünkü yuvaları güvende değildi, köleler açısından karı kocanın ayrılmayacağını garantisi yoktu, çocuk sahibi olmanın gururu ve mantıklı bir umudu kalmamıştı. Modern devletlerde doğum oranının yüksek olduğu yerler köylü sınıfının az çok güvende olduğu tarımsal bölgelerdir, ama Roma İmparatorluğunda köylü ve küçük çiftçi de borç içindeydi ya da onu ruhsuz bir kul haline getiren ağlarla örülmüş, ya da toplu kölelerin üretiliyle dışlanmıştı.

Dışarıdan bakıldığında dört başı mamur görünen bu dönemin üçüncü işareti olan, geniş kitlelerin mutsuzluğu ve zihinsel tedirginliği, halk arasında yayılan yeni dini hareketlerde görülür. Küçük bir ülke olan Yahudiye’de hayatın kifayetsiz ve yanlış olduğu, bunu düzeltmek için bir şey gerektiğine ikna olarak halkın nasıl enfekte olduğunu görmüştük. Yahudilerin zihni tek gerçek tanrının vaadi ve kurtarıcı ya da mesihin geleceği fikriyle aydınlanmıştı. Roma İmparatorluğunda ise oldukça farklı fikirler yayılıyordu. Tek evrensel sorunun cevabını arıyorlardı: “Kurtuluş için ne yapmalıyız?” Hayattan nefret etmenin doğal bir sonucu, hayal

gücünü ölüm sonrasına yönlendirmektir, böylece bu hayatın tüm dertleri ve haksızlıklarından arınılır. Böyle bir telafi olduğuna duyulan inanç yaşanmakta olan sefaletin en büyük uyuşturucusudur. Mısır dini ölümsüzlük beklentisiyle doludur, bu fikrin İskenderiye'deki Serapis ve İsis tarikatlarında ne kadar etkili olduğunu görmüştük. Demeter ve Orpheus'un antik gizemleri, Akdeniz ırkının gizemleri bu yeni tarikatlarla teokrasiyi canlandırmıştı.

İkinci büyük dini hareket, Persler ve Hindulara ayrılmadan önceki Hint-İran halkına kadar geriye giden, çok eski Aryan kökenli bir din olan Zerdüştlüğü'nün gelişmiş hali Mithraizm'di. Burada bu dinin gizemlerini detaylı inceleyemeyiz¹⁰³. Mithra ışık tanrısı, dürüstlüğü'nün güneşydi ve tarikatın tapınağında kanı hayata can veren kurbanlık boğanın kesilmesiyle temsil edilirdi. Pek çok ilave içerikle beraber bu Mithra ibadeti Büyük Pompey zamanında Roma İmparatorluğuna geldi, Sezarlar ve Antonine'ler zamanında hızla yayıldı. İsis dini gibi bu da ölümsüzlüğü vaat ediyordu. Müritleri çoğunlukla köleler, askerler ve yoksullardı. Sunağın önünde mum yakılarak ibadet edilirdi, Roma dünyasındaki üçüncü büyük dini hareket olan Hristiyanlığın ritüellerinde de benzer uygulamalar vardı.

Hristiyanlık aynı zamanda bir ölümsüzlük ve kurtuluş doktriniydi ve o da önce düşkünler ve mutsuzlar arasında yayıldı. Modern yazarlar tarafından köle dini olarak küçümsendi. Öyleydi. Köleleri ve ezilmişleri alıyor, onlara umut veriyor, öz saygılarını yeniden kazandırıyor, bu yüzden doğruluk uğruna direndiler ve eziyet ve işkencelere dayandılar. Hristiyanlığın kökeni ve niteliklerini sonraki bölümde işleyeceğiz.

28.3 Roma Zihniyetinin Kısıtlamaları

Roma İmparatorluk sisteminin aslında sağlam temelleri olmayan bir siyasi ürün olduğu ifademizin sebeplerini gösterdik. İmparatorluğun devlet idaresi hakkında yazmak gereksiz olurdu, çünkü böyle bir şey yoktu. En fazla, imparatorluğu barış içinde tutan ve güvenliğini sağlamada başarısız olan bürokratik sistemi vardı.

103 Bkz. Legge, *Forerunners and Rivals of Christianity*.

Bu başarısızlığın ana unsurlarını belirtelim.

Başarısızlığının tüm nedeni özgür zihinsel faaliyetlerin olmayışında ve bilginin artması, gelişmesi ve uygulanması için bir düzenleme yapılmayışında yatmaktadır. Servete değer vermiş, bilimi küçümsemiştir. İdareyi zenginlere vermiş, bilgili kişilerin ihtiyaç duyulduğunda köle pazarlarından satın alınabileceğini sanmıştır. Bu yüzden son derece cahil ve yaratıcılıktan yoksun bir imparatorluktur. Hiçbir öngörüsü olmamıştır.

Stratejik öngörülerini olmadı, çünkü coğrafya etnoloji konularında zırcahlıdır.

Rusya, Orta Asya ve Doğu'nun koşullarından bihaberdi. Ren ve Tuna nehirlerini sınır olarak tutmaktan ve Almanya'yı Romalılaştırmamaktan memnundu. Ancak istekli ve işbirliğine hazır Almanya'nın Batı Avrupa'nın hayatı ve güvenliği açısından son derece önemli olduğunu görmek için Roma İmparatorluğunu gösteren Avrupa ve Asya haritasına bakmamız yeterlidir. Dışlanan Almanya tüm sistemi parçalayacak olan Hun çekicisinin darbesine karşı bir takoz görevi gördü.

Ayrıca sınırları Baltık Denizeğine doğru genişletmenin ihmali bu denizi ve Kuzey Denizi İskandinavya, Danimarka ve Frizya kıyısı halklarının denizcilik tecrübelerini geliştirdiği bir yer olmasına yol açtı. Ancak Roma kuzeyde yeni ve daha güçlü korsanların türemesinden habersiz kalmıştı.

Aynı yaratıcılıktan yoksun niteliği Romalıların Akdeniz'deki deniz yollarını geliştirmeden bırakmalarına sebep oldu. Barbarlar sıcak denizlere iniyordu, İtalya ve Adriyatik kıyılarını kurtarmak için İspanya, Afrika ya da Asya'dan orduların hızla nakledilmesi mümkün değildi. Bunun yerine şiddetli çarpışmalara gerek kalmaksızın Vandalların batı Akdeniz'in efendisi olduklarını görürüz.

Romalılar atlı okçular tarafından Fırat'ta durdurulmuştu. Lejyonların düzeni açık arazide işe yaramıyordu, doğu Almanya'nın atlı göçebeleri, güney Rusya ya da Partya eninde sonunda imparatorluğun sonunu getirmeyi deneyecekti. Ancak Romalılar, Sezar'dan iki yüz yıl sonra hâlâ, kolayca kuşatılıp parçalanan aynı kuru gürültü kalabalıkla birlikte yürüyordu. Carrhae savaşından hiç ders almamışlardı.

Roma imparatorluğunun nakil yöntemlerinde yenilik konusundaki yetersizliği de hayret vericidir. Gücünün ve birliğinin, birliklerin ve levazımın

bir yerde bir yere hızla gitmesine bağlı olduğu belliydi. Cumhuriyet muhteşem yollar inşa etmişti; imparatorluk ise bu yolları hiç geliştirmede. Dört yüz yıl önce İskenderiye kahramanı Antonines ilk buharlı makineyi yapmıştı. İmparatorluk egemenliği süresince bilimin bu başlangıçlarına ilişkin kayıtlar zenginlerin kütüphanelerinde unutulmuş hazineler olarak kaldı. Taşların üzerine atılmış durumdaydılar. Marcus Aurelius'un orduları ve ulakları, tıpkı üç yüz yıl önce Scipio Africanus'un orduları gibi canla başla çalışarak yolları onardı.

Romalı yazarlar dönemin kadınsı tutumuna hep hayıflanıyordu. En sevdikleri argo buydu. Ormanlarda, bozkır ve çöllerde yaşayan özgür insanların, yurttaşlardan daha sert ve gözü kara savaşçılar olduklarını anladılar, ama bunu telafi edecek bir teçhizat yapmak için halkın iş gücünü geliştirmenin doğal sonucu akıllarına gelmedi. Bunun yerine barbarları lejyonlarına aldılar ve iyice ders vererek kendi halklarına karşı döndürdüler.

Bu ihmallerin ışığında Romalıların daha incelikli bir konuyu, imparatorluk ruhunu tümenden göz ardı etmelerine ve sıradan halkı imparatorluk yaşantısına katkıda bulunacak şekilde eğitmek için çaba harcamamalarına şaşmamak gerek. Böyle bir eğitim zenginlerin ve imparatorluk yetkililerinin bütün fikirlerine aykırı düşecekti. Dini bir araç olarak kullandılar; bilimi, edebiyat ve eğitimi köpekler ve atlar gibi eğitilip satılan kölelere bıraktılar. İmparatorluğu oluşturan cahil, kibirli ve bayağı Romalı finans vurguncuları, yıkımları imparatorluk dışında ve içinde toplanırken güvenlik içinde hükmettiler.

M.S. ikinci ve üçüncü yüzyıllarda aşırı vergi uygulayan ve fazlasıyla gerilmiş olan imparatorluk çöküşe doğru gidiyordu.

28.4 Geniş Ovaların Kıpırdanışı

Roma İmparatorluğunun gerçek durumunu net olarak anlamamız için kuzey ve doğu sınırlarının ötesine, Hollanda'dan Rusya ve Almanya'ya, Orta Asya dağlarından Moğolistan'a kadar kesintisiz uzanan ovalara ve aynı doğrultuda bulunan, Romalıların asla ulaşamadığı, daha sağlam ve dayanıklı bir ahlaki ve entelektüel birliği güçlendirip geliştiren Çin'deki imparatorluğa bakmamız gerekir. E. H. Parker şöyle der: "Avrupa'daki en

eğitilmiş kişilerin bile ‘dünyanın efendisi olmak’ ‘tüm dünyaya hükmetmek’ gibi etkili cümleler kurma adeti vardır, oysa gerçekte bu sadece Akdeniz’in küçük bir parçasını ve Pers topraklarına ve Galya’ya kısa ömürlü bir taarruzu içerir. Kiros ve İskender, Darius ve Serhas, Sezar ve Pompey, hepsi de çok ilginç seyahatler yapmış, ama insanlığın çıkarına, Asya’nın öte yakasındaki seferlerden daha çok önem vermemişlerdir. Batı medeniyeti sanat ve bilim konusunda Çin’in asla önemsemediği pek çok değere sahipti, ama öte yandan Çin tarihi ve eleştirel yazını, nazik davranışı, lüks giyim kuşamı ve Avrupa’nın gurur duyacağı bir yönetsel sistemi geliştirmişti. Uzak Doğu’daki tarih, Uzak Batı’nın ki kadar ilgi çekiciydi. Sadece okunmayı bekliyordu. Tartarya ovalarında meydana gelen muazzam olayları önemsemeyip söz konusu etmezsek, o zamanlar Avrupa’da bilinen tek dünya olan Akdeniz ve Hazar Denizi etrafına serpiştirilmiş ülkeleri önemsiz görerek oralarda olup bitenlerle ilgilenmedikleri için Çinlileri de suçlayamayız. ¹⁰⁴

14. bölümde ve diğer bölümlerde, Çin’in şimdiki sınırlarından daha küçük, ama kalabalık bir nüfusa sahip olan, Hwang-ho ve Yang-tse vadilerinden yayılan bir imparatorluk kuran Çin Şi Huang’tan bahsetmiştik. M.Ö. 246’da Çin kralı, M.Ö. 220’de imparator oldu ve M.Ö. 210 yılına kadar hüküm sürdü ve bu üçüncü yüzyıl boyunca, iki asır sonra Augustus Sezar’ın Roma’da gerçekleştirdiği bütünleştirme işlerinin aynısını yaptı. Ölümüyle birlikte dört yıl boyunca hanedanda sorunlar yaşandı, sonra M.Ö. 206 yılında yeni bir hanedan olarak Han Hanedanı kuruldu ve iki yüz yirmi dokuz yıl hüküm sürdü. Hristiyan çağının ilk çeyrek asrı, yönetimi zorla ele geçiren bir gaspçı yüzünden sıkıntılarla geçti, sonra Beş Hanedan iktidarı ele geçirdi ve Çin Antonine’ler döneminde on bir yıl boyunca, kargaşaya düşecek kadar salgın hastalıklarla sarsılana dek, yüz elli yıl hüküm sürdü. Bu salgın Batı dünyasında da bir kargaşa asrı yaşanmasına sebep olmuştur (bkz. Kısım 1).

Ancak tüm bunlar olana kadar, dört yüz yıldan fazla bir süre Orta Çin genellikle barış içindeydi ve genel olarak iyi yönetiliyordu, Batı dünyasının hiç yaşamadığı eşsiz bir güç ve refah dönemi yaşadı.

104 E. H. Parker, *A Thousand Years of the Tartars*.

Çin Şi Huang'ın edebiyatçılar politikalarını sadece ilk Han kralları devam ettirdi. Ayrılıkçı gelenek ortadan kalktığı ve tek tip eğitimin tüm imparatorluğa yayılmasının Çin birliğinin çimentosu olduğunu gören varisi, klasikleri eski haline getirdi. Roma dünyası evrensel zihinsel örgütlenmesinin gerekliliğini hâlâ fark edememişken, Han imparatorları, Çin'in her tarafına yayılan, modern zamanlara kadar ulaşan o büyük ve daima genişleyen ülkenin zihinsel bir birliğini devam ettiren, tek tip eğitim ve edebiyat sistemini kuruyorlardı. Romalı bürokratlar çok değişik köken ve geleneklerden geliyordu, Çin bürokratları ise -hâlâ- aynı kalıptan çıkmıştı, aynı geleneklere sahipti. Han zamanından bu yana Çin pek çok büyük siyasi kader değişiklikleri yaşadı, ama ülkenin temel karakteri asla değişmedi; bölündü, ama birliğini hiç kaybetmedi; işgal edildi, ama işgalcileri her seferinde kendine kattı, asimile etti.

Bugünkü bakış açımızdan, Çin Şi Huang'ın ve Han'ların Çin'i bütünləştirmesinin en önemli sonucu, Çin'in kuzey ve batı sınırındaki göçebe kabilelere verdiği tepkidir. Çin Şi Huang'dan önceki kargaşa dolu asırlar boyunca Hiungnu, yani Hunlar Moğolistan'ı ve Kuzey Çin'in büyük kısmını işgal etmiş, Çin'e serbestçe akınlar düzenlemiş ve Çin siyasetine pervasızca müdahale etmişlerdi. Çin medeniyetinin yeni gücü ve örgütlenmesi bu gidişatı tümünden ve sonsuza kadar değiştirmeye başladı.

Çin tarihine başlarken Hunlardan bahsetmiştik. Şimdi bunların kim ve ne olduklarını kısaca açıklamamız gerekir. Hiung-nu karşılığı olarak Hun sözcüğünü kullanırken bile tartışmalı bir zemine adım atıyoruz. Batı dünyasının gelişimini anlatırken İskitlerden bahsetme ve Kimmerler, Sarmatlar, Medler, Persler, Partlar ve Gotlar ile Tuna ve Orta Asya arasındaki büyük alanda bir ileri bir geri hareket eden biraz göçebe, biraz Aryan olan halklar arasında kesin bir ayırım yapmanın zorluğunu açıklama fırsatı bulmuştuk. Aryan kolları güneye iner ve medeniyetleri ele geçirip geliştirirken, diğer Aryan halkları devingenliği ve göçebeliği geliştiriyor, çadırdaki yük arabalarında sürüler halinde yaşamayı öğreniyordu. Sütü yiyeceğin alt yapısı olarak kullanmayı da öğreniyor, muhtemelen tarımdan uzaklaşıyor, eskisi gibi ürün kaldırmıyorlardı. Gelişmelerine, Güney Rusya ve Orta Asya'nın bataklık, orman ve yeşillik alanları steplere, yani geniş otlaklara çeviren, sağlıklı, göçebe bir hayatı destekleyen, her yıl yazları ve

kışları taşınmayı gerektiren yavaş bir iklim değişikliği de yardımcı oldu. Bu halkların en düşük seviyede siyasi formları vardı; bölündüler, bir araya geldiler; çeşitli ırkların benzer sosyal alışkanlıkları vardı; bu yüzden de aralarında keskin ayrımlar yapmanın zorluğu, imkânsızlığı baş gösterdi. Çin medeniyetinin kuzey ve kuzeybatısındaki Moğol ırkları için de durum aynıdır. Hiungnu, yani Hunların, sonradan Moğol olarak adlandırılan halkla aynı kişiler olduklarına ve Türk ve Tatarların ise bu Moğolların kolu olduğuna dair pek bir şüphe yoktur. Kalmuklar ve Buryatlar aynı ırkın daha sonraki kollarıdır. Bu kitapta, Batıda İskitler sözcüğünü kullandığımız gibi, bu kabileler için de genel bir terim olarak Hun sözcüğünü kullanacağız. Çin'in bütünleştirilmesi bu Hun halkları için çok ciddi bir meseleydi. O zamana kadar halk güneye, bölünmüş Çin'e doğru akıyordu. Oysa artık karşılarında onları yeşil ovalardan ayıran bir duvar, sağlam bir idare ve disiplinli bir ordu vardı. Bu duvar onları durdurmuşsa da, Çinlileri durdurmamıştı. Bu barış asrı boyunca sayıları artıyordu ve arttıkça da toprağın elverişli olduğu her yere evleri ve sabanlarıyla düzenli olarak yayılıyorlardı. Batıda Tibet'e kadar uzandılar, belki de Gobi çölüne kadar kuzey ve kuzeybatıya yayıldılar. Amerika'daki beyazların batıya, Kızılderililerin av alanlarına yayılması gibi, onlar da Hun göçebelerinin evlerinin, otlaklarının ve av alanlarının bulunduğu yerlere yayıldılar. Akın ve katliamlara rağmen yenilmediler, çünkü sayıca üstünlerdi ve arkalarında haklarını koruyan güçlü bir idare vardı. İdarenin desteği olmasa da, Çin'in herkesi kazanmak gayretindeki medeniyeti muazzam bir nüfuz ve genişleme gücüne sahipti. Çin üç bin yıl boyunca yavaş ve istikrarlı adımlarla yayıldı. Bugünkü Mançurya ve Sibirya'ya kadar uzandı. Yayıldığı her yere derin kökler saldı.

Hunlar kısmen Çinliler tarafından medenileştirilip asimile edildi. Daha kuzeydeki Hunlar denetim altına alındı ve son derece fazla olan enerjileri batıya yöneldi. Güneyli Hunlar imparatorluk halkıyla karıştı.

Okuyucu Orta Asya haritasına bakarsa büyük dağların güney, batı ve doğu Asya halklarını ayırdığını görecektir. (Ancak Kuzey Asya ve Sibirya'daki alanları ve mesafeleri büyük ölçüde abartan Merkator Projeksiyonuna dayalı bir haritadan fikir edinmekten kaçınmalıdır.) Merkezdeki dağ kütlelerinden üç dağın doğuya doğru yayıldığını, Himalayaların güneydoğuya,

Tibet'in güneyine, Kunlun Dağlarının doğuya, Tibet'in kuzeyine ilerlediğini ve Tanrı Dağlarının kuzeydoğuda Altay Dağlarıyla birleştiğini görecektir. Kuzeye doğru daha da ilerlersek hâlâ buzları çözülmekte ve kurumakta olan geniş ovalarla karşılaşırız. Kunlun ile Tanrı Dağları arasında Tarım Havzası (kabaca Doğu Türkistan) denen bir bölge vardır, burada nehirler denize ulaşmaz, bataklıklar ve kesik kesik göllerde son bulur. Bu havza geçmişte, bugünkünden çok daha verimliydi. Tarım Havzasının batısındaki dağlar yüksektir, ama engel teşkil etmez, Batı Türkistan'a inen pek çok elverişli yol vardır ve Kunlun'un kuzey yamacı boyunca, ya da Tarım Havzası üzerinden Çin'den Kaşgar'a (yolların kesiştiği yer) gitmek mümkündür. Dağları aşarak da Hokand, Semerkant ve Buhara'ya ulaşılır. Burada Aryan ve Moğol halkların doğal buluşma noktası bulunur.

Büyük İskender'in M.Ö. 329 yılında bu büyük bariyere nasıl geldiğini anlatmıştık. Türkistan'da yüksek bir dağda bulunan bir göl onun adını taşıyor. Bu büyük akının geleneği hâlâ öyle canlıdır ki, Orta Asya'daki neredeyse bütün taş kalıntılarda "İskender" yazısını görürüz. Kısa bir ışımanın ardından tarihin bu bölgeye ait ışığı tekrar söner ve tekrar parlamaya başladığında batı değil, doğu tarafındadır. Çin Şi Huang doğuya çok uzaklarda Hunları kuşatmış ve onları Çin bölgesinin dışında tutmuştur. Bu halkın bir kısmı Çin'in kuzeyinde kaldı, Hanların idaresindeki Çin yaşantısına karıştı, ama çok büyük bir kısmı da Yüeciler denen akrabaları tarafından sürülerek batıya yöneldi (M.Ö. ikinci ve üçüncü yüzyıllarda). Yüeciler onları Kunlun Dağlarının doğusundan batı ucuna ve sonunda dağların ötesine, bir zamanlar Aryan bölgesi olan Batı Türkistan'a kadar sürdü¹⁰⁵. Yüeciler kısmen Helenleşmiş olan Baktriya'yı işgal ettiler ve oradaki Aryan halkıyla karıştılar. Sonradan Aryan unsurlarıyla karışarak, Hayber Geçidine inen ve Hindistan'ın kuzey kesimlerini Varanasi'ye kadar işgal eden (M.S. 100-150) ve Hindistan'da Helen egemenliğinin son kalıntılarını da yok eden Hindu-İskitler denen halka dönüştüler. Moğol ırklarının batıya bu büyük sıçrayışı muhtemelen ilk değildi, ama ilk kez kayıtlara geçiyordu. Yüecilerin gerisinde Hunlar vardı, Hunların da gerisinde onları kuzeye yönlendiren Çin'in güçlü Han Hanedanı vardı. En büyük Han krallarından

105 Doğu Türkistan'da bile insanların fizyonomisi açısından hâlâ İskandinav kanının izleri görülmektedir. Bkz. Ella and Percy Sykes, *Through Desserts and Oases of Central Asia*.

Wu-Ti'nin saltanatında (M.Ö. 140-86) Hunlar Doğu Türkistan'dan tamamen sürüldü, ya da boyun eğdirildi, Tarım Havzası Çin yerleşimcilerle doldu, Ermenistan ve Roma ile ipek, vernik ve yeşim taşı karşılığında altın ve gümüş ticareti yapan kervanlar batıya yol aldı. Yüecilerin sıçrayışı kayıtlara girdi, ama Hun kollarının batıya hareketleri kayıt altına alınmadı. M.Ö. 200 yılından M.S. 200 yılına kadar Çin İmparatorluğu göçebelige karşı sert ve kararlı ilerleyişini sürdürdü ve göçebelerin arta kalan miktarı batıya kaydı. Çin tarafındaki son sınırın ardında, Ren ve Tuna nehirlerindeki Romalıların durumuna benzer bir yerleşim yeri yoktu. Göçebelerin, Çinlilerin asırlar boyunca ötelemesiyle gerçekleşen hareketi güneye, öncelikle Baktriya'ya yöneldi. M.Ö. birinci yüzyılda Partlar muhtemelen İskit ve Moğol unsurlarıyla karışmıştı. Crassus'un ordusunu yok eden sesli oklar aslen Altay ve Tanrı Dağlarından geliyor gibiydi.

M.Ö. birinci yüzyıldan sonra Hazar'ın kuzeyine doğru daha büyük bir cazibe ve asgari direniş hattı oluştu. Yaklaşık yüz yıl içinde Batı Türkistan olarak bilinen ülke Moğollaştı ve bu haliyle günümüze kadar geldi. Çin'in ikinci büyük ötelemesi M.S. 75 yılında başladı ve göçebelerin batıya hareketini hızlandırdı. 102 yılında Çin generali Pan Chau modern ordugâhından Hazar'a (ya da kimi otoritelerin dediği gibi İran Körfezine), Roma kuvvetlerinin inceliklerini öğrenmek üzere kâşifler gönderiyordu. Ancak bu kâşiflerin raporlarıyla ilerlemesine devam etmemeye karar verdi.

M.S. birinci yüzyılda göçmen Moğol halkları Avrupa'nın doğu sınırlarında görülmeye başlamış, Hazar-Pamir bölgesinden gelen, İskandinav unsurlarını kaybetmiş İskandinav göçebelerle büyük oranda karışmıştı. Hazar Denizi ile Urallar arasında yerleşmiş Hun halkları vardı. Batıda-kiler Alanlardı, bunlar İskandinav unsurları taşıyan Moğol halklarıydı, M.Ö. 65 yılında Büyük Pompey Ermenistan'dayken onunla savaşmışlardı. Yeni Moğol ilerleyişinde batıya doğru en uzağa gidenler bu halktı ve M.S. dördüncü yüzyıla kadar batıya doğru daha fazla ilerlemediler. Bir Moğol halkı Finlerin kuzeybatısında yerleşmişti.

Hunların batısında, Don nehri boyunca safkan İskandinav kavmi olan Gotlar bulunuyordu. Gotlar asıl yurtları olan İskandinavya'dan güneydoğuya yayılmıştı. Gotlar Rusya'yı geçerek, Baltık bölgesine özgü su

üzerinde taşımacılığı elden bırakmasızın, nehirleri kullanarak güneydoğuya ilerlemeye devam etti. Karadeniz'e doğru yayılırken büyük miktarda İskit nüfusunu da asimile etti. M.S. birinci yüzyılda iki bölüme ayrılmışlardı, Ostrogotlar, Don ve Dinyeper nehirleri arasındaki doğu Gotları ve Vizigotlar, Dinyeper'in batısındaki Gotlar. Birinci yüzyıl boyunca geniş ovalarda sükûnet hüküm sürdü, ama nüfus artıyor ve kavimler huzursuzlanıyordu. İkinci ve üçüncü yüzyıllar nispeten daha yağışlı geçti ve yeşillikler çoğaldı. Dördüncü ve beşinci yüzyıllarda ise iklim kuraklaştı, yeşillikler azaldı ve göçebeler tekrar kaynamaya başladı.

Hristiyan çağının başlangıcında Çin İmparatorluğu, Kuzey Moğolistan'ı fethedip, kuvvetleri bir araya getirip Aryan göçebeliğiyle karışmış olan ve son olarak da zayıf Roma İmparatorluğu'na çığ gibi düşen Moğol göçebelerden arta kalanları ihraç edip kendinden koparacak kadar güçlüydü.

Roma İmparatorluğuna inmeye başlayan darbeleri ve bir iki büyük şahsiyetin bu yıkımı durdurmaya çalışmasını anlatmaya devam etmeden önce, Çin sınırlarından Karadeniz ve Baltık Denizine doğru yayılmaya başlayan, batıya yönelen barbar Moğolların alışkanlık ve özellikleri hakkında birkaç şey söyleyebiliriz. Romalı yazarların önderliğini takip etmek ve Hunlardan ve müttefiklerinden inanılmaz derece yıkıcı ve acımasız halklar olarak bahsetmek hâlâ bir Avrupa geleneğidir. Ancak Romalılardan edindiğimiz bu görüşler panik atmosferinde yazılmıştır ve Roma düşmanları hakkında, günümüz propagandacılarının bile kıskanacağı bir serbestlik ve gayretle yalan söyleyebilmiştir. Kartacılara karşı korkunç ihanetlerde bulunurken ve bu insanlara karşı sistemli şekilde zulmedildiği suçlamasını öne sürerken, ya da korkunç bir katliamın, köleleştirmenin ya da soygunun hazırlığı ya da bahanesi olması açısından, Punik inancını bir sadakatsizlik deyişi olarak kullanıyordu. Kendini haklı gösterme konusunda son derece modern hırsları vardır. Hunların bu vahşet ve dehşet dolu söylentilerinin, en büyük eğlencesi gladyatör gösterileri olan, isyan ve ayaklanmalarla başa çıkmada kullandığı başlıca yöntemin suçluyu çarmıha gererek ölüme terk etmek olduğu bir halktan kaynaklandığını unutmamalıyız. Başından sonuna kadar Roma İmparatorluğu yüz binlerce kişiyi bu şekilde öldürmüş olmalı. Saldıranların barbarlığından şikâyet eden bu imparatorluk nüfusunun büyük kısmı, sahiplerinin elinde onların arzu

ya da heveslerine maruz kalan kölelerden oluşuyordu. Karanlıkla ve çirkinliklerle hayattaki bütün güzellikler yok olmuş gibi, Roma İmparatorluğunun barbarlar tarafından yıkılmasına yas tutmadan önce bu gerçekleri aklımızda tutmamız gerekir.

Hun halkları ilkel Aryanların doğudaki muadiliydi ve büyük ırksal ve dilsel farklılıklarına rağmen, Tuna ve Pers topraklarının kuzeyindeki Aryan dili konuşan ırkların göçebe ve yarı göçebe kalıntıları ile kolayca karıştılar. Öldürmek yerine, istila ettikleri halklarla karıştılar ve evlendiler. Siyasi üstünlüğe, hoşgörülü asimilasyona yönelen tüm halklarda olması gereken yetenek onlarda da vardı. Göçebe hayatları ilkel Aryanlarınkinden daha gelişmişti. İlkel Aryanlar atı sonradan kullanmaya başlayan, ormanlarda yaşayan ve öküz arabası kullanan bir halktı. Hunlar atlarla büyümüştü. M.Ö. 1200-100 yılları civarında at binmeye başladılar. Gem, eyer, üzengi, bunlar ilkel şeyler değildir, ama insan ve at uzun yolculuklar yapacaksa gereklidir. At binmenin ne kadar modern bir şey olduğunu akılda tutmak gerekir. İnsan üç bin yıldan fazla bir süredir eyer üstüne çıkmamıştı¹⁰⁶. Savaş arabalarının, atlı askerlerin ve disiplinli süvarilerin ortaya çıkışından daha önce bahsetmiştik. Tüm bunlar Asya'nın Moğolistan bölgesinden gelmişti. Günümüzde Orta Asya'daki insanlar yayan yürümek yerine at binmeyi tercih ederler. Ratzel¹⁰⁷ şöyle yazmıştır: "Steplerde güçlü, uzun boyunlu atlar bulunurdu. Moğol ve Türkmenler için ata binmek bir lüks değildi, Moğol çobanlar bile sürülerini at üstünde güderdi. Çocuklar küçük yaşta ata binmeyi öğrenir, üç yaşından itibaren çocuk eyerlerine binerek ilk derslerini alırlar ve hızla öğrenirlerdi."

Hunlar ile Alanların steplerdeki günümüz göçebelerinden çok farklı özellikler taşıdıklarını varsaymak mümkün değildir. Hemen hemen tüm gözlemciler Alanların açık ve cana yakın kimseler olduğu konusunda hemfikirdir. Son derece dürüst ve özgür ruhlu insanlardı. Ratzel¹⁰⁸ Orta Asya çobanlarının karakterinin hantal konuşan, dürüst, işlenmemiş, iyi huylu, gururlu, ama aynı zamanda tembel, asabi ve kindar olduğunu belirtir. "Yüzlerinde hoş bir saflıkla birleşmiş bir dürüstlük göze çarpar...

106 Bkz. Roger Pocock, *Horses*, çok ilgi çekici, resimli bir kitap.

107 *The History of Mankind*, book v., C.

108 Aynı yerde

Cesaretleri soğukkanlı değil, kavgacılığın ansızın parlaması şeklindedir. Dini fanatizmleri yoktur. Misafirperverlikleri evrenseldir.” Bu tamamıyla karşı çıkılacak bir resim değildir. Ratzel devam eder, kişisel duruşlarının Türkistan ve Pers topraklarındaki insanlardan daha saygın olduğunu belirtir. Göçebe hayatının sınıf eşitsizlikleri ve köleliğin gelişime engel olduğunu ekler.

Asyalı bu halk tamamen cahildi ve sanatsal olarak gelişmemişti. Ancak buradan, barbar oldukları ve yaşantılarının tarımsal medeniyetin ortaya çıkışından önceki seviyelerde olduğu sonucuna varamayız. Öyle değildir. Onlar da gelişmişti, ama başka çizgide, daha az entelektüel karmaşıklığı olan, kişisel değerlere daha yönelik ve rüzgârla, gökyüzüyle daha yakın temasta oldukları bir çizgiydi bu.

28.5 Batı (gerçek Roma) İmparatorluğu Dağılıyor

Alman kavimlerinin Roma İmparatorluğuna ilk ciddi akını merkez gücün zayıflamasıyla üçüncü yüzyılda başladı. Okuyucuyu çeşitli Alman kavimlerinin adları, kimlikleri ve karşılıklı ilişkilerinin sıkıcı ve karmaşık meseleleriyle meşgul etmeyeceğiz. Tarihçiler bu kavimleri bağımsız tutmakta çok zorlanır ve bu zorluklar, kavimlerin de kendilerini ayrı tutmayı gözetmemesiyle daha da büyür. M.S. 236 yılında Franklar denen bir halkın Aşağı ren nehri sınırlarını geçtiğini ve Alamanların Alsas’a akın ettiklerini görürüz. Güneye doğru çok daha şiddetli bir saldırı ise Gotlar tarafından yapıldı. Bu halkın Güney Rusya’daki varlığından ve Dinyeper Nehri ile Batı ve Doğu Gotları olarak bölündüklerinden bahsetmiştik. Karadeniz’de yeniden denizci oldular –İsveç’ten geleneksel göçleri su yolları boyunca ilerliyordu, çünkü Baltık bölgesinden doğruca Rusya’ya, Karadeniz ve Hazar Denizi’nin ötesine kadar kullanışlı nakil aracı olan tekneleri yüzdürmek mümkündü- ve doğu denizlerinin komutasını Romalıların elinden aldılar. Artık Yunanistan kıyılarına akın ediyorlardı. 247 yılındaki büyük kara akınıyla Tuna’yı geçmişler ve bugün Sırbistan olan toprakların imparatoru De cius’u bozguna uğratıp öldürmüşlerdi. Daçya vilayeti Roma tarihinden silindi. 270 yılında Sırbistan’ın Niş kentinde Claudius tarafından bozguna uğratıldılar ve 276’da Pontus’a akın düzenlediler.

Galya lejyonlarının Franklar ve Alamanlarla baş etmenin en etkili yöntemi olarak Galya'da ayrı bir imparator tesis etmeyi bulmaları, imparatorluğun kifayetsiz yapısının göstergesidir.

Barbarlar bir süre durduruldu, sonra 276 yılında İmparator Probus Frankları ve Alamanları Ren Nehrinden öteye sürdü. Bu durum, Aurelian'ın (270-275), imparatorluğun önceki yıllar boyunca açık ve güvenli bir kent olan Roma'yı güçlendirdiği akınların sebep olduğu güvensizlik atmosferinin bir işaretidir.

M.S. 321 yılında Gotlar tekrar Tuna nehrine yöneldiler, bugünkü Sırbistan ve Bulgaristan bölgelerini yağmaladılar. Bir sonraki bölümde detaylı olarak bahsedeceğimiz Büyük Konstantin tarafından püskürtüldüler. Saltanatının sonuna yakın (M.S. 337), Gotlarla yakın akraba olan Vandal halkı Tuna'yı geçip, bugün nehrin batısındaki Macaristan'ın bir kesimi olan Panunya'yı elde etti.

Dördüncü yüzyılın ortalarında doğudaki Hunlar tekrar saldırılara başladı. Uzun zamandır Alanların egemenliği altında kalan Hunlar doğu Gotları olan Ostrogotları haraca bağlamıştı. Vizigotlar Vandalları örnek alarak Tuna'yı geçip Roma topraklarına girme hazırlıklarına başladılar. Bu düzenlemenin şartları konusunda anlaşmazlıklar oldu, Vizigotlar öfkelendi, saldırıya geçti ve Hadrianapolis'te (Edirne) İmparator Valens'i bozguna uğrattı, Valens bu savaşta öldü. Vizigotların bugünkü Bulgaristan topraklarına yerleşmesine izin verildi, kendi liderlerini –en başta gelen Alaric'ti- devam ettirmelerine rağmen orduları ismen Roma ordusu haline geldi. Bu durum Roma İmparatorluğunun zaten gerçekleşmiş olan tümünden barbarlaşmasını, Got lideri Alaric'in en büyük rakibinin Panunyalı Vandal Stilicho olduğunu gösterir. Galya lejyonları bir Frank'ın komutası altındaydı ve İmparator I. Theodosius (379-395 yılları arasında hüküm sürdü) Gotlar tarafından desteklenen bir İspanyol'du.

İmparatorluk artık son olarak doğu (Yunanca konuşan) ve batıya (Latince konuşan) ayrılıyordu. Büyük Theodosius'un ardından oğullarından Arcadius Konstantinopolis'te, Honorius ise Ravenna'da hüküm sürdü. Alaric doğunun, Stilicho ise batının kukla kralı oldu. Hunlar Stilicho'nun ordusunda destek birlikleri olarak imparatorlukta ilk kez boy gösteriyorlardı.

Doğu ile Batının bu çekişmesinde sınır bölgesi –dışındaki yetkisiz barbarlar ve içindeki mevcut barbarlar arasında bir sınır bölgesi kalmışsa tabii açıldı. Yeni Vandallar, daha çok sayıda Gotlar, Alanlar, Sueviler serbestçe batıya geçtiler, ülkede yaşamaya başladılar. Tüm bu kargaşa arasında olayların doruk noktası yaşandı. Got lideri Alaric İtalya'ya yürüdü ve kısa bir kuşatmadan sonra Roma'yı aldı (410).

425 yılı civarında Vandallar (Doğu Almanya kökenli) ve Alanların bir kısmı (ilk kez güneydoğu Rusya'da bahsettiğimiz) Galya ve Pireneleri geçtiler ve İspanya'nın güneyine yerleştiler. Panunya Hunların, Dalmaçya Gotların elindeydi. Bohemya ve Moravya'ya bir Slav halkı olan Çekler yerleşti (451). Portekiz'de ve Vandalların kuzeyinde İspanya'da Vizigotlar ve Sueviler vardı. Galya Vizigotlar, Franklar ve Burgonyalılar arasında bölündü. Britanya zayıf Alman kavimleri (Jütler, Angluslar ve Saksonlar tarafından işgal ediliyordu. Güneybatıdaki İngilizler ise bugün Fransa'da bulunan Brittany bölgesine doğru kaçıyordu. Bu işgalin tarihi 449 yılı olarak verilir, ama muhtemelen daha erkendir¹⁰⁹. İki imparatorluk siyasetçisi arasındaki fesatlıkların sonucu olarak, İspanya'nın güneyindeki Vandallar kraları Genseric idaresinde topluca Kuzey Afrika'ya doğru yola çıktı (429), Kartaca'nın sahibi oldu (439), denizlerde hâkimiyet kurdu, Roma'ya saldırdı, ele geçirdi, yağmaladı (455), Sicilya'ya geçerek yüz yıl süren (534'e kadar) bir Batı Sicilya İmparatorluğu kurdu. Genişlemesinin en hareketli zamanında (477) bu Vandal krallığı Korsika, Sardunya, Balear Adaları ve Kuzey Afrika'nın büyük kesimini de sınırlarına kattı.

Vandal krallığıyla ilgili verilen bu rakamlarla gerçekler barbar istilasının gerçek yapısını net olarak ortaya koymaktadır. Bu sadece bir halkın ya da ırkın bir diğerini fethedip yerine geçmesi değildi; yaşanan bambaşka bir şeydi, derinlemesine olmayan bir yabancı işgaliyle maskelenen toplumsal bir devrimin başlangıcıydı. Örneğin İspanya'dan Afrika'ya gelen tüm Vandal ulusu, kadınlar, erkekler, çocuklarla birlikte sekiz bin kişiyi geçmiyordu. Bundan eminiz, çünkü nakliyenin sorun olduğunu biliyoruz. Dr. Schurtz'un¹¹⁰ belirttiğine göre, "Kuzey Afrika'daki mücadelelerinde, yerlilerin şiddetli bir direnişi olduğuna dair bir kanıt yoktur. Boniface

109 E.B.

110 Helomt, *History of the World*

(Kuzey Afrika'nın Romalı valisi) Hippo kentini Got paralı askerlerle birlikte savunurken yerli halk işe yarar bir destekte bulunmadı, ülkenin göçebe kabileleri de şaibeli bir tutum sergiledi ve Romalı valinin saldırı ve yağmalama seferlerindeki zorluklardan faydalandı. Toplumsal şartlardan doğan bu ahlâki bozulma, Roma İmparatorluğunun diğer bölgelerinden çok Afrika'da zarar verecek şekilde gelişmiş olabilir. Özgür köylüler uzun zaman önce, arazi sahiplerinin kulları haline gelmişti ve her yerde bulunan kölelere göre biraz daha üstün konumdaydılar. Büyük arazi sahipleri, imparatorluk gücünün itibarı azalırken, vicdansız valilerin daha önce görülmemiş ölçüde uyguladıkları haraç politikasının kolay kurbanları haline gelmişti. Kaybedecek hiçbir şeyleri olmayanlar büyük kentlilerin, bir zamanlar açgözlülerin doldurduğu senatolarına giriyorlardı, çünkü senatörlerin hâsılat eksikliklerini gidermeleri bekleniyordu ve bu eksiklikler artık çok sıklaşmaya ve göze batmaya başlamıştı... Nihayetinde vergi yükünün sebep olduğu, kanlı ayaklanmalar çıkıyordu...”

Vandalların böyle bir sisteme ferahlık getirdikleri açıktır. Büyük arazi sahiplerinin kökünü kazıdılar, Romalı tefecilere olan bütün borçları sildiler, askerlik hizmetinin son kırıntılarını da feshettiler. Çiftçilerin durumu düzeldi, küçük memurlar yerlerini korudu; bu bir işgalden çok, katlanılmaz bir çıkmazdan kurtuluştur.

Vandallar Afrika'dayken büyük lider Attila Hunların arasından yükseldi. İdaresinin merkezi Tuna nehrinin doğusundaki ovalardaydı. Bir süre Hun imparatorluğuna ve Alman kavimlerine hükmetti, egemenliği Ren nehrinden Orta Asya'ya kadar uzandı. Çin İmparatoru ile eşit şartlarda görüşmeler yaptı. On yıl boyunca Ravenna ve Konstantinopolis'e zulmetti. Doğu imparatorluğunun imparatoru II. Theodosius'un, pek çok sorun çıkmasına sebep olan tutku dolu bir kız olan ve saray nazırıyla yaşadığı aşk ilişkisi sebebiyle kısıtlama altına alınan torunu Honoria, yüzüğünü Attila'ya göndermiş, onun kocası ve kurtarıcısı olmasını istemişti. Vandal kralı Genseric tarafından Doğu imparatorluğuna saldırması için teşvik edildi, ama Genseric sonradan Batı ve Doğu imparatorlarının anlaşmasıyla karşı karşıya kaldı. Attila Gibbon'un anlattıklarına göre, Konstantinopolis surlarına kadar ilerledi, burayı tamamen yok etti, yetmiş kentte

ilerlemeye devam etti, imparatoru ağır şartlarla barış yapmaya zorladı ve bu anlaşmada Honoria'nın kahramanına kavuşması şartı bulunmuyordu.

Aradan bu kadar uzun süre geçmişken, bu konuyu neden atladığına dair bir tahminde bulunamıyoruz. Attila, Honoria'dan nişanlısı diye bahsetmeye ve bu ilişkiyi saldırılarının bahanesi olarak kullanmaya devam etti. Hun krallığının ordugâhına bir elçilik kuran Priscus'un sonraki görüşmelerinden ve yazdıklarından günümüze kadar ulaşan anlatılardan, ordugâhın durumu ve büyük fatihin yaşantısı hakkında fikir sahibi olabiliyoruz.

Elçilik kurulu bir birlikti. Kurumun başında iyi niyetli dürüst bir diplomat olan Maximin vardı. Onun ve Priscus'un bilgisi dışında, bu seferde tercümanlık yapan Vigilius, Theodosius'un sarayından gizli bir görev almıştı, rüşvet vererek Attila'ya suikast düzenlenmesini sağlayacaktı. Küçük yolculuk Nish kenti üzerinden ağaçtan oyulmuş kanolarla Tuna'yı geçerek devam etti, yol üzerindeki köylerden gönderilen erzakla takviye edildi. Yiyeceklerdeki farklılık kısa sürede diplomatların dikkatini çekti. Priscus şarap yerine bal likörü, mısır yerine darı gelmeye başladığını ve ayrıca damıtılmış¹¹¹ ya da mayalanmış bir başka içki daha bulunduğunu belirtir. Macaristan'ı geçerek yapılan bu yolculuk okuyucuya, Viktorya dönemindeki seyyahların yolculuklarındaki pek çok hadiseyi hatırlatacaktır. Seyyahlara kibarca geçici eşler sunulmuştu.

Attila'nın başkenti, bir kentten ziyade geniş bir ordugâh ve köy gibiydi. Sadece bir tane taş bina vardı, Roma tarzında yapılmış bir hamam. Halk kulübe ve çadırlarda yaşıyordu; Attila ve önde gelen adamları tahta çitlerle çevrili ahşap sarayda çok sayıdaki eşleri ve yardımcılarıyla birlikte yaşırdı.

Muazzam yağma ve talanlar olurdu, ama Attila göçebelere özgü o sade tavrı takınır, ahşap tabak bardaklardan yer içer ve ekmeğe asla dokunmazdı. Çok çalışır, sarayının girişindeki alanı hep açık tutardı ve genellikle at üstündeydi. Aryanların ve Moğolların büyük kutlamalar yapmaya ilişkin ilkel adetleri hâlâ devam ediyordu ve çok fazla içki içiliyordu. Priscus ozanların Attila'nın önünde şiirler okuduğunu anlatır. Kahramanlık ve zaferlerini kutlamak için kendi yazdıkları dizeleri okurlardı. Salonda derin

111 Gibbon

bir sessizlik hüküm sürer, konuklar tüm dikkatlerini, kahramanlıklarının anısını yeniden canlandıran ve ölümsüzleştiren sözcüklerin bu ahengine verir, savaşa gitmeye can atan askerlerin gözlerinden savaş ateşleri çıkar, yaşlıların gözyaşları, artık savaşın tehlike ve zaferlerini tadamayacakları için duydukları derin üzüntülerini gösterirdi. Askeri bir değer olarak görülebilecek bu eğlencenin ardından insanın itibarını düşüren kaba komedilerle devam ederdi. Bir Moro ve bir İskit şaklaban deforme olmuş vücutları, komik kıyafetleri, acayip tavırları ile Latin, Got ve Hun dillerini anlaşılmayacak şekilde birbirine karıştırarak saçma sapan konuşmalarıyla herkesi neşelendirir, kalabalığın azgın kahkahaları çın çın öterdi. Tüm bu şamata ve taşkınlığın ortasında Attila tavrını hiç bozmadan, sabit ve kararlı ciddiyetini muhafaza eder, tek başına dururdu¹¹².

Suikast hazırlığının itiraf edilmesiyle Vigilius'un gizli saklı işlerini öğrenen Attila yine de elçilerin güven içinde geri dönmelerine izin verdi, yanlarına bir de Konstantinopolis'e götürülmek üzere hediye ettiği atları verdi. Sonra denildiğine göre, II. Theodosius'a, ağzının payını vermesi için bir elçi gönderdi. Elçi Theodosius'un şanlı ve saygın bir ailenin oğlu olduğunu söyledi; Attila da soylu bir ırktan geliyor ve yaptıklarını, babası Muzuk'tan miras aldığı itibar ve saygınlıkla destekliyordu. Oysa Theodosius ailesinin onurunu kaybetmişti ve haraç ödemeyi kabul ederek kendini köle durumuna düşürdü. Bu yüzden aşağılık bir köle gibi efendisine gizli saklı fesatlıklar düzenlemek yerine, kısmet ve fazilet sayesinde ondan üstün olan kişinin önünde saygıyla eğilmelidir.

Bu apaçık zorbalık karşısında Theodosius sefilce boyun eğdi. İmparator mahkemeye verildi ve büyük miktarda kefaret parası ödedi.

451 yılında Attila Batı İmparatorluğuna savaş açtı. Galya'yı işgal etti. İmparatorluk güçleri söz konusu iken, Attila işleri kendi yöntemleriyle halletti, Fransa'nın Orleans kentine kadar pek çok kenti talan etti. Sonra Franklar, Vizigotlar ve imparatorluk güçleri ona karşı birleştiler, 451 yılında Fransa'nın Troyes bölgesinde iki taraftan toplan 150,000 kişinin öldüğü şiddetli bir savaş yaşandı ve bu Moğol derebeyi püskürtülerek Avrupa onun elinden kurtarıldı. Bu felâket Attila'nın bütün kaynaklarını

tüketmişti. Dikkatini güneye çevirdi ve Kuzey İtalya'yı işgal etti. Aquileia ve Padua kentlerini yaktı, Milano'yu yağmaladı, sonunda Papa I. Leo'nun ricasıyla barış yaptı. 453 yılında öldü...

Bundan sonra, isimleri Avrupa'ya kadar giren Hunlar, Attila'nın Hunları tarihten silindi. Civardaki halklara karıştılar. Zaten önceden de karışmışlardı ve Moğol'dan ziyade Aryan olmuşlardı. Tahmin edildiği gibi Macaristan'da (Hungary) yerleşmediler, ama orada pek çok kişiyi bıraktılar. Yüz yıl kadar sonra bir başka Hun halkı olan Avarlar geldi, ama 791'de Charlemagne tarafından doğuya sürüldüler. Macarlar (Magyarlar) yani günümüz Macar halkı sonradan geldi. Türk-Fin halkındandılar. Macarca, Ural Altay dillerinin Fin-Ugor koluna aittir. Macarlar 550 yılında Volga nehrine geldiler. 900 yılı civarında Macaristan'a yerleştiler... Ancak bu konu çok uzayacak, artık Roma'ya dönmemiz gerek.

493 yılında Got halkından olan Theodoric Roma kralı oldu, zaten on yedi yıldır Romalı bir imparator yoktu. Böylece toplumsal bir çürüme ve çöküşe giren tanrı-sezarların ve zenginlerin Roması'nın "dünya egemenliğinin" sonu geldi.

28.6 Doğu (canlanan Helen) İmparatorluğu

Batı Avrupa ve Kuzey Afrika'daki tüm Roma imparatorluk sistemi çökmüş, nüfuzunu kaybetmiş, lüks üretimi azalmış ve kimsede para kalmamış, alacaklılar borçlarını tahsil edemez hale gelmiş, köleler efendisiz kalmışsa da, Sezarların geleneği Konstantinopolis'te hâlâ devam ediyordu. Son Sezarlar arasında iki önemli şahsiyetten, Diocletianus (284) ve Büyük Konstantinden (312) daha önce bahsetme fırsatı bulmuştuk ve dünyanın, Konstantinopolis'te yeni bir imparatorluk merkezinin kurulmasını borçlu olduğu kişi Konstantindi. İmparatorluk döneminin en başlarında, Roma'nın bir dünya başkenti olmaya müsait olmayan mevkisi Roma'nın denizleri kullanmadaki başarısızlığı hissediliyordu.

Kartaca ve Korint'in yok edilmesi Akdeniz'in ana denizyollarındaki gemiciliği de yok etmişti. Denizleri gerektiği gibi kullanamayan bir halk için, Roma'da bir yönetim merkezinin bulunması demek, her lejyonun, gönderilen her memurun, her emrin doğruya ya da batıya yönelmesi için

önce kuzeye giderek İtalya'nın yarısını katetmesi demekti. Sonuç olarak giderek daha fazla imparator, ana merkezini daha uygun bir yerde ikinci bir merkezde kurmaya başladı. Sirmium (Sava nehrinde), Milano, Lyon ve Nicomedia (Bithynia'da) bu ilave başkentlerdendir. Diocletianus zamanında Dıraç kenti bir süre imparatorluğun başkenti oldu. Adriyatik Denizine yakın bir mevkiideki Ravenna kenti Alaric ve Stilicho zamanında son Roma imparatorlarının başkentiydi.

İmparatorluk gücünün merkezini İstanbul Boğazına kalıcı olarak taşımaya, Büyük Konstantin karar verdi. Konstantin'in başkent yapmayı seçtiği Byzantium kentinden daha önce bahsetmiştik. Bu kent Histiaeus'un öyküsünde rol oynamış (XXI. Bölüm, 4. Kısım), Makedon kralı Philip'i püskürtmüştü (XXIII. Bölüm, 3. Kısım). Okuyucu kentin konumunu incelerse, yetenekli imparatorların elinde ve birlik beraberlik ruhuna, denizcilik becerilerine sahip insanların yaşadığı bir kent olarak son derece uygun bir yerde olduğunu görecektir. Kalyonlar nehirler üzerinden Rusya'nın kalbine kadar girebilir, bütün barbar akınlarını çevirip püskürtebilirdi. Doğuya giden elverişli ticaret yollarına hükmediyordu, Mezopotamya, Mısır, Yunanistan ve dünyanın o zamanki bütün büyük ve medeni bölgelerine makul uzaklıktaydı. Bir dizi yeteneksiz kralın idaresinde ve bozulmuş ahlâki şartlar altında bile Roma İmparatorluğunun Konstantinopolis'teki merkez konumu yaklaşık bin yıl sürdü.

Konstantinopolis'in toprak bütünlüğüne sahip bir imparatorluğun merkezi olması Büyük Konstantin'in en büyük amacıydı. Ancak zamanın seyahat ve nakliye imkânlarını düşünürsek, Avrupa ve Batı Asya'nın coğrafi şartları herhangi bir idare merkezine yardımcı olmuyordu. Roma, yüzünü doğu yerine batıya dönse de Fırat'ın ötesine geçemeyecekti ve öte yandan Konstantinopolis ise Galya'dan uzak düşecekti. İtalya için mücadele ettikten sonra zayıflatılan Akdeniz medeniyeti aslında batıyı tümünden bırakmış ve İskender'in imparatorluğundan geriye kalanlara odaklanmıştı. Latince'nin resmi dil olarak kullanılmasının hiçbir zaman zayıflatmadığı Yunan dili yeniden yayılmaya başladı. Bu Doğu, ya da Bizans İmparatorluğu genel olarak Roma geleneğinin devamı şeklinde düşünülür, ama aslında İskender'in bıraktığı yerden devam ettirdiği daha doğrudur.

Latin dilinin ardında entelektüel bir güç yoktu, edebiyat ya da bilim dili değildi, bu yüzden de zeki kişiler için bir gereklilik olmadı ve Yunan-cadan üstün olmadı. Resmi dil bile olsa, hiçbir dil büyük bir edebiyat ya da ansiklopedik bilginin avantajlarını sunan bir başka dille boy ölçüşemez. Girişken dillerin yetenekleri olmalıdır ve Yunancanın, Latinceden çok daha üstün yetenekleri vardı. Doğu İmparatorluğu, bölünmenin başından itibaren Yunanca konuşulan ve yozlaşmış da olsa Helen geleneğinin sürdüğü bir imparatorluk oldu. Entelektüel merkezi artık Yunanistan değil, İskenderiye'ydi. Zihniyeti, Stagiralı Aristo ve Yunan Eflatun'un özgül düşünen, açıkça konuşan yurttaşlarının zihniyeti değil, bilgichlerin ve siyasi olarak aciz kimselerin zihniyetiydi, felsefesi gerçeklerden gösterişli biçimde kaçmaktı ve bilimsel teşvikleri hiç yoktu. Ancak yine de Latin değil, Helen'di. Romalılar gelip gitmişti. Artık batıdan da yok olmuşlardı. M.S. altıncı yüzyılda Avrupa ve Kuzey Afrika'daki halk dip tortusu gibi kayınıyordu. Yedinci ve sekizinci yüzyıllarda bu dip tortusu tekrar çökelmeye başladı ve halk nihai bölgesel niteliğine kavuşmaya başladı, Romalı ise sadece Roma civarında rastlanan bir isim haline geldi. Batı İmparatorluğunun büyük kısmında Latin dilinin değişime uğradığını görürüz; Franklar Latincenin Galce formunu öğrendikleri Galya'da, süreç içinde Fransızca'yı geliştirdi; Töton işgalciler olan Lombard ve Gotların etkisi altındaki İtalya'da Latince türlü İtalyan lehçelerine dönüştü; İspanya ve Portekiz'de ise İspanyolca ve Portekizce oldu. Bu bölgelerdeki dillerin Latince tarzı, Frank, Vandal, Avar, Got gibi Alman işgalcilerin ne kadar önemsiz olduğunu hatırlamamıza ve Batı İmparatorluğunun başına gelen şeyin bir işgal ve bir halkın, siyasi ve toplumsal bir devrim olarak bir başka halkla yer değiştirmesinden ibaret olmadığı düşüncemizi doğrulamaya hizmet eder. Güney İsviçre'deki Valais bölgesi, Graubünden gibi temelde Latince konuşulan bir yer olarak kaldı ve daha da ilginç olan, Tuna'nın kuzeyindeki Daçya ve Aşağı Moesia'da modern Roumania'nın (Romanya) ortaya çıkmasıdır, çünkü bu bölgeler imparatorluğa geç bir dönemde katılmış ve çok erken kaybedilmiş olmalarına rağmen Latin dili devam etmiştir.

Britanya'da ise Latince, günümüz İngilizcesinin ortaya çıktığı türlü lehçeleri konuşan Anglosaksonların istilasıyla tamamen ortadan kalkmıştı.

Roma toplumsal ve siyasi yapısının parçalanması böylelikle tamamlanırken, daha eski ve güçlü olan Helen geleneğiyle doğuda gözden çıkarılırken, batıda kendilerine has yeni hayatlar kurmaya başlayan parçalara ayrılırken, yok olmayan, aksine büyüyerek gelişen tek bir şey vardı, Roma dünya imparatorluğu geleneği ve Sezarların yüceliği. Gerçeklik yok edilince efsaneler serbestçe büyüyebilirdi. Gerçekleşme olasılığı kalmayınca, yüce ve muhteşem Roma dünya egemenliği fikri insanlığın tasavvurunda büyümeye başladı ve günümüzde de geçerliğini korumaktadır.

İskender zamanından beri, insan aklı ırkının muhtemel bir siyasi birliği fikriyle hep meşgul olmuştur. Zayıflamış imparatorluğun bitkin ama engin bozukluğu nedeniyle akınlar düzenleyen barbarların tüm o güçlü şefleri, lider ve kralları, kendilerinden daha yüce bir güç olduğunu tasavvur edebiliyor ve herkes için kurallar koyabiliyordu. Uzayda ve zamanda bir başka yerde üstünlüğünü yeniden ele geçirmek üzere geri dönecek olan Sezarın, kralların kralı olduğuna inanmaya hazırды. Avrupa'nın uluslararası tarihi, kralların ve vurguncuların Sezar ve imparator olma öyküleridir. Bazılarından yeri geldikçe bahsedeceğiz. Bu Sezarlaşma öyle evrensel oldu ki, 1914-18 yılları arasındaki büyük savaşta en az dört Sezar, Alman Kayzeri (Sezar), Avusturya Kayzeri, Rus Çarı (Sezar) ve fantastik şahsiyet Bulgaristan Çarı siyasi olarak öldü. Fransız İmparatoru III. Napolyon 1871'de ölmüştü. Artık (1920) Türk Sultanları ve İngiliz Krallarından başka, kutsal Sezar geleneğini sürdürecektir kimse kalmamıştı. Türk Sultanları Konstantinopolis üzerindeki üstünlüğünü Kaiser-i Roum olarak anıtlıştırdı; İngiliz Kralları ise hayatlarında hiç gerçek bir Sezar görmemiş olan Hindistan'ın Sezarı oldu (Kaiser-i-Hind).

29.0 Hristiyanlığın Başlangıcı, Yükselişi ve Bölünüşü

29.1 Hristiyanlık Çağında Yahudiye

Artık bu kitapta büyük bir rolü olan ve insanların gözünü birleşmiş bir dünya ihtimalinin yeni yüzüne açan Hristiyanlığın niteliklerini kavramadan önce birkaç asır geriye gidip Hristiyanlığın doğduğu Filistin ve Suriye'deki durumu açıklamamız gerekir. Yahudi milleti ve geleneğinin kökeni hakkındaki ana olgulardan, Diasporadan, Yahudi halkın en başından beri perişan halinden ve Yahudilerin onurunu geri verecek ve koruyacak özel bir vaatle bağlanmış dünyaya hükmeden tek bir tanrı fikrinden daha önce bahsetmiştik. Yahudi inancı teolojik kapsam ile yoğun bir ırksal yurtseverliğin ilginç bir birleşimiydi ve hâlâ da öyledir. Yahudiler özel bir kurtarıcıyı, David ve Solomon'un efsanevi zaferlerini yeniden canlandıracak uygun bir yöntemle insanlığı kurtaracak ve dünyayı en sonunda yüce gönüllü, ama katı Yahudi ökçesi altında toplayacak olan Mesih'i bekliyorlardı. Sami halkların siyasi gücü azalırken, Sur'un ardından Kartaca karanlığa gömülürken ve İspanya bir Roma vilayeti olurken, bu rüya büyüdü ve yayıldı. İspanya, Afrika ve tüm Akdeniz'e dağılmış Fenikeliler İbrance'ye çok benzeyen bir dil konuşuyordu ve siyasi haklarından mahrum olduklarından, din değiştirip Yahudiliğe dönmüşlerdi. Yahudi tarihinde yoğun bir şekilde dinden döndürme çabalarını dışlayıcı kıskançlık dönemleri izlemiştir. Hatta işgal edilen Edom kavminin tümü zorla Yahudileştirilmiştir¹¹³. Muhammed zamanında Yahudi olan Arap kavimleri ve dokuzuncu yüzyılda Güney Rusya'da çoğunluğu Yahudi olan Türk halkları bulunuyordu. Yahudilik aslında çoğu Sami olan pek çok parçalanmış halkın yeniden yapılanmış siyasi idealiydi. Yahudilerin finansal ve ticari geleneği Babil'deki Fenike ve Arami unsurlarına bağlanır. Bu

113 Josephus

kaynaşmanın ve asimilasyonun sonucu olarak Roma İmparatorluğundaki bütün kentlerde ve imparatorluğun doğusunda Yahudi toplulukları ticaret yapmış ve büyüüp serpilmiş, Kutsal Kitap vesilesiyle, dini ve eğitsel örgütler vesilesiyle sürekli temas haline olmuşlardır. Yahudilerin çoğunluğu hiçbir zaman Yahudiye'de bulunmamıştır ve Yahudiye'den ortaya çıkmamıştır. Yahudi toplulukları sürekli iletişim halinde olarak büyük finansal ve siyasi fırsatlar elde etmiştir. Kaynakları bir araya getirebilmiş, olayları körükleyebilmiş ya da yatıştırabilmiştir. Çok daha yaygın olan Yunanlardan daha çok sayıda ya da daha medeni değillerdi, ama bir gelenekleri vardı ve birlikleri daha sağlamdı. Yunan Yunana düşmanlık ederken, Yahudi Yahudi'nin yanında dururdu. Bir Yahudi nereye giderse gitsin, orada kendi fikir ve geleneklerine sahip kişileri bulurdu. Barınma, yeme içme ihtiyaçları karşılanır, borç para ya da yasal yardım alabilirdi. Bu birlikleri yüzünden idareciler bu insanlara yardım edebilecek, borç verebilecek, ya da dert açabilecek kaynaklar gözüyle bakardı. İşte bu yüzden Helenizm insanlığın evrensel ışığı haline gelirken Yahudiler bir halk olarak kalmakta ısrar ettiler.

Yahudiye'de yaşayan küçük bir miktar Yahudi'nin tarihine daha detaylı girmeyeceğiz. Bu Yahudiler eski tehlikeli durumlarına geri döndüler, tabiri caizse otobanın ortasında huzur arayışına girdiler. Eskiden kuzeyde Suriye ve Asur ile güneyde Mısır arasındaydılar, artık kuzeylerinde Seleukoslar, güneylerinde ise Ptolemyler vardı. Seleukoslar gidince de Romalılar geldi. Yahudiye'nin bağımsızlığı yeterlikli, ama daima istikrarsız oldu. Yahudi hükümdarlarının geliş sırasını, rahip krallarını, Makkabileri, Hiirodesleri öğrenmek isteyen okuyucu son derece üretken, bıkırtıcı ve çılgınlık safhasında bir yurtsever olan yazar Flavius Josephus'un *Antiquities and the Wars of the Jews* adlı kitabını okumalıdır. Bu hükümdarlar çoğunlukla doğu özellikleri taşıyan, kurnaz, döneke ve eli kanlı kişilerdi. Kudüs üç kez ele geçirildi ve tapınak iki kez yok edildi. İmparator Vespasian'ın varisi ve evlat edindiği oğlu Titus dehşet dolu Sur ve Kartaca kuşatmalarının ardından Kudüs'ü alıp kenti ve tapınağı tamamen yok ettiği M.S. 70 yılına kadar bu küçük kenti yok olmaktan kurtaran şey, çok daha güçlü olan Diasporanın desteğiydi. Titus'un amacı Yahudileri ortadan

kaldırmaktı, ama Yahudiler, hassas ve korunmasız bir noktalarının yıkılmasıyla daha da güçlendiler.

Esaretten geri dönmeleriyle Kudüs'ün yıkılması arasındaki beş yüz yıl süren savaş ve iç ayaklanmaların tarihi boyunca Yahudilerin daimi özellikleri süreklilik gösterdi. Israrla tek tanrıya inanmaya devam ettiler, başka bir tanrıları yoktu, tek bir gerçek tanrıları vardı. Kudüs'te olduğu gibi Roma'da da tanrı Sezar'a tapınmaya cesaretle karşı çıktılar ve tanrılarına verdikleri sözleri tutmak için ellerinden geleni yaptılar. Kudüs'e putların girmesi yasaktı. Kartal desenli Roma sancağı bile kente giremiyordu.

Bu beş yüz yıl boyunca Yahudilerde iki farklı düşünceye rastlanır. Ta-biri caizse sağ tarafta son derece muhafazakâr, kuralları her bir küçük detayıyla, titizlikle uygulayan, aşırı yurtsever ve dışlayıcı olan dar görüşlü Farisiler vardı. Kudüs bir dönem Seleukos kralı IV. Antiochus'un eline düştü, çünkü Yahudiler kenti, çalışmanın yasak olduğu Sebt Gününde savunmadılar; ayrıca Sebt Gününde Büyük Pompey'in kuşatmasını kırmak için çaba göstermemişler, böylece Pompey Kudüs'ü alabilmişti. Bu dar görüşlü Yahudilerin karşısında Helenleşmiş, Sadukiler mezhebinden olan, ölümsüzlüğe inanmayan geniş görüşlü Yahudiler vardı. Bu geniş görüşlü Yahudiler aralarında yaşadıkları Yunanlarla karışıp asimile olmaya daha yatkındı. Dinden dönmeye tanrıyı ve verdiği vaatleri tüm insanlıkla paylaşmaya hazırdı. Yahudiye'nin dünya işlerine dalmış haliydi. Mısırlı Helenleşmiş Yahudilerin İbraniceyi unuttuğundan ve Kutsal Kitaplarını Yunancaya tercüme ettirdiklerinden bahsetmiştik.

Tiberius Sezar'ın saltanatında Yahudiye'de, tanrının doğruluğu değiştirilmez teklîğinin ve Yahudi zihninde olağanüstü biçimde birbirine girmiş olan açgözlü ve dışlayıcı dar görüşlülük olan geleneksel Yahudiliğin gücünü oluşturan, insanın tanrıya karşı ahlâki olarak yükümlü olduğunun fark edilmesini sağlayacak olan büyük bir öğretmen ortaya çıktı. Bu Hıristiyanlığın kurucusu olmaktan çok tohumlarını atan kişi olan Nazarethli İsa'ydı.

29.2 Nazarethli (Nasıralı) İsa'nın Öğretisi

Bu kitap ilk olarak büyük oranda Hıristiyan okuyuculara ve belki bir miktar da Yahudi okuyucuya ulaşacaktır ve en azından Hıristiyanlar Nazarethli İsa'yı bir öğretmenden daha fazlası olarak görecek, onun dünyada var oluşunun tarihte sıradan bir olay olmadığını, şu ana kadar bu kitapta izlenen, yaşamın ortak bir bilinç ve iradeye doğru istikrarlı gelişimini kesintiye uğratıp değiştiren doğa üstü bir olay olduğunu düşünecektir. Avrupa ve Amerika'da yaygın olan bu inançlar insanlığın çoğunluğuna ait değildir ve bu kitabı, tartışmalı meselelerden olabildiğince kaçınarak yazıyoruz. Amerikalı ve Avrupalı okurlar gibi, Hindu, Müslüman ya da Budist okurlar tarafından da okunacakmış gibi yazıyoruz. Bu yüzden görünen gerçeklere bağlı kalacağız ve herhangi bir itiraz ya da inkârda bulunmaksızın, bu gerçeklere dayatılmak istenen teolojik yorumlardan kaçınacağız. İnsanların Nazarethli İsa hakkında ne düşündüklerini anlatacağız, ama biz ona görüldüğü şekliyle, bir insan olarak yaklaşmalıyız, tıpkı onu bir insan olarak resmetmek zorunda olan bir ressam gibi. Onun yaptıklarına ve öğretilerine tanıklık eden belgelere sıradan bir insana ait belgelermiş gibi muamele edeceğiz. Öykümüzde kutsallığın ışığı parlasaydı bunu ne destekler, ne de engellerdik. Buda konusunda da aynı şeyi yaptık ve ilerleyen bölümlerde Muhammed konusunda da aynı şeyi yapacağız. İsa konusunda teolojiyi değil, tarihi yazmak zorundayız, konumuz onun hayatının ruhani ve dini önemi değil, insanların siyasi ve gündelik yaşantısına etkisidir.

İsa'nın kişiliği hakkındaki neredeyse tek bilgi kaynağı, ölümünden onlarca yıl sonra var olan dört İncil'den ve ilk Hıristiyan propagandacıların mektuplarında onun hayatıyla ilgili bahislerden derlenmiştir. İlk üç İncil, Matta, Markos ve Luka'nın eski belgelerden derlendiği varsayılır; Yuhanna ise kendine has özellikler taşır ve büyük oranda Helen tarzı bir teoloji ile süslenmiştir. Eleştirmenler Markos İncilinin İsa'nın kişiliği ve asıl sözlerini yansıtmaması bakımından en güvenilir kaynak olduğunu düşünmektedir. Ancak dört İncil de bize çok belirgin bir şahsiyet çizer; Buda'nın ilk anlatılarındaki aynı gerçeklik kanısını taşır. Mucizevi ve inanılmazacak

ilaveler yapılmış olmasına rağmen, bir insanın yaşamış olduğunu söylemek durumundayız. Öykünün bu kısmı uydurulmuş olamaz.

Ancak Gotama Buda'nın kişiliğinin çarpıtılması ve sonradan Budizm'in pırıltılı sembolü olan bağdaş kurmuş bir figürle muğlaklaştırılması gibi, İsa'nın naif ve gayretkeş kişiliği modern Hristiyan sanatında suretine hatalı olarak saygı gösterildiği gerçek dışılık ve gelenekçilik ile haksızlığa uğramış gibi geliyor. İsa güneşin kavurduğu Yahudiye topraklarında gezen, kendisine ikram edilen yiyeceklerle yaşayan beş parasız bir öğretmendi, ama daima temiz, saçları taranmış, eli yüzü düzgün ve lekesiz kıyafetlerle dolaşır, sanki havada süzülüyormuş gibi, sanki hiç hareket etmeden yürürdü. Bu bile öykünün özünü kavrayışsız bir şekilde dindar olanların süslü ve akıl dışı ilavelerinden ayıramayan pek çok kişiye gerçek dışı ve inanılmaz gelir.

İncillerin ilk bölümlerinin aynı yapının birikimi olması muhtemeldir. İsa'nın doğumunun mucizevi koşulları, yalaktan bozma beşiğinin başında ibadet etsinler diye doğunun akıl adamlarını getiren büyük yıldız, bu kehanetlerin sonucu olarak Beytullahim'de Herod tarafından katledilen erkek bebekler ve Mısır'a kaçış, tüm bunların eklenerek büyüyen konular olduğu düşünülmektedir. Bunların öğretiye bir faydası yoktur ve asıl konuyu bu ilavelerden arındırdığımızda sahip olduğu gücün çoğunu alıp götürür. İsa'nın babası Joseph'in Kral David'in soyundan geldiğini ima eden –sanki bu durum İsa ya da herhangi biri açısından gurur duyulacak bir şeymiş gibi- Matta ve Luka İncillerinde verilen farklı şecereler de aynı etkiyi yapar. Bu şecerelerin girilmesi tuhaf ve mantıksızdır, çünkü efsaneye göre İsa Joseph'in oğlu değildi, mucizevi olarak rahme düşmüştü.

Bu pürüzlü donatıları çıkarırsak elimizde son derece insani, azimli ve tutkulu, aniden parlayabilen, yeni, yalın ve çok önemli bir doktrin, yani tanrının evrensel, sevgi dolu babalığı ve cennetin krallığının geleceğine dair bir öğretinin öğretmeni kalır. Yoğun kişisel çekiciliğin ortak bir ifadesini kullanan bir kişiydi. Çevresinde müritler topluyor, onları sevgi ve cesaretle dolduruyordu. Zayıf ve hastalıklı kimseler onun varlığıyla cesaretlenip iyileşti. Ancak çarmıha gerilmenin acısıyla çabucak öldüğüne bakılırsa hassas bir fiziki yapısı vardı. Asılacağı haçı yerine taşırken

bayıldığına dair rivayetler vardır. Öğretmen olarak ilk ortaya çıktığında otuz yaşlarındaydı. Doktrinini yayarak üç yıl ülkeyi dolaştı ve Kudüs'e geldi, Yahudiye'de bir krallık kurmakla suçlandı, bu suçla yargılandı ve iki hırsızla birlikte çarmlıca gerildi. O ikisi ölmeden çok uzun süre önce onun acıları son bulmuştu.

Hıristiyanlığı oluşturan tüm bu teolojik iddiaların İncil'de az bir destek bulunduğu bir gerçektir. Bu doktrin kitaplarında, tüm mezheplerin Hıristiyan öğretmenlerinin kurtuluş için gerekli bulunduğu açık ve kesin bir iddia yoktur. Yuhanna İncilindeki bir ya da iki bölüm dışında aslında İsa'nın Yahudi Mesih olduğunu iddia eden ifadeler, tanrının bir parçası olma iddiası, kefareti açıkladığı herhangi bir bölüm, müritlerine kurban kesmeyi ya da adak adamayı teşvik ettiği bölümler bulmak oldukça zordur. Hıristiyan dünyasının sonradan baba oğul ve kutsal ruh üçlemesi hakkında nasıl ihtilafa düştüğünü göreceğiz. İsa'nın havarilerinin onun ağzından bu üçlemeyi duyduğuna dair bir kanıt yoktur. Yahudilerin Sebt Günü geleneği pek çok Hıristiyan tarikatının önemli bir özelliğidir; ama İsa Sebt Günü'nü kasıtlı olarak yıkmış, Sebt'in insan için olduğunu, insanın Sebt için olmadığını söylemiştir. Cennetin kraliçesi İsis kisvesi altında annesi Meryem'e ibadet edilmesini hakkında da tek söz söylememiştir. Bunlar onun göz ardı ettiği tipik Hıristiyan ibadet ve gelenekleridir. Kuşkucu yazarlar İsa'nın Hıristiyan olarak bile adlandırılmayacağı iddiasında bulunmuşlardır. İsa'nın öğretisindeki bu büyük boşluklara ışık tutması bakımından okuyucu kendi dini kaynaklarına başvurabilir. Burada bu boşlukları, sebep oldukları güçlükler ve çelişkiler bakımından ifade etmekle kalacağız ve üzerinde daha fazla durmayacağız.

İsa'nın, cennetin krallığı dediği öğretiye verilen büyük önem kadar, pek çok Hıristiyan kilisesinin bu öğretiyi uygulayıp öğretmeye önem vermemesi de dikkat çekicidir.

İsa'nın temel öğretisi olan ve Hıristiyan mezheplerinde çok küçük bir rol oynayan bu cennetin krallığı, insan düşüncesini uyandırıp değiştiren devrimsel doktrinlerden biridir. O zamanki dünya bunun önemini tam olarak kavrayamaması ve insanlığın yerleşik alışkanlık ve kurumlarına muazzam şekilde meydan okumasından dehşetle irkilmesi şaşkınlık

vericidir. Din değiştirenler ve öğrenciler aşına oldukları, öfkeli tanrının ve kutsal rahiplerin ve büyülerin yatıştırıcı geleneğinin eski tapınak ve sunak fikrine geri dönmesi ve tüm bunların nefret, çıkarlar, rekabet ve gürur dolu, çok sevilen o eski hayata dönerken eşlik etmesi şaşkınlık vericidir. İsa'nın da telkin ettiği gibi cennetin krallığı, mücadele eden ırkımızın yaşamı boyunca tam bir değişim, iç ve dış arınma için cesur ve sözünden dönmez bir talepten daha azı değildi. Bu öğretinin muhafaza edilen bütün yönlerini öğrenmek için İncillere başvurulmalıdır, burada sadece yerleşik fikirlerin etkisiyle oluşan durumla ilgileniyoruz.

Yahudiler tüm dünyanın tek bir tanrısının olduğuna ve bu tanrının hakkaniyetli olduğuna inanıyor ve aynı zamanda onu, babaları Abraham ile sonunda onları dünya hâkimiyetine getirmek üzere çok avantajlı bir pazarlık yapan bir ticaret tanrısı olarak da görüyorlardı. Çok değer verdikleri bu güvencenin İsa tarafından yok edildiğini üzüntü ve öfke içinde duydular. İsa tanrının pazarlıkçı olmadığını söylüyordu; cennetin krallığında seçilmiş halklar ve ayrıcalık tanınanlar yoktu. Tanrı tüm canlıların sevgili babasıydı, tüm evreni ısıtan güneş gibi o da kimseyi kayırmazdı. Tüm insanlar –günahkârlar da, sevgili çocukları da- bu kutsal tanrının çocuklarıydı. Merhametli Samiriyeli meselinde İsa, kendi insanımızı yüceltip diğer inanç ve ırkların doğruluğunu küçültmek şeklindeki, hepimizin kapıldığı o doğal eğilimi yermektedir. Bağda Çalışan İşçiler meselinde Yahudilerin tanrı üzerinde bir tür ilk ipoteğe sahip oldukları şeklindeki ısrarlı iddiayı bir kenara atar. Tanrı, krallığına aldığı herkese aynı şekilde davranır, ayırım yapmaz, çünkü onun cömertliğinin sonu yoktur. Gömülü Talentler meselinde ve Israrcı Dul Kadın meselinde olduğu gibi, o elden gelenin en fazlasını bekler. Cennetin krallığında ayrıcalık, indirim, bahane yoktur.

İsa'nın ayıpladığı tek şey Yahudilerin aşırı kabile yurtseverlikleri değildi. Yahudiler güçlü bir aile sadakatine sahipti ve tanrı sevgisinin büyük selinde, İsa bütün dar görüşlü ve kısıtlayıcı aile yakınlıklarını yok edebiliyordu. Cennetin krallığı onun müritlerinin ailesi olacaktı. Anlatılan odur ki, İsa insanlarla konuşurken annesi ve erkek kardeşi durup onunla görüşmeyi beklemektedir. Biri ona der ki, “Annenle kardeşin seninle görüşmek ister.” İsa dönüp cevap verir: “Annem kim? Kardeşlerim kim?” Ellerini

müritlerine doğru uzatır ve “Annem de, kardeşlerim de sizsiniz! Cennetteki babamın emirlerini kim yerine getirirse kardeşim de, annem de odur.”¹¹⁴

İsa sadece tutucu yurtseverliğe ve tanrının evrensel babalığı ve tüm insanlığın kardeşliği adına aile sadakatının bağlarına karşı çıkmadı. Öğretisi, ekonomik sistemin bütün aşamalarını, tüm kişisel servet ve avantajları da kınadı. Tüm insanlar krallığa aitti, bütün mülkiyetleri krallığa aitti, tüm insanlar için doğru olan tek yaşantı, tüm sahip olduklarımız ve tüm benliğimizle tanrının iradesine hizmet etmektir. Şahsi mülkleri olan zenginleri ve özel hayatı muhafaza etmeyi defalarca kınadı.

İsa yola çıkarken, biri koşarak yanına geldi. Önünde diz çöküp O’na, « İyi öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için ne yapmalıyım? » diye sordu. İsa ona, « Bana neden iyi diyorsun? » dedi. « İyi olan tek biri var, O da Tanrı’dır. O’nun buyruklarını biliyorsun: ‘Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, kimsenin hakkını yeme, annene babana saygı göster. » Adam, « Öğretmenim, bunların hepsini gençliğimden beri yerine getiriyorum » dedi. Ona sevgiyle bakan İsa, « Bir tek eksiğin var » dedi. « Git neyin varsa sat, parasını yoksullara ver; böylece gökte hazinen olur. Sonra gel, beni izle .» Bu sözler üzerine adamın yüzü asıldı, üzüntü içinde oradan uzaklaştı. Çünkü çok malı vardı.

İsa çevresine göz gezdirdikten sonra öğrencilerine, « Varlıklı kişilerin Tanrı Egemenliğine girmesi ne güç olacak! » dedi. Öğrenciler O’nun sözlerine şaşıldılar. Ama İsa onlara yine, « Çocuklar » dedi, « Tanrı’nın Egemenliğine girmek ne güçtür! Devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Tanrı Egemenliğine girmesinden daha kolaydır. »¹¹⁵

Tüm insanları tanrıda bir araya getirecek olan bu krallığın kehanetinde bulunurken İsa’nın, resmi dinin hakkaniyeti konusunda uzlaşacak sabrı da yoktu. Dindarlığın gereklerini titizlikle yerine getirme karşısında söylenmiş sözleri de vardır.

“Kudüs’ten gelen Ferisiler ve bazı din bilginleri, İsa’nın çevresinde toplandılar. O’nun öğrencilerinden bazılarının murdar, yani yıkanmamış ellerle yemek yediklerini gördüler. Ferisiler, hatta bütün Yahudiler, atalarının

¹¹⁴ Matt. 22, 46-50.

¹¹⁵ Mark. 10, 17-25

geleneği uyarınca ellerini iyice yıkamadan yemek yemezler. Keza, çarşıdan dönünce, yıkanmadan yemek yemezler. Ayrıca kâse, testi ve bakır kapların yıkanmasıyla ilgili başka birçok geleneğe de uyarlar. Ferisiler ve din bilginleri İsa'ya, « Senin öğrencilerin neden atalarımızın geleneğine uymuyorlar, niçin murdar ellerle yemek yiyorlar? » diye sordular. İsa onlara şöyle cevap verdi: « Yeşaya'nın siz ikiyüzlülerle ilgili peygamberlik sözü ne doğrudur! Yazmış olduğu gibi,

Bu halk, dudaklarıyla beni sayar,
ama yürekleri benden uzaktır.

Bana boşuna taparlar.

Çünkü öğrettikleri, sadece insan kurallarıdır.

Siz Tanrı buyruğunu bir yana bırakmış, insan geleneğine uyuyorsunuz.» İsa onlara ayrıca şunu söyledi: « Kendi geleneğinizi sürdürmek için Tanrı buyruğunu bir kenara itmeyi ne de güzel beceriyorsunuz!”¹¹⁶

Şekilcilerin en sevdiği erdem olan Sebt Günü adetini hor gördüğü bazı yerleri de not edebiliriz.

İsa'nın ilan ettiği şey sadece ahlâki ve toplumsal bir devrim değildi, öğretisinin en yalın şekilde siyasi bir eğilimi de olduğuna dair bazı işaretler mevcuttu. Krallığının bu dünyaya ait olmadığını, bir tahtta değil, insanların kalbinde olduğunu belirttiği doğrudur, ancak şu da aynı şekilde açıktır ki, insanlığın kalbindeki krallığı nerede ve ne ölçülerde kurulursa kurulsun, dış dünya da aynı ölçüde kökten değişecek ve yeniden yapılacaktır.

İsa'yı dinleyenlerin sağırılık ve körlükleri onun sözlerinde pek çok şeyi kaçırmış olabilir, ama onun dünyayı kökten değiştirmedeki kararlılığını kaçırmamışlardı. İsa'ya sorulan sorulardan bazıları ve onun verdiği cevaplar, öğretisinin kayıt altına alınmamış olan büyük kısmını anlamamızı sağlar. Siyasi hamlesinin dolaysızlığı, öğrettiği her şey göz önünde bulundurulduğunda, Sezar'a vergi vermekten elinde avucunda bir şey kalmayan bir adam ile madeni para olayında açıkça görülür.

“Daha sonra İsa'yı söyleyeceği sözlerle tuzağa düşürmek amacıyla Farisilerden ve Hiroides yanlılarından bazılarını O'na gönderdiler. Bunlar gelip

¹¹⁶ Mark. 7, 1-9

İsa'ya, « Öğretmenimiz » dediler, « senin dürüst biri olduğunu, kimseyi kayırmadan, insanlar arasında ayırım yapmadan Tanrı yolunu dürüstçe öğrettiğini biliyoruz. Sezar'a vergi vermek Kutsal Yasa'ya uygun mu, değil mi? Verelim mi, vermeyelim mi? » Onların ikiyüzlülüğünü bilen İsa şöyle dedi:« Beni neden sınıyorsunuz? Bana bir dinar getirin bakayım.» Parayı getirdiler. İsa onlara, « Bu resim, bu yazı kimin?» diye sordu.« Sezar'ın » dediler. İsa da onlara, « Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını da Tanrı'ya verin » dedi. İsa'nın sözlerine şaşakaldılar.”¹¹⁷

Ona yapılan muhalefetin mahiyeti ve yargılanıp çarmıha gerilmesi, çağdaşlarının onun tüm insan hayatını kökten değiştirmeyi, birleştirip büyütmeyi tasarladığına inandığını açıkça göstermektedir. Ancak kendi öğrencileri bile bu tasarının derin ve kapsamlı önemini kavrayamamıştı. Hepsinin akıllı Helenleşmiş Hirodesleri ve Romalı derebeylerini devirecek, David'in efsanevi zaferlerini canlandıracak bir kralın, bir Mesih'in geleceği şeklindeki eski Yahudi hayaliyle doluydu. Gayet yalın ve dolaysız olmasına rağmen İsa'nın öğretisinin özünü dikkate almadılar ve belli ki, bu öğretinin sadece onun gizemlerinden ve sonunda onu Kudüs tahtına oturtacak olan maceranın tek yönteminden ibaret olduğunu sandılar. İsa'nın gelip giden krallardan biri, ama büyücü benzeri bir kral olduğunu ve imkânsız mümkün kulan sihir benzeri işler yaptığını sandılar.

“Zebedi'nin oğulları Yakup ile Yuhanna İsa'ya yaklaşp, « Öğretmenimiz, bir dileğimiz var, bunu bizim için yapmanı istiyoruz » dediler. İsa onlara, « Sizin için ne yapmamı istiyorsunuz? » diye sordu.« Sen yüceliğine kavuşunca birimize sağında, ötekimize de solunda oturma ayrıcalığını ver » dediler.« Siz ne dilediğinizi bilmiyorsunuz » dedi İsa. « Benim içeceğim kâseden siz içebilir misiniz? Benim vaftiz olacağım gibi siz de vaftiz olabilir misiniz? » « Evet, olabiliriz » dediler. İsa onlara, « Benim içeceğim kâseden siz de içeceksiniz, benim vaftiz olacağım gibi siz de vaftiz olacaksınız » dedi. « Ama sağımda ya da solumda oturmanıza izin vermek benim elimde değil. Bu yerler belirli kişiler için hazırlanmıştır.» Bunu işiten diğer on öğrenci Yakup'la Yuhanna'ya kızmaya başladılar. İsa onları yanına çağırıp şöyle dedi: « Bilirsiniz ki, ulusların önderleri sayılanlar, onları

117 Mark. 12, 13-17

egemenlik hırsıyla yönetirler, ileri gelenleri de onlara ağırlıklarını hissettirirler. Sizin aranızda böyle olmayacak. Aranızda büyük olmak isteyen, diğerlerinin hizmetkârı olsun. Aranızda birinci olmak isteyen, hepinizin kulu olsun. Çünkü insanoğlu bile hizmet edilmeye değil, hizmet etmeye ve canını birçokları uğruna fide olarak vermeye geldi.»¹¹⁸

Bu onun maiyetinde ettikleri hizmetler ve katlandıkları zorluklar karşılığında bir ödül bekleyenlerin tesellisiydi. Kendileri bile ölçsüz büyüklükte bir ödül olan bu krallık hizmetinin katı doktrinine inanamadılar. İsa çarmıhta öldükten sonra bile, ilk andaki üzüntüleri geçince, onun şöretelerin ve ayrıcalıklı olanların antik dünyasına gittiğine, bir mucize eseri yeniden dirilip Kudüs'te ihtişam ve merhametle tahtını kuracağına inanabilirlerdi. İsa'nın hayatının bir tuzak, ölümünün ise bir aldatmaca olduğunu düşünüyorlardı.

Öğrencileri için fazla büyük biriydi. Açıkça söylediklerinin ışığında, bütün zengin ve refah içinde olanların bu garip şeylerden, dünyalarının onun öğretilerinde batıp gitmesinden korkmasına şaşmamalı. Belki de rahipler, yöneticiler ve zenginler, onu müritlerinden daha iyi anlamıştı. Toplum hizmetlerinden elde edip sakladıkları bütün ufak tefek şeyleri evrensel dini hayatın ışığına çıkarıyordu.

İnsanları o güne dek yaşadıkları konforlu sığınaklardan çekip çıkaran korkunç bir ahlâk avcısı gibiydi. Krallığının bembeyaz alevlerinde mülkiyet, ayrıcalık, gurur ve öncelik yoktu, sevgiden başka bir saik ve karşılık yoktu. İnsanları onun karşısında gözlerinin kamaşmasına, güçleri yettiğince ona karşı çıkmaya çalışmasına şaşmamak gerek. Işığı onlara ayırmayacağını söylediğinde öğrencileri bile ona karşı gelmeye çalıştı. Rahiplerin, bu adamla kendileri arasında başka bir yol olmadığını, ya İsa'nın, ya da ruhbanlığın yok olacağını anlamalarına şaşmamak gerek. Kavrayışları üzerinde yükselen ve bütün öğrencilerini tehdit eden bir şeyle karşı karşıya kalıp şaşkına dönen Romalı askerlerin vahşi kahkahalar atarak ona taç ve mor pelerin giydirip Sezar diye onunla alay etmek istemelerine şaşmamak gerek. Çünkü onu ciddiye almak, yabancı ve ürkütücü bir hayata

118 Mark. 10, 35-45

başlamak, alışkanlıkları terk etmek, içgüdü ve tepkileri kontrol etmek, inanılmaz bir mutluluk yaşamak demektir...

Bugün bu Hıristiyanların küçük kalplerimize fazla büyük gelmelerine şaşmamak gerek.

29.3 Evrensel Dinler

İsa'nın, bir zenginin, rahibin, tüccarın, imparatorluk memurunun ya da sıradan saygın vatandaşın hayatını kökten değiştirmeksizin kabul edemeyeceği gerçek öğretilerinde daha çok şey vardı. Gotama Sakya'nın öğretisinin öğrencisinin kolayca alamayacağı hiçbir şey yoktu, Buda'nın aynı zamanda Nasrani olmasını ve İsa'nın öğrencilerinin Buda'nın kayıt altına alınmış tüm öğretilerini kabul etmelerini engelleyecek hiçbir şey yoktu.

M.Ö. dördüncü yüzyıl civarında, Konfüçyüs ve Lao Tzu doktrinlerinin Çin'e hâkim olduğu dönemde yaşamış olan Çinli yazar Mo Ti'den yapılan alıntının üslubunu değerlendirin, ne kadar Nasrani olduğunu göreceksiniz.

“Devletlerin karşılıklı saldırıları, kabilelerin birbirlerini zorla elde etmesi, insanların birbirlerini soyması, egemen güçlerin merhametli, vaizlerin vefalı olmaları isteği, baba ile oğul arasında şefkat ve evlatlık görevi olması isteği –tüm bunlar imparatorluğa zarar verir. Tüm bunlar karşılıklı sevgi ihtiyacından doğmuştur. Sadece tek bir değer evrensel hale gelirse, birbirini seven prensler savaşmayacaktır, kabile şefleri birbirlerinin haklarını gasp etmeyecektir, insanlar birbirini soymayacaktır, idareciler ve vaizler şefkatli ve vefalı olacaktır, babalar ve oğullar birbirine karşı merhametli ve bir evlada yakışır şekilde davranacaktır, kardeşler iyi geçinecek, barışacaktır. İnsanlar birbirini severse güçlüler zayıfları kurban etmez, çoğunluk azınlığı yağmalamaz, zenginler yoksulları küçümsemez, soylular aşağı tabakadan olanlara dil uzatmaz, düzenbazlar saf kimseleri kandırmaz.”¹¹⁹

Bu sözler Nazarethli İsa'nın öğretisinin siyasi bir söyleme dönüşmesine olağanüstü şekilde benzer. Mo Ti'nin düşünceleri cennetin krallığına çok yakındır.

119 Hirth, *The Ancient History of China* Böl. Viii.

Bu temel kimlik, bu büyük dinler dünyasının en önemli tarihi çehresidir. Başlangıçta rahip, sunak ve tapınak tarikatlarından farklıydılar. Bu tarikatlar M.Ö. 15,000 ile 600 yılları arasında insanın gelişiminin ilk evrelerinde çok büyük bir rol oynayan kesin bir sonu olan tanrılara inanıyordu. M.Ö. 600 yılından itibaren ortaya çıkan yeni dinler dünyası ise kalplere hitap eden, evrensel göğün dinleriydi. Bu yeni dinler, ilk topluluklardan beri korku ve umutla kaynaşmış olan insan ihtiyaçlarının dönüşümüne hizmet eden tüm farklı ve sonu, sınırı olan dinleri ortadan kaldırdı. İslam dinine geldiğimizde tüm insanların tek bir güce evrensel olarak kendini adanması ihtiyacının aynı temel yeni doktriniyle üçüncü kez karşılaşacağız. Hristiyanlığın yaşadığı tecrübelerden ders çıkaran Muhammed kendisinin sadece sıradan bir insanoglu olduğu konusunda ısrar etmiş ve öğretisini bozulma ve yanlış tanıtımlardan korumuştur.

Perslerin Babil'i işgali ile Roma İmparatorluğunun dağılışı arasındaki dönemde birbirine rakip olarak ortaya çıkan büyük dinlerden bahsediyoruz, ama bu rekabetin sebebi bu dinlerin kendi kusurları, fazlalıkları, dil ve deyiş farklılıklarıdır. Biri diğerinden daha üstündür, ya da yeni gelen din eskisinin yerini alacaktır gözüyle bakmamamız gerekir, ama her bir dindeki saf gerçekliğe ulaşmak için posalarından kurtulması ve insanların kalplerinin ve dolayısıyla tüm yaşantı ve kurumlarının onları yöneten tek bir iradeye boyun eğdiği din haline gelmesi gerekir¹²⁰.

Bilim ve dinin karşıtlığı hakkında saçma sapan pek çok şey yazılsa da aslında böyle bir karşıtlık yoktur. Tüm bu dünya dinlerinin telkin ve iç görü ile ilan ettikleri şey, açıklığa kavuşan tarihin ve menzili genişleyen bilimin, insanların tek bir evrensel kardeşliği oluşturduğu, tek bir ortak kökenden geldiği, münferit hayatlarının, millet ve ırklarının karışıp melezleştiği ve onca yıldız arasındaki bu küçük gezegende sonunda ortak bir yazgıya varana dek kaynaşmaya devam edeceği şeklindeki makul ve ispati mümkün bir gerçeği gösterdiğiidir. Şimdi ruh bilimci bir vaiz, hayatını kaybetmiş bir adamın onu bulana kadar ve ilgi ve iradesini, açgözlülük, rekabet, korku, içgüdü ve dar eğilimlerin ötesine taşıyana kadar mantıklı bir iç huzuru olmadığına, ruhun dengesi ve güvenliği olmadığına bizi

120 "St. Paul çoğu Hristiyan'ın görmediğini görür, yani Hristiyan İncili bir din değildir, en evrensel ve derin anlamıyla dinin kendisidir." Dean Inga, *Outspoken Essays*.

inandırır. Irkımızın ve kişisel dini yaşantının tarihi, modern gözlemciye göre birbirine çok paralel gitmektedir; her ikisi de başlangıçta dağılmış ve körleşmiş bir varlığın yavaşça düzenli ve tutarlı bir amacın huzuruna ve kurtuluşuna giden yolu buluşunu anlatır. Bu tarihin en ana hattıdır, bir dini amacı olmak, ya da bir dini amacını tümünden reddetmek düşüncesinde hatların çizgisi aynı kalır.

29.4 Nazarethli İsa'nın Çarmıha Gerilmesi

M.S. 30 yılında Tiberius Roma İmparatoruyken ve Pontius Pilatus Yahudiye valisiyken, Hamursuz (Pesah) Bayramından kısa bir süre önce, Nazarethli İsa Kudüs'e geldi. Muhtemelen ilk geliştirdi. O güne dek genellikle Celile'de ve çoğunlukla Capernaum civarında vaaz veriyordu. Capernaum'da sinagogda vaaz vermişti.

Kudüs'e girişi barışçıl bir zaferdi. Celile'de pek çok taraftar toplamış – kıyıdaki kalabalık yüzünden bazen Celile gölünde bir tekneden vaaz vermek zorunda kalırdı- ve şöhreti başkente kadar yayılmıştı.

Onu karşılamaya büyük bir kalabalık geldi. Öğretisinin anlamını kavramadıkları ve birtakım sihirli doğruluklarla kurulu düzeni yıkacağına dair bir genel kaniya sahip oldukları açıktır. Öğrencilerinin ödünç aldığı bir eşeğin sırtında kente girdi. Halk onu zafer çiğlikleri ve Hosanna (çok yaşa) nidalarıyla karşıladı.

İsa tapınağa gitti. Bahçe sarrafların masaları ve ziyarete gelen dindarların uçurmaları için güvercinlerin satıldığı tezgâhlarıyla doluydu. İsa ve müritleri bu din tacirlerini uzaklaştırdı, masaları devirdi. Bu onun neredeyse tek olumlu kural eylemiydi.

Sonra bir hafta boyunca, müritleri, yetkililerin onu tutuklamasını engellemek için etrafını sarmışken, Kudüs'te öğretisini yaydı. İdareciler şaşkınlık uyandıran davetsiz misafir karşısında bir araya toplandı. İsa'nın öğrencilerinden biri olan Judas onu yakalamayı başaramayan idarecilere duyduğu üzüntü ve hayal kırıklığı ile Yahudi rahiplere gitti ve İsa'nın yakalanması için tavsiyelerde bulundu. Bu hizmeti karşılığında otuz gümüş para ile ödüllendirildi. Başrahibin ve Yahudilerin, sokakları heyecanlı kalabalıklarla dolduran bu yumuşak huylu ayaklanmadan sıkıntı duymaları

için pek çok sebebi vardı. Örneğin Romalılar durumu yanlış anlayabilir ve tüm Yahudi halkına kötülük edebilirdi. Bu yüzden başrahip Caiaphas, Romalı egemenlere sadakatini gösterme endişesiyle, silahsız Mesih'in yargılanmasında başı çekti, yanında İsa'yı itham eden rahipler ve Kudüs'ün muhafazakâr kesimi de vardı.

Getsemani bahçelerinde tutuklanışı, Romalı vali Pontius Pilatus tarafından yargılanıp mahkûm edilişi, Romalı askerler tarafından kırbaçlanması, alay konusu edilişi, Golgotha tepesinde çarmıha gerilişi İncillerde geçit vermez bir sadelik ve saygınlıkla anlatılmaktadır.

Bunun ardından devrim tamamen çöktü. İsa'nın öğrencileri görüş birliğiyle onu terk etti, onlardan olan ve o yüzden baskı gören Peter, İsa'yı hiç tanımadığını söyledi. Kudüs'e gelirken bekledikleri son bu değildi.

İsa'nın çarmıha gerili vaziyette, acılar içinde ve susuzlukla geçirdiği son saatler sadece birkaç kadın ve yakın arkadaşları tarafından izlendi. Uzun süren acı dolu günün sonuna doğru terk edilmiş bu önder son bir olağanüstü gayretle doğruldu, "Tanrım! Tanrım! Neden beni yüzüstü bıraktın?" diye bağırdı ve asırlarca yankılanan bu sözleri, inananlara bir muamma olarak bırakarak öldü.

Saf müminlerin, bu trajedinin katıksız dehşetini, Gotama'nın dönüşümünü vurgulamak için uydurulanlara benzer şekilde, fiziksel acılar çekme öyküleriyle büyötmeye çalışmaları kaçınılmazdı. Dünyaya büyük bir karanlığın çöktüğü, tapınaktaki perdenin yırtılarak ikiye ayrıldığı söylenir. Bunlar gerçekten olduysa bile, o zamanki Kudüs halkında pek büyük bir etki yaratmamıştır. Günümüzde doğanın düzeninin böyle anlamsız yorumlara izin verdiğine inanmak çok zordur. Daha da muazzam olan şey, akşamın kızıl alacakaranlığında yükselen üç haça ve şaşkın, terk edilmiş izleyenlere tamamen duyarsız kalan bir dünyanın varlığını düşünmektir. Tepeye akşam karanlığı çökmüş, uzaktaki kent Hamursuz Bayramına hazırlanıyordu. Yas tutan bir avuç insan evlerine dönerken Nazarethli İsa hâlâ can çekişmekte mi, yoksa çoktan öldü mü diye düşünüyordu...

Öğrencileri bir süre derin karanlıklara gömüldü. Sonra aralarında birbirinden farklı söylentiler çıktı, İsa'nın bedeninin gömüldüğü mezarda olmadığı söylentileriydi bunlar ve birbiri ardına onu canlı gördüklerini

söylemeye başladılar. Çok geçmeden onun yeniden dirildiği, pek çok kişiye kendini gösterdiği ve cennete yükseldiği düşüncesiyle teselli buldular. İsa'nın göğe doğru yükseldiğini beyan eden şahitler ortaya çıktı. Gökyüzünden tanrıya doğru gitmişti. Sonra onun güçlü ve muzaffer bir şekilde tekrar geri döneceğine ve tüm insanlığa hükmedeceğine inandılar. Çok yakında onlara geri döneceğini söylediler ve bu eski zamanlardaki muhteşem diriliş hayaliyle, İsa'nın onlara cennetin krallığını verdiğini büyük ölçüde unuttular.

29.5 İsa'nın Öğretisine Eklenen Doktrinler

Hıristiyanlığın başlangıcının öyküsü, gerçek öğretilerle, Nazarethli İsa'nın meramı ve onu seven, Celile'den beri takip eden ve artık onun insanlığa mesajını taşıyıp korumakta olan alt tabakadan kişilerin kısıtlamaları, abartıları ve yanlış anlamaları arasındaki bir mücadelenin öyküsüdür. Dört İncil ve Elçilerin İşleri Kitabı, yamalı ve düzensiz bir kaynak sunar, ancak bütün olarak düşünüldüğünde bunlar o günlere ait oldukça dürüst tutulmuş kayıtlardır.

İsa'nın ilk müritleri olan Nasraniler başından itibaren bu iki başlık arasında büyük bir karışıklığı gösterir, bir yanda İsa'nın öğretisi, diğer yanda öğrencilerin açıklama ve yorumları. Nasraniler bir süre İsa'nın, kendini tamamen kontrol altına alma öğretisini uyguladılar, bütün varlıklarını ortak kullandılar, aralarında sevgiden başka bir bağ yoktu. Ancak yine de inançlarını, İsa'nın dirilişi ve mucizevi şekilde göğe yükselişinin öyküleri üzerine inşa ettiler. Kendinden vazgeçmenin kendi içinde bir ödül olduğunu, bunun da cennetin krallığının ta kendisi olduğunu pek azı anlamıştı. Bunun, İsa yeryüzüne geri döndüğünde güç ve egemenliğin telafisi olan bir fedakârlık olduğunu düşündüler. Artık İsa'yı, Yahudilerin uzun zamandır beklediği vaat edilmiş Mesih olarak tanımıyorlardı. Peygamberlerin çarmıha germe ile ilgili kehanetlerini buldular –özellikle Matta İncili bu konuda çok iddia etmiştir. Bu umutlarla canlanan, çoğu müminin tatlı ve saf yaşantısıyla güçlenen Nasrani doktrini Yahudiye ve Suriye'de hızla yayılmaya başladı.

Bir süre sonra, günümüz otoritelerinin, Hristiyanlığın asıl kurucusu gözüyle baktıkları ikinci bir büyük öğretmen ortaya çıktı: Tarsuslu Saul, ya da Pavlus. Saul onun Yahudi, Paul ise Romalı adıydı, Roma yurttaşydı ve İsa'dan daha bilgiliydi, ama daha sınırlı bir düşünselliğe sahipti. Kimi Yahudiler reddetse de, muhtemelen Yahudi olarak doğmuş ve tabii ki Yahudi öğretmenlerden eğitim almıştı. İskenderiye'nin Helenik teolojileri konusunda bilgiliydi ve Yunanca konuşuyordu. Kimi klasik akademisyenler Yunancasının yetersiz olduğu, Atina Yunancası değil İskenderiye Yunancası konuştuğu iddiasında bulunur, ama o bu dili gayet yetkin ve serbestçe kullanmıştır¹²¹. Nazarethli İsa'nın adını duymadan çok uzun zaman öncesinden beri dindar bir teorisyen ve öğretmendi, ilk Yeni Ahit'te Nasranilerin katı bir eleştirmeni ve muhalifi olarak karşımıza çıkar. Günümüz yazarları Paul'un İsa'nın müridi olmadan önceki dini görüşlerine ait bir bilgi bulamamıştır. Muhtemelen yeni düşüncelerinin temelini, terk ettiği eski görüşleri oluşturmuş olmalıdır ve anlatım şekli yeni doktrine renk katmıştır. Öğrencisi olduğu Yahudi öğretmenin adını koyduğu Gamaliel'in öğretileri konusunda da bilgimiz yoktur. Yahudi olmayanların hangi öğretilerinin onu etkilediğini de bilmiyoruz. İlginç bir şekilde Mitra'ya ilişkin söylemlerde bulunmuştur. Çeşitli risalelerini dört İncil ile birlikte okuyanlar, İsa'nın sözleri ve öğretilerinde öne çıkmayan, günahları karşılığında kendini koyan fedakâr insan fikriyle dolu olduğunu görecektir. İsa insan ruhunun yeni bir doğuşunu vaaz etmişti, Paul ise rahiplerin, sunağın ve teskin edici kan dökmenin eski dinini vaaz etti. Ona göre İsa, koyu beyaz tenli halkların tüm dinlerinde görülen o geleneksel lekesiz insan kurban olan Paskalya kuzusuydu. Paul Nasranilerin üstüne geldi, çünkü çarmıha gerilme felaketinin tamamen tatmin edici bir açıklamasıyla geldi. Son derece şaşırtıcı bir şeyin zekice bir açıklamasıydı.

Paul, İsa'yı hiç görmedi. İsa ile ilgili bilgisi ve öğretisi, orijinal öğretilerden duyduklarından derlenmiş olmalıdır. İsa'nın ruhunu ve yeni doğum doktrinini büyük oranda kavradığı açıktır, ancak bunu çok muğlak ve yaratıcı teolojik bir sistem üzerine inşa etti. Bir saik ve yaşam biçimi olarak gördüğü Nasranilerin inancını bir inanç doktrini haline getirdi.

121 Paul'un Yunancası çok iyiydi. Helenik ekollerin ve Stoizmin felsefi jargonundan etkilenmişti ve büyük dile son derece vakıftı. G.M.

Nasranileri maneviyat ve umut içinde buldu ve onları bir mezhebin başlangıcı ile Hıristiyan olarak bıraktı.

Paul'un misyon ve öğretisiyle ilgili olarak Elçilerin İşleri'ni ve Pavlus'un Mektupları'nı okumalarını tavsiye ederiz. Çok büyük bir enerjisi vardı, Kudüs, Antakya, Atina, Efes ve Roma'da öğretisini yaydı.

Muhtemelen İspanya'ya da gitti. Nasıl öldüğü bilinmemektedir, ama Neron'un isyanı sırasında öldürüldüğü söylenir. Büyük bir yangın Roma'nın büyük bölümünü yok etmişti ve buna yeni tarikatın sebep olduğu söylendi. Hıristiyan öğretisinin hızla yayılması herkesten çok Paul sayesinde olmuştur. Çarmıha gerilmeden yirmi yıl sonra bu yeni din çeşitli vilayetlerdeki Romalı idarecilerin dikkatini çekmeye başlıyordu. St. Paul'un elinde bir teolojiye sahip olsa da, İsa'nın öğretisinin devrimsel ve temel niteliğinin çoğunu muhafaza etti. Özel mülkiyete karşı daha müsamahakâr oldu, varlıklarını müşterek kılmaksızın zenginlerin katılımını kabul etti ve St. Paul kölelik kurumuna göz yumdu (Köleler, efendilerinize itaat edin), ama Roma'nın temel kurumlarına karşı çıkmaya devam etti. Sezar'ın tanrı kişiliğini kabul etmedi, sunağın önünde sessizce durarak bile olsa, Hıristiyanların Roma İmparatoruna ibadet etmesine müsamaha göstermedi, oysa aksi durumda hayatları tehlikeye girecekti. Gladyatör gösterilerini açıkça suçladı. Silahsız, ama muazzam bir pasif direniş gücüne sahip olan Hıristiyanlık başlangıçta imparatorluk sisteminin ekonomik temellerine olmasa da, siyasetine başkaldıran bir isyan olarak ortaya çıktı. Hıristiyanlık dışı edebiyatta Hıristiyanlığa dair ilk izler, afallamış Romalı memurların, normalde zararsız görünen insanların bu bulaşıcı isyan ile ortaya çıkan şaşırtıcı sorunlar hakkında aralarında yaptıkları yazışmalarda görülür.

Hıristiyan çağının ilk iki asrındaki Hıristiyan tarihi çok belirsizdir. Akdeniz havzasına yayılmışlardı, ama bu süre zarfındaki fikirleri, törenleri ya da yöntemlerini pek az biliyoruz. Henüz yerleşmiş bir inançları olmadığından, şekillenmemiş bu dönemde inanç ve öğretilerinde geniş kapsamlı yerel çeşitlenmeler olduğundan şüphe edilemez. Fakat yerel farklılıkları ne olursa olsun, her yerde İsa'nın öğretisini büyük oranda taşıyorlardı, ama şiddetli bir husumet ve etkin bir karşı propagandaya sebep oldular, onlara yöneltilecek suçlamalar hayatlarının genel iyiliğine şahitlik eder.

Bu belirsiz süre boyunca Hıristiyan inancı ile neredeyse eşit oranda popüler ve yaygın olan Mitra inancı ve Serapis-İsis-Horus inancı arasında önemli ölçüde bir teokrazi vardır. Hıristiyanların, Yahudilerdeki Sebt Günü yerine Güneş Günü'nü (Sun-day) benimsedikleri, dini törenlerde bolca mum kullandıkları, çobanlara büyük hayranlık beslenen efsaneleri ve muhtemelen, İsa'nın kanında yıkanma ve İsa'nın kurban olması gibi, günümüze kadar gelen bazı tarikatların ayırıcı özelliği olan fikir ve söylemleri de kabul ettikleri görülmektedir. Çarmıha gerilerek ölmenin, asılarak ölmekten çok daha kanlı olduğunu hatırlarsak, İsa'nın insanlık için kanını dökmesi esasen çok yanlış bir ifadedir. Kırbaçlandığını, başına dikenli bir taç takıldığını, mızraklandığını hatırladığımızda bile kanla dolu bir çeşme düşüncesinden hâlâ çok uzaktayız. Ancak Mitraizm, kutsal ve yüze gönüllü bir boğanın kurban edildiği unutulmuş Mitra gizemlerine odaklanmıştır; bütün Mitra tapınakları bu boğayı öldüren bir Mitras figürü içermektedir, boğanın yan tarafından şiddetle kan akmaktadır ve bu kandan yeni bir hayat doğmuştur. Mitraizme inananlar aslında kurban edilen boğaların kanında yıkandı ve yeniden doğdu. Dine kabul töreninde inanan kişi boğanın öldürüldüğü iskelenin altına gider ve kan oradan üzerine akar.

İskenderiye tarikatının Hıristiyanlığa yaptığı katkılar daha önemlidir. Hıristiyanların St. Paul öğretisiyle mücadelelerinde Serapis'in oğlu ve Serapis'le özdeş olan Horus'un kişiliğinde aydınlatıcı bir benzeşim bulmaları gayet doğaldı. Bu noktadan, Meryem'in İsis'le özdeşleşmesi ve İsa'nın, daha önce aktardığımız, annesi ve kardeşleri hakkındaki sözlerine rağmen yarı tanrı seviyesine yükselmesi de doğaldı. Hıristiyanlığın, zamanın popüler dinlerinin ibadet yöntemlerini bilinçsizce benimsemesi de doğaldı. Rahipleri, Mısır rahiplerinin kafa tıraşını uyguladı, çünkü bu bir rahibin ayırt edilmesini sağlıyordu. Bir gelişme diğerini takip etti. Adeta farkında olmaksızın, aslen devrimci olan bu öğreti bu geleneksel kazanımlar altında kaldı. Gotama Buda Tibe'te dönüp Lhassa'da kendi heykeli önünde ibadet edildiğini gördüğünde nasıl şaşkına döndüğünü tasavvur etmeye çalışmıştık. Tanıyıp bildikleri toz toprak içindeki yorgun ustalarının Celile'nin kavuran güneşi arasından dünyaya döndüğünü ve mesela Roma'da St. Peter'deki halkı ziyarete gittiğini, sunaktaki

kutsanmış yufkanın ise çarmıha gerilen öğretmenleri olduğunu öğrendiklerinde duydukları şaşkınlık da buna benzer.

Bir dünya toplumunda din birçok değil, tek bir şeydir ve o zamanlar dünyadaki tüm dinsel inançların Hristiyanlıkta teması olan tüm felsefelerin ve dini düşüncelerin bir görüşte toplanması ve söylem ve fikir alışverişinde bulunulması kaçınılmazdı. İlk Nasranilerin umutları İsa ile Mesih'i özdeşleştirmişti; Pavlus'un parlak zekâsı kariyerini mistik bir anlamla kuşatmıştı. İsa kadın ve erkekleri büyük bir göreve, kendinden vazgeçmeye, sevginin krallığına, yeni doğuma çağırıyordu. Zayıf bir dönüşüm için asgari direniş hattı, bu sade doktrinden, boş iddiadan uzaklaştırıp öz benliğini yalnız bırakacak olan karmaşık teori ve törenlere yaklaşıyordu. Kendini kanla sulamak, kötülük ve rekabetten kurtulmaktan daha kolaydı; ekmek yiyip, şarap içip, ilahiler söyleyerek mum yakmak kalbini açmaktan daha kolaydı, kafayı tıraş etmek, ama o kafanın içindeki gizli entrikaları muhafaza etmek! Dünya Hristiyan döneminin başlangıç asırlarında böyle kaçamak felsefe ve teolojilerle doluydu, Yeni Platonculuk, Gnostisizm, Philonism ve İskenderiye'de bolca bulunan benzeri öğretilerin ayırt edici özelliklerini anlatmak bu kitabın konusu değildir. İlk Hristiyanların yaşadığı tek bir dünyaydı. Origen, Plotunis, Augustine gibi yazarların yazıları zamanın kaçınılmaz karşılıklı özverisine işaret eder.

İsa kendini tanrının oğlu ve insanın oğlu olarak adlandırdı, ama kim olduğu, ne olduğu, krallığın öğretileri üzerine pek az vurgu yaptı. Paul ve diğer müritleri bir insandan öte kutsal bir varlık olduğunu ilan ederek, doğru ya da yanlış, bir tartışma alanı açmış oldular. İsa tanrı mıydı? Yoksa tanrı mı onu yarattı? Tanrıyla özdeş miydi, yoksa tanrıdan ayrı mıydı? Bu sorulara cevap vermek tarihçinin işi değildir, fakat bu soruları sormakla ve batılı insanlığın sonraki yaşamı boyunca büyük bir etkisi olması sebebiyle bu soruların ne kadar kaçınılmaz olduğunu belirtmekle yükümlüdür. Hristiyan döneminin dördüncü yüzyılına kadar tüm Hristiyan toplulukları İsa'nın telkin ettiği yardım, hizmet ve kardeşliğin daha basit öğretilerini büyük oranda ihmal ederek tanrının doğasıyla ilgili çetrefil ve kaçamak argümanlarla sarsılmış ve öfkelenmiştir.

Tarihçilerin bildirdiği ana görüşler Aryanistlerin, Sabellianların ve Teslisçilerinkiyle aynıdır. Mesih'in tanrıdan daha aşağıda olduğunu öğreten Aryanistler, tanrının bir usulü ve ciheti olduğunu, tıpkı bir baba, bir vasi ve bir misafir gibi yaratıcı, kurtarıcı ve rahatlatıcı olduğunu öğreten Sabellianlar, Athanasius'un büyük liderleri olduğu, baba, oğlu ve kutsal ruhun tek bir tanrı olduğunu öğreten Teslisçiler. Okuyucunun bu son konu ve anlayıp inanmasına engel olabilecek endişe verici sonuçlar açısından Athanasian mezhebine¹²² bakması önerilir.

Öğretinin küçük bir bölümü bolluk ya da sefalet anlamına gelebilir. O zamandan günümüze ulaşan yazınları, bu teolojik düzeltmeler uğruna Hıristiyanları paramparça eden insanların güçlü bir dogmatizm algısı, rekabeti ve gösterişi olmaksızın okumak imkânsızdır. Teslisçi muhalifler için onlara karşı çıkanları suçladıkları en başta gelen şey Teslisçi belgelerdir, muhtemelen vasat ve ikincil motiflerle suçlamışlardır, ancak bunu kendi alçak ruhlarına açıkça ihanet edecek şekilde yapmışlardır. Örneğin Arius, İskenderiye piskoposu seçilmediği için sapkın fikirleri benimsemekle suçlanır. Ayaklanmalar, aforoz ve sürgünler bu münakaşalara son vermiş ve sonunda resmi zulümler başlamıştır. Tanrının yapısı hakkında bu ince farklılıklar siyasetle ve uluslararası anlaşmazlıklarla iç içe geçer. Ticaret konusunda çekişen erkekler, kocalarını kızdırmak isteyen eşler bu yüce tema üzerinde uzlaşmaz görüşler geliştirdiler. İmparatorluğun barbar istilacılarının çoğu Aryanist idi, çünkü muhtemelen basit zihinleri Teslisçi pozisyonunu algılayamıyordu.

Kuşkucuların bu anlaşmazlıklarla alay etmesi çok kolaydır. Tanrının kendisiyle tam olarak nasıl ilişkilendiğini söyleme girişimlerinin küstah ve entelektüel olarak canavarca olduğunu düşünsek de, imkânsız dogmaların bu mantık dışı düzeltmelerinin altında, yanlış düşünülmüş de olsa, samimi bir gerçek tutkusu vardır. Her iki taraf da şehitler verdi ve bu karışıklıkların gayreti, aşağılık ve kötü bir gayret olsa da, Hıristiyan tarikatlarının enerjik olarak propagandacı ve eğitilmiş olmasını sağladı. Ayrıca dördüncü ve beşinci yüzyıllardaki Hıristiyanlığın tarihi büyük ölçüde talihsiz anlaşmazlıkların bir öyküsü olduğu için, İsa'nın ruhunun yaşadığı

122 Episcopal Kilisenin herhangi bir dua kitabında bulunabilir. Athanasian mezhebi Athanasius'un görüşlerini kapsar, ancak muhtemelen onun tarafından oluşturulmamıştır.

ve pek çok Hristiyan'ı yücelttiği gerçeğini unutturmamalıdır. İncillerin metni, bu dönemde muhtemelen tahrif edilmiş olsa da yok olmadı ve Nazarethli İsa tezahür edilemez büyüklüğüyle, bu metin aracılığıyla öğretmeye devam etti. Bu talihsiz tartışmalar Hristiyanlığın gladyatör gösterilerine, putlara ve tanrı-Sezar'a yapılan aşağılayıcı ibadetlere karşı birleşik bir cephe oluşturmaya engel olmadı.

29.6 Hristiyanlığın Mücadelesi ve Gördüğü Eziyetler

Sezarın kutsallığına ve imparatorluğun tipik kurumlarına meydan okumasına gelince, Hristiyanlık isyankâr ve parçalayıcı bir hareket olarak görülmelidir ve Büyük Konstantinden önceki çoğu imparator tarafından da böyle görülmüştür. Hristiyanlık büyük bir düşmanlıkla karşılaştı ve onu bastırmak için sistematik girişimlerde bulunuldu. Decius, resmi bir zulüm organize eden ilk imparatordu ve şehitlerin büyük dönemi, Diocletian döneminde (303 ve takip eden yıllar) idi. Diocletian'ın zulmü, eski tanrı-imparator düşüncesinin, onun kutsallığını reddeden zaten büyük ve güçlü örgütlenmeye karşı taçlandırmasıydı. Diocletian, monarşiyi aşırı mutlakçılık çizgileri üzerinde yeniden düzenledi; cumhuriyetçi kurumların son izlerini sildi; O, bir doğu monarşinin huşu uyandırıcı görgü kuralları ile kendini tamamen kuşatan ilk imparatordu. Bunları tümünden reddeden bir sistemi tamamen ortadan kaldırmak girişimiyle varsayımlarının mantığı tarafından zorlandı. Bu zulümlerle sınanan şey, Hristiyanların kendilerini imparatora kurban etmesi gerekliliği idi.

“Yine de kan dökmeye karşı olan Diocletian, kurban vermeyi reddeden herkesin derhal yakılması gerektiğini öne süren Galerius'un öfkesini hafifletmiş olsa da, Hristiyanların dik başlılığına karşı verilen cezalar yeterince titiz ve etkili sayılabilir. İmparatorluğun bütün illerindeki kiliselerin yıkılması gerektiği kararına varıldı ve herhangi bir gizli meclisin dini ibadet amacıyla tutulması gerektiğini öngören herkese karşı ölüm cezası verileceği ilan edildi. Şimdi, şuursuzca bir zulmü yönlendirmek gibi değersiz bir görevi üstlenen filozoflar, Hristiyan dininin doğasını ve dehasını özenle araştırmışlardı; ve inancın spekülâtif doktrinlerinin peygamberlerin, İncil yazarlarının ve havarilerin yazılarında yer alması gerektiği

konusunda cahil olmadıkları için, muhtemelen piskoposların ve papazların tüm kutsallarını halk subaylarına teslim etmeleri emrini öne sürdüler. Subaylar bu kutsalları halkın önünde ve kamuya yakışır bir şekilde yakacaklardı. Aynı emirle, kilisenin mülkiyetine bir anda el konuldu ve bunların bazı bölümleri ya en yüksek teklif sahibine satıldı, ya da imparatorluk alanına birleşti. Şehirlere veya şirketlere bahşedildi ya da açgözlü saray mensuplarının talepleriyle onlara bağışlandı. İbadeti ortadan kaldırmak ve Hristiyanların idaresini feshetmek için bu tür etkili önlemler aldıktan sonra, Roma'nın doğası ve dinini ve atalarını hâlâ reddeden sapkın kişileri, en tahammül edilemez zorluklara tabi tutmak gerektiği düşünüldü. Özgür doğan kişilerin herhangi bir onur veya iş sahibi olamadığı ilan edildi. ölenlerin özgürlük ümidi kalmamıştı ve Hristiyanların tümü kanunun korunmasından çıkarıldı. Hâkimler, bir Hristiyan aleyhine getirilen her eylemi dinlemeye ve tespit etmeye yetkiliydi; ancak Hristiyanların kendilerinin maruz kaldıkları herhangi bir yaralanmadan şikâyet etmelerine izin verilmedi ve bu talihsiz mezhep üyeleri, kamusal adaletin yararlarından dışlanırken, şiddete maruz kaldılar. ... Bu emir, ağır küfürlerle, dinsiz ve zalim idarecileri aşağılayarak bir Hristiyan tarafından parçalanmadan önce Nikomedyadaki en göze çarpan yerde halka sergilendi. En hafif yasalara göre, suçu ihanet anlamına geldi ve ölümü hak etti ve bu kişinin saygın ve eğitilmiş biri olduğu doğruysa, bu koşullar yalnızca suçluluğunu ağırlaştırmaya hizmet edebilirdi. İçin için yanan bir ateşle yakıldı ya da kavruldu. İmparatorlara yöneltilen kişisel hakaretin intikamını almaya hevesli cellâtları ya onun sabrını tüketmeyi başaramayıp bu zulümden vazgeçtiler ya da sabrını zorlayamadan, zulümden arınmaktan vazgeçtiler ve çehresinde muhafaza ettiği ölmekte olan acı ıstırapına gülmeyi bıraktılar¹²³”

Ve bu isimsiz şehidin ölümüyle büyük zulüm başladı. Ancak, Gibbon'un belirttiği gibi, bu zulmün şiddetine dair bilgilerimiz çok şüpheli bir değerdedir. Gibbon kurbanların toplamını yaklaşık iki bin olarak tahmin ediyor ve bunu reform dönemi boyunca Hristiyanların kardeşleri tarafından şehit edilen çok sayıdaki Hristiyanlarla karşılaştırıyor. Gibbon, Hristiyanlığa karşı şiddetle önyargılıydı ve burada Hristiyanların hünerini ve

123 Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire* böl. Xvi.

acılarını en aza indirmek için tasvir etmiş görünüyor. Birçok vilayette, şüphesiz, bu kararı uygulamak için büyük bir isteksizlik olmalıydı. Fakat Kutsal Metinler'in kopyaları için bir av başlatılmıştı ve birçok yerde Hristiyan kiliselerinin sistematik bir şekilde imhası vardı. İşkence ve idamların yanı sıra hapishaneler Hristiyan papazlar ve piskoposlarla doluyordu. Hristiyan topluluğunun artık halkın çok önemli bir unsuru olduğunu hatırlamak zorundayız. Bu emrin yürütülmesiyle suçlanan yetkililerin büyük bir oranı da bu yasaklanmış inanca inanıyordu. Doğu vilayetlerini kontrolü altında tutan Gelerius, zalimlerin en güçlülere arasındaydı, ama sonunda, ölüm yatağında (311), bu devasa topluluğa saldırılarının yetersizliğini fark etti ve Gibbon'un tercüme ettiği bir emrin, ana fikri şöyledir:

“İmparatorluğun faydası ve korunması için zihnimizi meşgul eden önemli bakış açıları arasında, Romalıların eski yasalarına ve kamusal disiplinine göre her şeyi düzeltmek ve yeniden kurmak bizim amacımızdır. Özellikle ataları tarafından kurulan din ve törenlerden vazgeçmiş Hristiyanların aklın ve doğanın yoluna başvurmalarını özellikle istedik ve antik çağın pratiğini küstahça hor görerek, fantezilerinin etkisiyle abartılı yasaları ve görüşleri icat etmiş ve imparatorluğumuzun farklı vilayetlerinden çeşitli toplulukları toplamıştı. Tanrılara ibadet etmek için yayınladığımız emirler, Hristiyanların birçoğunu tehlikelere ve sıkıntıya maruz bıraktı. Birçoğu ölüm cezasına çarptırıldı ve dindar aptallıklarında hâlâ ısrar eden daha da fazlası dini ibadetlerini yapmaktan mahrum bırakıldı. Bu mutsuz insanlara merhamet elimizi uzatırız. Bu nedenle, her zaman özel yasalara ve hükümete gereken saygıyı koruyarak, kendi özel görüşlerini paylaşımlarına ve korku veya tatsızlık dini toplantılarına izin veriyoruz. Başka bir tebliğ ile hâkimler ve sulh hâkimleri için niyetimizi belirleyeceğiz; Ümit ederiz ki Hristiyanlar, tapındıkları tanrıya, kendileri ve cumhuriyetimizin güvenliği ve refahı için dua ederler.”

Birkaç yıl içinde Büyük Konstantin, önce imparator (312), daha sonra da tek yönetici (324) olarak hüküm sürdü ve Hristiyanlığın daha ağır davaları sona erdi. Hristiyanlık putperest Roma'ya karşı isyancı ve yıkıcı bir güç olmasına rağmen, kendi cemaatinde birleştirici ve örgütleyici bir güçtü. Dâhi Konstantin bu gerçeği anlamıştı. İsa'nın öğretisi, hâkim olan tüm doktrinsel kavgalarda, imparatorluğun sınırları boyunca ve hatta ötesinde

büyük bir işlev yüklendi. Sınırın ötesinde barbarlar arasında da inanç yayılıyordu; İran ve Orta Asya'ya yayılmıştı. Hükmetmek zorunda olduğu dar görüşlerin ve kendini arayışın büyük huzursuzluğu içinde sezinlediği ahlâki dayanışmanın tek umudunu verdi. Çürümüş bez gibi parçalanmış imparatorluğun ihtiyaçlarını düzenleme imkânları vardı. 312'de Konstantin Roma ve Maxentius'a karşı için savaşmak zorunda kaldı. Hristiyan monogramını askerlerinin kalkanları ve pankartları üzerine koydu ve Hristiyanların tanrısının, Roma'nın hemen dışındaki Milvian Köprüsü savaşında zafer için onlarla birlikte savaştığını iddia etti. Bu hareketle, tüm bu iddiaları ilahiyata bırakarak, Büyük İskender'in görkeminin ilk olarak batı dünyasına getirildiğini ve Hristiyanların alkış ve coşkulu desteğiyle kendisini Diocletian'dan bile daha mutlak bir kral olarak ilan etti. Birkaç yıl içinde Hristiyanlık, imparatorluğun resmi dini haline geldi ve 337'de Konstantin, bir Hristiyan olarak vaftiz edildi.

29.7 Büyük Konstantin

Büyük Konstantin, tarihte en azından Büyük İskender veya Augustus Sezar kadar önemli bir kimliktir. Kişiliğinin veya özel hayatının çok azını biliyoruz; Ne Plutarch, ne Suetonius, onun hakkında herhangi bir samimi ve canlı detayları muhafaza etmiştir. Kötülüklerini onun düşmanlarından aldık ve çok açık bir şekilde karşı koymak için övgüyü kullandık, ama bu yazarların hiçbiri bize onun asıl karakterini vermez; Konstantinonlar için bir parti sembolü, bir parti bayrağıdır. Düşmanca yaklaşan tarihçi Zosimus tarafından, I. Sargon gibi gayri meşru doğduğu; babasının seçkin bir general ve annesi Helena'nın Sırbistan'daki Nish kentinde bir hancının kızı olduğu belirtilir. Ancak Gibbon, bunun geçerli bir evlilik olduğunu düşünüyor. Her şekilde bu bayağı bir evlilik ve Konstantin'in kişisel dehası ciddi dezavantajlara karşı galip geldi. Az ya da hiç Yunanca bilmediği için okuryazar değildi. En büyük oğlu Crispus'u kovduğu ve genç adamın üvey annesi Fausta'nın kışkırtılmasıyla infaz edilmesine neden olduğu doğru gibi görünüyor. Daha sonra Crispus'un masumiyetine ikna olduğu ve bir görüşe göre Fausta'nın kendi banyosunda kaynar suyla haşlanarak öldürüldüğü, bir başkasına göre dağda çıplak olarak vahşi hayvanlara atıldığı

anlatılır, hayatta kaldığına dair belgelerde bulunmaktadır. Eğer idam edilmiş olsaydı, üç oğlu ve iki yeğeni Konstantin'in tayin edilmiş mirasçıları olarak kalacaktı. Açıkça, bu hakaret dolu kördüğümünden çıkarılacak sağlam bir şey yoktur ve bu yetersiz materyallerle ilgili çalışma Gibbon tarafından yapılmıştır (böl. 18). Gibbon, anti-Hıristiyan mizacından dolayı, Konstantin'e düşmanca yaklaşır; ama ılıman ve iffetli olduğunu itiraf eder. Büyük kamu binaları ve bunların işe yaramaz ve sefih olmasından dolayı onu sahtekârlıkla suçluyor (!) Gibbon, yaşlılığında peruk takıyordu ve başına taç takar, muhteşem bir pelerin giyerdi der. Zaten Diocletian sonrası tüm imparatorlar, taç takıp ve muhteşem pelerinler giymişti.

Yine de Konstantin'in kişiliği hayal gibi kalsa da, özel hayatı belirsiz bir trajediden başka bir şey vermese de, onun aklındaki şeyleri tahmin edebiliriz. Yaşamının son yıllarında çok yalnız biri olmalıydı. Daha önceki herhangi bir imparatorun olduğundan daha otokrattı, daha az danışmanlık ve yardım aldı. Kamu yararını düşünen ve güvenilir bir sınıf kalmamıştı; hiçbir senato ve konsey kendi planlarını paylaşmadı ve geliştirmede. İmparatorluğun coğrafi zafiyetini ne kadar kavradığını, artık çok yakın olan felaketi ne kadar görebildiğini sadece tahmin edebiliyoruz. Asıl başkentini Bithynia'daki Nikomedyâ'da yaptı; o öldüğünde İstanbul Boğazındaki Konstantinopolis hâlâ inşa ediliyordu. Diocletian gibi o da hâkimiyetinin kırık hatlarını fark etmiş ve dikkatini dış ilişkilere, özellikle de Macaristan, Güney Rusya ve Karadeniz'in işlerine yoğunlaştırmış gibi görünmektedir. İmparatorluğun tüm resmi mekanizmalarını yeniden düzenledi; yeni bir anayasa yaptı ve bir hanedan kurmaya çalıştı. O olayların gayretli bir tekrarlayıcısıydı; bir kast sisteminin gelişmesine yardımcı olarak sosyal karışıklığı düzeltmeye çalıştı. Bu büyük selefi Diocletian'ın çalışmalarının devamıydı. Köylülerin ve küçük çaplı çiftçilerin bir kastını yapmaya ve bunların sahiplerinden uzaklaşmalarını kısıtlamaya çalıştı. Aslında onları kul yapmaya çalıştı. Köle emeğinin kaynağı, imparatorluğun artık işgalci değil, işgal edilmiş bir güç olduğu için düşmüştü; çare olarak kulluğa döndü. Onun yaratıcı çabaları, beklenmedik bir şekilde ağır vergilendirmeyi gerektirdi. Bütün bunlar yalnız ve zorlayıcı bir zihne işaret eder. Özgünlük iddiası imparatorluğu bir arada tutsaydı birleştirici ahlaki gücün gerekliliğini açık bir şekilde anlardı.

Hristiyanlığa döndükten sonra teologların şiddetli muhalefeti fark etmiş gibi görünüyordu. Toplumdaki tek ve uyumlu bir öğretim olması için bu farklılıkları uzlaştırmak üzere büyük çaba sarf etti ve kendi inisiyatifiyle 325'te Nikomedia yakınlarındaki bir kasaba olan İznik'te ve onun başkanlığında kilise genel konseyi toplandı. Eusebius bu tuhaf toplantıyı ilginç bir şekilde anlatır, imparator henüz vaftiz edilmiş bir Hristiyan olmamasına rağmen, başkanlık eder. Bu onun ilk kilise konseyi değildi, çünkü (313'te) Arles'deki bir konseyde de başkanlık yapmıştı. Altın bir tahtta Nicaea konseyinin ortasında oturdu ve az Yunanca bildiği için, tartışmacıların yüz ifadelerini ve jestlerini izlemeye ve onların tonlamalarını dinlemeye indirgenmiş olduğunu varsaymalıyız. Konsey çok hareketli geçti. Yaşlı Arius konuşmaya başladığında, bir Myralı Nikolaos diye biri onun yüzüne vurdu ve daha sonra birçok kişi yaşlı adamın sapkınca düşüncelerini duymamak için parmaklarıyla kulaklarını tıkayarak dışarı kaçtı. İnsan imparatorluğunun ruhu için derinden endişe duyan bir imparatorun bu bölünmeleri sona erdirmek üzere kesin bir karara vardığını, tercümanlara eğilip bu kargaşanın nedenini sorduğunu tasavvur edebiliyor.

İznik'te hâkim olan görüşler Nicene mezhebinde somutlaşmış ve İmparator Teslis konumunu sürdürmüştür. Fakat daha sonra, Athanasius'un günahları Aryanistleri usandırdığında İskenderiye'den kovuldu; İskenderiye'deki kilise Arius'u alaşağı edince cemaate yeniden kabul edilmesi için kiliseyi mecbur etti.

29.8 Resmi Hristiyanlığın Kuruluşu

M.S. 325 yılı öykümüze çok uyan bir tarihtir. Tüm Hristiyan dünyanın ilk tam genel (ekümen) konseyinin tarihi. (Arles'de bahsettiğimiz şey, sadece batı yarısının bir araya gelmesiydi.) Günümüzde genel olarak anlaşıldığı üzere bu Hristiyan kilisesinin ve Hristiyanlığın insanlık meseleleri sahnesine kesin bir girişi işaret eder. Nicene mezhebi vasıtası ile Hristiyan öğretiminin tam tanımını işaret eder.

Okuyucunun dikkatini, bu tamamen gelişmiş İznik Hristiyanlığı ve Nazarethli İsa'nın öğretisi arasındaki derin farklılıklara çekmemiz gerekir. Bütün Hristiyanlar, ikincisinin birinciyi barındırdığını kabul eder, ancak

bu bizim uzmanlığımız dışında bir konudur. Açıkça anlaşılan, Nazarethli İsa'nın öğretisinin İbrani peygamberlerle başlayan yeni türün peygamber öğretisi olduğu açıktır. Bu öğreti ruhbanlığa ait değildi, kutsal tapınağı ve sunağı yoktu. Ayin ve törenleri yoktu. Onun tanrıya sunduğu şey kırık ve tövbekâr bir kalpti. Onun tek organizasyonu vaizlerin örgütlenmesiydi ve onun asıl işlevi vaazdı. Ancak, dördüncü yüzyılın tam teşekküllü Hristiyanlığı, İncillerdeki İsa öğretisini çekirdeği olarak korumasına rağmen, genel anlamda binlerce yıldır dünyanın zaten aşına olduğu türden bir ruhbanlık diniydi. Ayrıntılı ritüelinin merkezi bir sunaktı ve kurbanın kutsal bir rahip tarafından kurban edilmesi ise temel ibadet şekliydi. Aynı zamanda hızla gelişmekte olan yardımcı rahipler, rahipler ve piskoposlar örgütü vardı.

Fakat eğer Hristiyanlık Serapis, Ammon veya Bel-Marduk tarikatları ile olağanüstü bir dış benzerlik kazanmış olsa da, ruhbanlığın bile bazı yeni özelliklerinin olduğunu hatırlamalıyız. Hristiyanlık hiçbir yerde Tanrı'nın herhangi bir yarı-ilahi imgesine sahip değildi. Tanrı'yı içeren hiçbir baş tapınak yoktu, çünkü Tanrı her yerdeydi. Kutsalların kutsalı diye bir şey yoktu. Yaygın sunaklarının hepsi görünmeyen evrensel üçlemeye hitap ediyordu. En eski yönlerinde bile Hristiyanlıkta yeni bir şey vardı.

Dikkat edilmesi gereken çok önemli bir şey de, İmparator'un Hristiyanlığın yerleştirilmesinde oynadığı roldür. Büyük Konstantin tarafından sadece İznik konseyi toplanmadı. Tüm büyük konseyleri, Konstantinopolis'deki iki konsey (381 ve 553), Efes (431) iki ve Kalkedon (451) konseyleri, imparatorluğun gücüyle toplandı. Bu da Hristiyanlığın tarihinin çoğunda, Büyük Konstantin'in ruhaniyetinin, İsa'nın ruhaniyetinden daha belirgin olduğunu açıkça gösterir. Konstantin tam bir otokrattı. Roma cumhuriyetçiliğinin son kalıntıları Aurelian ve Diocletian'ın günlerinde ortadan kayboldu. Henüz zaman varken çılgın imparatorluğu yeniden inşa etmeye çalışıyordu ve herhangi bir meclis üyesi, herhangi bir kamuoyu ya da bu tür yardımların ve kontrollerin gerekliliğine dair herhangi bir duyum olmadan çalıştı. Tüm inananlara bir dogmatik inanç dayatarak tüm ihtilafı ve ayrılığı önleme fikri tamamen otokratik bir fikirdir. Bir işin muhalefet ve eleştiriden arınmış olması gerektiğini düşünen tek bir kişinin fikridir. Kilisenin etkisi altındaki tarih, bu nedenle ani ve

sert çağrılarla ve de oybirliğiyle takip edilmesi gereken şiddetli mücadelelerin öyküsü haline gelmiştir. Kilise ondan, merkezi bir örgütlenme geliştirmeyi ve imparatorluğa paralel bir şekilde ilerlemek için otoriter ve sorgulanmamış bir tutum almayı öğrenmiştir.

Katolik Hristiyanlığı üzerindeki belirgin bir otoriter karaktere damga vurmaya katkıda bulunan ikinci büyük otokrat I. Theodosius, Büyük Theodosius'du (379-395). Ortodoks olmayanların toplantı düzenlemesini yasakladı, tüm kiliseleri Teslisçilere devretti ve kâfir tapınakları yıktı. İmparatorluk boyunca tapınakların ve 390 yılında İskenderiye'deki Serapis heykelinin yıkılmasına neden oldu. Rekabet olmamalıydı, Kilise'nin katı birliği için hiçbir sınırlama yoktu.

Burada Kilise'nin geniş iç meselelerini, sapkınlığının hazımsızlıklarını, Aryanistleri, Pavlusçuları, Gonstistleri ve Maniheistleri anlatamayız. Kilise daha az yetkili olsaydı, entelektüel çeşitliliğe daha fazla toleranslı olsaydı, belki de daha güçlü bir yapı olabilirdi. Ancak tüm bu rahatsızlıklara rağmen insan birliği kavramını, daha önce elde edilmiş olandan daha samimi ve çok daha geniş bir anlayışla bir süre devam ettirdi. Beşinci yüzyıla gelindiğinde Hristiyanlık dünyası daha sağlam hale geldi ve herhangi bir imparatorluktan daha kalıcıydı, çünkü sadece insanlara dayatılan bir şey değildi, akıllarının dokusuyla iç içe geçmişti. İmparatorluğun en yüksek sınırlarının ötesine, Ermenistan, İran, Etiyopya, İrlanda, Almanya, Hindistan ve Türkistan'a ulaştı. "Dağınık cemaatlerden oluşmuş olmasına rağmen, İsa'nın tek bedeni, tanrının tek halkı olarak düşünüldü. Bu ideal birlik birçok yönden ifade buldu. Çeşitli Hristiyan toplulukları arasındaki iletişim çok aktifti. Hristiyanlar bir yolculuğa çıktıklarında arkadaşlarından sıcak bir karşılama ve misafirperver eğlenceler bulacaklarından daima eminlerdi. Haberciler ve mektuplar bir kiliseden diğerine serbestçe gönderildi. Misyonerler ve İncil yazarları sürekli bir yerden bir yere seyahat etti. İncil ve havarilerin mektupları da dahil olmak üzere çeşitli türlerde belgeler, yaygın olarak dolaşımdaydı. Böylece birlik duygusu oluştu ve Hristiyan dünyasının geniş biçimde ayrılmış kısımlarının gelişti, alışılmış türüne az çok yaklaşmış oldu¹²⁴."

124 *Encyclopaedia Britannica*, art. "Church History" sf. 336

Hristiyanlık, Latince konuşan Batı kilisesi ve orijinal Yunanca konuşan Ortodoks kilisesi, tarikata iki kelime ekleme sorunu üzerinde 1054 yılında kendilerini birbirinden ayırana dek bu genel ruh bütünlüğünün resmi geleneğini korudu. Eski inanç Kutsal Ruh'un Baba'dan ilerlediğini ilan etmişti. Latinler bir ilave etmek istediler ve Filioque (= ve oğlundan) sözcüğünü eklediler ve Yunanlıları kendi cemaatlerinden çıkardılar, çünkü bu yoldan gitmeyeceklerdi. Ancak beşinci yüzyılın başlarında, Doğu Suriye, Pers, Orta Asya'daki -Merv, Herat ve Semerkant'ta kiliseler vardı- ve Hindistan'daki Hristiyanlar benzer bir şekilde kendilerini ayırmışlardı. Bu son derece ilginç Asyalı Hristiyanlar tarihte Nasturi Kilisesi olarak bilinirler ve etkileri Çin'e yayılmıştır. Mısır ve Etiyopya kiliseleri de benzer şekilde açıklanamayan sebeplerle çok erken dönemde ayrıldılar. Ancak ana kilisenin Latince ve Yunanca konuşan yarısının resmi olarak ayrılmasından çok önce, imparatorluğun yıkılmasından sonra nesnel bir ayrım yapıldı. Koşulları en başından itibaren birbirinden uzaklaştı. Yunanca konuşan Doğu İmparatorluğu bir arada toplanır ve Konstantinopolis'teki imparator Kilise'de baskın halde kalırken, imparatorluğun Latin yarısı, daha önce anlattığımız gibi çöktü ve Kilise'yi böyle bir imparatorluk denetiminden kurtulmuş hale getirdi. Ayrıca Konstantinopolis imparatorluğundaki dini otorite, Konstantinopolis, Antakya, İskenderiye ve Kudüs'teki başpiskoposlar ya da patrikler arasında bölünürken, batıdaki otorite Roma'daki patrik ya da papada odaklandı. Roma Piskoposluğu, her zaman patrikler arasında ilk olarak kabul edilmişti. Tüm bunlar, yarı imparatorluk otoritesindeki rolünü haklı çıkarmak için kurulan bir komploydu. Batı İmparatorluğu'nun nihai çöküşüyle, imparatorların sahip olduğu eski pontifex maximus unvanını devraldı ve böylece Roma geleneğinin yüce rahibi haline geldi. Batı'nın Hristiyanları üzerinde onun üstünlüğü tam olarak kabul edildi, fakat başlangıçtan itibaren Doğu imparatorunun ve diğer dört patrikliğin yargı bölgelerinin hakimiyetinde takdir yetkisi verilmesi gerekiyordu.

Kilisenin dünyevi hâkimiyeti fikirleri dördüncü yüzyılda zaten yaygındı. Kuzey Afrika'da yaşayan ve 354 ile 430 yılları arasında yazmış olan Hippo vatandaşı olan St. Augustine, The City of God adlı kitabında Kilise'nin gelişmekte olan politik fikirlerini ifade etti. The City of God bizi, dünyayı

bir teolojik ve örgütlenmiş Cennetin Krallığı haline getirme ihtimaline doğrudan yönlendirir. Augustine'nin belirttiği gibi şehir, önceden belirlenmiş sadık bir ruhani topluluktur, ancak buradan siyasi bir uygulamaya çok büyük bir adım atılmamıştır. Kilise tüm uluslar üzerinde dünyanın hükümdarı olacaktı, yeryüzündeki devletler topluluğu üzerinde hâkim olan ilahi bir güçtü. Daha sonraki yıllarda bu fikirler kesin bir siyasi teori ve politikaya dönüştü. Barbar ırkları yerleşik düzene geçip ve Hristiyanlaştıkça, Papa krallardan üstünlüğünü iddia etmeye başladı. Birkaç yüzyıl içinde Papa, teoride ve pratikte belli bir ölçüde, yüksek rahip, sansür, yargıç ve Hristiyan dünyasının kutsal kralı haline gelmişti; nüfuzu batıya, eski imparatorluğun, İrlanda, Norveç ve İsveç'e ve tüm Almanya'ya kadar uzanıyordu. Binlerce yıldan uzun bir süredir Hristiyanlığın birliği, savaş zamanında bile üyelerinin ortak bir kardeşlik fikri ve Kilise'ye ortak bir sadakat anlayışıyla, birçok aşırılıktan uzak durduğu bir çeşit çıkar birliği hareketi olması düşüncesi Avrupa'yı etkisi altına aldı. Beşinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar Avrupa'nın tarihi büyük ölçüde, ilahi bir dünyanın bu harika fikrin pratikte kendini gerçekleştirmedeki başarısızlığının tarihidir.

29.9 M.S. 500 Yılında Avrupa Daha önceki bölümde barbar ırkların başlıca istilalarına dair açıklama yapmıştık. Şimdi beşinci yüzyılın sonlarında Avrupa'nın siyasi bölümlerini gözden geçirebiliriz. Asıl Roma İmparatorluğu olan Batı İmparatorluğu'nun belirleyici ve ayrı bir siyasi bölge olarak hiçbir kırıntısı kalmamıştı. Siyasi olarak tamamen parçalanmıştı. Avrupa'nın birçok yerinde insanların zihninde, imparatorluk olarak yerini Helenik Doğu İmparatorluğu'nun efsanevi üstünlüğü yerini korudu. Konstantinopolis'teki imparator, teoride en azından hala imparatoru. Britanya'da, oldukça barbar Töton Angluslar, Saksonlar ve Jütler İngiltere'nin doğu yarısını fethetti; adanın batısında yer alan Britanyalılar hâlâ direniyordu, ancak yavaş yavaş Galler ve Cornwall'a geri dönmeye zorlandılar. Anglo-Saksonlar acımasız ve güçlü barbar işgalcilerdi, nereye gittilerse Keltçe ya da Latinceyi, İngilizlerin hiç kullanmadığı kendi dilleriyle değiştirdiler. Bu Anglo-Saksonlar henüz Hristiyanlaştırılmamışlardı. Galya, Hollanda ve Rheinland'ın büyük kesimi, Frankların oldukça zinde, Hristiyanlaşmış ve çok daha medeni bir krallığı altındaydı. Fakat Rhone

vadisi Burgonyalıların ayrı krallığının altındaydı. İspanya ve Fransa'nın bazı kesimleri Vizigotların egemenliği altındaydı, ancak Sueviler yarımadanın kuzeybatısına sahipti. Afrika'daki Vandal krallığından bahsetmiştik ve İtalya, Romalı halkı ve alışkanlıklarıyla Ostrogotların egemenliğine girmişti. Roma'da imparator kalmamıştı; I.Theodoric orada bir ilk Got kralı olarak hüküm sürdü ve egemenliği Alpler boyunca Panunya ve Adriyatik'ten Dalmaçya ve Sırbistan'a uzanıyordu. Got krallığının doğusuna Konstantinopolis imparatorları hâkim oldu. O sırada Bulgarlar Volga bölgesinde at binen göçebe Moğol kabileleri halindeydi; Aryan Sırplar yakın zamanda Karadeniz'in kıyılarına güneye Vizigotların asıl yurtlarına gelmişti; Türk-Fin ve Magyarlara henüz Avrupa'da değildi. Lombardlar ise daha Tuna'nın kuzeyindeydi.

Altıncı yüzyıl, İmparator Justinianus'un (527-565) egemenliğindeki Doğu İmparatorluğu'nun bir zaferiyle mimlenmiştir. Vandal krallığı 534'te yeniden ayağa kalktı; Gotlar, 553'te İtalya'dan sürüldü. Justinianus öldüğünde (565), Lombardlar İtalya'ya inerek Lombardiya'ya yerleştiler, fakat Ravenna, Roma, Güney İtalya ve Kuzey Afrika'yı Doğu İmparatorluğu'nun egemenliği altında bıraktılar.

Hıristiyan dünyası düşüncesinin geliştiği dünyanın siyasi koşulları böyleydi. O zamanın günlük hayatı fiziksel olarak, entelektüel ve ahlaki olarak çok düşük bir seviyede devam ediyordu. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda Avrupa'nın barbarlığa dönüştüğü sık sık söylenir, ancak bu olayın gerçek olduğunu göstermez. Roma imparatorluğu medeniyetinin aşırı bir ahlâk bozukluğuna dönüştüğünü söylemek çok daha doğrudur. Barbarlık kendi sınırları içinde kuralları olan temel bir toplumsal düzendir; ama Avrupa'nın siyasi parçalanmasının altında sosyal bir bozukluk vardı. Onun maneviyatı köyler değil, gecekondu mahalleleriydi. Vahşi bir köyde yaşayan biri, vahşi bir topluluğa ait olduğunu bilir, buna göre davranır ve yaşar; gecekondu mahallesindeyse kişi daha büyük bir varlığı ne bilir, ne de buna göre davranır.

Hıristiyanlık, çok yavaş ve zayıf bir şekilde, unutulmuş cemaat ve öğreti algılarını geri getirdi ve insanların Hıristiyan dünyası fikri etrafında toplanmalarını sağladı. Roma İmparatorluğunun sosyal ve ekonomik

yapısı harap olmuştu. Bu medeniyet, insanlığın büyük kitlesinin kısıtlanması ve köleleştirilmesiyle sürdürülen bir varlık ve siyasal güç medeniyetiydi. Dışarıdan bakınca büyük bir ihtişam ve zarafet göze çarpıyordu, ama bu görkemli dış görüntünün ardında zalimlik, aptallık ve durgunluk vardı. Yerine daha iyisinin gelmesi beklenmeden ortadan kalkması, yıkılması gerekiyordu.

Entelektüel açıdan bitmiş olduğuna dikkat çekmiştik. Üç asır boyunca, ne bilim ne de herhangi bir öneme sahip bir yazın üretti. Sadece, abartılı zevklere düşmeyecek kadar zengin ve güçlü olmayan, dünyaya felsefe, bilim ve sanatı kazandıran merak ve dürtülere karşı ilgisiz kalıp günlük ihtiyaçlardan başka bir şeyle ilgilenmeyecek kadar yoksul ve mahrum da olmayan insanların yaşadığı bir yerdi. Roma'nın zenginler idaresi böyle bir sınıfı imkânsız hale getirmişti. İnsanlar, üzerlerindeki kısıtlamalar ortadan kalktığı anda bencil canavarlar olmaya çok müsaittir, tarih bunu defalarca kanıtlamıştır, ancak öte yandan hırslı ve mutsuz olduklarında dürtüleri son derece trajik yerlere yönelir: Şiddetli ayaklanmalara, kemer sıkma politikalarına ve dinin güçlendirilmesine.

Dünyanın bahsetmekte olduğumuz bu karanlık çağda son derece perişan olduğunu söylemek doğru olmayabilir; Roma imparatorluk sisteminin, siyasetçilerin, vurguncuların, toprak sahiplerinin ve finansçıların dünyası demek olan şiddetli ve kaba sahtekarlığının, zaten var olan bir sefalet denizine çöktüğünü söylemek daha doğrudur. Bu zamanlara ait tarihimiz çok eksiktir: İnsanların yazabileceği çok az yer vardı ve yazmak için pek cesaretleri yoktu; Hiç kimse yazdıklarının güvenliğinden veya okunma ihtimalinden bile emin değildi. Fakat bu çağın sadece savaş ve hırsızlık değil, kıtlık ve salgın hastalıklar çağı da olduğunu söylemek için yeterince bilgimiz vardır. Hiçbir etkin sağlık örgütü henüz oluşmamıştı ve o zamanki göçler, kurulan hijyen dengesini de yok etmişti. Attila'nın Kuzey İtalya'daki saldırılarına, 452'de bir humma salgını gem vurdu. Justinianus'un (565) saltanatının sonuna doğru büyük bir hıyarıklı veba salgını, İtalya'nın Lombardlar'a karşı savunmasını zayıflattı. 543 yılında Konstantinopolis'te bir günde on bin kişi öldü. (Gibbon her gün ölmeye devam ettiklerini söyler.) 590 yılında ise veba Roma'da şiddetleniyordu. Yedinci yüzyıl aynı zamanda vebadan da etkilenmiş bir yüzyıldı.

Zamanın az sayıdaki yazarlarından biri olan İngiliz Bede, 664, 672, 678 ve 693 yıllarında İngiltere’de yirmi yılda dört defadan az olmamak kaydıyla, salgın hastalıklar olduğunu yazmıştır! Gibbon, Justinianus zamanındaki salgınları 531 yılında geçen büyük kuyruklu yıldız ve bu dönemdeki çok sık ve şiddetli depremlere bağlar. Doğudaki birçok şehir boşaltılmış ve İtalya’nın çeşitli bölgelerinde hasat ve bağbozumu yapılamamış, ürünler toprakta çürümüştü. Gibbon, dünyanın en adil ülkelerinden bazılarında hiçbir zaman telafi edilememiş olan insan türünün görünür bir azalışından bahseder. Bu karanlık günlerde birçoğuna göre, tüm bilgiler ve hayatı arzulanır kılan her şey yok olmuştur.

Halkın bu sefalet ve güvensizlik ortamında, imparatorluk sisteminin ezici düzeni altında olduğundan ne kadar daha mutsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. Muhtemelen çok acımasız zorbaların egemenliği hüküm sürüyordu, ancak sınırlı bir özgürlük vardı. Bir yıl kıtlık ve bir sonraki yıl bolluk oluyordu. Hırsızlar çoğalmışsa da, vergi toplayıcıları ve borç verenler ortadan kayboldu. Frank ve Got krallıklarında ki gibi kralar, sözde tebaasına göre kukla yöneticilerdi; her vilayetin yaşantısı ticaret ya da seyahat ile düşük bir seviyede devam etti. Kırsalın büyük ya da küçük bölgelerine, imparator ya da kral geleneğinden gelen lord, kont ya da duk sıfatı alan becerikli kişiler tarafından hükmedilecekti. Bu tür yerel soylular, hizmetli grupları oluşturacak ve yerlerini sağlamlaştıracaktı. Genellikle, önceden mevcut binaları uyarladılar. Örneğin Roma’daki Colosseum, yani birçok büyük gladyatör gösterisinin arenasını bir kaleye dönüştürülmüştür, Arles’deki amfiteyatrosu da öyle. Ayrıca Roma’daki Hadrian’ın büyük mezarı da vardı. Çürümekte olan kent ve kasabalarda sayıları azalan zanaatkarlar birleşecek ve yaptıkları işlerle civardaki tarım köylerinin ihtiyaçlarını karşılayacak, kendilerini bir soylunun himayesine aldıracaklardı.

29.10 Hristiyanlığın Kurtuluş İlmî

Dördüncü ve beşinci yüzyıllardaki parçalanma ve çözülmenin ardından altıncı ve yedinci yüzyıllardaki toplumsal olarak yeniden berraklaşmada, artık batı dünyasında yükselişe geçen Hristiyan manastır düzeni büyük rol oynamıştı. Hristiyanlıktan önce de dünyada manastırlar vardı.

Nazarethli İsa'nın zamanından önce Yahudiler arasındaki toplumsal mutsuzluk döneminde, toplumda ayrı bir şekilde yaşayan, yalnızlık, saflık ve kendini inkâr etmeye ant içmiş Esseniler tarikatı vardı. Budizm de, dünyanın genel çabasından ve ticaretinden kurtulup, kısıtlama ve tefekkür yaşantısına öncülük eden toplulukları geliştirmişti. Gerçekten de, Buda'nın anlattığımız hikâyesi, bu tür fikirlerin zamanından çok önce Hindistan'da egemen olması gerektiğini ve en sonunda onları reddettiğini göstermektedir. Hıristiyanlık tarihinin hemen başlarında, insanların günlük yaşamının rekabeti, harareti ve stresinden uzaklaşan benzer bir hareket ortaya çıkmıştır. Özellikle de Mısır'da çok sayıda kadın ve erkek kendini çöle vurdu, dua ve tefekkür içinde, saçak altlarında, kayaların dibinde tam bir mahrumiyet içinde yaşadılar ve onların kutsallıklarından etkilenen kişilerin verdikleri sadakalarla geçindiler. Bu tür yaşamlar tarihçiye çok az şey ifade eder, çünkü bunlar tarihin dışında, o insanların gerçek yaşantısıydı, bu geniş hayatı artık daha zinde ve becerikli olan Avrupalılar arasında devam etmedi.

Avrupa'da manastırın gelişiminin öyküsündeki ana figürlerden biri, 480-544 yılları arasında yaşayan St. Benedict'di. İtalya'da Spoleto'da doğdu ve iyi bir ailesi vardı, yetenek sahibi genç bir adamdı. Zamanın gölgesi onun üzerine düştü ve Buda gibi dinsel yaşama geçti ve ilk olarak dünyevi hazlardan uzaklaşma konusunda bütün sınırları kaldırdı. Roma'dan elli mil uzaktaki Subiaco'da Anio geçidinin sonunda, yabancı otların ve çalıların bir orman gibi büyüdüğü yerde, İmparator Neron tarafından inşa edilmiş, o günlerde yapılmış yapay bir göle bakan ıssız bir saray vardı. Tek varlığı çuldan bir gömlek olan St. Benedict burada güneye bakan yüksek bir uçurumda, ulaşılması çok zor bir mağaraya yerleşti, öyle ki, yemeğini bile sadık bir hayranı halata bağlayarak gönderiyordu. Üç yıl burada yaşadı ve ünü Buda'nın benzer koşullar altında yaklaşık bin yıl önce yaptığı gibi çevreye yayıldı.

Buda örneğinde olduğu gibi, Benedict'in hikâyesi, aptal ve inançlı müritlerin bir yığın mucizesi ve tezahürü hikâyesiyle doldu. Fakat artık onu, kendisine eziyet edişiyse değil, on iki manastırı ve kalabalık insan topluluklarını kontrol ederken görürüz. Gençler eğitilmek üzere ona getiriliyor ve hayatlarının tüm niteliği değişiyordu.

Subiaco'dan güneye, Roma ve Napoli arasında yalnız ve güzel bir dağ olan Monte Cassino'ya doğru, büyük bir görkemli zirveler çemberinin ortasından ilerledi. Burada M.S. altıncı yüzyılda bir Apollon tapınağı ve kutsal bir koruyu ve bu tapınakta hâlâ ibadet eden bir kırsal bulduğunu belirtmek ilginç olacaktır. İlk işi misyonerlik olmalıydı ve tapınaklarını yıkmak ve korularını kesmek için basit putperestleri ikna etmesi zordu. Monte Cassino'daki yerleşke, kurucusunun ömrü boyunca ünlü ve güçlü bir merkez haline geldi. Mucizelere pek düşkün keşişlerin şeytan çıkarmayla, su üstünde yürümeyle, ölen çocukların dirilmesiyle ilgili uydurmalarıyla karıştıysa da St. Benedict'in gerçek ruhundan bir şeyler bulabiliyoruz. Özellikle önemli olan, onu cesaret kırıcı aşırı küçük düşme olarak sunan hikâyelerdir. Kendisini daracak bir mağarada bir kayaya zincirleterek azizlikte yeni bir derece icat etmiş bir kişiye sönük bir mesaj gönderdi. "Zinciri kır," dedi Benedict, "Tanrı'nın gerçek hizmetkârı kayalara demirler ile değil, İsa'nın doğruluğu ile zincirlenmiştir."

Kendine eziyet etmekten vazgeçmenin yanında, çok çalışmakta ısrar etmesi Benedict'in ayırıcı özelliğidir. Kendilerini alt sınıftan kardeşlerinin bakımı altında sakın bir şekilde mahrumiyet hayatına yöneltmek yerine, uğraşıp didinerek çalışmaya mecbur hisseden soylu öğrencileri tarafından açılan sorunların net göstergesi efsanelerde yansır. Benedict hakkında dikkat çekici üçüncü bir şey onun siyasi etkisi oldu. Kendisini Gotlar ve İtalyanlarla uzlaşmaya niyetliydi ve Got kralı Totila'nın kendisine danışmak üzere geldiği ve büyük ölçüde etkilendiği açıkça bellidir. Totila Yunanlılardan Napoli'yi geri aldığı anda, Gotlar kadınları korudu ve yakalanan askerlere bile insanca muamele etti. Justinianus'un generali Belisarius on yıl önce aynı yeri aldığı anda ise, genel bir katliamla zaferini kutlamıştı.

Artık Benedict'in manastır örgütü batı dünyasında çok büyük bir başlangıç olmuştu. Seçkin taraftarlarından biri Büyük Papa Gregory (540-604), papaya dönüşen ilk keşişti (590); Papaların en yetenekli ve zinde olanlarından biriydi ve Hristiyan olmamışlara ve özellikle Anglo-Saksonlara misyonerler gönderdi. Roma'da bağımsız bir kral gibi hüküm sürdü, orduları örgütledi, antlaşmalar yaptı. Onun etkisine göre Benedict tarzı bir egemenliğin neredeyse tüm Latin manastırlarına dayatılması onun etkisiyle olmuştu.

Bu iki isimle yakından ilişkili olan bir başka kişi de, uygarlaşan bir manastır sisteminin gelişmesinde, erken geri çekilmelerin sadece egoist küçümsemeleri ile yakından ilişkili olan, Cassiodorus'tur (490-585). Görünüşe göre Papa Gregory'den çok daha kıdemli ve Benedict'ten on yıl daha gençti ve bu ikisi gibi İtalya'ya yerleşmiş bir Suriyeli aile olan soylu bir aileye mensuptu. Got krallar idaresinde kayda değer resmi bir kariyeri vardı; 545 ve 553 yılları arasında, o kralların ve büyük huzursuzluğun devrilmesi, Lombardların yeni barbarlık kuralının yolunu açtığına, bir manastır kariyerine sığındı. Özel mülkleri üzerine bir manastır kurdu ve topladığı keşişleri tam olarak Benedict tarzında çalıştırdı, ancak bu keşişlerin aynı dönemde Monte Cassino'dan formüle edilen Benedict kuralına uyup uymadıklarını bilemiyoruz. Fakat bu büyük çalışmanın, eğitim ve araştırma düzeninin gelişmesi üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Eğitimin evrensel çürümesinin, tüm bilginin ve eski yazınların olası kaybindan derinden etkilendiği açıktır. En başından beri kardeşlerini, bunları koruma ve geri kazanma görevine yöneltmişti. Eski el yazmalarını derledi ve kopyalanmasını sağladı. Güneşin doğuşunu, su saatlerini ve benzer aparatları, insanlığın üzerine çökmekte olan karanlıkta deneysel bilimin son parıltılarını yaptı. Got krallarının tarihini yazdı ve zamanının ihtiyaçlarına ne kadar hassas olduğunun bir kanıtı olarak, sosyal bilimler ve dilbilgisi üzerine kitaplar yazdı. Batı dünyasındaki sosyal düzenin yeniden canlandırılmasında Cassiodorus'un etkisi muhtemelen St. Benedict'inkinden bile daha büyüktü.

Benedict düzenindeki manastırlarının yedinci ve sekizinci yüzyıllarda yayılması çok önemliydi. Her yerde ışık, geri kazanım, bakım ve onarım, tarım standartlarını iyileştirme, temel eğitimi muhafaza etme, faydalı sanatları yayma, kitapları çoğaltıp depolama, dünyaya toplumsal bir temel olarak örnek olma yönünde çalıştıklarını görüyoruz. Sekiz asır boyunca Avrupa manastır sistemi, aksi halde tamamen kaotik bir dünya olabilecek bir aydınlanma parça ve doku sistemi olarak kaldı. Benedict manastırlarıyla yakından ilişkili olarak, orta çağ üniversitelerine doğru büyüyen okullar vardı. Roma dünyasının okulları, genel sosyal çöküşte tamamen ortadan kaldırılmıştı. İngiltere'de ya da Galya'da İncil ya da dua kitaplarını okuyabilen birkaç rahibin bulunduğu bir dönem oldu. Öğreti yavaş

yavaş dünyaya geri kazandırıldı. Ancak bu gerçekleştiğinde öğrenmiş bir kölenin görevi olarak değil kendini adanmışların özel sınıfının dini hizmeti olarak geri dönmüştü.

Doğuda da bir eğitim devamlılığı ihlali söz konusuydu, fakat bunun sebebi dini hoşgörüsüzlük olarak sosyal bir rahatsızlık değildi ve kırılma hiçbir şekilde tamamlanmamıştı. Justinianus Atina'nın okullarını kapattı ve dağıttı (529), fakat bunu büyük ölçüde imparatorluk kontrolünde olan Konstantinopolis'te kurmakta olduğu yeni okulun rakibini yok etmek için yaptı. Gelişmekte olan batılı üniversitelerin Latince bilgilerinin kendi metin kitapları ve yazınları olmadığı için, güçlü teolojik önyargısına rağmen, Latin yazınına ve Yunan yazınının Latince çevirilerine çok büyük ölçüde bağlıydı.

30.0 Asya'nın Yedi Yüzyılı (M.Ö. 50-M.S. 650 civarı)

30.1 Büyük Justinianus

Bundan önceki iki bölümde dikkatimizi, Sezar ve Trajan zamanındaki Büyük Roma İmparatorluğu'nun batısının siyasi ve toplumsal düzeninin dört yüzyıllık nispeten kısa bir süresindeki çöküşüne verdik. Bu çöküşün bütünlüğü üzerinde kafa yorduk. St. Benedict ya da Cassiodorus'un zamanında yaşayan zeki ve kamu yararını düşünen biri için aslında uygarlığın ışığı sönmüş ve yok olmaya yakınmış gibi görünüyordu. Ancak evrensel tarih araştırmalarının sağladığı uzun vadede bu asırlara, toplumsal, siyasi fikir ve anlayışlarının ilerleyişinde evre, -muhtemelen de gerekli bir evrenin gölgesi- olarak bakmamız gerekir. Bu süre zarfında, karanlık bir felaket duygusu Batı Avrupa'ya dayanırsa, dünyanın büyük bölümlerinde fazla bir gerileme olmadığını hatırlamalıyız.

Batılı önyargıları ile Avrupalı yazarlar, Konstantinopolis'i merkez alan Doğu imparatorluğunun azmini ve gayretini vurgulamaya çok heveslidirler. Bu imparatorluk, Roma'nınkinden çok daha eski bir geleneği somutlaştırdı, kapsadığı alana bakacak olurlarsa ve resmi dilinin daha sonra Yunanca olduğunu görürlerse, burada anlattığımız şeyin sadece bir Roma imparatorluğu değil, gerçekten de Herodot'un hayal ettiği ve Büyük İskender'in kurduğu Hellen İmparatorluğu olduğunu anlayacaklardır. Kendisine Roma ve halkına Romalılar denir, günümüz modern Yunancasında ise Romaic adı verilir. Ayrıca Büyük Konstantin Yunanca bilmiyordu ve Justinianus'un aksanı kötüydü. Bu isim ve formun yüzeyselliği, imparatorluğun hakiki olduğu gerçeğini değiştiremez. Büyük Konstantin zamanındaki altı yüzyıllık geçmişle Helen ile gerçek Roma İmparatorluğu dört asırda tamamen yıkılırken, bu Helenik Roma İmparatorluğu, Büyük Konstantin'in saltanatının başlangıcı olan 312'den, Konstantinopolis'in

Osmanlı Türklerine geçtiği 1453 yılına kadar on bir asırdan fazla bir süredir devam etti.

Batıda tam bir sosyal çöküş gibi bir şeyden bahsetmemiz gerekirken, doğuda böyle bir eşdeğer kırılma yoktu. Kasabalar ve şehirler gelişti, kırsal bölgelerde tarım iyileşti, ticaret devam etti. Yüzyıllar boyunca Konstantinopolis dünyanın en büyük ve en zengin şehriydi. Burada kendimize isimler ve çılgınlıklarla, suçlar ve entrikalarla, imparatorların hikâyesi ile yormayacağız. Büyük devletlerin çoğu hükümdarında olduğu gibi, tüm bunlar imparatorluğa rehberlik etmediler; imparatorluğu taşıdılar. Büyük Konstantin'den (312-337) biraz bahsetmiştik, imparatorluğu bir süreliğine yeniden bir araya getiren Theodosius'tan (379-395) ve I. Justinianus'tan (527-565) bahsettik. Şimdi Heraklitos'tan bahsedeceğiz (610-641). Justinianus ve Konstantin gibi damarlarında Slav kanı taşımış olabilir. O çok hırslı ve büyük örgütlenme gücüne sahip bir adamdı ve kendine denk ya da daha büyük bir yeteneğe sahip bir kadınla, gençliğinde epeyce kötü bir şöhrete sahip olan İmparatoriçe Theodora ile evlenecek kadar çok bir servete sahipti. Fakat imparatorluğun eski büyüklüğünü yeniden kazanma konusundaki iddialı girişimleri, muhtemelen kaynaklarını fazlasıyla aştı. Söylediğimiz gibi, Afrika ülkelerini Vandallardan ve İtalya'nın çoğunu Gotlardan tekrar aldı. Güney İspanya'yı kurtardı. Konstantinopolis'te büyük ve güzel Ayasofya kilisesini kurdu, bir üniversite kurdu ve kanunu bir sisteme bağladı¹²⁵. Fakat bunlara karşı Atina okullarının kapanmasını koymamız gerekir. Bu arada büyük bir veba dünyayı silip süpürdü ve Justinianus'un ölümüyle bu yenilenmiş ve genişlemiş imparatorluk delinmiş bir balon gibi söndü. Fethedilen İtalya topraklarını büyük kısmı Lombardlara kaptırıldı. İtalya o zamanlar neredeyse bir çöl gibiydi; Lombardiya tarihçileri boş bir

125 Tarihçiler ve bu kitabın editörlerinden biri, bu işe büyük önem verir. Roma'nın insanlık mirasına en temel katkısının kanunla kurulan toplum fikri ve Justinianus'un bunu çıkarı için kullandığı söylenir. Yazar, Roma kanunculuğunun insanlığa kattığı özgün değeri kestirecek donanımına yeterince sahip değildir. Mevcut yasalar uzlaşının karmaşık temeline dayalıymış gibi görünmektedir ve son derece kullanışsız ve eski bir sistem olması itibarıyla, kanunun tüm teori ve uygulamalarının, ahlaki ve entelektüel eğitimin gelişen bir örgütlenme ve kesin bir ilişki içinde olarak, toplumun bilimsel kavramıyla uyumlu şekilde, sosyal psikolojinin oturmuş biliminin ışığında yeniden biçimlendirileceği anın geleceğine inanmaktadır. Günümüz kanun ve kanuncularının kıymet bilmediklerini düşünmektedir. Bu durum Justinianus'a kayıtsız kalmasına ve Roma'ya tümünden haksızlık etmesine sebep olmaktadır.

ülkeye geldiklerini iddia ederler. Avarlar ve Slavlar Tuna'dan aşağı inerek Adriyatik'e doğru ilerlerdi, Slav halkları bugünkü Sırbistan, Hırvatistan ve Dalmaçya'da yerleşerek günümüzün Yugo-Slavları haline geldi. Ayrıca İran'daki Sasani İmparatorluğu ile büyük ve yorucu bir mücadele başladı.

Ancak Persler'in ilk kez Konstantinopolis'i almaya çok yaklaştığı ve Ninova'da büyük bir Pers yenilgisiyle sonuçlanan (627) bu mücadeleden bahsetmeden önce bu mücadeleden bir şey söylemeden önce, Part İmparatorluğundan itibaren Pers topraklarının kısa bir tarihini vermemiz gerekir.

30.2 Pers Topraklarındaki Sasani İmparatorluğu

Dört yüzyıllık kısa Roma imparatorluk sistemi ile Fırat-Dicle ülkesinin imparatorluk sisteminin inatçı dayanma gücü arasında bir karşılaştırma yapmıştık. Üç yüzyıl boyunca İskender'in fetih alanının doğu yarısında doğan Helenleşmiş Bactrian ve Seleukos krallıklarında çok değişken bir bakış açısına sahip olduk ve geçen yüzyıllarda Partların Mezopotamya'ya nasıl gittiklerini anlattık. Carrhae savaşını ve Crassus'un sonunu anlattık. Daha sonra, iki asır boyunca Arşakların Part hanedanları doğuda, Romalılar batıda aralarındaki Ermenistan ve Suriye boyunca hüküm sürdüler. Her iki taraf da güçlenirken sınırlar doğu veya batı yönüne doğru kaydılar. Roma İmparatorluğunun Trajan idaresinde en doğuya doğru genişlemesini anlatmıştık(bkz. bölüm XXVIII, kıs. 3) ve aynı zamanda Hint-İskitlerin de (Böl. XXVIII, kıs. 4) Hindistan'a indiğinden bahsettik.

227'de bir devrim oldu ve Arşak hanedanı I. Ardeşir'in idaresi sırasında, daha milliyetçi bir Pers çizgisinde olan Sasanilere boyun eğdi. Bir bakıma Ardeşir'in imparatorluğu yüzlerce yıl sonraki Büyük Konstantin ile ilginç bir paralellik gösterdi. Ardeşir dini birlik konusunda ısrar ederek sağlamlaştırmaya çalıştı ve daha sonra ayrıntılı olarak anlatacağımız eski Zerdüş dinini devlet dini olarak benimsedi.

Bu yeni Sasani İmparatorluğu hemen saldırgan bir tavır aldı ve Ardeşir'in oğlu ve varisi olan I. Sapor'un idaresinde Antakya'yı aldı. İmparator Valerian'ın nasıl yenildiğini (260) ve esir alındığını daha önce belirtmiştik. Ama Sapor, muzaffer bir ilerleyişten sonra Küçük Asya'ya geri

çekilirken, büyük bir çöl ticaret merkezi olan Palmira'nın Arap kralı Odenathus tarafından bozguna uğratıldı.

Palmira, Odenathus ve sonra dul eşi Zenobia'nın idaresinde kısa bir süre için, iki imparatorluk arasında sıkışıp kalmış önemli bir devlettir. Ardından, zaferini taçlandırmak için Zenobia'yı zincire vurup Roma'da sürükleyen imparator Aurelian'a geçti (272).

Sonraki üç yüzyıl boyunca Sasanilerin inişli çıkışlı yazgılarını izleme girişiminde bulunmayacağız. Bu süre boyunca Persler ile Konstantinopolis imparatorluğu arasındaki savaş küçük Asya'yı humma gibi telef etti. Hristiyanlık etkin bir şekilde yayıldı ve zulüm gördü, Roma'nın Hristiyanlaştırılmasından sonra Pers hükümdarı yeryüzündeki tek tanrı-kral olarak kaldı ve Hristiyanlıkta sadece Bizanslı rakibinin propagandasıyla karşı karşıya kaldı. Konstantinopolis, Hristiyanların ve Zerdüştlerin koruyucusu oldu; 422 tarihli bir anlaşmayla bir taraf Zerdüştlüğü ve diğer taraf da Hristiyanlığı tolere etme konusunda anlaştı. 483'te doğudaki Hristiyanlar Ortodoks kilisesinden ayrıldı ve Nasturi kilisesi haline geldiler; daha önce de belirttiğimiz gibi, misyonerlerini Orta ve Doğu Asya'ya gönderdiler. Avrupadan bu ayrılış, doğunun Hristiyan piskoposlarını Bizanslı Patriklerin yönetiminden kurtardığı ve böylece de Nasturi kilisesi üzerindeki siyasi sadakatsizlik şüphesini kaldırdığı için, Hristiyanlığın Pers topraklarında tam bir hoşgörüyle karşılanmasına yol açtı. I.Hüsrev (531-579) ile son bir Sasani canlılığı dönemi geldi. Justinianus'un çağdaşıydı ve aynı çizgideydi. Vergi reformunu yeniden düzenledi, Ortodoks Zerdüştlüğü canlandırdı, gücünü Etiyopya Hristiyanlarının yönetiminden kurtardığı, kuzey sınırını Batı Türkistan'a kadar ilerlettiği ve Justinianus ile bir dizi savaşa giren Güney Arabistan'a (Yemen) kadar genişletti. Aydınlanmış bir hükümdar olarak ününü pekiştirdi, Justinianus Atina okullarını kapattığında, son Yunan filozofları onun sarayına gittiler. Onun filozof kral olmasını umuyorlardı -Konfüçyüs ve Eflatun'un da düştüğü bir yanılgı-. Filozoflar, Ortodoks Zerdüştlüğün atmosferini, Ortodoks Hristiyanlığından daha az sevdiler ve 549 yılında I.Hüsrev, Justinianus ile yaptığı ateşkes anlaşmasına bir madde ekledi. Onların Yunanistan'a geri dönüşlerine izin verdi ve putperest felsefesi ya da Pers taraftarı davranışları nedeniyle taciz edilmemelerini sağladı.

Hüsrev'le bağlantılı olarak, önce onunla, sonra Konstantinopolis'le ittifak halinde olan, Orta Asya'daki yeni bir Hun halkını, Türkleri öğreniyoruz.

I. Hüsrev'in torunu II. Hüsrev'in (590-628), olağanüstü inişli çıkışlı bir yazgısı vardı. Kariyerinin başlangıcında Konstantinopolis imparatorluğuna karşı şaşırtıcı başarılar elde edildi. Üç kez (608, 615 ve 627'de) orduları Konstantinopolis'e karşı olan Kalkedon'a ulaştı; Antakya, Şam ve Kudüs'ü (614) ele geçirdi ve Kudüs'ten, İsa'nın çarmıha gerildiği haç olduğu söylenen bir haç başkenti Tizpon'a getirtti. (ancak bu ya da başka bir gerçek haç Roma'ya çoktan gelmişti). Bu haçın söylenene göre, Konstantin'in idealleştirilen ve kutsallaştırılan annesi İmparatoriçe Helena tarafından Kudüs'ten getirildiği söylenir ki, Gibbon'un pek de itibar etmediği bir hikâyedir¹²⁶).

619 yılında II. Hüsrev Mısır ülkesini fethetti. Bu fetih, en azından Konstantinopolis'in yıkılmış askeri gücünün yeniden tesis edilmesini öngören İmparator Heraclius (610) tarafından duraklatılmıştı. Heraclius, kuvvetlerini toplarken bir süreliğine büyük bir savaştan kaçındı. 623'te ise layık olduğu şekilde savaş alanına çıktı. Persler, Ninova savaşıyla (627) doruğa çıkan bir dizi yenilgi yaşadı, ama her iki tarafın da diğerini tamamen yenecek gücü yoktu.

Mücadelenin sonunda Mezopotamya'da muzaffer Bizans kuvvetleri, Boğaz'da ise hâlâ yenilmemiş bir Pers ordusu vardı. 628'de II. Hüsrev oğlu tarafından öldürüldü. Bir yıl sonra ya da daha sonra, tükenmiş iki imparatorluk arasında, eski sınırları geri getiren ikircikli bir barış yapıldı ve gerçek haç, onu Kudüs'teki yerine büyük bir gösteriş ve törenle koyan Heraclius'a geri gönderildi.

30.3 Sasaniler Hâkimiyeti Altında Suriye'nin Dağılması

Bizans İmparatorluğu'ndan itibaren Pers tarihinin önde gelen olaylarını kısaca anlatıyoruz. Bizim için daha ilginç olan ve anlatması daha zor olan ise o zamanki büyük imparatorlukların halkının hayatında meydana gelen değişikliklerdir. Yazar, bu çağın ikinci ve altıncı yüzyıllarında dünyayı silip süpürdüğünü bildiğimiz büyük salgınlar hakkında kesin bir işarete

126 *The Decline and Fall of the Roman Empire*, böl. Xxii.

pek rastlamamıştır. Bu salgınların nüfusu azalttığı kesindir ve muhtemelen bu bölgelerdeki Roma ve Çin imparatorluklarında bildiğimiz kadarıyla toplumsal düzeni de bozmuştur.

1919'daki grip salgını sırasında Paris'te zamansız bir şekilde ölmüş ve Büyük Britanya'nın yeri doldurulmaz bir kaybı olan müteveffa Sir Mark Sykes, *The Caliph's Last Heritage* (Hilafetin Son Mirası) adlı kitabında Yakın Asya'nın göz önünde bulundurduğumuz dönemdeki genel yaşamının etkili bir incelemesini yazdı: Bulunduğumuz çağın ilk asırlarında askeri idarenin yönü ve imparatorluk finansmanı insanların zihninde uygulamalı hükümetten tamamen ayrılmıştır. Dönem dönem yönetime egemen olan ayyaşlar, zorbalar, meczuplar, vahşiler ve terk edilmiş kadınlara ve düşman ordularının saldırılarına ve valinin milliyetinin sürekli değişmesine rağmen Mezopotamya, Babil ve Suriye muazzam bir nüfusa ulaşmış, büyük kanal ve su yolları tamir edilmiş, ticaret ve mimari gelişmişti. Köylülerin çıkarları bağlı olduğu kasabada merkezlenmişti; her vatandaş kentinin ilerlemesi ve refahını istiyordu ve bir düşman ordusunun ortaya çıkması bile, zafer garantiyse ve sözleşmelerinin karşılığı ödenecekse, bazen memnuniyetle karşılanıyordu.

Kuzeyden gelen bir baskın¹²⁷ ise korku için bir mesele olmalıydı. Köylüler kentlerin duvarları ardına sığınmak zorunda kaldılar, bu da enkazdan çıkan dumanları ve göçebelerin yol açtığı zararları azaltabilirdi. Ne var ki, kanallar tahrip olmadıkça (ve aslında, güvenliği sağlayacak şekilde sağlam ve titizlikle inşa edilmişti) onarılamaz bir hasar meydana gelmeyecekti...

Ermenistan ve Pontus'ta yaşam koşulları oldukça farklıydı. Bunlar kabul görmüş krallar idaresinde güçlü yerel asaletin önderliğindeki acımasız kabilelerin bulunduğu dağlık bölgelerdi, vadiler ve ovalarda ise barışçıl çiftçiler gerekli ekonomik kaynakları sağladı. . . Kilikya ve Kapadokya artık tamamen Yunan etkisine maruz kalmıştı ve çok sayıda varlıklı ve yüksek medeniyet seviyesine sahip kentlerin yanı sıra kayda değer bir ticaret denizciliğine de sahipti. Kilikya'dan Hellespont'a geçen tüm Akdeniz sahili, Yunan karakterine doğal görünen kentsel ve yerel tutkularla, düşünce ve dilde tümüyle kozmopolit olan zengin şehirler ve Yunan kolonileriyle

127 Türkistan'daki Turanlar ya da Kafkaslardaki Avarlar.

doluydu. Yunan Bölgesi, Karya'dan Boğaz'a kadar uzanıyor ve sahili takip ederek Karadeniz'deki Sinop'a kadar ulaşıyordu.

Suriye, yorgan desenine benzer sınırlarla prensliklere ve kent krallıklarına ayrıldı; bu krallıklar Kommagene ve Edessa'daki (Urfa) nerede ise barbar devletler ile başlıyordu. Bunların güneyinde büyük tapınakları ve dindar valileriyle Menbiç vardı. Kıyıya doğru, Antakya, Epemiye ve Humus (Homs) bağımsız şehirleri etrafındaki köy ve kasabalarda yoğun bir nüfus toplanmıştı; vahşi doğada yer alan Büyük Sami ticaret kenti Palmira, Part kentleri ve Roma arasındaki tarafsız ticaret alanı olarak zenginlik ve büyüklük kazanıyordu. Lübnan ve Anti Lübnan Dağları arasında, bugün bile hayranlık duyduğumuz Heliopolis'i (Baalbek) görürüz. . . Celile'ye doğru dönünce, taş döşeli yollar ve devasa su kanallarıyla bağlanmış muazzam Ceraş ve Amman kentlerini görürüz... Suriye, medeniyetinin yapısını hayal etmekte zorlanmadığımız dönem kalıntıları bakımından çok zengindir. Uzun zaman önce gelmiş olan Yunanistan'ın sanatı vahşilikle sınırlanan ihtişamın içine girmişti. Süslemenin zenginliği, bolca harcama, gösterişli zenginlik, hepsi şehvetli ve sanatsal Samilerin zevklerinin olduğunu söylemektedir. Palmira'nın sütunlu kolonlarında durdum ve Hotel Cecil'de yemek yedim ve buranın demirden yapılmış olduğunu, sahte odun, sahte siva, sahte altın, sahte kadife ve sahte taşla dolu bir şekilde inşa edildiğini ve gerçeğiyle aynı etkiyi verdiğini hariç tuttum. Suriye'de gerçek binalar yapmak için yeterli miktarda köle vardı, ancak sanatsal ruh, makineler tarafından yapılan her şey kadar azdı. Kentlere karşı köy halkı, şimdi olduğu gibi, çamurlu ve kuru taş duvarlı evlerde oldukça fazla olmalıydı; uzak meralarda Bedeviler kendi ırklarından olan Nebati krallarının egemenliği altında sürülerini serbestçe götüldüler, ya da büyük ticaret kervanlarının koruyucusu ve vekili olmakla görevlendirildiler.

Çobanların ötesinde, Tizpon, Seleucia, Hatra, Nusaybin, Harran'ın ve ismini unutulmuş yüzlerce büyük kenti olan, Fırat'ın arkasında yer alan Part İmparatorluğu'nun bariyer ve savunması görevini yapan kavurucu çöller uzanıyordu. Bu büyük kentler kanallar aracılığıyla Mezopotamya'nın suladığı muazzam tahıl zenginlikleri üzerindeydi, bu kanalları yapanların isimleri bile eski çağın sislerinde kaybolmuştu. Babil ve Ninova yok oldu; Pers ve Makedon'un halefleri yerlerini Partya'ya bıraktı; ama halkın

ve çiftçiliğin durumu, Kiros'un ülkeyi fethettiği zamanki ile aynıydı. Kasabaların çoğunun dili Yunancaydı ve Seleucia'nın kültürlü vatandaşları Atina'nın felsefelerini ve trajedilerini eleştirebilirdi; ama milyonlarca tarımsal nüfus, bugün birçok Essex köylüsünden daha çok metropolde neler olduğunu biliyordu.

Bunu, yedinci yüzyıl sonundaki durumla karşılaştıralım.

Suriye artık yoksullaşmış ve tahrip olmuş topraklardı ve hâlâ kalabalık olsa da, büyük kentleri, kaldırılması için yeterli olmadığı kamu fonlarının harabelerle dolu olmalıydı. Şam ve Kudüs uzun ve korkunç kuşatmaların etkilerinden kurtulamadılar; Amman ve Geraş, Bedevilerin egemenliğinde sefil köylere dönüşmüştü. Harran belki de, Trajan zamanındaki refahın izlerini hâlâ taşıyordu; ama bu zamanın sefil binaları ve kaba yazıtları, üzücü ve iç karartıcı bir düşüşe işaret ediyor. Çölde, Palmira kale içinde garnizon için ayrıldı ve boşaltıldı. Kıyılarda ve Lübnan'da eski ticaret ve servetin gölgesi hâlâ görülüyordu, ancak kuzeyde, yağmur, ıssızlık ve terk edilme, yüz yıl boyunca haksızca baskı görmüş ve on beş yıl düşman elinde kalmış ülkenin müşterek durumuydu. Tarım azalmış ve halk salgın hastalık ve sıkıntılardan dolayı perişan haldeydi.

Kapadokya insafsızca barbarlığa battı; kaba saba taşralıların tamir edip geri kazandıramayacağı büyük bazilikalar ve kentler yerle bir oldu. Anadolu yarımadası Pers orduları tarafından parçalandı, büyük kentler yağmalandı.

30.4 İslam'ın İlk Mesajı

II. Hüsrev'in ölümünden sonra, Pers ile nihai barıştan önce Heracilius parçalanmış Suriye topraklarını eski düzenine döndürme işini üstlenmişken o tuhaf haber geldi. Haberci Şam'ın güneyindeki Bostra'daki imparatorluk karakoluna geldi. Mektup güney çölündeki göçebe halkların belirsiz Sami dili olan Arapça yazılmıştı; muhtemelen yazılanları uygun bulmayan bir notun da eklendiği bir tercümeydi bu.

Gelen haber tanrının peygamberi Muhammed olduğunu söyleyen birinin tuhaf, gösterişli bir meydan okumasıydı. Muhammed ortaya çıktı

ve Heraclius'a tek gerçek tanrıyı kabul etmesi ve ona hizmet etmesi çağrısında bulundu. Yazıdaki başka hiçbir şey kesin değildi.

Bu mektubun alındığına dair bir kayıt yoktur ve muhtemelen cevapsız kalmıştır. İmparator muhtemelen omuzlarını silkti ve olayda hafifçe eğlendi.

Ama Tizpon'da Muhammed'i daha iyi tanıyorlardı. Zengin bir Güney Arabistan eyaleti olan Yemen'i Kralların Kralına karşı isyan etmeye kışkırtmış, can sıkıcı bir sahte peygamber olduğu söylenirdi. Kavadh babası II. Hüsrev'i tahttan indirme ve öldürme planlarıyla, Pers askeri güçlerini yeniden düzenleme işleriyle çok meşguldü. Ona da Heraclius'a gönderilenle aynı bir mesaj geldi. Bu durum onları kızdırdı. Kavadh mektubu yırttı, elçinin suratına fırlattı ve onu kovdu.

Olanlar uzaklarda, Medine'deki küçük kasabada bulunan göndericiye söylendiğinde, çok kızdı. Hatta, "Yarabbi!" diye haykırdı. "Krallığını onun elinden al" (M.S. 628)

30.5 Zerdüşt ve Mani

Dünyada İslam'ın yükselişine geçmeden önce yedinci yüzyılın başlarında Asya'nın durumuna bakışımızı tamamlamak doğru olacaktır. Sani döneminde Pers topluluğundaki dini gelişmeler üzerine birkaç şey söylemek de gerekir.

Kiros'un zamanından itibaren Zerdüştlük, Ninova ve Babil'in eski tanrılarından üstündü. Zerdüşt (Zoroaster), (İranca Zarathustra'nın Yunanca söylenişi) Buda gibi bir Aryandı. Yaşadığı çağa ait hiçbir şey bilmiyoruz. Bazı otoriteler M.Ö. 1000 yıllarında, bazıları ise Buda ve Konfüçyüs ile aynı dönemde yaşadığını iddia eder, doğum yeri ve milliyeti hakkında da fazla bilgimiz yoktur. Öğretileri bize kutsal kitabı olan Zend Avesta aracılığıyla ulaşmıştır, ancak bu kitabın konusu olmadığından, burada detaylara girmeyeceğiz. Işık, gerçek, doğruluk ve güneşin iyi tanrısı Ormuzd ile sırlar, entrikalar, diplomasi, karanlık ve gecenin kötü tanrısı Ehrimen arasındaki mücadele bu dinin merkezidir. Tarihte de göreceğimiz üzere törensel ve rahiplik sistemiyle örülüdür, tasvirler yoktur, ama rahipler, tapınaklar ve kurban törenlerinin düzenlendiği, kutsal bir ateşin yandığı sunaklar mevcuttur. Diğer ayırıcı özelliklerinin arasında ölülerin

yakılması ya da gömülmesinin yasak olması vardır. Zerdüştlilerin son temsilcileri olan Hindistanlı Parsiler ölülerini sessizlik kulesi denen yerlere bırakır, akbalar üşürdü.

Bu din Ardeşir'den itibaren (227) Sasani kralları idaresinde resmi din haline geldi, dinin başında kraldan sonraki ikinci adam bulunuyordu, kral da eski geleneklerde olduğu gibi kutsal ya da yarı kutsal bir varlığa sahipti ve Ormuzd ile yakınlığı vardı.

Ancak dünyanın dini olarak karışması Zerdüştlüğün Pers imparatorluğunda üstünlüğünün tartışılmasına sebep oldu. Hristiyanlık doğuya yayılıyor, Pers topraklarında yeni tarikatlar ortaya çıkıyor, zamanın yeni fikirleriyle birleşiyordu. Zerdüştlüğün bir kolu olan Mithraizm'den daha önce bahsetmiştik. Mithraizm Büyük Pompey'in doğu seferlerinden sonra. M.Ö. birinci yüzyılda Avrupa'ya yayıldı. Askerler ve sıradan halk arasında çok popüler oldu ve Büyük Konstantin zamanına kadar Hristiyanlığa ciddi bir rakip olmaya devam etti. Varislerinden biri olan, Hristiyan tarihinde Mürtet Julian olarak bilinen İmparator Julian (361-363) geç kalmış bir girişimle Zerdüştlüğü benimsedi. Mitra, Hristiyan Üçlemesindeki üçüncü kişinin birinciden ortaya çıkmasına benzer şekilde Ormuzd'dan ortaya çıkan, mucizevi olarak doğan güneş tanrısıydı. Zerdüştlüğün bu kolu hakkında daha fazla şey söylememize gerek yok. M.S. üçüncü yüzyılda, daha fazla önemi hak eden Manihaizm doğdu.

Manihaizm'in kurucusu Mani eski Med başkenti Hemedan'da iyi bir oğul olarak dünyaya geldi (M.S. 216). Tizpon'da eğitim gördü. Babası tarikat mensubuydu ve Mani dini bir ortamda büyüdü. Ve sonunda tüm dini liderlerin teşvik gücü olan aydınlanmaya vardığı kanaatini edindi. Öğretisini duyurmak zorundaydı. M.S. 242'de ikinci Sasani kralı I. Sapor tahta çıktığında öğretisini yaymaya başladı.

Öğretisinde teokrasi de bulunması, insanların düşüncelerinin o günlerde nasıl değiştiğinin göstergesidir. O yeni bir şey iddia etmediğini belirtti. Ondan önceki büyük dini liderlerin hepsi doğrudu: Musa, Zerdüş, Buda, İsa. Hepsi de gerçek peygamberlerdi, ancak ona eksik ve karmaşık öğretileri netleştirme ve yüceltme görevi verilmişti. Tüm bunları Zerdüş dilinde yaptı. Hayatın zorlukları ve çelişkilerini aydınlık ve karanlığın

çatışması ile açıkladı. Karanlıktan ve dinlerin bu tuhaf karışımında İsa'nın oynadığı rolden nasıl kurtulduğunu burada bile açıklayamayız. Sistemle alakamız teolojik değil tarihseldir.

Bu tarihsel alakanın en mühimi, Mani'nin bu yeni ve sonunda onu tatmin eden fikirleri sadece İran'da değil, Türkistan, Hindistan ve Çin'de de vaaz etmiş olmasıdır. Bu seyahat özgürlüğüne dikkat çekmek gerekir. Bu durum, Türkistan'ın artık tehlikeli göçebelerin ülkesi olmadığı, kentlerinin geliştiği ve insanların teolojik tartışmalara girecek kadar eğitilmiş olduğunu göstermesiyle de ayrıca ilginçtir. Mani'nin fikirleri hızla doğuya ve batıya yayıldı ve yaklaşık bin yıl boyunca tüm Hristiyan dünyasındaki en verimli sapkınlik kökleri idi.

M.S. 270 civarında Mani Tizpon'a döndü ve pek kişinin dinini değiştirdi. Bu durum resmi din ve ruhbanlıkla çatışmasına yol açtı. 277 yılında tahttaki kral onu çarmıha gerdi ve bilinmeyen bir sebeple derisi yüzüldü, yandaşları ağır işkenceler gördü. Ancak yine de Manihaizm Pers topraklarında Nasturi Hristiyanlığı ve geleneksel Zerdüştlük (Mazdaizm) ile asırlarca yerini muhafaza etti.

30.6 Orta Asya ve Hindistan'da Hunlar

M.S. beşinci ve altıncı yüzyıllarda sadece Pers toprakları değil, günümüzde Türkistan ve Afganistan olan bölgelerin medeniyetleri de, o zamanki Fransız ve İngiliz medeniyetlerinden çok daha ilerideydi. Bu bölgelerin tarihine dair belirsizlik son yirmi yılda giderilmiş ve Türk grupların dilinde yazılmış çok önemli yazınlar bulunmuştur. Günümüze kadar ulaşan bu yazıtlar yedinci yüzyıldan kalmaktadır. Manihaizm misyonerleri ve diğer misyonerler tarafından öğretilen alfabenin Suriye dilinde olduğu anlaşılmıştır –cam parçalarında parşömenler bulunmuştur- ve bunlar Benedict yazıtları kadar güzel yazılardır. Kapsamlı Manihaizm yazıtlarıyla karışmış bu belgelerde Hristiyan ve Budist yazıtlarının çevirileri vardır. Türkçe materyallerin çoğu incelenmeyi beklemektedir.

Her şey, Avrupa'da felâketler ve gerileme dönemi olan o asırların Orta Asya ve Çin'de ilerleme dönemi olduğu sonucuna varmamıza yol açmaktadır.

Artık Tatar ve Türk olarak adlandırılan Hunların Hazar'ın kuzeyine doğru batı hareketleri altıncı yüzyılda devam ediyordu, ancak buna tüm bir halkın göçü yerine bir taşkını gözüyle bakmamız gerekir. Tuna neh-rinden Çin sınırına kadar olan bölge hâlâ göçebeydi, ana ticaret yollarında kasaba ve kentler geliyordu. Batı Türkistanlı Türklerin Perslerle sürekli çatışmalarının, uzun süren Turan ve İran çekişmesinin detayına girmeyeceğiz. Perslerin kuzeye büyük bir ilerleyişi hakkında bilgimiz yoktur, ancak üçüncü ve dördüncü yüzyılda Alanları ve Hunları Avrupa'nın kal-bine götüren büyük hareketlenmelerden önce, Turanların doğuda, Alan-ların Hazarın batısında büyük ve unutulmaz akınları olmuştur. Pers top-raklarının doğusuna ve Afganistan üzerinden güneydeki Hindistan'a ve ayrıca kuzeydoğuya doğru bir göçebe hareketi vardı. Bu göçebe akışı öte yakadaki Perslerle kabardı. İkinci yüzyılda Hint-İskitler olarak Hindistan'a inen Yüecilerden bahsetmiştik (böl. XXVIII, kıs. 4). Bu Yüecilerin hâlâ gö-çebe olan bir kısmı Orta Asya'da kaldı ve Ak Hunlar olarak Türkistan steplerinde çoğaldı. Üç yüz yıl boyunca Perslere illet olup tehlike yarat-tıktan sonra 470 yılı civarında, Attila'nın ölümünden 25 yıl sonra akra-balarını örnek alarak Hindistan'a akın etmeye başladılar; Hindistan'ı yağ-maladılar, bu mallarla ülkelerine döndüler ve tüm Avrupa'ya akın ettiler.

İşlemekte olduğumuz, yedi yüz yıllık dönemdeki Hindistan tarihi Yü-eçilerin, yani Helen egemenliğinin son izlerini silen Hint-İskitlerin ve Ak Hunların bu iki işgali ile vurgulanır. Bunların ilkinden önce Hint-İskitler, yerinden edilmiş bir halk dalgası olarak Sakalar ötelenmişti; böylece Hin-distan 100, 120 ve 470 yıllarında toplam üç barbar istila dalgası gördü. An-cak bu istilaların sadece ikincisi kalıcı oldu. Hint-İskitler kuzeybatı sınırını merkezleri yaptılar, doğuda Benares'e kadar uzanan ve tüm Hindistan'a hükmeden Kuşan Hanedanını kurdular.

Bu Kuşan krallarının içinde en meşhuru, Kaşgar, Yarkent ve Hotan'ı Kuzey Hindistan'a katan Kanişka'ydı. Asoka gibi o da Budizm'in büyük ve hayretli bir savunucusuydu. Kuzeybatı sınırındaki bu büyük imparatorlu-ğun fetihleri Hindistan'ın Çin ve Tibet ile yakın ilişkiler kurmasını sağladı.

Hindistan'daki iktidar bölünme ve birleşmeleri hakkındaki bilgilere ve Kuşan'dan sonraki hanedanlara burada yer vermeyeceğiz, çünkü bakış

açımızdan bizim için pek önemi yoktur. Hindistan kimi zaman yorgan deseni gibi parçalara ayrıldı, kimi zaman da Guptaların hüküm sürdüğü büyük bölgeler gibi imparatorluk oldu. Tüm bunlar din, fikirler ve Hint halkının günlük yaşantısı bakımından pek bir fark yaratmadı. Brahmanizm,

Budizm karşısındaki varlığını sürdürdü ve her iki din de sırayla yükselişe geçti. Halkın çoğunluğu bugünkü gibi yaşıyordu; kılık kıyafet, tarım ve mimari az çok aynı tarzdaydı.

Ak Hunların istilası kalıcı etkileri bakımından değil, işgalcilerin canavarlıkları bakımından unutulmazdır. Ak Hunlar barbarlıktan yana Attila'nın Hunlarını aratmıyordu. Sadece akın ediyorlardı, Kuşan krallığı gibi bir hanedan kurmamışlardı, liderleri Batı Türkistan'ı merkez tutmuştu. En yetenekli liderleri olan Mihirakula Hindistan'ın Attilası diye anılırdı. En büyük eğlencesi, filleri uçurumdan aşağı yuvarlayıp acı çekişlerini izlemektir. Nefret edilen tutumu yüzünden haraca bağladığı Hint prensler ayaklandı ve 528 yılında tahttan indirildi. Ancak Ak Hunların Hindistan'a akınlarının nihai sonu Hintliler tarafından değil, Perslerle ittifak halinde olan Türklerin büyüyen gücüyle, Ak hunların Ceyhun'daki merkez yerleşkelerinin yıkılmasıyla (565) gerçekleşti. Bundan sonra Ak Hunlar, yüz yıl önce Attila'nın ölümünden sonra Avrupalı Hunların başına geldiği gibi hızla çözüldüler ve civardaki halklara karıştılar. Merkezi bir otlak olmayan göçebeler yok olurlar, başka şansları yoktur. Günümüzde Kuzey Hindistan'daki Rajputana bölgesi olan başlıca Rajput klanlarının Ak Hunlardan geldiği söylenir.

30.7 Büyük Çin Çağı

Roma imparatorlarının başlangıç ve sonunu, Batı Avrupa'nın sosyal, ekonomik, siyasi ve dini yaşantısının çöküşünü ve yeniden yapılanmasını gören bu yedi asır, Çin'deki büyük değişiklikleri de görmüştür. Çin, Japon ve Avrupalı tarihçilerin ortak varsayımı, Han ve Tang Hanedanlarının, benzer imparatorlukları kontrol eden benzer güçler olduğu ve Han Hanedanının sonu (220) ile Tang döneminin başı (610) arasında geçen dört asrın temel bir değişimden ziyade bir huzursuzluk dönemi olduğu yönündedir. Çin'in bölümlerinin sadece siyasi ve bölgesel oldukları farz

ediliyordu. Bu dört asrın başlangıcına kadar Çin'in Asya'nın büyük kısmını aynı şekilde kapsadığı, aynı ortak kültür, ortak dil ve ortak fikirler ile bütünüyle tanınan Çin olduğu yanlışısına düşerek ülkede meydana gelen pek çok temel kırılma ve yeniden yapılanmayı ve de Avrupa'da yaşananlara çok benzeyen olayları ise görmezden geldiler.

Toplumsal çöküşün Çin'de, Avrupa'daki gibi olmadığı doğrudur. Tüm dönem boyunca sanat hayatının özenle devam ettiği bölgeler olmuştu. Batıdaki gibi temizlikte, dekorasyonda, sanatsal ve edebi üretimde toptan bir çürüme olmamış, zarafet ve haz arayışı terk edilmemişti. Örneğin çayın kullanımı Çin'den yayılmıştır. Çin'de M.S. altıncı yüzyılda çay içilmeye başladı. İlk bardağın, ikinci ve üçüncü bardakların etkisini çok hoş bir şekilde anlatan Çinli şairler vardı. Han Hanedanının çöküşünden uzun yıllar sonrasına dek Çin'de güzel resimler yapılmaya devam edildi. İkinci, üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda hiç kimsenin yapmadığı kadar güzel manzara resimleri yapıldı. Zarif vazolar ve oyma işlerinin üretimi devam etti. Güzel binalar ve süslemeler yapıldı. Çay geleneğiyle aynı dönemde ahşap kalıplarla baskı yapmaya başlandı ve yedinci yüzyıl şairliğin çarpıcı bir şekilde canlandığı dönem oldu.

Büyük doğu ve batı imparatorları arasındaki belli farklılıklar, bir öncekinin lehine olacak şekildeydi. Çin'de genel bir para sistemi yoktu. Batı dünyasının aniden etkinleşen ve tehlikeli hale gelen nakit ve kredi sistemi Çin'in ekonomik hayatını zorlamıyordu. Bunun sebebi para sisteminin bilinmemesi değildi. Çeşitli bölgelerde küçük işlemler için ortası delik çinko ve pirinç paralar kullanılıyordu, ama daha büyük işlemlerde mühürlü gümüş külçeler kullanılıyordu. Bu büyük imparatorluk işinin çoğunu hâlâ Arami tüccarların zamanında Babil'de geçerli olan takas yöntemiyle yürütüyordu. Yirminci yüzyılın başına kadar da böyle devam etti.

Roma cumhuriyeti idaresinde ekonomik ve sosyal düzenin, paranın getirdiği aşırı mülk akışıyla nasıl çöktüğünü görmüştük. Para soyutlaştı ve temsil etmesi gereken değerden uzaklaştı. Bireyler ve topluluklar mantıksızca borca girdiler. Dünya gerçek bir servet sahibi olmayan, sadece para toplama gücüne sahip tefeci zenginlerin yükünü sırtladı. Çin'de böyle bir finansal gelişme olmamıştı. Çin'deki servet gerçek ve somuttu. Çin'de Licinian

Kanunlarına gerek yoktu, Tiberius Gracchus'a da. Çin'de mülkiyet fikri somut şeylerin ötesine geçmiyordu. Köle işçiler yoktu, toplu kölelik yoktu¹²⁸.

Toprağı işgal eden ve işleyen kişi çoğu durumda toprağın sahibi olan kişiydi, küçük oranda toprak ağalığı vardı, ama geniş topraklar söz konusu değildi. Toprağı olmayanlar ücretle çalışırdı –eski Babil'deki gibi.

Tüm bunlar Çin birliğinin istikrarını ve coğrafi birliğini oluşturdu, ancak yine de Han Hanedanının gücü azaldı ve M.S. ikinci yüzyılın sonunda büyük salgın felâketi sistemi vurdu –Roma imparatorluğunda kargaşayı başlatan salgın- ve hanedan fırtınaya yenik düşen bir ağaç gibi devrildi.

Muhallif devletlere ayrılma eğilimi ve barbar hükümdarların ortaya çıkması batıdaki gibi doğuda da görüldü. Batı imparatorluğunda olduğu gibi Çin'de de inanç zayıflamıştı. Mr. Fu, bu dönemde Çin'de ortaya çıkan siyasi korkaklığı, Lao Tzu'nun kuşkucu bireyselliğinden doğan Epikürcülüğe bağlar. Bu bölünme evresi Üç Krallık Dönemi olarak bilinir. Dördüncü yüzyıl, Shen-Si bölgesine egemenler olarak yerleşen, az çok medenileşmiş bir Hun Hanedanını görmüştür. Bu Hun krallığı sadece Çin'in kuzeyini değil, Sibiry'a'nın büyük alanlarını da kapsıyordu; hanedan Çin medeniyetini içine aldı, etkisi Çin ticaret ve ilmini Kuzey Kutup Dairesine taşıdı. Mr. Fu bu Sibiry krallığını Avrupa'daki Charlemagne imparatorluğu ile karşılaştırır. Charlemagne Romalılaşan barbar bir krallıktı, Sibiry krallığı da Çinlileşen bir barbar krallık. Sibiryalıların yerel kuzey Çin unsurlarıyla karışmasından Sui Hanedanı doğdu ve güneyi fethetti. Bu hanedan Çin'in yeniden doğuşunu başlattı. Sui kralı Lu-chu idaresinde adalar Çin'e bağlandı ve büyük bir yazınsal faaliyet dönemi yaşandı. Bu dönemde imparatorluk kütüphanesindeki ciltlerin sayısının 54,000'e kadar çıktığı söylenir. Yedinci yüzyılın başında, üç yüz yıl sürecek olan Tang Hanedanı ortaya çıktı.

Mr. Fu, Sui Hanedanı ile başlayıp Tang Hanedanı ile zirveye çıkan Çin'in yeniden doğuşunun, gerçek bir yeniden doğuş olduğunu belirtir. Yeni bir ruhun ortaya çıktığını, çok ayırıcı özelliklerle Tang medeniyetine damga vurduğunu yazar. Dört ana unsur bir araya gelmiştir: 1- Çin liberal kültürü, 2-Çin klazizmi, 3-Hint Budizm'i, 4-Kuzeyli cesareti. Yeni bir Çin ortaya çıkmıştı. Tang Hanedanının vilayet sistemi, merkezi yönetimi ve askeri organizasyonu öncekilerden oldukça farklıydı. Sanat Hint ve Orta Asya etkisi

128 Ev işlerini gören kızlar ve alınıp satılan kadın köleler mevcuttu. J. J. L. D.

altında yeniden dirilmişti. Edebiyat sadece eskisinin devamı niteliğinde değildi, yeni ürünler veriliyordu. Budizm'in felsefi ve dini ekolleri yeni özelliklerdi. Sağlam değişikliklerin olduğu bir dönemdi.

Çin'in bu yapılanmasını Roma İmparatorluğunun sonraki dönemleriyle karşılaştırmak ilginç olabilir. Roma dünyası doğu ve batı olarak ikiye bölünürken, Çin de kuzey ve güney olarak bölünüyordu. Roma ve Çin'deki olaylarda barbarlar benzer şekilde istilalar yapmıştı. İkisi de benzer türde egemenlikler kurdular. Charlmagne'nin imparatorluğu Sibiryaya hanedanlığına (sonradan Wei oldu) karşılık gelir; batı imparatorluğunun Justinianus ile geçici olarak toparlanması, kuzey Çin'in Liu Yu ile geçici olarak toparlanışına benzer. Bizans hattı güney hanedanlarına benzer. Ancak bu noktadan sonra iki dünya birbirinden ayrılır. Çin birliğini korumuştur, ama Avrupa henüz bunu yapamamıştır.

İkinci Tang kralı imparator Li Shimin imparatorluğun egemenliğini güneyde Annam'a, batıda Hazar Denizine kadar genişletti. Bu yöndeki güney sınırı Pers topraklarının sınırıyla bir ilerliyordu. Kuzey sınırı Kırgız steplelerinden Altay dağlarına, Gobi Çölüne kadar uzanıyordu. Ancak oğlu tarafından fethedilip haraca bağlanan Kore dâhil değildi. Tang Hanedanı medenileşmiş bir toplumdur, Çin ırkına karışmıştı, tıpkı kuzeyli Çinliler gibi kendilerine Han diyorlardı, güney Çinliler de kendilerine Tang diyordu. Kanun sistemleri vardı, edebi araştırma sistemi değiştirilmiş, Çin klasiklerinin tam ve kesin doğrulukta bir sürümü üretilmişti. Li Shimin'in sarayına bir Bizans elçisi geldi, daha da dikkat çekici olan, Perslerden Nasturi misyonerler grubu da geldi (635). Li Shimin bu misyonerleri büyük bir saygıyla karşıladı, tarikatlarının başlıca kurallarını dinledi ve daha sonra incelemek üzere, Hıristiyan yazıtlarının Çinceye tercüme edilmesi emrini verdi. 638 yılında yeni dini gayet tatmin edici bulduğunu ve imparatorluk sınırları içinde vaaz edilmesine izin verdiğini duyurdu. Kilise ve manastır inşaa edilmesine de izin vermişti.

Nasturilerden beş yıl önce, 628 yılında çok daha ilginç bir elçi Li Shimin'in sarayına gelmişti. Bunlar Arabistan'ın Medine limanı Yanbu'dan deniz yoluyla Kanton'a gelen bir Arap heyetiydi (O zamanlar doğu batı ticareti ile meşgul olan gemiler olduğunu öğrenmek de ilginçtir). Bu Arapları, daha önce bahsettiğimiz, kendini tanrının elçisi olarak tanımlayan Muhammed göndermişti. Li Shimin'e gönderilen mesaj ise, Bizans imparatoru

Heraclius'a ve Tizpon'daki Kavadha'a gönderilen mesajın içeriğiyle hemen hemen aynıydı. Oysa Çin imparatoru ne Heraclius gibi mesajı göz ardı etmiş, ne de baba katili Kavadh gibi elçileri aşağılamıştı. Heyeti kibarca karşıladı, dini görüşlerini ilgiyle dinledi ve Kanton'daki Arap tüccarlar için bir cami yapılmasına yardım ettiği söylenir –günümüze kadar gelen bu cami Asya'nın en eski camisidir.

30.8 Çin'in Entelektüel Zincirleri

İlk Tang hükümdarları idaresinde Çin'in şehirciliği, kültürü ve gücü Batı Dünyasının çöküşü, bozulması ve bölünmesinin aksine son derece canlıydı. Öyle ki, medeniyet tarihinin en ilginç sorularından birini akla getiriyordu. Çin bu büyük liderliğini birlik ve düzene hızla dönerek neden koruyamadı? Günümüzde kültürel ve siyasi olarak neden dünyaya hükmetmiyor?

Uzun bir süre hep önde oldu elbette. Kesin olarak söyleyebiliriz ki, on altı ve on yedinci yüzyıllarda Amerika'nın keşfi, basılı kitapların yaygınlaşması ve modern bilimsel keşiflerin başlamasıyla Batı dünyasının Çin'in önüne geçmesi ancak bin yıllık bir meseledir. Tang idaresi altında en görkemli çağını yaşayan Çin, daha sonra sanatsal bakımdan ileri, ama genel anlamda gerilemiş olan Song Hanedanı idaresine girdi (960-1279) ve kültürlü Ming Hanedanı döneminde (1358-1644) Çin'de refah, mutluluk ve sanatsal faaliyetler hâkimdi. Bu kadar çok şeye ulaşmışken, neden daha fazlasını elde edemedi? Çin denizciliği gelişmişti ve o zamanlar hatırı sayılır bir deniz ticareti vardı¹²⁹. Amerika ya da Avustralya'yı neden Çinliler keşfetmedi? Gözlemlene, yaratıcılık ve yenilikler vardı. Çinliler altıncı yüzyılda barutu biliyorlar, Avrupa'dan asırlar önce kömürü ve gazla ısınmayı kullanıyorlardı. Köprü inşaatları, hidrolik mühendislikleri hayranlık uyandırıcıydı. Sır ve lake işlerindeki materyal bilgisi kusursuzdu. Araştırmalarında neden kayıt ve işbirliği sistemi oluşturmadılar? Terbiyeli ve kontrollü

129 Çinlilerin pusulayı bildikleri şüphelidir. *Ancient History of China* adlı kitabının 126. Sayfasında Hirth, titiz bir incelenmeden sonra, eski çağlarda pusulaya benzer bir şeyin kullanıldığı, ama sonra Ortaçağa kadar unutulduğu, coğrafi özelliklere göre fal bakan falcıların elinde tekrar ortaya çıktığı sonucuna varır. Denizcilerin yön bulmak için kullandıklarına dair en eski ifade 12. Yüzyılda yazılmış bir kitapta geçer ve Çin ile Sumatra arasında ticaret yapan yabancı gemilerde kullanıldığından bahseder. Hirth ise pusulayı Arapların Çinli falcıların elinde gördüklerine ve bunu yön bulmaya uyarladıklarını, sonra da denizci pusulası olarak Çin'e geri getirdiklerine inanır. J. J. L. D.

olarak eğitilmelerine rağmen entelektüel eğitim neden genel nüfusa sirayet etmedi? Doğuştan yüksek zekâlı olmasına rağmen günümüz Çin halkı neden cahil kalmıştır?

Bu soruları basmakalıp açıklamalarla cevaplamak adettendir. Çinlilerin çok muhafazakâr oldukları, Avrupalı ırkların aksine aklının sürekli geçmişle meşgul olduğu, görgü kurallarının ve önündeki emsallerin, Batılı düşüncenin kavrayamayacağı derecede kölesi olduğu söylenir. Bir beyin yapısında bir fark bulmayı bekleyebilecek kadar farklı bir zihniyete sahip olarak temsil edilir. Konfüçyüs'ün eskilerin bilgeliğine olan itirazları daima bu öneriyi kınadı.

Bununla birlikte, eğer bu genellemeyi daha yakından incelersek ortadan kaybolur. Üstün entelektüel öncelik, liberal girişim, Batı zihnini karakterize etmesi gereken deneysel eğilim, bu zihnin tarihinde yalnızca belirli aşamalar ve istisnai durumlarda ortaya çıkar. Geri kalanlar için Batı dünyası kendini Çin kadar geleneksel ve muhafazakâr olarak gösteriyor. Öte yandan Çin zihni, uyaran koşullar altında Avrupalı ve çok akılcı Japon akli gibi daha da yaratıcı ve çok yönlü olarak kendisini göstermiştir. Çünkü mesela Yunanlar örneğinde, zihinsel güçlerinin tüm salınımı M.Ö. altıncı yüzyıl ile İskenderiye Okulu'nun M.Ö. ikinci yüzyıldaki Ptolemies döneminde çürümesi arasındaki döneme denk düşer. O zamandan önce ve o zamandan beri Yunanlar vardı, ancak Bizans İmparatorluğunun bin yıllık bir tarihi, en azından Çin kadar entelektüel ve durgun Helen dünyasını gözler önüne serdi. Daha sonra, Roma dönemi boyunca İtalyan düşüncesinin görece verimsizliğine ve öğrenimin canlanmasının yedinci ve sekizinci yüzyıllarda parladığına ve on beşinci yüzyıla kadar bir daha böyle parlamadığına dikkat çekmiştik. Yine de, Arap düşüncesi şu anda söyleyeceğimiz gibi, İslam'ın ortaya çıkmasından yarım nesil sonra bir yıldız gibi ortaya parladı. Öte yandan, Çin'de her zaman büyük miktarda yaratıcılık vardı ve Çin sanatı yeni hareketlere ve güçlü yeniliklere şahitlik ediyordu. Çinlilerin babalarına saygılarını abartıyoruz; akraba katliamı Çin imparatorları arasında, İran hükümdarları arasında bile çok yaygın bir suçtu. Üstelik Çin'de çeşitli serbestleştirici hareketler, eski yollara karşı çeşitli mücadeleler kaydedildi.

Herhangi bir toplumdaki gerçek entelektüel ilerleyişin evrelerinin, bağımsız bir sınıfın varlığına bağlı olduğu, gündelik ihtiyaçlar hakkında aşırı derecede endişe duymayacak kadar özgür oldukları, şehvet, gösteriş ve

zulmün abartılarına düşecek kadar zengin ve güçlü olmadıkları ileri sürülmüştür. Bir güvenlik duygusuna sahip olmalılar, ama üstünlük kisvesine girmemeliler. Bu sınıf, daha da özgürce konuşabilmeli ve kolayca iletişim kurabilmeliydi. Söyleyebileceği herhangi bir fikir için sapkınlık veya zulüm görmemelidir. Böyle mutlu bir gidişat Yunanistan'ın görkemli günlerinde kesinlikle hüküm sürdü. Cesur bir felsefe ya da etkili bilimsel ilerlemelerin nerede bir kaydı varsa, orada zeki, özgür ve nazik sınıfın olduğu tarihte açıkça bellidir.

Atina'da akademideki gençlerin, Rönesans İtalya'sında parlak zekâların, modern bilimin ana toplumu olan Londra Kraliyet Topluluğu üyelerinin bulunduğu sınıfa mensup kişiler, Tang , Sung ve Ming hanedanları zamanında Çin'de de bolca vardı, ama yine de Çin bu fırsat dönemlerinde kaydedilen ve analiz edilen gerçeklerin bu kadar büyük başlangıçlarını üretilmedi.

Çin ile Batı arasında, Çin'i muhafazakâr ve Batı'yı ilerleyici yapan derin bir ırksal farklılık olduğu fikrini reddedersek, o zaman ilerlemedeki bu farklılığın nedenini başka bir yöndeki aramaya zorlarız. Pek çok kişi, asıl avantajlarına rağmen, Çin'in son dört beş yüz yıldır Çin düşüncesinde hapis kaldığını ve böylece ülkenin zihinsel enerjisinin tüketildiğini düşünme eğilimindedir.

Çin yazısının ve Çincenin özelliklerinden XVI. bölümde bahsetmiştik. Japonca yazı, Çince'den türetilmiştir ve daha hızlı yazılı bir form sisteminde oluşur. Bu biçimlerin büyük bir kısmı Çin'den devralınmış ideogramlardır ve tam olarak Çin ideogramlarının kullanıldığı gibi kullanılmıştır, fakat aynı zamanda heceleri ifade etmek için birçok işaret de kullanılmıştır; XVI. bölümde anlattığımız Sümerce heceler tablosu tarzında bir Japon heceler tablosu vardır. Japonca yazı Çin kadar hantal olmasa da, çivi yazısı kadar hantal sistem olarak kalmış ve Japonya'da batı alfabesini benimseme yönünde bir hareket olmuştur. Kore uzun zaman önce bir adım daha ileri gitti ve aynı Çin kökenlerinden gerçek bir alfabe geliştirdi. Bu istisnalar dışında, şu anda dünyada kullanılan tüm yazı sistemleri Akdeniz alfabelerine dayanmaktadır ve Çince'den daha kolay öğrenilmiştir. Bu, diğer halkların aşına oldukları dili kurmaya yönelik, nispeten daha basit ve anlaşılır bir yöntem öğrenirken, Çinlilerin çok sayıda karmaşık kelime, işaret ve kelime grubuna hâkim oldukları anlamına gelir. Çinliler sadece işaretleri değil, aynı zamanda çeşitli anlamları temsil eden bu işaretlerin gruplaşmasını

da öğrenmek zorundadır. Bu nedenle bir dizi örnek eser hakkında bilgisi olmalıdır. Sonuç olarak Çin'de, sık tekrarlanan ve tanıdık karakterlerin önemini bilen çok sayıda insan bulurken, bir gazetedeki paragrafın anlamını kavramak için yeterince bilgisi olan sadece birkaç kişi olduğunu görürsünüz.

Belki de eğitilmiş sınıfın en kolay etkilendiği yıllarda, Çin klasikleri ile meşgul olması, bu kadar çok zaman ve enerji harcadığı bu geleneksel öğrenimin lehine taraf tutmasına yol açmış olabilir. Akıllarında herhangi bir bilgi sistemi oluşturmaya çalışan çok az insan, onu garip ve yeni bir şeyin yararına, kendi isteğiyle bir kenara atacaktır. Doğunun olduğu gibi batının da özelliği olan bu eğilim, Çinli mandarinler gibi İngiliz ve Amerikan akademisyenlerde de açıkça görülür. Günümüzde İngilizler, popüler eğitim ve ulusal propagandanın sağladığı değişimin büyük ve açık avantajlarına rağmen, İngilizcenin medenileşmemiş olan mevcut yazımından fonetik alfabe ve yazımlara doğru herhangi bir hamle yapmayı reddedecektir. Çin yazısının özellikleri ve yazıdan doğan eğitim sistemi asırlar boyunca esnek ve bilimsel aklı, inatçı kökencililiğine karşı savunan yenilmez bir filtre olarak işlev görmüş ve ikincisini etki ve otoriteden uzak tutmuş olmalıdır. Bu açıklamada makul olan daha çok şey vardır.

Çince yazmayı basitleştirmek ve alfabetik bir sistemi benimsemek için çeşitli girişimler olmuştur. Budizm'in Çin'deki ilk günlerinde Sanskritçeden kayda değer miktarda tercüme edilirken Hint etkileri bu sonuca ulaşmaya çok yaklaşmıştı; iki Çin alfabesi icat edildi ve her biri bir miktar kullanılıyordu. Ama bunların genel olarak benimsenmesini engelleyen ve Çin yazısının fonetik bir sisteminin önünde duran şey, edebi yazılar ve sözler Çin'in bir ucundan diğerine aynı olsa da, halkın konuşma dili, telaffuz ve aşına deyimler konusunda, bir vilayetteki insanların bir diğer vilayette yaşayanları anlayamayacağı kadar çok değişkendir. Bununla birlikte standart bir Çince, genel olarak eğitilmiş insanlar tarafından anlaşılan daha ziyade kitap diliyle konuşulan bir lehçe vardır ve Çin'deki modern eğitim reformcularının ümitleri, bu standart Çinceye alfabetik bir yazı sisteminin uygulanması olasılığı yönündedir. Çin düşüncesini bu eski karışıklıktan kurtarmak için yeni girişimler yapılmıştır. Çin alfabesi oluşturuldu; okullarda öğretildi, gazeteler ve broşürler bu alfabe ile basıldı. Tüm entelektüel girişimleri öldüren katı sınav sistemi yok edildi. Ayrıca sözlü deyimlerin yazılı Çinceye aktarılması yönünde önemli bir sadeleştirme olmuştur. Bu kolaylık ve berraklık

sağlar; bu Çince'de eski karakterler bile daha kolay okunur ve yazılır ve modern edebi anlatımın ihtiyaçlarına klasik Çince'den daha iyi uyum sağlar.

Çin'in geçmişte elde ettiği başarı refah ve genel memnuniyet, bu topraklarda insanlığın doğal olarak kendi kendine yetkinliğini ve muhafazakârlığını haklı çıkarmış olmalıdır. Ortamı hayatta kalmak için yeterince iyiye hiçbir hayvan değişmez ve bu konuda insan hâlâ bir hayvandır. On dokuzuncu yüzyıla kadar, iki bin yıldan fazla bir süredir Çin tarihinde, kendi uygarlığının genel üstünlüğüne sahip bir Çinlinin zihninde, dünyanın geri kalanı ile ilgili ciddi şüphelere neden olabilecek o kadar az şey vardı ve bu nedenle değişmek için belli bir sebep yoktu. Çin nesiller boyunca güzel sanatlar, şiirler, hayret verici yemekler ve milyonlarca mutlu hayat yarattı. Gemileri muhteşem iç suyollarını izledi ve nadiren denizlere açıldı, en büyük macerası sadece Hindistan'a ya da Borneo'ya gidişi oldu¹³⁰. On altıncı yüzyıla kadar, Avrupalı denizcilerin hiçbir zaman Atlantik Okyanusu'na açılmadıklarını hatırlamalıyız. Amerika'nın keşfi ve Fenikelilerin Afrika'nın etrafından dolanması olağanüstü başarılarıdır. Bu şeylere, Roma İmparatorluğu'ndaki zenginlerin egemenliğinin sebep olduğu genel bir sıkıntı, kötülük ve sefalet olmadan ulaşıldı. Çok fazla yoksulluk, çok fazla hoşnutsuzluk vardı, ama bu kitlesel bir yoksulluk değildi, halkın genel hoşnutsuzluğu değildi. Bin yıl boyunca Çin sistemi, zaman zaman sarsılmasına rağmen, çürümeye karşı sağlam bir kanıt gibi görünüyordu. Hanedan değişimleri vardı, isyanlar, düzensizlik evreleri; kıtlıklar, salgınlar; yabancı hanedanları cennetin oğlunun tahtına yerleştiren iki büyük istila oldu, ama günlük hayatın düzenini değiştirecek bir şok yaşanmadı. İmparatorlar ve hanedanlıklar gelip gitti; mandarinler, araştırmalar, klasikler, alışıldık yaşantı sürekli aynı şekilde kaldı. Çin'in uygarlığı M.Ö. yedinci yüzyılda doruğa ulaşmıştı, en görkemli devri Tang dönemiydi ve yavaş yavaş istikrarlı bir şekilde Annam'a, Kamboçya'ya, Siam'a, Tibet'e, Nepale, Kore'ye, Moğolistan'a ve Mançurya'ya yayılmaya devam etse de, binlerce yıllık tarihinde coğrafi ilerlemelerden başka kayıt altına alınacak pek çok şey vardır.

130 Ancak Mr. Vogan bana Yeni Zelanda ve Yeni Kaledonya'da Çince yazıların kazındığı kayalar bulunduğunu söylemişti.

30.9 Xuan Zang'ın Seyahatleri

629 yılında Muhammed'in elçilerinin Kanton'a gelişinden bir yıl ve Papa Gregory'nin İngiltere'deki misyonerlerinin gelişinden otuz yıl sonra, Xuan Zang adındaki dindar Budist, Tai-tsung'un başkenti Sian fu'dan Hindistan'a doğru büyük bir yolculuğa çıktı. On altı yıl seyahat etti, 645'te geri döndü ve Çin klasiği olarak çok değer verilen, seyahatlerini anlattığı bir kitap yazdı. Deneyimleri hakkında bir iki nokta burada belirtilmelidir, çünkü yedinci yüzyılda dünya genel durumunu gözlemlememize katkıda bulunuyorlar.

Xuan Zang mucizeler görmeye hevesli ve Herodot kadar kolay inanan biriydi ve Herodot'un tarihi sezgisine sahip değildi, bir anıt ya da kalıntıyı, muhteşem öyküsünü öğrenmeden geçmezdi. Edebiyatın onurunun Çin düşüncesi onun seyahatlerinin detaylarını, nerede kaldığını, ne yediğini, harcamalarını nasıl karşıladığını –bir tarihçi için çok değerli bilgiler anlatmaktan alıkoymuş olabilir, ancak yine de bize işlemekte olduğumuz dönemde Çin, Orta Asya ve Hindistan'ın durumu hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

Seyahati çok uzun sürdü. Pamir Dağları üzerinden gidip geri döndü. Gobi Çölünü geçerek kuzeyde ilerledi, Tanrı Dağlarının güney eteklerinden, Issık Gölü kıyısından geçti, Taşkent ve Semerkant'a, Büyük İskender'in izlerini takip ederek güneyde Hayber Geçidi ve Peşaver'e gitti. Afganistan'dan Kaşgar'a doğru Pamir Dağları üzerinden güney rotasını izleyerek, Yüecilerin yedi yüz yıl önce tersine gittikleri çekilme hattı boyundan ve Çin Seddi'nin sonundaki çöle yakın eski rotasına kavuşmak için Kunlun Dağı etekleri boyunca Yarkent üzerinden geri döndü. Tüm bu rotalarda dağlardan geçti. Hindistan'daki yolculuğu çok meşakkatliydi, on dört yıl orada kaldı ve Nepal'den Seylan'a kadar bütün yarımadayı dolaştı.

O günlerde yurt dışı seyahatleri yasaklayan bir emir çıkmıştı, bu yüzden Xuan Zang Sian-fu kentinden bir suçlu gibi çıktı. Onun seyahatlerini engellemeye çalıştılar. Ak sakallı bir ihtiyardan çöl yollarını bilen doru atı satın almasını, nehri geçmesi için ona çalılardan bir köprü yapan yabancıнын yardımıyla sınır karakolunu geçişini, insan ve sığır iskeletlerinin yol göstermesiyle çölü aşmasını, serap görmesini, terk edilmiş bir yolda gözetleme kulelerinin yanından su içerken okla vurulma tehlikesiyle karşılaşmasını *Life* adlı eserde bulabilirsiniz. Gobi Çölünde yolunu kaybetti, dört gece beş

gün boyunca susuz kaldı, buzullar arasındaki dağlarda grubundan on iki kişi donarak öldü. Tüm bunlar *Life* adlı eserdir, seyahatleriyle ilgili görüşlerinden pek az bahseder.

Hun geleneğinin yeni bir gelişimi olan Türklerin sadece Türkistan'a değil, tüm kuzey rotasına hâkim olduğunu belirtir. Pek çok kentten ve tarımdan bahseder. Çin'in müttefiki ya da sömürgesi olan pek çok hükümdar tarafından ve yeşil ipekler içinde, uzun saçlarını ipekle bağlamış Türk Hanı tarafından ağırlandığını anlatır.

Devasa çadırın altın işlemeleri göz kamaştırıyordu, sırmalı kumaşlardan yapılmış kaftanlar giyen hanın yardımcıları iki yanda dizilmiş yerde oturuyordu, diğerleri ise arkada ayakta duruyordu. Bir sınır hükümdarının ortamı olmasına rağmen, üstünlük ve zarafet havası hâkimdi. Han otuz adım mesafedeki Xuan Zang'ı karşılamak için çadırından çıktı, Xuan Zang ise saygıyla selam verip çadıra girdi... Çin ve Kao-chang elçileri kabul edildi, hediyeler ve referanslarını sundular, Han bunları dikkatle inceledi. Çok memnun oldu, elçilere oturmalarını söyledi, sonra müziği başlattı, kendine ve onlara şarap söyledi, onlara üzüm suyu ikram etti. Taraflar birbirlerine vaatlerde bulundu, kadehler dolup dolup boşaldı, müziğin sesi yükseldi, çalınan havalar yabancıların sevdiklerindendi, bu şarkılar hoşla gidiyor, zihinsel duyuları coşturuyordu. Sonra dana ve koyun eti ikram edildi, hacıya ise çörek, süt, şeker, bal ve üzüm verildi. Eğlenceden sonra yine üzüm suyu dağıtıldı ve Han, Xuan Zang'ı çağırdı, bunun üzerine hacı "on değer," hayvan sevgisi, paramitalar ve kurtuluş doktrinlerini açıkladı.

Xuan Zang Semerkant'ı büyük ve refah bir kent, "etrafındaki ülkenin çok verimli olduğu, ağaçlık ve çiçeklik alanlarla dolu olduğu ve pek çok cins atın yetiştirildiği bir ticaret merkezi," olarak tanımlar. Kentin sakinleri usta zanaatkarlardır, zeki ve çalışkandır. Aynı dönemde Anglosakson İngiltere'de bu tür şeylerin bulunduğu bir kenti zor bulacağımızı belirtmek gerekir.

Hindistan'a doğru yaklaşırken, Xuan Zang'ın içindeki dindar ve eğitimli hacı daha iyi bir seyyaha dönüşür ve kitap inanılmaz mucizelerin uzun öyküleriyle dolar. Ancak yine de evlerin, kılık ve kıyafetin günümüzdeki Hindistan'la benzer olduğu izlenimini ediniriz. Sonra, şimdiki gibi sürekli değişen Hint çeşitliliği Çin'in sıkıcı monotonluğuyla kontrast yaratır; artık okuma ve yazma son derece sıradan başarılar haline gelmiştir. Xuan

Zang, kalıntıları son dönemde çıkarılan Nalanda'daki büyük Budist üniversitesi hakkında ilginç bilgiler verir. Nalanda ve Taxilla Atina'daki okullar kadar eski kayda değer eğitim merkezleriydi. Xuan Zang'ın, Buda'ya rağmen tamamen yerleşmiş olarak gördüğü kast sistemi ve Brahmanlar egemendi. XVIII. bölüm, 4. Kısımda bahsettiğimiz kastların dört tanesinden bahseder, ama ona göre bu kastların işlevleri daha farklıdır. Sudraların çiftçi olduğunu söyler. Hintli yazarlar ise onların görevlerinin, iki kez doğmuş üç kasta hizmet etmek olduğunu belirtir.

Ancak Xuan Zang'ın görüşleri efsaneler ve dindar niyetler ardında yok olur. O bunlar için gelmiş ve bunlardan haz almıştı. Kalanı ise göreceğimiz üzere üstlendiği bir görevdi. Asoka zamanındaki Buda inancı asil bir telkin olacak kadar saftı, ama inanılmaz saçmalıkların boşluğu, Buda'nın sonsuz felsefesi, bir Noel oyunu gibi hikâye ve meseller, altı dişli fillerin masumane kuramı, kendini aç kaplanlara kurban eden yardımsever prensler, tırnak üzerine inşa edilmiş tapınaklar arasında kaybolduğunu görüyoruz. Bu öyküleri burada anlatamayız, okuyucu bunları okumak isterse Kraliyet Asya Topluluğu ya da Hindistan Topluluğu yayınlarına bakabilir, orada pek çok kaynak bulacaktır. Xuan Zang'ın da esefle belirttiği üzere, pırıltılı süslemeler altında etkisini kaybetmiş olan Budizm ile rekabet halindeki Brahmanizm yeniden güç kazanıyordu.

Hindistan'daki büyük bir entelektüel çöküşün bu kanıtları ile birlikte, Xuan Zang'ın yıkık ve ıssız şehirlerin anlatımındaki tekrarlanan görüntüyü hatırlayabiliriz. Ülkenin çoğu hâlâ Ak Hunların ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan rahatsızlıkların yıkımlarından muzdaripti. Tekrar tekrar bu tür bölümlerle karşılaşıyoruz: "Büyük bir ormanın içinden kuzey doğuya gitti, yol dar ve tehlikeliydi, vahşi manda ve fillerle, soyguncular ve avcılar yolcuları öldürmek için beklemekteydi ve orman Kuşinagar (Kzsinagara) ülkesine ulaşıyordu. Surları yıkılmış, kasabalar ve köyler terk edilmişti. "Eski şehir" in tuğla temelleri (yani, başkent olan şehir) çevresi beş kilometreden uzundu, çok az sakini vardı, şehrin içi harabeye dönmüştü."

Ancak bu bozulma hiçbir şekilde geniş kapsamlı değildi; en azından kalabalık şehir ve köylerde durumun böyle olduğundan bahsediliyor.

Life adlı kitapta dönüş yolculuğunun zorluklarından bahsedilir. Xuan Zang soyguncuların eline düşer, eşyalarını taşıyan koca fil suda boğulur,

yeni bir nakil aracı bulmakta büyük zorluk çeker. Burada bu maceralara yer vermeyeceğiz.

Xuan Zang'ın başkent Sian-fu'ya dönüşü tam bir zaferdi. Önden giden nakliyeciler gelişini haber vermiş olmalıydı. O gün tatil ilan edildi, sokaklar bayraklarla süslendi, neşeli müzikler çaldı. Büyük bir debdebe ve törenle kente girdi. Seyahatinden kalan malları yirmi at taşıyordu. Palmiye yapraklarına yazılmış, ağaç kabuklarıyla ciltlenmiş yüzlerce Sanskritçe Budist kitabı, büyüklü küçüklü pek çok altın, gümüş, kristal ve sandal ağacından yapılmış Buda heykeli getirmişti; kutsal resimler, yüz elliden az olmamak kaydıyla otantik Buda hatıraları vardı. Xuan Zang imparatorun huzuruna çıktı, imparator onu yakın bir dostu gibi karşıladı, onu sarayına aldı, uzun yıllar kaldığı yabancı ülkelerin kerametlerini gün gün sordu. İmparator Hindistan'ı sorduğunda hacı sadece Budizm'den bahsetti.

Xuan Zang'ın bundan sonraki öyküsü, Hristiyan ya da bir Budist olduğu kadar muhtemelen bir Müslüman da olan bu büyük kral Tai-tsung'un zihinsel çalışmalarına ışık tutan iki olay içeriyor. Bütün din uzmanlarının sıkıntıları, kendi dinlerini ve diğerlerinden ne kadar farklı olduğunu bilmeleridir; Tai-tsung ve Büyük Konstantin gibi yaratıcı devlet adamlarının avantajı ya da dezavantajı, bu konuların nispeten az bir kısmını bilmeleridir. Bu dinlerin temel iyiliği Tai-tsung'a, aynı temel iyilik olarak görünüyordu. Bu yüzden, Xuan Zang'ın şimdi dini hayatı bırakıp yabancı işleri görevine girmesini teklif etmek onun için çok normaldi, ama Xuan Zang bu öneriyi kabul etmedi. İmparator en azından seyahatlerin yazılı olması üzerinde ısrar etti ve bu klasik hazineyi aldık. Son olarak Tai-tsung, bu son derece koyu Budist'e, Sanskritçe ilgili bilgisini, büyük Çinli öğretmen Lao Tzu'nun eserlerini çevirmek için kullanması gerektiğini ve böylece Hintli okuyucular için kullanılabilir hale getirmesini önerdi. İmparator bunu, tüm dinlerin altında yatan temel iyiliğe adil bir karşılık ve faydalı bir hizmet gibi görüyordu. Genel olarak, Lao Tzu'nun Buda'nın biraz üstünde olabileceğini düşündü ve bu yüzden eğer kitap Brahmanların önüne konursa bunu memnuniyetle karşılayacaklardı. Büyük Konstantin de aynı düşünceyle, Arius ve Athanasius'un birlikte dostane bir şekilde barışmasını sağlamak için elinden geleni yapmıştı. Ancak doğal olarak bu öneri Xuan Zang tarafından reddedildi. Bir manastıra girip emekli oldu ve kalan yıllarını beraberinde getirdiği Budist yazınlarını o zarif Çinceye elinden geldiğince çevirmeye çalıştı.

—ANA HATLARIYLA—

DÜNYA TARİHİ

1

H . G . W E L L S

Atatürk'ün dünya tarihini bir bütün olarak değerlendirme, uluslararası işbirliği, bölgesel antlaşmalar ve bir Dünya Federasyonu oluşturma konularında etkilendiği çağdaş yazarlardan biri de H.G. Wells (1866-1946)'tir.

Wells bu kitabın bir bölümünde 'tarihin ancak disiplinlerarası bir çalışma ile yazılabileceğinden' bahsediyordu. Kitaptaki bu cümle Mustafa Kemal tarafından işaretilenmiş, yanına da "tarihçiliğın artık jeolojistlerin, paleontolojistlerin, ambrıyolojistlerin, her kesimden doğa bilimcilerinin, ruh bilimcilerinin etnolojistlerin, arkeolojistlerin, filolojistlerin ve tarih uzmanlarının ortak çalışmalarıyla şekilleneceğı" notu düşölmüştü...Esquisse de l'Histoire Universelle'i okuyan Mustafa Kemal hem bu yeni tarih anlayışının açtığı engin ufuklardan etkilenmiş hem de Türk milletinin tarihini dünya ve insanlık tarihi içerisine onun bir parçası olarak yerleştirebilme fırsatı yakaladığı için heyecan duymuştur. Derhal Ankara'daki Fransızca bilen aydın ve eğitimli kişileri yanına toplamış; kitabı fasiköller halinde bölerek Türkçeye çevirmelerini istemiştir.Sonrasında ise Maarif Vekaleti tarafından Devlet Matbaası'nda Cihan Tarihinin Umumi Hatları adı ile beş cilt olarak bastırılmıştır.

1931'de hazırlanan tarih müfredatının, dünyanın oluşum ve gelişimini anlatan bölümleri, organizasyon ve içerik olarak H. G. Wells'in The Outline of History kitabının kaynak gösterilmeden yapılan derlemesi niteliğindedir.

Nutuk'ta ise tek bir yabancı eserden bahsedilir: Outline of History.Söz konusu bölüm şöyledir: "Efendiler, İngiliz tarihçilerinden Wells, iki yıl önce yayınlanan bir tarih kitabı yazmıştır. Eserinin son sayfaları 'dünya tarihinin gelecekteki safhası' başlığı altında bazı düşönce ve görüşleri içine almaktadır. Bu görüşlerin yöneldmiş olduğu hedef, 'un gouvernement fédéral mondial' yani 'birleşik bir dünya devleti'dir.Wells, 'bütün hâkimiyetler tek bir hâkimiyet içinde eritilmezse, milliyetlerin üstünde bir kuvvet meydana çıkmazsa, dünya mahvolacaktır' der ve 'gerçek devlet, çağdaş hayat şartlarının bir zorunluluk haline getirdiği birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz, hiç şüphe yoktur ki, insanlar kendi icatları altında ezilmek istemezlerse er geç birleşmeye mecbur olacaklardır'.

MITRA

